ฟังและเข้าใจเพลงไทย

โดย

มนตรี ตราโมท อ. ด.

ผู้เชี่ยวชาญดนตรีไทย กรมศิลปากร

และ

วิเชียร กุลตัณฑ์

(สำนักดนตรีไทยพระยาประสานดุริยศัพท์)

(แปลก ประสานศัพท์)

พิมพ์เป็นอนุสรณ์ ในงานพระราชทานเพลิงศพ

ขุนทรงสุขภาพ

(นายแพทย์ทรง บุณยะรัตเวช)

ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม

วันเสาร์ที่ ๒๙ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๒๓

คำนำ

ในงานพระราชทานเพลิงศพขุนทรงสุขภาพ (นายแพทย์ทรง บุณยะรัตเวช) ซึ่งเป็นผู้ที่สนใจในเรื่องดนตรีไทยเป็นอันมาก สามารถบรรเลงไวโอลินและซออู้ได้อย่างไพเราะท่านเจ้าภาพจึงมีความประสงค์ที่จะพิมพ์หนังสือที่จะเป็นประโยชน์ในการชักนำให้นิยมดนตรีไทย รักดนตรีไทยและรู้จักฟังและเข้าใจเพลงไทย เพื่อจะได้ช่วยกันรักษาวัฒนธรรมของชาติด้านนี้ให้วัฒนาถาวรสืบไป

ในการที่จะทำให้ผู้ใดนิยมสิ่งใด ข้อสำคัญจะต้องทำให้ผู้นั้นรู้จักสิ่งนั้นอย่างแท้จริง รู้จักลักษณะ รู้จักกฏเกณฑ์และรู้จักวิธีการของสิ่งนั้น ๆ การที่จะดูกีฬาฟุตบอลหรือรักบี้ให้สนุก ก็ต้องรู้จักกฏเกณฑ์ รู้จักวิธีเล่น จนเข้าใจอย่างถ่องแท้ การฟังและเข้าใจเพลงดนตรีหรือขับร้องก็เช่นเดียวกัน ผู้ฟังจะต้องรู้ว่าเพลงนั้นเป็นเพลงชนิดใด มีอารมณ์อย่างไร เครื่องดนตรีอย่างไหนทำหน้าที่อย่างไร ความไพเราะอยู่ตรงไหน ผู้ฟังจะต้องฟังบ่อย ๆ และมีผู้แนะนำ จึงจะค่อยเกิดความนิยมขึ้นทีละน้อย ๆ จนกลายเป็นความพอใจและรักที่จะผดุงรักษาต่อไป

หนังสือ "ฟังและเข้าใจเพลงไทย" เล่มนี้ ก็เป็นอีกส่วนหนึ่ง ที่จะช่วยให้เกิดความเข้าใจเรื่องเพลงไทยต่าง ๆ ได้บ้างตามสมควร การรวบรวมบทร้องเพลงไทยในหนังสือเล่มนี้ ได้พยายามที่จะรวบรวมให้ได้มากที่สุด แต่ก็ยังมีเพลงอีกเป็นอันมากที่ท่านผู้แต่งได้แต่งขึ้นไว้ แต่ข้าพเจ้ายังไม่พบและไม่เคยฟัง จึงไม่มีในหนังสือนี้อีกประการหนึ่ง เพลงบางเพลงที่ข้าพเจ้ามิได้บอกไว้ว่าท่านผู้ใดแต่ง ก็เพราะไม่ทราบจริง ๆ ทั้งนี้ข้าพเจ้าขออภัยต่อท่านด้วย ถึงอย่างไรก็ตาม หนังสือ "ฟังและเข้าใจเพลงไทย" เล่มนี้ ก็คงจะเป็นประโยชน์แก่ท่านผู้สนใจในเรื่องดนตรีและเพลงไทยได้บ้างตามสมควร

ขอกุศลบุญราศีที่ท่านเจ้าภาพได้บำเพ็ญ และประโยชน์ที่เกิดจากหนังสือเล่มนี้จงเป็นผลานิสงส์บังเกิดแก่ท่านขุนทรงสุขภาพ (นายแพทย์ทรง บุณยะรัตเวช) ให้ได้รับผลประโยชน์สุขในสัมปรายภพตามควรแก่คติภพนั้น เทอญ

มนตรี ตราโมท

วิเชียร กุลตัณฑ์

คำปรารภ

เมื่อลูก ๆ ของคุณอา ขุนทรงสุขภาพ (นายแพทย์ทรง บุณยะรัตเวช) ดำริจะจัดงานพระราชทานเพลิงศพคุณอาขึ้น มีเรื่องที่ต้องใช้เวลาหารือกันอยู่พักหนึ่ง คือจะจัดทำสิ่งใดแจกญาติมิตรที่มาในงาน เป็นอนุสรณ์แด่ท่านผู้ล่วงลับไปแล้ว บังเอิญคุณอาขุนทรง ฯ เป็นคนรักสงบ ใช้ชีวิตง่าย ๆ แต่ไหนแต่ไรแล้ว จึงมีของไม่กี่อย่างที่ลูกหลานได้เห็นท่านรักและทะนุถนอมอยู่ตลอดชีวิตท่าน ของสิ่งหนึ่งนั้นคือ ซออู้งา ซึ่งเป็นซอคู่มือท่านมาตั้งแต่หนุ่ม เลยตกลงกันได้ว่าอนุสรณ์ชิ้นหนึ่งจะต้องเป็นหนังสือที่เกี่ยวกับดนตรีไทย และด้วยความเอื้อเฟื้อจากอาจารย์มนตรี ตราโมท และคุณวิเชียร กุลตัณฑ์ ซึ่งเป็นผู้ที่สืบสายดนตรีมาจากสายพระยาประสานดุริยศัพท์ (แปลก ประสานศัพท์) ปรมาจารย์ดนตรีไทยท่านหนึ่ง เจ้าภาพจึงรู้สึกภูมิใจที่ได้จัดพิมพ์หนังสือนี้ขึ้น เพื่อช่วยเผยแพร่ดนตรีไทยไปในหมู่คนไทยรุ่นใหม่ ให้ช่วยกันรักษาเอกลักษณ์ของชาติไทยอีกทางหนึ่ง

คุณอาขุนทรงสุขภาพ เป็นลูกผู้น้องของคุณพ่อผม ท่านเป็นบุตรชายคนแรกของครอบครัว และเป็นบุณยะรัตเวชคนแรกที่เรียนการแพทย์แผนปัจจุบัน ท่านจบโรงเรียนราชแพทยาลัย แล้วได้รับราชการในกรมสาธารณสุขสมัยโน้น ท่านได้ผ่านชีวิตราชการในต่างจังหวัดหลายแห่ง เมื่อผมยังเด็กจึงไม่มีโอกาสสนิทสนมกับคุณอามาก ผมจำได้เพียงว่า เคยเห็นคุณอาตั้งแต่เมื่ออยู่บ้านปากคลองโอ่งอ่าง ยังไปเรียนหนังสืออยู่ แล้วเมื่อคุณอาเข้าพิธีสมรสที่บ้านสี่แยกคอกวัว ผมมีหน้าที่เชิญขันหมาก ยังได้รับของแจกเป็นสายสร้อยเส้นเล็ก ๆ เมื่อสร้างเรือนปั้นหยาหลังแรกขึ้นที่บ้านสี่แยกคอกวัว ในวันขึ้นบ้านใหม่ผมได้ไปกับคุณพ่อผม ได้เห็นคุณอาสีซออู้อย่างสนุกสนาน เลยทำให้ผมสนใจดนตรีไทยเป็นครั้งแรก ผมมาทราบภายหลังว่าคุณอาเก่งดนตรีไทยมาตั้งแต่เป็นนักเรียนแพทย์ที่ศิริราชแล้ว สมัย ๖๐ ปีมาแล้วนั้น วงดนตรีไทยมีมากมาย แต่วงของนักเรียนโรงเรียนราชแพทยาลัยเป็นวงบรรดาศักดิ์ เลยมีชื่อดังไม่แต่ทางฝั่งธน ดังข้ามมาเด่นฝั่งพระนครด้วย

คุณอาของผมรักดนตรีไทยเป็นชีวิตจิตใจ ท่านเล่นได้ดีทั้งไวโอลินและซออู้ ซึ่งท่านถนัดเล่นและรักมันมาก ท่านชอบเพลงทุกแบบ ตั้งแต่เพลงเถา เพลงตับ ไปจนเพลงเกร็ด เพลงที่ปรากฏในหนังสืออนุสรณ์นี้ท่านเล่นได้เป็นส่วนมาก ท่านชอบเดี่ยวซออู้เพลงแขกมอญมากกว่าเพลงอื่น เมื่อท่านไปรับราชการต่างจังหวัด ถ้าเมืองใดยังไม่มีวงดนตรีของคณะข้าราชการ ท่านก็ริเริ่มตั้งวงดนตรีคณะข้าราชการขึ้นที่เมืองนั้น เมื่อกลับมาอยู่กรุงเทพ ฯ แล้ว ท่านได้ร่วมเล่นในวงแทพยสมาคม ที่มีคุณ

อาพื้น น้องชายคนที่ ๓ ซึ่งท่านสอนดนตรีไทยให้ตั้งแต่เล็ก ๆ เป็นหัวหน้า วงดนตรีไทยของแพทยสมาคมเป็นวงดนตรีของญาติมิตร มีภารกิจสำคัญอยู่วันหนึ่งในปี คือ วันมหิดล ได้บรรเลงเป็นประเพณีที่สถานีวิทยุ อ.ส. เพื่อถวายพระเกียรติคุณของสมเด็จพระราชบิดา จนกระทั่งแทพย์รุ่นใหม่มารับช่วงประเพณีนี้ไป

ในบั้นปลายสุขภาพของคุณอาไม่อำนวยให้ไปไหนได้ คุณอาเลยแก้เหงาด้วยการอัดเพลงไทยลงเทป วิทยุสถานีไหนมีรายการเพลงไทยท่านจะอัดไว้หมด และท่านจะซ้อมเล่นซออู้อยู่คนเดียว ผมไปเยี่ยมทีไรต้องคุยกับท่านเรื่องดนตรีไทย และท่านมักจะบ่นด้วยความห่วงใยว่า คนรุ่นใหม่ไม่ใคร่สนใจเพลงไทย แต่ท่านก็ชมพวกนิสิตนักศึกษาในมหาวิทยาลัยที่หันมาสนใจกันมากขึ้น ผมพยายามทำให้ท่านหายห่วงด้วยการช่วยท่านซ้อมดนตรี โดยผมไม่ต้องเอาเครื่องคู่มือไปด้วย เพราะท่านสะสมไว้ทุกอย่างแม้กระทั่งอิเล็คโทน

บัดนี้ คุณอาของผมบรรเลงเพลงจบแล้ว แต่ท่วงทำนองของเพลงยังคงก้องอยู่ในใจของลูกหลาน หากคุณอาสถิต ณ สถานพิมานใด ขอได้โปรดรับทราบด้วยว่า ลูกหลานคณอาได้ช่วยให้คุณอาสบายใจแล้วด้วยหนังสือที่พิมพ์เป็นอนุสรณ์แด่ท่านเล่มนี้.

(วิชา เศรษฐบุตร)

๑๘/๙/๒๓

สารบัญ

หน้า

บทร้องเพลงไทยตั้งแต่สมัยตั้งแต่สมับกรุงศรีอยุธยาถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์

ตำราเพลงมโหรี ๑ - ๖

เพลงยาวตำรามโหรี ๗ - ๙

เพลงยาวไหว้ครูมโหรี ๑๐

บทเกร็ดสำหรับร้องมโหรีแต่โบราณ ๑๑ - ๒๙

บทดอกสร้อยสวรรค์ครั้งกรุงเก่า ๓๐ - ๕๔

บทมโหรีเรื่องพระรถเสน ๕๕ - ๕๘

จาก “ดนตรีไทยสมัยอยุธยา” โดย มนตรี ตราโมท ๕๙

บทมโหรีเรื่องกากี ๖๐ - ๖๙

บทมโหรีเรื่องอิเหนา ๗๐ - ๗๗

บทมโหรี ของ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์ ๗๘ - ๗๙

เพลงโหมโรง

คำอธิบายเพลงโหมโรง ๘๓ – ๘๔

(๑) โหมโรงเพลงไอยเรศร์ ๘๕

(๒) เพลงโหมโรงกระแตไต่ไม้ ๓ ชั้น ๘๖

(๓) เพลงโหมโรงกัลยาณมิตร ๓ ชั้น ๘๖

(๔) เพลงโหมโรงขวัญเมือง ๘๗

(๕) เพลงโหมโรงขับไม้บัณเฑาะว์ ๓ ชั้น ๘๗

(๖) เพลงโหมโรงแขกมอญทางออล่างหรือทางหลีก ๘๗ – ๘๘

(๗) เพลงโหมโรงแขกมอญบางช้าง ๓ ชั้น ออกสระหม่าและภาษา (เฉพาะเครื่องสายปี่ชวา) ๘๘ – ๘๙

(๘) เพลงโหมโรงแขกเชิญเจ้า ๓ ชั้น ออกเดี่ยวเชิดใน ๘๙

หน้า

(๙) เพลงโหมโรงคลื่นกระทบฝั่ง ๘๙ – ๙๐
(๑๐) เพลงโหมโรงครอบจักรวาล ออกม้าย่อง ๓ ชั้น ๙๐
(๑๑) เพลงโหมโรงเจริญศรีอยุธยา ๙๑
(๑๒) เพลงโหมโรงจีนโล้ ๙๑
(๑๓) เพลงโหมโรงจอมสุรางค์ ๙๑ – ๙๒
(๑๔) เพลงโหมโรงเรื่องชมสมุทร (เฉพาะเครื่องสายปี่ชวา) ๙๒
(๑๕) เพลงโหมโรงชมสวนสวรรค์ ๙๓
(๑๖) เพลงโหมโรงต้อยตริ่ง ๓ ชั้น ๙๓
(๑๗) เพลงโหมโรงทะแย ๓ ชั้น ๙๓ – ๙๔
(๑๘) เพลงโหมโรงเทพนม ๓ ชั้น ๙๔
(๑๙) เพลงโหมโรงนางกราย ๓ ชั้น ออกสะบัดสะบิ้ง ๙๔
(๒๐) เพลงโหมโรงนางเยื้อง ๓ ชั้น ๙๕
(๒๑) เพลงโหมโรงบูเซ็นซ๊อค (เฉพาะปี่พาทย์ชวา) ๙๕
(๒๒) เพลงโหมโรงบางขุนนนท์ ๙๕
(๒๓) เพลงโหมโรงปฐมดุสิต ๙๖
(๒๔) เพลงโหมโรงประชุมเทวราช ๓ ชั้น ๙๖
(๒๕) เพลงโหมโรงแปดบทออกสะบัดสะบิ้ง ๙๖ – ๙๗
(๒๖) เพลงโหมโรงประเสบัน ๙๗
(๒๗) เพลงโหมโรงประพาสมหรรณพ ๓ ชั้น ๙๗
(๒๘) เพลงโหมโรงประสานนฤมิต ๓ ชั้น ออกเพลงขยะแขยง ๙๗
(๒๙) เพลงโหมโรงพระทอง ๙๘
(๓๐) เพลงโหมโรงพม่าวัด ๓ ชั้น ๙๘
(๓๑) เพลงโหมโรงมโนราห์โอด ๓ ชั้น ๙๘
(๓๒) เพลงโหมโรงมหาฤกษ์ ๓ ชั้น ๙๘
(๓๓) เพลงโหมโรงมหาชัย ๙๙

หน้า
(๓๔) เพลงโหมโรงม้ารำ ๙๙
(๓๕) เพลงโหมโรงม้าสะบัดกีบออกม้าย่อง ๓ ชั้น ๙๙
(๓๖) เพลงโหมโรงมะลิเลื้อย ๓ ชั้น ๑๐๐
(๓๗) เพลงโหมโรงเยี่ยมวิมาน ๑๐๐ – ๑๐๑
(๓๘) เพลงโหมโรงยะโฮร์ (เฉพาะอังกะลุง) ๑๐๑ – ๑๐๒
(๓๙) เพลงโหมโรงราโค ๑๐๒
(๔๐) เพลง “รัวประลอง” เสภา ๑๐๓
(๔๑) เพลงโหมโรง “วา” ๑๐๓
(๔๒) เพลงโหมโรงศรทอง ๑๐๓
(๔๓) เพลงโหมโรงศรีสังคีต ๓ ชั้น ๑๐๔
(๔๔) เพลงโหมโรงอนงค์สุชาดา ๓ ชั้น ๑๐๔

เพลงตับเรื่อง – ตับเพลง – เพลงลูกบท – เพลงท้ายเครื่อง – เพลงหางเครื่อง
ตับเรื่องรามเกียรติ์ ตอนนางลอย (คำอธิบาย) ๑๐๗ - ๑๐๘
บทมโหรีเรื่องรามเกียรติ์ ตอนนางลอยบั้นต้นหรือตับใหญ่ (บทเก่า) ๑๐๘ - ๑๑๒
บทมโหรีเรื่องรามเกียรติ์ ชุดนางลอยบั้นต้นหรือตับใหญ่ (บทใหม่) ๑๑๓ - ๑๑๘
บทคอนเสิด เรื่องรามเกียรติ์ ตอนนางลอยบั้นปลายหรือตับเล็ก ๑๑๘ - ๑๒๑
ตับเรื่องรามเกียรติ์ ตอนศึกพรหมาศ ๑๒๒ - ๑๒๖
ตับเรื่องรามเกียรติ์ ตอนอินทรชิตแผลงศรนาคบาศ ๑๒๗ - ๑๓๓
บทละคอนดึกดำบรรพ์เรื่องอิเหนา ตอนตัดดอกไม้ฉายกริช ๑๓๔ – ๑๓๖
บทละคอนดึกดำบรรพ์เรื่องอิเหนา ตอนไหว้พระ ๑๓๗ - ๑๓๙
บทละคอนดึกดำบรรพ์เรื่องอิเหนา ตอนบวงสรวง ๑๔๐ - ๑๔๑
บทตาโบลวิวังต์ (Tableaux Vivantes) ๑๔๒
๑. เรื่องพระเป็นเจ้า ๑๔๒
๒. เรื่องราชาธิราช ๑๔๓ – ๑๔๔

หน้า

๓. เรื่องนิทราชาคริต (ตอนวิวาห์อาบูหะซันกับนางนอซาตอลอัวดัด) ๑๔๕ – ๑๔๗
๔. เรื่องนางซินเดอร์เรลลา ๑๔๘ – ๑๔๙
๕. เรื่องสามก๊ก ๑๕๐ – ๑๕๑
๖. เรื่องขอมดำดิน ๑๕๒
๗. เรื่องพระลอ (ตอนปู่เจ้าสั่งให้ไก่แก้วไปล่อพระลอ
และพระลอก็หลงตามไก่ปู่เจ้า) ๑๕๓ – ๑๕๔
๘. เรื่องอุณรุท (ตอนนางศุภลักษณ์อุ้มพระอุณรุทพาเหาะไปหานางอุษา
ที่เมืองรัตนา) ๑๕๕
ตับเจริญศรี (ตับพระลอ) ๑๕๖ - ๑๖๐
ตับเรื่องรามเกียรติ์ ตอนพระนารายณ์ปราบนนทุก ๑๖๑ - ๑๖๕
เพลงตับเรื่องท้าวแสนปม ๑๖๖ – ๑๗๑
เพลงตับเรื่องจันทกินรี ๑๗๒ - ๑๗๘
ตับเรื่องพระยศเกตุ ๑๗๙ - ๑๘๖
เพลงตับอุณรุท ตอนศุภลักษณ์อุ้มสม ๑๘๗ - ๑๘๙
ตับวันทองห้ามทัพ ๑๙๐ - ๑๙๔
ตับขุนช้างขุนแผน ตอนพระไวยแตกทัพ ๑๙๕ - ๒๐๔
เพลงตับพระยาละแวก ๒๐๕ - ๒๐๖
ตับพาลีสอนน้อง ตอนพาลีละเมิดคำสาบาน
จึงต้องศรพระนารายณ์ถึงสิ้นชีวิต ๒๐๗ – ๒๐๘
ตับนเรศ ๒๐๙ - ๒๑๐
เพลงตับสมิงทอง ๒๑๑
เพลงชุดแขกไทร ๒๑๒
ตับต้นเพลงฉิ่ง ๒๑๓
ตับเพลงต้นเพลงฉิ่ง ๓ ชั้น ๒๑๔
ตับเพลงลมพัดชายเขา ๓ ชั้น ๒๑๕

	หน้า
กราวตลุง	๒๑๖
ตับมอญูกละ (หรือมอญูคละ)	๒๑๗ – ๒๑๘
บทร้องเรื่องสามก๊ก ตอนขงเบ้งทำอุบาย	๒๑๙
ตับขะแมกอฮอม	๒๒๐
ออกภาษาต่าง ๆ	๒๒๑ -๒๒๔
เพลงท้ายเครื่องตามเนื้อความเรื่องขอมดำดิน	๒๒๕
เพลงยาดเล้	๒๒๖
กะหรัดรายา	๒๒๗

เพลงเกร็ด

(ก)

เพลงกาเรียนทอง เถา	๒๒๙
เพลงการเวก – เพลงการเวกเล็ก	๒๓๐
เพลงกระต่ายชมเดือน เถา	๒๓๑
เพลงกระบี่ลีลา เถา	๒๓๑ – ๒๓๒
เพลงกำสรวลสุรางค์ ๓ ชั้น และเถา	๒๓๓ – ๒๓๔
เพลงกล่อมนารี เถา	๒๓๔ – ๒๓๕
เพลงกัลยาเยี่ยมห้อง เถา	๒๓๕ – ๒๓๖

(ข)

เพลงขอมกล่อมลูก เถา	๒๓๗
เพลงขอมเงิน เถา	๒๓๗ – ๒๓๘
เพลงขอมทอง ๓ ชั้น	๒๓๙
เพลงขอมทรงเครื่อง เถา	๒๓๙ – ๒๔๐
เพลงขอมโบราณ เถา	๒๔๑
เพลงขอมใหญ่ เถา	๒๔๑ – ๒๔๒

	หน้า
เพลงเขมรชนบท เถา	๒๔๒
เพลงเขมรทรงพระดำเนิน	๒๔๓
เพลงเขมรน้อย เถา	๒๔๓ – ๒๔๔
เพลงเขมรใหญ่ เถา	๒๔๔ – ๒๔๕
เพลงเขมรเหลือง เถา	๒๔๕
เพลงเขมรโพธิสัตว์ เถา	๒๔๖ – ๒๔๘
เพลงเขมรปากท่อ เถา	๒๔๙ – ๒๕๑
เพลงเขมรปี่แก้ว ๓ ชั้น (ทางธรรมดา)	๒๕๒ – ๒๕๔
เพลงเขมรปี่แก้ว ๓ ชั้น ทางสักวา	๒๕๔ – ๒๕๖
เพลงเขมรพวง เถา	๒๕๖ – ๒๕๘
เพลงเขมรไทรโยก	๒๕๙ – ๒๖๕
เพลงเขมรละออองค์	๒๖๕ – ๒๖๖
เพลงเขมรเลียบนคร	๒๖๗ – ๒๖๘
เพลงเขมรพายเรือ เถา (เขมรอมตึ๊ก)	๒๖๙
เพลงเขมรเอวบาง เถา	๒๖๙
เพลงเขมรภูมิประสาท เถา	๒๗๐
เพลงเขมรสุดใจ เถา	๒๗๐ – ๒๗๑
เพลงแขกไทร เถา	๒๗๑ – ๒๗๒
เพลงแขกเงาะ เถา	๒๗๒
เพลงแขกเชิญเจ้า เถา และ ๒ ชั้น	๒๗๓ – ๒๗๔
เพลงแขกสาย เถา (แขกโหม่ง)	๒๗๕ -๒๗๖
เพลงแขกต่อยหม้อ เถา	๒๗๖ – ๒๗๗
เพลงแขกสาหร่าย เถา และ ๒ ชั้น	๒๗๘ – ๒๘๒
เพลงแขกมัสหรี เถา	๒๘๒ – ๒๘๓
เพลงแขกกุลิด เถา	๒๘๓ – ๒๘๔

	หน้า
เพลงแขกอะหวัง เถา	๒๘๔
เพลงแขกแดง เถา	๒๘๕
เพลงแขกขาว เถา	๒๘๕ – ๒๘๖
เพลงแขกเห่ เถา	๒๘๗
เพลงแขกบรเทศ เถา	๒๘๘
เพลงแขกมอญ เถา	๒๘๙ – ๒๙๐
เพลงแขกมอญบางช้าง เถา	๒๙๐ – ๒๙๑
เพลงแขกมอญบางขุนพรหม เถา	๒๙๑ – ๒๙๕
เพลงเขนง เถา	๒๙๕ – ๒๙๖
เพลงขึ้นพลับพลา ๓ ชั้น และ ๒ ชั้น	๒๙๖
เพลงข้ามสมุทร ๒ ชั้น	๒๙๗
เพลงขว้างดาบ เถา	๒๙๗
(ค)	
เพลงครอบจักรวาล เถา	๒๙๘
เพลงคุณลุงคุณป้า เถา (อะแซหวุ่นกี้)	๒๙๘ – ๒๙๙
เพลงครวญหา เถา	๓๐๐ – ๓๐๑
เพลงครุ่นคิด เถา	๓๐๑
เพลงคลื่นกระทบฝั่ง ๒ ชั้น	๓๐๑
(ง)	
เพลงเงี้ยวรำลึก เถา	๓๐๒
(จ)	
เพลงจระเข้หางยาว ๓ ชั้น (ทางธรรมดา)	๓๐๓ – ๓๐๕
เพลงจระเข้หางยาว ทางสักวา	๓๐๕ – ๓๐๖
เพลงจีนเก็บบุปผา ๓ ชั้น	๓๐๗ – ๓๐๘

	หน้า
เพลงจีนเก็บบุปผาแปลง	๓๐๙
เพลงจีนแส ๓ ชั้น และ ๒ ชั้น	๓๐๙ – ๓๑๑
เพลงจีนขิมเล็ก เถา	๓๑๒ – ๓๑๓
เพลงจีนขิมใหญ่ เถา	๓๑๔ – ๓๑๕
เพลงจีนนำเสด็จ ๓ ชั้น	๓๑๕ – ๓๑๖
เพลงจีนลั่นถัน เถา	๓๑๖ – ๓๑๗
เพลงจิ้งจกทอง เถา	๓๑๗ – ๓๑๘
เพลงจีนวังหลวง เถา	๓๑๘
เพลงจีนรำพัด ๒ ชั้น	๓๑๙
เพลงจีนขวัญอ่อน เถา	๓๒๐
เพลงจีนหน้าเรือ ๒ ชั้น	๓๒๐
เพลงจำปาทองเทศ ๒ ชั้น	๓๒๑
(ฉ)	
เพลงฉุยฉาย – แม่ศรี	๓๒๒ – ๓๓๓
(ช)	
เพลงชมแสงจันทร์ เถา	๓๓๔ – ๓๓๕
เพลงช้างประสานงา เถา	๓๓๕ – ๓๓๖
เพลงชมสวนสรรค์ เถา	๓๓๗
เพลงช้าโหย	๓๓๗
เพลงช้อนแท่น	๓๓๘
เพลงชมตลาด ๒ ชั้น	๓๓๘
(ญ)	
เพลงญี่ปุ่นฉะอ้อน เถา	๓๓๙

หน้า

(ด)
เพลงดอกไม้ไทร เถา ๓๔๐ – ๓๔๑
เพลงดอกไม้ไพร ๓ ชั้น ๓๔๑
เพลงเดือนหงายกลางป่า ๓๔๒
เพลงดาวจระเข้ เถา ๓๔๒

(ต)
เพลงต่อยรูป เถา ๓๔๓ – ๓๔๔
เพลงเต่าเห่ เถา ๓๔๔ – ๓๔๕
เพลงตวงพระธาตุ เถา ๓๔๕ – ๓๔๖
เพลงต้นบรเทศ เถา ๓๔๗
เพลงต้นเพลงยาว ๓ ชั้น ๓๔๘
เพลงต้นเพลงฉิ่ง ๓ ชั้น ๓๔๘
เพลงตะนาวแปลง เถา และ ๒ ชั้น ๓๔๘ – ๓๔๙
เพลงตลุ่มโปง เถา ๓๕๐
เพลงตุ้งติ้ง ๓๕๑
เพลงตาเขิ่ง – แขกเจ้าเซ็น (หรือเพลงระบำดาวดึงส์) ๓๕๑ – ๓๕๒
เพลงตามกวาง เถา ๓๕๒

(ถ)
เพลงถอนสมอ เถา ๓๕๓

(ท)
เพลงเทพบรรทม ๓ ชั้น ๓๕๔ – ๓๕๖
เพลงเทพนิมิต ๓ ชั้น ๓๕๗ – ๓๕๙
เพลงเทพรัญจวน ๓ ชั้น ๓๕๙ – ๓๖๑

	หน้า
เพลงเทพไสยาสน์ ๓ ชั้น	๓๖๑ – ๓๖๒
เพลงเทพลีลา	๓๖๒
เพลงเทพประนม	๓๖๓
เพลงเทพชาตรี เถา	๓๖๓
เพลงเทพหาวเหิร เถา	๓๖๔
เพลงทะเลบ้า เถา	๓๖๔
เพลงทองย่อน เถา	๓๖๕
(ธ)	
เพลงธรณีร้องไห้ ๓ ชั้น	๓๖๖ – ๓๖๗
(น)	
เพลงนางครวญ เถา	๓๖๘ – ๓๗๐
เพลงนาคเกี้ยว ๒ ชั้น	๓๗๑ – ๓๗๒
เพลงนกเขาขะแมร์ เถา	๓๗๒ – ๓๗๓
เพลงนกขมิ้น เถา	๓๗๔ – ๓๗๕
เพลงนางเยื้อง เถา	๓๗๖
เพลงนารายณ์แปลงรูป เถา	๓๗๖ – ๓๗๗
เพลงน้ำลอดใต้ทราย เถา	๓๗๘
เพลงนเรศวรชนช้าง เถา และ ๒ ชั้น	๓๗๙ – ๓๘๐
เพลงนกจาก เถา และ ๒ ชั้น	๓๘๐ – ๓๘๑
เพลงนางนาค	๓๘๒ – ๓๘๓
เพลงนาคราช เถา	๓๘๔
เพลงหนีเสือ เถา	๓๘๕
(บ)	
เพลงบุหลัน ๓ ชั้น และ เถา	๓๘๖ – ๓๙๑
เพลงบุหลันลอยเลื่อน ๒ ชั้น	๓๙๑ – ๓๙๓

	หน้า
เพลงบังใบ เถา	๓๙๔
เพลงเบญจคีรี	๓๙๕
เพลงบรรทมไพร ๓ ชั้น	๓๙๕ – ๓๙๖
เพลงบำเรอบรมบาท ๓ ชั้น	๓๙๖
(ป)	
เพลงแป๊ะ ๓ ชั้น	๓๙๗ – ๓๙๘
เพลงแปดบท เถา	๓๙๙
เพลงปลาทอง เถา และ ๓ ชั้น	๔๐๐ – ๔๐๑
เพลงประพาสเภตรา เถา	๔๐๒
เพลงปฐมดุสิต	๔๐๒
เพลงแป๊ะเล่ชุน ๒ ชั้น	๔๐๓
(ฝ)	
เพลงฝรั่งจรกา เถา	๔๐๔
เพลงฝรั่งควง เถา	๔๐๔ – ๔๐๕
(พ)	
เพลงพม่าเห่ เถา	๔๐๖ – ๔๐๙
เพลงพม่าแปลง เถา	๔๐๙
เพลงพม่ากำชับ เถา	๔๑๐
เพลงพม่ากล่อม เถา	๔๑๐
เพลงพราหมณ์ดีดน้ำเต้า เถา	๔๑๑ – ๔๑๒
เพลงพราหมณ์เข้าโบสถ์ เถา	๔๑๒
เพลงพราหมณ์เก็บหัวแหวน	๔๑๓
เพลงพันธุ์ฝรั่ง เถา	๔๑๓ – ๔๑๔
เพลงพิรุณสั่งฟ้า เถา	๔๑๔ – ๔๑๕

หน้า

เพลงพวงร้อย เถา	๔๑๕ – ๔๑๗
เพลงพญาครวญ ๓ ชั้น	๔๑๗
เพลงพญารำพึง ๓ ชั้น	๔๑๘
เพลงพระจันทร์ครึ่งซีก เถา	๔๑๘ – ๔๑๙
เพลงพัดชา ๓ ชั้น	๔๑๙ – ๔๒๐
เพลงพระเจ้าลอยถาด ๒ ชั้น	๔๒๑
เพลงยาว ๓ ชั้น	๔๒๒

(ภ)

เพลงภิรมย์สุรางค์ ๓ ชั้น และ เถา	๔๒๓ – ๔๒๔
เพลงภุมริน เถา (แม่ศรีทรงเครื่อง)	๔๒๔ – ๔๒๕

(ม)

เพลงมอญรำดาบ เถา	๔๒๖ – ๔๒๗
เพลงมอญโยนดาบ เถา	๔๒๗ – ๔๒๘
เพลงมุล่ง เถา	๔๒๘
เพลงแมลงภู่ทอง เถา	๔๒๙
เพลงม้าย่อง เถา	๔๒๙ – ๔๓๐
เพลงม้ารำ เถา	๔๓๑
เพลงมอญชมจันทร์ เถา	๔๓๒
เพลงมอญอ้อยอิ่ง เถา	๔๓๒
เพลงมอญบางนางเกร็ง	๔๓๓
เพลงมอญดูดาว	๔๓๓ – ๔๓๔
เพลงมาลีหวล เถา	๔๓๔
เพลงแม่บทใหญ่	๔๓๕
เพลงแม่บทเล็ก	๔๓๕

หน้า

(ย)

เพลงยวนเคล้า เถา ๔๓๖

เพลงโยสลัม เถา ๔๓๖ – ๔๓๗

เพลงย่องหงิด ๔๓๗

(ร)

เพลงระหกระเหิน เถา ๔๓๘

เพลงระส่ำระสาย เถา ๔๓๙

เพลงหรุ่ม เถา ๔๓๙ – ๔๔๐

เพลงราตรีประดับดาว เถา ๔๔๐ – ๔๔๔

(ล)

เพลงลาวดวงเดือน ๒ ชั้น ๔๔๕ – ๔๔๙

เพลงลาวคำหอม ๒ ชั้น (ลาวปทุมมาลย์) ๔๕๐ – ๔๕๒

เพลงลาวดำเนินทราย ๒ ชั้น ๔๕๒ – ๔๕๓

เพลงลาวเสี่ยงเทียน เถา ๔๕๓ – ๔๕๕

เพลงลาวเลียบค่าย เถา ๔๕๕ – ๔๕๖

เพลงลาวสาวสวย เถา ๔๕๖

เพลงลาวต้อยตริ่ง (ลาวเดินดง) ๒ ชั้น ๔๕๗

เพลงลาวครวญ เถา ๔๕๘

เพลงลาวสมเด็จ เถา ๔๕๘ – ๔๖๐

เพลงลาวลำปาง เถา ๔๖๐

เพลงลาวกระแซ เถา ๔๖๑

เพลงลีลากระทุ่ม ๓ ชั้น ๔๖๑ – ๔๖๒

เพลงล่องลม เถา ๔๖๓

เพลงล่องเรือ เถา ๔๖๓ – ๔๖๔

	หน้า
เพลงลมพัดชายเขา ๓ ชั้น	๔๖๔ – ๔๖๕
เพลงลมหวน ๓ ชั้น	๔๖๕
เพลงโล้ ๓ ชั้น	๔๖๖ – ๔๖๗
(ว)	
เพลงวิเวกเวหา ๓ ชั้น	๔๖๘ – ๔๗๐
เพลงแหวนประดับก้อย เถา	๔๗๐
เพลงวิลันดาโอด เถา	๔๗๑ – ๔๗๒
(ส)	
เพลงสารถี ๓ ชั้น	๔๗๓ – ๔๗๔
เพลงสี่บท เถา	๔๗๕ – ๔๗๗
เพลงสุดสงวน เถา	๔๗๘ – ๔๘๐
เพลงสุรินทราหู ๓ ชั้น	๔๘๐ – ๔๘๑
เพลงสาวสอดแหวน ๓ ชั้น	๔๘๒ – ๔๘๓
เพลงโสมส่องแสง	๔๘๓ – ๔๘๗
เพลงสร้อยมยุรา ๓ ชั้น (สร้อยเพลง)	๔๘๗ – ๔๘๘
เพลงสาลิกาชมเดือน เถา	๔๘๘ – ๔๙๐
เพลงสาลิกาเขมร เถา	๔๙๐ – ๔๙๑
เพลงสาลิกาแก้ว เถา	๔๙๑
เพลงไส้เดือนฉกจวัก เถา (ไส้พระจันทร์)	๔๙๒
เพลงสุริโยทัย เถา	๔๙๒ – ๔๙๓
เพลงสุดาสวรรค์ เถา	๔๙๓ – ๔๙๔
เพลงแสนคำนึง เถา	๔๙๔
เพลงแสนเสนาะ ๓ ชั้น	๔๙๕ – ๔๙๖
เพลงแสนสุดสวาท เถา	๔๙๖

หน้า

เพลงสร้อยทะแย เถา	๔๙๗
เพลงสามไม้ใน เถา	๔๙๘ – ๔๙๙
เพลงสามไม้นอก ๓ ชั้น	๔๙๙
เพลงสุรางค์จำเรียง ๓ ชั้น	๔๙๙
เพลงสมิงทอง เถา	๕๐๐
เพลงสาวน้อยเล่นน้ำ เถา	๕๐๐ – ๕๐๑
เพลงสีนวล	๕๐๑
เพลงสรรเสริญพระจันทร์	๕๐๑
เพลงสดายง เถา	๕๐๒
เพลงสุดาภิรมย์ เถา	๕๐๒
เพลงสร้อยลำปาง เถา	๕๐๓
เพลงสามเส้า ๒ ชั้น	๕๐๓
เพลงสมารัง	๕๐๔

(ห)

เพลงหกบท เถา	๕๐๕ – ๕๐๖
เพลงหงส์ทอง เถา	๕๐๖ – ๕๐๗
เพลงเหราเล่นน้ำ ๓ ชั้น	๕๐๘ – ๕๐๙
เพลงหอมหวน ๓ ชั้น	๕๐๙
เพลงห่วงอาลัย เถา	๕๐๙ – ๕๑๐
เพลงหวนคำนึง เถา	๕๑๐ – ๕๑๑
เพลงเห่	๕๑๑ – ๕๑๒

(อ)

เพลงอาหนู เถา	๕๑๓
เพลงอาเฮีย เถา	๕๑๔ – ๕๑๕
เพลงอาถรรพณ์ เถา	๕๑๕ – ๕๑๖

หน้า

เพลงอะแซหวุ่นกิ้ เถา ๕๑๗

เพลงอนงค์สุชาดา เถา ๕๑๘

เพลงอัปสรสำอาง ๓ ชั้น ๕๑๘ – ๕๑๙

เพลงไอยเรศร์ ๓ ชั้น ๕๑๙ – ๕๒๐

เพลงโอ้บูชากูณฑ์ ๕๒๐

เพลงโอ้ปี่นอก ๕๒๑

บทมโหรีพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๕ ๕๒๒

บทมโหรีพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๕ (ตามเนื้อความในพระราชนิพนธ์ เรื่อง “ไกลบ้าน”) ๕๒๓ – ๕๒๔

เพลงสองชั้นที่ไพเราะจากพระราชนิพนธ์ต่าง ๆ ในรัชกาลที่ ๕ และรัชกาลที่ ๖ ๕๒๕ – ๕๓๐

เพลงลูกล้อลูกขัดประเภทโยน

เพลงแขกลพบุรี เถา ๕๓๑ – ๕๓๓

เพลงแขกโอด เถา ๕๓๓ – ๕๓๔

เพลงแขกสี่เกลอ เถา ๕๓๔

เพลงเขมรราชบุรี ๓ ชั้น ๕๓๕ – ๕๓๖

เพลงเชิดจีน ๒ ชั้น ๕๓๖ – ๕๓๗

เพลงทยอยนอก เถา ๕๓๗ – ๕๓๘

เพลงทยอยใน เถา ๕๓๙ – ๕๔๐

เพลงทยอยเขมร ๓ ชั้น ๕๔๑ – ๕๔๒

เพลงทยอยญวน เถา ๕๔๒ -๕๔๓

เพลงทยอยลาว เถา ๕๔๓ – ๕๔๔

เพลงใบ้คลั่ง เถา และ ๓ ชั้น ๕๔๔ – ๕๔๗

เพลงพม่าห้าท่อน ๓ ชั้น ๕๔๗ – ๕๕๒

เพลงโอ้ลาว เถา ๕๕๓ – ๕๕๔

หน้า

เพลงเดี่ยว

เพลงทยอย ๕๕๗
เพลงทะแยเดี่ยว ๕๕๘
เพลงเดี่ยวนกขมิ้น ๕๕๘
เพลงเดี่ยวพระยาโศก ๓ ชั้น ๕๕๙ – ๕๖๐
เพลงลาวแพน ๕๖๐ – ๕๖๓
เพลงเชิดนอก ๕๖๓ – ๕๖๔
เพลงกราวใน ๕๖๔ – ๕๖๕

เพลงลา

เพลงเต่ากินผักบุ้ง ๒ ชั้น ๕๖๗ – ๕๖๙
เพลงอกทะเล เถา ๕๖๙ – ๕๗๑
เพลงอาทิตย์ชิงดวง ๕๗๒ – ๕๗๗
เพลงปลาทอง เถา ๕๗๗ – ๕๗๘
เพลงกราวรำเสภา ๕๗๘ – ๕๘๐
สักวาลาจาก ๕๘๐

บทร้องเพลงไทย

ตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาถึงสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์

- ตำราเพลงมโหรีครั้งกรุงเก่า
- เพลงยาวตำรามโหรี
- เพลงยาวไหว้ครูมโหรี
- บทเกร็ดสำหรับร้องมโหรีแต่โบราณ
- บทดอกสร้อยสวรรค์ครั้งกรุงเก่า
- บทมโหรีเรื่องพระรถเสน
- บทมโหรีเรื่องกากี
- บทมโหรีเรื่องอิเหนา
- บทมโหรีของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์

ตำราเพลงมโหรี

(สันนิษฐานว่าคงจะเป็นเพลงครั้งกรุงเก่า)

เพลงตับสำหรับไหว้ครูข้างเย็น

(๑) เนียรปาตี
(๒) ชมพูนุท
(๓) ทองเก้าน้ำ
(๔) ทองย้อย
(๕) ทองพราย
(๖) ทองสระ
(๗) ทองสรม

เพลงตับสำหรับไหว้ครูข้างเช้า

(๑) โฉลกแรก
(๒) ลอยชายเข้าวัง
(๓) อักษรโฉลก
(๔) วิศาลโฉลก
(๕) มหาวิศาลโฉลก
(๖) พราหมณ์เข้าโบสถ์
(๗) โยคีโยนแก้ว

เพลงตับเรื่องพระนคร

(๑) พระนคร
(๒) ลำไป
(๓) ถอยหลังเข้าคลอง

เพลงตับเรื่องนางไห้

(๑) นางไห้
(๒) ชมทะเล
(๓) ลมพัดชายเขา
(๔) คำหวาน
(๕) เบ้าหลุด

เพลงตับเรื่องนางกราย

(๑) นางกราย
(๒) นางเยื้อง
(๓) สร้อยต่าน
(๔) นาคเกี่ยวพระสุเมรุ
(๕) พระรามตามกวาง
(๖) พระราม (คืน) นคร
(๗) พระรามเดินดง

เพลงตับเรื่องอรุ่ม

(๑) อรุ่ม (๒) สร้อยสน
(๓) มลากาน้ำทอง (อีกตำราหนึ่งเรียกเล่าซอ) (๔) ตลุ้มโปง
(๕) อาถรรพ (๖) คู่อาถรรพ (อีกตำราหนึ่งเรียกอาถรรพสี่) (อีกตำรามีเพลงที่ ๗ เรียกว่าอาถรรพแปด)

เพลงตับเรื่องอรชร

(๑) อรชร (๒) คู่อรชร
(๓) สายสมร (๔) ปะตงโอด
(๕) ปะตงพัน (๖) ปะตงเรื่อย (อีกตำราหนึ่งไม่มี)
(๗) ปะตงละคร (อีกตำราไม่มี) (๘) ปะตงหวน

เพลงตับเรื่องพระทอง

(๑) พระทอง (๒) คู่พระทอง
(๓) ตุ๊ดตู่ (๔) คู่ตุ๊ดตู่
(๕) นกร่อน (แต่ ๕ จน ๙ อีกตำราหนึ่งไม่มี) (๖) ลีลากระทุ่ม
(๗) คู่ลีลากระทุ่ม (๘) โช้
(๙) ระบำเทศ

เพลงตับเรื่องทำขวัญ

(๑) มอญแปลง (๒) สรรเสริญพระจันทร์
(๓) มหาไชย (๔) มโนห์ราโอด
(๕) ราโค (๖) เหรา
(๗) หงส์ไซ้ดอกบัว

เพลงตับเรื่องแขนง

(๑) เขนง	(เพลงตับนี้ อีกตำราหนึ่งว่า)
(๒) ซัดน้ำ	(๑) เขนง
(๓) ซัดกระแจะ	(๒) กระทงเขียว
(๔) โตเล่นแก้ว	(๓) ขอมแปลง
(๕) หนุ่มน้อย	(๔) มอญเล็ก
(๖) ระวังระไว	

เพลงตับเรื่องสระบุหร่ง

(๑) สระบุหร่ง
(๒) กะระนะ
(๓) นางบุหร่ง
(๔) มลากาเสียเมือง
(๕) มลายูหวน
(๖) คู่มาลายูหวน
(๗) แสนพิลาปน้อย
(๘) แสนพิลาบใหญ่
(๙) สมิงทองไทย
(๑๐) สมิงทองแขก
(๑๑) สมิงทองมอญ
(๑๒) เพื่อนนอนน้อย
(๑๓) เพื่อนนอนใหญ่
(๑๔) นกกระจอกต้องกระเบื้อง
(๑๕) ดอกไม้ไทร
(๑๖) ดอกไม้ตานี
(๑๗) น้ำค้างตะวันตก
(๑๘) น้ำค้างตะวันออก

เพลงตับเรื่องดอกไม้

(๑) ดอกไม้
(๒) ดอกไม้โอด
(๓) ดอกไม้พัน
(๔) สุวรรณหงส์

เพลงตับเรื่องเกสรมาลา

(๑) เกสรมาลา
(อีกตำราหนึ่งว่าสุวรรณมาลา)
(๒) ก้านต่อดอก
(๓) สะสรม
(๔) นางนาคใหญ่

เพลงตับเรื่องบังใบ

(๑) บังใบ
(๒) แฝงใบโอด
(๓) แฝงใบพัน (อีกตำราหนึ่งไม่มี)

เรื่องถอนสมอ

(อีกตำราหนึ่งรวมตับเรื่องนี้ไว้ในเรื่องบังใบ)

(๑) ฝรั่งถอนสมอ
(๒) คู่ถอนสมอ
(๓) บ้าบ่น
(๔) คู่บ้าบ่น
(๕) แขกสวด
(๖) แขกกินเข้า
(๗) ยาเมาเล
(๘) สังข์น้อย
(๙) สังข์ใหญ่

เพลงตับเรื่องพัดชา

(๑) พัดชา
(๒) คู่พัดชา

เพลงตับเรื่องนางนาค

(๑) นางนาคน้อย
(๒) คู่นางนาค
(๓) นกร่อน

เพลงตับเรื่องม้าย่อง

(อีกตำราหนึ่งรวมตับนี้ไว้ในตับนางนาค)

(๑) ม้าย่อง
(๒) ม้ารำ
(๓) พิไสน้ำทอง (อีกตำราหนึ่งว่าอรชรสี่)

เพลงตับเรื่องพระนเรศวร

(๑) นเรศวรชนช้าง
(๒) อุปราชขาดคอช้าง
(๓) พุดทรากะแทก
(๔) เชิงตะกอน
(๕) นางร่ำ
(๖) พระรามเป่าสังข์

เพลงต่อไปนี้ ๒ ตับมี แต่ในอีกตำราหนึ่ง

เพลงตับเรื่องยิกิน

(๑) ยิกินใหญ่
(๒) ยิกินเล็ก
(๓) ยิกินหน้าศพ
(๔) ยิกินยาก

เพลงตับเรื่องจันดิน

(๑) จันดิน
(๒) คู่จันดิน
(๓) บ้าระบุ่น

เพลงเกร็ดนอกเรื่อง

(๑) ศรีประเสริฐ
(๒) ระส่ำระส่าย
(๓) คู่ระส่ำระส่าย
(๔) อังคารสี่บท
(๕) นางตานีร้องไห้
(๖) ย่านเถร (อีกตำราหนึ่ง เรียก โยคี)
(๗) ล่องเรือละคร
(๘) มดน้อย
(๙) ยิกินแปดบท
(๑๐) เนื้อมโหรี
(๑๑) โฉลกไทยใหญ่
(๑๒) บ้าระบุ่นเทศ
(๑๓) จันดิน
(๑๔) นางบุหร่ง
(๑๕) ยี่ปุ่น
(๑๖) จำปาทองเทศ
(๑๗) เนระคันโยค
(๑๘) คู่เนระคันโยค
(๑๙) พระนครเขิน

เพลงมอญ ๔๘ นอกเรื่องเพลง

(๑) กะเรียนร้องตัวผู้
(๒) กะเรียนร้องตัวเมีย
(๓) แมลงภู่กลาย
(๔) ค่าไอยรา
(๕) โสน
(๖) จอมศรี
(๗) จอมทอง
(๘) ตุ้งติ้ง
(๙) หงส์ร่อน
(๑๐) หงส์บิน
(๑๑) หงส์ลีลา
(๑๒) หงส์ฟ้อน

(๑๓) หงส์คาบแก้ว
(๑๔) รัศมีพระจันทร์
(๑๕) พระจันทร์ลับเหลี่ยม
(๑๖) นกเอี้ยงตัวผู้
(๑๗) นกเอี้ยงตัวเมีย
(๑๘) แมลงเม่าทองตัวผู้
(๑๙) แมลงเม่าทองตัวเมีย
(๒๐) เพลงทิพ
(๒๑) ทนานทอง
(๒๒) ลมบน
(๒๓) น้ำไหลซอกเขา
(๒๔) มือลม
(๒๕) มุโล่ง
(๒๖) มุใน
(๒๗) มลิเลื้อย
(๒๘) ดาวดวงหนึ่ง
(๒๙) กลิอ่อง
(๓๐) สามภาษา
(๓๑) สาวน้อย
(๓๒) แม่หม้ายสามคน
(๓๓) เต่าทองตัวผู้
(๓๔) เต่าทองตัวเมีย
(๓๕) เต่าฟักไข่
(๓๖) ลูกติดแม่
(๓๗) การเวกตัวผู้
(๓๘) การเวกตัวเมีย
(๓๙) เหราเล่นน้ำ
(๔๐) เทพจุติ
(๔๑) แมลงมุมตีอก
(๔๒) จำปาเจ็ดกลีบ
(๔๓) งูรัดเขียด
(๔๔) แมลงปอสบัดกลีบ
(๔๕) เรไรร้อง
(๔๖) กระต่ายชมจันทร์
(๔๗) อินทรีคาบช้าง
(๔๘) หนุมานลองเล็บ

เพลงจีน

(๑) จีนเก็บดอกไม้
(๒) กรองดอกไม้
(๓) ร้อยดอกไม้
(๔) จีนหลวง
(๕) นางกลับเข้าที่
(๖) นางลุกจากที่

รวมเพลงมโหรีมีในตำรา ๑๙๗ เพลง

เพลงยาวตำรามโหรี

----

๑ ข้าไหว้ครูซอขอคำนับ　　ขับบรรสานสุหร่ายเรื่อง
มโหรีแรกเริ่มเฉลิมเมือง　　บอกเบื้องฉบับบุราณนาน
แต่บรรดาเพลงใหญ่ให้รู้ชื่อ　　คือโฉลกแรกเรื่อยเฉื่อยฉาน
อักษรโฉลกบรรเลงลาน　　วิศาลโฉลกนั้นเป็นหลั่นลด
มหาโฉลก, ลอยชายเข้าวัง　　พราหมณ์เดินเข้ายังอุโบสถ
โยคีโยนมณีโชติชด　　เจ็ดบทบอกต้นดนตรี ฯ
๒ เพลงซอที่สองรองรับ　　นับอีกเจ็ดบทกำหนดสี่
มีนามว่าเนรปาตี　　กับศรีสุวรรณ, ชมพูนุท
ทองเก้าน้ำนอง, ทองย้อย　　ทองพรายแพร้วพร้อยแสงสุด
ทองสระ, ทองสรมสมมติ　　กุลบุตรจงจำลำนำนาน ฯ
๓ นางกรายแล้วย้าย, นางเยื้อง　　เรียงเรื่องเรียบร้อยสร้อยต่าน
นาคเกี่ยวพระสุเมรุพาดพาน　　พระอวตารติดตามกวางทอง
ราเมศออกเดินดงดอน　　พระรามคืนนครควรสนอง
เจ็ดเพลงบรรเลงล้ำทำนอง　　ที่สามต่อสองประสานกัน ฯ
๔ ขึ้นมอญแปลงใหญ่ในบทสี่　　สีเสริญจันทรีสรวงสวรรค์
มหาไชยในเรื่องรำพรรณ　　มโนห์ราโอดอั้นครั่นครวญ
ราโคเคียงเรียง, เหรา　　หงส์ไซ้ปทุมา, สร้อยสงวน
ยิ่งฟังยิ่งเพราะเสนาะนวล　　ในขบวนบรรเลงเพลงพอ ฯ
๕ บังใบ, แฝงใบโอดอ้อน　　ฝรั่งร่ายร้องถอนสายสมอ
คู่ฝรั่ง, บ้าบ่นบทซอ　　คู่บ้าบ่นต่อลำดับไป
แขกสวด, แล้วแขกกินเกล้า　　อีกยาเมาเลสังข์ใหญ่
สังข์น้อยร้อยเรียบระเบียบใน　　สิบเอ็ดบทบอกไว้ให้เจนจำ ฯ

๖ สระบุหร่งรับขับอ้าง กระระนะ, นางบุหร่งเรื่อยร่ำ
มลากาเสียเมืองลำนำ มลายูหวนซ้ำสืบไป
แล้วคู่มลายูหวน เสนาะนวลเพลงเพื่อนนอนใหญ่
เพื่อนนอนน้อย, ดอกไม้ไทร เป็นลำดับดอกไม้ตานี
แสนพิลาปใหญ่, พิลาปน้อย น้ำค้างย้อยตะวันตกเรื่อยรี่
น้ำค้างตะวันออกโดยมี นกกระจอกต้องที่กระเบื้องร้อน
สมิงทองไทย, รามัญ, แขก สิบแปดเพลงแจงแจกจำสอน
ประสานเสียงเพลงซอสวรรค์วอน ที่หกจบกลอนไม่ปิดบัง ฯ
๗ เพลงเจ็ดนั้นต้องอรชร สายสมร, ปะโตงโอดโดยหวัง
ปะโตงหวน, ปะโตงพันพึงฟัง เป็นห้าเพลงไม่พลั้งเพลินชม ฯ
๘ เพลงแปดนั้นสุวรรณมาลา มาก้านต่อดอก, สระสรม
ทั้งนางนาคใหญ่ชื่นชม บรรสมเป็นเพลงแปดปอง ฯ
๙ พระทอง, คู่พระทอง, ตุ๊ดตู่ คู่ตุ๊ดตู่จงรู้เรื่องสนอง
สี่บทเพราะล้ำทำนอง เรียกร้องเพลงเก้ากล่าวกลอน ฯ
๑๐ เพลงสิบนั้นเรียกดอกไม้ ดอกไม้พันประไพเกสร
อีกดอกไม้โอดเอื้อนชอ้อน สุวรรณหงส์ร่อนคัคณานต์ ฯ
๑๑ นางไห้, ลมพัดชายเขา เบ้าหลุด, ชมทะเล, คำหวาน
ห้าบทกำหนดในการ ประมาณที่สิบเอ็ดเพลงมี ฯ
๑๒ อรุ่ม, สร้อยสนระคนกัน อาถัน, ตลุ้มโปง, อาถันสี่
อาถันแปด, เล่าซอต่อคดี เพลงที่สิบสองมีเจ็ดครบ ฯ
๑๓ ยิกินใหญ่, ล่องเรือนคร แซกซ้อนยิกินหน้าศพ
ยิกินยากซ้ำคำรบ เพลงสิบสามจบเจนใจ ฯ
๑๔ สิบสี่นั้นคือพระนคร เรื่อยร่อนสำเนียงเสียงใส
อีกทั้งลำนำลำไป ถอยหลังเข้าในคลองจร ฯ

๑๕ เพลงสิบห้านั้นมานางนาคน้อย คู่นางนาคพลอย, นกร่อน
ม้าย่อง, ม้ารำ, อรชร สีสอนตามเรื่องเนื่องกัน
เขนง, กะทงเขียวแลง ขอมแปลง, มอญเล็กสลับคั่น
แยกออกเพลงละเจ็ดจงสำคัญ เพลงสิบห้ารำพรรณจบลง ฯ
๑๖ สิบหกยกบทกำหนดชื่อ คือว่าจันดินอย่าลืมหลง
อีกคู่จันดินโดยจง บทบ้าระบุ่นคงครบกระบวน
จบเพลงเรื่องใหญ่แม้นใครเรียน อุตส่าห์เพียรให้ดีถี่ถ้วน
เพลงพลัดท่านจัดไว้ตามควร สืบสวนโดยระเบียบเรียบร้อย ฯ
ศรีประเสริฐระส่ำระสาย เรียงรายวงแหวนรอบก้อย
อังคาร, เนระคันโยค, โยคี, มดน้อย นางตานีให้ละห้อยโศกา
พระนครเขินขับบรรเลง ร้อยสามสิบเจ็ดเพลงพึงศึกษา
มโหรีมีเรื่องบุราณมา แต่กรุงศรีอยุธยาใหญ่เอย ฯ

(เพลงยาวบทนี้สงสัยว่าเจ้าพระยาพระคลัง (หน) แต่งครั้งรัชการที่ ๑)

เพลงยาวไหว้ครูมโหรี

ยอกรกึ่งเกล้าบงกชเกศ ไหว้ไทเทเวศร์เป็นใหญ่
อันเรืองรู้ครูครอบพิณไชย สถิตในฉ้อชั้นกามา
ทรงนามชื่อปัญจศีขร ได้สั่งสอนสานุศิษย์ให้แหล่งหล้า
เป็นตำหรับรับร้องสืบมา ปรากฏเกียรติในแผ่นดินดอน
ข้าขอชลีกรรมคำนับ พระคนธรรพด้วยใจสโมสร
จะดีดสีขับร้องทำนองกลอน จงศรีสถาพรทุกประการ ฯ
อนึ่งข้าขอประณตบทรัช พระจุลจอมจักรพรรดิมหาศาล
คือองค์พระทรงครุฑไชยชาญ อวตารจากเกษียรสมุทรมา
หวังจะทรงดับเข็ญให้เย็นยุค ทำนุกพระพุทธศาสนา
จะบำรุงผดุงแหล่งโลกา ให้โอฬารล้ำชั้นดุษฎี
สารพัดไพบูลย์พูนภพ เลิศลบกษัตริย์ทุกกรุงศรี
มีทั้งพระเศวตกิรินี ศรีศุภลักษณ์เลิศอำนวยพงศ์
ย่อมลือฤทธิ์กฤษฎาไปทุกทิศ พระทรงอิศรภาพสูงส่ง
สิทธิ์ศักดิ์ดังพระจักรวงศ์ ดำรงทวาราราชธานี
ขอพระเดชเดชาภูวนาถ พระบาทปกเกล้าเกศี
ข้าผู้จำเรียงเรื่องมโหรี ซอกรับกระจับปี่รำมะนา
โทนขลุ่ยฉิ่งฉาบระนาดฆ้อง ประลองเพลงขับกล่อมพร้อมหน้า
ขอเจริญศรีสวัสดิ์ทุกเวลา ให้ปรีชาชาญเชี่ยวในเชิงพิณ ฯ ๑๘ คำ

(เพลงยาวไหว้ครูบทนี้ มีเค้าเงื่อนว่าแต่งครั้นกรุงเก่าในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าบรมโกษฐ์ หรือมิฉะนั้นก็เห็นจะเป็นของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) แต่ครั้งรัชกาลที่ ๑ กรุงรัตนโกสินทร์)

บทเกล็ดสำหรับร้องมโหรีแต่โบราณ

บทที่ ๑ ร้องพัดชา

ข้าทูลละอองนั่งอยู่ทั้งหลาย เหล่าถวายสังคีตบันลือเสียง
บำเรอลำนำจำเรียง เคียงข้างพระแท่นบัลลังก์ใน
บังเกิดสำหรับขับกล่อม เพราะพร้อมสำเนียงเสียงใส
จงเสวยสุขารมย์บรรทมไท ไสยาสน์อรแอบแนบเนื้อ
เอกองค์นงรามย่อมงามสม ด้วยบรมสมภารพระก่อเกื้อ
ละองค์ละองค์ประกอบชอบเชื้อ ควรอะเคื้อคู่เคียงเรียงรมย์
อันซึ่งเฝ้าฝ่ายปลายพระบาท เดียรดาษด้วยนางนักสนม
สงบเสงี่ยมเคียมคัลเมื่อบรรทม สมสวัสดิ์พิพัฒน์สถาวร
งามสง่าดังพระยาสีหราช เอนอาสน์ด้วยนางไกรสร
อำนาจหวาดไหวไปทุกนคร โอนอ่อนถวายนางนงเยาว์
มงคลบรรณาการเกลื่อนกลาด ขอส่งดอกไม้มาศเงินเฉลา
ทุกขวบปีมิขาดคลาดเทียวเทา ใฝ่เฝ้าบังคมคัลพระบาทา
จงจำเริญไชยาอานุภาพ ให้ปราบราบทั่วทุกภาษา
อันต่างประเทศนานา จงมาพึ่งโพธิสมภาร
ให้อยู่ในอำนาจอาชญา ผ่านผ่าไปทั่วทิศาศาล
กรุงกษัตริย์น้อยใหญ่ในไตรดาล ละลาญกลัวชเยศเดชไกร
บุญพระประเสริฐเลิศลบ พื้นแผ่นพิภพก็หวั่นไหว
ทั้งช้างแก้วทั้งเมืองเรืองไชย ได้สำหรับบุญพระทรงธรรม์
ปรีดิ์เปรมเกษมเสนา วัฒนาสุไขมไหศวรรย์
กษัตริย์ใดไม่เปรียบเทียบทัน ด้วยมหันต์มหาจักรพรรดิ

ประเสริฐโภไคยไอสูรย์ สมบัติสมบูรณ์พูนสวัสดิ์
เลี้ยงหล้าเป็นมหาจักรพรรดิ โสมนัศวัฒนานรากร
บารมีเป็นที่พึ่งพำนัก ทุกประเทศสมัครสโมสร
ในกรุงเทพมหานคร บวรธานีบุรีรมย์ ฯ ๒๔ คำ

บทที่ ๒ ร้องนางนาค

เจ้าเอยนางนาค เจ้าคิดแต่เท่านั้นแล้ว
เจ้าปักปิ่นแก้ว แล้วเจ้ามาแซมดอกไม้ไหว
จำปาสองหูห้อย สร้อยสังวาลแลมาลัย
ชมพูผ้าสไบ เจ้าห้อยสองบ่าสง่างาม ฯ ๔ คำ

บทที่ ๓ ร้องนางนกครวญ

เจ้าเอยนกใด เจ้าบินมาอยู่ยืดยืด
บินมาจนมืด นางนกจะนอนรังไหน
มีรวงรังรา ข้าจะให้เจ้าอาศัย
มาแล้วจะกลับไป ยากแก่ใจนะเจ้าเอย ฯ ๔ คำ

บทที่ ๔ ร้องสรรเสริญพระจันทร์

เจ้าเอยเทียนทอง ปิดเข้าที่หน้าแท่นทอง
ทำขวัญเจ้าทั้งสอง ให้เจ้าอยู่ดีกินดี
ให้อยู่จนเฒ่าชรา ให้เจ้าเป็นมหาเศรษฐี
อายุยืนได้ร้อยปี เลี้ยงพระบิดามารดา ฯ ๔ คำ

บทที่ ๕ ร้องมอญแปลง

เจ้าเอยเวียนเทียน	เวียนไปแต่ซ้ายมาขวา
ทักษิณโดยตำรา	อายุจำเริญยืนยง
จะปรารถนาสิ่งใด	ให้ได้ดังใจประสงค์
สวัสดีดำรง	เจ้าจงเกษมสุขเอย ฯ ๔ คำ

บทที่ ๖ ร้องมหาไชย

เวียนเอยเวียนเทียน	เวียนไปได้ครบสามรอบ
สิ่งสินประกอบ	ทั้งช้างแลม้าข้าไท
ส่วยช้างมาแต่เหนือ	ส่วยเรือมาแต่ใต้
สมบัติอย่ารู้ไร้	ให้ไหลมาดังท่อธาร ฯ ๔ คำ เจรจา
ให้เอยให้พร	พรนั้นอย่าได้คลาดแคล้ว
เงินทองกองแก้ว	ทั้งส่วยสรรพพัฒนา
อายุยืนจนเฒ่า	ถึงร้อยเศษเก้าพระวัสสา
เป็นสุขทุกอิริยา	โรคาอย่าได้มีเอย ฯ ๔ คำ ฯ

บทที่ ๗ มโนราห์โอด

เวียนเอยเวียนเทียน	ครั้นว่ามาดับเทียนแล้ว
เบิกบายศรีแก้ว	สูงแล้วก็ได้สามชั้น
พระอินทร์พระพรหม	เอาร่มระย้ามากั้น
บายศรีสามชั้น	ทำขวัญเจ้าร้อยชั่งเอย ฯ ๔ คำ

บทที่ ๘ ร้องราโค

เจ้าเอยราโค	น่ารักแก้วข้าราคำ
เจ้านุ่งท้องดำ	ห่มแสดสไบขลิบทอง
เมื่อเจ้าจะยกย่าง	เสมือนช้างจำลอง
ห่มแสดขลิบทอง	น่ารักมาต้องใจเอย ฯ ๔ คำ

บทที่ ๙ ร้องเหรา

เจ้าเหราเอย	รักแก้วข้าเอยเหรา
สาวน้อยเดินมา	จะชมเจ้าเล่นสบายใจ
เจ้างามละม่อม	เจ้างามพริ้งพร้อมละไม
ในใต้ฟ้าไม่หาได้	ไม่ปานหนึ่งใยเจ้าเอย ฯ ๔ คำ
เจ้าเหราเอย	รักแก้วข้าเอยเหรา
บิดานั้นนาคา	มารดานั้นเป็นมังกร
มีตีนทั้งสี่	หน้ามีทั้งครีบทั้งหงอน
เป็นทั้งนาคทั้งมังกร	เรียกชื่อว่าเหราเอย ฯ ๔ คำ

บทที่ ๑๐ ร้องหงส์ไซ้ดอกบัว

เจ้าเอยสงสาร	นางนกการเวก
บินมาเทียมเมฆ	ได้ยินแต่เสียงเจ้าลงมา
ได้ยินเสียงเจ้า	พี่แลก็สุดลูกตา
โอระแก้วกำพร้า	ห่างข้างที่นอนพี่เอย ฯ ๔ คำ

บทที่ ๑๑ ร้องเนรปาตี

รักเอยวันนี้	เป็นวันฤกษ์ดีศรีสวัสดิ์
ตั้งใจประดิพัทธ	นมัสการพระชินสีห์
ยอกรเหนือเกล้า	ประนมนิ้วเข้าดุษฎี
คุณพระปกเกศี	ทุกค่ำทุกเช้าเพรางาย
ไหว้พระอิศวรแล้ว	ข้าจะไหว้พระนารายณ์
ไหว้เทพทั้งหลาย	ไหว้ทั้งบิดามารดา
ไหว้ครูอาจารย์	ท่านเป็นผู้สั่งสอนมา
เดชะคุณรักษา	ให้ข้าอยู่เป็นสุขเอย ฯ ๔ คำ

บทที่ ๑๒ ร้องทองย้อย

ทองย้อยข้าเอย จะชมเชยไม่รู้แล้ว
เสมือนหนึ่งทองรองแก้ว เนื้อแล้วก็ล้ำเลิศเอย ฯ ๒ คำ ฯ
ทองสุกข้าเอย บห่อนเลยจะหอมศรี
ผ่องแผ้วราคี รัศมีก็เรืองรองเอย ฯ ๒ คำ ฯ

บทที่ ๑๓ ร้องนางกราย

เจ้าเอยนางกราย เจ้าเพื่อนสบายของเพื่อนเอย
หญิงใดไหนเลย ซึ่งจะมาเทียมทัน
เจ้ากราบแต่ละที ตัวพี่ก็ย่อมรับขวัญ
ระร่อนอ่อนเอววรรณ ขวัญไนยเนตร์ของพี่เอย ฯ ๔ คำ

บทที่ ๑๔ ร้องชมพูนุท

ดำเอยดำแดง แสงนาคนิ่มเนื้อชมพูนุท
มารยาทเจ้าดีเป็นที่สุด โฉมเฉลาเลิศล้ำนารี
แน่งเนื้อเกลี้ยงกลิ่นลำดวน รูปงามทรามสงวนของพี่
หญิงสิ้นทั้งเมืองนี้ ไม่มีที่จะเปรียบเทียบเอย ฯ ๔ คำ

บทที่ ๑๕ ร้องสร้อยต่าน

เจ้าเอยขาวสม รักแก้วเจ้านมคล้อย
ศรีสมบูรณ์หน้าช้อย นิ่มเนื้องามทั้งทรวดทรง
เมื่อเจ้าจะย่างเยื้อง ปลุกเปลื้องทำนองนางหงส์
พี่พิศรูปก็งวยงง พิศทรงก็ล้ำโลกเอย ฯ ๔ คำ

บทที่ ๑๖ ร้องนาคเกี่ยวพระสุเมรุ

ตัวเอยตัวเจ้า ดังว่าพระยาราชหงส์
ชวนบริวารร่อนลง ว่าจะข้ามกระแสร์สาคร
พระปราณีเจ้า เจ้าสาวน้อยยังพานอ่อน
ใจจะขาดสองท่อน ที่ในสาครนะเจ้าเอย ฯ ๔ คำ

บทที่ ๑๗ ร้องพระรามตามกวาง

ตัวเอยน้องเอย ดังหนึ่งกวางทองโสภา
เจ้าตามน้องมา เหมือนองค์พระรามตามกวาง
น้องจะเข้าดงยูง น้องจะวิ่งเข้าดงยาง
บ่าวน้อยเอวบาง เจ้าตามไม่ทันน้องเอย ฯ ๔ คำ
ตัวเอยตัวพี่ ดังหนึ่งว่าองค์พระราม
รักเจ้าจึงติดตาม เหมือนพระรามตามกวางทอง
ถึงหนีพี่ไม่ไล่ กลัวนวลใยเจ้าจะหมอง
บุญให้จะได้น้อง มาร่วมห้องด้วยพี่เอย ฯ ๔ คำ

บทที่ ๑๘ ร้องจันดิน

ดำเอยดำแดง ตัวเจ้าแน่งน้อยงามทรง
รูปนางอย่างหงส์ คอจะส่งอยู่เรียวรวย
เมื่อเดินกรีดนิ้วหิ้วชาย เยื้องกรายระทอดสอดสวย
พี่พิศทรงก็งงงวย เพียงจะม้วยด้วยโฉมเจ้าเอย ฯ ๔ คำ

บทที่ ๑๙ ร้องสุวรรณมาลา

เจ้าเอยเวียงนก รังของเจ้าอยู่บนต้นสน
เหมือนนกนั้นพิรากน พี่จะยิงก็ไม่ต้อง
มาจะยกมือไหว้ บนหน้าไม้ธนูทอง
จึงจะยิงถูกต้อง นางนกน้องของพี่เอย ฯ ๔ คำ
ตัวเอยตัวน้อง ดอกสร้อยสุวรรณมาลา
บานอยู่ในช่อฟ้า เก็บมาจะใส่พานทอง
รูปร้ายชายชั่ว มิให้มาต้องตัวของน้อง
เก็บมาใส่พานทอง ควรแต่ด้วยชาวสวรรค์เอย ฯ ๔ คำ

บทที่ ๒๐ ร้องสระสม

เจ้าเอยปลูกรัก	แรกปลูกไว้ในอ่างทอง
ทำให้ช้ำรักน้อง	พระทองไม่รู้สงวน
รักของพี่เอย	ทีนี้แลจะแปรปรวน
เจ้าของไม่รู้สงวน	ควรหรือมารักน้องเอย ฯ ๔ คำ
เจ้าเอยปลูกรัก	จะปลูกไว้ในอ่างแก้ว
ต้นรักพี่แล้ว	ปลายไปเร่รักเขาอื่น
จะเด็ดยอดเสีย	แล้วจะรดน้ำให้ชื่น
อย่าให้ไปเร่รักอื่น	ให้คืนมารักพี่เอย ฯ ๔ คำ

บทที่ ๒๑ ร้องยิกินใหญ่

รักเจ้าทรามสงวน	อุ้มนวลเจ้าไว้ไม่ละวาง
ถนอมออมแอบไว้แนบข้าง	รักน้องเพียงพ่างหนึ่งดวงใจ
ร่วมเรียงเคียงชิดพิศวาส	จะใคร่คลาดก็หาไม่
เสน่ห์สนิทติดต้องใจ	มิได้จะเอื้อนอิ่มเอย ฯ ๔ คำ

บทที่ ๒๒ ร้องยิกินหกบท

ใต้เอยใต้ฟ้า	แต่พี่เลียบมาจนจบแล้ว
ไม่ปานหนึ่งแก้ว	สีเนื้อเจ้าจำปาทอง
ใต้ฟ้าเลียบจบ	ทั้งแผนพิภพไม่มีสอง
เนื้อเจ้าจำปาทอง	ใต้ฟ้าจะหายากเอย ฯ ๔ คำ

บทที่ ๒๓ ร้องนางไห้

บุญเอยบุญบล	สนเทพทั่วทุกสถาน
ขอจงได้มิ่งวิมลมาลย์	มาอิงแอบแนบนวลน้อน
แม้ได้เชยชมสมคิด	แสนสนิทร่วมเรียงเคียงหมอน
จะอุ้มนวลนางพลางฟ้อน	ร้อนรำถวายมือเอย ฯ ๔ คำ

ความเอยความรัก จะกล่าวแก่แก้วกลใด
ดวงสมรเจ้าอย่าอ้อนไห้ พี่ไม่ร้างเจ้าไว้แรมรา
แม้ว่าคลาแก้วพี่สักทุ่ม ดังหนึ่งพี่จะกลุ้มเป็นบ้า
สุดสวาทไว้ไม่คลาดสักเวลา พี่ยาไม่ไกลน้องเอย ฯ ๔ คำ
เจ้าเอยอย่าไห้ เจ้าสาวน้อยอย่าไห้
สำเภาทองแรกใช้ เจ้าร้องไห้ใยจะเป็นลาง
มือหนึ่งจะอุ้มเจ้า มือหนึ่งน้าวกะเชียงพลาง
เจ้าสาวน้อยเอวบาง พี่ไม่ห่างข้างน้องเอย ฯ ๔ คำ

บทที่ ๒๔ ร้องเบ้าหลุด

สำเอยสำเภา แป๊ะโล้ก็เลื่อนลอยมา
ทั้งลมพัทยา มาโต้ด้วยลมสลาตัน
เจ้าอยู่เมืองไหน พี่จะไปเมืองนั้น
ตายเป็นได้เห็นกัน เจ้าดวงชีวันของพี่เอย ฯ ๔ คำ

บทที่ ๒๕ ร้องล่องลิ่ว

เจ้าเอยเรือใด ใช้ใบล่องมาถึงก่อน
ยังพระนายขนอน ณ ฝั่งน้ำชลธี
เจ้าเห็นว่าน้องยาก บ่าวน้อยจึงจากหนี
อันว่าไมตรี แต่นี้จะโรยแล้วเอย ฯ ๔ คำ

บทที่ ๒๖ ร้องปะตงโอด

ดำแดงแสงศรี มีพักตร์เพียงดังบัวบาน
โฉมเฉลาเยาวมาลย์ ปลั่งปานว่าทาทอง
แก่นกามยามสรรพโสภา ใต้ฟ้าไม่มีถึงสอง
แก้มเจ้ามาเปรียบปรางทอง ต้องตาพี่หายากเอย ฯ ๔ คำ

บทที่ ๒๗ ร้องปะตงพัน

เย็นเอยเย็นนัก น้ำค้างเฉื่อยชักลมพาน
หนาวเฉียบฉ่ำแดดาล พัดพานชือชือเฉื่อยเนื้อ
ครวญครางพี่พลางโหยหา แก่นแก้วแววตาทุกเมื่อ
เชิญนางมาแอบแนบเนื้อ สอดต่างเสื้อให้คลายใจเอย ฯ ๔ คำ
ชาวเอยชาวพุทธ ภุทภาพนิ่มเนื้ออรชร
แฉล้มแช่มช้อยสายสมร บวรลักษณาลาวรรณ
เมื่อพิศทั่วสรรพางค์ เพียงพ่างหนึ่งนางสาวสวรรค์
ไนยเนตรเพศนิลอัญชัญ ขวัญตาพี่หายากเอย ฯ ๔ คำ

บทที่ ๒๘ ร้องอรชร

เจ้าเอยพระนคร นครศรีธรรมราช
แสนคมคารมฉลาด ทั้งพาศนาเจ้าก็มี
เห็นเจ้าก็รัญจวน ความรักมายวนใจพี่
แม้มิได้เจ้านี้ พี่ชายไม่มีเมียเอย ฯ ๔ คำ

บทที่ ๒๙ ร้องพระนคร

เจ้าเอยพระนคร ดอนทรายระแร่
ละพ่อเสียแม่ รักเจ้าพี่ก็ตามมา
พี่พร่ำตากฝน พี่พร่ำมาทนน้ำฟ้า
รักเจ้าตามมา เจ้าไม่นำพาพี่เอย ฯ ๔ คำ

บทที่ ๓๐ ร้องลำไป

เจ้าเอยพระนคร ดอนทรายช่างแสนละเอียด
สาวน้อยเจ้าทำเคียด ก็พี่จะเห็นหน้าใคร
ตัวเจ้าคือศาลา พี่มาจะได้อาศัย
พี่จะบ่ายหน้าไปหาใคร ได้ปานหนึ่งใยเจ้าเอย ฯ ๔ คำ

เจ้าเอยพระนคร ดอนดงแลดูอยู่สล้าง
รักกันอย่าพลันร้าง นวลนางอย่าหมางใจ
รักแล้วพี่ไม่เสีย จะเลี้ยงเป็นเมียพี่ให้ได้
พี่รักเจ้าสิ้นสุดใจ เจ้ายอดละมัยพี่เอย ฯ ๔ คำ

บทที่ ๓๑ ร้องถอยหลังเข้าคลอง

เจ้าเอยน้ำไหล น้ำไหลเข้าคลองบ้านขวาง
ตัวพี่กับนาง จะมาลงเรือสิบพาย
เจ้าพายกะทงสอง พี่พายรองคอท้าย
พี่ให้น้ำปลายพาย สบายน้ำใจเจ้าเอย ฯ ๔ คำ
เจ้าเอยน้ำไหล น้ำไหลเข้าคลองบ้านรี
ตัวเจ้ากับพี่ จะมาลงเรือด้วยกัน
พร้อมหน้าข้าไท จะไปไหว้พระเกษมสันต์
ภาคหน้าได้พบกัน ทุกชาติทุกชั้น นะเจ้าเอย ฯ ๔ คำ

บทที่ ๓๒ ร้องบังใบ

เจ้าเอยตัวพี่ เสมือนสารศรีตกหล่ม
สาวน้อยทรามชม ดังหนึ่งว่าแพนล่อช้าง
ช้างนั้นอพลา แก่ชราขาเพลียทั้งสองข้าง
ยามหนุ่มแล้วนวลนาง พี่ไม่ละวางเจ้าเอย ฯ ๔ คำ

บทที่ ๓๓ ร้องพังคา

เจ้าเอยตัวเรียม เทียบหนึ่งช้างสารซับมัน
กิริยาเจ้านั้น กลพัดที่ผัดพาน
หมอยั่วให้ไล่ติด ก็ชุดชิดด้วยเหิมหาญ
เหนื่อยเปล่าไม่เข้าการ ดูเยี่ยงสารเยียไรเอย ฯ ๔ คำ

บทที่ ๓๔ ร้องถอนสมอ

เจ้าเอยหนาวนัก	น้ำค้างตกเมื่อลมชวย
เชิญเจ้ามานอนด้วย	พี่จะกล่อมให้เจ้านอน
แสนสนิทฤาวางวาย	ห่อนเอกายสายสมร
จะถนอมทนุกนอน	เนื้อละมุนอุ่นอ่อนของพี่เอย ฯ ๔ คำ

บทที่ ๓๕ ร้องโล้

เจ้าเอยนาวา	ยาตราเมื่อลมชวย
แม้แก้วตาพี่มาด้วย	จะช่วยกันชมสนุกเอย ฯ ๒ คำ

บทที่ ๓๖ ร้องดอกไม้

เที่ยงคืนเดือนตรง	ดอกไม้จะทรงเกสร
เก็บได้จะรายที่นอน	เจ้าดำแดงเนื้ออ่อนข้าเอย ฯ ๒ คำ

บทที่ ๓๗ ร้องดอกไม้โอด

มาข้าจะเก็บดอกไม้	จะเลียบไปให้ทุกกิ่ง
เจ้าจะไม่ให้ฤาสักสิ่ง	เจ้ายอดมิ่งของข้าเอย ฯ ๒ คำ

บทที่ ๓๘ ร้องดอกไม้พัน

มาข้าจะเก็บดอกไม้	อันบานไสวดอกจำปา
เก็บได้ใส่เพลาะผ้า	เอามาให้เจ้าชมเอย ฯ ๒ คำ

บทที่ ๓๙ ร้องสุวรรณหงส์

เจ้าสุวรรณหงส์เอย	นางหงส์จะคาบเอาดอกแก้ว
ยิ่งงามประเสริฐเลิศแล้ว	นวลเจ้าสุวรรณหงส์เอย ฯ ๒ คำ

บทที่ ๔๐ ร้องศรีประเสริฐ

เจ้าเอยเจ้าบุญประเสริฐ บังเกิดเจ้าเมื่อปีชวด
ช้างนั้นออกบวช แลหนูจะเข้ามณฑล
ช้างนั้นโสภา จะเอามาเป็นช้างต้น
หนูจะเข้ามณฑล เพราะเกิดเจ้าเมื่อปีชวดเอย ฯ ๔ คำ

บทที่ ๔๑ ร้องอังคาร

เจ้าเอยอังคาร วารศรีสิทธิโชคเอย
พี่ได้เจ้าทรามเชย มาสมสู่เป็นคู่ครอง
ผีก็บนคนก็ใช้ จึงได้เจ้ามาร่วมห้อง
รักใครไม่เหมือนน้อง เจ้านวลละอองของพี่เอย ฯ ๔ คำ

บทที่ ๔๒ ร้องพระทอง

พระทองเทพรังสรรค์ หล่อด้วยสุวรรณกำภู
เจ้างามบริบูรณ์ไม่มีคู่ โฉมตรูข้าร้อยชั่งเอย ฯ ๒ คำ
พระทองข้ารูปหล่อเหลา หนักเล่าก็ได้ร้อยชั่ง
รัศมีนั้นงามอยู่เปล่งปลั่ง ทั้งเมืองไม่มีเหมือนเอย ฯ ๒ คำ

บทที่ ๔๓ ร้องคู่พระทอง

พระทองเจ้าจะไป น้องจะได้ใครมานอนเพื่อน
อันใจเจ้าดีไม่มีเหมือน เจ้าเพื่อนที่นอนของน้องเอย ฯ ๒ คำ
เจ้าเอยเจ้าพี่ ค่อยอยู่จงดีกว่าจะมา
จะไปก็ไม่ช้า จะพลันมาเป็นเพื่อนนอนเอย ฯ ๒ คำ
พระทองเจ้าจะไป จะให้อะไรไว้น้องชม
ขอแต่ผ้าลายที่ชายห่ม จะชมต่างหน้าพระทองเอย ฯ ๒ คำ

บทที่ ๔๔ ร้องคำหวาน

กล่าวเกลี้ยงคำหวาน ล้ำน้ำตาลอันโอชา
อันว่ารสวาจา ย่อมมาพลาดพลั้งน้ำใจ
รสน้ำตาลอันหวานฉ่ำ จะเปรียบด้วยน้ำคำก็ไม่ได้
อารมณ์ก็ล่มอาลัย ที่ในถ้อยคำหวานเอย ฯ ๔ คำ
กล่าวเกลี้ยงคำหวาน เจ้านงคราญผู้แนบเนื้อ
หวานแต่ปากน้องไม่อยากเชื่อ คิดเฉลือคำชายเมื่อปลายมือ
แล้วจะกลายเป็นเปรี้ยวเฉลียวใจ ว่าไว้นั้นยังกระไรฤา
แล้วหวานจะจืดอยู่ชืดชื้อ น้องจะถามหารือเจ้าเอย ฯ ๔ คำ

บทที่ ๔๕ ร้องกะระนะ

เจ้าเอยลมชาย ใบไม้ต้องลมก็หล่นปลิว
พี่จะชายหางคิ้ว ให้สาวน้อยเจ้าตามมา
เจ้านวลนะแน่งเอย ทรามเชยพี่สุดเสน่หา
อย่าทำหน่วงหนักชักช้า วันคืนไม่ท่าเจ้าเอย ฯ ๔ คำ

บทที่ ๔๖ ร้องสระบุโหร่ง

เจ้าเอยจำปา เรียกว่าพระยาดอกไม้
หอมฟุ้งจรุงใจ พี่เก็บมาให้เจ้าเอย ฯ ๒ คำ
เจ้าเอยจำปา จักแก้วข้าแซมมวยผม
ครั้นพี่ชี้ชม นวลเจ้าก็ชักมายื่นให้
ลมชวยรวยประทิ่น กลิ่นช่างฟุ้งเอาใจ
จูบแก้มแกมดอกไม้ ระรื่นชื่นใจพี่เอย ฯ ๔ คำ

บทที่ ๔๗ ร้องดอกไม้ตานี

เจ้าเอยตานี รักแก้วข้านุ่งยกมา
รัดมุกฟันปลา เข้าห่มผ้าชมพูไทย
จวนชวาตะง่าหรน สนทองแล้วแกมไหม
สมควรด้วยนวลใย มางามละไมตาเอย ฯ ๔ คำ
เจ้าเอยตานี จักแก้วข้าจะไปเมืองแขก
ได้ทองสักร้อยแบก พี่ก็มิให้เจ้าจำไป
สลัดจะจับกุม ที่ปากน้ำพลใน
พี่มิให้เจ้าไป ตานีนั้นเมืองแขกเอย ฯ ๔ คำ

บทที่ ๔๘ ร้องดอกไม้ไทร

เจ้าเอยดอกไม้พยอมเฮย กลิ่นย่อมหอมกว่าสุกรม
เก็บให้เจ้าแซมมวยผม นางทรามชมของข้าเอย ฯ ๒ คำ
เจ้าเอยดอกไม้ชายหงส์ บานในดงอยู่เรียงรัง
รสสุคนธ์เหมือนกัน ห่อนอาธรรม์น้องเอย ฯ ๒ คำ

บทที่ ๔๙ ร้องมัดตรำ

เจ้ามัดตรำเอย ค่ำแล้วจะนอนไหน
นอนป่าเลไลย ยากแก่ใจเจ้ามัดตรำเฮย ฯ ๒ คำ
เจ้ามัดตรำเฮย ค่ำแล้วป่านนี้ไม่เห็นมา
น้องตรับฟังนั่งท่า คอยหาเจ้ามัดตรำเฮย ฯ ๒ คำ

บทที่ ๕๐ ร้องเนียรคันโยค

สารภีพิมาลย์เฮย กลิ่นหอมหวานอยู่รวดเมื่อ
กลิ่นแก้วพี่แนบเนื้อ หอมชอบเชื้อเกื้อก่อใจ
รสเร้าไม่โรยรา กลิ่นบุบผาไม่เปรียบได้
ครั้นยามบ่ายก็หายหอมไป ไม่ปานหนึ่งใยเจ้าเอย ฯ ๔ คำ

บทที่ ๕๑ ร้องโฉลกแขก

เจ้าเอยขาวศรี มีลักษณะเนื้อดำแดง
งามสมบูรณ์บ่พักแต่ง แน่งเนื้อระเรื่ออยู่เรืองรอง
ทรงโฉมประโลมโลกีย์ ทั้งในโลกนี้ไม่มีสอง
แก้มเจ้าเปรียบปรางทอง ต้องตาพี่หายากเอย ฯ ๔ คำ

บทที่ ๕๒ มลากาน้ำทอง

เจ้าเอยสำเภา ใช้ใบไปเข้ามลากา
มิใคร่จะวางเจ้าเอย เพื่อนเสบยของเรียมอา ฯ ๒ คำ

บทที่ ๕๓ ร้องม้ารำ

เจ้าเอยทรามรัก อุ้มใส่ตักไว้ชมเชย
มิใคร่จะวางเจ้าเลย เพื่อนเสบยของเรียมอา ฯ ๒ คำ

บทที่ ๕๔ ร้องน้ำค้างตะวันตก

เที่ยงคืนเดือนตรง ดอกไม้จะทรงน้ำค้าง
เก็บไว้ระรายรอบข้าง เอวบางร่างน้อยของข้าเอย ฯ ๒ คำ

บทที่ ๕๕ ร้องมลายูหวน

ดอกไม้นางแซมเกล้า ครั้นรุ่งเช้าคลี่ดอกดู
ดอกนี้เจ้าทัดหู ดอกซ่อนชู้พี่ให้ต่างเอย ฯ ๒ คำ

บทที่ ๕๖ ร้องกระทงเขียว

นุชนางกระทงเขียว พันเนตรเฉลียวเฉลาแก้ว
นางงามเพริศเลิศแล้ว แก่นแก้วตายาใจเอย ฯ ๒ คำ

บทที่ ๕๗ ร้องยงหงิด

หน้านวลยวนสมร นิ่มเนื้ออ่อนอรเอววัลย์
เชยชมนางพลางรับขวัญ อันเนื้อน้องต้องฤาวาง ฯ ๒ คำ

บทที่ ๕๘ ร้องนางนกขอม

เจ้าเอยนกใด บินมาอยู่ระดาษ
จับอยู่ที่ชายหาด ยังริมแม่น้ำมโนรมย์
แอ่นคลอเคล้าคู่ บ้างจับอยู่จอมพนม
พี่ชี้ชวนเจ้าชม สว่างอารมณ์เจ้าเอย ฯ ๔ คำ
นางนกนั้นโฉมงาม มีนามว่าสาลิกา
จับอยู่ยอดพฤกษา จำนรรจาแล้วจับใจ
ดักได้จะให้น้อง ตีกรงทองมาใส่ไว้
ข้าวขาวคลุกกับไข่ จะแต่งให้เจ้ากินเอย ฯ ๔ คำ
นกเอยนกใด จับกิ่งไม้ชง่อนเขา
มีนามนกแขกเต้า เคล้าคู่พลอดดั่งเสียงคน
ตัวเมียแนบแอบอยู่ ตัวผู้ช่วยไซ้ขน
คาบเหยื่อเผื่อเมียตน เหมือนหน้ามนกับพี่เอย ฯ ๔ คำ
นกเอยนกนั้นฤา อันมีชื่อว่านกแก้ว
ส่งเสียงอยู่จะแจ้ว จับยังกิ่งแก้วแล้วพลอด
เคียงคู่เอ็นดูนัก ว่าสาวรักเจ้าสาวกอด
สาวชาวตลาดยอด กอดคอเจ้าแก้วพ่อเอย ฯ ๔ คำ

บทที่ ๕๙ ร้องขอมน้ำเต้า

รุ่งเอยรุ่งเช้า ไปเก็บน้ำเต้าคอรี
เก็บได้จะฝากศรี สุดสวาทพี่ที่เรือนเอย ฯ ๒ คำ
รักเจ้าก็สิ้นเล่ห์ แสนเสน่ห์หรือวางวาย
งามสรรพสรรพางค์กาย บ่ห่อนหน่ายแก้วพี่เอย ฯ ๒ คำ
เสียงสรวลมารี่รี่ เสียงแก้วพี่ผู้ทรามเชย
ผู้อื่นบ่มีเลย ชะรอยแก้วพี่นี้ตามมา ฯ ๒ คำ

บทที่ ๖๐ ร้องยี่ปุ่น

เสื้อยี่ปุ่นหนามขนุน ไม่อ่อนอุ่นเท่าสายสมร
เมื่ออุ้มแอบองค์อร นอนแนบเนื้อเอื้ออุ่นใจ
จะเปรียบแต่มือน้อง อันถูกต้องผ่องพิสมัย
อุ่นอกอุ่นฤทัย สิ่งใดเทียบเปรียบยากเอย ฯ ๔ คำ

บทที่ ๖๑ ร้องจำปาทองเทศ

พิศผิวพรรณอันแผ้วผ่อง จำปาทองเทียบเปรียบปาน
หน้าเจ้าดังบัวบาน ยอดสงสารของเรียมเอย ฯ ๒ คำ

บทที่ ๖๒ ร้องขอมรำ

นักเขมรเมื่อฟ้อนรำ ตามลำนำกราบกรีดกราย
ท่าก่งศรแอ่นแหงนหงาย ทำเฉิดฉายฉะผาลา
โอนแอ่นลงคาบเงินบาท สองมือวาดทำโอ่อ่า
ไม่เท้าเอวเท้าสุธา เลยรำท่าฟ้อนอ่อนตัว ฯ ๔ คำ

บทที่ ๖๓ ร้องสมิงทอง

เจ้าสมิงทองเอย ลอยล่องจะไปเมืองเหนือ
จระเข้มันร้ายเหลือ จะหนุนเรือเจ้าสมิงทองเอย ฯ ๒ คำ

บทที่ ๖๔ ร้องเขนง

แสนเอยแสนงอน ดุจเขนงกาษรที่งอนโง้ง
พี่ไม่ทุจริตคิดโกง จะชักโยงให้สุจริตเอย ฯ ๒ คำ

บทที่ ๖๕ ร้องเพื่อนนอน

เจ้าเอยเพื่อนนอน เจ้าเพื่อนที่นอนพี่เอย
เจ้าดำแดงทรามเชย ไม่เคยห่างข้างพี่อา ฯ ๒ คำ

บทที่ ๖๖ ร้องคู่เพื่อนนอน

น้องเอยน้องรัก | พี่ร้องทักเจ้าไม่ปริปาก
เพราะดำแดงเพื่อนยาก | เจ้าจากข้างที่นอนพี่เอย ฯ ๒ คำ

บทที่ ๖๗ ร้องเนื้อมโหรี

เจ้าเอยยามเย็น | เย็นจะมาอยู่แล้วรวยรวย
พาพี่ไปนอนด้วย | พี่จะกล่อมให้เจ้านอน
มือซ้ายจะเป็นพัด | มือขวาจะเป็นจามร
สาวน้อยเจ้าอย่าอ้อน | เจ้าเพื่อนที่นอนพี่เอย ฯ ๔ คำ

บทที่ ๖๘ ร้องวิศาลโฉลก

เจ้าเอยฤาจะว่า | เทพไทนฤมิต
เทวาสุราฤทธิ์ | ในโลกนี้ไม่มีสอง
เจ้างามบริบูรณ์พูนสวัสดิ์ | พิสมัยมิได้จะขัดข้อง
ฤาเห็นงามนักด้วยรักน้อง | ต้องตาข้าไม่เมินเอย ฯ ๔ คำ

บทที่ ๖๙ ร้องคู่วิศาลโฉลก

รูปเอยรูปอ่า | บรรดาสตรีไม่มีสอง
ยิ่งวินิจพิศโฉมนวลน้อง | มาต้องโฉลกลักขณา
จะนุ่งสิ่งไรก็งามสม | จะห่มสิ่งไรก็รับหน้า
หญิงทั้งหลายในโลกา | มีมาไม่เปรียบเจ้าเอย ฯ ๔ คำ

บทที่ ๗๐ ร้องอรุ่มแปดบท

สาวเอยสาวศรี | แสนแท้มีวรรณสันทัด
กล้องแกล้งแน่งน้อยกำดัด | ถนัดถนอมออมมือ
มือหนักควรจะบรรจง | ลูบน้องต้ององค์ถูกถือ
เนื้ออ่อนลมุนบุญฤา | อันจะวางมือยากเอย ฯ ๔ คำ

บทที่ ๗๑ ร้องสร้อยสน

เจ้าเอยสร้อยสน หน้ามนเจ้าร้อยห้อยไว้
พี่จำฝีมือเจ้าได้ มางามกระไรน่าเอ็นดู
หอมรวยชวยชื่นใช่น้อย ระย้าย้อยเป็นพวงภู่
เห็นน่ารักน่าเอ็นดู โฉมตรูเจ้าช่างร้อยเอย ฯ ๔ คำ

บทที่ ๗๒ ร้องบ้าระบุ่น

พิศภาคย์พ่างพิมทอง นวลละอองผ่องผิวพรรณ
ทรงลักษณลาวัณ อันหญิงใดไม่เทียมเอย ฯ ๒ คำ

บทที่ ๗๓ ร้องลงสรงนกกระจอก

โอ้เจ้านกน้อยน้อยเอย เจ้าคาบฝอยมาทำรัง
ตัวผู้ทิ้งเสีย ตัวเมียเขาก็ไม่อินัง
เจ้าก็เที่ยวกระเซอะกระซัง ไปหารังเปล่าเอย ฯ ๓ คำ
เจ้านกแก้วเอย พลอดแจ้ว ๆ อยู่บนคอน
น่ารักน่าชัง เอาฝรั่งเข้ามาป้อน
โอ้เจ้าดอกขจร ยิ่งคิดยิ่งอ่อนใจเอย ฯ ๓ คำ

บทดอกสร้อยสวรรค์ครั้งกรุงเก่า

ดอกสร้อยสักรวา เป็นการเล่นอย่างหนึ่ง สำหรับผู้ดีมาตั้งแต่ครั้งกรุงเก่า เดือน ๑๑ เดือน ๑๒ เวลาฤดูน้ำมาก เป็นเทศกาลทอดกฐิน ทอดผ้าป่า และเที่ยวทุ่ง ผู้มีบรรดาศักดิ์แต่เจ้านายเป็นต้น มักพาบริวารซึ่งเป็นนักร้องทั้งต้นบทและลูกคู่ มีโทนทับกรับฉิ่งพร้อมสำรับ ลงเรือไปเที่ยว เรือบางลำก็เป็นนักร้องผู้ชาย บางลำก็เป็นนักร้องผู้หญิง เมื่อไปพบปะประชุมกันเป็นการสโมสรในท้องทุ่ง เจ้าของก็คิดบทให้นักร้องวงของตนร้องลำนำ ผูกกลอนเป็นทางสังวาสบ้าง เป็นทางเรื่องบ้าง เรือลำอื่นก็ร้องลำนำโต้ตอบกันไปมา เป็นอย่างเครื่องดนตรีสำหรับการราตรีสโมสรของไทยมีมาแต่โบราณดังนี้

ดอกสร้อยกับสักรวาผิดกันที่ อีกสร้อยเล่นกันแต่ ๒ วง ชายวง ๑ หญิงวง ๑ แลร้องลำต่าง ๆ ร้องยากกว่าสักรวา เพราะต้องหัดคนร้องให้ร้องลำต่าง ๆ ได้มาก ส่วนสักรวานั้นเล่นกี่วงกี่วงก็ได้ วิธีเล่นเอาเรื่องอะไร ๆ มาสมมต เช่น เรื่องซ่อนหา เรื่องทอดผ้าป่า ตลอดจนเรื่องอิเหนา รามเกียรติ์ เลือกแต่เรื่องที่มีข้อความสำหรับที่จะพูดจาโต้ตอบกัน แล้วสมมตให้เป็นตัวบททุก ๆ วง ดังเช่น เล่นเรื่องรามเกียรติ์ตอนท้าวมาลีราชว่าความ สมมตวงหนึ่งให้เป็นพระราม วงหนึ่งให้เป็นทศกรรฐ์ วงหนึ่งให้เป็นนางสีดา วงหนึ่งให้เป็นท้าวมาลีราช ดังนี้เป็นต้น แล้วแต่จะแต่งบทโต้ตอบกัน ไม่ต้องถือเอาถ้อยคำในบทละครเป็นสำคัญ ลำที่ร้องสักรวานั้น เมื่อเล่นเรื่องร้องลำพระทองลำเดียวทุกวง ต่อจวนเลิกจึงร้องลำอื่นส่งวงละลำสองลำแล้วก็เลิก เพราะฉะนั้นสักรวาร้องง่ายกว่าดอกสร้อย

บทสักรวากับบทดอกสร้อย วิธีแต่งผิดกันเล็กน้อย บทสักรวามีกำหนด ๔ คำเป็นบทหนึ่ง แลขึ้นต้นด้วยคำว่า “สักรวา” ทุกบท สัมผัสบทต่อบทไม่ต้องคล้องกัน ส่วนบทดอกสร้อยนั้น จะแต่งบทละ ๔ คำ หรือ ๖ คำก็ได้ แต่ตรงบทต่อบทต้องรับสัมผัสกัน เพราะฉะนั้นแต่งยากกว่าบทสักรวา เพราะต้องรอจนกว่าเขาร้องจบบทรู้สัมผัสก่อน จึงจะลงมือคิดบทต่อได้ บทดอกสร้อยกับสักรวาผิดกันดังกล่าวมานี้

- จากคำอธิบายของสมเด็จ ฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ -

ดอกสร้อยสวรรค์

บทชาย ร้องลำล่องเรือ ทับนางไห้

มาเอยมาพบ ดอกสร้อยสวรรค์มาลัย
เรียมรักจำนงจงใจ จะใคร่ได้ดอกสุมณฑา
ภุมรีภิรมย์ชมรส กลิ่นฟุ้งปรากฏเป็นหนักหนา
แม้นได้มิให้เจ้าโรยรา บุษบาแย้มบานตระการใจ
อันดวงดอกสร้อยเกศี ใต้ท้องธรณีไม่หาได้
มิให้เสียพุ่มพวงดวงดอกไม้ จะให้รุ่งฟ้าทั้งตาปี

บทหญิง ร้องลำรอบก้อย ทับนางไห้

ตัวเอยตัวน้อง คือหนึ่งดอกสร้อยเกศี
มีกลิ่นเฟื่องฟุ้งจรลี ลีลาศดัดเต้าอยู่รวยรส
ตัวชายนั้นคือภุมรี ลิ้นลมย่อมดีอยู่ปรากฏ
ครั้นได้ประสบพบรส จับจดเล่นแล้วจะบินไป
จะคลาศคล้อยคลาหนี ตัวเป็นสตรียังสงสัย
เบื่อแลที่ข้าจะเชื่อใจ กี่ปีจะได้อย่ายินยล
ลิกิน, ทับนางไห้ (ก็ได้)

บทชาย ร้องลำนางกราย ทับเนรปาตี

ตัวเอยตัวเรียม เทียมภุมเรศเรืองรสสุคนธ์
มาพบดอกแก้วโกมล สร้อยสนสวรรค์มาลา
อันดวงดอกเกสรสน อันจะพ้นมือพี่อย่าพักว่า
แม้นคลาศแคล้วดวงมาลา ใต้ฟ้าไม่อยู่ไยดี

บทหญิง ร้องลำจันดิน ทับนางไห้

แม้นเอยแม้นได้ ตัวน้องก็ไม่เป็นสัตรี
มีพันภุมเรศตัวนี้ ในท้องธรณีไม่ดูเนตร
จะเป็นสิ่งไรก็ไม่คิด จะสิ้นชีวิตก็ตามเหตุ
ไม่มีอาลัยแก่ใจเนตร ตามผลตามเหตุไม่คิดตัว
แผ่นดินหรือจะไร้เส้นหญ้า คิดมาก็น่าใคร่หัว
อย่ามาข่มเหงให้เกรงกลัว ไม่เสียตัวแก่เจ้าไยดี
ศรีประเสริฐ ทับนางไห้ (ก็ได้)

บทชาย ร้องลำเสภาใน ทับปรบไก่

นอนเอยนอนวัน ใฝ่ฝันว่าได้มาพบศรี
เจ้าสาวสวัสดิกระสัตรี อยู่ดีหรือไข้เจ้าแน่งน้อย
เรียมรักเจ้าสุดแสนทวี ตัวพี่ไม่ใช้แต่ใจสร้อย
ดังหนึ่งเลือดตาจะหยัดย้อย เพราะเพื่อนน้องน้อยเจ้านานมา

บทหญิง ร้องลำคำหวาน ทับนางไห้

น้ำเอยน้ำคำ หวานฉ่ำก็ล้ำโสภา
นอนวันว่าใฝ่ฝันหา ว่าได้พบข้าทุกราตรี
ถามข่าวเจ้ากล่าวเกลี้ยงถึง แสนคนึงก็สุดชีวี
เหตุว่าลิ้นลมคารมดี เพียงนี้พอรู้เท่ากัน
สร้อยสน ทับอรุ่ม (ก็ได้)

บทชาย ร้องลำสร้อยสน ทับพัดชา

คิดเอยคิดถึง แสนคนึงท่าน้องไม่วายวัน
เรียมหลับประเพ้อละเมอฝัน ว่าอยู่ด้วยกันทุกราตรี
ในฝันว่ารสเอมโอช ปราโมทย์ด้วยความเกษมศรี
รำพึงคนึงนารี มิตรจิตก็มีมิตรใจ

บทหญิง ร้องลำระส่ำระสาย ทับพระทอง

ได้เอยได้ฟัง พลาดพลั้งก็สมในอาลัย
กล่าวแกล้งเจ้าแสร้งปราศรัย หวังจะให้น้องนี้หลงกล
ยังจะจริงจังดังปากว่า แล้วข้าจะค้างในกลางหน
ขึ้นชื่อว่าชายสิหลายกล จะยินยลนั้นยังฉงนใจ
ความจริงสิไม่เจรจา เอาแต่คารมมาปราศรัย
ชมแต่รสแล้วปลดไป อิ่มใจเจ้าแล้วไม่นำพา
เจ้าช่างยอโฉมประโลมรูป ช่างรูปช่างโลมระโบมว่า
อย่าแกะแวะเวียนเจรจา ข้าไม่หลงเล่ห์ด้วยรูปทรง
เนียรไทรโยก ทับพระทอง (ก็ได้)

บทชาย ร้องลำดอกไม้ไทร ทับสมิงทอง

หน้าเอยหน้างาม ทรามเสน่ห์เจ้าเนื้อนวลหา
เยาวสรรพสรรพางค์สำอางองค์ ยงยิ่งใช่แกล้งกล่าวน้อง
ชาวศรีสมบูรณ์บงกชมาศ เพียงจะบาดตาพี่ไม่มีสอง
พักตราดังมณฑาทอง ทำนองดังหงส์ทองบิน
ปากคอรอคมเจ้ากวดขัน ช่อชั้นเชิงชายเจ้าเฉิดฉิน
ทำแก่ตัวดังจะรู้บิน รักเพียงนี้ควรนินทา

บทหญิง ร้องลำราโค ทับเนรปาตี โอด

บุญเอยบุญหนัก รู้แล้วว่ารักเจ้าแสร้งว่า
ครั้งว่ารู้ว่าเจ้าโกรธา คิดมาก็น่าบัดสีใจ
จะให้ฟังลมแต่ง่ายง่าย จะให้เชื่อลมชายปราศรัย
อดสูจะอยู่แก่ผู้ใด ชอบใจเจ้าช่างเจรจา
น้ำค้าง ทับสามไม้ถอยหลัง (ก็ได้)

บทชาย ร้องลำระส่ำระสาย

สุดเอยสุดใจ ไกลเนตรพี่แล้วเจ้าแก้วตา
สุดที่จะเล็งแลหา เจ้าแล้วแลนา ณ กลอยใจ
สุดโหยสุดไห้อาลัยนัก สุดรักสุดจิตพิสมัย
ดังจะสุดชีวิตจิตใจ พ่างเพียงจะสิ้นสุดปราณ

บทหญิง ร้องลำลมุน ทับพัดชา

สุดเอยสุดจิต ช่างประดิษฐ์กล้องแกล้งแถลงสาร
จะมาลดเลี้ยวเกี้ยวพาน คำหวานจะให้ละลานใจ
คารมเจ้าคือคมกรด จะอดจะลดกะไรได้
เจ้าอย่าสิ้นสุดอาลัย เกี้ยวพานไปเถิดเจ้าตาเพรา

บทชาย ร้องลำมโนห์ราโอด ทับเนรปาตี หรือทับนางบุหรง

หนึ่งเอยหนึ่งนับน้อง ล้ำเลิศก็เพียงโฉมเฉลา
หาสองบ่มีเพียงเภา จะเปรียบเทียบเจ้าไม่มีแล้ว
เลียบจบทั่วภพทั้งสาม โฉมงามไม่ละอองเหมือนน้องแก้ว
แต่เรียมวินิจพิศแพร้ว น้องแก้วผู้เฉลิมโลกา
พี่จะคอยถนอมกล่อมรัก คำหนักสิ่งใดมิได้ว่า
นวลนางแก่นแก้วแววตา ได้มาพี่ราจะดีใจ

บทหญิง ร้องลำมโนห์ราโอดพัน ทับเนรปาตี

อย่าเอยอย่าว่า ตัวข้าดังนกอยู่ปลายไม้
เจ้าชี้ชมเล่นแต่ไกล อันจะได้น้องอย่าเจรจา
มาทแม้นเจ้าได้ดวงเดือน อันลอยเลื่อนอยู่บนเวหา
แม้นได้พุ่มพวงดวงดอกฟ้า อันจะได้ตัวข้าเจ้าอย่าคิด
ข้าเจรจาดังคนอุตริ เจ้าตริตราดูข้างในจิต
เลือดตาจะกระเด็นอยู่เป็นนิจ จะคิดเปล่าแล้วอย่าปรารมภ์

บทชาย ร้องลำเนรปาตี อรุ่ม มอญลพบุรี

พิศเอยพิศบัวบาท	ผุดผาดแต่เท้าถึงผม
นวลลอองผ่องพักตร์พึงชม	สมสรรพสรรพางค์แน่งน้อย
อ้อนแอ้นเอวกลมกำรอบ	ประกอบจริงยิ่งดวงดอกสร้อย
ใครจะเอี่ยมเทียมเจ้าสาวน้อย	ร้อยชั่งไม่มีใครจะปาน

บทหญิง ร้องลำเนรปาตี ปะโตงโอดพัน

น้ำเอยน้ำคำ	หวานฉ่ำก็ล้ำน้ำตาล
น้องนี้ไม่พอใจหวาน	เอาน้ำตาลมาทาน้องใน
จะทอดสนิทให้ติดบ่วง	โว้เว้เล่ห์ลวงให้หลงใหล
เบื่อแลข้านี้จะเชื่อใจ	เปล่าแล้วไม่ฟังไยดี
จะมาลวงเล่นแต่โดยได้	อิ่มใจเจ้าแล้วจะผันหนี
อย่าว่าไปเลยให้เสียที	กี่ปีจะหลงด้วยคำพาล
	ดอกไม้ไทร โอดพัน ทับสมิงทอง (ก็ได้)

บทชาย ร้องลำปะโตง ทับเนรปาตี

หน้าเอยหน้านวล	ทรามสงวนยวนยั่วสงสาร
งามละม่อมพร้อมทรงนงคราญ	ลานจิตพิศเพียงขวัญตา
อรเดียวเที่ยวเลียบเล็งจบ	เป็นที่เฉลิมภพแหล่งหล้า
สิ้นทั้งธรณินดินฟ้า	จบสกลโลกาไม่เหมือนน้อง
ได้มาพี่ราเจ้างามสอด	จะชวนพลอดพลางชมสมสอง
จะอิงแอบแนบเนื้อนวลละออง	มิให้หมองไมตรีที่ในนาง

บทหญิง

ใครเอยใครห่อน	จะมาหมายไม้ที่กลางทาง
ธรรมเนียมยังมีที่ไหนบ้าง	คิดอางขนางขวางใจ
น้องยังฉงนสนเท่ห์	เล่ห์ลมคมสันเป็นไฉน
อย่าเหนออย่าเพ่อเชลยใจ	อันจะลดเจ้าไว้อย่าพึงคิด

บทชาย ร้องลำทองย้อย ทับปรบไก่

หลากเอยหลากเห็น	เหมือนจะเป็นสำเภาอันไพจิตร
งามจริงยิ่งเทพนิมิต	แปดทิศโล้เลื่อนลอยมา
คิดจะใคร่ลงระวางเล่น	ก็เห็นจวนแก่หนักหนา
ยามเมื่อหนุ่มแน่นอยู่นั้นนา	จะเดินสานเภตราคลาไคล
ข้าได้เรียนรู้ต้นหน	ทั้งคนท้ายนายใบแก้ไข
เล่ห์ทายคิดเสียดายเป็นพ้นใจ	เอ็นดูเถิดเราจะไปด้วยกัน

บทหญิง ร้องลำพระรามตามกวาง ทับเนรปาตี

สำเอยสำเภา	รุ่งเช้าจะบ่ายผายผัน
จะไปไม่บอกแต่หลายวัน	เขาจัดสรรกันแล้วบัดนี้
ต้นหนก็เป็นคนเก่า	เขาเล่าดีกว่าตัวพี่
คนท้ายนายใบก็ดีดี	ย่อมมีถี่ถ้วนครบครัน
ถึงระวางก็ไม่ว่างที่	ครั้งนี้ไม่มีที่ผายผัน
ปีหน้าตาจึงไปด้วยกัน	จะผายผันก็เห็นมิเป็นไร

บทชาย ร้องลำพระรามตามกวาง ทับเนรปาตี

ปีเอยปีนี้	เห็นทีพอจะไปได้
ปีหน้าจะชราหนักไป	ถึงระวางมิว่างเป็นไรมี
สินค้าของข้าก็หาไม่	เกลือกคนไปจะไม่เหมือนพี่
เรือน้องละล่องวันนี้	จะขมีขมันเร่งรัด
ถึงจะมีต้นหนคนท้าย	ยากที่จะเบี่ยงบ่ายเมื่อลมขัด
ไปไปเกลือกจะไม่สันทัด	จะแก้ขัดทางที่กลางคัน

บทหญิง ร้องลำมอญแปลง ทับปรกไก่

ขัดเอยขัดขวาง ที่กลางชเลนั้นกวดขัน
ก็ย่อมสันทัดเขาจัดกัน หากรู้ผายผันไปตามที
อันว่าต้นหนแลคนการ ก็ครบพนักงานถ้วนถี่
ซึ่งว่าตาจะไปปีนี้ เมื่อทุนไม่มีจะไปไย
ถึงว่าลมขัดจะพัดโต้ อักโขอยู่เขารู้แก้ไข
จะมารับรันรนไป จะประสงค์สิ่งไรก็อย่าพราง

บทชาย ร้องลำสระสม ทับพัดชา

แก่เอยแก่แล้ว รากแก้วพี่หักฟันฟาง
มือถือตะไกรต่างคาง พี่พลางเสียดซอยย่อยย้ำ
อันว่าความรักไม่วายวาง คนึงนางพี่พลางคราญคร่ำ
ค่ำคบุ้มชอุ่มลงว้ำว้ำ พี่ก็พร่ำเรียกน้องนอนใน

บทหญิง ร้องลำมอญโยนดาบ

อะเอยอนิจจา ชราแล้วจะไปถึงไหน
จึงมิหักเนื้อหักใจ มาฝันใฝ่อยู่ด้วยกระสัตรี
อีกทั้งฟันฟางก็ลุ่ยหลุด ทำฉุดเกี้ยวชู้ยู่ยี่
ไม่คิดสงสารจนปานนี้ เหมือนตาตีเต่าจงเข้าใจ

บทชาย ร้องลำนางกรายโอดพัน ทับเนรปาตี

สงเอยสงสาร ลูกหลานหาเห็นอกไม่
ตีเต่าก็จงเข้าใจ แต่ความรักนั้นไม่ฟังตา
ยิ่งเห็นที่เป็นสาวแส้ คนแก่ยิ่งเลียมเทียมหา
ตีเต่าก็ทำเนาตา เพราะชรายู่ยี่ก็จำเป็น
ที่ไหนจะได้เหมือนหนุ่มแน่น ถ้าแม้นหลานลองก็จะเห็น
เหมือนให้ทานเต่าแต่เช้าเย็น จงเห็นแต่บุญบ้างเถิดรา

บทหญิง ร้องลำนาคเกี้ยว ทับเนรปาตี

เช้าเอยเช้าเย็น เส้นโภควดีที่น่าท่า
ฟังหูก็รู้ทั้งหน่วยตา หรือมาเจรจาอย่างนี้
ถึงว่าหนุ่มแก่ก็เหมือนกัน สุดแต่บรรลัยไปเป็นผี
ทำทานแก่เฒ่าเหล่านี้ จะตีตำราตราไว้
ถึงเห็นไม่เห็นก็อย่า แม้นว่าเข้ามีก็มิให้
ไปลองยายเถิดให้สบายใจ พาลเฒ่าแสนไร้ทรชน

บทชาย ร้องลำทับเสภาใน

หลานเอยหลานรัก มีมักทำทานไม่ได้ผล
อันตากับยายสองคน ไม่รู้ทรชนมิตร
อันเส้นโภควดี อย่างนี้ ท่วงทีเป็นทางสังกริด
ทั้งหูก็หนาตาก็มิด หลานยังไม่คิดเอ็นดู
จงหลานอย่าได้ถือโทษ เหมือนโปรดแก่เฒ่าทั้งคู่
จะลองยายแต่ชายพร่ำพรู หลานจะเอ็นดูก็เป็นไร

บทหญิง ร้องลำหิ้วชาย ทับโฉลกแบก

เอ็นเอยเอ็นดู พาเฒ่าแสนรู้ช่างแก้ไข
ช่างมาบ่นพร่ำอยู่ร่ำไร รบแต่จะให้ทำทาน
ไม่เสงี่ยมเจียมตัวว่าตัวเฒ่า มาเซ้าซี้อยู่ที่จะโลมหลาน
พาเฒ่าชีร้ายสาธารณ์ งานการอะไรจะเอ็นดู
ทำเป็นหูหนาตาตาย แยบคายพอเข้าใจอยู่
เนื้อหนังก็เหี่ยวจะเกี้ยวชู้ ช่างไม่เหลียวดูที่ความตาย

บทชาย ร้องลำพระทอง

ใจเอยใจหลง จงจิตรักชู้ที่คู่หมาย
อาวรณ์ร้อนรนสกลกาย พี่ชายวากเว้ทุกเวลา

เสียคำจำเป็นเสียดายนัก จะปลิดปลดรสรักเสน่หา
ได้บุกป่าผ่าดงแต่เดิมมา วัจนาเสียชื่อกระสัตรี
จะฝืนคืนตัวก็ยิ่งยาก นี่เนื้อวิบากกรรมมาทำพี่
จำเป็นจะลองเล่นครั้งนี้ เจ้าจงปรานีพี่ด้วยรา

บทหญิง ร้องลำย่องเหง็ด

จำเอยว่าจำเป็น จะลองเล่นด้วยความเสน่หา
เกรงกรรมจะทำโทษมา ทั้งคนจะนินทาว่าร้าย
ทั้งสมณะพราหมณาจารย์ จะทายประมาณเป็นมากหลาย
จะว่าเป็นคนแสนร้าย แกล้งจะทำลายพรตกรรม์
อุตสาห์รักษากิจกรรม ข่มเนื้อข่มใจกวดขัน
อดความโลกีย์ยินดีนั้น ผูกพันอยู่ไยไม่ต้องการ

บทชาย ร้องลำพระนคร

เคยเอยเคยฟัง เพราะดังการเวกเสียงหวาน
วายุภักษ์ปักษาสำราญ แขกเต้าประสานเสียงโนรี
เคยฟังแต่เสียงสำเนียงนาง สว่างจิตต์ติดต้องใจพี่
อันเสียงนกแสกเค้าเหล่านี้ มาร้องมี่พี่ไม่เคยฟัง
ได้ยินก็คิดคร้ามครั่น ใจพรั่นขวัญหายระวังหลัง
นั่งชิดสกิดให้นางฟัง ยังจะเหมือนพี่พรั่นหรือฉันใด

บทหญิง ร้องลำปหลิม

นั่งเอยนั่งชิด อันจะสะกิดข้าไม่ได้
เค้ากู่อยู่แต่พุ่มไม้ มาแต่ไหนจึงไม่เคยฟัง
ที่คนไม่หวาดขลาดผี กลัวนักอย่างนี้ก็มีมั่ง
อันการเวกร้องระวังรัง เคยฟังที่ไหนให้ว่ามา
อันซึ่งฟังเสียงกระสัตรี ยินดีก็แจ้งใจข้า
ด้วยอย่างนี้มีแต่ก่อนมา แต่ปักษาเจ้าจงว่าไป

บทชาย ร้องลำน้ำค้าง

ทำเอยทำเนียบ นิทานบุราณเปรียบไว้เป็นไพร่
ถ้าเห็นสิ่งอื่นที่ชื่นใจ สิ่งนั้นท่านให้พินิจดู
ให้ฟังแต่ที่เพราเพราะ อันพึงไพเราะแก่หู
ที่ไม่ควรดูอย่าได้ดู ท่านห้ามทั้งหูทั้งตา
ถึงได้ฟังก็ดังหาไม่ นกเค้าที่ใครย่อมใฝ่หา
สุ้มเสียงก็เพียงอัพลา จะมุ่งมาดปรารถนาไปว่าไร
อันผีสางอย่างนี้ก็ไม่กลัว หากจะยั่วทางความให้ลามไล่
อันการเวกร้องต้องใจ ท่านชมไว้แล้วพี่ก็เชยตาม

บทหญิง ร้องลำสรรเสริญพระจันทร์

ว่าเอยว่าไว้ คือเสียงอะไรที่ท่านห้าม
รู้เองมาเกรงครั่นคร้าม ทางความขามคิดฉงนใจ
เมื่อท่านห้ามตาห้ามหู มาฟังเสียงเค้ากู่ก็เป็นได้
จึงมิฟังที่สั่งสอนไว้ ใส่ไคล้จะให้ข้าหลงตาม
เหตุว่าลิ้นลมคารมจัด ครั้นขัดก็ลัดเข้าในห้าม
รู้น้อยจะพลอยพึงตาม เข็ดขามอัดอกอยู่อัดแอ

บทชาย ร้องลำศรีประเสริฐ

มีเอยมีลูก ดังปลูกผลไม้สกาแก่
มือข้าคือหญ้าตำแย ก่นแต่แส่ไส้ที่ในเรือน
มีเรือแหนั่งขี่แพดีกว่า ความหนักชั่วช้าไม่มีเหมือน
แม่เรือนไม่ดีดังขี้เรื้อน แต่ล้วนเลื่อนเปื้อนจะเบียนตัว
สารพัดจะขัดอกอัปรีย์ ด้วยมีแต่เครื่องชังเครื่องชั่ว
เห็นน้องพี่ปองจะฝากตัว เชิญมาร่วมรั้วด้วยเรียมรา

บทหญิง ร้องลำพระนคร

ร่วมเอยร่วมบ้าน เป็นน่ารำคาญหนักหนา
จะมีสิ่งใดไม่ต้องตา แต่ล้วนอัพลาทั้งนั้น
สิ้นทั้งลูกเมียแลข้าคน จนทั้งเรือแพจะผายผัน
เห็นจะกวนใจไปทุกวัน สารพันคิดแค้นเคืองคาย
จะไปบวชอยู่ในศาสนา ยังว่าจะประเสริฐเฉิดฉาย
ฟังข้าเจ้าอย่าแยบคาย ไปภายหน้าจะสมบูรณ์

บทชาย ร้องลำลิกิน

พี่เอยพี่คิด จะใคร่ปลิดปลดให้หมดสูญ
ด้วยมีสิ่งใดไม่บริบูรณ์ แต่พูลเพิ่มร้อนอยู่อัตรา
คิดจะไปบวชเสียให้พ้น กังวลด้วยรักแล้วหนักหนา
สิ่งไรจะได้เมตตา ได้พ้นอัพลาจัญไร
ถึงมิร่วมเรือนแต่ร่วมบ้าน จะได้รำคาญไปถึงไหน
เอ็นดูช่วยชูให้ชื่นใจ คุณเจ้าจะไว้ถึงเมืองอินทร์

บทหญิง ร้องลำจันดิน

เมืองเอยเมืองฟ้า รจนาประเสริฐเฉิดฉิน
ทำไฉนจะได้ไปเมืองอินทร์ แต่ลิ้นจะให้ยินดี
เห็นข้ารู้น้อยในถ้อยคำ ทำไล่ลามลวนเป็นถ้วนถี่
แล้วเจ้าลูกเต้าเมียมี ผิดท่วงผิดทีจะผูกพัน
ข้าว่าให้ดีสิไม่เห็น มาเลียมเล่นด้วยลมคมสัน
อันทำคุณคนอาธรรม์ สารพันจะได้เดือดร้อน

บทชาย ร้องลำคนพายโยก

พี่เอยพี่ชาย จะจำตายต้องแร้วสายสมร
มิทันที่จะสั่งบังอร ยิงศรส่งซ้ำตระหน่ำมา
รอนรอนใจพี่นี้จะขาด ด้วยอำนาจความเสน่หา
โหยหวนครวญสวาททุกเวลา จะใคร่ได้นิทราแนบนอน
รูปนวยเชิญช่วยชีวิตไว้ จงดับไฟร้อนรุมสุมขอน
ซึ่งไหม้จิตเป็นนิจนิรันดร ให้พี่คลายร้อนรำคาญ

บทหญิง ร้องลำคำหวาน

ร้อนเอยร้อนจิต ด้วยพิษพระเพลิงสังหาร
แล้วต้องศรอัคนีกาล ซึ่งผลาญราพร้ายอสุรี
แล้วต้องซึ่งแร้วบ่วงบาศ เห็นจะม้วยพินาศเป็นผี
แม้ตายก็ไม่ใยดี เจ้าเลียมเล่ห์ไมตรีเป็นที่มา
จะลวงให้น้องต้องไฟ แล้วจะไหม้มือไหม้ผ้า
ท่าทางทำเนียบเปรียบมา จะดูเยี่ยงตาหรือว่าไร

บทชาย ร้องลำนางไห้

ทำเอยทำว่า จะเอาอย่างตาก็หาไม่
มีช่วยระงับดับไฟ จะนิ่งดูใจให้พี่ตาย
เห็นแล้วว่าต้องศรศักดิ์ น้องรักจะทิ้งไว้ใจหาย
ทั้งปวงรัดรึงตรึงกาย จะนิ่งไว้ให้ตายกลใด
ทำคุณก็เห็นแก่คุณบ้าง คิดอย่างปล่อยนกปล่อยไก่
เอ็นดูจะอยู่ให้ช่วงใช้ เจ้าอย่าตัดใจให้พี่ตาย

บทหญิง ร้องลำนางปุโรง

ทำเอยทำคุณ บุญนั้นประเสริฐเฉิดฉาย
ถ้าเจ้าเป็นเห็นถ้าจะได้อาย ด้วยเล่ห์ลมชายหลายชั้น
ดับไฟเอาไว้เป็นข้า เกรงด้วยหน้าตาเจ้าคมสัน
ครั้นอยู่สนิทติดพัน ดีร้ายจะเป็นอันตราย
อันจะปล่อยไก่ให้พ้นขัง กลับมาคืนรังจะฉิบหาย
เช่นนี้ไม่มีใครตาย เจ้าอย่าบ่ายทางมาอย่างนั้น

บทชาย ร้องลำดอกไม้ไทร

ฤทธิเอยฤทธิข้า มรณาด้วยดาบคมสัน
แล้วจะพิฆาฏฟาดฟัน ไม่รับรองป้องกันก็พ่ายแพ้
ใจหายไม่ทันตายขวัญหนี ครั้งนี้แต่อ่อนนอนแน่
หิวหวยระทวยอยู่ท้อแท้ เอายาพิษมาแก้พี่เร็วรา
อีกทั้งเส้นสายก็ขัดข้อง แล้วต้องกลน้องกระมังหนา
ความรักมาสลักตรึงตรา ทั้งอาพาธซ้ำจะจำตาย

บทหญิง

อาเอยอาพาธ เห็นประหลาดกว่าคนทั้งหลาย
จะตายก็ไม่คือตาย มาทุรนทุรายอยู่โรเร
ใส่ไคล้เท่านี้แล้วมิหนำ ยังว่าข้าซ้ำทำเล่ห์
ดาบคมหรือจะล้มซวดเซ ช่างเสแสร้งว่าให้ปราณี
กลชายหลายลิ้นประโลมเล่น เห็นเป็นเคลือบไคล้ใส่สิ
อย่าอภิปรายไปเลยไม่เคยมี ใช่ที่จะคิดอย่าป่วงปอง

บทชาย ร้องลำมโนห์ราโอด

ทำเอยทำคุณ	ไป่รู้การุณแทนสนอง
คุณพี่อย่ามีเลยปอง	จองแต่โทษร้ายพาธา
กลกาเขียนแก่ยูงทอง	ลายเลิศลำยองเลขา
ส่วนยูงเอาหมึกมอทา	ลูบไล้ให้กามอมแมม
ส่วนลายไม่เขียนให้แก่กา	เอาแต่คุลาเข้ามาแต้ม
ส่วนยูงสิงามวามแวม	แต้มลายระบายอยู่ทั้งตัว

บทหญิง

หมึกเอยหมึกมอ	พอที่ดีแล้วน่าใคร่หัว
ใครใช้ให้กาไม่เจียมตัว	ไปกลั้วกับร้ายจัณฑาล
ท่านว่าจะทำคุณใคร	เร่งให้พินิจคิดอ่าน
ไม่ทำตามคำบุราณ	ที่ท่านเปรียบไว้ให้เร่งดู
อันคนทำคุณจรเข้	เล่ห์กลอย่างนี้ก็มีอยู่
กาดำสิทำนอกครู	เจ้าดูเยี่ยงกานี้ว่าไร

บทชาย

กาเอยกาดำ	ครั้นฟังคำน้องก็คิดได้
อันพี่นี้ทำคุณใคร	แต่ล้วนย่อมไม่เป็นการ
แม้เจ้ามาอยู่ร่วมเรือน	จะได้เตือนให้เป็นแก่นสาร
ด้วยรู้ทำเนียบเทียบทาน	ฉบับบุราณกว่าพี่ชาย
เหมือนหนึ่งเจ้าช่วยบำรุงบุญ	คุณน้องครั้งนี้มากหลาย
พี่จะพลอยประเสริฐเพริศพราย	จะได้สบายไปด้วยกัน

บทหญิง ร้องลำพระรามตามกวาง

จะเอยจะใคร่ช่วย ให้รวยรุ่งฟ้าเฉิดฉัน
อันจะบำรุงบุญนั้น บรรพ์บอกทำเนียบเทียบทาน
นานไปจะไม่ตอบคุณ ซึ่งการุณรักสมัครสมาน
ทั้งการก็จะไม่เป็นการ จะได้อัปมานเหมือนกา
น้องยังฉงนสนเท่ห์ จะแต่งเล่ห์เลียบเทียบเสน่หา
เห็นล่อต่อจะอิงแอบกา แม้เจ้ารักข้าก็อย่าอำ

บทชาย

ตัวเอยตัวเรียม เทียบด้วยแพทย์รู้ครูขำ
ทั้งอาคมคาถายายำ นวดเน้นเส้นจำแจ้งใจ
สารพันไม่ระแวงแคลงคลาศ ทั้งศาสตรโหราก็เรียนได้
แต่ไร้คู่จะชูชื่นใจ ไม่มีนางใดจะแนบนอน
ถึงมีทรัพย์ไว้ก็ไม่คง ด้วยไร้แม่เรือนตรงประสงค์ซ่อน
ในใจพี่ชายไม่วายร้อน จะคิดผันผ่อนกะไรดี

บทหญิง ร้องลำมอญแปลง

ไร้เอยไร้คู่ ความรู้เจ้าเรียนมาถ้วนถี่
เป็นไรจึงไร้สัตรี มนต์ดลก็ดีสันทัด
จะทำด้วยเสน่ห์เล่ห์ลอง ต้องใจใครเลยจะแข็งขัด
หญิงใดจะไม่ประดิพัทธ หรือจะมาข้องขัดน่าอัศจรรย์
ที่เขาเขลาโฉดไม่รู้หน่วย ยังมีเพื่อนม้วยเมียขวัญ
กระสินทำกินถึงเพียงนั้น หญิงไม่ผูกพันก็ผิดไป

บทชาย ร้องลำมอญสี่ภาษา ทับปรกไก่

ทำเอยทำกน แต่กระสินเท่านี้เป็นใหญ่
นวดฟั้นหยูกยาก็เข้าใจ มนต์ดลก็ได้แต่พอดี
อันจะทำเสน่ห์เล่ห์ลอง ไม่มีในท้องคัมภีร์พี่
สิ่งใดจงได้ปรานี อย่าตัดไมตรีพี่ชาย
ให้เทียมแต่เขาที่เฉาโฉด โหดไร้กว่าคนทั้งหลาย
แม้นไข้จะได้ถอยคลาย เจ้าเป็นเพื่อนตายพี่บ้างรา

บทหญิง ร้องลำย่องเหง็ด ทับปรบไก่

เพื่อนเอยเพื่อนตาย จะให้น้องบ่ายผันหา
ไม่จงประสงค์ซึ่งหยูกยา ด้วยโรคโรคาไม่สู้มี
ถึงทำเสน่ห์มิเข้าใจ แต่รักษาไข้ได้ถ้วนถี่
ใจใครจะไม่ยินดี เจ้าจะฝากไมตรีที่นี่ไย
จะมาจงน้องที่ไม่ป่วย ข้าจะเอออวยกะไรได้
อย่าทำถ่อมตัวยั่วยวนใจ หดหมอไม่พอใจรัก

บทชาย ร้องลำระส่ำระสาย ทับเนรปาตี

อันเอยอันหดหมอ ฟังพอดีแล้วไม่มีศักดิ์
ถึงน้องมิปองจะผูกรัก ครั้นจะหักใจจริงก็จำจน
แม้นหญิงมีใจใฝ่หา ชายไม่เจตนาไม่เป็นผล
ด้วยชายเป็นต้นสายยนต์ เจ้าผ่อนปรนเถิดจะเป็นไร
ถึงตัวไม่ป่วยก็ญาติกา ย่อมจะได้พึ่งพาอาศัย
รักใครก็ไม่ชอบใจ ไม่เหมือนหนึ่งไยเจ้าคนนี้

บทหญิง ร้องลำทองย้อย

ถึงเอยถึงใครใคร ก็ว่าไม่ชอบใจพี่
มาปองแต่ตัวน้องนี้ เปรียบท่วงทีมาก็แจ้งใจ
ถึงตัวเจ้าเป็นต้นเหตุ เมื่อเจตนาเข้าก็หาไม่
เจ้าอย่าลงข้าไม่ลงใจ ไม่ฝันใฝ่ที่ในไมตรี
มาทแม้นว่าญาติกาใช้ หยูกยาจะไร้ก็ใช่ที่
อันหมอไม่ขอดูดี อย่าพักทำท่วงทีมา

บทชาย ร้องลำยิกินหกบท

ฝูงเอยฝูงหงส์ จงโบกขรณีเป็นที่หา
หมู่นกก็ยินเรียงรา ครั้นเห็นพฤกษาก็มุ่งไม้
อรเดียวไม่เหลียวหาพี่ หรือตัดรอนไมตรีเป็นไฉน
จงมีเยี่ยงปักษาเข้าหาไม้ ไม่เยี่ยงหงส์ลงในชลธาร
ประเพณีสัตรีกับบุรุษ เป็นที่สุดแก่ความเกษมสานต์
นางเดียวแต่เกี้ยวมาช้านาน ไม่ร่วมสำราญพี่บ้างไย

บทหญิง ร้องลำมโนห์ราโอดพัน

ช้าเอยช้านาน จะก่นเกี้ยวพานไปถึงไหน
อันนกหงส์ก็จงเข้าใจ ที่ไม้เจ้าเปรียบปรายมา
อันว่าบุรุษกับกระสัตรี จะรักจริงด้วยมีพาศนา
จึงยืนยงคงคำรอดมา ปะพี่ชายช้าก็วุ่นวาย
ครั้นได้แล้วไม่ไยดี อย่างนี้ย่อมมีอยู่มากหลาย
จะให้หญิงวิ่งไปเมียงชาย จะภิปรายก็ขามเขินใจ

บทชาย ร้องลำนางนาคไพร

เขินเอยเขินขาม เนื้อความข้อนั้นเจ้าคิดใหม่
ใช่แต่สองรานี้เมื่อไร ในกาลก่อนนั้นก็มีมา
ที่เขายืนยงหงส์อยู่ ด้วยรู้น้ำใจก็ใคร่หา
ต้องจิตก็ติดตรึงตรา ยิ่งกว่าที่พาศนามี
อันชายชั่วจะกลั้วกลิ่นชม เจ้าอย่าสมาคมจงฟังพี่
ชอบใจแล้วจะไปไหนมี สักกี่ร้อยปีจะหน่ายน้อง

บทหญิง ร้องลำล่องเรือ

ร้อยเอยร้อยปี ข้าไม่ยินดีที่ในห้อง
อย่าแต่งข้อมาล่อโลมน้อง ใช่จะปองยกยื่นที่ชื่นใจ
ธรรมเนียมแต่ก่อนก็ย่อมมี ชายลวงสัตรีแต่โดยได้
ข้อนี้ไม่ยกเจ้าปกไว้ เหตุแต่จะใคร่เป็นไมตรี
อันว่าชายชั่วย่อมยั่วใจ มักแต่โลมไล้ใส่สี
เชิงชายจะคล้ายคนนี้ ท่วงทีก็มีมากนัก

บทชาย ร้องลำระส่ำระสาย

พญาเอยพญาสาร คเชนทร์ชาญเผือกพงศ์มีศักดิ์
บาศบ่วงจ้วงโจมกระชากชัก ตักต้องคล้องติดรึงรัง
อรเดียวเกียวรัดเรียมไว้ อาลัยไม่วายหายหวัง
จะใคร่คล้องลองดูสักครั้ง ให้ติดด้วยรังรสไมตรี
จะค่อยระโบมโลมไล้ แสนสวาสดิ์จะขาดใจพี่
จะได้เห็นเรื่องราวคราวนี้ จะยินลากขากดีด้วยนาง

บทหญิง ร้องลำตะบูน

ยินเอยยินดี เห็นทางไมตรีไม่ขัดขวาง
รักน้องจะมาคล้องนาง จะเอาเยี่ยงช้างที่กลางไพร
อันช้างเผือกผ่องที่ต้องบ่วง จะเป็นห่วงเป็นไยมาแต่ไหน
แล้วติดตรากตรำให้จำใจ อันรักอย่างนี้ไม่ต้องการ
เจ้าอย่ามาหักให้รักช้ำ เจ้าทำนอกตำราตราสาร
มาทำอาจอุกรุกราน เขาจะชื่นบานด้วยเมื่อไร

บทชาย ร้องลำสร้อยสน

อุกเอยอุกอาจ สุดสวาทพี่อย่าสงสัย
พี่ไม่ทำให้ช้ำน้ำใจ จะคล้องเจ้าไว้ด้วยไมตรี
จะติดยิ่งกว่าช้างที่ต้องตราก แม้นได้ฝากซึ่งความรักพี่
ในตำราตราสารก็มี สตรีเป็นที่จำเริญใจ
เมื่อเจ้ามิสนิทเสน่หา เจ้าจะเอาตำราไปเสียไหน
อันสิ่งอื่นไม่ชื่นชูใจ เจ้ารับไว้เถิดไม่ป่วยการ

บทหญิง ร้องลำปะโตโอดพัน

รับเอยรับไว้ เกรงรับจะไม่เป็นแก่นสาร
เด็ดดวงแล้วจะล่วงดรธาน จะป่วยการปลูกไว้แต่หัวที
แล้วจะคิดแต่เมื่อแรกราก ครั้นได้แล้วจะบ่ายบากหนี
เกลือกหญิงอื่นจะชื่นขึ้นกว่านี้ ยินดีแล้วเจ้าจะเห็นไป
ตัวข้าจะลอยกลางคัน ตำราแล้วจะกันไว้ไม่ได้
สุดแท้แต่ใจชอบใจ อันข้าว่าไว้แต่เป็นกลาง

บทชาย ร้องลำย่องเหง็ด

เลียมเอยเลียมเลียม จะเทียมลอบเล้าโลมปราง
ลำลำจะแนบนวลนาง พี่พลางอิงแอบแนบเน้น
เกรงเกลือกอรอายอางขนาง หรือจะเป็นทางกวนชวนเล่น
ชอบต้องจะลองคลึงเคล้น ถึงจะเป็นกระไรจะได้ดู
อันความสนิทพิสมัย มากลุ้มกลัดใจของพี่อยู่
แม้นได้จะใส่ฝ่ามือชู จะรักร่วมรู้แต่ผู้เดียว

บทหญิง ร้องลำดอกไม้ไทร โอดพัน

ร่วมเอยร่วมรู้ ดูดู๋มาเลียมเทียมเกี้ยว
อย่าลำลำทำสอดลอดเลี้ยว จะแกล้งเกี้ยวเคี่ยวเข็ญให้คนฟัง
ทำเป็นมือไวใจง่าย ไม่รู้ว่าจะอายเมื่อภายหลัง
ทำจริตกิริยาเป็นน่าชัง ดังจะคลั่งคลุ้มกลุ้มใจ
แล้วทำสรรเสริญเยินยก อกเอยช่างเคยมาแต่ไหน
เจ้าอย่าทำยงทนงใจ จะละเจ้าไว้เมื่อไรมี

บทชาย ร้องลำนางปุโรง

ว่าเอยว่าไม่ละ มิปละปล่อยก็ย่อยยับลงกับที่
เป็นไรเป็นกันในวันนี้ ข้างพี่มิละมิวางกัน
อกพี่หุนเหี้ยนแต่เวียนหา ยังถูกสุราแกล้งกลั่น
ได้แกล้มแล้วจะแถมจงทุกวัน จะชันชีไว้แต่หัวที
อันจะทำใจซื่อมือตาย ย่อมจะว่าร้ายเป็นถ้วนถี่
สรรเสริญเผอิญว่าไม่ดี จะใคร่รับไมตรีเมื่อไร

บทหญิง ร้องลำมอญสี่ภาษา

ไมเอยไมตรี ท่วงทีจะมีมาแต่ไหน
เจ้าถูกเหล้าเมามาหรือว่าไร จึงวุ่นวายไปดังนี้
เจ้าว่ามิละปละปล่อย ก็ย่อยยับด้วยกันกับที่
เห็นว่าข้าเป็นสัตรี ฝีมือจะมีเมื่อไร
ได้แกล้มแล้วจะแถมส้ม จะมาข่มใครหาไหน
ข้าก็ปากไวมือไว อันจะลดเจ้าไว้อย่าพึงคิด

บทชาย ร้องลำทองย้อย

ไม่เอยไม่ลด เจ้าจงสะกดใจในจิต
พี่รักนางดังดวงชีวิต ค่อยคิดดูก่อนอย่าขัดใจ
มิใช่คนเมามายตายเบื่อ จะขอแถมเนื้อพิสมัย
อย่าทำเป็นปากไวมือไว ใจน้อยแต่คอยแต่ร่ำพ้อ
ครั้นพี่ว่าแต่อ่อนหวาน เจ้าแต่หักรานไปทุกข้อ
พี่พลั้งไปได้ตั้งตัดพ้อ จงขอโทษน้องโปรดปรานี

บทหญิง ร้องลำสรรเสริญพระจันทร์

ได้เอยได้พลั้ง รู้ชั่งตั้งสำนวนมาถ้วนถี่
ทำเป็นเข่นฆ่าระวาตี ข้าสัตรีจะรู้สิ่งใด
มิได้ด้วยแข็งจะเอาด้วยอ่อน ข้อกลอนเรียนรู้แต่ครูไหน
จึงทำโลมเล้าเอาใจ จะให้น้องนี้เกลี่ยไกล่ตาม
ทำขอษมาลาโทษ ยุให้โกรธแล้วร้องห้าม
เห็นรู้น้อยมิรู้ถ้อยถึงความ น่าที่จะตามอย่าปรารภ

บทชาย   ร้องลำย่องเหง็ด

หนีเอยหนีเสือ ขึ้นต้นไม้ก็ต่อแตนขบ
ครั้นขึ้นสู่ภูเขาเทาทบ มาสบแรดร้ายราวี
ครั้นลงมาสู่แผ่นดินเล่า ก็พบงูเห่าวิ่งหนี
ครั้นโถมลงน้ำนที พี่มาพบท้าวพันวัง
เรือน้องน้อยเจ้าพายมา เมตตามารับพี่มั่ง
พี่นี้สิ้นสูญกำลัง ร้อยชั่งจงได้ปรานี

บทหญิง ร้องลำมอญโยนดาบ

สุดเอยสุดกำลัง ฟังชายก็พายเรือหนี
ตัวเจ้าว่ายวนชลธี จะขึ้นขี่เรือของน้องไย
เรือน้องน้อยจะพลอยล่ม จะพาจมจะรับไม่ได้
หนีเสือจะไปพึ่งไม ครั้นพึ่งไม่ได้จะลงดิน
จะพึ่งภูเขาแลพึ่งน้ำ ไหนไหนพรำพึ่งมิได้สิ้น
ใครเลยยังเคยได้ยิน เห็นผิดธรรมเนียมแผ่นดินไป

บทชาย ร้องลำพระรามตามกวาง

เจ้าเอยเจ้าพี่ เจ้าพายเรือหนีพี่ไปไหน
ควรหรือนวลเจ้ามาตัดใจ จะม้วยบรรลัยในสาคร
ไม่มีที่พึ่งพาอาศัย โอ้กรรมอะไรแต่ปางก่อน
ทำคุณพี่เถิดเมื่อมีร้อน จะตัดรอนพี่ไยไม่เอ็นดู
ถึงเรือน้องล่มไม่จมหาย ไว้ให้พี่ชายจะช่วยกู้
สุดคิดพี่แล้วก็สุดรู้ เจ้าจงเอ็นดูพี่ด้วยรา

บทหญิง ร้องลำอรุ่ม

สุดเอยสุดคิด	แล้วจะได้ผิดข้างหน้า
เรือน้องยาวสักสองวา	พอจุแต่ข้าคนเดียว
คิดจะใคร่ทำคุณชาย	แต่ที่เป็นสายน้ำเชี่ยว
แล้วจะไม่ตายแต่ชายเดียว	จะเหนี่ยวน้องไปเป็นสองคน
ถึงภูเขาสูงต้นยูงใหญ่	เข้าพึ่งยังไม่ได้เป็นผล
แต่ร่ำคิดก็คิดจิตจน	กุศลเจ้าเองแต่หลังมา

บทชาย ร้องลำกะระนะ

ครื้นเอยครื้นครื้น	ฝนสั่งฟ้าลมชมหล้า
คล้ายคล้ายน้ำสั่งปลา	น่าละห้อยละเหี่ยใจ
คล้อยคล้อยพระสุริยา	สั่งโลกแล้วลาเลี้ยวกลับไป
คล้ายคล้ายเรียมสั่งสายใจ	เจ้าจะไกลพี่แล้วแก้วกับตน

บทหญิง ร้องลำลิกิน

ไกลเอยไกลพี่	แต่นี้จะละห้อยคอยหน
ถึงฝนสั่งปถพีดล	ไม่จนนานนักสักเพียงไร
คล้ายคล้ายกับน้ำสั่งปลา	จนแต่ปีน่าฟ้าใหม่
ใช่ว่าพระคงคาลัย	จะสิ้นไปมิได้มีมา
สั่งน้องแล้วจะแคล้วไป	ตั้งแต่จะให้โหยหา
ไปแล้วใช่แก้วจะกลับมา	จนสองราจะม้วยมุด

บทชาย

ครวญเอยครวญครวญ แต่ป่วนใจพี่เป็นที่สุด
ทุกข์ของใครในเมืองมนุษย์ ไม่เปรียบดุจทุกข์เราสองรา
ถึงน้ำสั่งฟ้าปลาสั่งฝน ทุกข์เราสองคนนี้ยิ่งกว่า
น้ำครั้นถึงปีจะมีมา ฝูงปลาไม่อาลัยนัก
เร่งคิดจิตพี่เร่งร้อน ซ้อนทรวงเข้าเพียงอกหัก
สั่งไยพี่อาลัยนัก น้องรักค่อนอยู่จงดี

บทหญิง

อาเอยอาลัย เร่งร้อนฤทัยดังไฟจี้
ได้ฟังคำสั่งเจ้าครั้งนี้ ตัวน้องจะตีตัวตาย
กรรมอะไรแก่ตัวข้า อย่ามีแก่อกคนทั้งหลาย
ฟังสั่งจะคลั่งใจตาย พี่เพียงจะวางวายม้วยมุด
โอ้อนิจจาแก่ตัวข้า แสนเวทนาเป็นที่สุด
เหล่าคนในเมืองมนุษย์ ดังอกจะทรุดโทรมไป

บทชาย

เจ้าเอยเจ้าพี่ ทีนี้สิ้นสุดอาลัย
จะลาพุ่มพวงดวงดอกไม้ ยังเป็นเยื่อไยไม่วายวาง
ดอกสร้อยเกศีอันมีรส ก็หมดเรื่องร้องทั้งสองข้าง
แต่สอนเป็นเล่นพลางพลาง แม้ขาดบทบ้างอย่างไยไพ
ประดิษฐ์ติดต่อข้อกลอน ตูข้าพึ่งสอนทำใหม่
เอาโคลงมาแต่งจึงแจ้งใจ ฟังแล้วอย่าได้นินทา
เห็นขาดช่วยแซมแต้มเขียน ผู้รู้นักเรียนไปข้างหน้า
ให้จงรุ่งเรืองเลื่องลือชา กว่าจะแรมราโรยไป

บทมโหรีเรื่องพระรถเสน

"... บทมโหรีเรื่องพระรถเสนนี้ เป็นบทแต่งครั้งกรุงเก่า ถ่ายมาจากกาพย์ห่อโคลงเรื่องพระรถเสนอันเป็นบทขับไม้เป็นแน่ แต่ก่อนเคยใช้เป็นตำราหัดร้องต้นเพลงฉิ่ง ใช้บทเพียงสองคำ คือ

ฝ่ายนาฏเมรีศรีสวัสดิ์	บรรทมเหนือแท่นรัตน์ปัจฐรณ์
ดาวเดือนเลื่อนลับยุคันธร	จะใกล้แสงทินกรอโณทัย

ใช้บทร้องกันเพียงเท่านี้ บทต่อนั้นจึงเลยสูญไปเสียคราวหนึ่ง หนังสือก็ไม่มี หาผู้จำก็ไม่มีใครจำได้ หอพระสมุด ฯ สืบสวนอยู่ช้านาน จึงได้ความว่า นางชินอาของจอมมารดา กรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชา อายุได้ ๘๐ เศษ จำบทมโหรีเรื่องพระรถเสนไว้ได้ตลอด ได้ให้ไปขอจดมาพิมพ์ในสมุดเล่มนี้ แต่เพลงที่ร้อง นอกจากเพลงต้นเพลงฉิ่ง จะร้องเพลงใดอีกบ้าง นางชินหาทราบไม่ ได้ถามครูมโหรี ก็ไม่มีผู้ใดเคยเห็นบทเรื่องพระรถเสนนี้ นอกจาก ๒ คำ ที่เป็นตำราร้องต้นเพลงฉิ่ง อธิบายแต่ว่า เพลงตับที่เนื่องด้วยตับเพลงฉิ่งนั้นมี ๔ เพลงด้วยกัน คือ ๑ ต้นเพลงฉิ่ง ๒ เพลงจระเข้หางยาว ๓ เพลงตวงพระธาตุ ๔ เพลงนกขมิ้นเหลืองอ่อน ได้ความเพียงเท่านี้ จึงไม่สามารถจะลงเพลงร้องได้เหมือนกับเรื่องอื่นที่พิมพ์ต่อไปข้างหน้า ..."

จาก "อธิบายตำนานมโหรี" ของสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ

(หมายเหตุของบรรณาธิการ ถ้าใครคิดอ่านจะนำบทมโหรีเรื่องพระรถเสนไปบรรเลง ก็คงจะต้องคิดใส่ทำนองเพลงเอาเองตามความเหมาะสม)

จะกล่าวเรื่องเมรีเมื่อนิราส	วรนาฏโศกเศร้าแสนถวิล
แสนเทเวษเวทนายุพาพิน	จนสุดสิ้นสูญชีพชนมาน
เพราะหวังจิตพิศวงจงสวาท	มุ่งมาดว่าจะเป็นแก่นสาร
ประดิพัทธสัตย์ซื่อจิรังกาล	ไม่ระแวงภูบาลจะจากจร

ฝ่ายนาฏเมรีศรีสวัสดิ์ บรรทมเหนือแท่นรัตน์ปัจฐรณ์
ดาวเดือนเลื่อนลับยุคันธร จะใกล้แสงทินกรอโณทัย
ฟื้นกายชายเนตรนฤมล มิได้ยลพระยอดพิสมัย
แสนโศกปริเทวนาใน อรไทยทุ่มทอดสกลกาย
ให้เดือดดาลอาดูรพูลเทวษ ชลเนตรคลอคลองลงนองสาย
พลางปลุกนางรำจำเรียงราย นางสนมทั้งหลายก็ฟื้นตน
มิได้ทราบเรื่องความโดยคดี เสาวนีจึงแจ้งแห่งนุสนธิ์
ว่าบัดนี้พระยอดนฤมล สถิตบนแท่นแก้วแล้วหายไป
เห็นเป็นวิปริตผิดประหลาด ภูวนาถเยี่ยมยลไปหนไหน
ฤาจะว่าผ่านฟ้าเสด็จไป สถิตในโรงราชพาชี
ประหลาดใจเมื่อจะใกล้เข้ายามสอง เสียงอาชาเริงร้องอยู่อึงมี่
เอ๊ะผิดแล้วพระแก้วกับพาชี ฤาว่าหนีคืนหลังไปยังเมือง ฯ
เร็วเถิดสาวใช้ไปค้นหา แต่กิจจานั้นอย่าให้ฟุ้งเฟื่อง
แม้ท้าวอยู่รู้แล้วจะขัดเคือง จงยักเยื้องแยบคายชม้ายดู
ถ้าแม้พระไปชมสนมใด อย่าทำให้ท้าวไทเธออดสู
จะเอาเหตุมาแจ้งแสดงดู ค้นดูบัดนี้อย่าวุ่นวาย ฯ
ฝ่ายสนมนางในได้สดับ เคารพรับพจมานคลานขยาย
ออกมาจัดสรรกันมากมาย ต่างแยกย้ายรายทั่วทุกเรือนจันทน์
บ้างก็จุดประทีปเทียนเที่ยวเวียนส่อง ทุกชั้นช่องห้องปรางค์นางสวรรค์
ทั้งที่สรงที่เสวยเกยจันทน์ พวกสาวสวรรค์สอดส่องทุกห้องมา
ประเทียบทั่วโรงรถคชเรศ เที่ยวประเวศแลลอดสอดหา
สูญสิ้นพระนรินทร์ทั้งอาชา กัลยาทั้งหลายก็ตกใจ ฯ
ชวนกันวิ่งวางมาปรางรัตน์ ประนมหัตถ์ทูลแจ้งแถลงไข
ข้าค้นทั่ววังนอกตำหนักใน ก็มิได้พบองค์พระทรงฤทธิ์
ทั้งโรงรัถอัสดรกุญชรชาติ เคยประพาศแต่ก่อนจรสถิต
อนึ่งซึ่งอาชาที่ชอบชิด ก็เห็นผิดหายไปไม่พบพาน

แม่นแท้ท้าวแกล้งมาลวงโลม ภิรมย์โฉมแล้วร้างห่างสมาน
มาทอดทิ้งมิ่งแม่อัปมาน ข้าเห็นการเที่ยงตรงอย่าสงกา ฯ
นางสดับตรับฟังสนมทูล ยิ่งอาดูรโศกสร้อยละห้อยหา
สองหัตถ์รันรุมทุ่มอุรา ว่าโอ้พระยอดฟ้ามิเห็นใจ
อยู่หลัดหลัดซัดเสียให้เมียโหย ร้อนโรยสิ้นแรงกรรแสงไห้
สุรเสียงพิลาปวังเวงใจ สลบไปในราชเรือนจันทร์ ฯ
ฝ่ายอนงค์นางท้าวทั้งสาวศรี ต่างกรรแสงโศกีไม่มีขวัญ
บ้างวิ่งหายานัตถ์พัลวัน นวดฟั้นพระสออรไทย
บ้างเอาน้ำมาลามาโสรจสรง จอมอนงค์หอมชื่นกลับฟื้นได้
ให้ละห้อยละเหี่ยเสียน้ำใจ ปิ้มบรรไลยครวญครางทางรำพรรณ ฯ
โอ้ไฉนพระยอดเสน่ห์น้อง มาปกครองกรุงไกรไอศวรรย์
เมียค่อยผาสุกทุกคืนวัน ประชากรกุมภัณฑ์ก็เปรมปราย
ทั้งฝูงนักสนมเอนกแน่น ความแสนสุขล้ำเหลือหลาย
ทุกหมื่นเมืองเลื่องชื่อฤากระจาย ยอมถวายอภิวาทวันทา
ควรฤาพระมิ่งมงกุฎเกศ มาทุเรศแรมร้างเสน่หา
หมายใจว่าพระจะเมตตา ไม่สงกาพาชื่อจนเสียการ ฯ
อนิจจาโอ้จอมกระหม่อมโลก มาซัดเสียให้เมียโศกไม่สงสาร
แทบจะสุดสูญสิ้นชนมาน ฤดีดาลเดือดดิ้นดังอัคคี
ทั้งนี้เป็นต้นด้วยอัสดร มันเสี้ยมสอนทูลเสนอให้เธอหนี
ให้ท้าวเหาะเหินคลาจากธานี ไม่ทันรุ่งราตรีทิวากาล ฯ
อกเอ๋ยจะอยู่ไยให้เป็นคน ประชาชนควรหาจะว่าขาน
สำหรับแต่จะอัปมานนาน เหมือนหญิงพาลรานผัวไปจากเมือง
แม้ระบือฤาข่าวถึงด้าวใด กิตติศัพท์ถึงไหนจะฟุ้งเฟื่อง
ว่าหญิงชั่วผัวร้างไว้แรมเมือง เครื่องจะเคืองวิญญาเป็นน่าอาย
ร่ำพลางทางดูห่อโอสถ กับกำพดดวงเนตรก็สูญหาย
ประจักษ์ยลว่าเป็นกลอุบาย นางฟูมฟายชลนาจาบัลย์ ฯ

ครั้นเคลื่อนคลายอาดูรพูนเทวษ อัคเรศตรัสใช้เหล่าสาวสวรรค์
ให้ไปเรียกพหลพลกุมภัณฑ์ รีบเข้ามาให้ทันในวันนี้ ฯ
(ฝ่ายสนมกรมในนางกำนัล) สาวสวรรค์ประนตบทศรี
ออกมาสั่งกุมภัณฑ์ทันที เสาวนีให้หาอย่าช้านาน ฯ
ฝ่ายกุมภัณฑ์ได้ฟังนางสาวใช้ คลานเข้าไปคอยรับพระบรรหาร
นางตรัสสั่งพหลพลมาร อย่าเนิ่นนานคลาไคลไปบัดนี้
เจ้าจงรีบครรไลไปก่อน บทจรตามองค์พระทรงศรี
ถ้าพบท้าวก้มเกล้าดุษฎี จงเชื้อเชิญภูมีให้กลับมา
อันซึ่งอัสดรตัวยง ท่านจงกินเล่นเป็นภักษา
ชั้นโลหิตอย่าให้ติดพสุธา อสุราคมคัลอัญชลี
ถอยออกมาจัดแจงกระบวนทัพ คั่งคับล้วนอสูรยักษี
ตัวนายให้โห่ขึ้นสามที ธรณีเลื่อนลับสนั่นดัง
เปรี้ยงเปรี้ยงเสียงฤทธิแรงโรจน์ พลมารนับโกฏิ์สังขยัง
เผ่นโผนโจนจ้ำด้วยกำลัง ไม่รอรั้งรีบเร่งตะเบงจร

จาก “ดนตรีไทยสมัยอยุธยา”

โดย มนตรี ตราโมท อ.ด.

“... อันเพลงดนตรีสมัยอยุธยาที่ชื่อปรากฏอยู่ในตำรานั้น ก็มีอยู่ประมาณร้อยกว่าเพลง เมื่อได้นำมาสอบกันดู ก็ปรากฏว่า พวกเราสมัยนี้ไม่รู้จักหรือไม่ได้เพลงเหล่านั้นเสียประมาณ ๗๐ เปอร์เซ็นต์ แต่เมื่อนำเอาชื่อเพลงทั้งหลายมาเปรียบเทียบกับเพลงที่มีใช้กันอยู่ในปัจจุบันนี้ จะเห็นว่าเพลงในสมัยนี้มีมากกว่าประมาณ ๒ เท่า เพราะฉะนั้นเพลงจำพวกที่มีชื่อในตำราและพวกเราสมัยนี้ไม่มีใครได้ จะถือว่าสูญไปทั้งหมด ก็เห็นจะไม่จริงเสมอไป จริงอยู่ เพลงเหล่านั้นอาจสูญไปกับความตายของครูบาอาจารย์ ก็ต้องมีบ้าง แต่บางเพลงทำนองอาจไม่สูญไป หากแต่ชื่อเพลงได้เปลี่ยนแปรไปก็ได้ เช่น เพลงนางร่ำ อาจจะเป็นเพลงนางครวญในสมัยนี้ หรือบางเพลงอาจเปลี่ยนไปจนแลไม่เห็นชื่อเดิม แล้วคนรุ่นหลังก็ไม่รู้จักชื่อเดิม จึงคิดว่าสูญไปแล้วก็ได้ เช่นเดียวกับวัดที่อยู่ใกล้ ๆ กับหอสมุดที่เรานั่งกันอยู่นี้เด็ก ๆ รุ่นนี้เกือบจะไม่รู้จักอยู่แล้วว่า วัดสมอแครง สมอรายอยู่ที่ไหน แต่รู้จักวัดราชาธิวาส วัดเทวราชกุญชร แม้แต่ตัวข้าพเจ้าเอง นอกจากผู้ที่แก่กว่าข้าพเจ้า หรือรุ่นราวคราวเดียวกัน หรือผู้ที่รู้จักคุ้นเคยกันมาแต่ก่อน จะไม่รู้เลยว่าข้าพเจ้าชื่อบุญธรรมมาก่อน

อีกประการหนึ่ง เพลงที่ได้สูญไปแล้วจริง ๆ นั้น ข้าพเจ้าก็คิดว่าไม่น่าจะเสียดายมากนัก เพราะธรรมดาเพลงที่ดี ถึงศิลปะ ย่อมจะมีผู้นิยม และบรรเลงกันอย่างแพร่หลายแล้ว ก็จะต้องยืนยงอยู่มาจนถึงปัจจุบัน เพลงใดที่ไม่ถึงขนาด ไม่มีผู้นิยมบรรเลง เพลงนั้นก็จะสูญไป ข้าพเจ้าจึงเห็นว่า เพลงที่สูญไปนั้น คงจะมีเพลงดี ๆ น้อยเต็มที สภาพเช่นนี้ก็เหมือนเพลงที่เราได้ยินกันอยู่ในปัจจุบันนี้แหละ บางเพลงพอเริ่มแต่งขึ้นมาก็เกรียวกราวกันทีเดียวแต่ไม่กี่เดือนก็ตายไปเอง ส่วนเพลงที่ดีนั้น จะยังดำรงอยู่เป็นอมตะ ยิ่งฟังก็ยิ่งเพราะขึ้นทุกที..”

บทมโหรีเรื่องกากี

บทมโหรีเรื่องกากีนี้ เจ้าพระยาพระคลัง (หน) แต่ง แต่สงสัยว่าจะมีผู้อื่นแก้ไขภายหลัง พิเคราะห์ดูทางสำนวน มีสำนวนใหม่แทรกแซงอยู่หลายแห่ง ด้วย บทเรื่องกากีนี้เล่ากันมาว่า แต่ก่อนชอบใช้ร้องมโหรีกันแพร่หลาย

บทที่ ๑ ร้องนางนาค

คนธรรพ์ครั้นเห็นกรุงกษัตริย์ แจ้งรหัสให้เนตรดังบรรหาร
น้อมเศียรรับรสพจมาน จับพิณดีดประสานสำเนียงนวล
แกล้งประดิษฐ์คิดขับเป็นกาพย์กลอน กระแสเสียงลอยร่อนแล้วโหยหวน
โอ้พระพายชายกลิ่นมารัญจวน หอมหวนนาสาเหมือนเหมือนกากี ฯ ๔ คำ

บทที่ ๒ ร้องพัดชา

รื่นรื่นชื่นจิตพี่จำได้ เหมือนเมื่อไปร่วมภิรมย์สมศรี
ในสถานพิมานฉิมพลี กลิ่นซาบทรวงพี่ไม่เว้นวาย
นิจจาเอ๋ยจากเชยมาเจ็ดวัน กลิ่นสุคันธรสรื่นก็เหือดหาย
ฤาว่าใครแนบน้องประคองกาย กลิ่นสายสวาทซาบอุรามา ฯ ๔ คำ

บทที่ ๓ ร้องลีลากระทุ่ม

พระยาราชเวนไตยได้สดับ สำเนียงขับกล่าวกลิ่นขนิษฐา
ประหลาดจิตพิศดูคนธรรพ์พา จินตนานิ่งนึกคนึงใน
เออไฉนไอ้นี่จึงกล่าวกลอน ถึงกลิ่นแก้วดังศรมาเสียบใส่
ฉุนโกรธแล้วระงับดับไว้ จะฟังไปให้รู้ในเรื่องความ ฯ ๔ คำ

บทที่ ๔ ร้องกราวรำมอญ

นาฏกุเวนเจนแจ้งในทีโกรธ จึงเอื้อนโอษฐ์คำขับกระหยับหยาม
โอ้ว่าแก้วกานดาพงางาม ยามนี้เจ้าจะนิ่งอนาถองค์
พี่อยู่จะได้ชูประคองชื่น สำราญรื่นร่วมจิตพิศวง
เสียดายจากพรากเนื้อนวลผจง คิดจะใคร่คืนคงฉิมพลี ฯ ๔ คำ

บทที่ ๕ ร้องพม่าน้อย

ครุฑฟังยิ่งคั่งฤทัยแค้น　　ดังแสงอัคนิรุทมาจุดจี้
เสแสร้งแกล้งกล่าววาที　　ว่าดูกรเสนีเสนาะพิณ
เราได้ฟังกังวานประสานสาย　　บรรยายหลากจิตคิดถวิล
ตัวนายก็เป็นชายแต่เดินดิน　　ไฉนรู้เสร็จสิ้นถึงฉิมพลี ฯ ๔ คำ

บทที่ ๖ ร้องตะนาว

เราแจ้งว่าทางทุเรศเขตอรัญ　　สัตภัณฑ์คั่นสมุทรใสศรี
แม้จะคว่างแววหางโมรี　　ก็จมลงถึงที่แผ่นดินดาล
ด้วยน้ำนั้นสุขุมละเอียดอ่อน　　ชื่อว่าสีทันดรอันไพศาล
ประกอบหมู่มัจฉากุมภาพาล　　คชสารเงือกน้ำแลนาคินทร์ ฯ ๔ คำ

บทที่ ๗ ร้องทวาย

ผู้ใดข้ามนทีสีทันดร　　ก็ม้วยมรณ์เป็นเหยื่อแก่สัตว์สิ้น
ถึงว่าพระยาครุฑก็เต็มบิน　　จะล่วงสินธุถึงพิมานทอง
แน่ะนายนี่ไปไฉนเล่า　　ฤาโดยเดาว่าเล่นก็เห็นคล่อง
ฤาว่าเหาะเหินได้ดังใจปอง　　จึงได้ไปเห็นห้องพิมานไชย
ฤาประกอบกายสิทธิ์วิทเยศ　　วิเศษด้วยมนตราเป็นไฉน
เราก็หวังอยู่ยังไม่เคยไป　　คิดจะใคร่ศึกษาเป็นอาจารย์ ฯ ๖ คำ

บทที่ ๘ ร้องมอญใหม่

คนธรรพ์ครั้นฟังก็แย้มสรวล　　กล่าวสำนวนเยาะเย้ยเฉลยสาร
อันเวทมนต์ฤทธิไกรไม่เชี่ยวชาญ　　แต่จิตหาญแทรกขนสุบรรณจร
พระยาครุฑครองชู้เป็นชายเฉา　　มาพาเราผู้ชู้ไปสู่สมร
ราตรีปักษีเข้าแนบนอน　　ทิวากรเราแนบประจำนาง
ต่างชู้ต่างชื่นทุกคืนวัน　　แต่สุบรรณงมจิตไม่คิดหมาง
เป็นสัจจังดั่งพร้องไม่อำพราง　　ข้าระคางกลัวเกลือกจะมีครรภ์ ฯ ๖ คำ

บทที่ ๙ ร้องทยอย

ว่าพลางขับครวญกระบวนพิณ โอ้ว่ากลิ่นกากีพี่หมายมั่น
เสียดายพักตร์รับพักตร์เมียงมัน เสียดายกรรณรับรสพจนา
เสียดายขนงก่งรับที่ยักยวน เสียดายเนตรนำชวนเสน่หา
เสียดายปรางช่างเบือนกระบวนมา ให้นาสาสูบรสรัญจวนใจ ฯ ๔ คำ

บทที่ ๑๐ ร้องแรก

เสียดายโอษฐ์เอื้อนคำให้กำหนัด เสียดายกรสอดรัดกระหวัดไหว
เสียดายเต้าเคล้าคลึงอุราใน เสียดายใจน้ำใจทุกสิ่งอัน
อกเอ๋ยชวดเชยเพราะสองชู้ ถ้าคงคู่ก็ไม่ร้องภิรมย์ขวัญ
เวทนาด้วยพระยาสุบรรณครัน ขับแล้วอภิวันท์กษัตรา ฯ ๔ คำ

บทที่ ๑๑ ร้องตวงพระธาตุ

พระยาครุฑได้สดับที่ขับอ้าง จริงกระจ่างแจ้งข้อไม่กังขา
สลดจิตคิดเสียดายสายสุดา ดังศัสตราฟาดให้บรรลัยลาญ
สะทึกสะท้อนถอนใจอยู่ในอก แสนวิตกตัดรักสมัครสมาน
ดังจอมสุรารักษ์มัฆวาน เมื่อกรุงพาลลอบโลมสุจิตรา
เสียเดชเพราะทะนงด้วยองอาจ เสียสวาทเพราะห่างเสน่หา
เสียมนต์เพราะกลอสุรา สุจิตราจึงพรากไปจากกัน ฯ ๖ คำ

บทที่ ๑๒ ร้องลาวพวน

เราเสียแก้วกากีศรีสวาท เพราะประมาทจะถนอมเป็นจอมขวัญ
เสียฤทธิ์เพราะไม่คิดจะป้องกัน คนธรรพ์มันจึงแทรกเข้าซ้อนกล ฯ ๒ คำ

บทที่ ๑๓ ร้องโอ้ลาว

ครั้งนี้เสียรักก็ได้รู้ เสียชู้ได้เชิงที่เฉาฉงน
เป็นชายหมิ่นชายได้อายคน จำจนจำพรากอาลัยลาญ
คิดแล้วจึงว่าแก่คนธรรพ์ ท่านช่างขับเฉื่อยฉ่ำเป็นคำหวาน
เสาวภาพกาพย์เกลี้ยงกลอนการ ชำนาญนักควรนับว่าเป็นชาย ฯ ๔ คำ

บทที่ ๑๔ ร้องเหาะ

ว่าพลางทางลาบรมนาถ ลีลาศจรจรัลผันผาย
ถึงพระไทรสำนักก็แปลงกาย เป็นสุบรรณบินว่ายโพยมมาล
ลุถึงฉิมพลีก็ร่ายเวท เปิดบานทวาเรศมุกดาหาร
นั่งเหนือบังลังก์รัตน์ชัชวาลย์ จึงกล่าวรสพจมานแก่กากี ฯ ๔ คำ

บทที่ ๑๕ ร้องพราหมณ์เก็บหัวแหวน

ดูก่อนอรไทวิไลยโฉม เราประโลมเจ้าจากพาราณสี
มาอยู่พิมานรัตน์สวัสดี ได้สิบสี่ราตรีทิวาวาร
จงแจ้งจริงคำอย่าอำไว้ มีใครมามั่งยังสถาน
ว่าไปโดยสัจปฏิญาณ เยาวมาลย์อย่าทำอำพราง ฯ ๔ คำ

บทที่ ๑๖ ร้องมอญแปลง

กากีฟังคดีพระยานก สองกรข้อนอกเข้าผางผาง
อนิจจาพระมาว่าให้ผิดทาง เหมือนจะล้างชีวิตให้วายชนม์
แต่พระพามาชมสมบัติทิพย์ อันลอยลิบลิ่วฟ้าเวหาหน
ข้าก็อยู่เดียวเปลี่ยวสกนธ์ ไม่ยลพักตร์ใครมาใกล้กราย ฯ ๔ คำ

บทที่ ๑๗ ร้องเชิดใน

พระยาครุฑฟังนุชสนองคำ พิโรธช้ำดังฟ้าคะนองสาย
ดูดู๋คบชู้มาพรางชาย จนชู้หน่ายชายชู้แล้วจู่จร
เสียงแรงรักหักจิตไม่คิดบาป นิยมหยาบฉกพามาสมสมร
ทั้งเจือใจอยู่มิให้อนาทร ประคองนอนแนบข้างไม่ห่างกาย
เราชูชื่นดังวิเชียรเจียระไน มิรู้ไฝฟองช้ำสล่ำสลาย
ยังไม่รับเมื่อจับได้ชู้ชาย คือนายนาฏกุเวนที่เจนกัน ฯ ๖ คำ

บทที่ ๑๘ ร้องมอญร้องไห้

กากีฝืนพักตร์สนองถ้อย เป็นน่าน้อยใจเพียงชีวาสัญ
อนิจจาว่าคบกับคนธรรพ์ คือใครเล่ายืนยันจำนรรจา
จงนำมาสอบไล่ไต่สวน ถ้าเป็นสัจแล้วก็ควรลงโทษา
นี่กะไรไม่พิจารณา มาเสกแสร้งแกล้งว่าดั่งจริงจัง ฯ ๔ คำ

บทที่ ๑๙ ร้องธรณีร้องไห้

เออพิมานฉิมพลีนี้สูงสุด มนุษย์ฤาจะมาได้ดังใจหวัง
แล้วร่ายเวทผูกทวารบานบัง เหมือนดังข่ายเพชรสักเจ็ดชั้น
อย่าว่าแต่มนุษย์ในใต้หล้า ถึงอสุราเทพไทในสวรรค์
ก็ไม่หาญทำลายเวทเดชสุบรรณ ไหนคนธรรพ์จะมาได้ดังใจจง ฯ ๔ คำ

บทที่ ๒๐ ร้องหงส์ร่อน

หนึ่งคนธรรพ์ก็เป็นทาสบาทมูล ต่ำสกุลดังกาอันไกลหงส์
ถ้าข้าพลัดภัสดามาเอองค์ ก็รักวงศ์เหมราชไม่แกมกา
ซึ่งพระไม่กลัวเวรหวังสวาท พานิราศมาร่วมเสน่หา
ถนอมน้องมิให้หมองสักเวลา พระคุณล้ำดินฟ้าแลสาคร
ไม่ทันไรฤๅใจจะทุจริต พระพินิจตรองตริดำริก่อน
ธรรมดาว่ารักจะหักรอน เพราะหลงกลเขาซ้อนให้เสียการ ฯ ๖ คำ

บทที่ ๒๑ ร้องพราหมณ์ดีดน้ำเต้า

พระยาครุฑฟังสุดสารแสดง จิตแหนงดังมณีที่แตกฉาน
จึงว่าดูราสตรีพาล อย่ากล่าวสารสอดแก้สำนวนกล
เราทราบสิ้นระบิลมันขับอ้าง จริงกระจ่างทุกข้ออนุสนธิ
อัปยศมาตยาเสนาพล ดังจะด้นดินม้วยด้วยคำพาล ฯ ๔ คำ

บทที่ ๒๒ ร้องแขกบรเทศ

เพราะคบชู้ไม่รู้ให้รอบเชิง หางละเลิงว่าเจ้ารักสมัครสมาน
คิดว่าหงส์จะจงแต่ชลธาร มิรู้พาลกลั้วเกลือกด้วยเปือกตม
ตัวนางเป็นไทสิใจทาส ไม่รักชาติรสหวานไปพานขม
ดังสุกรฟอนฟ้าแต่อาจม ห่อนนิยมรักรสสุคนธาร ฯ ๔ คำ

บทที่ ๒๓ ร้องสีนวล

จิตนางเปรียบอย่างชลาลัย ไม่เลือกไหลห้วยหนองคลองละหาน
เสียดายทรงแสนวิไลยแต่ใจพาล ประมาณเหมือนกับผลอุทุมพร
สุกแดงดังแสงปัทมราช ข้างในล้วนกิมิชาติเบียนบ่อน
เรารู้ใจมิให้อนาทร จะพาคืนนครในราตรี ฯ ๔ คำ

บทที่ ๒๔ ร้องมอญทะแยพระศรีนวลลา

กากีประนมกรแล้ววอนว่า อนิจจาช่างไม่โปรดเกศี
บริภาษข้าบาทไม่มีดี นี่เนื้อว่าเวรีมาราญรอน
เพราะเชื่อเขาเบาความจึงเสียกล หลงฉงนแหงนหน่ายสโมสร
แม้เขาว่าแก้วเกิดในอุทร ตกจะรอนรานอุราผ่าตาย ฯ ๔ คำ

บทที่ ๒๕ ร้องล่องเรืออรนายรูปถา

พระฟังฝ่ายเดียวมาเกรี้ยวโกรธ ทุเลาโทษขอพิสูจน์สัจถวาย
แม้พิรุธทุจริตก็ควรตาย ไม่เสียดายชีพน้องเท่ายองใย
นี่หลัดหลัดฤาจะซัดไปส่งเสีย ไม่โปรดเมียจงประหารให้ตักษัย
อันภาราอย่าขืนให้คืนไป จะสู้ม้วยบรรลัยในฉิมพลี ฯ ๔ คำ

เพลงที่ ๒๖ ร้องพระจันทร์ครึ่งซีก

พระยาครุฑได้สดับคดีนาง หมองหมางห่างรักสุดาศรี
จึงว่าดูรานางกากี หญิงกาลีเล่นลิ้นพิรากล
จะเลี้ยงเจ้าเราแสนอัปยศ จะฤาหมดทั่วหล้าเวหาหน
ว่าพลางอุ้มนางนฤมล ออกจากไพชยนต์ในราตรี ฯ ๔ คำ

บทที่ ๒๗ ร้องแผละ

เผ่นผงาดผาดผยองล่องฟ้า พริบตาก็ถึงซึ่งกรุงศรี
วางองค์ลงหน้าพระลานคลี แล้วจึงมีพจนารถประภาษนาง ฯ ๒ คำ

บทที่ ๒๘ ร้องแม่ศรี

เจ้าไปอยู่กับเราเปล่าเปลี่ยวนัก ที่นี่พรักพร้อมสวาทไม่ขาดข้าง
เชิญเชยเสวยรมย์สมใจนาง ตั้งแต่ปางนี้ไปอย่าพบกัน
จนสิ้นดินฟ้าสุเมรุมาศ แสนชาติอย่าได้ร่วมภิรมย์ขวัญ
กว่าจะลุศิวโมกข์อมัตธรรม์ ว่าแล้วเหาะหันไปฉิมพลี ฯ ๔ คำ

บทที่ ๒๙ ร้องช้าปี่

ฝ่ายบรมพรหมทัตบดินทร ทิพากรรุ่งรางสว่างศรี
อ่าองค์สรงพักตร์แล้วจรลี เผยสีหบัญชรชำเลืองมา
เห็นกากีศรีสมรบวรนาฏ ให้ร้อนราชฤทัยรุมดังสุมผา
พระระงับดับเดือดด้วยปรีชา พจนาตรัสเย้ยยุพินพลัน ฯ ๔ คำ

บทที่ ๓๐ ร้องฉุยฉาย

ดูราสุดาดวงเนตร เจ้าประเวศไปสู่พิมานสวรรค์
พี่ตั้งหน้าท่าน้องทุกคืนวัน พึ่งเห็นขวัญตามาถึงธานี
อยู่ไยในหน้าพระลานเล่า ขอเชิญเข้าปรางค์มาศปราสาทศรี
พี่ชอบใจในสวาทแสนทวี มิเสียทีบำรุงผดุงมา ฯ ๔ คำ

บทที่ ๓๑ ร้องดันแดก

แต่ยังเยาว์คุ้มเท่าเป็นเอกองค์ ปิ่นอนงค์นางในทั้งซ้ายขวา
คิดว่าจะไว้ชื่อให้ฤาชา มิรู้ว่าเริงรวยไปด้วยครุฑ
ด้วยแรงราคะจากรสพาราณสี ไปลองเล่นฉิมพลีอันสูงสุด
ครั้นเบื่อหน่ายบ่ายเล่ห์เสน่ห์ครุฑ กลับมายุดย้ายชมสมคนธรรพ์
หนึ่งแล้วสองมิหนำซ้ำสาม เจ้าทำงามพักตราน่ารับขวัญ
เมื่อเป็นหญิงแพศยาอาธรรม์ จะให้เลี้ยงนางนั้นฉันใด ฯ ๖ คำ

บทที่ ๓๒ ร้องจุ๊บแจง

กากีอภิวันท์ด้วยเบญจางค์ กำสรดพลางทางทูลสนองไข
ความสัจเกิดวิบัติจึงซัดไป ใช่ว่าใจจะร้างรสบทมาลย์
เมื่อมืดมนอนธการในอากาศ ครุฑบังอาจพาพรากไปจากสถาน
ข้ารำไห้เพียงทำลายวายปราณ แต่โหยหาภูบาลไม่เห็นตาม ฯ ๔ คำ

บทที่ ๓๓ ร้องจีนรำหยา

ข้ารำพรรณเพิดภ้อไม่ท้อครุฑ จะโจนลงในสมุทรไม่เข็ดขาม
จะหวังตายด้วยสัจจาพยายาม สุพรรณบินรีบข้ามไปฉิมพลี
แต่พูนเทวษเนตรนองเป็นโลหิต ไม่มีจิตจงรักด้วยปักษี
เขาเรืองฤทธิ์จนจิตเป็นสตรี ก็สุดทีด้วยกรรมจึงจำเป็น ฯ ๔ คำ

บทที่ ๓๔ ร้องเจ้าเซ็น

ถึงกระนั้นจริงใจไม่ประดิพัทธ ความสัจว่าไปใครจะเห็น
พร่ำบวงสรวงเทพเจ้าทุกเช้าเย็น ขอให้ครุฑเคลิ้มเคล้นมาส่งคืน
เจ็ดวันคนธรรพ์ไปถึงสถาน แจ้งอาการภูวไนยไม่มีชื่น
ให้อัดอั้นตันจิตดังพิษปืน สลบลงบนพื้นพิมานบน ฯ ๔ คำ

บทที่ ๓๕ ร้องแขกรำดาบ

ซึ่งพี่เลี้ยงทำการทุจริต จริงจิตมิได้แจ้งในเหตุผล
ดังร่างผีมิได้รู้สึกสกนธ์ เท็จจริงก็เป็นจนประจานกาย
เพราะกรรมนำเหตุให้หฤโหด ประมาณโทษที่ผิดอยู่เหลือหลาย
แม้มิโปรดเข่นฆ่าก็ท่าตาย ขอไว้ลายสู้ม้วยด้วยสัจจา ฯ ๔ คำ

บทที่ ๓๖ ร้องจีนลั่นถัน

นฤบาลฟังสารสำนวนกล่าว หทัยผ่าวเพียงเพลิงประลัยหล้า
บริภาษด้วยราชบัญชา หญิงพาลาใจดำกลำภร
กูเป็นปิ่นไกรกรุงผดุงเดช ใช่จะไร้อัคเรศสโมสร
อย่าพักกล่าวกลว่าให้อาวรณ์ จะเลี้ยงไว้ในนครก็หนักดิน ฯ ๔ คำ
ทุกนิเวศน์เขตขัณฑ์บุรีเรือง รู้เรื่องจะดำริติฉิน
ชอบใส่แพลอยไปในวาริน จึงจะหมดมลทินที่นินทา
ตรัสพรางสั่งเสวกามาตย์ รับราชโองการอยู่พร้อมหน้า
นำนางกากีลีลามา ถึงท่าใส่แพแล้วลอยไป ฯ ๔ คำ

บทที่ ๓๗ ร้องฉิ่งกลาง

ฝ่ายอนงค์กากีศรีสมร เมื่อแพจรจากท่าชลาไหล
สงัดเหงาเปล่าเนตรสังเวชใจ กรรแสงให้ฟูมฟายเพียงวายปราณ
ผันพักตร์ทัศนาดูปราสาท พิมานมาศใหญ่โตระโหฐาน
แสงสุวรรณเนาวรัตน์ชัชวาล แลตระการโชติช่วงดวงมณี
มณเฑียรทองที่นั่งบัลลังก์แก้ว ล้วนเพริศแพร้วจำรัสรัศมี
บรรจฐรณ์ประทิ่นกลิ่นมาลี วิสูตรศรีไสยาสน์สะอาดตา
อนิจจาจำร้างปรางค์ปราสาท แรมนิราศทั้งสมบัติวัดถา
ค่อยอยู่เถิดมีกรรมต้องจำลา แต่นี้ไหนจะได้มาไพชยนต์ ฯ ๘ คำ

บทที่ ๓๘ ร้องโอ้ร่าย

ครั้นสิ้นแสงสุริยาภานุมาศ ดาวดาษเดือนสว่างกลางเวหน
แพน้อยลอยออกทะเลวน นฤมลครวญคร่ำรำพรรณ
นิจจาเอ๋ยคิดปางอยู่ปรางค์มาศ เป็นจอมนาฏนางในไอศวรรย์
แสนสุรางค์นางสนมบังคมคัล ดังดาวห้อมล้อมจันทร์ในราตรี
พเอิญกรรมนำไปให้พบครุฑ เขาฉกฉุนพาพรากจากกรุงศรี
ไปสถานพิมานฉิมพลี ก็เลี้ยงดูดิบดีให้คลายใจ
พอเจ็ดวันคนธรรพ์ก็ไปถึง เฝ้าเคล้าคลึงจะสนิทพิสมัย
ไปเสียตัวชั่วช้ำระยำไป จะโทษใครเพราะตัวนี้ชั่วเอง ฯ ๘ คำ

บทที่ ๓๙ ร้องโล้

เพลาค่ำน้ำค้างลงพร่างพร้อย แพน้อยลอยซัดมาเท้งเต้ง
ลมกระพือพัดคลื่นเสียงครื้นเครง ยิ่งวังเวงเปลี่ยวเปล่าเศร้าอุรา
เหลียวหลังฝั่งฝาก็ห่างหาย เห็นแต่ฝูงปลาว่ายทั้งซ้ายขวา
ฉนากฉลามกระโห้โลมา ทั้งเหราปลาวาฬขึ้นพ่นน้ำ
กระเบนบินอินทรีสีกุน ปลาพยุนเงือกงูดูคลาคล่ำ
สิ้นกุศลผลบุญหนุนนำ วิบากกรรมพาไปในนที ฯ ๖ คำ

บทมโหรีเรื่องอิเหนา

(สันนิษฐานว่า เห็นจะเป็นของครั้งเจ้าพระยาวงศาสุรศักดิ์ (แสง) ในรัชกาลที่ ๒ เพราะเป็นบททอดมาแต่บทละครอิเหนาพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๑ แต่ที่วางเพลงมโหรีและลูกหมด จะเป็นอย่างนี้แต่เดิมหรือจะมีผู้ใดแก้ไขบ้างในชั้นหลังหาทราบไม่ ลักษณะที่เรียงบทดูไม่เรียงลำดับตามเนื้อเรื่องอิเหนาเหมือนอย่างบทมโหรีเรื่องกากี เห็นจะเอาลำมโหรีตั้งเป็นหลัก เป็นแต่เอาบทละครอิเหนามาร้อง-จากข้อสันนิษฐานของสมเด็จ ฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ)

บทที่ ๑ ร้องช้าปี่

เมื่อนั้น พระสุริวงศ์เทวัญอสัญหยา
สถิตยังสุวรรณพลับพลา กับพี่เลี้ยงเสนาทั้งนั้น
พระแสนระลึกตรึกคนึง ถวิลถึงบุษบาสาวสวรรค์
ให้เร่าร้อนอุราจาบัลย์ ดังเพลิงกัลป์ลามลนสกลกาย ฯ ๔ คำ

บทที่ ๒ ร้องปีนตลิ่ง มีลูกคู่

จะใคร่ไปสถานศาลเทวา ให้พาใจเศร้าบันเทาหาย
จึงเสแสร้งแกล้งชวนพระน้องชาย กับพี่เลี้ยงสี่นายผู้ร่วมใจ
พร้อมหมู่แสนสุรเสนี จากที่พลับพลาอาศัย
ไม่เสด็จโดยทางที่คลาไคล ภูวไนยดั้นดัดลัดมา ฯ ๔ คำ
ลูกหมดไทย

บทที่ ๓ ร้องอะแซหวุ่นกี้ มีลูกคู่

เมื่อนั้น พระสุริวงศ์อสัญหยา
เห็นกำนัลผ่อนกันออกมา บ้างดูมาลาที่ให้ไป
อันระเด่นบุษบาโฉมยง จะทรงเลือกบุหงาก็หาไม่
ดูบุหรงอันลงจับไม้ พระจะใคร่ให้นางเห็นกาย ฯ ๔ คำ
ลูกหมดมอญเมาะตำเลิ่ม

บทที่ ๔ ร้องกบเต้น

แสงกฤชแวววาบปลาบมา	ดังสายฟ้าต้องเนตรมารศรี
นางร้องสุดเสียงเทวี	สลบลงกับที่ทันใด
แล้วพระบุกชัฏลัดป่า	หนีมาตามเชิงเขาใหญ่
ไปยังพหลพลไกร	เข้าในวัดเชิงเขานั้น ฯ ๔ คำ
	ลูกหมดฝรั่งควง

บทที่ ๕ ร้องบำเรอบรมบาท

เจ้าสายสุดที่รักพี่	แม้ได้เหมือนฉะนี้นะน้องเอ๋ย
จะถนอมเนื้อนวลไว้ชวนเชย	เมื่อไรเลยจะร้างแรมรัก
ของพี่มีแล้วมาหายไป	เจ็บใจพี่เพียงอกหัก
มาพบโฉมฉายลม้ายนัก	พี่รักเจ้าดังดวงตาเอย ฯ ๔ คำ
	ลูกหมดตลุง

บทที่ ๖ ร้องสมิงทองมอญ

เมื่อนั้น	ระเด่นมนตรีเฉิดฉาย
เห็นชอบระบอบบรรยาย	พระค่อยเคลื่อนคลายโศกี
จึงว่าเจ้าว่านี้ชอบนัก	พี่คิดว่าจะลักนางโฉมศรี
เจ้าจงอาสาพี่ครานี้	ไปดูที่เถื่อนถ้ำทุกตำบล ฯ ๔ คำ
	ลูกหมดมอญ

บทที่ ๗ ร้องชาตรีตลุง

เมื่อนั้น	พระสุริวงศ์เทวาอัชฌาสัย
จึงขับโยธาเสนาใน	วิ่งซอกซอนไปแต่ลำพัง
พระโฉมยงกับองค์อนุชา	ประสันตาผู้ร่วมฤทัยหวัง
วิ่งเข้าในวิหารซ่อนบัง	เข้าแอบอยู่หลังพระปฏิมากร ฯ ๔ คำ
	ลูกหมดแขกตุมบี

บทที่ ๘ ร้องหรุ่ม มีลูกคู่

เมื่อนั้น | ระเด่นมนตรีเฉิดฉัน
ในจิตให้คิดผูกพัน | ที่จะไปอรัญวาไลย
แต่ปฐมยามก็ไสยาสน์ | สำราญราชภิรมย์ผ่องใส
ตรึกตราอยู่ที่จะคลาไคล | หลับเลยจนได้เวลากาล ฯ ๔ คำ
ลูกหมดญวน

บทที่ ๙ ร้องพราหมณ์เก็บหัวแหวน มีลูกคู่

พระเสด็จลดเลี้ยวเที่ยวชม | มีมโนรมผ่องใส
เปล่งปล่องท้องถ้ำอำไพ | พื้นลาดดาดไปด้วยเงินงาม
เพดานดาราระย้าย้อย | ทองทับประดับพลอยเรืองอร่าม
ชวาลาแก้วมณีอัคคีตาม | สว่างวามแวววับจับจินดา ฯ ๔ คำ
ลูกหมดทวายรำ

บทที่ ๑๐ ร้องรถ มีลูกคู่

รถเอยรถแก้ว | มรกตเพริศแพร้วแพรวพรายศรี
เขียวขำอำไพรูจี | สำหรับขี่เข้าอรัญบรรพต
กำกงวงดุมหุ้มทอง | เรืองรองล้วนพลอยมรกต
แอกงอนอ่อนสลวยชวยชด | บัลลังก์ลดบุษบกกนกกลาย
เทียมด้วยพาชีสีเหลือง | ผูกเครื่องมรกตเฉิดฉาย
เครื่องสูงคู่เคียงเรียงราย | ธงฉานธงชายโบกบน
เสียงประโคมแซงแซ่แตรสังข์ | ฆ้องกลองก้องดังกุลาหล
พโยมพยับอับแสงสุริยน | รีบพลเร่งราชรถไป ฯ ๘ คำ
ลูกหมด

บทที่ ๑๑ ร้องสีนวล มีลูกคู่

ทอดองค์ลงกับที่ศรีไสยา จะถอดกฤชเปลื้องภูษาก็หาไม่
ให้ระทวยระทดสลดใจ ตริตรึกนึกในไปมา
โอ้ว่าโฉมเฉลาเยาวลักษณ์ เสียดายศักดิ์อิสัญแดหวา
จะระคนปนศักดิ์จรกา อนิจจาพี่จะทำประการใด ฯ ๔ คำ
ลูกหมดแขกหนัง

บทที่ ๑๒ ตามกวาง มีลูกคู่

เมื่อนั้น ระเด่นมนตรีรุ่งฟ้า
ครั้นล่วงสามยามเวลา ปักษีตื่นตาหากัน
ไก่ขันกระชั้นเสียงก้อง สรวมสอดกอดน้องแล้วรับขวัญ
สะท้อนถอนใจจาบัลย์ ซบพักตร์ลงพลันทันที ฯ ๔ คำ
ลูกหมดมริกัน

บทที่ ๑๓ ร้องตวงพระธาตุ มีลูกคู่

เมื่อนั้น ระเด่นมนตรีรุ่งฟ้า
อุ้มองค์นงลักษณ์ใส่ตักมา ดังได้ฟากฟ้าในโสพส
ขับรถออกนอกทวารา พระจึงกล่าววาจาให้ปรากฏ
ให้รู้ว่าองค์พระทรงยศ พี่เองเจ้าอย่าระทดใจ
มิใช่ระตูจรกา จะถูกต้องกายาก็หาไม่
เจ้าอย่าแสนโศกาอาลัย โลมเล้าเอาใจนางเทวี ฯ ๖ คำ
ลูกหมด

บทที่ ๑๔ ร้องยะวา มีลูกคู่

เมื่อนั้น ระเด่นบุษบามารศรี
รู้ว่าระเด่นมนตรี เทวีขัดแค้นแน่นใจ
เลื่อนองค์นงลักษณ์ลงจากตัก ครั้นจะผลักเท่าไรก็ไม่ไหว
ชลเนตรฟูมฟองลงนองนัยน์ หยิกขาวนยับไปไม่ละกัน ฯ ๔ คำ
ลูกหมดแขก

บทที่ ๑๕ ร้องปลาทอง มีลูกคู่

เสด็จออกมานอกทวารเมือง ชำเลืองเหลียวดูปราสาทศรี
โอ้นางจินตะหราวาตี มาหยารัศมีโสภา
ทั้งนางสการะวาตี แก้วพี่ทั้งสามจะโหยหา
เอนองค์นิ่งนึกตรึกตรา ชลนาไหลหลั่งพรั่งพราย ฯ ๔ คำ
ลูกหมดเขมรเขียว

บทที่ ๑๖ ร้องชมโฉม มีลูกคู่

วางองค์ลงเหนือแท่นทอง คอยประคองรับขวัญด้วยหรรษา
นั่งชิดพิศพักตร์วนิดา ดังจันทราทรงกลดหมดราคี
โฉมยงอย่าทรงกรรแสงศัลย์ ผิวพรรณพักตร์น้องจะหมองศรี
เช็ดชลนานางพลางพาที จะผิวผันหันหนีพี่ยาใย ฯ ๔ คำ
ลูกหมดไทย

บทที่ ๑๗ ร้องเพลงฉิ่ง มีลูกคู่

สาวหยุดยื่นย้อยห้อยระย้า จงหักให้มาหยารัศมี
เด็ดดอกประยงค์อยู่ตรงนี้ ให้ยาหยีสังคามาระตา
กลแต่ฉวยฉุดยุดยื้อ นี้ฤาว่าเก็บบุหงา
ช่างไม่อดสูอนุชา อะไรนั่นเป็นน่าอายใจ ฯ ๔ คำ
ลูกหมดจีนขิม

บทที่ ๑๘ ร้องม้าย่อง มีลูกคู่

ครั้นถึงเชิงผาสตาหมัน พระทรงฤทธิ์พิศพรรณพฤกษา
บ้างออกดอกดวงพวงผกา รุกขชาติดาษดาสารพัน
พี่ปลูกไว้หวังว่าจะพาเจ้า โฉมเฉลามาเล่นสตาหมัน
เจ้ามาอยู่ถ้ำทองได้สองวัน ยังมิทันที่จะพามาชมเชย ฯ ๔ คำ
ลูกหมดมอญเก่า

บทที่ ๑๙ ร้องโอ้ลาว ร้องคู่

ว่าแล้วก็พากันคลาไคล	ดำเนินในแนวป่าพนาศรี
บุหลันทรงกลดหมดราคี	เหมือนจะชวนให้ลีลาไป
ลมหวลอวลกลิ่นบุหงา	หอมตระหลบอบมาในป่าใหญ่
เหมือนเมื่ออยู่ในถ้ำอำไพ	รวยรื่นชื่นใจด้วยมาลา ฯ ๔ คำ
	ลูกหมดลาว

บทที่ ๒๐ ร้องธรณีร้องไห้ มีลูกคู่

คิดพลางนางทรงกรรแสงร่ำ	ชรอยกรรมทำไว้เป็นหนักหนา
เดิมพลัดกำจัดจากพารา	มาอยู่คูหาค่อยคลายใจ
มิสามาซ้ำให้จำจาก	พลัดพรากจากถ้ำทองผ่องใส
อกเอ๋ยไม่เคยเดินไพร	เคยสำราญแต่ในพระบุรี ฯ ๔ คำ
	ลูกหมดโพธิสัตว์

บทที่ ๒๑ ร้องทยอยเขมร มีลูกคู่

อุณาการรณคนึงถึงพระพี่	ปันหยีคิดถึงขนิษฐา
ต่างคนต่างคลอชลนา	เมียงเมินพักตราไม่ดูกัน
แกล้งเบือนเชือนชมมิ่งไม้	ฤทัยวิโยกโศกศัลย์
แล้วทำชื่นขืนใจจรจรัล	เสด็จเลียบขอบคันสระมา ฯ ๔ คำ
	ลูกหมดเขมรเล่นน้ำ

บทที่ ๒๒ ร้องบุรีขีดขิน

อกเอ๋ยจะคิดไฉนดี	จึงจะได้แก้วพี่มาพิสมัย
เตือนเตือนก็ว่าเชือนไป	เร่งแปลกเปลี่ยนใจเป็นพันคิด
ถึงมะดีหวีมิเมตตา	อันจะเสียวาจาก็เห็นผิด
จะเตือนไปจนกว่าจะสุดฤทธิ์	มิสมคิดไม่อยู่ใยดี ฯ ๔ คำ
	ลูกหมดไทย

บทที่ ๒๓ ร้องโอ้ร่าย มีลูกคู่

ฝูงเนื้อลืมถิ่นกินระบัด โคกระทิงวิ่งตัดหน้าฉาน
เหมือนจะทูลข่าวขัดทัดทาน พระเห็นเหตุเภทพาลก็หลากใจ
ร้อนระงมลมแล้งไม่พานพัด เงียบสงัดใบไม้ก็ไม่ไหว
พวงอุบะตันหยงที่ทรงไป ก็ขาดตกลงในกลางทาง ฯ ๔ คำ
ลูกหมดสาวตกกี่

บทที่ ๒๔ ร้องเหาะ

ดาวเดือนเลื่อนลับอับแสง อรุณแรงเรื่อเรืองรัศมี
บรรทมตื่นฟื้นฟังดนตรี ประโคมยามอึงมี่นี่นัน
ประสานเสียงสำเนียงดุเหว่าแว่ว ไก่แก้วกระพือปีกขัน
บุหรงร้องพร้องเพรียกในไพรวัน ตื่นตาหากันในดงดอน ฯ ๔ คำ
ลูกหมดฝรั่งลันเซีย

บทที่ ๒๕ ร้องบลิ่ม

ลมดีพระก็ใช้ใบไป ภูวไนยอุ้มองค์ขนิษฐา
ขึ้นนั่งยังท้ายเภตรา ชมหมู่มัจฉาในสายชล
พิมทองล่องลอยแลคล่ำ วาพฬุดพ่นน้ำดังฝอยฝน
ฉนากฉลามว่ายตามวน โลมาหน้าคนนนทรี ฯ ๔ คำ
ลูกหมดจีนคุ่ย

บทที่ ๒๖ ร้องขึ้นพลับพลา

แต่แรมรอนมาในพนาเวศ จนพ้นเขตแว่นแคว้นแดนดาหา
จึงให้หยุดประทับโยธา เสด็จขึ้นพลับพลาพนาลี
แล้วมีมธุรสพจมาน ตรัสประภาษแก่พี่เลี้ยงทั้งสี่
เราทูลลามาจากธานี ครั้งนี้สมจิตที่คิดไว้ ฯ ๔ คำ
ลูกหมดนักองค์

บทที่ ๒๗ ร้องเชิดจีน ร้องกับซอไม่มีลูกคู่

กินรินบินโบยอัมพร รำร่อนเรียงรายซ้ายขวา
ฝ่ายฟ้อนอ่อนองค์ประจงมา บินแย่งแข่งหน้าเคียงกัน
แล้วตีวงเวียนเปลี่ยนผลัด เฉวียนฉวัดไล่เลี้ยวหวนหัน
ต่างร้องทำนองโอดพัน เพลงสวรรค์บรรเลงละลานใจ ฯ ๔ คำ

ลูกหมด . . . .

บทมโหรี

ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา

กรมพระยาบำราบปรปักษ์

(บทมโหรีบทนี้เป็นสำนวนเก่าที่สุดที่มีในหอพระสมุด ฯ พิเคราะห์ดูเห็นว่าเป็นบทแต่งในกรุงศรีอยุธยาบ้าง เป็นบทแต่งที่เมืองนครศรีธรรมราชบ้าง แต่งหลายสำนวนและหลายยุค ลักษณะกลอนจึงต่างกันเป็นหลายอย่าง สันนิฐานว่าบทมโหรีหมวดนี้เห็นจะมีผู้รวบรวมที่เมืองนครศรีธรรมราช แล้วได้ฉบับเข้ามา บางทีจะเป็นเมื่อครั้งกรุงธนบุรี-จากข้อสันนิษฐานของกรมพระยาดำรงราชานุภาพ)

บทที่ ๑ ร้องเพลงนางนาค

สดับคำลำร้องทำนองมาก ชื่อนางนาคเสนาะจริงทุกสิ่งสม
โอ้ยามค่ำน้ำค้างลงพร่างพรม เวลาลมล่องริ้วฉิวฉิวมา
แหงนชะแง้แลชมพระจันทร์แจ่ม เหมือนพวงแก้มแก้วเนตรของเชษฐา
ดูดาวห้อมล้อมดวงพระจันทรา เหมือนคณานางล้อมอยู่พร้อมเอย ฯ

บทที่ ๒ ร้องเพลงพัดชา

เวลาค่ำคล้ำฟ้านิจจาเอ๋ย คิดถึงเคยเคียงชมเมื่อลมหวน
หอมประทิ่นกลิ่นปรางสำอางนวล เหมือนจะชวนชื่นใจให้ไสยา
หนาวน้ำค้างพร่างพรมเมื่อลมตก ได้อุ่นอกแอบชิดขนิษฐา
เหมือนยาทิพย์หยิบวางกลางอุรา เพลงพัดชาชื่นฤดีเท่านี้เอย ฯ

บทที่ ๓ ร้องเพลงลีลากระทุ่ม

เพลงนี้ฤๅชื่อว่าลีลากระทุ่ม ฟังก็ชุมชื่นเพราะช่างเหมาะเหมง
นี่ใครหัดจัดสรรมาบรรเลง ให้วังเวงหวานหูไม่รู้วาย
ดั่งเสียงน้องพร้องเพราะเสนาะล้ำ เหมือนน้ำอมฤตสาดไม่ขาดสาย
ทั้งลีลามารยาทแลนาฏกราย สมเหมือนหมายชื่อเพลงวังเวงเอย ฯ

บทที่ ๔ ร้องเพลงกราวรำมอญ

มโหรีรี่เรื่อยมาเจื้อยแจ้ว ให้แว่วแว่ววาบวับเพียงหลับใหล
โอ้พระพายชายพาสุมาลัย มาซาบในนาสาให้อาวรณ์
ชื่นอะไรไม่เหมือนคู่ที่ชูชื่น โลมอื่นไม่เหมือนโลมโฉมสมร
ฟังร้องรับขับลำนำกราวรำมอญ ค่อยเคลื่อนคลายวายร้อนฤทัยเอย ฯ

บทที่ ๕ ร้องเพลงโล้

ฟังลำโล้โอ้ลำช่างฉ่ำเฉื่อย ระรี่เรื่อยรับส่งน่าสงสาร
คิดถึงแก้วแววฟ้าสุดามาลย์ เจ้าเคยอ่านอักษรได้นอนฟัง
เสนาะน้ำสำเนียงเสียงละลัก พิศพักตร์ผ่องเหลือทั้งเนื้อหนัง
นวลระยับจับแสงประทีปทั้ง ดูเปล่งปลั่งปลื้มใจอาลัยเอย ฯ

เพลงโหมโรง

สารบัญเพลงโหมโรง

(๑) เพลงไอยเรศร์

(๒) เพลงกระแตไต่ไม้ ๓ ชั้น (บางครั้ง ออกเพลงขับนก ๓ ชั้น

(๓) เพลงกัลยาณมิตร ๓ ชั้น

(๔) เพลงขวัญเมือง

(๕) เพลงขับไม้บัณเฑาะว์ ๓ ชั้น

(๖) เพลงแขกมอญทางออล่าง หรือทางหลีก

(๗) เพลงแขกมอญบางช้าง ออกสระหม่าและภาษา (เฉพาะเครื่องสายปี่ชวา)

(๘) เพลงแขกเชิญเจ้า ๓ ชั้น ออกเดี่ยวเชิดใน

(๙) เพลงคลื่นกระทบฝั่ง

(๑๐) เพลงครอบจักรวาล ออกม้าย่อง ๓ ชั้น

(๑๑) เพลงเจริญศรีอยุธยา

(๑๒) เพลงจีนโล้

(๑๓) เพลงจอมสุรางค์

(๑๔) เพลงเรื่องชมสมุทร (เฉพาะเครื่องสายปี่ชวา)

(๑๕) เพลงชมสวนสวรรค์

(๑๖) เพลงต้อยตริ่ง ๓ ชั้น

(๑๗) เพลงทะแย ๓ ชั้น

(๑๘) เพลงเทพนม ๓ ชั้น

(๑๙) เพลงนางกราย ๓ ชั้น ออกสะบัดสะบิ้ง

(๒๐) เพลงนางเยื้อง ๓ ชั้น

(๒๑) เพลงบูเซ็นซ็อค (เฉพาะปี่พาทย์ชวา)

(๒๒) เพลงบางขุนนนท์

(๒๓) เพลงปฐมดุสิต

(๒๔) เพลงประชุมเทวราช ๓ ชั้น

(๒๕) เพลงแปดบทออกสะบัดสะบิ้ง

(๒๖) เพลงประเสบัน

(๒๗) เพลงประพาสมหรรณพ ๓ ชั้น

(๒๘) เพลงประสานนฤมิต ๓ ชั้น ออกขยะแขยง

(๒๙) เพลงพระทอง

(๓๐) เพลงพม่าวัด ๓ ชั้น

(๓๑) เพลงมโนห์ราโอด ๓ ชั้น

(๓๒) เพลงมหาฤกษ์ ๓ ชั้น

(๓๓) เพลงมหาชัย
(๓๔) เพลงม้ารำ
(๓๕) เพลงม้าสะบัดกีบ ออกม้าย่อง ๓ ชั้น
(๓๖) เพลงมะลิเลื้อย ๓ ชั้น
(๓๗) เพลงเยี่ยมวิมาน
(๓๘) เพลงยะโฮร์ (เฉพาะอังกะลุง)
(๓๙) เพลงราโค
(๔๐) เพลงรัวประลองเสภา
(๔๑) เพลงวา
(๔๒) เพลงศรทอง
(๔๓) เพลงศรีสังคีต ๓ ชั้น
(๔๔) เพลงอนงค์สุชาดา ๓ ชั้น

คำอธิบายเพลงโหมโรง

ตามธรรมดา การบรรเลงดนตรีทุกประเภท ก่อนที่จะดำเนินการขับร้องหรือเรื่องราวใด ๆ ย่อมบรรเลงเพลงอันเป็นเพลงโหมโรงเพลงหนึ่งก่อน ทั้งนี้ก็เพื่อประโยชน์ในการกระตุ้นเตือนผู้ฟังให้ทราบว่า การบรรเลงได้เริ่มแล้ว ถ้าจะเริ่มด้วยเนื้อเรื่องทีเดียว ผู้ที่กำลังมีกิจธุระหรือส่งอารมณ์ไปอื่นด้วยเหตุผลใด ๆ อยู่ ก็จะขาดฟังเรื่องราวหรือบทขับร้องในตอนต้นนั้นไปเสีย ฉะนั้นจึงต้องมีเพลงโหมโรง เมื่อเพลงโหมโรงจบลงแล้ว ต่อไปจึงจะได้ขับร้องเป็นเพลง ๓ ชั้น เพลงเถาหรือเพลงในตับต่างๆ ต่อไป

ความหมายของเพลงโหมโรงอันนับเป็นสิ่งสำคัญ ยังมีอีกอย่างหนึ่ง คือ เป็นการให้เสียงแก่ผู้ขับร้อง การขับร้องเพลงโดยถือกันว่าสามารถนั้น ผู้ร้องจะต้องร้องให้ตรงกับเสียงเครื่องที่จะรับต่อไปด้วย ยิ่งไม่ต้องขอเสียงจากเครื่องดนตรีเมื่อก่อนจะร้องได้ ยิ่งนับว่าเป็นผู้สามารถ เพราะการขับร้องของไทย ไม่มีท่อนนำ(Introduction) ดังนี้ผู้ขับร้องจำต้องมีหลักที่จะยึดเหนี่ยวไว้ในใจ เสียงสำคัญที่ผู้ขับร้องจะต้องขอฟังจากเครื่องดนตรี เพื่อยึดเป็นหลัก ได้แก่เสียงรองยอดของปี่พาทย์ (ในเมื่อขับร้องทางเสภา) หรือเสียงสายเอกของซอด้วง (ในเมื่อผู้ขับร้องทางเครื่องสายหรือมโหรี) และเพลงโหมโรงเสภาแต่โบราณมาทุกเพลง ก็จบลงด้วยเสียงนี้ นับว่าเป็นการบอกหรือให้เสียงสำคัญแก่ผู้ขับร้องไปในตัว เมื่อพูดถึงเพลงโหมโรงจบด้วยเสียงสำคัญสำหรับบอกให้ผู้ขับร้องยึดถือจดจำไว้ในใจแล้ว จึงขอกล่าวติดต่อไปในที่นี้เสียด้วยว่าเพลงลูกหมดทุกเพลง ก็จบลงด้วยเสียงนี้และมีความประสงค์เช่นเดียวกัน

เสียงลูกรองยอดนี้ เทียบได้กับเสียง “เร” ของดนตรีสากล ซึ่งเป็นเสียงที่สำคัญที่สุดของนักร้องเพลงไทยที่จะต้องยึดถือ เมื่อกระนี้แล้ว ถ้าผู้ขับร้องสำเหนียกเพลงและรักษาเสียงนั้นไว้ได้แม่นยำ ก็จะร้องเพลงต่อไปได้โดยไม่ผิดเสียงเลย

เพลงโหมโรงจะเริ่มด้วยเครื่องที่มีเสียงนำ ซึ่งเริ่มบรรเลงนำไปช้า ๆ ก่อนราว ๑ จังหวะ หลังจากนั้นเครื่องทุกเครื่องก็จะบรรเลงขึ้นพร้อมกันไป เพลงโหมโรงจะจบลงด้วยความเชื่องช้า เกือบเหมือนกันทุกเพลง ราวครึ่งจังหวะ

เพลงโหมโรงไทยนี้ ถ้าหากจะลองแยกประเภทดู ก็อาจแยกประเภทได้ราว ๔ ประเภท ดังนี้ คือ

(๑) เป็นเพลงโหมโรงที่จงใจแต่งขึ้นสำหรับโหมโรงโดยทั่วไป บางเพลงก็มีมานานแล้ว จนติดตามค้นหาประวัติยังไม่พบ บางเพลงก็เพิ่งแต่งขึ้นประมาณ ๔๐-๕๐ ปีมานี้เอง ซึ่งยังพอติดตามค้นหาประวัติหรือร่องรอยอื่น ๆ ได้อยู่

(๒) เป็นเพลงโหมโรงที่แต่งขึ้นเพื่อใช้บรรเลงโหมโรงเฉพาะคณะหรือสำนักดนตรีนั้น ๆ โดยเฉพาะ เช่น เพลงโหมโรงกัลยาณมิตร, ศรทอง, ประสานเนรมิตร, บางขุนนนท์ เป็นต้น

(๓) เป็นเพลงโหมโรงที่เอามาจากเพลงบรรเลงขับร้องธรรมดา โดยเอามาใส่หัวใส่หางในลักษณะเพลงโหมโรงและก็เรียกชื่อตามทำนองเพลงนั้น ๆ โดยไม่เปลี่ยนชื่อเป็นอย่างอื่น อาทิ เทพนม ๓ ชั้น, แขกมอญบางช้าง ๓ ชั้น, ทะแย ๓ ชั้น, แปดบท ๓ ชั้น ฯลฯ

(๔) เพลงโหมโรงบางเพลงไม่เหมาะที่จะใช้บรรเลงกับเครื่องดนตรีทั่ว ๆ ไป แต่เหมาะแก่การใช้บรรเลงเฉพาะเครื่องดนตรีบางประเภทเท่านั้น เช่น

เฉพาะเครื่องสายปี่ชวา	เพลงเรื่องชมสมุทร, ลมหวน ๓ ชั้น หรือแขกมอญบางช้างออกสระหม่า
เฉพาะเพลงปี่พาทย์ชวา	เพลงบูเซ็นซ๊อค, เพลงยะโฮร์
เฉพาะเพลงอังกะลุง	สเรเบกัน ยะโฮร์

ความสำคัญของเพลงโหมโรงยังมีอีกประการหนึ่ง คือ แม้ในการบรรเลงประชันวงกัน ซึ่งทุก ๆ วงจะต้องบรรเลงเพลงบังคับเหมือนกันอย่างเดียวกัน ก็ยังยกเว้นเพลงโหมโรงให้ต่างวงต่างเลือกเพลงโหมโรงต่างเพลงกันได้ตามความพอใจ

(๑) โหมโรงเพลงไอยเรศร์

ในกระบวนเพลงโหมโรงทั้งหมด เพลงไอยเรศร์เป็นเพลงโหมโรงที่จัดว่ายอดเยี่ยมที่สุด ไม่มีเพลงใดสู้ได้เลย ทั้งทางสำนวนทำนองและวิธีดำเนินลีลา ยิ่งกว่านั้นเพลงไอยเรศร์ยังเป็นเพลงที่ให้ความสะดวกและเปิดหนทางให้เครื่องดนตรีทุกชนิดหาความไพเราะได้มาก เนื่องจากความดีของเพลงไอยเรศร์ดังกล่าวมาแล้ว จึงมีวงดนตรีนำไปใช้บรรเลงกันอย่างแพร่หลาย จนเรียกได้ว่า จืด แต่ก็ดูเหมือนจะจืดแต่เพียงชื่อเท่านั้น หากบรรเลงขึ้นเมื่อใด ก็ไพเราะน่าฟังทุกครั้ง ส่วนผู้แต่งเพลงนี้ ยังไม่ทราบว่าเป็นท่านผู้ใด ทราบแต่ว่าคิดขึ้นจากเพลงในเรื่องเพลงฉิ่งแบบหนึ่ง ซึ่งมีเพลงไอยเรศร์ชูงา-ไอยราชูงวง ช้างประสานงา และช้างต่อช้างตั้ง เข้าใจว่ามีมาแต่ครั้งปลายรัชกาลที่ ๓ แต่ไม่ทราบนามคณาจารย์ผู้แต่ง ซึ่งได้แต่งเพลงไอยเรศร์ ๓ ชั้น มาเป็นเพลงโหมโรงเสภา

โดยมากมักมีผู้นำเพลงขับร้องธรรมดามาดัดแปลงให้เป็นเพลงโหมโรง อาทิ เพลงแปดบท, เพลงเทพนม, เพลงทะแย ฯลฯ แต่ก็มีเพลงโหมโรงบางเพลง เช่น เพลงไอยเรศร์ที่เป็นเพลงโหมโรงแท้ ๆ ซึ่งมีผู้นิยมทั้งบรรเลงและฟัง ได้นำมาแปลงให้เป็นเพลงขับร้องธรรมดา โดยคิดทางขับร้องส่งโดยเฉพาะในราว พ.ศ. ๒๔๗๕ โดยใช้เนื้อร้องตอนหนึ่งในบทละครเรื่องอิเหนา พระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๒ ตอนอิเหนาหรือนายโจรปันหยีลาเพศพรต และยกขบวนไพร่พลออกเดินทางจากเขตเขาปัจจาหงันมุ่งหน้าไปยังเมืองกาหลัง ชมธรรมชาติป่าไปตามทาง

เดินทางมาข้างเชิงเขา　　เวลาบ่ายบังเงาเงื้อมผา
ชมสัตว์จัตุบาทนานา　　เกลื่อนกลาดดาษดาพนาลัย
อ้อยช้างเป็นลอยช้างชัก　　กิ่งก้านรานหักลงใหม่ใหม่
หูกวางกวางกินระบัดใบ　　แล้วเล่นโลดโดดไล่ลองเชิง
ชงโคโคเข้าอยู่เงาร่ม　　ตามติดชิดชมถึกเถลิง
ตาเสือเสือซุ่มอยู่ซุ้มเชิง　　ทหารยิงวิ่งเปิงเข้าป่าไป
ซุ้มหมูหมูหยุดยืนเบียด　　เห็นตัวกลัวเกลียดไม่เข้าใกล้
พระเร่งพหลพลไกร　　มาในพนมพนาวัน ฯ

นอกจากนี้ ยังมีเพลงครอบจักรวาล เพลงแปดบท เพลงเทพนม ที่มีผู้นำมาเป็นเพลงร้องส่ง

(๒) เพลงโหมโรงกระแตไต่ไม้ ๓ ชั้น (บางครั้งออกเพลงขับนก ๓ ชั้น)

เพลงโหมโรงกระแตไต่ไม้ ๒ ชั้น รวมอยู่ในเรื่องเดียวกับขับนกและขับไม้ ซึ่งมีความหมายไปในเชิงชมป่าชมเขาและประดาสัตว์จัตุบาท ทวิบาท ที่วิ่งเล่นโลดไล่ไต่ตามต้นไม้และแนวป่า ทำนอง ๓ ชั้นนี้ หลวงประดิษฐ์ไพเราะ (ศร ศิลป-บรรเลง) ได้แต่งขึ้นจาก ๒ ชั้นของเก่าเมื่อราว พ.ศ. ๒๔๕๕-๒๔๕๖ และใช้บรรเลงกันอยู่ ต่อมานายมนตรี ตราโมท เห็นว่าธรรมดาเพลงโหมโรงเสภา มักมีเพลงอีกเพลงหนึ่งบรรเลงต่อท้าย จึงได้แต่งเพลงขับนก ซึ่งเป็นเพลงในประเภทเดียวกันและอยู่ในเรื่องเดียวกันขึ้นเป็น ๓ ชั้น ให้บรรเลงติดต่อกันไป เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๑

(๓) เพลงโหมโรงกัลยาณมิตร ๓ ชั้น

เพลงโหมโรงเสภา เป็นเพลงสำคัญที่จะบรรเลงอวดกันในระหว่างนักดนตรี แม้การประชันวง ซึ่งจะมีสักกี่วงก็ตาม ในรายการบรรเลง อาจมีบังคับไว้ว่า จะต้องบรรเลงเพลงนั้นเพลงนี้เหมือนกันทุก ๆ วง แต่ว่าจะต้องยกเว้นเพลงโหมโรงไว้เพลงหนึ่ง โดยให้ต่างวงต่างเลือกเพลงที่จะโหมโรงได้ตามความพอใจ ซึ่งเจ้าของวงหรือครูผู้กำกับวง จะต้องเลือกเฟ้นหรือแต่งขึ้นใหม่ให้เป็นเพลงที่แปลกและไพเราะมาบรรเลงเป็นการประกวดไปด้วย เพราะฉะนั้น เพลงโหมโรงเสภาจึงมีมากมายหลายเพลงและเพลงกัลยาณมิตร ๓ ชั้นนี้ ก็เกิดขึ้นด้วยเหตุอย่างเดียวกับที่กล่าวมานี้ เพลงนี้หลวงกัลยาณมิตาวาส (ทับ พาทยโกศล) ผู้เป็นบิดาของจางวางทั่ว พาทยโกศล ซึ่งบรรดานักดนตรีรู้จักและเรียกกันโดยทั่วไปว่าครูทับ ได้แต่งขึ้นจากเพลงชำนาญ ในชุดโหมโรงเย็นและให้ชื่อใหม่ตามราชทินนามของท่าน อย่างไรก็ตาม เพลงกัลยาณมิตรนับว่าเป็นเพลงโหมโรงที่มีทำนองและเม็ดพรายอันไพเราะน่าฟังเพลงหนึ่ง ซึ่งหมายถึงการมีมิตรดีหรือมิตรแท้ ย่อมเป็นมงคลอันอุดม นำความสุขและความเบิกเบินใจมาสู่ ดังเสียงเพลงนี้

(๔) เพลงโหมโรงขวัญเมือง

เพลงโหมโรงขวัญเมืองเป็นเพลงโหมโรงที่มีความหมายไปในทางขอความศิริมงคลจงมีแก่บ้านเมืองและชุมชนนั้น ๆ เพลงนี้ พระประดิษฐ์ไพเราะ (ครูมีแขก) ได้แต่งขึ้นจากเพลงเรื่องพม่าเพลงหนึ่ง เพื่อให้คู่กับเพลงพม่าวัด (หรือเพลงพาเมียมา) ซึ่งครูเพ็ง มีศักดิ์เป็นญาติผู้น้องของพระประดิษฐ์ไพเราะได้แต่งขึ้นเป็นเพลงโหมโรงก่อนหน้าเพลงนี้ สันนิษฐานว่าพระประดิษฐ์ไพเราะได้แต่งเพลงนี้ขณะที่เป็นครูฝึกสอนวงมโหรีหญิงของสมเด็จกรมพระยาสุดารัตน์ราชประยูร เนื่องจากผู้บรรเลงเป็นสตรีล้วน ๆ ทำนองเพลงก็จะต้องให้เหมาะสมกับผู้บรรเลง ลีลาของเพลงนี้จึงเป็นไปในทางสุภาพเรียบร้อยและอ่อนโยน แม้จะมีเม็ดพรายบ้าง ก็เป็นเม็ดพรายที่ไม่โลดโผนจนเกินไป มุ่งหมายในความไพเราะซาบซึ้งเป็นส่วนสำคัญ

(๕) เพลงโหมโรงขับไม้บัณเฑาะว์ ๓ ชั้น

เพลงขับไม้บัณเฑาะว์ ๒ ชั้นของเก่า ใช้บรรเลงติดต่อกันอยู่ในชุดเพลงกระแตไต่ไม้ ซึ่งมี (๑) เพลงกระแตไต่ไม้ (๒) ขับนก และ (๓) ขับไม้บัณเฑาะว์ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงบรรจุในละครดึกดำบรรพ์ เรื่องอิเหนา ตอนนางมะดีหวีนำให้บุษบากล่าวเสี่ยงเทียนอีกแห่งหนึ่ง นายมนตรี ตราโมท นำเพลงขับไม้บัณเฑาะว์ ๒ ชั้นของเก่านั้น มาแต่งขึ้นเป็น ๓ ชั้น ให้มีทำนองช้า ๆ ห่าง ๆ ให้วงปี่พาทย์ดึกดำบรรพ์ของกรมศิลปากรเริ่มบรรเลงเป็นครั้งแรก เมื่อวันที่ ๒๗ มีนาคม ๒๔๙๑ อันเป็นปีแรกที่กรมศิลปากรเริ่มมีการบรรเลงดนตรีสำหรับประชาชน ณ สังคีตศาลาเดิม หน้าโรงละคอนศิลปากร ความหมายของเพลง เป็นการโน้มน้าวดวงใจให้สงบ มีปณิธานแน่วแน่ในการบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ด้วยความเคารพอย่างแท้จริง

(๖) เพลงโหมโรงแขกมอญทางออล่างหรือทางหลีก

เพลงนี้เป็นที่นิยมกันมากในหมู่นักดนตรี ถือว่า เป็นเพลงชั้นสูงแต่โบราณมา ทำนองเดิมซึ่งเป็น ๒ ชั้น ก็เป็นชั้นเยี่ยม ครั้นในสมัยรัชกาลที่ ๕ พระประดิษฐ์-

ไพเราะ (ครูมีแขก) ได้คิดทำนองสามชั้นและทางเดี่ยวขึ้นมา ทางเดี่ยวนี้ ถ้านักดนตรีผู้ใดบรรเลงเดี่ยวได้ ก็ว่าเป็นผู้มีเกียรติและความสามารถมาก

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๔ หลวงประดิษฐ์ไพเราะ (ศร ศิลปบรรเลง) ได้คิดขึ้นเป็นเพลงโหมโรงเสภา สำหรับประชันวงกันระหว่างลูกศิษย์ชั้นกลางของหลวงประดิษฐ์ไพเราะ ทำนองที่คิดขึ้นนี้ เป็นทำนองหลีกสามเสียงเปลี่ยนแปลงทำนองและเสียงกลมกล่อม ใช้ทั่วทุกเสียงดนตรี บ่งถึงสำเนียงต่างๆ กัน ถ้าหากท่านฟังและสังเกต

(๗) เพลงโหมโรงแขกมอญบางช้าง ๓ ชั้น ออกสระหม่าและภาษา (เฉพาะเครื่องสายปี่ชวา)

เพลงแขกมอญบางช้าง ๒ ชั้น เป็นเพลงโบราณในสมัยกรุงกรุงศรีอยุธยานี้เอง หลวงประดิษฐ์ไพเราะ (ศร ศิลปบรรเลง) กล่าวไว้ว่า เพลงนี้ ครูหน่าย บ้านในคลองอัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม เป็นผู้แต่งขึ้น คำว่า “บางช้าง” นี้ ที่จริงก็เป็นตำบลเล็ก ๆ ในจังหวัดสมุทรสงครามตำบลหนึ่งเท่านั้น แต่ว่าจะมีมูลมาอย่างไรไม่ทราบ นามนี้จึงได้กว้างขวางถึงแก่เป็นชื่อที่ประชาชนใช้เรียก แทนจังหวัดสมุทร-สงครามทั้งจังหวัดทีเดียว ไม่ว่าสิ่งใดจะเกิดขึ้นหรือมาจากจังหวัดสมุทรสงคราม จะเป็นตำบลใดก็ตาม ก็เรียกกันว่าเป็นของบางช้างทั้งนั้น เพลงนี้ก็เป็นเพลงของครูผู้อยู่ตำบลอัมพวา แต่ท่านเจ้าของก็ให้ชื่อว่าบางช้างเหมือนกันและเนื่องจากทำนองท่อน ๓ ชั้นของเพลงนี้คล้ายคลึงกับทำนองท่อน ๒ ของเพลงแขกมอญที่มีอยู่ก่อน เมื่อพระประดิษฐ์ไพเราะได้ให้ชื่อว่า แขกมอญบางช้าง การที่นำเพลงนี้มาเป็นเพลงโหมโรงเครื่องสายปี่ชวาก็จำเป็นต้องต่อท้ายด้วยเพลงสระหม่าและภาษา ตามแบบของเรื่องปี่ชวา เพลงสระหม่าเป็นเพลงสำหรับปี่ชวาโดยเฉพาะซึ่งไทยเราถอดแบบมาจากชวา เข้าใจว่าคงจะนำเข้ามาในสมัยที่เกิดแสดงละคอนเรื่องอิเหนา ในรัชกาลพระเจ้าบรมโกศ เพลงนี้เป็นเพลงหน้าพาทย์ประกอบเวลาร่ายรำอาวุธ เช่น กริช กระบี่ เป็นต้น แล้วก็ต่อท้ายด้วยเพลงแปลง ซึ่งมีจังหวะเร็วประกอบการเข้าต่อสู้กันอย่างคล่องแคล่วว่องไว

ตามเรื่องของการบรรเลงปี่ชวา เมื่อบรรเลงเพลงสระหม่าและแปลงจบแล้ว ก็ออกเพลงภาษาต่าง ๆ เช่น แขก เขมร ฯลฯ เป็นการเปลี่ยนรสให้ได้ฟังสำเนียง

แปลก ๆ กัน ตามภาษานั้น ๆ และหลังจากบรรเลงเพลงภาษาต่าง ๆ ตามสมควรแล้วก็หวนกลับไปออกเพลงแปลงอีกครั้งหนึ่ง จึงจบกระบวน ส่วนเพลงที่ขึ้นต้นนั้น อาจเปลี่ยนได้ตามความพอใจ เช่น เพลงลมพัดชายเขา เพลงลมหวน ฯลฯ

(๘) เพลงโหมโรงแขกเชิญเจ้า ๓ ชั้น ออกเดี่ยวเชิดใน

เพลงแขกเชิญเจ้าในอัตรา ๒ ชั้น เป็นเพลงที่จ่าเผ่นผยองยิ่ง (จ่าโคม) ซึ่งเรียกทั่ว ๆ ไปว่า จ่าโคม ครูสักรวามีชื่อผู้หนึ่ง ได้แต่งขึ้นเป็นทำนองร้อง สำหรับร้องเป็นลำลาในการเล่นสักรวา ต่อมาพระยาประสานดุริยศัพท์ (แปลก ประสานศัพท์) จึงได้แต่งทำนองดนตรีขึ้นตามทำนองร้องของจ่าโคม และก็เป็นที่นิยมของนักดนตรีนำมาบรรเลงแพร่หลายทั่วไป ตลอดจนแตรวงของหน่วยราชการต่าง ๆ นำไปใช้เป็นเพลงเต้นประกอบการเดินแถว ดังที่ได้ยินกันเสมอ ๆ ครั้นเมื่อราวปลายรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว นายเปล่ง แจ้งจรัส ประจำกองแตรวงทหารรักษาวัง วปร. จึงได้แต่งเพลงนี้ขึ้นเป็น ๓ ชั้นและตัดลงเป็นชั้นเดียวให้ครบเถา ซึ่งนับว่ามีทำนองและชั้นเชิงน่าฟังเพลงหนึ่ง โดยมีความหมายอัญเชิญผู้เป็นเจ้าเป็นใหญ่ให้มาอวยสวัสดิมงคล

ส่วนเพลงเชิดในที่ออกเดี่ยวต่อท้ายเป็นเพลงเชิด ๓ ชั้น ซึ่งพระประดิษฐไพเราะ (มี ดุริยางกูร) ได้แต่งขึ้นใช้เป็นเพลงเดี่ยวปี่มาก่อน มาในภายหลังที่เกิดการประชันวงอวดเพลงโหมโรงกันขึ้น จึงได้นำเพลงเชิดในนี้มาเป็นเพลงเดี่ยวอวดฝีมือเครื่องดนตรีต่าง ๆ ต่อท้ายเพลงโหมโรง แต่เดี่ยวกันทั้ง ๒ ชั้นและชั้นเดียวด้วย และออกเพลงสะบัดสะบิ้งตัดบรรเลงหมู่ เป็นการสรุปเมื่อลงจบอีกครั้งหนึ่ง

(๙) เพลงโหมโรงคลื่นกระทบฝั่ง

เพลงคลื่นกระทบฝั่งนี้ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๗) ทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นเป็น ๓ ชั้น จากเพลงคลื่นกระทบฝั่งของเดิม ซึ่งเป็น ๒ ชั้น ใช้เป็นเพลงโหมโรงประเภทเสภา เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๔ เป็นเพลงในอันดับที่ ๓ ของเพลงที่ทรงพระราชนิพนธ์ ทำนองความหมายของ ๒ ชั้น หมายถึงเสียงคลื่นซึ่งกระทบฝั่ง แต่เมื่อทรงพระราชนิพนธ์ดัดแปลงขึ้นเป็น ๓ ชั้น ก็ทรงแทรกลูกล้อลูกขัดเป็นลักษณะ

คลื่นต่าง ๆ เพื่อความเหมาะสมสำหรับบรรเลง โหมโรงเสภา ทำนองก็ชักจะกลายไปเป็นทางปลุกประสาทให้เกิดตื่นเต้น เร้าอารมณ์ในทางบันเทิงเรียกร้องชักชวนให้ผู้ฟังสนุกสนานเป็นอย่างยิ่ง

ลำนำของเพลงเป็นเสียงคลื่นที่กระทบกับฝั่ง สมชื่อของเพลงจริง ๆ ในท่อนต้นเป็นเสียงคลื่นกระฉอกในเมื่อกระทบกับแง่หินที่ยื่นย้อยออกมา มีลักษณะต่าง ๆ กัน ส่วนในท่อนสอง เที่ยวแรกแสดงถึงคลื่นใต้น้ำอันเนื่องหนุนซ้อน ๆ กันมา ผสมกับคลื่นเหนือน้ำ ส่วนตอนท้ายของเพลงแสดงถึงคลื่นลูกเล็ก ๆ ที่วิ่งพลิ้วมาตามกระแสลมอย่างรวดเร็ว

ตามแบบแผนของเพลงโหมโรง จะต้องเป็นเพลงประเภทหน้าทับปรบไก่ แต่เพลงคลื่นกระทบฝั่งนี้ เป็นเพลงหน้าทับสองไม้ เมื่อพิจารณาตามรูปเพลงที่ทรงแต่งแล้ว เข้าใจว่าเดิมคงมีพระราชประสงค์ที่จะใช้เป็นเพลงสำหรับร้อง เพราะในโยนท้ายของท่อนต้นเที่ยวกลับ มิได้ทรงใส่ลูกล้อขัดอย่างไร ชี้ให้เห็นว่าเพื่อความสนิทสนมในอันที่จะส่งให้ร้องท่อนสองได้สะดวก แต่เมื่อยังมิได้ทรงแต่งทำนองร้องขึ้น จึงให้ใช้เป็นเพลงโหมโรงไปพลางก่อน และก็ได้ใช้เป็นเพลงโหมโรงกันตลอดมา สิ่งที่ปฏิบัติกันจนเคยชินแล้วย่อมเป็นแบบพิเศษขึ้นได้ แม้เพลงโหมโรงที่เป็นเพลงสองไม้ก็เคยมีมาเหมือนกัน เช่น เพลงกระแตไต่ไม้ เป็นต้น

(๑๐) เพลงโหมโรงครอบจักรวาล ออกม้าย่อง ๓ ชั้น

เพลงโหมโรงครอบจักรวาล เป็นเพลงโหมโรงที่มีทำนองสละสลวยเพลงหนึ่งซึ่งนักดนตรีนิยมกันทั่วไป ครูช้อย สุนทรวาทิน (บิดาท่านเจ้าคุณเสนาะดุริยางค์) เป็นผู้แต่งขึ้น ใช้บรรเลงในวงปี่พาทย์ของพระยาอินทราธิบดีสีหราชรองเมือง (เนียม ภายหลังเป็นพระยาจิรายุมนตรี) เพลงนี้ได้แต่งขึ้นจากเพลงครอบจักรวาล ๒ ชั้นของเก่า และเพิ่มเพลงม้าย่อง ๓ ชั้นต่อท้ายเข้าไว้อีกท่อนหนึ่ง ซึ่งส่งเสริมให้น่าฟังอีกมาก เพลงนี้สร้างขึ้นเพื่อมุ่งหมายให้เกิดศิริมงคลเช่นเดียวกับคาถามงคลจักรวาล มีสวดมนต์อวยพรของพระภิกษุสงฆ์ หมายความถึงขอเดชะอำนาจให้คุ้มกันอุปัทวันตราย และบรรดาลสวัสดิมงคลให้บังเกิดขึ้นแก่มวลสรรพสัตว์ทั่วจักรวาล เพลงนี้ก็มีผู้นำมาเป็นเพลงร้องส่งเหมือนกัน

(๑๑) เพลงโหมโรงเจริญศรีอยุธยา

เพลงโหมโรงเจริญศรีอยุธยานี้ เป็นเพลงโหมโรงอีกเพลงหนึ่ง ซึ่งมีทำนองสลับซับซ้อนในทำนองของเพลง เมื่อฟังแล้วรู้สึกว่าเป็นเพลงที่ไพเราะเหมาะสมสำหรับใช้บรรเลงเป็นเพลงโหมโรงได้เพลงหนึ่ง

ผู้ประดิษฐ์เพลงโหมโรงเจริญศรีอยุธยา ซึ่งใช้เป็นเพลงโหมโรงนี้ คือ ครูสอน (ไม่ทราบนามสกุล) อยู่บ้านบางขุนศรี ตำบลบางเชือกหนัง อำเภอตลิ่งชัน ธนบุรี เท่าที่ทราบมา ท่านได้แต่งขึ้นจากเพลง ๆ หนึ่งซึ่งอยู่ในเพลงเรื่อง "ฝรั่งรำเท้า" เพลงเจริญศรีอยุธยานี้ ศิลปินส่วนมากยกย่องว่าเป็นเพลงโหมโรงที่มีทำนองเสนาะเพราะพริ้งมาก เป็นที่นิยมใช้บรรเลงกันมาตลอดจนกระทั่งบัดนี้ ความหมายของเพลงเป็นการอวยพร ให้บังเกิดความสวัสดิมงคลและความเจริญของบ้านเมืองสมตามชื่อ

(๑๒) เพลงโหมโรงจีนโล้

เพลงโหมโรงจีนโล้นี้ เป็นเพลงคู่กันมากับเพลงเยี่ยมวิมาน ซึ่งครูแตง (ปี่) ได้แต่งขึ้นก่อน สันนิษฐานว่า ครูจันทร์ (ฆ้อง) จะเป็นผู้แต่งขึ้นเมื่อประมาณ ๖๐ ปี มาแล้ว โดยที่ครูจันทร์ (ฆ้อง) มีชื่อเสียงในทางดนตรีแต่เคยแพ้ครูแตง (ปี่) และมีนิสัยไม่เคยยอมแพ้ผู้ใด ท่านจึงแต่งเพลงนี้ขึ้น และต่อท้ายด้วยเพลงขยะแขยง นัยว่าจะให้เป็นเพลงล้อและเย้ยหยันเพลงเยี่ยมวิมานด้วย เพราะทำนองขึ้นต้นและจบของเพลงจีนโล้คล้ายกับเพลงเยี่ยมวิมานมาก

(๑๓) เพลงโหมโรงจอมสุรางค์

เพลงโหมโรงจอมสุรางค์ เป็นเพลงโหมโรงที่มีสำเนียงแสดงความหมายไปในทางสนุกสนานร่าเริง มีจังหวะซับซ้อนซ่อนเงื่อนเป็นส่วนมาก นัยว่านายดาบขุนเจริญดนตรีการ (เจริญ โรหิตะโยธิน) ซึ่งเคยเป็นครูสอนดนตรีอยู่ ณ สามัคยาจารย์สมาคมเป็นผู้แต่ง แต่เมื่อได้พิจารณาตามสำนวนทำนองของเพลงนี้แล้ว นายมนตรี ตราโมท ผู้เชี่ยวชาญดนตรีไทยของกรมศิลปากร ยังไม่สู้จะปลงใจดีนักว่าขุนเจริญดนตรีการ จะแต่งเพลงที่มีสำนวนทำนองอย่างเพลงจอมสุรางค์นี้ เพราะสำนวนทำนองของแต่ละเพลงที่ท่านแต่ง เป็นไปในรูปอย่างอื่น

โดยมากเพลงโหมโรงมักจะเป็นเพลงออกต่อท้ายอีกเพลงหนึ่ง เพลงจอมสุรางค์นี้ก็ได้ใช้เพลงสะบัดสะบิ้ง ๒ ชั้น เป็นเพลงต่อท้าย ซึ่งเป็นเพลงที่กระฉับกระเฉง น่าฟังมิใช่น้อยทีเดียว เพลงสะบัดสะบิ้งมักถูกเพลงโหมโรงสำเนียงนี้ยืมไปต่อท้ายหลายเพลง เช่น นางกรายและแปดบท เป็นต้น

(๑๔) เพลงโหมโรงเรื่องชมสมุทร (เฉพาะเครื่องสายปี่ชวา)

คำว่า “เพลงเรื่อง” หมายความถึงเพลงหลาย ๆ เพลง นำมาบรรเลงติดต่อกัน การนำเพลงหลาย ๆ เพลงมาติดต่อกันเช่นนี้ ถ้าเป็นการขับร้อง ก็เรียกว่า “ตับ” เรื่องของเพลงเรื่อง โดยมากมักใช้ชื่อเพลงที่อยู่ในอันดับแรก (นอกจากเป็นพิเศษบางเรื่องซึ่งไม่ใช้ชื่อเพลงเลย เช่น เรื่องทำขวัญและเวียนเทียน เป็นต้น เพลงเรื่องชมสมุทรเป็นเพลงปี่ชวากลองแขกแท้ ๆ ซึ่งมีเพลงชมสมุทรเป็นเพลงแรก ต่อไปก็มีเพลงโฉลก, เกาะ, ระกำ แล้วออกสระหม่าแปลงและภาษาต่าง ๆ เป็นเพลงเรื่องที่มีเพลงในหน้าทับทำนองและรสต่าง ๆ อยู่พร้อมมูล ทำให้ฟังแล้วไม่รู้จัดเบื่อ)

เพลงเรื่องชมสมุทรนี้ พระยาประสานดุริยศัพท์ (แปลก ประสานศัพท์) ได้มาจากครูหนู (ดำ) ซึ่งเป็นผู้ที่มีความสามารถชำนิชำนาญในการใช้ปี่ชวายิ่งนัก ชีวิตของครูหนู (ดำ) นี้ นับเป็นผู้ที่ชอบอยู่ในที่เงียบสงัด ดังเคยได้ยินเล่ามาว่าบางครั้งท่านเข้าไปพำนักอยู่ในถ้ำภูเขาทอง พระยาประสานดุริยศัพท์ต้องเข้าไปขอต่อเพลงถึงในถ้ำก็มีเพลงในเรื่องชมสมุทรนี้ บางเพลงก็คร่อมจังหวะ ซึ่งตามหลักวิชาดุริยางคศิลป ถือว่าผิด แต่ท่านครูหนู (ดำ) ผู้เป็นเจ้าของ ก็กำกับไว้ให้ทำอย่างนั้น และกล่าวแช่งผู้แก้ไขดัดแปลงด้วย เพลงที่คร่อมจังหวะที่ว่าผิดนี้ เมื่อฟังด้วยความสังเกตแล้ว จะเห็นว่ากระฉับกระเฉง มีชั้นเชิงคมคายเป็นอย่างดีทีเดียว สิ่งที่ผิดอันบุคคลผู้เป็นปาปมุตต์สร้างขึ้นนั้น ท่านย่อมรู้ แต่ท่านคงมีหลักหรือความมุ่งหมายของท่านอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นแน่ บุคคลชั้นหลังหาควรรีบตำหนิไม่ ตัวอย่างเช่นนี้มีทั้งของไทยและต่างประเทศตลอดจนบทกวีนิพนธ์และอื่น ๆ ก็มีอยู่มากมาย ซึ่งบางอย่างเลยกลายเป็นแบบขึ้นอีกอย่างหนึ่ง ด้วยความดีของสิ่งที่เราเข้าใจว่าผิด ก็มี

(๑๕) เพลงโหมโรงชมสวนสวรรค์

เพลงนี้แต่เดิมเป็นเพลง ๒ ชั้น อยู่ในเรื่อง “จีนแสเรื่องเล็ก” ครั้นมาในกลางรัชสมัยสมเด็จพระปิยมหาราช ครูปุย บาปุยะวาทย์ ได้แต่งเป็น ๓ ชั้นขึ้น สำหรับเป็นเพลงโหมโรง

เพลงชมสวนสวรรค์นี้มี ๒ ท่อน ท่อนหนึ่งมี ๑๒ จังหวะ ท่อน ๒ มี ๖ จังหวะ แต่มีสร้อยอีก ๔ จังหวะ

ต่อมา ครูพุ่ม บาปุยะวาทย์ ผู้เป็นบุตรของครูปุย ได้ปรับปรุงให้มี “เดี่ยว” ขึ้นในท่อน ๒

(๑๖) เพลงโหมโรงต้อยตริ่ง ๓ ชั้น

“สาวเอยจะบอกให้” ใครได้ยินบทร้องนี้แล้ว ย่อมรู้จักทันที เพราะเพลงนี้ได้รับความนิยมแพร่หลาย จนเกือบกลายเป็นเพลงพื้นเมืองทีเดียว “สาวเอยจะบอกให้” นั่นแหละ คือ ต้อยตริ่ง ๒ ชั้น เพลงนี้พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ทรงนำทำนองมาใช้ในบทละคอนของพระองค์ท่าน ขนานชื่อว่า ลาวเดินดง ว่าถึงทำนองของเพลงแล้ว ก็นับว่าเหมาะสมแก่ชื่อนี้เป็นอย่างดี

เพลงต้อยตริ่ง ๓ ชั้นนี้ นายมนตรี ตราโมท กับหมื่นประคมเพลงประสาน (ใจ นิตยผลิน) ได้ร่วมกันแต่งขึ้นจากทำนอง ๒ ชั้นของเก่าเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๓ กรมปี่พาทย์หลวง กรมมหรสพ วังจันทร์เกษม (ซึ่งเป็นที่ทำการของกระทรวงศึกษาธิการและคุรุสภาบัดนี้) มุ่งหมายให้มีทำนองภาคเหนือเจือปนอยู่ตลอดเพลงตามสำเนียง ๒ ชั้น อันเป็นต้นกำเนิด มีความหมายในการเดินชมป่าเขาลำเนาไม้ และยิ่งใกล้ค่ำ ก็ค่อย ๆ เร่งเท้าก้าวเร็วขึ้นทุกที

(๑๗) เพลงโหมโรงทะแย ๓ ชั้น

เพลงทะแยในทำนอง ๒ ชั้น ใช้เป็นเพลงร้องและเป็นหน้าพาทย์ ประกอบการแสดงละคอนเวลาเดินของขบวนแห่อันมีเกียรติ เรียกว่า “กลอนโยน” แม้ในปัจจุบันที่มีการเสด็จพระราชดำเนินโดยขบวนพยุหยาตราทางสถลมารค ปี่ชวาก็ยังเป่าเพลง

ทะแย ๒ ชั้น (หรือกลองโยนนี้) ประกอบกับเปิงมางและกลองชนะในเวลาเดิน เช่นเดียวกัน นับเป็นเพลงเก่าแก่มากเพลงหนึ่งที่มีมาแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ส่วนทำนอง ๓ ชั้น เข้าใจว่า คงได้แต่งขึ้นสำหรับใช้ร้องและบรรเลงในตัวมโหรี ตั้งแต่สมัยปลายรัชกาลที่ ๓ ยังไม่ทราบแน่ว่าท่านผู้ใดเป็นผู้แต่งไว้ ต่อมาภายหลังได้ใช้เพลงสำหรับเดี่ยวอวดฝีมืออีกเพลงหนึ่งในจำพวกเพลงเดี่ยวทั้งหลาย ในการที่นำมาบรรเลงเป็นเพลงโหมโรง ก็เพราะว่าในสมัยโบราณเคยนิยมใช้บ้างแล้วเหมือนกัน

(๑๘) เพลงโหมโรงเทพนม ๓ ชั้น

เพลงเทพนม ๓ ชั้น ของเก่า สังเกตตามสำนวนทำนองที่แต่ง เข้าใจว่าผู้แต่งเพลงนี้ จะเป็นครูสอนบ้านบางขุนศรี ธนบุรี แต่ยังค้นไม่พบว่า ได้แต่งขึ้นจากเพลง ๒ ชั้นเพลงใด ต่อมาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๕ นายมนตรี ตราโมท ได้แต่งเพลงเทพนม ๓ ชั้นนี้ขึ้นใหม่อีกทางหนึ่ง สำหรับบรรเลงเป็นเที่ยวกลับคู่กันกับของเก่า ความหมายของเพลงนี้เป็นการน้อมนมัสการสิ่งอันเป็นที่เคารพบูชา เช่น ครูบาอาจารย์และเทพเจ้า เป็นต้น ด้วยดวงใจอันแน่วแน่ เพลงนี้ บางโอกาสก็นำมาเป็นเพลงร้องส่ง

(๑๙) เพลงโหมโรงนางกราย ๓ ชั้น ออกสะบัดสะบิ้ง

เพลงนี้ครูแตง (ปี่) เป็นผู้แต่งขึ้นจากเพลงนางกราย ๒ ชั้น ซึ่งเป็นเพลงโบราณครั้งสมัยอยุธยา เพลงนางกราย ๒ ชั้นของเก่าใช้เป็นเพลงร้องในตับมโหรี เรียกว่าตับเรื่องนางกราย มีเพลงนางกรายเป็นอันดับแรก แล้วก็เพลงนางเยื้องสร้อยต่าน นาคเกี่ยวพระสุเมรุ พระรามตามกวาง พระรามคืนนคร และพระรามเดินดง ครูแตงได้นำเพลงนางกรายมาแต่งขึ้นเป็นเพลง ๓ ชั้น สำหรับใช้เป็นเพลงโหมโรง ซึ่งสันนิษฐานตามสำนวนเพลงดูเหมือนจะราวต้น ๆ สมัยรัชกาลที่ ๔ เพลงนางกรายนี้ มีชื่อเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า “ดำเนินนาง” ในการบรรเลงเป็นเพลงโหมโรงนี้ ได้นำเอาเพลงสะบัดสะบิ้งมาต่อท้ายอีกเพลงหนึ่ง เพราะตามประเพณีเพลงโหมโรงเสภามักมีเพลงออกต่อท้ายคู่กันไป เพลงสะบัดสะบิ้งที่ต่อท้ายนี้ ก็เป็นเพลงในรุ่นราวคราวเดียวกัน แต่ไม่ทราบว่าท่านผู้ใดเป็นผู้แต่ง

(๒๐) เพลงโหมโรงนางเยื้อง ๓ ชั้น

เพลงนี้ หลวงประดิษฐ์ไพเราะ (ศร ศิลปบรรเลง) ได้แต่งขึ้นจากเพลงนางเยื้อง ๒ ชั้น เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๗ เพลงนางเยื้อง ๒ ชั้น เป็นเพลงโบราณครั้งสมัยกรุงศรีอยุธยา มีอยู่ในตับมโหรี เรียกว่าตับนางกราย อีกทางหนึ่งเรียกว่า ตับนางเยื้อง มีเพลงนางเยื้องเป็นเพลงนำ ก็เป็นทำนองที่มีจริตกิริยาท่าทีอันกระชดกระช้อยและกระตุ้งกระติ้ง เหมาะสมกับชื่อของเพลงที่เรียกว่า “นางเยื้อง”

(๒๑) เพลงโหมโรงบูเซ็นซ๊อค (เฉพาะปี่พาทย์ชวา)

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๐ หลวงประดิษฐ์ไพเราะ (ศร ศิลปบรรเลง) มีโอกาสตามเสด็จพระราชบิตุลาบรมพงศาภิมุข เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช ไปประเทศชวา เป็นโอกาศให้ได้ยินได้ฟังเพลงชวาแทบทุกเมืองที่ผ่านไป จึงสำเหนียกและจดจำมาได้บ้างเป็นบางเพลง ซึ่งบางเพลงก็ไม่มีโอกาสได้ถามชื่อ ก็สมมติชื่อเรียกขึ้นตามเมืองที่จำเพลงนั้นได้บ้าง และบางเพลงท่านคิดแต่งใหม่ตามสำเนียงของชวาก็มี

ธรรมดาของเพลงโหมโรง ดูเหมือนเกือบจะทุกชาติที่มักนิยมทำนองปลุกใจให้ตื่นเต้นเป็นการเตือนประสาทของผู้ฟัง เพลงบูเซ็นซ๊อคนี้ก็เป็นเช่นเดียวกัน มีส่วนของเพลงแยกออกได้เป็น ๓ ตอน คือ ตอนที่ ๑ เรียกชื่อว่า บูเซ็นซ๊อค เทียบได้กับรัวประลองเสภาของไทยเรา ตอนที่ ๒ เรียกว่า ยะวาใหม่ เหมือนดังเพลงโหมโรงธรรมดา และตอนที่ ๓ ชื่อว่า สมารัง เป็นเพลงออกต่อท้ายเหมือนแบบเพลงโหมโรงของไทยเรา เพลงสมารังนี้ทำนองแสดงความหมายถึงไมตรีจิตที่ตรึงแน่นอยู่ในดวงใจและจำจะต้องลาจากกันไปเป็นเวลานาน จึงจะมีโอกาสได้กลับมาพบกันอีก เพลงนี้เหมาะแก่การบรรเลงด้วยปี่พาทย์ชวาหรืออังกะลุง

(๒๒) เพลงโหมโรงบางขุนนนท์

เพลงนี้ หลวงประดิษฐ์ไพเราะ (ศร ศิลปบรรเลง) ได้แต่งขึ้นให้คณะเครื่องสายวงบางขุนนนท์ของ ดร. อุทิศ นาคสวัสดิ์ ใช้บรรเลงเป็นเพลงประจำคณะของเครื่องสายวงบางขุนนนท์ อันเป็นคณะเครื่องสายในความอุปการะ ของหลวงประดิษฐ์ไพเราะ สำหรับใช้บรรเลงในเวลาเริ่มการแสดง หรือเมื่อจบการแสดง เพื่อให้ประจักษ์เป็นประหนึ่งเครื่องหมายของคณะนี้

(๒๓) เพลงโหมโรงปฐมดุสิต

เพลงนี้เป็นเพลงหนึ่ง ซึ่งอยู่ในประเภทที่เรียกว่า “หน้าพากทย์” ที่ใช้บรรเลงอยู่ในชุดโหมโรงเย็น และสำหรับใช้บรรเลงประกอบกิริยาของตัวละคอนที่จะออกไปจัดพล เช่น สุครีพหรือมะโหธร เป็นต้น เรียกกันว่าเพลง “ปฐม” ต่อมาครูแตง (ปี่) ได้นำเอาเพลงอีกเพลงหนึ่งซึ่งอยู่ในเรื่องเพลงหนึ่งมาแต่ง ให้ชื่อว่า “ปฐมดุสิต” ในระยะหลังนี้หลวงประดิษฐ์ไพเราะ (ศร ศิลปบรรเลง) ได้คิดแต่งเพลงปฐมดุสิต ขึ้นอีกทางหนึ่ง มีสำเนียงและทำนองเยือกเย็นไพเราะน่าฟัง และได้ใช้เป็นเพลงโหมโรงเสภาและมโหรีมาจนบัดนี้

(๒๔) เพลงโหมโรงประชุมเทวราช ๓ ชั้น

เพลงโหมโรงประชุมเทวราช เป็นเพลงโหมโรงที่น่าฟังเพลงหนึ่ง มีทำนองไปในทางนิ่มนวล ไพเราะ ในบางท่อนของเพลงคละเคล้าไปด้วยความองอาจ กล้าหาญ เพลงนี้ หลวงประดิษฐ์ไพเราะ (ศร ศิลปบรรเลง) ได้ประดิษฐ์ขึ้นจากเพลงหลายเพลงด้วยกัน เท่าที่ทราบและจำได้ มีเพลงชุดระบำสี่บทรวมอยู่ด้วย เพลงประชุมเทวราชนี้ได้ประดิษฐ์ขึ้นในพ.ศ. ใด จำไม่ได้ ความหมายของเพลงนี้ ก็เป็นการกล่าวอัญเชิญทวยเทพทั้งหลายให้มาสโมสรสันนิบาตเพื่อเป็นศิริมงคล

(๒๕) เพลงโหมโรงแปดบทออกสะบัดสะบิ้ง

เพลงแปดบท ๒ ชั้น เป็นเพลงโบราณสมัยกรุงศรีอยุธยา แต่เดิมเรียกกันว่า ยิกินแปดบท เพลงในชุดที่เรียกว่ายิกินหรือลิกินนี้ มีอยู่หลายเพลงด้วยกัน เช่น ในเพลงเรื่องยิกินซึ่งมียิกินใหญ่ ยิกินเล็ก ยิกินหน้าศพ และยิกินยาก ส่วนยิกินแปดบทหาได้อยู่ในเพลงยิกินนั้นไม่ แต่ไปอยู่ในจำพวกเพลงเกร็ดนอกเรื่อง ในสมัยต่อมา ด้วยอำนาจแห่งความกร่อนของภาษา ยิกินแปดบทจึงเหลือเรียกอยู่เพียงแปดบทเฉย ๆ เท่านั้น ถึงสมัยราว ๆ ปลายรัชกาลที่ ๔ จึงมีผู้แต่งเพลงนี้ขึ้นเป็น ๓ ชั้น ซึ่งสังเกตตามสำนวนทำนองแล้ว น่าจะเป็นครูเพ็งน้องชายพระประดิษฐ์ไพเราะเป็นผู้แต่ง ความหมายของเพลงนี้ เป็นความรำพึงกังวลในอุปสรรคอันจะพึงมีขึ้นและขอให้ผ่านพ้นไปได้ด้วยดี เมื่อนำเพลงแปดบทนี้มาใช้เป็นเพลงโหมโรง จึงได้นำเพลง

สะบัดสะบิ้งมาบรรเลงต่อท้าย อีกเพลงหนึ่ง ตามแบบแผนของเพลงโหมโรง แต่เพลงสะบัดสะบิ้งนี้ เข้าใจว่าคงจะเป็นของครูแตง (ปี่) ซึ่งแต่งขึ้นไว้สำหรับบรรเลงต่อท้ายเพลงนางกรายของท่าน เพลงสะบัดสะบิ้ง ๒ ชั้น ซึ่งเป็นเพลงที่มีทำนองคึกคักกระฉับกระเฉงน่าฟังอยู่มิใช่น้อย เพลงสะบัดสะบิ้งนี้เป็นเพลงที่มักถูกนำไปบรรเลงต่อท้ายเพลงโหมโรงหลายเพลง เช่น เพลงนางกรายและแปดบท เป็นต้น

(๒๖) เพลงโหมโรงประเสบัน

เพลงนี้เดิมเป็นเพลงอยู่ในอัตรา ๒ ชั้น ชื่อเพลงต้นแขกไทร สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธ์ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต ได้ทรงพระนิพนธ์ขึ้นเพื่อใช้เป็นเพลงโหมโรงเสภา เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๑ และทรงหารือกับนายเทวาประสิทธิ์ พาทยโกศล ถึงการตั้งชื่อเพลงใหม่ว่าควรจะใช้ชื่ออย่างไรจึงจะเหมาะสม นายเทวาประสิทธิ์ พาทยโกศล ได้กราบทูลถวายนามว่า “เพลงประเสบัน” ตามชื่อตำหนักที่ประทับในชวา ก็ทรงเห็นด้วย จึงได้ใช้ชื่อนี้มาจนบัดนี้

(๒๗) เพลงโหมโรงประพาสมหรรณพ ๓ ชั้น

มีเพลง ๒ ชั้นเพลงหนึ่ง ชื่อว่า “ชมสมุทร” ซึ่งใช้เป็นเพลงโหมโรงในวงเครื่องสายปี่ชวา ต่อมานายมนตรี ตราโมท ได้ประดิษฐ์ขึ้นเป็น ๓ ชั้น เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๖ ตั้งชื่อว่า ประพาสมหรรณพ การตั้งชื่อเพลงนี้ได้ตั้งตามความหมายของชื่อเดิม ทำนองของเพลงมีความหมายไปในทางชมทะเลที่มีคลื่นน้อยใหญ่คลุกเคล้ากันไปด้วยอารมณ์เป็นสุข

(๒๘) เพลงโหมโรงประสานนฤมิต ๓ ชั้น ออกเพลงขยะแขยง

เพลงนี้ นายเฉลิม บัวทั่ง ศิษย์คนเล็กที่สุด ของพระยาประสานดุริยศัพท์(แปลก ประสานศัพท์) ได้คิดแต่งขึ้นจากเพลงหนึ่งในชุดเพลงโหมโรงเย็น เพื่อใช้เป็นเพลงโหมโรง และได้ตั้งชื่อเพื่อเป็นอนุสรณ์แก่พระยาประสานดุริยศัพท์ผู้เป็นครูว่า “เพลงประสานนฤมิต” ธรรมดาเพลงโหมโรง ย่อมมีเพลงบรรเลงต่อท้ายอีกเพลงหนึ่ง จึงได้นำเพลงขยะแขยง ซึ่งเข้าใจว่าเป็นเพลงของครูจันทร์ ครูปี่พาทย์ของ เจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรง มาออกเป็นเพลงต่อท้าย อย่างไรก็ตาม เพลงประสานนฤมิต ก็เป็นเพลงโหมโรงที่มีทำนอง และชั้นเชิงน่าฟังเพลงหนึ่ง

(๒๙) เพลงโหมโรงพระทอง

เพลงโหมโรงพระทอง ๓ ชั้นนี้ เกิดขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๗ โดยนายมนตรี ตราโมท เป็นผู้แต่งขึ้นจากทำนอง ๒ ชั้นของโบราณ ซึ่งเป็นเพลงที่ใช้สำหรับขับระบำของละคอนในและได้ใช้เป็นเพลงโหมโรงต่อมา บางครั้งก็ใช้กับเพลงร้องส่ง

(๓๐) เพลงโหมโรงพม่าวัด ๓ ชั้น

เพลงนี้ ครูเพ็ง น้องชายพระประดิษฐ์ไพเราะ (มี ดุริยางกูร) แต่งขึ้นเมื่อต้นรัชกาลที่ ๕ เป็นเพลง ๓ ท่อน โดยรวมเพลงพม่าตอนหนึ่งเข้าไว้ ใช้เป็นเพลงโหมโรงสำหรับเสภา เข้าชุดกับเพลงพม่า ๕ ท่อน กล่าวว่าความหมายของเพลงจะให้เกิดความรู้สึกไปในทำนอง มีการนัดหมายประชุมพร้อมเพียงกัน เหมือนหนึ่งพระมหาเถรคันฉ่องนัดหมายพระยาเกียรติ์ พระยาราม ร่วมใจกันไปเฝ้าพระนเรศวรเป็นเจ้า

(๓๑) เพลงโหมโรงมโนราห์โอด ๓ ชั้น

เพลงมโนราห์โอด ๒ ชั้น เป็นเพลงโบราณสมัยกรุงศรีอยุธยา บางตำราก็บรรเลงรวมอยู่ในเรื่องทำขวัญเวียนเทียน ต่อมามีผู้แต่งขึ้นเป็นอัตรา ๓ ชั้น เป็นทางพื้นเรียบ ๆ ไม่มีพลิกแพลงอย่างใด แต่ผู้แต่งจะเป็นใครหาทราบแน่ชัดไม่ มาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๓ นายเขียน ศุขสายชล ได้ประดิษฐ์หนทางทำนองขึ้นใหม่ให้มีลูกล้อลูกขัดและทีท่ากระฉับกระเฉงขึ้น เพื่อใช้เป็นเพลงโหมโรง

(๓๒) เพลงโหมโรงมหาฤกษ์ ๓ ชั้น

เพลงโหมโรงมหาฤกษ์ ๓ ชั้น นี้ นายมนตรี ตราโมท ได้แต่งขึ้นจากเพลงมหาฤกษ์ ๒ ชั้น ในเรื่องทำขวัญ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๖ เพลงมหาฤกษ์ ๒ ชั้น มีความหมายถึงเวลาอันเป็นสวัสดิ์มงคลอย่างประเสริฐที่ควรเริ่มกิจการน้อยใหญ่ทั้งปวงและเมื่อนำมาแต่งขึ้นเป็นเพลงโหมโรง ก็คงประสงค์ให้มีความหมายเช่นเดิมนั่นเอง

(๓๓) เพลงโหมโรงมหาชัย

เพลงโหมโรงมหาชัย เป็นเพลงโหมโรงที่มีความมุ่งหมายตามชื่อของเพลง ซึ่งครูทั่ง สุนทรวาทิน เป็นผู้แต่งขึ้นจากเพลงมหาชัย ๒ ชั้น ในเพลงเรื่องทำขวัญ อันเพลงโหมโรงนั้น มักจะมีเพลงที่ออกติดต่อไปอีกเพลงหนึ่ง เพลงที่บรรเลงต่อท้ายเพลงมหาชัยอีก ๓ ท่อนนี้ เป็นเพลงที่คิดขึ้นจากเพลงอะไร ยังค้นไม่พบ แต่ก็เหมาะสมที่จะติดต่อกับเพลงมหาชัยที่สุด ซึ่งครูทั่งร่วมกับพระยาประสานดุริยศัพท์ (แปลก ประสานศัพท์) เจ้ากรมปี่พาทย์ในรัชกาลที่ ๖ เป็นผู้แต่ง แต่มีบางท่านใช้เพลงขยะแขยงบรรเลงแทนก็มี

(๓๔) เพลงโหมโรงม้ารำ

เพลงม้ารำเป็นเพลงโบราณสมัยกรุงศรีอยุธยา เป็นเพลงชุด คือ ม้าย่อง ม้ารำ และม้าสะบัดกีบ เพลงดังกล่าวนี้ พวกกลองแขกปี่ชวานำไปใช้บรรเลงสำหรับกระบี่กระบอง เรียกว่าเพลงขึ้นม้า ทำสำหรับรำง้าว ถ้ารำทวนใช้เพลง ม้ารำ ม้าย่อง รำหอกโล่โตมร ไม้สั้น ทำเพลงกระบี่ลีลา ต่อยมวย ทำเพลงเจ้าเซ็น ทางละคอนในละคอนนอกก็นิยมนำมาเป็นเพลงร้องบ้างเป็นเพลงบางเพลง

สำหรับเพลงม้ารำที่ใช้เป็นเพลงโหมโรง หลวงประดิษฐ์ไพเราะ (ศร ศิลปบรรเลง) คิดทำขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๐ นอกจากใช้เป็นเพลงโหมโรงแล้ว ยังใช้สำหรับรับร้องได้ ทำนองของเพลงตื่นเต้นเร้าใจ อาจนึกเห็นภาพการรำทวนและอาวุธต่าง ๆ ตามจังหวะของเพลงได้

(๓๕) เพลงโหมโรงม้าสะบัดกีบออกม้าย่อง ๓ ชั้น

เพลงม้าสะบัดกีบที่นำมาเป็นเพลงโหมโรงนี้ หลวงประดิษฐ์ไพเราะ (ศร ศิลปบรรเลง) ได้แต่งขึ้นเมื่อราว พ.ศ. ๒๔๗๗ มีทำนองเล่นโลดสะบัดสะบิ้ง สมตามชื่อเพลง ส่วนเพลงม้าย่องที่ออกต่อท้ายนั้น ครูช้อย สุนทรวาทิน เป็นผู้แต่ง ในคราวที่แต่งเพลงครอบจักรวาล ให้วงปี่พาทย์ของพระยาอินทราธิบดีสีหราชรองเมือง (เนียม ภายหลังเป็นพระยาจิรายุมนตรี) บรรเลง

(๓๖) เพลงโหมโรงมะลิเลื้อย ๓ ชั้น

เพลงมะลิเลื้อยในอัตรา ๒ ชั้น เป็นเพลงโบราณสมัยกรุงศรีอยุธยา ส่วนท่านผู้แต่งเพลงนี้ขึ้นเป็นอัตรา ๓ ชั้น บางท่านก็ว่าครูช้อย สุนทรวาทิน บางท่านก็ว่าพระยาประสานดุริยศัพท์ (แปลก ประสานศัพท์) แต่ตามความเห็นของนายมนตรี ตราโมท ซึ่งพิจารณาตามสำนวน ทำนองและเหตุผลบางประการ เห็นว่าเพลงมะลิเลื้อย ๓ ชั้น ที่ใช้บรรเลงกันอยู่โดยทั่วไปนี้ เป็นของครูช้อย สุนทรวาทิน เพราะสำนวนของวิธีดำเนินทำนอง แสดงว่าเป็นของท่าน เหตุผลอีกประการหนึ่งก็ด้วยว่าเพลงนี้ ทำนองในท่อนต้นขาดอยู่ ๑ จังหวะ โดยมิได้มีผู้ใดเฉลียวใจตรวจสอบ เมื่อราว พ.ศ. ๒๔๖๔ ข้าราชการกรมพิณพาทย์หลวง กรมมหรสพ ซึ่งโดยเสด็จพระราชดำเนินพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวประทับแรม ณ หาดเจ้าสำราญ จังหวัดเพชรบุรี ขณะอยู่ในที่พัก ก็ฝึกซ้อมเพลงกันเป็นกิจวัตร ในขณะที่ซ้อมมาถึงเพลงมะลิเลื้อย พระยาประสานดุริยศัพท์ ซึ่งเป็นผู้บังคับบัญชาและครู อยู่ ณ เรือนพักอีกหลังหนึ่งติด ๆ กัน ก็เดินมาบอกว่า “เพลงมะลิเลื้อยนี้ ท่อนต้นขาดอยู่จังหวะหนึ่งเติมเสียให้เต็มซิ” ในที่นั้น พระเพลงไพเราะ (โสม สุวาทิต) เป็นผู้มีอาวุโสในทางวิชาการและบรรดาศักดิ์ จึงได้ตรวจสอบและเพิ่มเติมทำนองอีก ๑ จังหวะให้ครบถ้วน อันนิสัยของพระยาดุริยศัพท์นั้นเท่าที่ได้สังเกตและประสบมา ท่านเป็นผู้ที่ยึดมั่นคงอยู่เสมอว่า เพลงใดที่ได้ต่อมาจากครูแล้ว จะผิดหรือจะขาดเกินอย่างไร ไม่ยอมแก้ไขดัดแปลงเป็นอันขาด อย่างดีก็เพียงบอกให้ศิษย์ทราบและแก้ไขกันเองเท่านั้น นายมนตรี ตราโมท จึงว่าเพลงมะลิเลื้อย ๓ ชั้น ไม่ใช่เป็นของพระยาประสานดุริยศัพท์ (แปลก ประสานศัพท์) แต่เป็นของครูช้อย สุนทรวาทิน ซึ่งเป็นครูผู้หนึ่งของพระยาประสานดุริยศัพท์ด้วยเหตุฉะนี้

(๓๗) เพลงโหมโรงเยี่ยมวิมาน

เพลงนี้เป็นที่รับกันว่า ครูแตง (ปี่) เป็นผู้แต่งจากเพลงปฐมดุสิต และมีเพลงน้ำลอดใต้ทรายผสมอยู่ด้วย เมื่อราว พ.ศ. ๒๔๕๑ ได้มีการประชันวงกันขึ้นถึง ๖ วง การประชันครั้งนั้น เนื่องมาจากการขึ้นวังใหม่บางขุนพรหม จะเรียกว่าเป็นการ

ประชันครั้งมโหฬารก็ว่าได้ ในจำนวนปี่พาทย์ทั้ง ๖ วงนี้ มีวงของสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช (คือ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว) ซึ่งมีครูแปลก ประสานศัพท์ เป็นครู (ซึ่งต่อมาได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นพระยาประสานดุริยศัพท์) ก็ได้นำเพลงเยี่ยมวิมานนี้มาใช้เป็นเพลงโหมโรง ในการที่นำเพลงนี้มาใช้ มีเหตุผลอยู่ว่า

(๑) ชื่อก็ไพเราะเป็นศิริมงคล

(๒) ทำนองก็ไพเราะ เพรียบพร้อมไปด้วยลูกล้อลูกขัด ลูกเหลื่อม และทำนองกรอ

(๓) เพลงนี้ไม่สั้นและไม่ยาวเกินไป ไม่เป็นการบั่นทอนกำลังของทหารเอก (คือคนระนาด) เพราะเพลงที่จะต่อสู้กันด้วยฝีมือ จนถึงเป็นถึงตายก็ยังมีอีกมาก เช่น เพลงเขมรราชบุรี, ทยอยนอก, เดี่ยวพญาโศก, แขกมอญและกราวใน ฯลฯ

อนึ่ง สำหรับจิตใจของพระยาประสานดุริยศัพท์นี้ เป็นที่รู้กันในอุดมคติของท่านดีว่า การที่ท่านจะแสดงฝีไม้ลายมือประชันกันทั้งที ถ้าท่านจะคิดแต่งเพลงใหม่ก็ทำได้ แต่ท่านไม่ทำดังนั้น กลับไปนำของเก่ามาใช้อีก แสดงว่าเพลงเยี่ยมวิมานซึ่งเป็นเพลงเก่านี้ คงเป็นที่สบอารมณ์ของท่านอยู่แล้ว และท่านคงจะถือว่าการเอาอย่างหรือเลียนแบบของใครก็ตาม ไม่ถือเป็นการเสียหายแต่อย่างใด ถ้าท่านเห็นว่าของเก่านั้นอยู่ในอุดมคติและความพอใจของท่าน จึงขอสรุปว่าเพชรน้ำแท้ ทองเนื้อกษัตริย์ พระธรรมและคำสั่งสอน ความสัจจริง เป็นสิ่งไม่ตาย ดังเช่นเพลงโหมโรงเยี่ยมวิมานนี้เป็นต้น

(๓๘) เพลงโหมโรงยะโฮร์ (เฉพาะอังกะลุง)

เพลงโหมโรงยะโฮร์ที่ใช้โหมโรงนี้ เป็นเพลงของชวาชนิดหนึ่ง ซึ่งใช้เป็นเพลงโหมโรงของอังกะลุงโดยเฉพาะ

สำหรับอังกะลุงที่ใช้บรรเลงขณะนี้ ปรากฏว่าเป็นที่นิยมกันอยู่มาก เท่าที่ทราบมา ในเรื่องเพลงยะโฮร์นี้ หลวงประดิษฐ์ไพเราะ (ศร ศิลปบรรเลง) เป็นผู้ที่

นำเพลงนี้มาใช้บรรเลงก่อน คือ เมื่อราว พ.ศ. ๒๔๕๐ ท่านได้ตามเสด็จพระราชบิดุลาบรมพงศาภิมุข เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช เมื่อคราวเสด็จประพาสชวาใน พ.ศ. นั้น แล้วหลวงประดิษฐ์ไพเราะก็ได้นำเพลงยะโฮร์นี้มาด้วย และเป็นเพลงที่นิยมบรรเลงกันอยู่ทุกวันนี้

(๓๙) เพลงโหมโรงราโค

การแต่งเพลงก็ดี หรือการแต่งหนังสือก็ดี ย่อมต้องมีไวยกรณ์ มีมาตราแบ่งประโยคและวรรคตอน มีสัมผัสเช่นเดียวกัน และเป็นเช่นนี้ทุกชาติทุกภาษา โดยเฉพาะตำราการแต่งเพลงของอินเดีย ได้วางกฎเกณฑ์ มีมาตราแบ่งประโยคและวรรคตอนไว้ด้วยความละเอียดลออ และมีชื่อประจำประโยคทำนองไว้อย่างแน่นอนด้วย ทำนองก็มีชื่อเรียกว่า “ราคะ” เป็นเพศชายก็มี “ราคินี” เป็นเพศหญิงก็มี เป็นคู่กันและยังแจงลงไปเป็นลูกหลานของราคะและราคินี เป็นส่วนละเอียดและปลีกย่อยอีก เทียบกับครอบครัวของคนเรา

เพลงราโค ๒ ชั้น เป็นเพลงเก่าสมัยกรุงศรีอยุธยา มีท่อนเดียว นายมนตรี ตราโมท ได้มาจากพระยาประสานดุริยศัพท์ (แปลก ประสานศัพท์) กับอีกเพลงหนึ่งก็มีท่อนเดียวและท่านก็บอกว่าชื่อ “ราโค” เหมือนกัน แต่เป็นทางฝั่งข้างโน้น(ธนบุรี) จึงเข้าใจว่า เพลงราโคนี้คงมาจากชื่อวิถีทางทำนองที่เรียกว่า ราคะของอินเดียดังกล่าว แล้วส่วนราโคฝั่งโน้น อาจเป็นราคินี คือ ราโคตัวเมียนั่นเอง แต่ยังไม่มีโอกาสที่จะหาหลักฐาน และบทเพลงของอินเดียนำมาปรับเข้าเปรียบเทียบกันให้ทราบชัดได้แน่นอน จึงเป็นแต่คาดหมายสันนิฐานไว้ เพื่อเป็นแนวทางสำหรับพิจารณาของท่านผู้รู้ต่อไป

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๔ นายมนตรี ตราโมท ได้แต่งเพลงราโคทั้งสองนี้ ขึ้นเป็น ๓ ชั้น บรรเลงติดต่อกันเป็น ๒ เพลง ตามแบบเพลงโหมโรง ความหมายของเพลงแสดงถึงการฟ้อนรำเป็นหมู่ ๆ รื่นเริงกันในครอบครัว และมีสำเนียงแขกปนอยู่นิดหน่อยให้สมกับชื่อที่คิดไว้ว่ามีกำเนิดมาจากดินแดนภารตะ

(๔๐) เพลง "รัวประลอง" เสภา

รัวประลองเสภานี้ ปี่พาทย์ใช้บรรเลงก่อนจะโหมโรง ซึ่งเป็นประเพณีมาแต่โบราณ ก่อนจะถึงเพลงโหมโรงทุก ๆ เพลง ผู้ฟังคงจะได้ยินปี่พาทย์บรรเลง "รัวประลองเสภา" อันรัวประลองเสภานี้ มีความมุ่งหมายแสดงเดชอำนาจเสมือนดังตวาดประกาศชื่อตัวเองออกมาให้ศัตรูขาม แต่ประโยชน์อีกอย่างหนึ่ง ก็เพื่อได้ตรวจเสียงของเครื่องบรรเลงว่าลูกไหน เสียงไหน ติดขัดอย่างไร หรือทั้งทำให้มือและลมที่จะใช้บรรเลงได้รู้สึกตัว เป็นการเตือนประสาทเสียก่อน เข้าใจว่ารัวประลองเสภานี้ คงจะเริ่มใช้ขึ้นในรัชกาลที่ ๔ ซึ่งเป็นสมัยที่มีวงปี่พาทย์ที่มีฝีมือมากมายหลายวง และคงจะเกิดจากการประชันกันด้วย ที่มีชื่อว่า "รัวประลองเสภา" ก็เพราะใช้บรรเลงนำเฉพาะการโหมโรงเสภาเท่านั้น

(๔๑) เพลงโหมโรง "วา"

เดิมเพลงโหมโรงเสภาใช้อย่างเพลงโหมโรงมหรสพ ซึ่งมีมากมายหลายเพลงด้วยกัน ล้วนแต่ยาวทั้งสิ้น เมื่อการบรรเลงปี่พาทย์ประกอบเสภาต้องโหมโรงอยู่เป็นเวลานาน เป็นการเสียเวลาที่ผู้คอยฟังจะทนรออยู่ได้ ถ้ายิ่งเป็นองค์พระมหากษัตริย์ด้วยแล้ว ก็ยิ่งจะทรงรำคาญเวลาที่รอนี้ยิ่งขึ้นอีกหลายเท่า จึงโปรดเกล้าให้รวบรัดตัดความบรรเลงแต่เพลง " วา" เป็นเพลงโหมโรงแต่เพลงเดียว ก็เป็นการทันอกทันใจผู้ฟังเสภามากขึ้น จึงถือเป็นประเพณีกันดังนี้สืบมา แต่วิสัยศิลปิน ก็เหมือนนักเลงวิทยาการทั้งหลาย ถ้าต้องทำสิ่งใดซ้ำซากอยู่เช่นนี้ทุกครั้ง โดยไม่มีการเปลี่ยนแปลงงอกงาม จึงมีผู้ประดิษฐ์คิดทำเพลงอื่นอันมีจังหวะหน้าทับเป็นประเภทเดียวกันกับเพลงวามาบรรเลงแทน ต่อเมื่อจะจบ ให้ขับเสภา จึงนำทำนองอันเป็นวิธีจบของเพลงวาไปใช้ต่อท้าย

(๔๒) เพลงโหมโรงศรทอง

เพลงโหมโรงศรทองนี้ หลวงประดิษฐ์ไพเราะ (ศร ศิลปบรรเลง) ได้แต่งขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๐ เพื่อใช้โหมโรงของคณะศรทอง ประหนึ่งเครื่องหมายอันท่านผู้ฟังควรสำเหนียกไว้เป็นเครื่องสังเกตแห่งคณะด้วย

(๔๓) เพลงโหมโรงศรีสังคีต ๓ ชั้น

เพลงโหมโรงศรีสังคีต นายโชติ ดุริยประณีต ได้แต่งขึ้นจากเพลงสีนวลของเดิม โดยยึด ๒ ชั้นของเดิมเป็นหลัก แต่เที่ยวกลับของท่อน ๑ และท่อน ๒ นั้นได้เพิ่มลูกล้อลูกขัดขึ้น ให้เหมาะสมที่จะเป็นเพลงโหมโรง และต่อท้ายด้วยเพลงขยะแขยงอีกเพลงหนึ่ง เพื่อจะให้คึกคักสนุกสนานขึ้น เพลงสีนวลเป็นเพลงหน้าพาทย์ที่ใช้ประกอบในการแสดงโขน ละคอน และรวมอยู่ในเพลงเรื่องสีนวล อันเป็นเพลงที่มีทำนองอ่อนหวานและเชื่องช้า เหมาะสำหรับจะบรรเลงประกอบการรำของหญิงที่แต่งกายแบบไทย คือ นุ่งผ้าลายโจงกระเบนและมีผ้าแถบห่มสไบเฉียง ทัดดอกไม้สีแดงและให้ชื่อว่ารำสีนวล การที่นายโชติ ดุริยประณีต ได้นำเพลงสีนวลมาแต่งขึ้นเป็น ๓ ชั้น สำหรับเป็นเพลงโหมโรง เพราะเห็นว่าเพลงสีนวลนี้มีลีลาและท่วงทีอ่อนหวานน่าฟังเพลงหนึ่ง

(๔๔) เพลงโหมโรงอนงค์สุชาดา ๓ ชั้น

เพลงนี้ พระยาประสานดุริยศัพท์ (แปลก ประสานศัพท์) เป็นผู้แต่งทำนองและลีลาของเพลงอนงค์สุชาดา เมื่อฟังดูมีน้ำเสียงค่อนข้างไปทางจีน เป็นทำนองเรียบ ๆ สละสลวยน่าฟังเพลงหนึ่ง เพลงนี้ความจริงเป็นเพลงที่ใช้ขับร้อง แต่เคยมีผู้นำไปบรรเลงเป็นเพลงโหมโรงสำหรับเครื่องสายผสมขิมจีน จึงนำมารวมไว้ในชุดโหมโรงด้วย

(หมายเหตุ การรวบรวมเพลงโหมโรงนี้ เพื่อให้เป็นไปตามความประสงค์ของท่านเจ้าภาพที่ต้องการอยากได้เฉพาะเพลงรุ่นเก่าเท่านั้น ฉะนั้นในที่นี้ จึงมิได้รวบรวมบรรดาเพลงซึ่งมีแต่งกันขึ้นมามากมายเพลงในสมัยหลัง ๆ นี้ โดยเฉพาะเพลงโหมโรงที่แต่งประจำสถานศึกษาหรือสถาบันต่าง ๆ เข้าไปด้วย)

เพลงตับเรื่อง-ตับเพลง-เพลงลูกบท

เพลงท้ายเครื่อง-เพลงหางเครื่อง

สารบัญเพลงตับเรื่อง, ตับเพลง, เพลงลูกบท, เพลงท้ายเครื่อง, เพลงหางเครื่องทั้งหลาย

		หน้า
๑)	ตับเรื่องรามเกียรติ์ตอนนางลอยบั้นต้นหรือตับใหญ่ (บทเก่า)	๑๐๘
๒)	ตับเรื่องรามเกียรติ์ตอนนางลอยบั้นต้นหรือตับใหญ่ (บทใหม่)	๑๑๓
๓)	ตับเรื่องรามเกียรติ์ตอนนางลอยบั้นปลายหรือตับเล็ก	๑๑๘
๔)	ตับเรื่องรามเกียรติ์ตอนศึกพรหมาศ	๑๒๒
๕)	ตับเรื่องรามเกียรติ์ตอนอินทรชิตแผลงศรนาคบาศ	๑๒๗
๖)	ตับเรื่องอิเหนาตอนตัดดอกไม้ฉายกริช	๑๓๔
๗)	ตับเรื่องอิเหนาตอนไหว้พระ	๑๓๗
๘)	ตับเรื่องอิเหนาตอนบวงสรวง	๑๔๐
๙)	เรื่องพระเป็นเจ้า	๑๔๒
๑๐)	ตับเรื่องราชาธิราช	๑๔๓
๑๑)	ตับเรื่องนิทราชาคริต ตอนวิวาห์อาบูหะซันกับนางนอซาตอลอัวดัด	๑๔๕
๑๒)	ตับเรื่องนางซินเดอร์เรลลา	๑๔๘
๑๓)	ตับเรื่องสามก๊ก ตอนเล่าปี่แตกทัพโจโฉ	๑๕๐
๑๔)	ตับเรื่องขอมดำดิน	๑๕๒
๑๕)	ตับเรื่องพระลอ ตอนปู่เจ้าสั่งให้ไก่แก้วไปล่อพระลอและพระลอก็หลงตามไก่ปู่เจ้า	๑๕๓
๑๖)	ตับเรื่องอุณรุท ตอนนางศุภลักษณ์อุ้มพระอุณรุทพาเหาะไปหานางอุษาที่เมืองรัตนา	๑๕๕
๑๗)	ตับเจริญศรี (ตับพระลอ)	๑๕๖
๑๘)	ตับเรื่องรามเกียรติ์ตอนพระนารายณ์ปราบนนทุก	๑๖๑
๑๙)	ตับเรื่องท้าวแสนปม	๑๖๖
๒๐)	ตับเรื่องจันทกินรี	๑๗๒
๒๑)	ตับเรื่องพระยศเกตุ	๑๗๙
๒๒)	ตับเรื่องอุณรุท ตอนศุภลักษณ์อุ้มสม	๑๘๗
๒๓)	ตับวันทองห้ามทัพ	๑๙๐

		หน้า
๒๔)	ตับขุนช้างขุนแผน ตอนพระไวยแตกทัพ	๑๙๕
๒๕)	ตับพระยาละแวก	๒๐๕
๒๖)	ตับพาสีสอนน้อง	๒๐๗
๒๗)	ตับนเรศ	๒๐๙
๒๘)	ตับสมิงทอง	๒๑๑
๒๙)	เพลงชุดแขกไทร	๒๑๒
๓๐)	ตับต้นเพลงฉิ่ง	๒๑๓
๓๑)	ตับเพลงต้นเพลงฉิ่ง ๓ ชั้น	๒๑๔
๓๒)	ตับเพลงลมพัดชายเขา ๓ ชั้น	๒๑๕
๓๓)	กราวตลุง	๒๑๖
๓๔)	ตับมอญกละหรือมอญคละ	๒๑๗
๓๕)	บทร้องเรื่องสามก๊ก ตอนขงเบ้งทำอุบาย	๒๑๙
๓๖)	ตับขะแมกอฮอท	๒๒๐
๓๗)	ออกภาษาต่าง ๆ	๒๒๑
๓๘)	เพลงท้ายเครื่องตามเนื้อความเรื่องขอมดำดิน	๒๒๕
๓๙)	เพลงยาดเล้	๒๒๖
๔๐)	เพลงกะหรัดราขา	๒๒๗

ตับเรื่องรามเกียรติ์ ตอนนางลอย

จับตั้งแต่ตอนพิเภกทำนายฝันว่าทศกัณฐ์จะแพ้สงครามและจะถูกฆ่าตาย ควรจะสะเดาะเคราะห์เสีย โดยคืนนางสีดาไปให้แก่พระราม ทศกัณฐ์โกรธจึงขับพิเภกออกไปเสียจากลงกา เมื่อพิเภกออกจากลงกาแล้วก็สมัครเข้าเป็นพวกพระราม และขอดูฤทธิ์ของพวกลิง พระรามจึงสั่งให้พวกลิงประลองฤทธิ์ให้พิเภกดู สุกรสารแปลงเป็นลิงเข้าปะปนกับไพร่พล พิเภกรู้จึงบอกให้หนุมานจับตัวนำไปถวายพระราม พระรามสั่งให้เฆี่ยนและสักหน้าปล่อยตัวไป สุกรสารกลับไปหาทศกัณฐ์ ทศกัณฐ์รู้ จึงคิดหาอุบายให้นางเบญจกาย ปลอมตัวเป็นนางสีดาตายลอยน้ำไปที่ท่าพระรามอยู่ ครั้งแรกพระรามคิดว่านางสีดาตายจริง แต่หนุมานท้วงไว้แล้วให้นำนางปลอมไปเผาไฟ นางเบญจกายทนความร้อนไม่ได้ ก็กลับกลายเป็นรูปเดิมเหาะหนีไป หนุมานตามจับได้ แต่พระรามให้นำนางกลับไปส่งกรุงลงกา เพราะเห็นแก่พิเภกผู้เป็นบิดา หนุมานก็ได้นางเบญจกายเป็นภรรยา

ตับเรื่องรามเกียรติ์ตอนนางลอยนี้ แบ่งออกเป็น ๒ ตอน เรียกว่าบั้นต้นกับบั้นปลาย หรือตับใหญ่กับตับเล็กก็เรียกกัน บั้นต้นหรือตับใหญ่ เริ่มตั้งแต่ทศกัณฐ์สั่งให้นางเบญจกายมาเฝ้า เพื่อจะใช้ให้แปลงตัวเป็นนางสีดา ทำตายลอยน้ำไปให้พระรามเห็น ส่วนบั้นปลายก็ตับเล็ก เริ่มแต่นางเบญจกายรับคำสั่งทศกัณฐ์ ให้ปลอมตัวเป็นนางสีดาทำตายลอยน้ำไปติดที่หน้าฉนวนพระราม พระรามมาลงสรงพบเข้าก็เชื่อว่านางสีดาตายจริง ก็ร้องไห้ร่ำรักและกริ้วหนุมานว่าเป็นต้นเหตุทำให้ทศกัณฐ์ฆ่านางสีดา หนุมานพิจารณาดู รู้ว่ายักษ์แปลงตัวมา จึงขออาสาพิสูจน์

สมเด็จเจ้าฟ้า กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงแต่งบั้นปลายขึ้นเล่นรับแขกเมืองก่อน แล้วจึงทรงแต่งบั้นต้นเดิมให้ยาวขึ้น เล่นงานออกแขกอย่างไทย ๆ ซึ่งต้องบรรเลงนาน ๆ

ประวัติมีว่า เมื่อครั้งเคาน์ตออฟตุรินแห่งอิตาลีเสด็จเข้ามาเฝ้าทูลละอองธุลี-พระบาท ณ กรุงเทพ ฯ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระราชดำรัสสั่งให้

เจ้าพระยาเทเวศร์ ฯ ทูลขอให้สมเด็จเจ้าฟ้า กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงช่วยอำนวยการจัด พระองค์ท่านก็ได้ทรงพระนิพนธ์เพลงตับเรื่องรามเกียรติ์ชุดนางลอยขึ้น ฝึกซ้อมนักร้องนักดนตรีของกรมมหรสพผสมทบกับของเจ้าพระยาเทเวศร์ ฯ เอง ร่วมกันบรรเลง ณ พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท เมื่อวันที่ ๑๓ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๔๑ ครั้งนั้นเป็นครั้งแรกที่ได้มีการบรรเลงเพลงไทยเป็นเรื่องเดียวติดต่อกันโดยตลอด

เรื่องรามเกียรติ์
ตอนนางลอยบั้นต้นหรือตับใหญ่ (บทเก่า)

โหมโรง ฯ วาลงโรง ฯ

สร้อยทอง

เมื่อนั้น องค์ท้าวทศพักตร์ยักษา
ทุกข์ร้อนถอนฤทัยไปมา ตรึกตราถึงสงครามรามลักษมณ์
ครั้งนี้ทีศึกเห็นใหญ่หลวง จะลุล่วงลงกาอาณาจักร
จำจะคิดตัดศึกที่ฮึกฮัก ให้เลิกไปไม่พักต้องต่อตี

ทองย่อน

จึงตรัสสั่งเบญจกายกัญญา จงแปลงเป็นสีดามารศรี
ทำตายลอยไปในวารี อยู่ที่ฉนวนท่าพลับพลาไชย
เมื่อพระรามลงสรงคงคา จะคิดว่าเมียรักตักษัย
เห็นจะล่าเลิกทัพกลับไป เราจะได้สิ้นทุกข์สุขสำราญ

เขมรปากท่อ

เมื่อนั้น เบญจกายร้อนใจดังไฟผลาญ
จำเป็นทูลตอบให้ชอบการ ตัวหลานไม่ขัดพระบัญชา
แต่ซึ่งจะจำแลงแปลงอินทรีย์ ข้านี้นึกพะวังกังขา
ด้วยองค์ภควดีสีดา ไม่เห็นว่ารูปร่างเป็นอย่างไร

สมิงทองมอญ

เมื่อนั้น | พระยายักษ์ยินดีจะมีไหน
จึงเรียกกวอช่อฟ้ามาทันใด | ให้ทรงไปสวนขวัญมิทันช้า

กินนรรำ

(บางครั้งก็ใช้เพลงลมพัดชายเขา หรือทะแย)

เมื่อนั้น | นวลนางเบญจกายยักษา
นบนิ้วประนมบังคมลา | ออกมาจากที่มณเฑียรทอง
ขึ้นทรงวอสุวรรณพรรณราย | วิสูตรสายม่านมิดปิดป้อง
โขลนจ่าเถ้าแก่แซ่ซร้อง | ออกจากท้องฉนวนในไคลคลา

ปี่พาทย์ทำเพลงกลองโยน เชิด

แขกลพบุรี

ครั้นถึงสวนศรีที่หยุดยั้ง | จึงไปยังชนนีเสน่หา
บังคมก้มกราบกับบาทา | ฟูมฟายชลนาโศกาลัย

ปี่พาทย์ทำเพลงโอด

เมื่อนั้น | ตรีชฎาหลากจิตคิดสงสัย
ปลอบถามลูกน้อยกลอยใจ | ทุกข์ร้อนสิ่งใดจึงโศกี
เมื่อนั้น | เบญจกายเล่าความเป็นถ้วนถี่
เมื่อตรัสใช้จะบิดคิดหลบลี้ | เกรงจะมีโทษาให้ฆ่าฟัน
แต่ลูกจะบรรลัยก็ไม่ว่า | กลัวจะพามารดาอาสัญ
จึงมาเฝ้านางสีดาวิลาวัณย์ | จำสำคัญจำแลงแปลงกายไป
ฟังว่า | ตรีชฎาทุกข์หนักเพียงตักษัย
ลูกเอยอันพระรามเรืองชัย | พ่อเจ้าเขาก็ได้ไปพึ่งพา
ฉวยกระไรไม่พ้นโทษทัณฑ์ | จะพากันสิ้นชีวังสังขาร์
ยากเย็นเป็นมิรู้ที่พูดจา | กัลยาร่ำพลางทางโศกี

ปี่พาทย์ทำเพลงโอด

เมื่อนั้น เบญจกายตรึกตรองหมองศรี
นบนิ้วทูลพระชนนี ทั้งนี้ก็ตามแต่เวรา
สารพัดขัดข้องทั้งสองข้าง ไปสู้ตายวายวางเอาข้างหน้า
ว่าพลางทางถวายบังคมลา ไปเฝ้าสีดาพระยานาง

เพลงฉิ่ง

(หรือฝรั่งควง)

ครั้นถึงจึงตรงเข้าไปเฝ้า ก้มเกล้าเล่าลวงไปต่างต่าง
ทูลพลางทางชะม้ายชายตาพลาง ดูรูปร่างนางสีดานารี
ครั้นจำสำคัญได้มั่นคง จึงลาองค์อัคเรศโฉมศรี
ออกจากสวนขวัญทันที ทรงวอจรลีเข้าลงกา

ปี่พาทย์ทำเพลงเชิด

จำปาทองเทศ

ครั้นถึงที่ประทับฉับพลัน ลงจากวอสุวรรณอันเลขา
จึงร่ายเวทย์จำแลงแปลงกายา เหมือนรูปทรงองค์สีดาน่ารัก

ปี่พาทย์ทำเพลงกระบองกัน รัว

ฉุยฉาย

ฉุยฉายเอย จะเข้าไปเฝ้าเจ้าก็กรีดกราย
เยื้องย่าง เจ้าช่างปลอมกาย ให้ละเมียดละม้าย สีดานงลักษณ์
ถึงพระราม เห็นทรามวัย จะฉงนพระทัย ให้อะเหลื่ออะหลัก
งามนักเอย ใครเห็นพิมพ์พักตร์ ก็จะรักจะใคร่
หลับก็จะฝัน ครั้นตื่นก็จะคิด อยากเห็นอีกสักนิด หนึ่งให้ชื่นใจ
งามคม ดุจคมศรชัย ถูกนอกทะลุใน ให้เจ็บอุรา

แม่ศรี

แม่ศรีเอย	แม่ศรีรากษสี
แม่แปลงอินทรีย์	เป็นแม่ศรีสีดา
ทศพักตร์มลักเห็น	จะตื่นจะเต้นในวิญญา
เหมือนล้อเล่นให้เป็นบ้า	ระอาเจ้าแม่ศรีเอย
อรชรเอย	อรชรอ้อนแอ้น
เอวขาแขนแมน	แม้นเหมือนกินรี
ระทวยนวยนาด	วิลาสจรลี
ขึ้นปราสาทมณี	เฝ้าพระบิตุลาเอย

ปี่พาทย์ทำเพลงเร็ว

คลื่นกระทบฝั่ง

เมื่อนั้น	องค์ท้าวทศพักตร์ยักษา
ครั้นเห็นเบญจกายจำแลงมา	สำคัญว่าสีดานารี
แย้มแย้มพะยักหน้าง่าพระหัตถ์	พลางดำรัสตรัสเชิญนางโฉมศรี
เห็นหยุดยั้งรั้งรอไม่จรลี	อสุรีรีบมารับฉับไว

ลีลากระทุ่ม

(หรืออาจร้องเพลงคลื่นกระทบฝั่งก็ได้)

เข้าชิดพิศดูไม่วางตา	น้อยหรืองามนักหนาน่ารักใคร่
แสนคิดพิศวาสเพียงขาดใจ	จึงปราศรัยทอดสนิทติดพัน

โอ้ชาตรี

ยอดมิ่ง	เป็นความในใจจริงทุกสิ่งสรรพ์
หวังสวาทมาดหมายไม่วายวัน	จะรับขวัญนัยนามาธานี
พี่ผูกใจจึงไปดลจิตเจ้า	ให้โฉมยงนงเยาว์มาหาพี่
จงผินพักตรามาข้างนี้	พูดจาพาทีกับพี่ยา
ควรหรือทำสะเทิ้นเมินเฉย	ไม่เห็นเลยว่ารักเจ้านักหนา
มาหยุดอยู่นี่ไยจงไคลคลา	ไปนั่งแท่นแว่นฟ้าเถิดเทวี

พราหมณ์ดีดน้ำเต้า

เมื่อนั้น นวลนางเบญจกายโฉมศรี
ทูลสนองบัญชาว่าข้านี้ มิใช่ภัควดีสีดา
ยังขืนเฝ้าลดเลี้ยวเกี้ยวพาน วิบากกรรมรำคาญหนักหนา
ดูเอาเถิดทรงฤทธิ์บิตุลา อะไรมาหลงใหลได้เช่นนี้

โอ้โลม

โฉมเฉลา ยุพเยาว์ยอดฟ้ามารศรี
เจ้าอายเหนียมเรียมไยนะเทวี จะเสกเจ้าเป็นศรีพระนคร
อันพระรามฤษีสามีน้อง ไม่ควรครองคู่เคียงเรียงหมอน
พี่จะยกไปสังหารราญรอน ให้ม้วยมรณ์สิ้นเสี้ยนศัตรูเรา
ว่าพลางทางขยับจับต้อง เลียมลองเล้าโลมโฉมเฉลา
ฉวยชายสไบทรงนงเยาว์ นิจจาเจ้าอย่าสลัดตัดเยื่อใย

ปีนตลิ่งนอก

เมื่อนั้น เบญจกายกัลยาอัชฌาศัย
อัปยศอดสูหมู่นางใน ก็กลายรูปแปลงไปมิได้ช้า

ปี่พาทย์ทำเพลงรัว

จีนขิมเล็ก

เมื่อนั้น ทศกัณฐ์ตกตะลึงแล้วจึงว่า
ไม่ทันคิดผิดจริงเจียวนัดดา อย่าถือโทษเลยหนาลุงตาลาย
สู้แข็งขืนยืนเก้อเพ้อตรัส แม้นหลานตัดศึกสมอารมณ์หมาย
เมืองมารจะเป็นสุขสนุกสบาย เจ้าเร่งผันผายไปให้ทันการ

(ถ้าจะร้องเป็นตับใหญ่ เมื่อจบเพลงจีนขิมเล็กนี้แล้ว ก็ร้องต่อด้วยเพลงเชิดฉิ่งที่ขึ้นต้นว่า “เมื่อนั้น เบญจกายรับราชบรรหาร” ซึ่งเป็นเพลงอันดับที่ ๒ ในตับเล็กหรือบั้นปลาย และร้องต่อไปจนจบตับ)

บทมโหรีเรื่องรามเกียรติ์
ชุดนางลอยบั้นต้นหรือตับใหญ่ (บทใหม่)

โหมโรง ฯ วาลงโรง ฯ

สร้อยเพลงละเลิง ร้องรับเครื่อง

เมื่อนั้น องค์ท้าวทศพักตร์ยักษา
ทุกข์ร้อนถอนฤทัยไปมา ตรึกตราถึงสงครามรามลักษมณ์
ครั้งนี้ทีศึกเห็นใหญ่หลวง จะลุล่วงลงกาอาณาจักร
จำจะคิดตัดศึกที่ฮึกฮัก ให้เลิกไปไม่พักต้องต่อตี ฯ

ทองย่อน ร้องรับเครื่อง

จึงตรัสสั่งเบญจกายกัญญา จึงแปลงเป็นสีดามารศรี
ทำตายลอยไปในวารี อยู่ที่ฉนวนท่าพลับพลาไชย
เมื่อพระรามลงสรงคงคา จะคิดว่าเป็นเมียรักตักษัย
เห็นจะล่าเลิกทัพกลับไป เราจะได้สิ้นทุกข์สุขสำราญ ฯ

เขมรปากท่อ ร้องรับเครื่อง

เมื่อนั้น เบญจกายร้อนใจดังไฟผลาญ
จำเป็นทูลตอบให้ชอบการ ตัวหลานไม่ขัดพระบัญชา
แต่ซึ่งจะจำแลงแปลงอินทรีย์ ข้านี้นึกภวังค์กังขา
ด้วยองค์ภควดีสีดา ไม่เห็นว่ารูปร่างเป็นอย่างไร ฯ

สมิงทองมอญ ร้องรับเครื่อง

เมื่อนั้น พยายักษ์ยินดีจะมีไหน
จึงเรียกกวอช่อฟ้ามาทันใด ให้ทรงไปสวนขวัญมิทันช้า ฯ

กินนรรำ ร้องรับเครื่อง

เมื่อนั้น นวลนางเบญจกายยักษา
นบนิ้วประนมบังคมลา ออกมาจากที่มณเฑียรทอง
ขึ้นทรงวอสุวรรณพรรณราย วิสูตรสายม่านมิดปิดป้อง
โขลนจ่าเถ้าแก่แซ่ซ้อง ออกจากท้องฉนวนในไคลคลา ฯ

กลองโยน เชิด

แขกลพบุรี ร้องเข้าหน้าทับรับเครื่อง

ครั้นถึงสวนศรีที่หยุดยั้ง จึงไปยังชนนีเสน่หา
บังคมก้มกราบกับบาทา ฟูมฟายชลนาโศกาลัย

โอด

เมื่อนั้น ตรีชฎาหลากจิตคิดสงสัย
เฝ้าปลอบถามลูกน้อยกลอยใจ ทุกข์ร้อนสิ่งไรจึงโศกี ฯ เนื้อ ฯ
เมื่อนั้น นวลนางเบญจกายโฉมศรี
แถลงเล่าเหตุผลชนนี ตามที่บิตุลาบัญชาใช้
จะให้ลูกนิมิตรเหมือนสีดา ไปลวงรามาว่าตักษัย
จะบิดพริ้วหลบลี้หนีไป เกรงจะให้ลงอาญาฆ่าฟัน
ถึงลูกจะบัลลัยก็ไม่ว่า กลัวจะพามารดาอาสัญ
จึงมาเฝ้านางสีดาวิลาวัณย์ จำสำคัญไปจำแลงแปลงกาย ฯ เนื้อ ฯ
เมื่อนั้น ตรีชฎาหวาดหวั่นขวัญหาย
ได้ฟังดังชีวิตจะวางวาย จึงว่ากับเบญจกายลูกรัก
อันองค์สมเด็จพระราเมศร์ พระทรงเดชเรืองฤทธิ์สิทธิศักดิ์
ทั้งพ่อเจ้าก็ได้ไปสำนัก เป็นที่พึ่งพักของบิดา
ฉวยกระไรไม่พ้นโทษทัณฑ์ จะพากันสิ้นชีวังสังขาร์
ยากเย็นเป็นมิรู้ที่พูดจา กัลยาร่ำพลางทางโศกี ฯ ฯ โอด ฯ

เมื่อนั้น	เบญจกายตรึกตรองหมองศรี
นบนิ้วทูลพระชนนี	ทั้งนี้ก็ตามแต่เวรา
สารพัดขัดข้องทั้งสองข้าง	ไปสู้ตายวายวางเอาข้างหน้า
ว่าพลางทางถวายบังคมลา	ไปเฝ้านางสีดานารี ฯ ฯ เสมอ ฯ

ต้นตะนาว ร้องรับเครื่อง

ครั้นจำสำคัญได้มั่นคง	จึ่งลาองค์อัครเรศร์โฉมศรี
ออกจากสวนขวัญทันที	ทรงวอจรลีเข้าลงกา ฯ ฯ เชิด ฯ

จำปาทองเทศ ร้องรับเครื่อง

ครั้นถึงที่ประทับฉับพลัน	ลงจากวอสุวรรณอันเลขา
จึงร่ายเวทย์จำแลงแปลงกายา	เหมือนรูปทรงองค์สีดาน่ารัก ฯ
	ฯ กระบองกัน ฯ

ฉุยฉาย ร้องเข้าหน้าทับรับเครื่อง

ฉุยฉาย	จะเข้าไปเฝ้า	เจ้าก็กรีดกราย
เยื้องย่าง	เจ้าช่างแปลงกาย	ให้ละเมียดละม้าย
สีดานงลักษณ์	ถึงพระราม	เห็นทรามวัย
จะฉงนพระทัย	ให้อะเหลื่ออะหลัก ฯ	
งามนัก	ใครเห็นพิมพ์พักตร์	ก็จะรักจะใคร่
หลับก็จะฝัน	ครั้นตื่นก็จะคิด	อยากเห็นอีกสักนิด
หนึ่งให้ชื่นใจ	งามคม	ดุจคมศรชัย
ถูกนอกทะลุใน	ให้เจ็บอุรา ฯ	

แม่ศรี ร้องเข้าหน้าทับรับเครื่อง

แม่ศรีเอย	แม่ศรีรากษสี
แม่แปลงอินทรีย์	เป็นแม่ศรีสีดา
ทศพักตร์มลักเห็น	จะตื่นจะเต้นในวิญญา
เหมือนล้อเล่นให้เป็นบ้า	ระอาเจ้าแม่ศรีเอย ฯ
อรชรเอย	อรชรอ้อนแอ้น
เอวขาแขนแมน	แม้นเหมือนกินรี
ระทวยนวยนาด	วิลาสจรลี
ขึ้นปราสาทมณี	เฝ้าพระบิตุลาเอย ฯ ฯ เพลงเร็ว ฯ

คลื่นกระทบฝั่ง ร้องรับเครื่อง

เมื่อนั้น	องค์ท้าวทศพักตร์ยักษา
แลเห็นเบญจกายจำแลงมา	สำคัญคิดว่าสีดานารี
แย้มยิ้มพยักหน้าง่าพระหัตถ์	พลางดำรัสตรัสเชิญนางโฉมศรี
เห็นหยุดยั้งรั้งรอไม่จรลี	อสุรีรีบมารับฉับพลัน ฯ
	ฯ เพลงฉิ่ง (ฝั่งน้ำ) ฯ

โอ้ชาตรี ร้องรับเครื่อง

ยอดมิ่ง	เป็นความในใจจริงทุกสิ่งสรรพ์
หวังสวาสดิ์มาดหมายไม่วายวัน	จึงรีบรับขวัญนวลอนงค์มาลงกา
ควรหรือทำสะเทิ้นเมินเฉย	ไม่เห็นเลยว่ารักเจ้าหนักหนา
มาหยุดอยู่นี่ไยจงไคลคลา	ไปนั่งแท่นแว่นฟ้าเถิดเทวี ฯ

พราหมณ์ดีดน้ำเต้า ร้องเข้าหน้าทับรับเครื่อง

เมื่อนั้น นวลนางเบญจกายโฉมศรี
ทูลสนองบัญชาว่าข้านี้ มิใช่ภควดีสีดา
ยังขืนเฝ้าลดเลี้ยวเกี้ยวพาน วิบากกรรมรำคาญหนักหนา
ดูเอาเถิดทรงฤทธิ์บิตุลา อะไรมาหลงใหลได้เช่นนี้ ฯ

โอ้โลม ร้องรับลูกคู่

โฉมเฉลา ยุพเยาว์ยอดฟ้ามารศรี
เจ้าอายเหนียมเรียมไยนะเทวี เสียแรงพี่จงรักไปลักมา
หวังจะเสกสาวสวรรค์ขวัญเนตร เป็นเอกองค์อัคเรศร์เสน่หา
ครองสมบัติพัสถานในลงกา พี่มิให้แก้วตาอนาทร
อันพระรามฤษีสามีน้อง ไม่ควรครองคู่เคียงเรียงหมอน
ว่าพลางทางขยับจับกร บังอรอย่าสลัดตัดเยื่อใย ฯ

ร่าย

เมื่อนั้น เบญจกายกัลยาอัชฌาสัย
อัปยศอดสูหมู่นางใน ก็กลายรูปแปลงไปเป็นเบญจกาย ฯ
ฯ รัว ฯ

ขิมเล็ก ร้องรับเครื่อง

เมื่อนั้น ทศกัณฐ์ครั้นเห็นก็ใจหาย
จึงเมินพักตร์ตรัสว่าตาลุงลาย ให้คลับคล้ายเคลิ้มจิตไม่คิดทัน
ผิดจริงจริงเจียวนัดดาเจ้าอย่าโกรธ อย่าถือโทษลุงเลยนะหลานขวัญ
ตรัสพลางทางดูหมู่กำนัล เห็นสรวลสันต์ก็สะเทิ้นเขินอาย ฯ

ยานี ร้องรับเครื่อง

แข็งขืนยืนเก้อเพ้อตรัส	แม้นหลานตัดศึกสมอารมณ์หมาย
เมืองมารจะเป็นสุขสนุกสบาย	เจ้าเร่งผันผายไปให้ทันการ

เชิดฉิ่ง ร้องรับเครื่อง

เมื่อนั้น	เบญจกายรับราชบรรหาร
ออกจากปราสาทรัตน์ชัชวาล	เหาะข้ามชลธารผ่านมา ฯ

(แล้วเล่นบั้นปลายต่อแต่นี้ไปจนจบ ถ้าเล่นเฉพาะบั้นต้น จบเพียงนี้)

บทคอนเสิด เรื่องรามเกียรติ์
ตอนนางลอย บั้นปลาย หรือตับเล็ก

โหมโรง ฯ วาลงโรง ฯ

ยานี รับปี่พาทย์

เมื่อนั้น	องค์ท้าวทศพักตร์ยักษา
แลเห็นเบญจกายแปลงกายา	ได้อย่างนางสีดาไม่คลาดคลาย
แย้มยิ้มพริ้มพักตร์พยักตรัส	แม้นหลานตัดศึกสมอารมณ์หมาย
เมืองมารจะเป็นสุขสนุกสบาย	เจ้าเร่งผันผายให้ทันการ ฯ

เชิดฉิ่ง รับปี่พาทย์

เมื่อนั้น	เบญจกายรับราชบรรหาร
ออกจากปราสาทรัตน์ชัชวาล	เหาะข้ามชลธารผ่านมา ฯ

แขกต่อยหม้อ

ครั้นถึงเหมติรันบรรพต	เลื่อนลดลงจากเวหา
หยุดยืนอยู่ยังฝั่งคงคา	กัลยาจำแลงแปลงอินทรีย์ ฯ ฯ รัว ฯ

โอ้ รับปี่พาทย์

เหมือนรูปทรงองค์สีดาลาวัณย์ ผิวพรรณนวลละอองผ่องศรี
ทำตายลอยไปในวารี จนใกล้ที่พระรามสรงคงคา ฯ ฯ รัว หาย ฯ

ช้าปี่ รับปี่พาทย์

เมื่อนั้น พระตรีภพลบโลกนาถา
บรรทมตื่นจากที่ศรีไสยา พอเพลาล่วงสามยามปลาย
เสนาะเสียงสำเนียงนกการเวก ออกจากเมฆแซ่ซ้องร้องถวาย
ไก่ขันแจ้วเจื้อยเฉื่อยชาย มยุเรศร้องร่ายบนปลายไม้ ฯ

หรุ่ม รับปี่พาทย์

เผยพระแกลแลดูดาวเดือน เห็นคล้อยเคลื่อนเลื่อนลับเหลี่ยมไศล
แสงทองส่องฟ้านภาลัย จวนจะใกล้ไขสีรวีวรรณ ฯ

ร่าย

จึงดำรัสตรัสชวนอนุชา ลงจากพลับพลาผายผัน
พร้อมพวกกระบี่นี่นัน จรจรัลไปยังฝั่งนที ฯ

กาเรียนร้อง (อาจใช้เต่าเห่) เข้าปี่พาทย์

งามเอยงามสรรพ งามกระบวนคั่งคับแถววิถี
สองกษัตริย์เสด็จจรลี ไปสรงวารีเล่นเย็นเย็น
ลิงหลามตามเสด็จเห็น เป็นหมวดเป็นหมู่ดูน่าชม
บ้างหาเหาบ้างเกาหู บ้างจับเลนดูแล้วเด็ดดม
บ้างแล่นไล่ขึ้นไม้ห่ม บ้างโลดล้มละเลิงใจ
นายหมวดคนหนึ่งจึงร้องห้าม ว่าอย่าซุ่มซ่ามซุกซนไป
ว่าแล้วพากันคลาไคล ตามเสด็จไปยังฝั่งนที ฯ

ฯ ออกเพลงแขกเร็วแล้วลา ฯ

ตะลุ่มโปง

ครั้นถึงพระจึงเห็นรูปแปลง ที่กลายแกล้งเป็นสีดามารศรี
ตกพระทัยไม่เป็นสมปฤดี เข้าอุ้มองค์ทวีร่ำโศกา ฯ
ฯ โอดชั้นเดียว ฯ

โอ้ปี่ รับปี่พาทย์

โอ้โอ๋อนิจจาสีดาเอ๋ย ไฉนเลยมาม้วยสังขาร์
เสียแรงพี่พยายามตามมา จนถึงฝั่งมหาสาคร
หมายจะฆ่าโคตรวงศ์พงศ์ยักษ์ เพราะความรักความเสียดายสายสมร
ยังมิทันทำการราญรอน มาม้วยมรณ์มรณาน่าปรานี
เจ้าพี่เอ๋ยอุตส่าห์พาซากศพ มาให้พบผัวรักเมื่อเป็นผี
ร่ำพลางทางทรงโศกี ดังชีวีพระนารายณ์จะวายปราณ ฯ
ฯ โอดสองชั้น ฯ

พ้อ

เหวยเหวยลูกพระพายไปเผาเมือง ทศพักตร์แค้นเคืองจึงหักหาญ
ฆ่านางทิ้งน้ำทำประจาน โทษเจ้าจะประมาณสักเพียงไร

ขวัญอ่อน

บัดนั้น วายุบุตรพิศแล้วเฉลยไข
ถ้านางม้วยด้วยฆ่าตีไซร้ บาดแผลน้อยใหญ่คงมีมา
หนึ่งลงกาอยู่ใต้ที่ประทับ ศพฤาจะทวนกลับขึ้นมาหา
รูปนี้ดีร้ายจะแปลงมา ข้าขอชันสูตรเผาไฟลอง ฯ

กล่อมพญา

เมื่อนั้น พระหริวงศ์ทรงฟังเห็นถูกต้อง
จึงตรัสให้ตัดไม้มาก่ายกอง เชิงตะกอนทำสำรองเสร็จทันใด

พราหมณ์เก็บหัวแหวน รับปี่พาทย์

ยกศพขึ้นบนเชิงตะกอน เอาฟืนตองกองซ้อนสุมใส่
ปุยน้ำมันยางคลุกซุกเข้าไป จุดไฟแล้วก็ล้อมอยู่พร้อมกัน ฯ

แขกบรเทศ รับปี่พาทย์

เมื่อนั้น เบญจกายปิ่มว่าจะอาสัญ
ร้อนแรงด้วยแสงเพลิงนั้น ก็เหาะตามเกลียวควันทันที ฯ

เชิดนอก

บัดนั้น ลูกลมแลเขม้นเห็นยักษี
กริ้วโกรธโดดตามข้ามอัคคี ขุนกระบี่เหาะไล่ไขว่คว้า
สกัดกั้นทันนางกลางโพยม ก็จู่โจมจับเป็นไม่เข่นฆ่า
แล้วเหาะตรงลงยังพสุธา จูงมาเฝ้าพระหริรักษ์ ฯ

ฯ เชิดนอก แล้วออกเตียว ฯ

ตับเรื่องรามเกียรติ์ ตอนศึกพรหมาศ

จับตั้งแต่กาลสูรรับรับสั่งทศกัณฐ์ นำข่าวตายของแสงอาทิตย์กับมังกรกรรฐ์ไปทูลอินทรชิต ซึ่งกำลังทำพิธีชุบศรพรหมมาศอยู่ อินทรชิตได้ฟังเรื่องอัปมงคลเช่นนั้นก็โกรธ แต่ติดด้วยเป็นกระแสรับสั่ง จึงจำใจออกจากโรงพิธี สั่งให้รุทกาลจัดพลแปลงร่างเป็นเทวดานางฟ้าสำหรับฟ้อนรำ ให้การุณราชแปลงเป็นช้างเอราวัณ อินทรชิตเป็นพระอินทร์ ขึ้นทรงพระยาเอราวัณ แล้วยกทัพไปโดยทางอากาศ ครั้นถึงสนามรบ แลเห็นกองทัพพระลักษมณ์ตั้งอยู่ จึงสั่งให้พลเทวดานางฟ้าที่แปลงนั้นฟ้อนรำขับร้องขึ้น พระลักษมณ์กับพลลิงได้เห็น ก็สำคัญว่าพระอินทร์เสด็จมา ต่างก็ตะลึงชมด้วยความเพลิดเพลิน อินทรชิตเห็นข้าศึกเสียกลแล้ว จึงแผลงศรพรหมมาศไปดุจสายฝน ถูกพระลักษมณ์และพลลิงสลบไป ฝ่ายหนุมานผู้ไม่ต้องศร เห็นดังนั้นก็โกรธ เหาะทะยานขึ้นหักคอช้างเอราวัณ อินทรชิตก็ตีด้วยคันศร ตกลงไปสลบอยู่ ครั้นพวกยักษ์มีชัยแก่ข้าศึกแล้ว ต่างก็โห่ร้องยกทัพกลับคืนลงกา

บทคอนเสิดหรือตับเรื่องรามเกียรติ์ ตอนศึกพรหมาศนี้ สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ได้ทรงพระนิพนธ์ใช้บรรเลงเป็นครั้งแรก ณ พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท เมื่อวันที่ ๑๗ เมษายน ๒๔๔๒ เนื่องในงานต้อนรับ ม. ดูแมร์ ผู้สำเร็จราชการอินโดจีน

บทคอนเสิดเรื่องรามเกียรติ์
ตอนอินทรชิตแผลงศรพรหมมาศ

โหมโรง ฯ เสมอ ฯ

พากย์

เมื่อนั้นทศพักตร์ยักษี ออกมุขมนตรี
แลตรัสประภาษราชการ
สารันต์ทูตทูลบมินาน สมเด็จพระเจ้าหลาน
ไปรณรงค์รามา

เสียรถเสียทศโยธา　　เสียเทพศาสตรา
พระองค์ก็เสียชีวัน
ฟังข่าวผ่าวเพียงเพลิงกัลป์　　เจ็บใจจาบัลย์
แล้วนิ่งคะนึงในใจ

เจรจา

ไททท้าวเจ้าอสุรี มีพระราชบัญชา สั่งเสนากาลสูร ให้ไปทูลอินทรชิต ว่าแสงอาทิตย์สิ้นชีวัน มังกรกรรฐ์เสียชีวาตม์ ศึกองอาจฮึกฮัก จะหนักมาพระนคร เร่งชุบศรพรหมมาศ ยกไปพิฆาตไพรี อย่าช้าทีชิงชัย รีบไปบอกลูกรัก กูบัดนี้

กราวใน

บัดนั้น　　กาลสูรเสนีมีศักดิ์
รับสั่งบังคมทศพักตร์　　ขุนยักษ์รีบเหาะระเห็จไป

ปี่พาทย์ทำเพลงเชิด

(บทตอนต้นตั้งแต่พากย์จนถึงเพลงเชิด เวลาบรรเลงรับแขกเมือง ตัดออก)

มอญรำดาบ

ครั้งถึงโรงราชพิธี　　กาลสูรเสนีบังคมไหว้
ทูลว่าพระพระบิตุรงค์ทรงชัย　　ให้มาทูลข่าวปัจจามิตร
แสงอาทิตย์ฤทธิรอนมังกรกรรฐ์　　ไปโรมรันเสียทัพดับจิต
ขอให้พระองค์ทรงฤทธิ์　　ไปเข่นฆ่าปัจจามิตรให้มรณา ฯ

ร้องร่ายดั้น

เมื่อนั้น　　อินทรชิตสิทธิศักดิ์ยักษา
ได้ยินบอกออกความอัปรา　　โกรธาลืมเนตรเห็นเสนี
ลุกขึ้นกระทืบบาทหวาดไหว　　เหม่ไอ้กาลสูรยักษี
มาพูดให้เป็นลางกลางพิธี　　ชีวิตมึงถึงที่จะบรรลัย
นี่หากคิดนิดเดียวว่ารับสั่ง　　จะหยุดยั้งยกโทษโปรดให้
ว่าพลางทางทรงศรชัย　　คลาไคลออกจากโรงพิธี ฯ

ฯ พราหมณ์ออก ฯ

ช้างประสานงา

จึงตรัสสั่งรุทการชาญกำแหง จะเปลี่ยนแปลงกายกูเป็นโกสีย์
จงให้การุณราชอสุรี แปลงอินทรีย์เป็นคชาเอราวัณ
อันโยธาทั้งหลายให้กลายเพศ เป็นเทเวศร์สุรางค์นางสวรรค์
ไว้สำหรับขับรำระบำบรรพ์ เร่งเตรียมไว้ให้ทันฤกษ์ดี ฯ

ฝรั่งควง

บัดนั้น รุทการประณตบทศรี
มาเร่งรัดจัดหมู่อสุรี คอยตามภูมีรณรงค์ ฯ

ตระ

เมื่อนั้น อินทรชิตชื่นชมสมประสงค์
จึงขึ้นบนแท่นสุวรรณบรรจง จำแลงแปลงองค์อสุรา ฯ

ชมตลาด

เป็นโกสีห์ทรงเครื่องเรืองอร่าม ล้วนแก้วเก้าเงางามวามเวหา
จับพระแสงพรหมาศยาตรา เสด็จมาเกยสุวรรณทันใด ฯ
ฯ บาทสกุณี ฯ

กราวนอก

ขึ้นทรงคอคชาเอราวัณ ทหารแห่โห่สนั่นหวั่นไหว
ขยายยกโยธาคลาไคล ลอยฟ้ามาในโพยมมาน ฯ

ทะแยกลองโยน

ช้างเอยช้างนิมิต เหมือนไม่ผิดช้างมัฆวาน
เริงแรงกำแหงหาญ ชายศึกสู้รู้ท่วงที
ผูกเครื่องเรืองทองทอ กระวิลทองหล่อทอแสงศรี
ห้อยหูพู่จามรี ปกตระพองทองพรรณราย
เครื่องสูงเรียงสามแถว ลายกาบแก้วแสงแพรวพราย
อภิรุมสับชุมสาย บังแทรกอยู่เป็นคู่เคียง

กลองชนะประโคมครึก มโหรทึกกึกก้องเสียง
แตรสังข์ส่งสำเนียง นางจำเรียงเคียงช้างทรง
สาวสุรางค์นางรำฟ้อน ดังกินนรแน่งนวลหงส์
นักสิทธิฤทธิรงค์ ถือทวนธงลิ่วลอยมา ฯ

ฯ เชิด ฯ

กระบอก

ครั้นถึงที่ประจันบานราญรอน เห็นวานรนับแสนแน่นหนา
กับทั้งองค์พระลักษมณ์ศักดา ยืนรถรัตนาอยู่กลางพล
จึงหยุดช้างทรงองอาจ ลอยเลื่อนเกลื่อนกลาดกลางเวหน
ให้กุมภัณฑ์บันดาลจำแลงตน ใส่กลขับรำระบำบรรพ์

แขกตาเสือ (อาจใช้แขกอะหวัง)

บัดนั้น รูปนิมิตฤทธิแรงแข็งขัน
สาวสุรางค์นางฟ้าเทวัญ บังคมคัลคำนับรับบัญชา ฯ

สร้อยสน

ต่างจับระบำรำฟ้อน ทอดกรกรีดกรายซ้ายขวา
ร่ายเรียงเคียงคมประสมตา เลี้ยวไล่ไขว่คว้าเป็นท่าทาง
ซ้อนจังหวะประเท้าเคล่าคล่อง เลี้ยวลอดสอดคล้องไปตามหว่าง
วงเวียนเหียนหันกั้นกาง เป็นคู่คู่อยู่กลางอัมพร ฯ

กล่อม

เมื่อนั้นพระลักษมณ์ ผู้ทรงศักดิ์แลทรงศร
ทั้งพวกพลากร ดูรำฟ้อนบนเมฆา
หมายว่าสุรินทร สุรอัปสรเธอหรรษา
พระเพลินเจริญตา ทั้งพลสวาวานรไพร ฯ

ฯ พัดชา ฯ

หมายเหตุ : บทร้องในบรรทัดที่ ๔ นี้ บ้างก็ร้องว่า “พิศเพลินเจริญตา”

แมลงวันทอง

เมื่อนั้น อินทรชิตยินดีจะมีไหน
เห็นข้าศึกเสียเชิงละเลิงใจ จึงจับศรชัยขึ้นบูชา

ร้องเกริ่น (เห่เชิดฉิ่ง)

พาดสายหมายเขม้นเข่นเขี้ยว น้าวเหนี่ยวด้วยกำลังอังสา
สังเกตตรงองค์พระลักษมณ์อนุชา อสุราก็ลั่นไปทันใด ฯ
ฯ เชิดกลอง ฯ

เชิดร่าย

ลูกศรกระจายดังสายฝน ตกถูกลิงพลไม่ทนได้
แล้วต้องพระอนุชาเสนาใน สลบไปไม่เป็นสมประดี ฯ
ฯ โอด ฯ

ลิงโลด

บัดนั้น หนุมานไม่ต้องศรศรี
ยืนทะยานดาลโกรธดังอัคคี ชี้หน้าว่าเหวยสหัสนัยน์
เหตุใดไปเข้าข้างพวกยักษ์ มาแผลงผลาญพระลักษมณ์ให้ตักษัย
กูจะล้างชีวันให้บรรลัย ให้สาใจอินทราที่อาธรรม์
ว่าพลางเผ่นโผนโจนทะยาน ขึ้นตีควาญท้ายคชาอาสัญ
ง้างหักคอพญาเอราวัณ ชิงคันศรศักดิ์มัฆวาน ฯ

ลิงลาน

เมื่อนั้น อินทรชิตฤทธิไกรใจหาญ
ไม่หลีกหลบขบฟันประจันบาน รอนราญผัดผันทันท่วงที
หันเหียนเปลี่ยนท่าง่าศรจ้อง ตีต้องหนุมานชาญชัยศรี
ตกกระเด็นไปกับเศียรกรี สลบพับอยู่กับที่ยุทธนา ฯ
ฯ โอดแหบ ฯ

กราวรำพม่า

ดีใจไพรีพินาศสิ้น อสุรินสรวลสันต์หรรษา
ทั้งโยธีสมคะเนเฮฮา คืนเข้าลงกาธานี ฯ ฯ วาลงโรง ฯ

ตับเรื่องรามเกียรติ์ ตอนอินทรชิตแผลงศรนาคบาศ

หลังจากกุมภกรรณตายแล้ว อินทรชิต โอรสทศกัณฐ์ได้อาสายกกองทัพออกไปรบกับพระลักษมณ์ ได้แผลงศรนาคบาศเป็นนาคไปมัดพระลักษมณ์กับพลรบสลบไปหมด พิเภกจึงกลับมาทูลให้พระรามทรงทราบ แล้วพาพระรามเสด็จมายังสนามรบแล้วพระองค์ก็แผลงศรเป็นครุฑไปสังหารนาคเสีย พระลักษมณ์กับบรรดานายทัพนายกองก็พากันฟื้นขึ้น

ตับเรื่องรามเกียรติ์ ตอนอินทรชิตแผลงศรนาคบาศนี้ สมเด็จเจ้าฟ้า ฯ กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ได้ทรงนิพนธ์ขึ้น ใช้ขับร้องและบรรเลงในงานต้อนรับเจ้าเฮนรี่แห่งปรุซเซีย ณ พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท เมื่อเดือนธันวาคม พ.ศ. ๒๔๔๒

บทคอนเสิดเรื่องรามเกียรติ์ ตอนอินทรชิตแผลงศรนาคบาศ

โหมโรง กราวใน

ช้าหวน (หรือช้าปี่ หรือหรุ่ม)

เมื่อนั้น	พระจักรกฤษณ์ฤทธิรงค์ทรงศิลป
เสด็จออกพลับพลาหน้าคิริน	หมู่กระบิลบังคมก้มกราบกราน
(อีกฉบับหนึ่งร้องว่า)	
เมื่อนั้น	พระจักรกฤษณ์ฤทธิรงค์เรืองศรี
เสด็จออกพลับพลาหน้าคีรี	พระจักรีตรัสประภาษราชการ

นกจาก

พอเสียงโห่โกลาดังฟ้าลั่น	เคยสำคัญข้าศึกฮึกหาญ
จึงตรัสถามโหราปรีชาชาญ	เสียงสะท้านทัพใหญ่ใครยกมา ฯ

กระบี่ลีลา

บัดนั้น พิเภกบังคมก้มเกศา
จึงนับจับยามสามตา แล้ววันทาทูลพระหริรักษ์
ซึ่งเป็นจอมจัตุรงค์มาสงคราม ทรงนามอินทรชิตสิทธิศักดิ์
เป็นเอกองค์โอรสทศพักตร์ อาสาพญายักษ์ยกมา

แมลงวันทอง

เมื่อนั้น พระตรีภพลบโลกนาถา
ฟังพิเภกทูลแถลงแจ้งกิจจา จึงสั่งพระอนุชายาใจ
เจ้าจงยกพหลพลนิกร ไปราญรอนผลาญยักษ์ให้ตักษัย
แล้วตรัสสั่งสุครีพจงรีบไป เกณฑ์พลสกลไกรให้บัดนี้ ฯ

ปฐม

บัดนั้น สุครีพรับสั่งใส่เกศี
คลานคล้อยถอยออกมาทันที อึงมี่เกณฑ์พลรณรงค์ ฯ

มอญโยนดาบ

เมื่อนั้น พระลักษมณ์ชื่นชมสมประสงค์
ขอพรองค์พระหริวงศ์ แล้วลีลามาสรงคงคา ฯ

ลงสรง

สรงสหัสธาราวาริน ทรงสุคนธ์ประทิ่นกลิ่นบุปผา
สอดสนับเพลาทรงอลงกาณ์ ภูษายกทองท้องพัน
ตาดทองฉลององค์ทรงประพาส ห้อยหน้าเจียระบาดคาดกระสัน
ปั้นเหน่งเพชรพรรณรายสายสุวรรณ สร้อยกุดั่นตาบทิศพิศประไพ
ทองกรพรายแพรวแก้วพุกาม ธำมรงค์วามน้ำใส
ทรงมงกุฎกรรเจียกเจียระไน จับพระขรรค์ศรชัยไคลคลา ฯ ฯ เสมอ

(หมายเหตุ บทนี้ต่อมาตัดออก และเปลี่ยนวรรคท้ายเพลงมอญโยนดาบเป็น-ไปทรงเครื่องสรรพเสร็จเสด็จมา)

กราวนอก

ขึ้นทรงรถแก้วสุรกาญจน์	ทวยหาญกราบงามสามท่า
ทหารลิงยิงปืนสัญญา	ให้ไคลคลาเคลื่อนพหลพลนิกาย ฯ

ร้องโทน

(หรือร้องเพลงตุ้งติ้งแพรญวณ)

รถเอยรถทรง	งอนระหงระเหิดเฉิดฉาย
พระที่นั่งบัลลังก์แก้วแพรวพราย	แท่นท้ายบุษบกกนกเกริน
เทียมอัศวราชผาดผยอง	ดังจะล่องลอยฟ้าเวหาเหิน
ธงหน้านำพหลพลเดิน	ข้ามเนินมุ่งหน้ามาตรง ฯ ฯ เชิด ฯ

พม่าประเดิมเสภา

ครั้นถึงเห็นทัพนับหมื่น	ตั้งดื่นดาษไปในไพรระหง
จึงให้หยุดพลนิกายอยู่ชายดง	แล้วโบกธงสำคัญทันใด ฯ

สุดใจ (หรือสร้อยสนตัด)

เมื่อนั้น	อินทรชิตคิดหักทัพใหญ่
จึงสั่งมหาเสนาใน	ให้เร่งไพร่ดาหน้าเข้าราวี ฯ

เทพทอง

บัดนั้น	พวกพลอสุรศักดิ์ยักษี
ล้วนเข้มแข็งแกว่งอาวุธเข้าต่อตี	คลุกคลีรบรุกบุกบัน

(หมายเหตุ อีกฉบับหนึ่งว่า “ต่างสำแดงแผลงอิทธิฤทธิ เข้าต่อตีรบรับจับประจัน”)

บัดนั้น	พวกกระบี่รบรับขับขัน

(หมายเหตุ อีกฉบับหนึ่งว่า “บัดนั้น พวกกระบี่เรี่ยวแรงแข็งขัน”)

ชิงอาวุธยุดแย่งแทงฟัน	พลกุมภัณฑ์แตกตายกระจายไป ฯ

สาลิกาแก้ว

บัดนั้น สองเสนามารทหารใหญ่
เห็นพลแตกยับทั้งทัพชัย ยิ่งพิโรธใจดังไฟฟอน
เข้ารุกไล่พวกพหลพลกระบี่ อสุรีตีรุดไม่หยุดหย่อน
ฟาดด้วยศาสตราคทาธร วานรย่นย่อไม่ต่อตี ฯ
บัดนั้น สุรเสนสุรการกระบี่ศรี
ต่างสำแดงแผลงอิทธิฤทธิ เข้ารับรองอสุรีตีต้านทาน
ว่องไวได้ท่าก็ถาโถม โจนกระโจมจับยักษ์หักหาญ
ขึ้นเหยียบยันฟันฟอนรอนราญ สองมารม้วยมิดด้วยฤทธิ ฯ ฯ โอดชาตรี ฯ

นาคราชเลิกพังพาน

(อาจร้องชาตรีตลุง)

เมื่อนั้น โอรสทศพักตร์ยักษี
เห็นอสูรสองนายวายชีวี อสุรีพิโรธโกรธโกรธา
กวัดแกว่งศรสิทธิ์ฤทธิรงค์ โจนลงจากราชรถา
ไล่ตีวานรสะท้อนมา จนถึงหน้ารถทรงองค์พระลักษมณ์ ฯ
เมื่อนั้น น้องพระหริวงศ์ทรงศักดิ์
(ตอนนี้ อีกบทหนึ่ง ร้องเพลงนาคราช)
แลเห็นโอรสทศพักตร์ เข้าหาญหักโยธาวานร
จึงลงจากรถแก้วแววฟ้า หัตถ์ขวากวัดแกว่งพระแสงศร
รบรับจับกุมตลุมบอน หักหาญรานรอนอสุรี ฯ
(หมายเหตุ อีกฉบับหนึ่งว่า)
เมื่อนั้น น้องพระหริวงศ์ทรงศักดิ์
แลเห็นโอรสทศพักตร์ หาญหักตีพลร่นมา
จึงจับศรสิทธิ์ฤทธิรงค์ เสด็จลงจากราชรถา
รบรับกับองค์อสุรา หันเหียนเปลี่ยนท่าราวี

ขว้างขวาน

(อาจร้องเขมรสุดใจ)

เมื่อนั้น โอรสทศพักตร์ยักษี
ไม่ขยั้นย่อท้อต่อตี ถ้อยทีหักโหมโรมราญ ฯ
เมื่อนั้น พระลักษมณ์ศักดากล้าหาญ
รับรองป้องกันประจันบาญ ได้ทีทะยานต้านต่อยุทธ
ขึ้นเหยียบเข่าขุนมารราญรอน พระกรขยับจับมงกุฎ
ตีต้องอินทรชิตฤทธิรุทร์ หันเหเซทรุดซวนไป ฯ

เชิดฉิ่ง

เมื่อนั้น อินทรชิตค่อยดำรงทรงตัวได้
ยิ่งโกรธาตาแดงดังแสงไฟ หมายใจจะล้างให้วางวาย
จึงหยุดยืนขึ้นศรนาคบาศ เผ่นผงาดเงื้อง่าตามุ่งหมาย
คะเนแน่แลชำเลืองเยื้องกราย น้าวสายศรลั่นไปทันใด ฯ

กราวรำ

เป็นนาครัดมัดพระลักษมณ์กับพลลิง ล้มกลิ้งเกลื่อนกลาดไม่หวาดไหว
เหล่ายักษ์ไพร่นายสบายใจ ร้องเย้ยเผยไยอยู่พร้อมกัน ฯ

พิโรธ

พลแลเห็นพิเภกโหราจารย์ ขุนมารดาลเดือดหุนหัน
กระทืบบาทกราดเกรี้ยวเคี้ยวฟัน แกว่งคันศรชัยเข้าไล่ตี ฯ เชิด ฯ

ตวงพระธาตุ

พอพิเภกหนีซุกบุกเข้าป่า ได้เพลาตะวันรอนอ่อนแสงศรี
จึงตรัสกับพหลมนตรี จะกลับหลังยังบุรีดูทีมัน
พระลักษมณ์กับพวกกระบี่ที่ต้องศร พิษคงซาบม้วยมรณ์เป็นแม่นมั่น
ตรัสเสร็จเสด็จขึ้นรถสุวรรณ ให้เลิกพลขันธ์เข้าพารา ฯ

แขกเข้ารีต (อาจร้องหนีเสือ)

เมื่อนั้น น้องท้าวทศพักตร์ยักษา
เลี้ยวลัดดัดดั้นอรัญวา ตรงไปพลับพลาพนาวัน
ครั้นถึงจึงถวายอภิวาทน์ พระนารายณ์ธิราชรังสรรค์
แล้วเล่าความตามซึ่งได้รบกัน รำพันทูลพลางทางโศกา ฯ ฯ โอด ฯ

ทยอยญวน

เมื่อนั้น พระรามฟังดังจะสิ้นสังขาร์
จับพระแสงศรศรีลีลา นิลนนท์นำหน้าคลาไคล
เดินวกเวียนวงหลงที่รบ เลี้ยวตระหลบมาข้างทางทิศใต้
ด้วยมืดมิดมัวมนเป็นพ้นไป จะสำคัญอันใดนั้นไม่มี ฯ ฯ เชิดฉิ่ง ฯ

ร้องเกริ่น

พระพิโรธแล้วงดอดกลั้น จับจันทราทิตย์เรืองศรี
ขึ้นศรกรก่งด้วยฤทธี พระจักรีเสี่ยงพลางทางแผลงไป ฯ

ตะนาว (อาจร้องกบเต้น)

บันดาลเป็นเดือนหงายฉายแสง แจ่มแจ้งแนวทางสว่างไสว
เห็นนาครัดรี้พลสกลไกร ยิ่งอาวรณ์ร้อนฤทัยไคลคลา
หาพระน้องซึ่งต้องนาคบาศ พอเหลือบเห็นองค์ราชกนิษฐา
เสด็จเดินเข้าชิดพิศพักตรา วาบวิญญาทรุดองค์ลงโศกี ฯ ฯ โอด ฯ

ร้องร่าย (อาจร้องเหรา)

ครั้นค่อยสร่างโศกศัลย์จึงบัญชา ถามพระยาพิเภกยักษี
อันพระน้องกับพหลพลกระบี่ เป็นฉะนี้แล้วจะแก้ฉันใด ฯ

แขกไทร (อาจร้องตุ๊กแกว่งฉลาก)

บัดนั้น	พิเภกทูลแจ้งแถลงไข
พระอนุชาวานรพลไกร	สลบไปด้วยพิษนาคี
จงทรงแผลงแสงศรเป็นครุฑราช	ให้สังหารนาคบาศยักษี
พระอนุชาจะฟื้นคืนชีวี	ทั้งกระบี่รี้พลสกลไกร ฯ

ร้องเชิด

เมื่อนั้น	พระอวตารผ่านภพสบสมัย
ฟังทูลถูกต้องทำนองใน	เสี่ยงพระแสงแผลงไปด้วยฤทธี ฯ

ร้องแผละ

เป็นสุบรรณบินมาบนอากาศ	เข้าโฉบฉาบนาคบาศคลาศจากที่
ฉุดกระชากลากจิกขยิกขยี	จนนาคีสูญสิ้นแล้วบินไป ฯ ฯ รัว ฯ

ลมพัดชายเขา

เมื่อนั้น	พระลักษมณ์รัศมีศรีใส
ทั้งกระบี่รี้พลสกลไกร	ก็ฟื้นคืนได้สมประดี
ลุกขึ้นบังคมชมพระฤทธิ์	ไม่ม้วยมอดรอดชีวิตเพราะศรศรี
พระคุณล้ำฟ้าธาตรี	ขอรองบาทภูมีคุ้มชีวัน ฯ

มุล่ง

เมื่อนั้น	พระจักรีปรีดิ์เปรมเกษมสันต์
จึงชวนพระอนุชาจรจรัล	มาขึ้นทรงรถสุวรรณทันใด
สั่งให้เลิกโยธาพลากร	วานรโห่ลั่นหวั่นไหว
คลายคลี่รี้พลสกลไกร	กลับไปพลับพลาพนาลี ฯ ฯ เชิด ฯ

บทละคอนดึกดำบรรพ์เรื่องอิเหนา

ตอนตัดดอกไม้ฉายกริช

โหมโรงแรก
ปี่พาทย์ทำเพลงตระนอน-รัว-สีนวล-เพลงฉิ่ง

ร้องรำชมดงรับปี่พาทย์

น่าชมทีท่าพนาเวศ ที่ประเทศแทบเนินสิงขร
พฤกษาร่วมแสงทินกร ลมพัดเกสรขจรมา
ลำดวนหวลหอมพะยอมแย้ม พิกุลแกมแก้วเกดกฤษณา
ไม้ผลผลห้อยย้อยระย้า หล่นกลาดดาษดาพนาลัย

ร้องรำแม่ศรีทรงเครื่องรับปี่พาทย์

เสียงนกโพระดก มันร้องโฮกโป๊ก โฮกโป๊กอยู่หนไหน
พระพุทธเจ้าข้า กิ่งเพกานั่นเป็นไร
ตัวเขียวเขียวเอ้าเลี้ยวไป เข้าโพรงไม้ทางนี้เอย ฯ
เสียงนกกางเขน อ้อจับตอนไม้เอน เจรจาอยู่จู๋จี๋
พระพุทธเจ้าข้า น่าเอนดูเต็มที
แต่เลี้ยงไม่รอดมันยอดดี ดิ้นจนหัวฉีกปีกหักเอย ฯ
นกกาเหว่าเสียงหวาน ร้องก้องดงดาน เสียงกังวานยิ่งนัก
บุราณท่านว่าไว้ มันไข่ให้กาฟัก
เท็จจริงไม่ประจักษ์ พระพุทธเจ้าข้าเอย ฯ
นั่นไก่หรืออะไร อุ๊ยจริงจริงแหละไก่ พอทักไปก็ขันจ้า
ขันคึกอยู่คนละถิ่น ตัวไหนบินเข้าหา
พระพุทธเจ้าข้า ตีกันสิ้นท่าทางเอย ฯ
ดอกเอย ดอกมะซาง
รักกันจริงอย่าทิ้งขว้าง อย่าเหินอย่าห่างกันเอย ฯ
อย่าอึกทึกไป เสียงอะไรนั่น

ร้องรำแขกกล่อมเจ้าในโรง

ปูเลาปีนัง บากันราบา
เจ๊ะสเลมัน ยะดีรายา
กาเลาตักนัน ยามันบารู
ตุนตดมาราห์ อาเยรมาตา
ปราวกะจิ ปุเละตางะ
ปะคังปูนจา สะเตียงมาตี ฯ

ร้องรำแขกถอนสายบัว

อาเยรปาซัง สิอุรังฮิเลียร์ (ทวน)
ตันยงมดูรา ยะฮูยะฮารา (ทวน)

ร้องรำแขกลันดาดง

วาลูตวนหะบี ตาฮูอาดัด
มุดาดันตุฮา ดาปัดสะลามัด
วันนอรอมิน อาเยรมะนีเด๊ะ
มุดาดันตุฮา ซางัดลาห์ยะเร
ปราวปุเต๊ะ เก็นปาลางี
ลันตัยปากู อนิสสลาตาวิโละ
อาเยรเลีย ปาเต๊ะกูอินิ
สดับมานิต เจ๊ะปันนังมุกา ฯ

ร้องรำแขกเร็วรับปี่พาทย์

โอ้โอ๋อนิจาตัวกู มาเที่ยวหลงอยู่ในป่ากว้าง
จะกลับไปก็ไม่รู้แห่งทาง เย็นค่ำจะค้างอยู่อยู่ป่านี้
สิงห์สัตว์ในไพรมิใช่เล่น มันเห็นมันจะขบหัวบี้
จะผินหน้าพึ่งใครก็ไม่มี ครั้งนี้เห็นจะตายวายชีวา

ร้องรำชมตลาด

โอ้ศาลงามประเสริฐเพริศแพร้ว ล้วนแล้วด้วยอุไรไพจิตร
พระวิมานสามหลังดังนฤมิต มีระเบียงต่อติดเป็นวงกง
พื้นสะอาดลาดล้วนศิลาเลี่ยน แลเตียนไม่มีธุลีผง
ที่สถานลานวัดจังหวัดวง บรรจงปรายโปรยโรยทราย
รุขชาติดาษดาน่าชม รื่นร่มใบบังสุริย์ฉาย
น่าเที่ยวน่าเล่นเย็นสบาย มาเถิดมารำถวายเทวา ฯ

ร้องรำแขกประเทศรับปี่พาทย์

จะร้องเรื่อยรับขับครวญ โหยหวนสำเนียงเสียงประสาน
บำเรอเทวาหน้าพระลาน ให้กังวานเพราะพร้องก้องระงม
แม่ศรีเอย แม่ศรีสาวสะ
ยกมือไหว้พระ แล้วจะมีคนชม
ขนคิ้วเจ้าก็ต่อ ทั้งคอเจ้าก็กลม
ดูไม่ลืมปลื้มอารมณ์ ชมแม่ศรีเอย ฯ

ร้องรำวิลันดาโอดรับปี่พาทย์

รื่นกลิ่นบุปผาสารพัน มะลิวัลย์เกดกระถินลิ้นจี่
แก้วพิกุลกรรณิการ์สารภี ปีบจำปีหอมฟุ้งจรุงใจ
ช่วยกันเก็บผกาบรรดามี ถวายพระบุตรีศรีใส
จะได้ทำบุหงารำไป ถวายไทเทวาเวลาเย็น ฯ

ร้องรำเอกบทรับปี่พาทย์

จรการูปชั่วต่ำศักดิ์ ไม่ควรคู่เคียงพักตร์สมัครสมาน
ดังกากาจชาติช้าสาธารณ์ มาประมาณหมายหงส์พงศ์พระยา
แม้แผ่นดินสิ้นชายที่พึ่งเชย อย่ามีคู่เลยจะดีกว่า
พี่พลอยร้อนใจแทนทุกเวลา หรือวาสนาน้องจะต้องกัน ฯ

บทละคอนดึกดำบรรพ์ เรื่องอิเหนา

ตอนไหว้พระ

โหมโรงกลาง
ปี่พาทย์ทำเพลงลมพัดชายเขา

ร้องรำงูกลืนหาง

แม่เอยแม่งู	เจ้าไปอยู่ที่ไหนมา
ฉันไปกินน้ำหนา	กลับมาเมื่อตะกี้
ไปกินน้ำบ่อไหน	จงบอกไปให้ถ้วนถี่
ฉันจะบอกบัดเดี๋ยวนี้	บอกไปซือย่าเนิ่นช้า
ไปกินน้ำเอย	ไปกินน้ำบ่อหิน
ไปกินน้ำบ่อหิน	บินไปบินมา (ทวน)
บินเอ๋ยบินร่อน	ดังกินนรบนเวหา
รังเจ้ากินรา	บินมาบินไปเอย ฯ (ทวน)
เราจะขอถามอีกสักหน่อย	ถามอะไรบ่อยบ่อยไปทีเดียว
เออเมื่อเจ้าไปเที่ยว	กินน้ำบ่อเดียวหรือไฉน
เราไปกินอีกบ่อ	หนึ่งหนาเจ้าพ่องูใหญ่
ไปกินน้ำบ่ออะไร	จงบอกไปเร็วเถิดหนา
ไปกินน้ำเอย	กินน้ำบ่อโศก
ไปกินน้ำบ่อโศก	โยกไปโยกมา (ทวน)
โศกเอยโศกเศร้า	คิดถึงเจ้าทุกเวลา
รักเจ้าพวงดอกโศก	โยกมาโยกไปเอย ฯ (ทวน)

ร้องรำขับไม้บัณเฑาะว์

พระเป็นเจ้าพระเป็นเจ้า จงโปรดเกล้าให้แจ้งปัญหา
ขอถวายประทีปบูชา นี่เทียนบุษบานารี
นี่เทียนอิเหนานัดดา นี่เทียนจรกากรุงศรี
เทียนทองทั้งสามเล่มนี้ ขอจงเป็นที่เสี่ยงทาย

ร้องรำแขกนกเอี้ยง

แม้ข้าจะได้ข้างไหนแน่ ให้ประจักษ์ทักแท้จงหนักหนา
แม้จะได้ข้างระตูจรกา ให้เทียนพี่ยานั้นดับไป
แม้จะได้ข้างอิเหนากุเรปัน ให้รัศมีเพลิงนั้นแจ่มใส
ให้เทียนจรกาดับทันใด ขอให้เห็นประจักษ์ฉับพลัน

ร้องรำครอบจักรวาลรับปี่พาทย์

อันนางบุษบานงเยาว์ จะได้แก่อิเหนาแม่นมั่น
จรกาใช่วงศ์เทวัญ แม้ได้ครองกันจะร้ายนัก

ร้องร่าย

เกิดมาไม่ได้ยินใครลือเล่า พระเป็นเจ้ากล่าวคำให้ประจักษ์
ชะรอยว่าบุญของลูกรัก ศักดิ์สิทธิ์นักเห็นแท้แน่กระไร

ร้องรำเชื้อ

ซึ่งพระองค์ตรัสมาทั้งนี้ ข้าบาทยังมีความสงสัย
ด้วยอิเหนามิได้ชอบใจ จึงเกิดเหตุเภทภัยเป็นโกลา
จินตะหราวาตีเป็นที่รัก ไยจะร้างห่างหักมาดาหา
จินตะหราใช่วงศ์เทวา อิเหนากับบุษบานารี
วาสนาเขาเคยคู่กัน ที่จะมิรักนั้นก็ใช่ที่
บัดนี้ตามมาถึงคีรี ก็เพราะมีใจแสนเสน่ห์นาง ฯ

ร้องรำแขกปัตตานีเข้าซอรับปี่พาทย์

อิเหนาหรือมาตามด้วยความรัก ข้อนี้ไม่ประจักษ์ยังสงสัย
ซึ่งมาจากหมันหยาเวียงชัย เพราะดาหามีภัยจึงไคลคลา
หวังจะช่วยรณรงค์สงคราม มิใช่มาด้วยความเสน่หา
นี่แวะมาไหว้พระปฏิมา แล้วจะไปหมันหยาธานี

ร้องรำสีนวล

โฉมงาม ช่วยซักไซ้ไต่ถามจู้จี้
แม้นมิเชื่อวาจาเราพาที แต่นี้อย่ามาบูชาเรา ฯ

ร้องรำนกจากรับปี่พาทย์

พระองค์ได้รับวาจา จะวางนางบุษบาไปให้
จะขอเปลี่ยนอาภรณ์บังอรไว้ พอได้ชมพลางต่างกัญญา ฯ

บทละคอนดึกดำบรรพ์เรื่องอิเหนา

ตอนบวงสรวง

โหมโรงสุด
ปี่พาทย์ทำเพลงกลองโยน-รัว

ร้องรำช้าผสมเข้าเสียงระฆัง

อัญขยมบังคมบรมบาท บำบวงเทวราชรังสรรค์
ขอถวายเครื่องสังเวยพลีกรรม์ ภูเขาเงินสุวรรณอำไพ
ทั้งแพะแกะโคกระทิงมหิงสา สิ่งละพันนานาน้อยใหญ่
แก้คำซึ่งบำบวงไว้ ขอให้เป็นสุขสถาพร ฯ

ปี่พาทย์ทำเพลงสระบุหร่ง

ร้องรำฝรั่งรำเท้ารับปี่พาทย์

ยอกรขึ้นประนมเหนือเกศ ไหว้ไทเทเวศร์รังสรรค์
ศักดิ์สิทธิ์ฤทธิไกรใครจะทัน ซึ่งรับพลีกรรม์บำบวง
องค์อสัญแดหวาวราฤทธิ์ สิงสถิตอยู่ในไศลหลวง
เชิญดูขับรำทั้งปวง ซึ่งได้บวงสรวงไว้เอย ฯ

กลองแขกทำเพลงสระหม่า

ร้องรำต้นฝรั่งรับปี่พาทย์

ยอกรกึ่งเกล้าบังคม องค์บรมอสัญแดหวา
ผู้ใดบังอาจอหังการ์ จงจิตริษยาสาธารณ์
อันดวงดอกฟ้าสุมาลัย ของเราปลูกไว้ในสถาน
มันไม่เกรงพักตร์จะหักราญ จะสังหารอย่าไว้มันเลย ฯ

ปี่พาทย์ทำเพลงตาเขิ่ง เจ้าเซ็น

ร้องรำฝรั่งจรการับปี่พาทย์

ยอกรขึ้นเพียงศิโรเพศ ไหว้ไทเทเวศน้อยใหญ่
อันมีทิพเนตรส่องไป อย่าได้เข้าด้วยคนร้าย
จงสังหารผลาญหมู่ริษยา ให้ประจักษ์แก่ตาคนทั้งหลาย
ข้ามิได้คิดคดหยาบคาย ขอให้เสร็จสมหมายมาเอย ฯ

ปี่พาทย์ทำเพลงเร็ว-ลา-รัว

บทตาโบลวิวังต์ (Tableaux Vivantes)

สมเด็จเจ้าฟ้า กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงพระนิพนธ์ถวายสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๗

๑. เรื่องพระเป็นเจ้า

กล่าวถึงพระเป็นเจ้าทั้ง ๓ คือ พระนารายณ์ พระอิศวร พระพรหม บทประกอบรูปภาพพระเป็นเจ้าทั้ง ๓

สาธุการกลอง รัว

พระนารายณ์

โอมสิทธิสรวงศรีแกล้ว แผ้วมฤตยู
เอางูเป็นแท่น แกว่นกลืนฟ้ากลืนดิน
บินเอาครุฑมาขี่ สี่มือถือสังข์จักรคทาธรณี
ภีรุอวตาร อสุรแลงลาญทัก

ตระนารายณ์ รัว

พระอิศวร

โอมบรเมศวราย ผายผาหลวงอะคร้าว
ท้าวเสด็จเหนือวัวเผือก เอาเงือกเกี้ยวข้าง
อ้างทัดจันทรเป็นปิ่น ทรงอินทรชฎา
สามตาพระแพร่ง แกว่งเพชรกล้า

ตระเชิญ รัว

พระพรหม

โอมไชยะชัย ไขโสฬสพรหมญาณ
บานเศียรเกล้า เจ้าคลี่บัวทอง
ผยองเหนือขุนห่าน ท่านรังก่อดินก่อฟ้า
หน้าจตุรทิศ ไทมิตรดา
มหากฤตราไตร อมไตรโลเกศวร์
จงตรีศักดิ์ท่าน พิญาณปรมาธิเบศวร์
ไทธเรศสุรสิทธิพ่อ เสวยพรหมานทรใช่น้อย
ปฐมบุญภารดิเรก บูรภพรู้กี่ร้อย ก่อมา ฯ

ตระสันนิบาต รัว

๒. เรื่องราชาธิราช

เพลงประกอบรูปภาพในเรื่องราชาธิราช

ตอนสมิงพระรามได้ยินพระเจ้ามณเฑียรทองเรียกบุตรของตนว่าลูกเชลย จึงหนีกลับเมืองหงสาวดีตามสัญญาเดิม

จับตั้งแต่พระเจ้ากรุงต้าฉิง ซึ่งเสวยราชสมบัติอยู่ในกรุงจีน มีทหารเอกคนหนึ่งชื่อกามะนี มีฝีมือขี่ม้าแทงทวนสันทัดดีหาผู้เสมอเหมือนมิได้ อยู่มาวันหนึ่งพระเจ้ากรุงจีนเสด็จออก ตรัสปรึกษาด้วยเสนาบดีมนตรีมุขทั้งปวงว่า ทำไฉนจะได้เห็นทหารขี่ม้าสู้กันกับกามะนีตัวต่อตัวดูเล่นให้เป็นขวัญตาสักครั้งหนึ่ง กษัตริย์กรุงใดจะมีทะแกล้วทหารที่สามารถจะสู้กับกามะนีได้แต่พอชมเล่นเป็นที่เจริญตาบ้าง เสนาบดีทั้งปวงจึงกราบทูลว่า กษัตริย์ที่จะมีทะแกล้วทหารขี่ม้าสันทัดนั้น มีแต่กรุงรัตนบุระอังวะกับกรุงหงสาวดีเท่านั้น เมื่อพระเจ้ากรุงจีนได้ฟังดังนั้น ก็ยกทัพมาประชิดกรุงอังวะและส่งพระราชสารไปท้าให้พระเจ้าฝรั่งมังฆ้อง ส่งคนที่ชำนาญในการรบบนหลังม้ามาต่อสู้กับกามะนี พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องจึงตรัสสั่งให้สมิงพระรามซึ่งเป็นเชลยของพระองค์ออกไปรบ สมิงพระรามชนะ พระเจ้ากรุงจีนก็ยกทัพกลับ

พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องมีพระทัยโปรดปรานสมิงพระรามมาก จนถึงตั้งให้เป็นพระมหาอุปราชแลยกพระราชธิดาให้เป็นภรรยาสมิงพระราม แต่ก่อนที่จะรับยศต่าง ๆ นั้น สมิงพระรามได้ขอพระราชทานอนุญาตต่อพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องไว้สองประการ คือห้ามใครเรียกตนว่าเป็นเชลยหนึ่ง และถ้ามอญกับพม่าเกิดสงครามกัน ตนจะมิเข้ากับฝ่ายใดเลย อีกประการหนึ่ง สมิงพระรามได้ทำราชการอยู่กับพระเจ้าฝรั่งมังฆ้อง ต่อมาจนพระราชธิดาประสูติโอรสองค์หนึ่ง พระเจ้าอยู่หัวรักใคร่กุมารนั้นยิ่งนัก ขณะที่พระองค์เสด็จออกขุนนางคราวใด ก็ทรงอุ้มพระนัดดาเหนือพระเพลาทุกครั้ง วันหนึ่งพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องทรงอุ้มพระนัดดาออกขุนนางตามเคย สมิงพระรามก็เฝ้าอยู่ในที่นั้นด้วย ฝ่ายพระกุมารซึ่งเป็นทารกยังไม่รู้ประสีประสา คะนองลุกจากพระเพลาขึ้นยุดอังษาพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องไว้แล้วเอื้อมหัตถ์ไปเล่นในที่สูง พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องก็พลั้งพระโอษฐ์ตรัสไปว่า ลูกอ้ายเชลยนี้กล้าหาญนัก นานไปเห็นองอาจแทนมังกะยอฉะวาได้ สมิงพระรามได้ยินดังนั้นก็น้อยใจ ครั้นพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องเสด็จขึ้นแล้ว

สมิงพระรามก็ลอบหนีไปกรุงหงสาวดี พระเจ้าราชาธิราชก็จัดการต้อนรับสมิงพระราม อย่างเอิกเกริก

โหมโรงเพลงพม่า

ร้องเพลงพม่าเห่ (๒ ชั้น)

จอมขัตติยะ ครองบุรีอังวะราชฐาน
อุ้มนัดดาออกท้องพระโรงธาร ฟังบอกราชการแล้วบัญชา
ส่วนราชนัดดาเป็นทารก เกาะอังศาคว้าพระศกเล่นเกศา
จอมกษัตริย์ตรัสดุกุมารา เอะไอ้ลูกเชลยกล้าคว้าตัวกู
ตรัสแล้วระลึกคำสมิงพระราม ว่าเชลยเขาห้ามไม่ยอมอยู่
ตกพระทัยแก้ไฉนก็สุดรู้ เสด็จคืนเข้าสู่มณเฑียรชัย ฯ ฯ เสมอ ฯ

ร้องมอญรำดาบ (๒ ชั้น)

เจ้าสมิงพระราม ฟังรับสั่งมีความหม่นไหม้
ไม่ยอมอยู่อายหน้าเสนาใน จะหนีไปหงสาเหมือนว่ากัน
ออกจากพระโรงรัตน์ชัชวาล มาขึ้นอาชาชาญขมีขมัน
ขับม้าตะบึงถึงบ้านพลัน เข้าในห้องสุวรรณทันใจ ฯ ฯ พญาเดิน ฯ

ร้องตะนาว (๒ ชั้น)

ขึ้นบนเตียงเคียงข้างเห็นนางหลับ ใจจะปลิวหวิวดับเสียให้ได้
สงสารน้องจะต้องพรากจากกันไป เหมือนแกล้งทิ้งน้องไว้ไม่ใยดี
ที่จริงใจจำพรากอยากให้แจ้ง จะปลุกขึ้นเล่าแถลงก็ใช่ที่
จะโศกเศร้าเหลือสลัดตัดจรลี หลับอยู่นี่ก็ดีจะลาจร

ร้องมอญร้องไห้

หยิบกระดาษวาดอักษรชะอ้อนสั่ง น้ำตาหลั่งไหลหยดรดอักษร
แล้วสอดไว้ใต้เขนยที่นางนอน พิศพักตร์ทอดถอนหฤทัย
ค่อนตระโบมโลมลูบจูบสั่งลา นางจะรู้กายาก็หาไม่
หักจิตออกนอกห้องทันใด ขึ้นม้าควบหนีไปมิได้ช้า ฯ ฯ
โอดมอญ เชิด ฯ

๓. เรื่องนิทราชาคริต

ตอนวิวาห์อาบูหะซันกับนางนอซาตอลอัวดัด

เพลงประกอบรูปภาพในเรื่องนิทราชาคริต

สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงปรับปรุงจากพระราชนิพนธ์เรื่องลิลิตนิทราชาคริตของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งได้ทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๑ โดยทรงเก็บเนื้อความจากนิทานเรื่อง Sleeper Awaken ซึ่งเป็นนิทานเรื่องหนึ่งในหนังสือ Arabian Night Entertainment (เป็นหนังสือรวบรวมเรื่องนิทานต่าง ๆ ในประเทศตะวันตกของเมืองเรา คือ อินเดีย อาหรับ แอฟริกา อันเป็นดินแดนที่เจริญรุ่งเรืองด้วยศิลปวิทยามาก่อนประเทศอื่น ๆ)

ตอนที่ทรงดัดแปลงมาเป็นตับนิทราชาคริตนี้ เริ่มแต่กาหลิบสั่งให้จัดการพิธีวิวาห์มงคลระหว่างอาบูหะซันกับนอซาตอลอัวดัด ซึ่งต้องมีมหรสพฉลองจนครบสิบวันจึงส่งตัวเจ้าสาว ตับนิทราชาคริตนี้ เริ่มแต่บทที่ ๖๔๙-๖๖๖-๖๖๗-๖๖๙-๖๗๓ และ ๖๗๔ ซึ่งบรรยายถึงธรรมเนียมแต่งงานอย่างอาหรับ โดยนางนอซาตอลอัวดัดต้องแต่งตัวตามวันและอาบูหะซันเอาแต่หลงมัวเมาจนสิ้นทรัพย์

เพลงต่างๆ ที่ใช้ในตับนิทราชาคริตนี้ ประกอบด้วยทำนองเพลง แขกกล่อมเจ้า แขกถอนสายบัว แขกหนัง แขกต่อยหม้อ แขกเจ้าเซ็น และ พราหมณ์ดีดน้ำเต้า

ร้องแขกกล่อมเจ้า

บ่นานจึงอีแมน	ผู้แทนศาสดาจารย์
อื้นอ่านสารสัญญา	ให้ผู้มานั่งชุม-
นุมกันฟังเป็นพยาน	
ข้อคำขานเชิดชู	ว่าอาบูหะซัน
อันเป็นข้าภูธร	นอซาตอลอัวดัด
ข้าพระรัตนนารี	มีจิตจงสัญญา
เผือนราธิเบศร์	ผู้ปกเกศชาวประชา
ทรงพระกรุณาพระราชทาน	ให้สมานสมรไมตรี
เป็นสวามีภริยา	เขาทาสาทั้งสอง
ปองจิตยอมยินดี	ตามประเพณีโกหร่าน
ท่านผู้สร้างโลกา	เล็งนัยนาเป็นหลัก

ร้องแขกถอนสายบัว

ประจักษ์พระหฤทัย	ช่วยคุ้มภัยเภทพ้อง
อย่าตกต้องสองรา	หนึ่งผู้มาเป็นพยาน
ลงลักษณ์สาส์นเส้นหมึก	จารึกชื่อเป็นพยาน
ไปตราบกาลชีพม้วย	โดยสุขสวัสดิ์ด้วย
พระเจ้าปกครอง	สองเทอญ ฯ

ร้องแขกหนัง (ตีแขก ๒ ชั้น)

โดยกาลกำหนดได้	สิบวัน
แสนสนุกหฤหรรษ์	ทั่วหน้า
วิวาหะกรรมพลัน	สำเร็จ ลงแฮ
เพื่อพระเดชเจ้าหล้า	หากให้สมบูรณ์

ร้องแขกต่อยหม้อ (ทะยอย ๒ ชั้น)

เพิ่มพูนผาสุกเพี้ยง	ผัวเมีย
เช้าค่ำร่ำคลอเคลีย	ชะอ้อน
บานเบิกดุจดวงพเยีย	หิมหยาด เย็นเฮย
แซงเสียดเบียดสีซ้อน	สบน้ำใจถวิล

(ตีทะยอย ๒ ชั้น)

นอซาตอลแต่ตั้ง	ปฏิบัติ
ตามหะซันมิขัด	เคียดข้อง
สองรักภิรมย์สวัสดิ์	วายโศก
เพราะนิสัยใจต้อง	ต่อน้ำใจกัน

ร้องแขกเจ้าเซ็น (ตีเจ้าเซ็น)

มัวเมาสนุกแท้	สนทนา กันเฮย
แต่สิ่งซึ่งหรรษา	สบสิ้น
ประดิษฐ์คิดสักรวา	คำขับ ร้องแฮ
ร้องร่ำสำราญลิ้น	เล่นทั้งดนตรี

ร้องพราหมณ์ดีดน้ำเต้า

เครื่องตีเครื่องดีดทั้ง เป่าขับ
ทราบเสร็จถูกสำรับ เล่นได้
มือดีดปากร้องศัพท์ เสนาะกล่อม กลมแฮ
ทุกสิ่งสองคนใช้ คล่องด้วยชำนาญ

----

๔. เรื่องนางซินเดอร์เรลลา

ตอนนางซิน ฯ คิดอยากจะไปในงานของเจ้าชาย แต่ขัดด้วยเครื่องแต่งตัวเก่านัก นางจึงระลึกถึงเทพธิดาที่เคยช่วยตนแต่ครั้งก่อน เทพธิดาองค์นั้น จึงเสด็จมาประทานเสื้อผ้าและรถ แต่กำชับว่าต้องกลับภายใน ๒ ยาม มิฉะนั้นความงามทั้งปวงจะหายหมด นางซิน ฯ รับคำแต่งตัวเสร็จแล้วจึงไปสู่วังเจ้าชายนั้น ได้เต้นรำคู่กับเจ้าชายจนนาฬิกาเกือบ ๒ ยาม จึงรีบลาเจ้าชายกลับ เจ้าชายก็ไม่ยอมให้กลับ พอระฆังย่ำ ๒ ยาม นางจึงวิ่งหนีออกจากห้องจนเกือกแก้วกระเด็นหายไปข้างหนึ่ง เสื้อผ้าก็กลับเก่าตามเดิม เจ้าชายให้มหาดเล็กเที่ยวหาเป็นจ้าละหวั่นก็ได้แต่เกือกมา

เพลงประกอบรูปภาพในเรื่องนางซินเดอร์เรลลา

ร้องวิลันดาโอด (ทะยอย ๒ ชั้น)

โอ้สงสารนางซินเดอร์เรลลา	เสียอารมณ์ก้มหน้าน้ำตาไหล
เจ้าเธอรับเศรษฐีผู้ดีไป	ประชุมในวังเล่นเต้นรำกัน
รูปเจ้าพอไปได้ไม่อายเขา	แต่เสื้อผ้าเหลือเก่าสุดผายผัน
คิดถึงเทพธิดาขึ้นมาพลัน	ถ้าโปรดช่วยเหมือนวันก่อนจะดี

ร้องฝรั่งจรกา (ปรบไก่ ๒ ชั้น)

แฟรีกอดมาเดอร์	เธอทราบเสด็จมาหา
ให้ภูษารถรัตน์	ตรัสสั่งว่าถ้าไป
จงกลับในสองยาม	ภูษางามงามยืน
ฝืนสั่งงามจะกลาย	เสร็จสั่งหายวับไป

ร้องครอบจักรวาล (ปรบไก่ ๒ ชั้น)

นางดีใจคมคัล	ทรงสุพรรณภูภิษแพร้ว
ขึ้นรถไปวังแก้ว	สู่ห้องประชุมพลัน ฯ

ร้องฝรั่งรำเท้า (หน้าทับฝรั่งควง)

ทันใดเจ้าหนุ่มเชื้อ เชิญนาง
แนบเกาะคู่กันพลาง และเต้น
ผู้ดีเศรษฐีต่าง จับคู่ เต้นนา
เต้นสนุกน้อยขณะเว้น สนุกนั้นฤาทราม

ร้องเวสสุกรรม (ปรบไก่ ๒ ชั้น ทางเครื่องที่รับจะมีทางฝรั่งแทรกอยู่ ๑ วรรค)

ท่อน ๑ นางซินเดอร์เรลลา เห็นนาฬิกาเกือบสองยาม
ท่อน ๒ ตกประหม่าลาเจ้างาม เจ้าไม่ตามใจให้ไป
ท่อน ๑ จนใจยืนจังงัง พอระฆังหง่างเสียงใส
ท่อน ๒ วิ่งออกนอกห้องใน ลงบันไดเกือกแก้วกระเด็น

(ปรบไก่ชั้นเดียว)

ท่อน ๑ เสื้องามกลับขาดเปื้อน รีบไปเรือนกลัวคนเห็น
ท่อน ๒ เจ้าชายให้หาเป็น จ้าละหวั่นหายได้เกือกมา

(ความตอนนี้ ภายหลังกรมศิลปากรให้ร้องเพลง “หงส์ทอง” แทน)

ลูกบทฝรั่ง

----

๕. เรื่องสามก๊ก

เพลงประกอบรูปภาพในเรื่องสามก๊ก

ตอนเล่าปี่แตกทัพโจโฉ แล้วจูล่งค้นหาครอบครัวเล่าปี่ จนพบนางบีฮูหยินถูกแทงที่ขานั่งอุ้มอาเต๊าอยู่ เชิญให้นางขึ้นม้าหนีไป นางก็มิยอม กลับส่งอาเต๊าให้แล้วโดดบ่อตาย จูล่งจึงเอาดินและเถ้าถมบ่อ เพื่อมิให้ข้าศึกเห็นซากศพ แล้วพาอาเต๊าตีฝ่าทหารโจโฉไป

ร้องเกริ่น

บัดนั้น	จูล่งดั้นค้นหาเมียเล่าปี่
พอพบนางพลางโจนจากพาชี	เข้าไปน้อมเกศีแล้วโศกา

ร้องจีนฮูหยิน

เมื่อนั้น	บีฮูหยินอุ้มอาเต๊าเศร้าสีหน้า
พอเหลือบเห็นจูล่งตรงเข้ามา	นางดีใจจึงว่าไปทันใด
ข้าถูกแทงด้วยทวนที่ตรงขา	เจ็บหนักหนาหนีต่อไปไม่ได้
ข้าศึกไล่อ้อมล้อมเอาไว้	นึกว่าลูกคงประลัยเศร้าใจคอ
เจ้าตามมาได้ปะเป็นบุญหนัก	จงรีบเอาลูกรักไปส่งพ่อ
ตัวเราตายก็ช่างอย่ารั้งรอ	พลางส่งลูกน้อยหน่อให้ทันที

ร้องจีนเสียผี

บัดนั้น	จูล่งจะรับก็หาไม่
ตอบว่ายากเพียงนี้มิเป็นไร	ข้าจะช่วยแก้ไขในบัดนี้
เสียงข้าศึกใกล้นักอย่าชักช้า	เชิญอุ้มบุตรขึ้นม้าขมันขมี
ข้าจะเดินรบฝ่านำพาชี	พาแหกหมู่ไพรีหนีออกไป

ร้องจีนขิมเล็ก

เมื่อนั้น ฮูหยินตอบวาจาหาช้าไม่
จะเดินดินสู้ศึกนึกเอาชัย ลูกข้าคงบรรลัยเจ้าไม่รัก
ตัวข้าเจ็บจวนจะสิ้นใจ อย่าอาลัยเป็นห่วงหน่วงหนัก
ว่าพลางวางอาเต๊าไว้ต่อพักตร์ นงลักษณ์โจนบ่อมรณา

ร้องจีนช้วน

บัดนั้น จูล่งเสียใจจนมืดหน้า
กวาดเถ้าถมบ่อไม่รอช้า อุ้มอาเต๊าขึ้นม้าฝ่าฟันไป
รับรองป้องปัดอุดตลุด มิให้อาวุธถูกตัวได้
ม้าดีฝีเท้าว่องไว ทางหนีทีไล่ก็ชำนาญ
เผ่นโผนโจนไปในที่รบ ไม่หลีกหลบโยธาล้วนกล้าหาญ
จูล่งโรมรันประจันบาน ควบม้าพาผ่านหนีไป

----

๖. เรื่องขอมดำดิน

เพลงประกอบรูปภาพในเรื่องขอมดำดิน

ตั้งแต่พระประทุมสุริวงศ์ ครองนครธมตรัสเล่าเรื่องพระร่วง ซึ่งตักน้ำใส่ชะลอมได้ให้พญาเดโชฟัง พญาเดโชอาสาจับพระร่วงแล้วดำดินไปสู่เมืองสุโขทัย ได้พบพระร่วงแต่ไม่รู้จัก จึงถามถึงที่อยู่ของพระร่วง พระร่วงจึงตอบว่าจงนิ่งอยู่เถิดพญาเดโชก็กลายเป็นหินไป ณ ที่นั้น

ร้องเขมรพวง

เมื่อนั้น พระประทุมสุริวงศ์ทรงขรรค์
ครองพระนครธมสมบูรณ์ครัน ทรงธรรม์ออกหน้าปราสาทชัย
เชิญพญาเดโชเจ้าเมืองขอม เข้าเฝ้าประณตน้อมตามสมัย
ดำรัสถามความสุขทุกข์ภัย แล้วท้าวไทแถลงเล่าข่าวสำคัญ

ร้องเขมรเขาเขียว

สุโขทัยเกิดผู้กอปร บุญราย หนึ่งเฮย
ถนัดชื่อนายร่วงนาย ส่วยน้ำ
ตักน้ำใส่ชะลอมหวาย บ่ห่อน รั่วเลย
อิทธิฤทธิ์เรากลายกล้ำ บ่ได้ต่อไป

ร้องเขมรเป่าใบไม้

พญาเดโช วิชชาชาญชัย ฟังตรัสขัดใจ ก็ทูลสนอง
ว่าข้าขอรับ จับตัวนายกอง ส่วยน้ำสนอง พระเดชพระคุณ
ท้าวเธอตรัสห้าม ด้วยความการุณ ว่าอย่าหันหุน จะอันตราย
ขุนขอมแค้นคั่ง บ่ฟังภิปราย ยอกรถวาย กตัญชุลี

ร้องเขมรเอวบาง

แทรกดินไปสุโขทัยบุรี ผุดขึ้นดูทีเสมออุรา
พบตัวพระร่วงบ่คิดสงกา พลางถามสืบหาพระร่วงธสิง
พระร่วงฟังถามตรัสความประวิง ว่านิ่งอยู่เทอญจะเชิญธมา
ว่าแล้วหลีกไปบ่ให้สงกา ขุนขอมกายาก็คาพระลาน

๗. เรื่องพระลอ

เพลงประกอบรูปภาพในเรื่องพระลอ

ตอนปู่เจ้าสั่งให้ไก่แก้วไปล่อพระลอและพระลอก็หลงตามไก่ปู่เจ้า

ร้องเกริ่น

ปู่กระสันถึงไก่ ในไพรพฤกษ์
ปู่รำลึกถึงไก่ไก่ก็มา บ่รู้กี่คณากี่หมู่
ปู่เลือกไก่ตัวงาม ทรงทรามวัยทรามแรง

ร้องราวจ้อย

สร้อยแสงแดงพระพราย ขนเขียวลายระยับ
ปีกสลับเบญจรงค์ เลื่อมลายหงสะบาท
ขอบตาชาดพะพริ้ง สิงคลิ้งหงอนพรายพรรณ
ขันขานเสียงเอาใจ เดือยงอนใสศรีระรอง
สองเท้าเทียมนพมาศ เพียงฉลุชาดทารง
ปู่ก็ใช้ให้ผีลง ผีก็ลงแก่ไก่
ไก่แก้วไซร้บ่มิกลัว ขุกผกหัวองอาจ
ผาดผันตีปีกป้อง ร้องเรื่อยเฉื่อยฉาดฉาน
เสียงขันขานแจ้วแจ้ว ปู่สั่งแล้วทุกประการ
มินานผาดโผนผยอง ลงโดยคลองบ่หึง
ครั้นถับถึงพระเลืองลอ ยกคอขันขานร่อง
ตีปีกป้องขันเรื่อย เจื่อยไจ้ไจ้
แล้วไซ้ปีกไซ้หาง โฉมสำอางสำอาด
ท้าวธผาดเห็นไก่ตระการ ภูบาลบานหฤทัย

ร้องเกริ่น

งามพอใจพอตา มิทันทาธารธำรง
ทรงมกุฎภูษาสรรพ จับพิชัยอาวุธราชพล

ร้องเจ้าชู้

บัดดลธลุกไล่	หวังได้ไก่ตัวงาม	ยกทัพตามจอมราช
ครั้นคลาดไก่อยู่ท่า	เห็นธช้าไก่ขันเรียก	ไก่กะเหวียกตาดู
ครั้นภูธรจะทัน	ไก่ค่อยผันค่อยผาย	ระร่ายรายตีนเดิน
ดำเนินหงส์ยกย่าง	ครั้นเห็นห่างไก่หยุด	ครั้นจะสุดแดนป่า
ครั้นจะผ่าแดนบ้าน	ไก่ทำคร้านมารยา	เห็นไก่ช้าธก็สราว
ไก่เห็นหาวหายเนตร	ภูเบศร์ดูอับทิศ	บพิตรคิดพระองค์

ร้องเกริ่น

โอ้กูมาหลงแก่ไก่ ไก่ผีไคว่เอากู
ท้าวเหลียวดูพี่เลี้ยง สองพี่กล่าวคำเกลี้ยง
ถี่ถ้วนทั้งมวล

ลาวเชียงใหม่

----

๘. เรื่องอุณรุท

เพลงประกอบรูปภาพเรื่องอุณรุท

ตอนนางศุภลักษณ์อุ้มพระอุณรุทพาเหาะไปหานางอุษาที่เมืองรัตนา

ร้องกระบอกเงิน

เมื่อนั้น		ศุภลักษณ์ผู้มีอัชฌาสัย
ได้ฟังบรรหารพระภูวไนย		อรทัยชื่นชมยินดี

ร้องเชิดฉิ่ง

จึงโอบอุ้มองค์พระเยาวเรศ		ประไพเพศเพียงท่อนมณีศรี
ออกโดยบัญชรรูจี		เทวีก็พาเหาะไป

ร้องบลิ่ม

เลื่อนลอยมากลางอากาศ		โอภาสงามแข่งแขไข
แสงจันทร์จับองค์ภูวไนย		วิไลล้ำกว่านวลจันทรา
ศรีดาวจับเครื่องพระโฉมฉาย		อร่ามพรายกว่าดาวในเวหา
นวลพระองค์จับทรงกัลยา		รจนางามเนื้อนวลผจง

ร้องตวงพระธาตุ

งามนางเป็นพาหนะรอง		ทำนองดังนางราชหงส์
งามภูวนาถนั่งดำรง		ดั่งองค์พรหมเมศร์ฤทธี
ดั้นหมอกออกเมฆมาไวไว		เทเวศร์อวยชัยอึงมี่
รีบเร่งเร็วมาในราตรี		หมายมุ่งบุรีรัตนา

ตับเจริญศรี (ตับพระลอ)

มีเนื้อเรื่องย่อดังนี้ ครั้งหนึ่งยังมีกษัตริย์สองนคร คือ เมืองสรวงและเมืองสรอง อาณาเขตเมืองติดต่อกัน ท้าวแมนสรวงทรงดำหริว่า กษัตริย์เมืองสรองเข้มแข็งนัก ควรจะยกทัพไปปราบเสีย จึงควรเตรียมไพร่พลยกไป ท้าวพิมพิสาคร-ราชเจ้าเมืองสรองทรงช้างออกรับศึกและสิ้นพระชนม์บนคอช้าง ท้าวพิชัยพิษณุกร พระราชโอรสป้องกันเมืองไว้ได้ ท้าวแมนสรวงเสด็จยกทัพกลับคืนเมืองสรวง ส่วนทางเมืองสรอง ท้าวพิชัยพิษณุกรขึ้นเสวยราช พระองค์ทรงมีพระราชธิดาสองพระองค์ ทรงพระนามว่า พระเพื่อนพระแพง มีพระพี่เลี้ยงสนิทสองคน ชื่อนางรื่นนางโรย

เมื่อท้าวแมนสรวงเสด็จกลับถึงพระนครแล้ว ได้ทรงอภิเษกพระลอราชโอรสกับพระนางลักษณวดี ภายหลังท้าวแมนสรวงเสด็จสวรรคต พระลอได้รับราชสมบัติสืบต่อมา

พระลอทรงพระโฉมงดงาม ประชาราษฎรเลื่องลือไปถึงเมืองสรอง ด้วยบุพเพสันนิวาส ทำให้ราชธิดาเมืองสรองทรงหลงใหลใฝ่ฝันอยากจะได้พระลอเป็นพระสวามี แต่ก็ไม่ทรงเห็นทางที่จะเป็นไปได้ เลยตรอมพระทัยพระวรกายซูบหมองลง นางรื่นนางโรยพระพี่เลี้ยงเห็นผิดสังเกต ก็ทูลถามพระธิดา พระธิดาละอายพระทัยไม่กล้าตรัสบอกตามตรง จึงได้กล่าวเป็นปริศนาพอให้รู้เป็นความนัย นางรื่นนางโรยได้ฟังก็เข้าใจ จึงทูลอาสาช่วยเหลือ ขั้นต้นได้จัดวางคนที่วางใจไปยังเมืองสรวงเที่ยวขับซอพรรณนาความงามของพระเพื่อนพระแพง พระลอได้รับสั่งหาไปขับหน้าพระที่นั่ง ครั้นทรงฟังแล้วก็ทรงแสดงพระอาการประหนึ่งว่าพอพระทัยยิ่ง พระราชทานเสื้อผ้าสิ่งของแก่คนขับร้องเป็นอันมาก พวกขับซอก็กลับเมืองสรองรายงานเรื่องที่ทำไปสำเร็จเรียบร้อยให้นางรื่นนางโรยทราบ นางรื่นนางโรยดีใจและเริ่มดำเนินการขั้นต่อไป คือไปหาแม่มดทำเสน่ห์พระลอ แม่มดแจ้งว่าแรงมนต์ตนไม่ถึงและช่วยพาไปหาศิษย์ปู่เจ้าสมิงพราย ศิษย์ผู้นั้นบอกว่าตนไม่สามารถจะทำได้ เลยพาไปหาปู่เจ้าสมิงพรายเอง ปู่เจ้ารับช่วยเหลือ

พระลอต้องเสน่ห์ ทรงคลั่งไคล้ถึงพระเพื่อนพระแพง จะเสด็จไปเมืองสรอง พระนางบุญเหลือราชมารดาตรัสหาหมอเฒ่าศิษย์พิชัยมาแก้เสน่ห์ได้ ฝ่ายพระเพื่อนพระแพงทรงคอยอยู่เป็นเวลานาน ไม่เห็นพระลอเสด็จมาจึงรับสั่งให้พระพี่เลี้ยงไปไต่ถามปู่เจ้า ปู่เจ้าเล็งญาณทราบว่า ฝ่ายเมืองสรวงถอนเสน่ห์เสียแล้ว ก็ร่ายคาถาเรียกภูตผีปีศาจมาประชุมพร้อม แต่งผีที่สามารถเป็นนายคุมพวกยกเป็นกองทัพไปรบผีเมืองสรวงแตกพ่ายแล้ว ปู่เจ้าปล่อยสลาเหิรไปประคนอยู่ในพานพระศรีของพระลอ พระลอหยิบเสวยเข้าไปก็ทรงคลั่งไคล้ขึ้นอีก ครั้งนี้สุดที่หมอจะแก้ไข เป็นอันว่าพระลอต้องจำพระทัยจากพระราชมารดาและพระมเหสี เสด็จสู่เมืองสรองพร้อมด้วยนายแก้วนายขวัญพระพี่เลี้ยงมาถึงแม่น้ำกาหลง พระลอทรงเสี่ยงน้ำเป็นที่ประจักษ์ว่า ในการเสด็จไปครั้งนี้พระองค์จะทรงสิ้นพระชนม์ แต่ด้วยอำนาจเสน่ห์ พระองค์เสด็จต่อไป ตอนนี้ปู่เจ้าใช้ไก่มาล่อพระลอ พระลอเสด็จตามไก่จนเข้าเขตเมืองสรอง เพื่อไม่ให้ชาวเมืองสงสัย พระลอทรงปลอมพระองค์เป็นพราหมณ์ศรีเกษ นายแก้วนายขวัญปลอมเป็นแขกเทศ ชื่อรัตน์กับราม พากันมาอยู่ใกล้ ๆ กับสวนหลวง นางรื่นนางโรยออกมาสวนหลวงพบกับเจ้ารัตน์เจ้ารามทราบข่าวว่าพระลอเสด็จมาแล้ว ก็กลับเข้าวัง แนะนำให้พระเพื่อนพระแพงทูลลาพระเจ้าย่าออกประพาสอุทยาน พระนางทั้งสองทรงปฏิบัติตามและได้พระลอเป็นพระสวามี ณ ศาลาที่ประทับภายในพระอุทยานนั้น และด้วยอุบายของนางรื่นนางโรย พระลอลอบเสด็จเข้าไปประทับอยู่ในพระตำหนักสองพระนางได้ นายแก้วไปอยู่กับนางรื่น นายขวัญไปอยู่กับนางโรย

เวลาล่วงประมาณกึ่งเดือน มีข่าวเลื่องลือรู้ไปถึงพระกรรณพระเจ้าพิชัยพิษณุกร จึงเสด็จมาพระตำหนักพระธิดาทอดพระเนตรเห็นพระลอ ก็มิได้กริ้วโกรธประการใด กลับสนับสนุนและกำหนดการวิวาห์ให้ แต่พระเจ้าย่าเลี้ยงทรงแอบอ้างรับสั่งให้กะเกณฑ์ทหารมาล้อมตำหนักพระเพื่อนพระแพงในตอนดึกสงัด เพื่อจับพระลอประหารพระชนม์ชีพเสีย ด้วยความแค้นพระทัยว่าพระราชบิดาของพระลอได้ทรงฆ่าท้าวพิมพิสาครราชพระภรรดาของพระนาง พระพี่เลี้ยงทั้งสี่คนได้สู้รบจนตัวตายสิ้นพระพี่เลี้ยงแล้ว สามกษัตริย์ทรงพระแสงดาบฟาดฟันศัตรูด้วยความองอาจ แต่ธรรมดาน้ำน้อยไหนเลยจะสู้ไฟได้ ผลที่สุดสามกษัตริย์สิ้นพระชนม์ กว่าพระเจ้า

พิชัยพิษณุกรจะทรงทราบก็สายเสียแล้ว สุดที่จะทรงช่วยเหลืออย่างไรได้ พระองค์ทรงพระพิโรธยิ่งนัก ตรัสบัญชาให้จับผู้ที่กระทำโดยพระเสาวนีของพระเจ้าย่าเลี้ยงไปประหารทุกคน ส่วนพระเจ้าย่าเลี้ยงนั้น รับสั่งให้แล่เนื้อจนกว่าจะสิ้นพระชนม์ หลังจากนั้นได้โปรดเกล้าให้จัดการพระศพกษัตริย์ทั้งสาม และศพสี่พี่เลี้ยงอย่างเอิกเกริกมโหฬาร แล้วทรงจัดทูลอัญเชิญพระราชสารแจ้งข่าวทั้งปวงไปถวายพระนางบุญเหลือ พระนางบุญเหลือทรงแต่งทูตมาขออัฏฐิธาตุของทั้งสามกษัตริย์ไปไว้ในเมืองสรวง สองเมืองต่างสร้างเจดีย์บรรจุอัฏฐินั้นไว้ และสองเมืองก็กลับมีไมตรีกัน ไพร่ฟ้าแผ่นดินติดต่อไปมาค้าขายกันเป็นอันดี ตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา

เกริ่น

บัดนี้มีสองกัลยา ลักษณาเลิศล้ำในต่ำใต้
ทรงโฉมประโลมละลานใจ บุตรีไทพระพิษณุกร

ลาวเล็กตัดสร้อย

อายุเยาวเรศรุ่นเจริญศรี พระเพื่อนพี่แพงน้องสองสมร
งามทรงงามองค์อรชร ดังอัปสรหยาดฟ้าลงมาเอย

ลาวเล่นน้ำ

แม่คุณเอ๋ย เราบ่เคยพบเจ้า สองนางลำเภา ดูเจ้างามตา
สาวใดบ่เหมือน สองเพื่อนแพงนา ตั้งแต่ข้อยดูมา ลักษณาบ่ปาน

ลาวกระตุกกี่

จะหางามสามโลกก็เหลือหา สมเป็นนางพระยาอันสูงสุด
ไม่ควรคู่ผู้ใดในมนุษย์ ควรสมมุติแต่กษัตริย์ขัตติยา
เจ้าพิภพองค์ใดไม่สวยสม จะร่วมรสภิรมย์เสน่หา
เว้นไว้แต่ละอองพระบาทา นอกจากนั้นจะหาไม่มีเลย

กระแตเล็ก (กราวกระแซ)

เมื่อนั้น	พระลอเพราเพริศเฉิดฉิน
ฟังกล่าวโฉมสองสุดายุพาพิน	พระภูมินทร์เสียวซาบวาบฤทัย
ด้วยบุพเพพาสนามาสนอง	นางทั้งสองเคยร่วมพิสมัย
อกุศลดลจิตพระทรงชัย	พระเสด็จเข้าข้างในไม่ช้าที

เกริ่น

ครั้นถึงจึงเสด็จขึ้นเหนืออาสน์	ตรัสประภาษเล้าโลมนางโฉมศรี
จึงมีพจนาพาที	พรุ่งนี้พี่จะไปประพาสไพร
ขอลาองค์นงลักษณ์อัคเรศ	ขวัญเนตรผู้เพื่อนพิสมัย
เจ้าอย่าอาวรณ์ร้อนฤทัย	พี่ไปแล้วจะกลับมาบุรี

ดอกไม้เหนือ

ตรัสพลางทางลงจากแท่นทอง	เหลียวมาดูนวลน้องยิ่งหมองศรี

(โอ้ว่าโอ๋จ้อยคำเอย)

สะท้อนถอนฤทัยพลางทางจรลี	พระเสด็จเข้าที่สรงชล
สรงเสร็จพระเสด็จยาตรา	เข้ามหาปราสาททองให้หมองหม่น

(โอ้ว่าโอ๋จ้อยคำเอย)

หวลคำนึงถึงสองนฤมล	เฝ้าร้อนรนจนมิได้สู่ไสยา

ลาวเฉียง

พระลอเร่าร้อนหฤทัย	จะเสด็จครรไลจากปรางค์ปรา
ด้วยความรักหนักอุรา	จะต้องยกโยธาไปหานาง
เมื่อถึงเวียงเข้าแล้วไซร้	คงจะได้สายใจไว้แนบข้าง
ถึงตัวจะตายวายวาง	จะต้องไปหานางแก้วกัลยา
จึงสั่งพี่เลี้ยงให้เตรียมพล	เลือกล้วนแต่คนที่แกล้วกล้า
จะไปหาเพื่อนแพงสองกัลยา	ต้องยกโยธาทันใด
ว่าแล้วบ่ช้าที	ตบแต่งกายียงามวิไล
แต่พอได้ฤกษ์เลิกพลไกร	สั่งให้ยกทัพใหญ่ออกจากเวียง

(บทร้องข้างต้นนี้ ปรับปรุงจากบทละคอนของเจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์)

เกริ่นลาวครวญ

โอ้พระชนนีศรีแมนสรวง จะโศกทรวงเสียวรู้สึกรำลึกถึง
ไหนทุกข์ถึงบิตุรงค์ทรงรำพึง ไหนโศกซึ้งถึงดูคู่หทัย
ร้อยชู้ฤาเท่าเนื้อเมียตน เมียร้อยคนฤาเท่าพระแม่ได้
พระแม่อยู่เยือกเย็นไม่เห็นใคร ฤากลับไปสู่นครก่อนจะดี
พี่เลี้ยงตรองพลางสนองพระดำรัส เห็นชอบชัดเชิญคืนบุรีศรี
เฉลิมกรุงบำรุงประชาชี เป็นที่เกษมสุขสืบไป
โอ้บพิตรยิ่งคิดยิ่งขัดข้อน ครั้นจะจรก็ห่วงนครใหญ่
ครั้นจะคืนก็เกรงคนไยไพ ว่าท่านไท้คร้านขลาดประดาษชาย
นายแก้วนายขวัญชั้นเสนอ ใครจะเพ้อครหาว่าเสียหาย
หรือไปหน่อยหนึ่งค่อยเอื้อนอุบาย หมดฉินยินร่ายทุกทาง
มากูจะเสี่ยงน้ำลองดู ผิว์กูรอดฤทธิ์ผีสาง
น้ำใสจงไหลอยู่ครั่งคว้าง กูอับปางน้ำเฉนียนจงเวียนวน

ลาวกระแซ

ฝืนฤดีจรลีจากถิ่นท่า ผลัดภูษาเสด็จกลับพลับพลาหลวง
เมี้ยนมิดปิดยุบลคนทั้งปวง มิให้ล่วงรู้เรื่องเคืองวิญญาณ์
พระคิดปิดโศกวิโยคไว้ มิให้ใครวุ่นหวังข้อกังขา
แสรังสำรวลสรวลเล่นเจรจา กับพี่เลี้ยงเสนาไพร่นาย

(บทร้องสองบทข้างต้นนี้ จากบทละคอนเรื่องพระลอ พระนิพนธ์กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์)

ตับเรื่องรามเกียรติ์

ตอนพระนารายณ์ปราบนนทุก

เรื่องพระนารายณ์ปราบนนทุกนี้ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงพระนิพนธ์จากบทละคอนรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๔ สำหรับเล่นละคอนเพื่อรับผู้สำเร็จราชการอินโดจีน ใน พ.ศ. ๒๔๖๙ มีเค้าเรื่องย่อดังนี้

จับตั้งแต่เทพบุตรเทพธิดาจับระบำแล้วเข้าเฝ้า ฝ่ายนนทุกเมื่อได้พยายามตั้งตะบะกิจจนสำเร็จ ได้ประทานนิ้วเพชรอันมีอำนาจชี้ให้ใครตายได้แล้ว ก็คิดจะแก้แค้นเทพบุตรเทพธิดาที่เคยรังแกตนมาแต่ก่อน ครั้นถึงเวลา นนทุกก็ไปคอยล้างเท้าเทวดานางฟ้าที่จะขึ้นไปเฝ้าพระอิศวรอยู่ที่เชิงเขาไกรลาศตามหน้าที่ หมู่เทพบุตรเทพธิดาที่มาต่างก็รังแกนนทุกเล่นเป็นของสนุกสนานตามเคย นนทุกจึงเอานิ้วเพชรชี้ไปถูกพวกเทวดานางฟ้าเหล่านั้นตายลงเป็นอันมาก ส่วนที่เหลืออยู่ก็รีบไปทูลร้องทุกข์ต่อพระนารายณ์

พระนารายณ์ได้ทรงทราบถึงการกำเริบของนนทุกดังนั้น ก็ทรงแปลงร่างเป็นนางรำมาล่อลวงให้นนทุกหลงใหลและรำตาม ครั้นรำถึงท่านาคม้วนหาง นิ้วเพชรก็ชี้ถูกขานนทุกเองล้มลง พระนารายณ์จึงกลับร่างตามเดิม นนทุกเห็นเช่นนั้นก็แค้นเคืองยิ่งนัก จึงกล่าวปฏิญาณตนขอพยาบาทจองเวรกับพระนารายณ์ในชาติหน้าต่อไป แล้วพระนารายณ์จึงแทงนนทุกด้วยพระแสงตรีถึงแก่ความตาย

เพลงโคมเวียน - รัว

พระทอง

เมื่อนั้น	ฝ่ายฝูงเทวาทุกราศี
กับเทพธิดานารี	สุขเกษมเปรมปรีดิ์เป็นพ้นคิด
เทพบุตรจับระบำทำท่า	นางฟ้ารำฟ้อนอ่อนจริต
รำเรียงเคียงเข้าไปใกล้ชิด	ทอดสนิทติดพันกัลยา ฯ ๔ คำ ฯ

เบ้าหลุด

เมื่อนั้น นางเทพอัปสรเสน่หา
หลีกหลบเลี้ยวล่อเทวา หันซ้ายย้ายขวาทำท่าทาง
ครั้นเทพเทวัญกระชั้นไล่ นางชม้อยถอยไปเสียให้ห่าง
เวียนระวันหันวงอยู่ตรงกลาง ฝูงนางนารีก็ปรีดา ฯ ๔ คำ ฯ
เพลงช้า, เพลงเร็ว เสมอมาร

สมิงทองมอญ

มาจะกล่าวบทไป ถึงนนทุกสิทธิศักดิ์ยักษา
แต่ขอได้นิ้วเพชรสำเร็จมา อสุราอิ่มเอิบกำเริบใจ
หวนแค้นเทพไทในสวรรค์ ช่างพากันข่มเหงหาเกรงไม่
จนเกศาล้านเลี่ยนเตียนไป ตั้งใจพยาบาทมาดร้าย ฯ ๔ คำ ฯ

แขกประเทศ

ถึงเวลาหาน้ำลงใส่ขัน ขมีขมันรีบไปมิให้สาย
คอยล้างเท้าเหล่าเทพนิกาย จะผันผายขึ้นเฝ้าพระศุลี ฯ ๒ คำ ฯ
พระยาเดิน

สระสรม

เมื่อนั้น เทเวศร์นางฟ้าทุกราศี
ได้เวลาพากันจรลี มาถึงที่เชิงชั้นบรรพตา
บ้างยื่นเท้าเข้าไปจะให้ล้าง บ้างก็จับหัวคลอนถอนเกศา
เช่นเคยรังแกแต่ไรมา สรวลเสเฮฮาไปตามกัน ฯ ๔ คำ ฯ

นาคราช

บัดนั้น นนทุกพิโรธโกรธตัวสั่น
หลีกพ้นออกไปในฉับพลัน หันหน้าว่าแก่สุรารักษ์
ช่างลบหลู่ดูหมิ่นไม่พอที่ วันนี้จะให้เห็นประจักษ์
เอานิ้วเพชรชี้ไปด้วยใจยักษ์ ถูกเหล่าสุรารักษ์มรณา ฯ ๔ คำ

เชิดฉิ่ง โอด เชิดกลอง กลม เชิด

เหาะ

เมื่อนั้น องค์พระนารายณ์นาถา
มาถึงซึ่งเชิงบรรพตา ก็ทรงแปลงกายาทันที ฯ ๒ คำ ฯ

ตระนิมิต รัว

สีนวล

เป็นโฉมนางเทพอัปสร อ้อนแอ้นอรชรเฉลิมศรี
กรายกรย่างเยื้องจรลี ไปสู่ที่นนทุกจะเดินมา ฯ ๒ คำ ฯ

เพลงลา

เทพทอง

บัดนั้น นนทุกผู้ใจแกล้วกล้า
ครั้นสิ้นเวลาเฝ้าเจ้าโลกา สำราญกายาแล้วเที่ยวไป ฯ ๒ คำ ฯ

เชิด

ชมโฉม

เหลือบเห็นสตรีวิลัยลักษณ์ ความรักจับจิตพิสมัย
เดินเมียงเคียงข้างอรทัย ปราศรัยลดเลี้ยวเกี้ยวพาน ฯ ๒ คำ ฯ

โอ้โลม

โฉมเฉลา พี่เห็นเจ้าแสนรักสมัครสมาน
จะขอสู่อยู่ด้วยยุพาพาน เยาวมาลย์จะเห็นเป็นอย่างไร
ตัวพี่มีฤทธิ์สิทธิศักดิ์ ถึงเทวาอารักษ์ไม่สู้ได้
แม้ว่าน้องต้องประสงค์สิ่งใด จะหาให้ได้สิ้นทั้งโลกา ฯ ๔ คำ ฯ

ลมพัดชายเขา

เมื่อนั้น นางนารายณ์ยิ้มละมัยอยู่ในหน้า
ตอบว่าข้าไซร้แต่ไรมา ชอบฟ้อนรำตามภาษานารี
ซึ่งจะมาเป็นคู่สู่สม ไม่นิยมฤทธิไกรไชยศรี
ถ้ารำได้อย่างเราเข้าท่วงที จึงควรเป็นสามีของตัวเรา ฯ ๔ คำ ฯ

พราหมณ์ดีดน้ำเต้า

บัดนั้น นนทุกดีใจไม่รู้เท่า
จึงว่าการฟ้อนรำก็ทำเนา พี่คนเก่าเข้าใจแต่ไรมา
ขอเชิญเจ้าฟ้อนรำจะทำตาม ให้งดงามชอบใจได้ทุกท่า
ถ้าหากพี่รำงามตามสัญญา เจ้าอย่าคืนวาจาที่ว่าไว้ ฯ ๔ คำ ฯ

เขนง

นางนารายณ์ทำชอบแล้วตอบว่า ซึ่งจะคืนวาจานั้นหาไม่
ว่าพลางกรายกรอ่อนละมัย ตั้งใจรำลวงอสุริน ฯ ๒ คำ ฯ

ชมตลาด

เทพนมปฐมพรหมสี่หน้า สอดสร้อยมาลาเฉิดฉิน
ทั้งกวางเดินดงหงส์บิน กินรินเลียบถ้ำอำไพ
อีกช้านางนอนภมรเคล้า แขกเต้าผาลาเพียงไหล่
เมฆขลาโยนแก้วแววไว มยุเรศฟ้อนในนภาพร
ยอดตองต้องลมพรหมนิมิต อีกทั้งพิสมัยเรียงหมอน
ย้ายท่ามัจฉาชมสาคร พระสี่กรขว้างจักรฤทธิรงค์ ฯ ๖ คำ ฯ

กระบองทอง

ฝ่ายว่านนทุกก็รำตาม ด้วยความพิสมัยใหลหลง
ถึงท่านาคป่วนม้วนหางลง ก็ชี้ตรงเพลาพลันทันใด ฯ ๒ คำ ฯ

ร่าย

ด้วยนิ้วเพชรเรืองฤทธิ์สิทธิศักดิ์ ขายักษ์หักลงไม่ตรงได้
นนทุกล้มคว่ำคมำไป ตกใจร้องระงมไม่สมประดี ฯ ๒ คำ ฯ

แขกต่อยหม้อ

นางหายกลายเป็นนารายณ์ เพริศพรายจำรัสรัศมี
เหยียบนนทุกไว้ในทันที เงื้อตรีจะสังหารผลาญชีวิต ฯ ๒ คำ ฯ

ร่าย

เมื่อนั้น องค์พระหริรักษ์ศักดิ์สิทธิ์
กวัดแกว่งพระแสงศรีมีฤทธิ์ แทงถูกปัจจามิตรมรณา ฯ
โอด ฯ ๒ คำ ฯ รัว

นางนาค

เรื่องนารายณ์สังหารผลาญนนทุก แต่ไตรดายุคนานหนักหนา
เมื่อครั้งราชธานีศรีอยุธยา เป็นตำรารำฟ้อนละคอนใน
สำหรับเล่นงานฤกษ์เบิกโรงหลวง ในกระทรวงราชฐานการใหญ่
ต่อฝึกฟ้อนรำดีปรีชาไว จึงรำได้ถูกทำนองของโบราณ
ละคอนสามัญไม่ขันเล่น ได้เห็นแต่ในราชฐาน
ถึงองค์ที่สี่กษัตริย์รัชกาล จึงประทานอนุญาตราษฎร
ซึ่งพวกเราเอามาซักซ้อมเล่น จะให้เห็นแบบอย่างแต่ปางก่อน
ขอบรรดาผู้มาดูละคอน จงถาวรเป็นสุขทุกคนเทอญ ฯ ๘ คำ ฯ
รัวสามลาแล้วกราวรำ

เพลงตับเรื่องท้าวแสนปม

บทละคอนเรื่องท้าวแสนปม พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎ-เกล้าเจ้าอยู่หัว ที่มาเป็นเพลงตับต่อไปนี้ เป็นตอนที่ ๒ ของเรื่อง เริ่มแต่พระชินเสน ยุพราชแห่งกรุงศรีวิชัยว่าราชการแทนพระบิดา องครักษ์ผู้หนึ่งกราบทูลว่าท้าวไตร-ตรึงส์มีพระราชนัดดาอันสมภพแต่พระธิดา แต่ใครเป็นบิดาพระกุมารไม่ปรากฏ จึงได้ป่าวประกาศเชิญท้าวพระยาสามนตราชไปประชุม เพื่อเสี่ยงทายหาบิดาแห่งพระกุมารนั้น เมื่อพระชินเสนทรงทราบเรื่องโอรสของพระองค์ จึงรีบยกทัพเสด็จไปยังนครไตรตรึงส์ ในขณะเดียวกันนี้ เจ้าต่างประเทศมี ญี่ปุ่น, จีน, ชวา, ญวน, ขอม, นครศรีธรรมราช, น่าน, ลานนาไทย ผู้ได้รับเชิญ ต่างก็เดินทางไปยังนครนั้น

ครั้นถึงกำหนดวันพิธี ท้าวไตรตรึงส์จึงเสด็จออกทำสัตยาธิษฐาน ให้พระกุมารเลือกรับอาหารของบรรดาผู้ที่มาประชุม แต่พระกุมารก็มิได้รับของผู้ใด ครั้นพระชินเสนผู้ปลอมเป็นนายแสนปมถือก้อนข้าวเย็นเข้าไปยื่นให้ พระกุมารนั้นจึงรับ ท้าวไตรตรึงส์เห็นดังนั้นก็กริ้ว ขับไล่นางอุษาธิดาและนายแสนปมให้ออกจากเมือง พระชินเสนเห็นท้าวไตรตรึงส์ดูหมิ่นเช่นนั้น ก็ทรงตีกลองสัญญาขึ้น กองทัพซึ่งอยู่นอกเมืองก็โห่ร้องเสียงสนั่นหวั่นไหว เมื่อเห็นท้าวไตรตรึงส์รู้สึกเกรงขามแล้ว จึงทูลลาพานางอุษากับพระกุมารกลับกรุงศรีวิชัย

โหมโรงเพลงวา

ช้าปี่

เมื่อนั้น ฝ่ายพระชินเสนเป็นใหญ่
ตั้งแต่กลับธานีศรีวิชัย รับใช้สมเด็จพระบิดา ฯ

แขกมอญ

ช่วยประศาสน์ราชการบ้านเมือง เกียรติกระเดื่องคนรักเป็นหนักหนา
เมื่อยามว่างราชกิจจา จึงได้มีเวลาคำนึงใน ฯ

พระยาโศก

เอนองค์ลงเหนือพระแท่นมาศ ยุพราชบ่ได้หลับไหล
ฟูมฟกอกผ่าวราวไฟ คิดถึงอรทัยนวลน้อง ฯ

พระยาตรึก

โอ้กรรมทำไว้ในปางก่อน กรรมมารอนรักร้างให้ห่างห้อง
พระเฝ้าตรึกไตรใฝ่ปอง จนแสงทองส่องฟ้านภาลัย ฯ

สาลิกาเขมร

จึงลุกจากแท่นสุวรรณบรรจง โสรจสรงล้างละอองผ่องใส
ทรงเครื่องเรืองศรีมณีมัย เสด็จไปพระโรงรัตนา ฯ ตะคุกรุกรัน

การเวก

พรั่งพร้อมเหล่าเสวกามาตย์ บังคมบาทแวดล้อมอยู่พร้อมหน้า
ทรงประศาสน์ราชการงานพารา ปวงประชาผาสุกทั่วกัน ฯ

ขอมกล่อมลูก

ขณะนั้นเหลือบเห็นองครักษ์ มาบังคมทรงศักดิ์เฉิดฉัน
พระจึงถามความไปอะไรกัน จงแถลงด้วยพลันอย่ารอรา ฯ

อังคารสี่บท

เมื่อนั้น สีหราชโอรสยศสง่า
ได้ฟังก็เปรมปรีดา จึงมีบัญชาสั่งไป ฯ

สามเส้า

เหวยขุนตำรวจตัวดี จงสั่งเกณฑ์โยธีทัพใหญ่
กูจะลาพระบิดาทรงชัย รีบไปภายในสามวัน

เขมรพวงชั้นเดียว

บัดนั้น ขุนอินทรเดชะคนขยัน
อภิวาทบาทบงส์พระทรงธรรม์ ออกไปเกณฑ์พลขันธ์ทันที ฯ ปฐม, ลา

ถอยหลังเข้าคลอง

เมื่อนั้น องค์พระชินเสนเรืองศรี
ครั้นได้ฤกษ์งามยามดี จรลีไปยังที่ตั้งทัพ ฯ เสมอ ฯ

กราวนอก

ให้คลาพหลพลยุทธ อุตลุดโห่ร้องก้องศัพท์
งามล้วนธงทิวปลิวระยับ จึงยกทัพเข้าสู่พนารัญ ฯ
ออกภาษาแล้วเชิด

สารถีชักรถ

เมื่อนั้น พระองค์ทรงพิภพภูมิสวรรค์
ครั้นรุ่งแจ้งแสงทองผ่องพรรณ ทรงธรรม์ไปสรงเสร็จสราญ
แต่งองค์ทรงเครื่องเรืองจรัส สมพงศ์องค์กษัตริย์ไพศาล
กุมพระแสงกอบแก้วแกมกาญจน์ ออกจากราชฐานวังใน ฯ พญาเดิน

ขึ้นพลับพลา

ประทับแท่นแผ่นผาศิลาอาศน์ หน้าปราสาทใต้ร่มไม้ใหญ่
ท้าวพระยาสามนต์นั้นไซร้ คอยเฝ้าท้าวไทอยู่พร้อมกัน
เธอจึงตรัสให้เชิญพระนัดดา ออกมาที่ประชุมเสร็จสรรพ์
จึงจุดเทียนเงินทองผ่องพรรณ ทรงธรรม์ตั้งสัตย์ ณ บัดใจ ฯ

สระบุหร่งใน

ข้าแต่เทวาสุราฤทธิ์ ผู้สถิตวิมานน้อยใหญ่
ฟังรู้ทั่วจบภพไตร ขอจงได้ช่วยแก้ความสงกา ฯ

เวสสุกรรม

ด้วยบุตรีข้ามีซึ่งโอรส งามงดศุภลักษณ์ศักดิ์สง่า
แต่ส่วนตัวผู้ที่เป็นภัศดา มิได้ปรากฏชัดถนัดตน
บัดนี้ขอเทวาสุรารักษ์ จงช่วยชี้ประจักษ์ได้สักหน
จงช่วยแถลงแจ้งยุบล ใครเป็นผัวนฤมลมิ่งสุดา ฯ

เชื้อ

ขอจงดลจิตกุมารไซร้ ให้ชี้พ่อพอหมดกังขา
ขอกุมารจงรับโภชนา แต่จากมือบิดาของตัว ฯ

พระยาสี่เสา

แล้วสั่งให้นางนมอุ้มนัดดา เชิดชูดูหน้าคนจงทั่ว
คอยทอดพระเนตรสังเกตตัว เพื่อรู้ผัวแห่งสุดายาใจ
เห็นทุกคนชูโภชนาหาร แต่กุมารจะรับก็หาไม่
ยิ่งดูยิ่งประหลาดหลากฤทัย หลานบ่รับของใครเลยสักราย ฯ

ทุกขตะ

เมื่อนั้น ฝ่ายพระชินเสนฤาสาย
เสแสร้งจำแลงแปลงกาย เป็นนายแสนปมเข้ามา ฯ

เชิดฉิ่ง

มือถือข้าวเย็นอยู่ก้อนหนึ่ง จึงเชิดชูมือถือร่า
แหวกผู้แหวกคนเข้ามา ยื่นก้อนธัญญาให้กุมาร ฯ
เฉิดฉิ่งแล้วเพลงเร็ว

ต้นบรเทศ

เมื่อนั้น ท่านท้าวไตรตรึงส์มหาศาล
ครั้นเห็นนัดดายอดกุมาร รับข้าวเย็นนั้นปานเนยนม
เสียใจมืดหน้านัยน์ตามล มหาดเล็กสองคนต้องนวดห่ม
พอค่อยเหือดหายวายเป็นลม แลดูแสนปมก็ขัดใจ

สาลิกา (รับสอด)

ร้องตวาดเรียกราชบุตรี เฮ้ยอีหญิงกาลีอยู่ที่ไหน
มึงนี้อัปรีย์นี่กระไร ไสหัวออกไปจากเมืองกู
ดูดู๋กูเลี้ยงให้มีศักดิ์ ช่างลอบลักอายขี้ข้าน่าอดสู
อายขี้ปมเหียนรากไม่อยากดู ยังเล่นชู้กับมันอีจัญไร
คิดคิดก็แสนแค้นคั่ง จะใคร่สั่งผลาญชีพให้ตักษัย
แต่เป็นเวรเป็นกรรมจะทำไม ไปเถิดไปกับผัวอีตัวดี ฯ

ทองย่อน

เมื่อนั้น แสนปมปลอบประโลมนางโฉมศรี
เมื่อพระพ่อท่านไม่ไยดี จะคงอยู่ธานีท่านทำไม
ถึงแม้พ่อขับไล่ไปจากนี่ พี่จะสร้างธานีใหม่ก็ได้
คนเหล่านี้โง่เง่าไม่เข้าใจ เพราะเห็นรูปพี่ไซรัดูเลวทราม ฯ

ปีนตลิ่งนอก

แต่ที่แท้ไม่แพ้แก่ผู้ใด พี่ไม่เลวกว่าใครในแดนสาม
ฤาใครจะกล้าทำสงคราม พี่ไม่รอให้ถามถึงสามครั้ง ฯ

มอญรำดาบชั้นเดียว

ว่าแล้วจึงเรียกเสนี ผู้ถือเภรีมาตามสั่ง
ตีกลองเปรี้ยงเปรี้ยงเสียงดัง พลกำลังโห่ลั่นตามสัญญา ฯ คุกพากย์

อาเฮีย

เมื่อนั้น พระยาสรรค์งันงกตกประหม่า
ได้ยินเสียงพลโยธา โห่ร้องก้องป่าพนาวัน
แลเล็งเพ่งพิศดูลูกเขย มิรู้เลยว่าใครที่ไหนนั่น
ครั้นจะทำดีต่อด้วยฉับพลัน ครานั้นก็จะอายวิญญา ฯ

กราวรำ (คลอเสียง)

เมื่อนั้น องค์พระชินเสนสำรวลว่า
เราพูดจริงไหมเล่าเจ้าพระยา คนเช่นเราหรือว่าจะอวดดี
อันพหลพลเราแม้เข้ามา ไตรตรึงส์ภาราไม่พอที่
แม้เราปรารถนามาต่อดี คงจะได้บุรีในอึดใจ
แต่ท่านเป็นบิตุรงค์แม่นงลักษณ์ เราจะหักหาญท่านหาควรไม่
บัดนี้เราจะขอลาไป เพราะท่านไล่แล้วจะอยู่ดูไม่ดี

กล่อมนารี

ว่าพลางทางชวนอุษาเคียง พี่เลี้ยงอุ้มกุมารพิศาลศรี
ออกจากพระลานรูจี จรลีรีบจากเวียงชัย ฯ เพลงเร็วลา

ทะแย

ครั้นถึงซึ่งกองทวยหาญ จึงเรียกศรีวิกากาญจน์ผ่องใส
ให้นางขึ้นทรงวอเอี่ยมอุไร กับกุมารนั้นไซร้ไปด้วยกัน
ส่วนพระองค์ขึ้นทรงรถราช แล้วสั่งให้ยาตร์พลขันธ์
รีบเดินผ่านผ่าพนาวัน สู่ขัณฑ์ศรีวิชัยธานี ฯ เชิด

เพลงตับเรื่องจันทกินรี

เรื่องนี้ สมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนเพชรบูรณ์อินทราชัย ทรงพระนิพนธ์จากจันทกินรีคำฉันท์ของเก่า ความว่าเช้าวันหนึ่ง กินรา (สามี) กับกินรี (ภรรยา) พากันไปเที่ยวป่า ขณะนั้นท้าวพรหมทัตต์ผู้ครองกรุงพาราณสีพาราช-บริพารมาไล่เนื้ออยู่ ณ ที่ใกล้นั้น ครั้นได้เห็นนางกินรีก็นึกรัก แต่กีดด้วยกินราสามีของนาง จึงทรงแผลงศรไปฆ่ากินราตาย กินรีก็สลบลงด้วยความเสียใจ ท้าวพรหมทัตต์ช่วยแก้ไขให้กินรีฟื้นขึ้นแล้ว ก็เกี้ยวพานนางด้วยประการต่าง ๆ ครั้นเห็นนางกินรีมิปลงใจด้วย จึงเข้าล้อมจับนางกินรีก็บินหนีขึ้นไปเสียบนยอดไม้สูง เมื่อท้าวพรหมทัตต์หมดหนทางที่จะได้กินรีแล้วก็พาบริวารกลับ ฝ่ายนางกินรีก็โศกเศร้ารำพรรณถึงสามีมิหยุดหย่อน ร้อนถึงเทวดาลงมาชุบกินราให้คืนชีวิตดุจเดิม

โหมโรงเพลงคุทราดเหยียบกรวด

กินนรรำ

เวลานี้รุ่งแจ้งแสงระวี	น้องจะใคร่จรลีชมพฤกษา
ปรารถนาเช่นนั้นหรือขวัญตา	พี่จะพาอรทัยไปชม
ขอบคุณที่การุณน้องครานี้	สุดที่ใดเทียบเปรียบผสม
มาเถิดน้องยาอย่าปรารมภ์	จะได้ชมให้ทันยามอุทัย ฯ เพลงเร็ว, ลา

สมิงทอง

บุปผาวานนี้ยังตูมอยู่	วันนี้ดูดอกตระการบานไสว
ผลไม้หล่นกลาดดาษไพร	สายไปคงเป็นเหยื่อสกุณา
โน่นแน่มลิวัลย์ขาวสพรั่ง	อีกทั้งพยอมหอมหนักหนา
ผึ้งผีเสื้อลอยร่อนจำเริญตา	เคล้ามาลาหล่นโรยแล้วโบยบิน ฯ

ลงสรงมอญ

เชิญเสด็จมาลงสรงสนาน แล้วเก็บแก้วริมธารกระแสสินธุ
บุษบงเต็มไปในวาริน ส่งกลิ่นหอมหวนชวนเชย
ฝูงปลามามากหลากหลาย เวียนว่ายไปมาไม่อยู่เฉย
ปลาเหล่านี้กล้าดีนะทรามเชย น้องเอ๋ยช้อนเล่นให้สำราญ ฯ แมลงภู่ลา

ลมพัดชายเขา

รื่นรื่นชื่นกลิ่นมัลลิกา หอมชื่นนาสาเกษมสันต์

ชมโฉม

วรพักตร์เพียงจันทร์อันทรงกลด งามงดขนงเนตรเกศสยาย
งามโอษฐ์จิ้มลิ้มพริ้มพราย งามกรายกรีดเล็บเก็บมาลา ฯ

ต้นเพลงยาว

สำเนียงเสนาะแสนทวี ยิ่งฟังยิ่งมีเสน่หา
ทำไฉนจะได้วนิดา ไปเป็นชายายอดอนงค์

วรเชษฐ์ชั้นเดียว

แม้ว่าเรืองอิทธิฤทธิ เหมือนวาสุกรีสมประสงค์
จะเข้ารวบรัดตระหวัดองค์ รีบพาโฉมยงไปบาดาล
หรือมาตแม้ว่ามีเดชา เหมือนพญาเวนไตยใจหาญ
จะเข้าอุ้มองค์นงคราญ เหาะไปวิมานฉิมพลี

ฝรั่งควง

นางมีที่ภิรมย์สมสวาท ใครจะอาจช่วงชิงพาหนี
แม้นางไม่ปลงใจเป็นไมตรี ควรจะล้างชีวีภัสดา
แล้วจึงค่อยโลมองค์นงลักษณ์ ก็คงจักสมมารปรารถนา
ขอพระองค์ทรงผลาญกินรา ด้วยศรสิทธิ์ ฤทธาให้วอดวาย ฯ

เชิดฉิ่ง โอด

อนงค์สุชาดาชั้นเดียว

โอ้ว่าอนิจจาน่าเสียดาย เพราะมุ่งหมายได้อนงค์นางโฉมศรี
มิรู้จะโศกเศร้าถึงชีวี ครานี้พี่จะทำประการใด ฯ

เขมรปากท่อ

ท่านคือใครมาแต่ไหนไม่ประจักษ์ รวดเร็วนักมาช่วยแก้ไข
ให้ฟื้นคืนชีพมิบรรลัย ข้าสงสัยไม่รู้จักกันสักครา ฯ

พากย์

พี่นี้เป็นจอมกษัตรา รุ่งเรืองฤทธา
ทรงนามพรหมทัตต์บดี
สมบัติสมบูรณ์มากมี ครองพาราณสี
เป็นบุรีใหญ่ไพศาล
พลขันธ์เจ็ดโกฏประมาณ ปรางค์มาศราชฐาน
โอฬารเนาวรัตน์รูจี
เป็นสุขทุกทิวาราตรี ใครอาจต่อตี
มีแต่จะต้องอัปรา

กิ้งกือฉกตวัก

ถึงท่านเรืองอิทธิฤทธิกร ข้าก็ไม่ชื่นชมหรรษา
สามีข้ามอดม้วยมรณา เมื่อกระนี้จะว่าประการใด

จีนขวัญอ่อน

พี่มิได้จงจิตคิดประหาร หมายผลาญมฤคาในป่าใหญ่
ศรพลาดถูกสามีน้องบรรลัย ก็เสียใจที่เป็นเช่นนั้น
ทั้งนี้เพราะเวรที่ทำมา กินราจึงต้องอาสัญ
เหลือที่จะให้ฟื้นคืนชีวัน จะโศกาจาบัลย์ไปใยมี ฯ

ชาตรีตลุง

ท่านหรือคือเจ้านัครา ล้างชีวันภรรดาข้าเป็นผี
ดังลิงทโมนไพรใจกาลี นรกสุมเกศีไม่เกรงภัย

มุล่ง

พี่ผิดพลาดพลั้งไปครั้งนี้ สุดปัญญาที่พี่จะแก้ไข
ขออนงค์จงได้ให้อภัย อย่าอาลัยในศพที่สูญชนม์
ตัวพี่ก็ไร้มเหสี ปองจะเลี้ยงเทวีให้เป็นผล
มิให้ต้องอาวรณ์ร้อนรน อย่ากังวลเลยน้องมิต้องการ ฯ

โลมนอก

ยังจะมาพาทีโลมเล้า คนเช่นเจ้าเลวยิ่งเดรัจฉาน
เรามิใช่ชาติหญิงใจพาล จะหลงคำอ่อนหวานของเจ้านั้น ฯ

โลมใน

พี่รักเจ้าจริงอย่าขึ้งโกรธ ยินยอมยกโทษอย่าหุนหัน
เชิญไปเป็นปิ่นอนงค์นับพัน ทั้งเป็นศรีปรางค์สุวรรณรจนา ฯ

ปีนตลิ่งนอก

เมียมึงก็มีอยู่มากมาย ยังตะเกียกตะกายเมาตัณหา
คนถ่อยอัปรีย์ชั่วช้า มิคบค้ามาอยู่ใกล้กาย
ถึงอาจปลิดอาทิตย์จันทรา ลงมาให้ได้ก็ไม่หมาย
เป็นสตรีมิให้ต้องเป็นสองชาย อย่าวุ่นวายจงคืนไปภารา ฯ

แผละ

พระองค์จะวิงวอนไปทำไม เข้าล้อมไล่จับตัวเอาเถิดหนา
ถูกแล้ววิงวอนเสียเวลา จงรีบมาช่วยกันสกัดนาง ฯ

รัว

สองไม้

ข้ารู้แล้วเจ้าอวดฤทธิไกร ข่มน้ำใจผู้ยากให้หมองหมาง
ชั้นรอยบาทก็มิมาดจะร่วมทาง เจ้าละวางแบบกษัตริย์ขัตติยา
มาเป็นคนเลวทรามอุบาทว์ ไม่สมมาดดอกที่ปรารถนา
ยอมลำบากยากใจในวนา คนชั่วช้าไม่ขอสมาคม ฯ

เชิด

พากย์โอ้

โอ้พระทูลเกล้าเอ๋ย ไฉนเลยพระโฉมฉาย
น้องมาอยู่ใกล้กาย ก็มิผายพจนา
แต่ก่อนเคยประภาส รุกขชาติเป็นสุขา
แต่นี้จะเอกา อุระช้ำแสนลำเค็ญ
ถึงอากาศจะงามผ่อง น้องจะเห็นเหมือนเย็นค่ำ
กลิ่นมาลีก็จะเป็น กลิ่นยาพิษบ่ชื่นบาน
ตามพนาเคยเที่ยวเล่น ก็ไม่เป็นที่สำราญ
น้ำใสในลำธาร ไม่ปลดร้อนให้ผ่อนซา ฯ

ร้องสรภัญญะ

อ้าเทวศักดิ์สิทธิ์ วรฤทธิฤาชา
ข้าซื่อณภรรดา ฤดีจอดบ่จืดจาง
ขอเชิญเสด็จดับ พหุทุกข์ระคายระคาง
สามีชีวิวาง ก็อนาถ ณ แนวพนา
แม้เทวเรืองฤท ธิจะคิดและเมตตา
โปรดชุบพระภรรดา ดนุพันชีวิกษัย ฯ

ยานี

เวทนาโฉมยงนงลักษณ์ กตัญญูดีนักน่ารักใคร่
นางกำสรดเศร้าสร้อยน้อยฤทัย ควรแก้ไขมิให้ต้องทุกข์ทวี
จำจะช่วยชุบกินรา ให้โฉมชายามารศรี
จะได้เป็นตัวอย่างแก่สตรี ให้ดำรงความดีต่อไป ฯ

ทะแยหงสา

เป็นไรจึงทรงกรรแสงเศร้า เชิญเจ้าเล่าแจ้งแถลงไข
ทุกข์ร้อนแค้นเคืองเรื่องอะไร จะได้ช่วยอรทัยให้เสื่อมคลาย ฯ

หุ่นกระบอก

เมื่อยามเช้าข้าออกจากคูหา พระสามีพาข้าผันผาย
กำลังเที่ยวประพาสสุขสบาย มาพบชายร้ายกาจชาติสาธารณ์
มาล่าเนื้อแล้วแผลงศรศาสตร์ พิฆาตกินราน่าสงสาร
ปลอบข้าว่าจะเลี้ยงให้สำราญ ข้าไม่ต้องการจะตามไป
เดชะความสัตย์สุจริต ช่วยปลดปลิดความทุกข์ให้ผ่องใส
แม้สามีคืนชีวามาเมื่อไร จะเป็นข้าอยู่ใต้บทมาลย์ ฯ

ตระนิมิต (คลอเสียง)

เรามีมนต์ศักดิ์สิทธิ์วิทยา จะช่วยชุบกินราดังว่าขาน
เพราะผลกรรมจึงจำบันดาล ให้ต้องถูกประหารวายชนม์
แต่เจ้าจงรักภักดี ซื่อต่อสามีเป็นกุศล
เราจะชุบให้ฟื้นคืนสกนธ์ เป็นรางวัลนฤมลจงดีใจ ฯ

รัว

ฝรั่งเดิม

พระคุณเหลือล้นคณนา ทั้งดินฟ้ามารวมไม่เปรียบได้
ขอรองบาทเป็นทาสให้ช่วงใช้ ตลอดชีวาลัยมรณา ฯ

เทวาประสิทธิ์

สองเจ้าจงเป็นสุขสวัสดี อันไพรีพินาศทุกทิศา
ให้ผิวพรรณผุดผ่องลอองตา เจริญชนม์พรรษาพ้นภัยเทอญ ฯ

เหาะแล้วรัว

ตับเรื่องพระยศเกตุ

ตับเรื่องพระยศเกตุนี้ สมเด็จเจ้าฟ้า กรมขุนเพชรบูรณ์อินทราชัย ทรงพระนิพนธ์จากนิทานเวตาลเรื่องหนึ่ง ตั้งแต่ทีร์ฆะทรรศิน อำมาตย์เข้ามาเฝ้าและกราบทูลพระยศเกตุ ราชาผู้ครองประเทศองคราษฎร์ว่า เมื่อโดยสารเรือของนิธิทัตไปเกาะสุวรรณทวีปนั้น ในระหว่างทาง ไปพบของประหลาดอย่างหนึ่ง คือ คืนหนึ่งเวลาดึกสงัดมีแสงเกิดขึ้นไกล ๆ คล้ายดวงดาว ครั้นเรือใกล้เข้าไป กลับกลายเป็นต้นไม้ใหญ่ มีหญิงงามนั่งขับลำและดีดพิณอยู่ใต้ต้นไม้นั้นผู้หนึ่ง บัดเดี๋ยวใจก็หายวับไปต่อหน้า

พระยศเกตุได้ทรงฟังดังนั้น ก็มีพระทัยสงสัยและรักใคร่ในนางผู้นั้น ตกลงพระทัยว่าจะต้องเสด็จไปทอดพระเนตรให้จงได้ เมื่อตรัสปรึกษากับทีร์ฆะทรรศิน ตกลงกันแล้วพระองค์จึงปลอมเป็นฤษีเสด็จโดยสารเรือนิธิทัตไป

ถึงกลางมหาสมุทร ที่ทีร์ฆะทรรศินเคยเห็นนางนั้น ในยามดึกและเดือนหงาย พอคลื่นลมสงบลง สักครู่ก็ปรากฏแสงและเสียงพิณระคนกับคำขับร้องใกล้เข้ามาทุกที จนแลเห็นตัวนางถนัด แล้วนางก็หายไปดุจครั้งก่อน พระยศเกตุก็เสด็จกระโดดตามลงไปในท้องทะเล

พระยศเกตุมารู้สึกพระองค์เอาเมื่อฟื้นขึ้นในสถานที่แห่งหนึ่ง เป็นสวนและสระอันงดงาม แต่ไม่มีคนอยู่ ครั้นทรงดำเนินไปสักหน่อย ก็พบนางผู้ที่ใฝ่พระทัยตามหานั้นนอนอยู่บนแท่น พระองค์จึงตรัสเล่าเหตุที่พระองค์เสด็จมานั้นให้นางฟัง นางนั้นก็ทูลตอบความจริงว่า นางชื่อเมธาวดี เป็นธิดาท้าวกุศนาภ บิดาพาหมู่วิชชาธรบริวารทิ้งเมืองไปเสีย ทำให้นางหงอยเหงาอยู่แต่ผู้เดียว จึงต้องขึ้นไปร้องเพลงและชมพระจันทร์เล่นแก้รำคาญ พระยศเกตุจึงตรัสเล้าโลมเกี้ยวพานนางและยอมทำตามสัญญาของนางซึ่งมีว่า ทุก ๆ เจ็ดวัน นางจะต้องจากไปด้วยมีธุระอย่างหนึ่ง ในธุระนี้มิให้ห้ามปรามและไต่ถาม พระยศเกตุก็ได้นางเมธาวดีเป็นชายา ฯ

มอญโยนดาบ

ข้าแต่สมมติเทวะ ทีร์ฆะทรรศินอำมาตย์ใหญ่
กลับจากท่องเที่ยวทางไกล ตั้งใจมาประณตบทมาลย์ ฯ

โศกตัด

เจ้าจากไปไกลสถานนานมาก เราลำบากยากใจไม่สุขสานต์
ฝ่ายตัวเจ้าเล่าก็ดูไม่สำราญ หรือทรมานร่างกายในมรรคา ฯ

กล่อมพญา

การที่ข้าพระบาทต้องท่องเที่ยว ตามทางเปลี่ยวน้ำบกฟกนักหนา
เพราะเทวัญได้บัญญัติจัดมา เป็นกติกาขีดคั่นท่านบันดาล ฯ

กระบี่ลีลา

ข้าได้พบนิธิทัตผู้พาณิช เขามีจิตเมตตาให้โดยสาร
ไปยังเกาะสุวรรณทวีปโอฬาร จึงได้ผ่านของประหลาดอัศจรรย์

เกริ่น

ดึกสงัด วันหนึ่งไซร้ เห็นแสนไกล มาพลัน
ดูเฉกฉันท์ ดาวโผล่ แต่ดวงโต อยู่ครัน
พอเรือผัน เข้าใกล้ แลเล็งไป เป็นไม้
ต้นเติบใหญ่ ใบหนา มีสุดา ดวงมาลย์
นั่งอยู่ชาน ใต้ต้น ดีดพิณระคน เพลงขับ
เพราะอย่างจับ ใจล้น บัดเดี๋ยวฉวน หายวับ
ลับเนตรไป เช่นนี้ บ่เคยเห็น ก่อนกี้
เรื่องแท้ ที่ทูล ท่านนา (รับเห่ประสานเสียง)

ขอมใหม่

จริงหรือไรเจ้าเล่าเราฉงน นางใช่คนธรรมดาในราศี
ชะรอยอนงค์เป็นทิพย์นารี ดั่งดวงมณีศรีโลกา ฯ

ยิกินหกบท

จำจะต้องไปให้ได้เห็น มิเช่นนั้นก็จะเป็นปฤษณา
ทั้งความรักหนักอยู่ในอุรา จะครองชีวาได้อย่างไร

นาคราช

เราจะปลอมกายาเป็นดาบส มิให้ปรากฏสงสัย
แต่ลำพังผู้เดียวจะเที่ยวไป กว่าจะได้ทรามวัยมาธานี

กระบอก

เราจะให้เจ้าอยู่ดูการเมือง อย่าแค้นเคืองขัดข้องหมองศรี
จนกว่าเราจะกลับคืนบุรี อย่าทัดทานเรานี้ให้ป่วยการ ฯ เสมอ เถร

สุรางคนาง

ปวงท่านทั้งหลาย รูปมีจิตหมาย อยากรู้ระหัส
ที่อยู่พ่อค้า สมญานิธิทัต
บอกให้แจ้งชัด จะขอบใจนา ฯ
ข้าเจ้าอยู่นี่ นิมนต์ข้างนี้ ยินดีหนักหนา
ได้พบอาจารย์ เชิญวานเถิดขา
แม้มีกิจจา อย่าได้เกรงใจ ฯ

แขกไทร

การที่ท่านกรุณาอารีรัก เหลือที่จักกล่าวตอบขอบใจได้
ข้ายินดีที่ได้เฝ้าพระทรงชัย หวังเป็นข้าอยู่ใต้บาทยุคล
ไฉนรู้ว่าเราเป็นกษัตริย์ จงไขอรรถแจ้งถ้อยอนุสนธิ์
ลายพระหัตถ์บาทเห็นเป็นจักรวน ข้าได้ยลแน่ใจมิใช่เดา ฯ

สุรินทราหู (คลอเสียงพิณพาทย์)

เราทราบเรื่องโฉมฉาย จากสหายของเรา
ว่ายุพเยาว์งามผ่อง ผุดลอยล่องจากชล
ที่กลางวนมรรคา ทางนาวาท่านไป
คืออะไรกันแท้ เหตุหลากแล้มากหลาย
จึงปลอมกายข้านี้ เป็นดาบสเพื่อลี้
ลาดเต้าโดยสาร ท่านแล (รับเห่เรือ)

เห่เรือ

จะใคร่ ทอดพระเนตร นางวิเศษ ไม่อยากเลย
ดีละ สหายเอ๋ย พาเราไป อย่าได้ช้า (รับเห่)
เรือข้า พระบาทนี้ เป็นเรือมี ซึ่งสินค้า
ไป่สมเกียรติราชา อันข้อนั้นมิเป็นไร (รับเห่) เพลงใช้เรือ โล้

จำปาทองเทศ

อีกสักเมื่อไรจะได้เห็น นางผู้เป็นที่น่าพิศวง
คลื่นลมก็เงียบสงบลง มิช้าคงได้เห็นเป็นขวัญตา
ท่านเอยนางเคยขึ้นทางไหน จะทูลไปก็ไม่แน่พระเจ้าข้า
นางโผล่ทางนี้บางเวลา บางทีมาทางโน้นพระภูบาล ฯ

ลมพัดชายเขา

ประหลาดใจเป็นไฉนหนอนางงาม จึงผุดตามทะเลแล้วขับขาน
เมื่อยามจันทร์ส่องสว่างกลางคัคนานต์ เห็นเป็นการเหลือเดามิเข้าใจ
หรือเป็นเทพธิดาวารีรักษ์ อยากประจักษ์เผ่าพงศ์วงศ์วานไหน
ไปอยู่ในใต้น้ำด้วยอันใด คือใครจะแถลงให้แจ้งการ ฯ

พิณดีดเพลงเขมรไทรโยกท่อน ๑ และท่อน ๒ จนถึงบทร้อง

เขมรไทรโยก

นั่นแน่ะเสียงพิณ ได้ยินทางใด ไหนทางใด
นั่นอย่างไร แสงตระการ เห็นไหมนั่นแน่ะ แน่แล้วนงคราญ

โอ้จันทรจรแจ่มสว่างหล้า จงช่วยพาเสียงพิณให้อ่อนหวาน
ช่วยพาเราผู้เศร้าให้เบิกบาน ช่วยพาราตรีกาลให้เพริศพราย

เสียงขับใดปาน ประสานเครื่องสาย หวานไม่วาย
เพราะหลายจับใจ สุรเสียงเสนาะ เพราะนี่กระไร

ยามเดือนมืดจืดกร่อยให้หงอยง่วง สิ่งทั้งปวงย่อมงามในเดือนหงาย
เช่นทะเลเวลานี้แสนสบาย แม้เดือนมืดแล้วอย่าหมายมาชมเลย ฯ

โสมส่องแสงฉาย มากมายกว่าเคย เสียงทรามเชย
แม่เอยน่ารักน่าชม เพราะแท้งามแท้ น่าเชยน่าชม ฯ

พระเจ้าลอยถาด (คลอเสียง)

ข้าแต่พระสมุทรสุดลึกล้ำ สุดหาคำใดกล่าวเล่าเฉลย
เป็นคลังแก้วมีค่าน่าชมเชย ผู้ใดเคยได้เห็นเป็นขวัญตา
พระองค์ซ่อนนางไว้ไกลมนุษย์ แสนสุดที่จะตามไปค้นหา
เท่ากับซ่อนลักษมีศรีสุดา มิให้นารายณ์เทพได้เชยชม
ขอเดชะพระเดชปกเกศเกล้า เป็นที่พึ่งข้าพระเจ้าประสงค์สม
ในสิ่งซึ่งจิตใจใฝ่นิยม ข้าปรารมภ์จะใคร่ได้ในเร็วพลัน ฯ

รัวระนาด

ศัพท์ไทย

พระเอยพระเจ้าข้า ฟังว่าอย่าเพิกผลุนผลัน
อย่ามาขัดไว้ อย่าขึนใจกัน
สัตว์ร้ายหลายพรรณ หุนหันไม่ควร
อย่ายึดเราไว้ ขอให้ใคร่ครวญ
อย่ามารบกวน ปล่อยให้เราจร
ควรเอยควรคำนึง คิดถึงบ้านเมืองบ้างก่อน
มิต้องอาวรณ์ ความร้อนจักมี
ช่างเถอะตามที เห็นดีอย่างไร
ไม่รู้ไม่ชี้ ช่วยซีเร็วไว
อย่าปล่อยเสด็จไป จะได้รำคาญ ฯ เชิดฉิ่ง รัว

ฝรั่งรำเท้า

เอออย่างไรนี่ที่ไหนมาหลับอยู่ เชิงชั้นดูเป็นบันไดในสระศรี
สวนสะอาดกวาดเก็บวิจิตรดี แต่แลไปไม่มีผู้คน
เหล่าพฤกษาน้อยใหญ่นานา ดาษดาดอกแย้มแลแกมผล
หลับหรือตื่นใคร่แจ้งแคลงกมล ให้ต้นจิตคิดฉงนว่าฝันไป ฯ

สรรเสริญเยซู

เที่ยวค้นคว้าทั่วทุกแห่งหน จะได้พบผู้คนก็หาไม่
เออในนี้จำเราจะเข้าไป ผิว์อย่างไรจะได้พบนางโฉมยง ฯ

มาลีหวล

แน่แล้วนางผู้นี้ที่เราหา รูปเหมือนแสร้งสร้างมาให้คนหลง
แต่แปลงใจไยมานอนอยู่เอ้องค์ ขอต้องกายโฉมยงหน่อยเถิดเรา

เขมรโพธิสัตว์ชั้นเดียว

ท่านคือใครมาแต่ไหนไม่รู้จัก ดูผิวพักตร์เป็นกษัตริย์ไม่กังขา
เป็นไฉนจึงแกล้งแปลงกายมา ปรารถนาสิ่งใดเชิญไขความ ฯ

สระสม

พี่นี้มีนามยศเกตุ ครองประเทศองคราษฎร์เรืองอร่าม
ได้ยินข่าวกล่าวชมโฉมนงราม พี่จึงตามติดมาหาเทวี
อนึ่งอยากทราบความของงามขำ อย่าปิดงำบอกเถิดมารศรี
ทรามวัยเป็นอะไรในธาตรี อย่าอำพรางบอกพี่ให้แจ้งการ ฯ

โลมใน

แม้เจ้าอยู่เดียวเปลี่ยวจิต พี่ขอเป็นคู่ชีวิตของโฉมฉาย
จะรักจอดยอดใจจนวันตาย อยู่กับสายสวาทไม่คลาดคลา ฯ

บางช้างแปลง

ตัวข้าชื่อเมธาวดี บุตรีท้าววิชชาธรอาจหาญ
ทรงนามกุศนาภชัยชาญ พาหมู่บริวารทิ้งเมืองไป
ข้าอยู่เดียวเปลี่ยวเปล่าเหงาง่วง พอดวงเดือนสว่างกระจ่างใส
ไปทะเลร้องเพลงครื้นเครงใจ พอทำให้ทุกข์โศกวิโยคคลาย ฯ

คลื่นกระทบฝั่ง

ขอบพระทัยที่มีไมตรีจิต ขอทูลนิดเถิดโปรดงดโทษา
จะท้วงทักหักหาญหรือกานดา พี่ยาน่าจะสิ้นชีวัน
ข้ามีกิจติดธุระนะพระองค์ เกรงจะทรงเคืองขุ่นหุนหัน
อุปสรรคใดใดในแจ่มจันทร์ มิอาจบั่นทอนรักให้หักไป
ทุกสัปดาห์ข้าต้องร้างไม่ว่างเว้น ไปบำเพ็ญกิจธุระตามสมัย
กิจการที่ข้าคลาไคล ห้ามมิให้ใครถามหรือทัดทาน ฯ

ชาตรี

สุดสวาทพี่ จะตามใจมารศรีมิว่าขาน
ขอให้สัญญาเยาวมาลย์ จะทำตามต้องการไม่มารยา ฯ

โลม (คลอเสียง)

ข้าแต่ทวยเทพทั้งผอง เราทั้งสองร่วมรักเสน่หา
ขอให้คำมั่นสัญญา ว่าจะกล่อมเกลี้ยงเลี้ยงดูกัน
ขอพระผู้เป็นใหญ่ในแมนสรวง ประศาสน์สิ่งทั้งปวงประเสริฐสรรพ์
อีกความสุขเจริญทั้งหลายนั้น ให้เราโดยพลันในบัดนี้ ฯ
พิณพาทย์ทำเพลงตระนอน รัว

เพลงตับอุณรุท ตอนศุภลักษณ์อุ้มสม

กาเรียนทอง

เมื่อนั้น	นวลนางอุษายอดสงสาร
ฟังพี่เลี้ยงกล่าวพจมาน	นงคราญชื่นชมยินดี
ว่าพลางนางเปลื้องสไบทรง	ถอดพระธำมรงค์เรืองศรี
ใส่ในผะอบแก้วรูจี	ส่งให้พี่เลี้ยงทันใด ฯ

นกขมิ้น

เมื่อนั้น	ศุภลักษณ์ผู้มีอัชฌาสัย
จึงรับผะอบแก้วแววไว	ด้วยใจจงรักเยาวมาลย์
น้อมเกล้าเคารพนบนอบ	ชุลีลาพลางปลอบด้วยคำหวาน
อย่าแสนโศกไปเลยนะนงคราญ	ว่าพลางเหาะทะยานขึ้นเมฆา ฯ

ต้นวรเชษฐ์

เวลาสายัณห์ลงรอนรอน	รีบจรมาในเวหา
เร็วเพียงพระพายพัดมา	ถึง ณ ลงกาแก้วกรุงไกร
พอเพลาสนธยาเย็นย่ำ	พลบค่ำพรายแสงแขไข
ค่อยลอยเลื่อนองค์ลงไป	ยังบัญชรชัยพระภูธร ฯ

แขกบรเทศ

เข้าแฝงในบานพระแกลมาศ	ใกล้แท่นที่ราชบรรจถรณ์
ถึงเผยผะอบแก้วอลงกรณ์	ให้ขจรกลิ่นฟุ้งถึงภูมี ฯ

ฉิ่งเรื่อง

เมื่อนั้น	พระอุณรุทร้อนใจดังไฟจี้
หอมกลิ่นสุคนธาวารี	เหมือนกลิ่นยอดยุพดีที่จากมา
ให้คำนึงตะลึงหลากจิต	เพ่งพิศผันแปรแลหา
ผุดลุกจากอาสน์ยาตรา	ออกมาหน้าสิงหาสน์บัญชร ฯ

บุหลัน

เมื่อนั้น นวลนางศุภลักษณ์ดวงสมร
เห็นหลานสมเด็จพระสี่กร บังอรลดองค์ลงทันที
นบนิ้วประนมบังคมบาท ถวายผะอบนพมาศมณีศรี
แล้วทูลสารอัคเรศเทวี โดยดังเสาวนีย์ที่สั่งมา ฯ

เทพรัญจวน

เมื่อนั้น อุณรุทเกษมสันต์หรรษา
ฟังนางกล่าวถ้อยจำนรรจา เสด็จมาโสรจสรงชลธาร ฯ

ลงสรงมอญ

ชำระสระสนานสำราญองค์ วารินกลิ่นส่งหอมหวาน
ทรงสุคนธ์ปนปรุงสุมามาลย์ สนับเพลาเครือก้านภูษาลาย
ธำมรงค์เรือนเก็จเพชรแดง มงกุฎแก้วแพรวแสงวิเชียรฉาย
ทัดสุวรรณกรรเจียกโมราลาย กุณฑลพรายเพชรรัตน์อร่ามเรือง ฯ

เสมอลำลอง

งามทรงเคียงองค์อ้อมเรศ ประไพเพศรัศมีสีเหลือง
กรกุมพระขรรค์คำเมือง แล้วกรายหัตถ์ย่างเยื้องลีลามา ฯ

ขึ้นพลับพลานอก

ครั้นถึงจึงกล่าววาที แก่ศรีศุภลักษณ์ยักษา
บัดนี้ก็จวนเวลา ที่นางลงมาน้อยไป ฯ

เชิดฉิ่ง

เมื่อนั้น ศุภลักษณ์ผู้มีอัชฌาสัย
ได้ฟังบรรหารภูวไนย อรทัยชื่นชมยินดี
จึงโอบอุ้มองค์พระเยาวเรศ ประไพเพศเพียงท่อนมณีศรี
ออกโดยบัญชารูจี เทวีก็พาเหาะไป ฯ

ล่องลม

เลื่อนลอยมากลางนภากาศ โอภาสงามแข่งแขไข
แสงจันทร์จับองค์ภูวไนย วิไลล้ำกว่านวลจันทรา
สีดาวจับเครื่องพระโฉมฉาย อร่ามพรายกว่าดาวบนเวหา
นวลพระองค์จับทรงกัลยา รจนางามเนื้อนวลผจง ฯ

ตวงพระธาตุ

งามนางเป็นพาหนะรอง ทำนองดังนางราชหงส์
งามภูวนารถนั่งดำรงทรง ดังองค์พรหมเมศวร์ฤทธี
ดั้นหมอกดอกเมฆมาไวไว เทเวศร์อวยชัยอึงมี่
รีบเร่งเร็วมาในราตรี หมายมุ่งบุรีรัตนา ฯ

(จากบทละครเรื่องอุณรุท)

ตับวันทองห้ามทัพ

ตอนเปรตนางวันทองห้ามทัพพระไวย ซึ่งจะยกไปรบกับขุนแผนกับพลายชุมพล ซึ่งเป็นบิดาและน้อง

ช้าปี่

เมื่อนั้น	จมื่นไวยวรนาถนาถา
ครั้นค่ำย่ำแสงสนธยา	เข้าห้องสองภรรยาให้อาวรณ์
พอรุ่งรางสว่างจ้าการ้อง	กางเขนก้องส่งเสียงสำเนียงสลอน
จัดแจงแต่งกายพระนายจร	สว่างรอนออกนั่งยังหอกลาง ฯ

ร่าย

คิดพลางทางปลอบเจ้าสร้อยฟ้า	เจ้าอย่าอาละวาดให้เกิดเสีย
ศรีมาลาอย่ายั่วรินัวเนีย	คุ้ยเขี่ยขึ้งเคียดเกียจกัน
ทั้งสองเจ้าจงจำคำผัวว่า	อย่าหึงษารังเกียจเดียดฉันท์
สั่งพลางขึ้นอาชามิช้าพลัน	จรจรัลไปยังที่ตั้งทัพ ฯ

กราวนอก

พระไวยได้ฤกษ์ให้ฤกษ์ทัพ	ผู้คนโจนจับอาวุธมั่น
ช้างม้าอัดแออยู่แจจัน	ทหารแห่โห่ลั่นสนั่นไป
พวกไทยใจหาญไม่คร้านศึก	อึกกะทึกกึกก้องทั้งกรุงใหญ่
ศาสตราอาวุธเกรียงไกร	มุ่งจิตเอาชัยแก่ไพรี ฯ ออกทะแยแล้วเชิด

ชมดงนอก

เดินทัพคั่งคับจัตุรงค์	ผ่านทุ่งมุ่งตรงจากกรุงศรี
ถึงวัดลาดเพลาราตรี	สั่งให้พักโยธีแรมรอน
ต่างก็ตั้งที่พักเป็นหมู่หมู่	หยุดอยู่พร้อมพรั่งนั่งสลอน
บรรดาพวกโยธาพลากร	บ้างก็นอนบ้างเฮฮาน่าสำราญ ฯ

แขกลพบุรี

คร้นั้นจมื่นไวยวรนาถ เห็นชัยภูมิวัดลาดรโหฐาน
เดือนขาวดาวสลัวมัวมัวลาน เยือนเย็นน่าสะท้านหนาวใจ
เงียบสงัดวัดว่างทางป่าช้า เสียงจ้าจักระจั่นอยู่หวั่นไหว
เดินพลางทางนึกการชิงชัย จมื่นไวยเลาะลัดตัดมา ฯ

ห่วงอาลัย

ครานั้นวันทองที่ต้องโทษ เจ้าอยู่หัวทรงโปรดให้เข่นฆ่า
เมื่อขาดใจอาลัยถึงลูกยา เวรพาไปเป็นอสุรกาย
เมื่อวันพระไวยจะไปศึก นางนึกอกสั่นขวัญหาย
กลัวฤทธิ์บิดาจะฆ่าตาย จึงกลับกลายเพศเพี้ยนเป็นนารี ฯ

ชมตลาด

เป็นสาวผ่องละอองพักตร์ปลั่งเปล่ง ดังดวงจันทร์วันเพ็ญประไพศรี
ประมาณชันษาสิบห้าปี ท่วงทีมรรยาทดังนางใน
ผ้ายกตานีนุ่งพุ่งทอง สอดส่องสลับสีดูสดใส
ร่ำร้องเสียงฉ่ำรำพรรณไป แกล้งให้พระไวยแลเห็นกาย ฯ

ฉุยฉาย

ฉุยฉายเอย โฉมวันทองเปรต แปลงเพศปลอมกาย
เยื้องย่าง เจ้าช่างกรีดกราย ทำกระแอมกระไอ ให้ชายเห็นหน้า
รุ่นราวขาวสะอาด เดินลีลาศไคลคลา ถ้าใครเห็นหน้า แทบเป็นบ้าใจเอย ฯ

แม่ศรี

วันทองเอย วันทองแปลงโฉม น่ารักน่าตะโบม น่าประโลมให้ชื่นใจ
เที่ยวเก็บมาลีที่ในป่า เอาใส่ห่อผ้าจะไปข้างไหน
ทั้งดอกทั้งช่อเจ้าห่อสไบ ใครเห็นอยากได้ดมเอย ฯ

วรเชษฐ์

ร้องเรื่อยเฉื่อยวนาราตรีดึก เหลือพิลึกไพเราะเสนาะสมร
สักวาดอกสร้อยละห้อยกลอน ซ้าโหยโรยร่อนวิเวกดง ฯ เพลงฉิ่งแล้วลา

ทยอยญวน

จมื่นไวยวรนาถประหลาดรับ ยิ่งสดับเสียงเสนอยิ่งเพ้อหลง
เหลียวซ้ายแลขวาพะว้าพะวง งวยงงได้ยินเสียงสำเนียงครวญ ฯ

แม่ศรีทรงเครื่อง

เสียงซร้องน้องแก้ว ร่ำร้องเจื้อยแจ้วอยู่หนไหน
จริงจริงนั่นแหละหนา ดูเหมือนเรียกหาอยู่ไวไว
ได้ยินถนัดอยู่บัดใจ จงเดินต่อไปเถิดเอย
หาไหนไม่เห็น ไม่ควรปลีกหลีกเร้น เล่นอะไรในไพรศรี
เร็วเร็วช่วยกันหา อย่ารออยู่ช้าในพงพี
ต้องให้ประสพพบยามนี้ ขืนรอรีจะดึกเอย ฯ
เออนั่นคนหรืออะไร จริงจริงนั่นแหละใช่ พอทักไปก็เรียกหา
กำลังนั่งไกวชิงช้า ดูทีดูท่าจะเป็นใคร
เอ๊ะเป็นผู้หญิงอยู่บ้านไหน น่ารักจักใคร่ถามไถ่เอย ฯ
โอ้สาวน้อยนงคราญ บุกพงในดงดาน อย่าซมซานไปไหนนัก
ฉันใดใคร่ประจักษ์ อย่ามัวชักช้าเอย ฯ

ชมโฉม

งามทรงอนงค์น้อยจ้อยร่อยร้อง แลโฉมฉ่องเฉลิมเพื่อนเตือนให้เหลียว
ผมยาวเฟื้อยเลื้อยคะนองฟูฟ่องเปลี่ยว หวีปลั่งดังจะเหนี่ยวชวนให้เชย ฯ

โอ้ลาว

ครานั้นนางเปรตเจ้าเลศหลาย เห็นลูกชายแกล้งเพลินทำเดินเฉย
ไกวชิงช้านั่งดูอยู่ไม่เงย เจ้าไม่เอ่ยจับบุบผามาร้อยกรอง
คนเดียวเดินไม่สะเทิ้นฤทัยไหว เก็บดอกไม้ค่อยเลียบค่อยเหยียบย่อง
มาจนใกล้พระไวยยืนทำตื่นมอง สะดุ้งหยองร้องกรีดผวาไป ฯ

ช้างประสานงา

จมื่นไวยวรนาถชาติชายหยิ่ง เห็นผู้หญิงสาวสะเทิ้นเมินไถล
นึกกระหยิ่มยิ้มแย้มกระแอมไอ พยักหน้าบอกไปว่าอย่าเกรง ฯ

โอ้โลม

เชิญมานี่เถิดพี่จะรับขวัญ อย่าไหวหวั่นวุ่นไหวไม่ข่มเหง
เดินเอกาละล้าละลังอยู่วังเวง มีแต่เพลงปากก็ร้องเพื่อนน้องไป
มานั่งนี่เถิดพี่ใช่ชายชั่ว ดูเถิดกลัวกระเถิบหนีพี่ไปไหน
อันตัวพี่นี้หรือคือหมื่นไวย น้องอย่าได้งงงวยขวยเขิน ฯ

สิงโตตัด

น่าเอยน่าสรวล นี่สมควรหรือมาเลี้ยวเกี้ยวเผินเผิน
ฮะรู้ไหมใครนี่อวดดีเกิน อย่ามาเดินเคลียคลอขอร่วมทาง ฯ

ปีนตลิ่งนอก

ครานั้นนางเปรตอสุรกาย เห็นลูกชายทุจริตทำผิดอย่าง
เฝ้าไขว่คว้ากล้าคนองไม่ต้องทาง ก็โผงผางแผดร้องก้องกลางไพร ฯ
เดี่ยวแขกฉิ่งแล้วลา

ตัดพ้อ

เหวยเหวยไอ้พลายงามซุ่มซ่ามแท้ ดูหมิ่นแม่ข่มเหงหาเกรงไม่
ไม่นึกขามกามคุณหมกมุ่นใจ เจ้ารู้ไหมว่าใครอย่าไว้ตัว
กูคือวันทองที่ต้องโทษ พระพิโรธดำรัสให้ตัดหัว
ใจผูกลูกชายตายแต่ตัว วิญญาณมัวมุ่งห่วงถึงดวงตา
อันตัวเจ้าจะเข้าสนามศึก แม่นึกมิสมที่อาสา
จะแตกถอยย่อยยับอัปรา อย่าทะนงฤทธาให้ว้าวุ่น ฯ

ขว้างขวาน

นางเปรตให้เลศแก่ลูกรัก เห็นตระหนักน่าวิตกให้หมกมุ่น
ไม่เชื่อถ้อยฟังคำทำทารุณ นางหมุนกลายกลับเป็นอสุรกาย ฯ
รัวแล้วเชิด

ทยอยใน

จมื่นไวยวรนาถอนาถนัก เห็นประจักษ์ตาจริงมิ่งขวัญหาย
สยดสยองพองหัวกลัวแทบตาย ตาลายสะอื้นโอ้โศกา ฯ โอด

โอ้

โอ้โอ๋เจ้าประคุณทูนหัวลูก จิตใจผูกลูกรักเป็นหนักหนา
อกุศลผลกรรมแม่ทำมา เวรพาไปเป็นอสุรกาย
ลูกกรวดน้ำทำบุญเป็นคุณผล แผ่กุศลถึงแม่ก็เหลือหลาย
ยังมิพ้นโทษกรณ์เมื่อก่อนตาย ตกอบายภูมิเปรตน่าเวทนา ฯ โอด
ครั้นยกมือไหว้แม่ก็แลหาย พระนายหวาดเสียวเหลียวหา
แสงอรุณกรุ่นขึ้นขอบฟ้า ก็ร้องสั่งให้ยาตราพลาพล ฯ

ตับขุนช้างขุนแผน

ตอนพระไวยแตกทัพ

ช้าปี่นอก

เมื่อนั้น พระทรงธรรม์พันวษาเป็นใหญ่
สถิตเหนือแท่นสุวรรณอันอำไพ เสนาในหมอบเฝ้าเป็นเหล่ากัน ฯ

เขมรปากท่อ ๒ ชั้น

แค้นด้วยมอญใหม่ไพรี ทะนงจิตคิดจะดีเอาเขตขัณฑ์
เสียดายขุนแผนแสนฉกรรจ์ เคยบุกบั่นไพรีมีชัย ฯ

เขมรปากท่อชั้นเดียว

ให้คุมทัพคับคั่งไปครั้งนี้ กลับเสียทีพ่ายแพ้แก่มอญได้
ทหารดีก็ยังมีแต่หมื่นไวย จะให้ยกทัพชัยไปโรมรัน ฯ

ร่ายนอก

คิดพลางทางมีรับสั่ง ตำรวจวังเร็วไวใครอยู่นั่น
จงไปบอกเจ้าไวยให้มาพลัน เร่งมันให้รับมาไวไว ฯ

สามเส้า

เห็นหน้าบุตรสุดคิดถึงมารดา ชลนาคลอคลองไม่ผ่องใส
ยิ่งนึกถึงขุนแผนแสนอาลัย มาเสียชัยสิ้นชื่อเพราะมือมอญ ฯ

ร่าย

กลับมานะกษัตริย์ตรัสประภาษ กับพระไวยวรนาถชาญสมร
พ่อมึงกูใช้ให้ราญรอน ไปย่อหย่อนเสียท่าแก่รามัญ ฯ

นาคราช

ละโว้ไพรีจะลามมา　　เจ้าจงยกโยธาไปหั้มหั่น
แก้แค้นแทนพ่อต่อตีมัน　　ฟาดฟันเสียให้แหลกแตกไป ฯ

ร่ายนอก

เมื่อนั้น　　พระไวยฟังโองการสะท้านไหว
เหงื่อตกอกสั่นตันใจ　　จึงกราบทูลไปในฉับพลัน ฯ

ขับเสภา

ขอเดชะฝ่าละอองธุลีพระบาท　　องค์พระหริราชรังสรรค์
ซึ่งว่าพ่อแผนแพ้แก่รามัญ　　กระหม่อมฉันคิดคิดเห็นผิดใจ
ขุนแผนหรือจะแพ้แก่ข้าศึก　　ไม่น่านึกว่าจะเป็นเช่นนั้นได้
ข้าพระบาทขออาสาภูวไนย　　ยกไปตามพระราชโองการ ฯ

ครอบจักรวาล

เมื่อนั้น　　พระจอมอยุธยามหาศาล
ชื่นชมสมจินตนาการ　　ภูบาลตรัสอำนวยอวยชัย ฯ

ขับเสภา

เจ้าไปให้ชนะปัจจามิตร　　หยิบพระแสงอาญาสิทธิ์ส่งให้
สั่งเสร็จพระเสด็จเข้าข้างใน　　เสนาน้อยใหญ่บังคมคัล ฯ　พระยาเดิน

กราวนอก

พระไวยได้ฤกษ์ให้เลิกทัพ　　พลเขนเจนจับอาวุธมั่น
พลองขยับดาบแกว่งท่าแทงฟัน　　เคยโรมรันปัจจามิตรไม่คิดเกรง
พลหอกถือหอกควงกลอกกลับ　　จ้องขยับย่างเหยาะดูเหมาะเหม็ง
พลกระบี้รำกระบี่ทีนักเลง　　เสียงครื้นเครงโห่ร้องกึกก้องมา ฯ　เชิด

ทะเลบ้า

ครานั้นวันทองผู้ต้องโทษ พระองค์ทรงโปรดให้เข่นฆ่า
เมื่อตายใจอาลัยถึงลูกยา กรรมพามาเป็นอสุรกาย ฯ

ร่าย

วันเมื่อพระไวยจะไปศึก นางนึกสำคัญมั่นหมาย
เกรงฤทธิ์บิดาจะฆ่าตาย ก็กลับกลายเพศเพี้ยนเป็นนางงาม ฯ รัว

ชมตลาด

นวลละอองผ่องศรีฉวีขาว พึ่งแรกรุ่นรูปราวกับนางห้าม
มวยกระหมวดกวดเกล้าเหมือนเจ้าพราหมณ์ ใส่สังวาลประจำยามอร่ามพราย
กรอบพักตร์วิเชียรเจียระไน ทัดดอกไม้เพชรเลิศเฉิดฉาย
เยื้องย่างยุรยาตรนาฏกราย ร้องฉุยฉายเสียงเฉื่อยระเรื่อยมา ฯ

ฉุยฉาย

ฉุยฉายเอย
เสร็จจำแลงแปลงกาย เยื้องกรายมาในป่า
โอ้พระไวย สายใจ อีกสักเมื่อไร จึงจะมา
แลลอดสอดหา เดินไปคอยท่า ทางโน้นเอย ฯ

แม่ศรี

แม่ศรีเอย แม่ศรีเสาหงส์
เยื้องย่าง มากลางดง เหมือนหนึ่งหงส์ เหมราช
ผิวเจ้างาม เมื่อยามพิศ งามจริต เมื่อยามผาด
อ่อนระทวย นวยนาฏ ลีลาศ มาเอย ฯ เพลงเร็ว

ร่าย

เมื่อนั้น พระไวยยกพหลพลไพร่

แขกลพบุรี

ยอแสงสุริยนถึงต้นไทร เกือบจะใกล้หนองน้ำดงลำดวน
พื้นโพยมเย็นพยับจับอากาศ แว่วปีศาจส่งเสียงสำเนียงหวน
วังเวงวับจับใจให้รัญจวน ชักสีจันทร์ปั่นป่วนอยู่ที่เดียว
กระแสเสียงเป็นกังวานหวานวาน ปลื้มปลาบซาบซ่านในทรวงเสียว
สั่งให้หยุดโยธากราเกรียว ลงจากม้าลดเลี้ยวเที่ยวด้อมดู ฯ

นกจาก

เห็นนางหนึ่งพึ่งรุ่นเจริญวัย งามละไมมัวเล่นชิงช้าอยู่
รูปทรงโสภาน่าเอ็นดู ไยมาอยู่ผู้เดียวในแดนไพร ฯ

ร่าย

เมื่อนั้น นางจำแลงแกล้งทำหาเห็นไม่
เอ่ยลำนำคำร้องทำนองใน ส่งสำเนียงเสียงใสไกวชิงช้า ฯ

จีนแส ๒ ชั้น

โอ้เวรกรรมทำไว้ไฉนหนอ มาสืบส่อส่งให้ต้องไร้คู่
ส่วนใครใครเขาก็มีที่ชื่นชู เราต้องอยู่ผู้เดียวเปลี่ยวเอกา
ดวงบุหลันพันแสงยังแฝงใกล้ ถึงกระไรเช้าเย็นได้เห็นหน้า
แต่ตัวเราเฝ้าอับลับนัยนา อนิจจากรรมเอ๋ยกรรมช้ำใจเอย ฯ

ชาตรี

น้องรัก สิริลักษณ์เลิศล้ำเลขา
ช่างไม่กลัวผีสางกลางพนา กระไรกล้ามาอยู่แต่ผู้เดียว
พี่จะช่วยน้องรักชักชิงช้า (ชื่นใจเอย) เป็นเพื่อนแก้วแววตาในป่าเปลี่ยว
อย่าค้อนคมก้มหน้าไปท่าเดียว เชิญเหลียวพักตรามาพาที ฯ

ร่าย

เมื่อนั้น นางจำแลงแกล้งทำเป็นเดินหนี
ค้อนคมก้มหน้าไม่พาที เด็ดได้มาลีแล้วเดินดม ฯ

โลมนอก

พระไวยเข้าใกล้นางพลางร้องหยอก　พี่ขอดอกเถิดที่ห่อในผ้าห่ม
แม่งามพร้อมหอมกลิ่นมาตามลม　ขอพี่ชมพอชื่นอุราเรียม ฯ

ร่าย

เมื่อนั้น　นางแปลงแกล้งทำเป็นอายเหนียม
ฉันชาวป่าวาสนาไม่เทียบเทียม　จะนุ่งเจียมห่มเจียมไปตามจน
แต่เกิดมาธานีอยู่ที่ไหน　ยังมิได้เข้าไปเลียบเหยียบถนน
ไม่สำอางร่างเอี่ยมต้องเจียมตน　ชาติปัดหรือจะปนกับเพชรพราย
หม่อมเชื้อหงส์หรือจะหลงด้วยกากาก　หม่อมเหมือนนากชมพูนุชเห็นสุดหมาย
จะมาปนสังกะสีมีระคาย　ลึกแล้วนายจะมาล่อให้หลงลม ฯ

โลมนอก

โฉมแฉล้ม　ช่างเหน็บแนมแนบชิดสนิทสนม
แม่ดวงแก้วแววตาอย่าปรารมภ์　จะขอชมเชยชื่นทุกคืนวัน
เป็นความจริงมิ่งเมียหามีไม่　จะมอบจิตมอบใจให้จอมขวัญ
จะถนอมกล่อมเกลี้ยงเลี้ยงกัน　จนชีวันพี่จะม้วยด้วยนารี
พลางขยับจับผ้าสไบนาง　ขอจูบปรางน้องนิดอย่าบิดหนี
แม่ดวงแก้วแววตาจงปรานี　จะเบือนหนีหน่วงหนักชักช้าไย ฯ

ขับเสภา

ครานั้นวันทองมองดูลูก　เห็นดูถูกข่มเหงหาเกรงไม่
นางจึงบอกความจริงทุกสิ่งไป　แน่ะพ่อไวยข้านี้คือมารดา
แม่รู้ว่าออไวยจะไปทัพ　ศึกคราวนี้ลึกลับเป็นหนักหนา
ห่วงด้วยลูกแก้วแววตา　จึงตามมาบอกเจ้าให้เข้าใจ
อย่าทะนงองอาจนะลูกรัก　แม่จะอยู่ช้านักก็ไม่ได้
แล้วผาดแผลงแปลงกายกลายไป　เป็นปิศาจโลมไล่พระไวยมา ฯ รัว โอด

โอ้ปี่นอก

ทั้งกลัวทั้งสงสารรำคาญอก น้ำตาตกพรั่งพรายทั้งซ้ายขวา
โอ้แม่วันทองของลูกยา เคยทำเวรมาไว้มากมาย
ลูกจะแบ่งส่วนบุญให้แม่เจ้า แม่อย่าเฝ้าเวียนระไวลูกใจหาย
แสนกำสรดโศกสะท้อนเอียงอ่อนกาย เจียนจะวายชีพวางกลางพนา ฯ โอด

ขับเสภา

แล้วมาขึ้นม้าพาพวกพล ดั้นด้นตัดทุ่งมุ่งป่า
แสงเดือนเคลื่อนดับลงลับฟ้า ยกฝ่าไปบางกระทิงพลัน ฯ เชิด

โยนดาบ

เมื่อนั้น ขุนแผนพลายชุมพลคนขยัน
รอข่าวทัพมาเกือบห้าวัน ได้ยินเสียงโห่ลั่นแต่ไกลมา ฯ

ขับเสภา

รู้แน่ว่าทัพพระหมื่นไวย พ่อลูกดีใจเป็นหนักหนา
ชวนกันปลุกเศกเครื่องศาสตรา จุดธูปเทียนบูชาหน้าบัดพลี ฯ สาธุการ

เชื้อ

เดชะพระเวทวิเศษสาร ดาบพลิกเครื่องอานเสียงอึงมี่
ขุนแผนเสกข้าวสารหว่านทันที ปลุกชีวีฟ่อนหญ้าเป็นคนพลัน ฯ

มอญดูดาว

แล้วจัดแจงแต่งกายพลายชุมพล ปลอมตนเป็นมอญใหม่ดูคมสัน
นุ่งผ้าตาหมากรุกของรามัญ ใส่เสื้อลงยันต์ย้อมว่านยา
คอผูกผ้าประเจียดของอาจารย์ โอมอ่านเศกผงผัดหน้า
คาดตะกรุดโทนทองของบิดา โพกผ้าสีทับทิมริมขลิบทอง
ถือหอกสัตตะโลหะชนะชัย เหมือนสมิงมอญใหม่ดูไวว่อง
ขุนแผนขี่สีหมอกออกลำพอง ชุมพลขึ้นกะเลียวผยองนำโยธา ฯ

พญาลำพอง

ครั้นว่าดาวประกายพฤกษ์ขึ้น กองทัพโห่ครื้นสนั่นป่า
(สร้อย - ปี่เปียวกราวเอย ม็องเหมี่ยงบาย ๆ ก๋าวล่ะ
ยาตอเซียะล่ะ ยาล่ะเตยเฮย)
ให้รีบยกพหลพลโยธา ออกจากค่ายชายป่าพนาลัย
(สร้อย - ฮุ่มเสียงเฮียมปร๊าด (ฮึ) ลัดใบลัดตะโกหามล่ะ
เล้เล่เล ๆ อุ๊ยย่าย ฉันจะเอาชัยให้ตั๊กกะปรอนเอย)
ยกตะลุ่ม รัวมอญ

มอญจับช้าง

ครั้นถึงทัพหน้าไม่รารั้ง ร้องสั่งหุ่นผีให้ตีใหญ่
พลหุ่นหมุนโลดโดดเข้าไป เลี้ยวไล่รบรุกคลุกคลี ฯ

ร่าย

เมื่อนั้น พระไวยเห็นพลแตกป่นปี้
มอญใหม่ไล่รุกมาทุกที ขับสีจันทน์โจนโผนเข้ามา
คิดถึงคุณบิดาอาจารย์ กรประนมโอมอ่านพระคาถา
เรียกเตโชธาตุไฟในกายา เป็นไฟไหม้หุ่นหญ้ามาตึงตึง ฯ แทงวิสัย

ร่าย

เมื่อนั้น พลายชุมพลเห็นไฟมาใกล้ถึง
เหล่าพลหุ่นผีหนีอึง ขับกะเลียวโลดทะลึ่งมาหน้าพล
หลับตาภาวนาเรียกธาตุน้ำ อ่านซ้ำเป็นพายุพยับฝน
พิรุณโปรยปรายเป็นสายชล ดับเพลิงทั่วพลพระหมื่นไวย ฯ
รัวท้ายรำดาบ

ขับเสภา

พระไวยเห็นคงคาเป็นห่าฝน　　ก็หลับตาอ่านมนต์มุขใหญ่
ฝนหายน้ำแห้งบัดเดี๋ยวใจ　　ด้วยอิทธิฤทธิ์ไกรมหึมา ฯ　รัว

ร่าย

เมื่อนั้น　　ชุมพลชาญชัยใจกล้า
เห็นพระไวยสิ้นฤทธิ์คิดระอา　　ขับกะเลียวเชี่ยวกล้าร่าเข้าไป ฯ
　　เล่นตลกเยาะเย้ย

มอญท่าอิฐ

ว่าเหวยเหวยเฮ้ยไฮ้ท่านแม่ทัพ　(เต๊ะเอยนายเอย)　สิ้นตำรับเท่านั้นหรือไฉน
　　(เอ๋ยโอละหน่ายเอย)
แม้นมีอีกแล้วเองเร่งทำไป　(เต๊ะเอยนายเอย)　กูจะได้ดูเล่นเป็นขวัญตา
　　(เอ๋ยโอละหน่ายเอย)
ว่าพลางทางหัวเราะเยาะเย้ย　(เต๊ะเอยนายเอย)　ร้องเผยไยไยแล้วส่ายหน้า
　　(เอ๋ยโอละหน่ายเอย)
เก้อเก้อกุ๋ยกุ๋ยหุยฮา　(เต๊ะเอยนายเอย)　แล้วร่ายรำทำท่าจะโรมรัน
　　(เอ๋ยโอละหน่ายเอย) ฯ　กราวรำมอญ

ขับเสภา

พระไวยมองเขม้นเห็นน้องชาย　　ดูคล้ายคล้ายเคลือบแคลงทุกสิ่งสรรพ์
ด้วยปีศาจสิงกายเจ้าพลายนั้น　　สำคัญว่ามอญใหม่ไม่สงกา
คิดแล้วร้องถามเนื้อความพลัน　　เฮ้ยรามัญแม่ทัพเมืองหงสา
รูปร่างสำอางละออตา　　จงบอกกูมาแต่ความจริง
พระสงฆ์องค์ใดเป็นครูบา　　สอนวิชามาให้สักกี่สิ่ง
สู้รบกับเราเข้าจริงจริง　　จะต้องวิ่งวุ่นหลบไม่พบตัว
บิดามารดาเองชื่อไร　　อยู่เมืองไหนบอกกูให้รู้ทั่ว
องอาจประมาทใจช่างไม่กลัว　　ใครยั่วให้มึงยกมา ฯ

สร้อยทะแย

ครานั้นยอดชายพรายชุมพล ทำกลพูดเพี้ยนเป็นหงสา
กูหรือชื่อสมิงมัตรา บิดาผู้เรืองฤทธิไกร
ชื่อสมิงแมงตะยะกะละออน ในเมืองมอญใครไม่รอต่อได้
เลื่องชื่อลือฟุ้งทุกกรุงไกร แม่ไซร้ชื่อเม้ยแมงตะยา
พระครูกูเรืองฤทธิเวท พระสุเมธกะละดงเมืองหงสา
จะมาลองฝีมือไทยให้ระอา ใครกล้ากูจะฟันไม่ครั่นคร้าม ฯ

เจรจาแทน

พระไวยว่าเหวยอ้ายมัตรา อย่าโอหังหวังว่ากูเกรงขาม
ตัวกูหรือมีชื่อว่าพลายงาม ติดตามมาแก้แค้นแทนบิดา
พ่อกูชื่อขุนแผนแสนสะท้าน เป็นอาจารย์สอนเวทวิเศษกล้า
หนึ่งท่านวันทองเป็นมารดา จะมาฆ่าอ้ายมอญทรชน ฯ

เจรจาแทน

ชุมพลตอบไปอ้ายมุสา ขุนแผนบอกกูมาแต่ต้น
ว่าแกมีลูกชายแต่หนึ่งคน ชื่อชุมพลลูกแก้วกิริยา
อีกคนหนึ่งนั้นลูกติดแม่ มิใช่ลูกของแกดังเจ้าว่า
เป็นลูกไอ้ช้างล้านพาลา เคหานั้นอยู่เมืองสุพรรณ
ขนอกรุงรังกระทั่งคาง ขม่อมบางผมขอดตลอดขวัญ
หากเองอายใจไม่บอกกัน บิดผันว่าขุนแผนเป็นบิดา ฯ

ร่าย

พระไวยขัดใจดังไฟฟอน เหม่อ้ายมอญค่อนแคะมุสาว่า
โมโหฮึดฮัดมืดมัวตา กายสั่นเต็มประดาเป็นบ้าใจ
กำลังโกรธโดดถลันเข้าฟันฟาด ชุมพลเลี่ยงเพลี่ยงพลาดหาต้องไม่
ชุมพลแย้งแทงกรอกด้วยหอกชัย สะท้านไปไม่เข้าเท่าปีกริ้น
พระไวยแกว่งดาบออกวาบวับ โถมสับฉับฉาดดังฟาดหิน
เป็นประกายวายวาบดาบไม่กิน ชุมพลผินหอกแดกกระแทกกัง
ยู่เปล่าหาเข้าพระไวยไม่ พระหมื่นไวยหวดปับเข้าไหล่ปั๋ง
ทั้งสองข้างชาตรีมีกำลัง ไม่เพลี่ยงพลั้งรับรองป้องกัน ฯ
ชุมพลคิดพลางวางหอก ถือดาบออกร้องท้าท่าแข็งขัน
พระไวยเห็นเผ่นโผนโจนมาพลัน รำดาบเต้นเผ่นผันเข้าชิงชัย ฯ สระหม่า

ร่าย

ชุมพลวางดาบให้หุ่นถือ มือเปล่าเดินมาหาช้าไม่
พระไวยวางดาบพลันทันใด จดหมัดเข้าไปไม่ย่อท้อ ฯ เจ้าเซ็น

ร่าย

ชุมพลอยู่ข้างใต้พระไวยทับ ชุมพลเหลือที่จะรับร้องเรียกพ่อ
เร็วเร็วรีบมาอย่ารารอ เขาคั้นคอตัวข้ามาเถิดโว้ย ฯ
เมื่อนั้น ขุนแผนร้องว่าจับมันให้มั่นโหวย
กูจะฟันมันให้ตายไอ้หัวขโมย มันทำโบยศรีมาลาแล้วด่ากู
ฉวยฟ้าฟื้นว่าร่าท่าแข็งแรง กูจะแทงกูจะฟันเหมือนหั่นหมู
ตายแน่แล้วครั้งนี้เป็นทีกู แลดูเห็นออไวยไพล่อยู่บน
ขุนแผนตั้งท่าง้าสุดไหล่ พระไวยเห็นตกใจเอ๊ะกูป่น
หมุนผลักน้องชายพลายชุมพล เถลือกถลนวิ่งถลาหน้าคะมำ ฯ เชิด

เพลงตับพระยาละแวก

(เพลงตับพระยาละแวกนี้ นายถีร ปี่เพราะ เป็นผู้แต่ง)

เขมรปากท่อ

ฝ่ายพระยาละแวกกัมพูชา รู้ว่าทัพหงสาเข้ากรุงศรี
เราจะต้องช่วยมิตรคิดราวี ให้กับเจ้ากรุงศรีอยุธยา
สั่งพระศรีสุพรรมาธิราช พี่เห็นเจ้าสามารถเคยแกล้วกล้า
ไปแทนพี่ทีนะอนุชา จงรีบจัดโยธารวบรวมพล ฯ

ตะลุง

พระศรีกราบลาพระยาละแวก แล้วออกหมายจ่ายแจกกันสับสน
ให้เตรียมตัวไวไวในบัดดล เพื่อตรวจทัพปรับพลจะยาตรา
ไปช่วยภูมินทร์ปิ่นบุรี จะรบรอต่อตีทหารพม่า
พอตรวจพลเสร็จสรรพขับโยธา มุ่งตรงอยุธยาธานี

เขมรโพธิ์ทอง

ครั้นมาถึงเขตกรุงที่มุ่งหมาย สั่งให้พักทัพไว้หน้ากรุงศรี
เราจะเข้าไปเฝ้าเจ้าบุรี ถวายพลโยธีที่คุมมา ฯ

เขมรพายเรือ

พอมาถึงท้องพระโรงตรงเข้าเฝ้า แล้วน้อมเกล้าทูลความตามภาษา
ขอเดชะพระมิ่งยิ่งภารา ข้าพระศรีอนุชามากราบทูล
ด้วยพระยากัมพูชาธิบดี รำลึกถึงไมตรีนเรนทร์สูร
ให้ข้านำโยธามาเพิ่มพูน หวังไพบูลย์กรุงศรีอยุธยา ฯ

ต่อยหม้อ

เราขอบใจนักหนาพระยาละแวก อุตส่าห์บั่นปันแยกมาช่วยข้า
เลยตรัสสั่งพระศรีอนุชา ให้นำทัพยาตราไปก่อนเรา
ไปตั้งซุ่มหลบยั้งพนัญเชิง ใต้ต้นไม้ใบเซิ้งอย่าอื้อฉาว
จงกำชับทหารที่ฮึกห้าว อย่าให้กล่าวใช้เสียงนำเนียงดัง ฯ

โอ้บางช้าง

กรประนมก้มกราบพระบาทา คลานคล้อยถอยจากหน้าพระที่นั่ง
ตรงไปกองทัพที่ยับยั้ง ตามคำสั่งพระบัญชาเจ้ากรุงไทย
เอาพวกเราเคลื่อนพลอย่าย่นย่อ ตัดเข้าทางหัวรอเป็นที่หมาย
กองทัพกัมพูชาเคลื่อนคลาไคล ฝุ่นกระจายไพรสะท้านลั่นสุธา ฯ

ตับพาลีสอนน้อง

ตอนพาลีละเมิดคำสาบาน จึงต้องศรของพระนารายณ์ถึงสิ้นชีวิต

คลื่นกระทบฝั่ง

แสนสงสารพาลีจะพินาศ เหลือบเห็นศรพรหมมาศนารายณ์แผลง
หลบขยับจับลูกศรด้วยกรแรง ศรก็แกว่งอยู่ในกรจะรอนราญ
สิ้นกำลังเลื่อนองค์ลงพิงผา พระหัตถ์ขวากุมศรแสนสงสาร
ทั้งสุครีพองคตหนุมาน เข้ากราบกรานโศกาด้วยอาลัย ฯ

แขกลพบุรี

พาลีลูบหลังแล้วสั่งสอน สามพญาวานรผู้พิสมัย
อย่าลืมคำจำจดกำหนดไว้ อย่าถือใจว่าเปรื่องเรืองฤทธี
นี่คือองค์พระนารายณ์สายสมุทร ฤทธิรุทรเดินป่ามาถึงนี่
ทรงแบ่งภาคจากเกษียรวารี สามกระบี่อย่าแหนงแคลงวิญญา
ถวายตัวเป็นข้าพระทรงฤทธิ์ อย่าให้ผิดใจนายร้ายหนักหนา
จะทำศึกอย่าประมาทหมู่ปัจจา ระวังกายซ้ายขวาอย่ารุกรน ฯ

จำปาทองเทศ

สั่งแล้วแลดูภูวนาถ บังคมบาทโดยงามลงสามหน
ถวายบุตรอนุชานัดดาตน ถวายพลแสนสมุทรสุดฤทธา ฯ

ตุ๊กตา

แล้วจึงย้อนสอนสั่งทั้งญาติมิตร จะอาสาทรงฤทธิ์ไปภายหน้า
ถ้าพบหญิงอย่าประวิงช่วงชิงมา จะเหมือนข้าผู้ผิดจิตเป็นพาล
ลูกเขาเมียใครมิได้คิด เพราะเชื่อฤทธิ์ทะนงศักดิ์เที่ยวหักหาญ
ชิงเมียจากมือพญามาร กระทำการก่อกรรมนำเวรา ฯ

แขกถอนสายบัว

อันความผิดคิดไปแล้วใจหาย เกิดเป็นชายอย่าเคียงดูเยี่ยงข้า
ถึงเคราะห์กรรมจำจิตปลิดชีวา ต้องก้มหน้ารับทัณฑ์จนบรรลัย
เพราะรักเมียเสียสัตย์ปฏิญาณ จึงต้องศรอวตารมาผลาญให้
คิดถึงพรคราวก่อนยิ่งร้อนใจ จะอยู่ไปไยหนอไม่ขอเลย ฯ

ตะนาวแปลง

กุมศรกรสั่นทรงกรรแสง ฤทธิ์แรงเหลือจะหน่วงแล้วทรวงเอ๋ย
สงสารทรวงยังไม่มีราคีเลย ศรเสวยแล้วไม่ขอรอชีวา
ขอรับผิดต่อองค์พระทรงเดช จงโปรดเกศอภัยให้แก่ข้า
ไม่ขอผัดตัดความตามสัญญา แล้วก้มพักตร์โศกาน้ำตานอง ฯ

ทยอยญวน

เอื้อนโอษฐ์ว่าโอ้อนุชา พี่ขอลาฝากฝังหลานทั้งสอง
จงตั้งใจอาสาฝ่าละออง สามพี่สี่น้องบำรุงกัน
ขอฝากสร้อยสาวสวรรค์แม่ขวัญเนตร จะเทวษแสนวิโยคเศร้าโศกศัลย์
และสยมภูวญาณประทานปัน จงอุตส่าห์รักกันเถิดขวัญตา ฯ

แขกวรเชษฐ์

สั่งสิ่งฟังสิ้นกระแสเสียง เงียบสำเนียงสิ้นชีวันปลดสังขาร์
กลายเป็นเทพบุตรสุดฤทธา สืบมาจนปางล้างพิธี
จึงปรากฏเป็นบทแบบฉบับ กิตติศัพท์เฟื่องฟ้าทุกราศี
มิใช่ในคาถาพระบาลี เป็นคัมภีร์ไสยศาสตร์สืบมา ฯ

ตับนเรศ

เมื่อพิเภกทำนายฝันว่าทศกัณฐ์จะแพ้สงครามและจะถูกฆ่าตาย ควรจะสะเดาะเคราะห์เสีย โดยคืนนางสีดาให้แก่พระราม ทศกัณฐ์โกรธจึงขับพิเภกออกไปเสียจากลงกา พิเภกกลับมาบ้านล่ำลาเมียรัก

นเรศร์ชนช้าง

แสนสงสารมารซื่อชื่อพิเภก เป็นหมอเอกเลิศไกรในลงกา
เมื่อทำนายทายสุบินท้าวทศพักตร์ พระยายักษ์แค้นเคืองให้เข่นฆ่า
กุมภกรรณอินทรชิตคิดเมตตา ทูลขอโทษาพระยายักษ์
จึงสั่งให้ขับไล่เสียจากเมือง แค้นเคืองคิดวิตกเพียงอกหัก

สร้อยเพลง

ถึงปราสาทโศกสุดบุตรเมียรัก ซบพักตร์โศกาน้ำตานอง
อุตส่าห์ฝืนกลืนกลั้นที่กรรแสง จึงชี้แจงสองสั่งเจ้าทั้งสอง
จงสงวนนวลนางอยู่ปรางค์ทอง เป็นกรรมของพี่แล้วต้องขอลา
อยู่หลังฟังคำจงจำไว้ อย่าถือใจเลยว่าเจ้ามีวงศา

ฝรั่งเร็ว

ยามเข็ญใครจะเห็นซึ่งพักตรา เพราะชะตาตกอับรับแต่อาย
เคยสำอางค์อย่างแต่ก่อนจงผ่อนผัน แป้งน้ำมันขมิ้นสิ้นทั้งหลาย
จงอุตส่าห์รักเจียมเสงี่ยมกาย แม้นไม่ตายคงได้พบประสพกัน
ร่ำพลางทางทรงโศกา ดังประหนึ่งชีวาจะอาสัญ

โอ้ร่าย

ตรีชฎาอาดูรพูนเทวษ อัคเรศเฝ้าวิโยคโศกศัลย์
กอดบาทภัสดาแล้วจาบัลย์ อภิวันทร์วอนทูลมูลคดี
ทุกข์ไหนได้ทุกข์ขอทุกข์ด้วย อยู่คงม้วยแม้นไปไม่บัดสี
จะลำบากยากไร้ก็ตามที ครั้งนี้ไม่เห็นใครขอไปตาม

กระบอก

เจ้าสายสวาท ดังนางในไกรลาศชั้นที่สาม
จงอยู่วังเถิดหนาอย่าไปตาม จะเสียงามนวลน้องไม่ต้องที่
ถึงจากไปก็ไม่สู้ช้านัก นงลักษณ์อย่าโกรธกำสรดศรี
จะจากกันก็ประมาณสักกึ่งปี แม้บุญมีคงจะพบประสพกัน

เพลงตับสมิงทอง

สมิงทอง

โอ้เจ้าดอกพวงพุ่มประทุมทอง หวังประคองเชยชมสมถวิล
บัวสองดอกออกสง่าในวาริน เกิดโกมินขึ้นที่ทรวงของดวงใจ
อยากจะเด็ดเอามาดมให้สมรัก เห็นยากนักเหนี่ยวยุดจนสุดไหล่
จะเด็ดก้านกลัวสะท้านสะเทือนใบ อยากจะได้มาทั้งกอไว้ต่อพันธุ์

ขึ้นพลับพลา (ปรบไก่ ๒ ชั้น)

หรือเจ้าของเขามีอยู่ที่ไหน ยังมิได้แจ้งข้อเลยหนอฉัน
มาพบดอกบุษบงหลงพัวพัน เจ้าของนั้นต้องธุระหรือละเลย
ขอถามหน่อยโกสุมประทมะ เป็นบัวสระชูดอกออกเฉยเฉย
หรือเขามีเจ้าของประคองเชย เชิญเจ้าเผยวาทีให้พี่ฟัง

จำปานารี (ทะยอย ๒ ชั้น)

ท่อน ๑ ไม่ทราบเหตุว่าโกเมศอยู่ตัวเปล่า จะขอเคล้ากลิ่นอ่อนเกสรบ้าง
ท่อน ๒ พอได้ชื่นชูชีวีมีกำลัง พอประทังให้พี่รอดตลอดไป
ท่อน ๑ ถ้าไม่ได้สมดังจิตที่คิดมุ่ง ไม่ขออยู่ในกรุงอย่าสงสัย
ท่อน ๒ จะโจนลงในสระให้บรรลัย ให้เห็นใจว่าสมัครรักบัวทอง

เพลงชุดแขกไทร

(เพลงตับชุดนี้ จางวางทั่ว พาทยโกศล เป็นผู้เรียบเรียง

นายฟุ้ง อรุณแจ้ง เป็นผู้ประพันธ์บทร้อง)

แขกไทร

ไทรบุรีมลายูผู้มีสุข บรรทุกข์ชมบุหรงดงปะหนัน
เหล่าบุหงามาลารอคลอเคลียกัน บุหรงนั้นคลาคล่ำอีดำปี
กะลำพุกเขียวสะพรั่งไปทั้งพื้น ดูดาษดื่นทั่วไปในวิถี
หยุดดูโต๊ะพักเล่นเห็นจะดี หยุดจุหรีร้องแรกแขกไทรเอย ฯ

แขกต่อยหม้อ

จำเอ๋ยจำปา เผยผกาคลี่กลีบกลิ่นหอม
ลมจะโยกโบกปัดสะบัดสะบอม กลิ่นจะหอมอยู่อย่างนี้สักกี่วัน
พวกผึ้งแมลงภู่รู้ข่าวเข้า ก็จะเฝ้าตอมไต่ใฝ่ฝัน
เกสรจะช้ำระกำสุกลงทุกวัน จงหาที่ป้องกันเสียเถิดเอย ฯ
พระพายพัดพา หอมมาลาชื่นใจ
จะเป็นตรงนี้ หรือตรงไหน จะเป็นของใคร แน่เอย
ช้าก่อนช้าก่อน จะรีบร้อนไปข้างไหน
อย่าตระหนกตกใจ ขวัญอ่อนจะไปเสียอื่นเอย ฯ

ตับต้นเพลงฉิ่ง

จากบทมโหรีเรื่องพระรถเสนของเก่า

ต้นเพลงฉิ่ง

ฝ่ายนาฏเมรีศรีสวัสดิ์ บรรทมเหนือแท่นรัตน์ปัจถรณ์
ดาวเดือนเลื่อนลับยุคันธร จะใกล้แสงทินกรอโณทัย ฯ

สามเส้า

ฟื้นกายชายเนตรนฤมล มิได้ยลพระยอดพิสมัย
แสนโศกปริเวทนาใน อรทัยทุ่มทอดสกนธ์กาย
ให้เดือดดาลอาดูรพูนเทวษ ชลเนตรคลอคลองลงนองสาย
พลางปลุกนางรำจำเรียงราย นางสนมทั้งหลายก็ฟื้นตน ฯ

ตวงพระธาตุ

มิได้ทราบเรื่องความโดยคดี เสาวนีย์จึงแจ้งแห่งนุสนธิ์
ว่าบัดนี้พระยอดนฤมล สถิตบนแท่นแก้วแล้วหายไป

นกขมิ้น

เห็นเป็นวิปริตประหลาด ภูวนาถเยี่ยมยลไปหนไหน
ฤาจะว่าผ่านฟ้าเสด็จไป สถิตในโรงราชพาชี
ประหลาดใจเมื่อจะใกล้เข้ายามสอง เสียงอาชาเร่งร้องอยู่อึงมี่
เอ๊ะผิดแล้วพระแก้วกับพาชี หรือว่าหนีคืนหลังไปยังเมือง
เร็วเถิดสาวใช้ไปค้นหา แต่กิจจานั้นอย่าให้ฟุ้งเฟื่อง
แม้นท้าวอยู่รู้แล้วจะขัดเคือง จงยักเยื้องแยบคายชม้ายดู ฯ

ธรณีร้องไห้

อนิจจาโอ้จอมกระหม่อมโลก มาซัดเสียให้เมียโศกน่าสงสาร
แทบจะสุดสูญสิ้นชนมาน ฤดีดาลเดือดดิ้นดังอัคคี ฯ

ตับเพลงต้นเพลงฉิ่ง ๓ ชั้น

ต้นเพลงฉิ่ง

กากีป้องปัดสลัดกร ชายเนตรคมค้อนให้ปักษา
เหตุไฉนใยอาจอหังการ์ มาเอื้อนอรรถวัจนาทุกสิ่งอัน

จระเข้หางยาว

ไม่เกรงองค์นรินทร์ปิ่นธเรศ อันเรืองเดชเกรียงไกรมไหศวรรย์
มานพจบเจนสกาพนัน ใครหมายมั่นมุ่งมาดให้มามี
เธอก็เป็นพญาครุฑอุดมเดช วิสัยเพศพงศ์ราชปักษี
เนาว์สถานวิมานฉิมพลี เพราะบารมีบรมสร้างสมมา

ตวงพระธาตุ

พญาครุฑฟังนุชสุดสวาท ประคองนาฏรับขวัญขนิษฐา
เจ้างามคมสมศรีสุนทรา ทั้งวาจาจัดแจ่มเมื่อแย้มพราย

นกขมิ้น

เจ้านกขมิ้นเหลืองอ่อน ค่ำลงแล้วจะนอนที่รังไหน
นอนไหนนอนได้ สุมทุมพุ่มไม้ที่เคยนอน
ลมพัดมาอ่อนอ่อน เจ้าก็ร่อนไปตามลมเลย
ดอกเอ๋ย ดอกขจร
นกขมิ้นเหลืองอ่อน ค่ำแล้วจะนอนไหนเลย

(กากีคำกลอน เจ้าพระยาพระคลัง (หน) แต่ง)

ตับเพลงลมพัดชายเขา ๓ ชั้น

ลมพัดชายเขา

เวลาดึกเดือนตกนกร้อง ระวังไพรไก่ก้องกระชั้นขัน
เสียงดุเหว่าเร้าเรียกหากัน ฟังหวั่นว่าเสียงทรามวัย
พระลุกขึ้นเหลียวแลชะแง้หา เจ้าตามมาร้องเรียกหรือไฉน
ลมชวยรวยรสสุมาลัย หอมเหมือนกลิ่นสไบบังอร

(อิเหนา พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒)

แขกมอญบางช้าง

นิจจาเจ้าวันทองน้องพี่อา พี่จำหน้าเนื้อน้องได้ทุกแห่ง
นิจจาใจช่างกระไรมาแปลกแปลง เอามือคลำแล้วยังแคลงอยู่คลับคล้าย
เจ้าลืมนอนซ่อนพุ่มกระทุ่มต่ำ เด็ดใบบอนช้อนน้ำที่ไร่ฝ้าย
พี่เคี้ยวหมากเจ้าอยากพี่ยังคาย แขนซ้ายคอดแล้วเพราะหนุนนอน

(เสภาขุนช้างขุนแผน)

ลมหวน

ลมหวนอวลกลิ่นสุมาลย์มา จับกับกลิ่นผ้าสไบศรี
หอมตลบอบทั่วอินทรีย์ แต่เฝ้าดมห่มคลี่คลุมองค์
โอ้ว่าดวงยิหวาของพี่เอ๋ย กระไรเลยจะได้ชมสมประสงค์
ร่านร้อนรัญจวนถึงนวลอนงค์ รำพึงตะลึงหลงจนหลับไป

(อิเหนา พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒)

เหราเล่นน้ำ

ลงเล่นน้ำดำดั้นอโนดาด ใสสะอาดเยือกเย็นเป็นหนักหนา
หมู่มังกรล่อแก้วแพรวพรายตา ทัศนารำลึกถึงวันทอง

(เสภาขุนช้างขุนแผน)

(ตับเพลงชุดนี้ นายมนตรี ตราโมท เป็นผู้เรียบเรียงขึ้น โดยเก็บจากเพลงเกร็ด ซึ่งมีระดับเสียงเดียวกัน ซึ่งร้องกันโดยแพร่หลายอยู่แล้ว มาบรรเลงติดต่อกันให้เป็นตับเพลง)

กราวตลุง

ท่อน (๑) มาจะกล่าวถึงขุนมารชาญศักดาท้าวให้โกรธโกธาดังไฟกัลป์

ท่อน (๒) ว่าเหวยบ้องตันมันช่างโอหัง ค้างส่วยหลายครั้ง แล้วทำหน้าเหย

ท่อน (๓) ตรัสเรียกผีพลายอย่าถ่ายเท ไปทวงส่วยว้าเหว่ที่ไอ้บ้องตัน

ท่อน (๑) ผีพลายได้ฟังทั้งผีป่า วิ่งวุ่นไปมาโดนกันดังแฉะ

ท่อน (๒) ว่าเหวยพวกเราได้ฟังท้าวสั่ง รีบมาพร้อมพรั่ง เดินก้าวเหยาะแหยะ

ท่อน (๓) ฝ่ายว่าผีพลายผีนายโขมด อย่ากระโดดโลดต่อละเมาะป่าแหะ

จำกูจะไปให้มันถึงเรือน จะไปเตือนบ้องตันมันทำเฉยแหะ อ้อมันทำเฉย ไปเตือนบ้องตันมันทำเฉยแหะ ฝ่ายว่าบ้องตันพอฝันแลเห็น กระโดดโลดเต้นเอามือตีแปะ

สิบสองบ้องตัน เสร็จฝันตื่นนอน พาเมียรีบจร เข้าดงพงป่า ถือหอกกำยำ ด้ามยาวกว่าวา เข้าดงพงป่า เที่ยวหาเนื้อทราย

เสียงนกร้องบอก หัวถลอกเสือขบ บ้องตันแลพบ ร้องเรียกอียาย อ้อร้องเรียกอี บ้องตันแลพบร้องเรียกอียาย

เสียงนกบอกเหตุ กูสังเกตมาหลาย คงจะพบเสือร้าย มึงจงระวังตัว ถ้ามันโฮกเข้ามา อย่าช้าอียาย จงกอดบั้นท้าย กูไว้อย่ากลัว กูจะแทงด้วยหอก ให้มันกลอกหัว จะได้เอาตัว ไปถวายเจ้านาย

ตับมอญกละ (หรือมอญคละ)

ถึงแม้ว่าพระยาเสนาะดุริยางค์ (แช่ม สุนทรวาทิน) จะเป็นนักดนตรีที่มีฝีมือและความจำดีเด่นเป็นเลิศ แต่ก็แปลกที่ท่านมิได้แต่งเพลงเอาไว้เหมือนกับครูดนตรีท่านอื่น ๆ เว้นแต่เพลงหนึ่งที่นิยมขับร้องและบรรเลงกันอยู่จนปัจจุบัน เพลงนี้คือ เพลงตับมอญกละ

อันเพลงต่าง ๆ ในตับมอญกละนั้นมีมากมายหลายเพลง ซึ่งล้วนแต่ไพเราะกินใจทั้งสิ้น เพลงเหล่านี้มีทั้งที่เป็นมอญแท้ ๆ และที่เป็นมอญแกมไทย แรกทีเดียวคณะละครเจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรง ได้นำมาร้องประกอบการแสดงละคอนเวลามอญยกทัพ

ต่อมาเจ้าของปี่พาทย์ต่าง ๆ ได้รวบรวมเรียบเรียงและเพิ่มเติมเพลงชุดนี้เข้าเป็นตับสำหรับขับร้องเป็นเพลงลูกบท เรียกว่า “มอญกละ” และต่างวงต่างก็คิดเรียงลำดับเพลงกันไปคนละอย่างแตกต่างกัน เห็นจะเป็นด้วยว่าตับนี้มีเพลงมอญต่าง ๆ ปะปนกันอยู่ บางท่านจึงแผลงเรียกว่า “มอญคละ”

ตับมอญกละนี้นิยมขับร้องและบรรเลงอยู่ในปัจจุบันนี้ เป็นแบบที่พระยา-เสนาะดุริยางค์ (แช่ม สุนทรวาทิน) เป็นผู้เรียบเรียงขึ้น บทร้องเพลงตับมอญกละ ณ ปัจจุบัน มีว่าดังนี้

บทที่ ๑

ว่าอั๊วชานนายเลา กุหละลิบาย ว่าฮุยเลยอเล เกล็ดมัวแนมฮา

เวินเวินเกลิงเกลิง มัวกวัดอาบากวัดเกลิงนาน เผลียะกอดแตม กะเจาะเปลียะขะมาปาเวิด *(ทวน)* เกลาะจอดกอดผะตอน เหนาะกลนผะตนจอด

ว่าขวัญนอฮูเฟ็ด กุหละลิบาย วาฮุยเลยอเล มิเกโปยปอน

กาเลมองมอง มาลุเฉเมลุจอง น้องข้านี่เอ๋ย ตะละกิงกงจาบาโล๊ะ *(ทวน)* โกนจามาลุเฉ เมลุจอง

บทที่ ๒

ตะละมาชำช๊าบยะโลเล๊ะ ซวยมะซวยมอง กะจองเล้ายาย กะจองเล้ายาย ชั้นใดจะปา ยะเหล่เล เล้เลเลเล่ เลเล้เลเล่ ฮูยากำมา ตะละยามองเควเยียวลา ย้ามองเคว ย่ามองเคว

บทที่ ๓

ใครจะปูใครจะปัด ใครจะลาดให้น้องนอน กล่าวอาเดิงมอญ โกลกลอน กะเจี๊ยะเมียะ

รักเจ้าช่อพุมเรียงเอย หอมเพียงบ่พิศ หอมดอกอื่นไม่ชื่นจิต เหมือนดอกสลิดของเรียมเอย

บทที่ ๔

เออเอย เมินเลิง กล่าวเจิงสาลี แซ็งกุลีมองซัว มะยีหวันกะหมันยี่ปอ เมินเลิงสิก๊งจา ยี่สุ่นกะลุนยี่กอ *(ทวน)*

เปินเอ๋ย มิเปินปราวาท มิอันโท้ยา กะละแหนะกะละซัว กะละมีกาซัว รูปร่างกาเย มะยี่หวันกะหมันยี่กอ เปินป้อ ละยองกงจา ละเยมิอ้า เกาลามิแด เจินจามเอย เจินจามวา ซัวละเล็ด ซัวละเล็ดยะพลู กวาพลุขะมัว เยิดสะยาตอโก ซวยเลินเลิดแม่

บทร้องเรื่องสามก๊ก ตอนขงเบ้งทำอุบาย

จีนขิมเล็ก ๒ ชั้น

โยธาฮาเฮบ้างเสสรวล ขับครวญตามภาษาอัชฌาสัย
ร้องเป็นลำนำทำนองใน เรื่องขงเบ้งเมื่อใช้อุบายกล
ขึ้นไปนั่งบนกำแพงแกล้งตีขิม พยักยิ้มให้ข้าศึกนึกฉงน
ไพรีมิได้แจ้งแห่งยุบล ก็เลิกทัพกลับพลรีบหนีไป

จีนไจ๋ย่อ ๒ ชั้น

สามสุมากล้าศึกนึกฉงน คร้ามในกลขงเบ้งเก่งใจหาย
เคยเสียทัพยับแทบตัวตาย สุมาอี้นึกหน่ายฉงนความ

(สร้อย) เจ๊ไจ่ยอ ฮอฟานจง ตั่งฮ้อฮอ ตั้งฮอมุ่ยเชียง เอียวหยี มาเพียว อ่ายยอ อายุนัม แต้อิ๋ว นูมฟั้นอ่ายยอ อ่าฮ้าห่ายยอ ฮ้อ ๆ ฮ่าฮ้าหายยอ อายุนัมแต้อิ๋ว นั้มฟั้นอ่ายยอ

ให้ม้าใช้ไต่สวนกระบวนศึก ที่ตื้นลึกกลใดเที่ยวไต่ถาม
ว่ามีสองคนในกลความ สุมาอี้นึกขามร้องไอ๊ยอ

(สร้อย) หนูตั้งกอ ฮอยินไฟ จินเจียวอา มาใช้อ่ายยอ เอียวหยี มาเพียว อายยอ อ่ายยูหลิวผิวหนู นูมฟั้นอ่ายยอ อ่าฮ้าหายยอ ฮ้อ ๆ อ่าฮ้าหายยอ อ่ายยูหลิวผิวหนู นั้มฟั้นอ่ายยอ

ให้เลิกทัพกลับพหลพลสิบหมื่น คืนถอยหลังยังฮูโต๋
เข้าเฝ้าเจ้าโจผีบุรีโต ร้องไอ๊โย่เสียทัพกลับมา

(สร้อย) ฮ้อฮูฮวง ฮอซันซือแฮ ตั่งฮ้อฮอ ตั่งฮอมุยเชียง เอียวหยี มาเพียว อ่ายยอ อายูลิวผิวหวาน นั้มฟั้นอ่ายยอ อ่าฮ้าหายยอ อ่าฮ้าหายยอ ฮ้อฮ้ออ่าฮ้าหาย ยอ อายูลิวผิวหวาน นั้มฟั้นอ่ายยอ

(ไม่ทราบว่าผู้ใดแต่ง)

ตับขะแมกอฮอม

ขะแมกอฮอม

มาจะกล่าวถึงแสนคำแมน เป็นนายแคว้นหมู่บ้านจอมทองใหญ่
กับนางศรีเงินยวงผู้ดวงใจ รักใคร่ได้กันแต่ก่อนมา
สองเฒ่ามีลูกสาวชื่อลาวทอง ปกป้องพิทักษ์รักษา

ขะแมซอ

เจริญรุ่นละมุนทั้งกายา อายุได้สิบห้าปีปลาย
งามปลั่งดังบัวขึ้นพ้นน้ำ ยังไม่ต้องแดดช้ำเมื่อยามสาย
ไฝฝ้าหน้านางไม่มีระคาย ไหล่ผายเอวกลมดังแสรังรัด

ขะแมธม

ชายใดยังมิได้จะมาต้อง ด้วยทั้งสองพี่เลี้ยงเขาเจนจัด
นางเวียงนางวันนั้นสันทัด ปรนนิบัติปกไว้ในห้องนอน
เมื่อนายพลายแก้วมาตีเวียง ชาวบ้านหลีกเลี่ยงไปซุ่มซ่อน
ถูกไทยไล่แตกเข้าดงดอน เขากวาดต้อนไว้ได้ก็มากมาย

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน)

หมายเหตุ เพลงทั้ง ๓ นี้ หลวงประดิษฐ์ไพเราะ (ศร ศิลปบรรเลง) ได้แต่งขึ้นจากเพลงสำเนียงเขมรในอัตรา ๒ ชั้นของเก่าให้เป็น ๓ ชั้น และตั้งชื่อขึ้นใหม่ตามความหมายเดิม เพลงขะแมกอฮอมแต่งขึ้นจากเพลงเขมรแดง เพลงขะแมซอแต่งขึ้นจากเพลงเขมรขาว เพลงขะแมธมแต่งขึ้นจากเพลงเขมรใหญ่ ให้มีสำเนียงเขมรเป็นชุดเดียวกัน

ออกภาษาต่าง ๆ

กราวนอก

พระไวยได้ฤกษ์ให้เลิกทัพ　　รี้พลโจนจับอาวุธมั่น
หอกดาบแหลนหลาวเกาทัณฑ์　　ปืนสั้นหน้าไม้อาบยา
กึกก้องกองหน้าล้วนกล้าศึก　　ห้าวฮึกทั่วทั้งสามสิบห้า
หมายมุ่งสัประยุทธิ์ยุทธนา　　กวัดแกว่งศาสตราคลาไคล

(เรื่องขุนช้างขุนแผน)

เพลงต่อท้ายกราว

พวกเราเหวย วันนี้สนุกวา　　เกรียวกราวฉาวฉ่า เฮฮาอยู่สนั่น
ยิ่งยวดกวดขัน เกณฑ์กันเข้ากองทัพ　　แต่งตัวเสร็จสรรพ จะไปจับมอญ
มั่วบาปี่ปอน จับมอญได้มัดมา
พวกเราเหวย เพื่อนเอยเพื่อนอย่าช้า　　เสียงเฮเสียงฮา เริงร่าอยู่คะนอง
เต้นรำลำพอง คะนองคณานึก　　อาสาสู้ศึก หาญฮึกอยู่เกรียวกราว

(ไม่ทราบนามผู้แต่ง)

จีนขิมเล็ก

โยธาฮาเฮบ้างเสสรวล　　ขับครวญตามภาษาอัชฌาสัย
ร้องเป็นลำนำทำนองใน　　เรื่องขงเบ้งเมื่อใช้ *(ซ้ำ)* อุบายกล
ขึ้นไปนั่งบนกำแพงแกล้งตีขิม　　พยักยิ้มให้ข้าศึกนึกฉงน
ไพรีมิได้แจ้งแห่งยุบล　　ให้เลิกทัพกลับพล *(ซ้ำ)* รีบหนีไป

จีนปังหลัง

ขงเบ้งหมอดีรู้ทีทัพ　　ออกต้อนรับข้าศึกไม่นึกหนี
เปิดประตูเมืองไว้ลวงไพรี　　ทำที่ดีดพิณกินน้ำชา
สุมาอี้อัดอั้นให้ตันจิต　　ตะลึงคิดสงสัยให้กังขา
แลไม่เห็นผู้คนจนปัญญา　　เห็นแต่บ้าใบ้อุบาทว์ประหลาดใจ

เขมรเหลือง

บ้างก็ร้องพระประทุมสุริวงศ์ จะจับองค์พระร่วงให้จงได้
ใช้ทหารให้ตามดำดินไป พบพระร่วงที่ในเขตอาราม
ไม่รู้จักทักถามพระร่วงเจ้า เธอจึงตอบตามเค้าที่เขาถาม
ว่าจงอยู่ที่นี้จะบอกความ ขอมก็เป็นศิลาตามคำสาปเอย

เขมรเร็ว

มาจะกล่าวถึงขุนมารชาญศักดา ท้าวพิโรธโกธาดังไฟกัลป์
ว่าเหวยบ้องตันมันช่างโอหัง ค้างส่วยหลายครั้งแล้วไอ้หน้าเหย
ตรัสเรียกผีพลายนาย *(เอย)* ถ่ายเท ทวงส่วยว้าเหวที่ไอ้บ้องตัน
ผีพลายได้ฟังทั้งผีป่า วิ่งวุ่นไปมาโดนกันดังแฉะ
ว่าเหวยชาวเราได้ฟังท้าวสั่ง วิ่งมาพร้อมพรั่งเดินก้าวเหยาะแหยะ
ตรัสเรียกผีพรายนาย *(เอย)* โขมด จักกระโดดโลดต่อละเมาะป่าแหะ

ตลุงบ้องตัน

จำกูจะไปให้ถึงเรือน จะไปเตือนบ้องตันมันทำเฉยแฮะ
ฝ่ายว่าบ้องตัน มันฝันแลเห็น กระโดดโลดเต้น เอามือตีแปะ
สิบสองบ้องตัน มันฝันตื่นนอน พาเมียรีบจร เข้าดงพงป่า
ถือหอกกำยำ ด้ามยาวกว่าวา เข้าดงพงป่า เที่ยวหาเนื้อทราย
เสียงนกร้องบอก หัวถลอกเสือขบ บ้องตันแลพบ ร้องเรียกอียาย
เสียงนกบอกเหตุ สังเกตมาหลาย คงจะปะเสือร้าย เจ้าเร่งระวังตัว
ถ้ามันโฮกเข้ามา มึงอย่าช้าอยู่ไย จงยึดบั้นท้าย เอาไว้อย่ากลัว
กูจะแทงด้วยหอก ให้มันกลอกหัว จะได้เอาตัว ไปถวายเจ้านาย

ลาวชมดง

ครั้นถึงเขาสระบาปราบรื่น หยุดยืนหยักรั้งข้างสิงขร
พอแลเห็นสองราพงางอน จึงแอบซ่อนซุ่มดูอยู่แต่ไกล
(สร้อย) จ้อยแม่นา สูกำพร้าของเรียมเอย ลักผู้หญิงมาสนิทพิสมัย
กูจะยิงผัวเสียเอาเมียไป ลดปืนยัดใส่ลูกดินพลัน *(สร้อย)*

(เสภาขุนช้างขุนแผน)

สร้อยเพลงแขกลพบุรี

อาวัสบะฮัยยา เป็นดกาย้า สกาลิยัน (ฮะฮัด ฮ้า ฮ้า ฮ้า) *(ทวน)*
อูซีร์ มินาตัง มินาตัง ฮุตัน *(ทวน)* ลารัง โอรัง เป็นดั๊กเกิ๊ตตี้
ซุไปยา รัดยะ สะลามัด กุกาอารตี้ (เฮ้ เฮะ เฮ เฮะ เฮ้ เฮะ)

กราวรำพม่า

ซองเลเลทีนี้จะเห่พม่าใหม่ ตกมาอยู่เมืองไทย มาเป็นผู้ใหญ่ตีกลองยาว ตีว่องตีไว ตีได้จังหวะ ที่นี่จะกะเป็นเพลงกราว เลื่องชื่อลือฉาวตีกลองยาวสลัดได
(สร้อยทุงเล) ทุงเล ทุงเล กระทุงยะเกรซวยแว เฮ เฮ เห่ ซอวะแมซวยมอง
ซอ ซอ วะแม ซอยมอง เล เล เล เล้ เหะเหล่เล เล เล เหละ เลเละ เละ เล เล เล เล

พญาลำพอง

ครั้นว่าดาวประกายพรึกขึ้น กองทัพโห่ครื้นสนั่นป่า

(สร้อย) ปี๋เปี่ยวกราวเอย มองเหมียงบายบายก๋าวล่ะ ยาตอเซียะล่ะ ยาละเตยเฮย

ให้รีบยกพหลพลโยธา ออกจากค่ายชายป่าพนาลัย

(สร้อย) ฮุ่มเสียงเฮียมปร๊าด ฮึ ลัดใบลัดตะโกหามละ เล้ เล่ เล เล อุ๊ยย่าย ฉันจะเอาชัยให้ตั๊กกะปอนเอย

(สร้อยญวน) เทิ่ม เทิ่ม เย้ว เจ๊กเปาตะละจี่แม่เย้ว เจ๊กเปา เจ๊กเปากงยี่ตะละจี่จี่จำ หนูมากงไถ่ แฮกดอยก๊งจ่าหนูเอย

ญวนทอดแห

จี่กวางอ้อกวางขวัญเมืองเทืองอาง จงหลุยหลุยกงจาง หนูมาเอวบาง *(ซ้ำ)* *(สร้อย)* เฮ้ว เฮ้ว กวาง กะยอย่อกวาง *(ซ้ำ)* จี่เอ๋ยจี่ ทอดแหตรงนี้ ว่าจะมีกุ้งนาง *(ซ้ำ)*

เต่าเห่

เย็นย่ำ จะค่ำแล้วอยู่รอนรอน
สาวน้อยเจ้าค่อยเดินจร ไปเก็บดอกแก้วเล่นเย็นเย็น
ที่ตรงพุ่มเก่าเราเคยเห็น เป็นพวงเป็นพู่ดูน่าชม
บ้างเด็ดได้ใส่ผ้าห่ม บ้างเดินบ้างดมบ้างชูไสว
โขลนคนหนึ่งจึงร้องห้าม ว่าพวงงามงามอย่าเด็ดเอาไป
ห้ามแล้วหาฟังไม่ จะเรียนเจ้าคุณประตูดิน

(บทของเก่า)

สาวคำ

รักเจ้าสาวคำเอย นุ่งแดงห่มแดง *(ซ้ำ)* ดอกคำมันยิ่งแพง สาวน้อยจะห่มสีชมพู เจ้าก็มีผัวแล้ว แต่งไปให้ใครดู แต่งไปล่อชู้ เขาก็รู้อยู่เต็มใจ

รักเจ้าสาวคำเอย นุ่งเขียวห่มเขียว *(ซ้ำ)* เดินไปคนเดียว ที่สะพาน นายไกร จะไปทางนี้ หรือจะไปทางไหน นึกรักอยากได้ นะเจ้าสาวคำเอย

(ของเก่า)

เพลงท้ายเครื่องตามเนื้อความเรื่องขอมดำดิน

เขมรเหลือง

บ้างก็ร้องพระประทุมสุริวงศ์ จะจับองค์พระร่วงให้จงได้
ใช้ทหารให้ตามดำดินไป พบพระร่วงที่ในเขตอาราม
ไม่รู้จักทักถามพระร่วงเจ้า เธอจึงตอบตามเค้าที่เขาถาม
ว่าจงอยู่ที่นี่จะบอกความ ขอมก็เป็นศิลาตามคำสาปเอย ฯ

กราวตลุง

สาปให้เป็นหินสิ้นชีวิต ให้สมคิดอ้ายคนร้ายใจห้าวหาญ
อวดดีว่ามีวิชาชาญ จมดินดานเพียงอุรานักหนาเอย
ไม่อดสูสู้รับอาสามา หวังจะจับตัวข้าไปถวาย
ไม่สมคิดเอาชีวิตมาวางวาย น่าอับอายชาวประชานักหนาเอย ฯ

เพลงยาดเล้

เพลงนี้เป็นเพลงลูกบทมอญ ซึ่งมีลีลาไปในทางแสดงความโศกเศร้าอาลัย นัยว่าหลวงประดิษฐ์ไพเราะ ได้ให้ครูสุ่ม เจริญดนตรี ซึ่งเป็นครูดนตรีชาวมอญแปลเนื้อร้องเพลงนี้ให้เป็นภาษามอญดังที่ใช้ร้องกันอยู่ในปัจจุบัน ซึ่งดัดมาจาก "เพลงตับพระยาน้อย" ซึ่งหลวงประดิษฐ์ไพเราะ (ศร ศิลปบรรเลง) เป็นผู้ปรับปรุงขึ้นไว้

ท่อน ๑

เมื่อนั้น	พระยาน้อยฤทธิไกรใจกล้า
ยาดเล้เจียะเตะกะละเยียม	กะโฟนตะกอดเตะโดดอาวาว

ท่อน ๒

ครั้นเสร็จซึ่งจัดโยธา	พระราชาสมถวิลยินดี
ซ๊อตตอยกะโตนโต๊ะกะเร็มคะมูเกริง	กะละเยียมปะอาลาทิเปรียงจะเปรียง
เขวจึดพอยาดไคว้อุชานอาวาว	อีรีประคองฮะกาวเราะฮะกาว

ท่อน ๓

จึงจุดธูปเทียนบวงสรวง	ถวายปวงเทวาทุกราศี
ปะระไม ปาระไมตันตุเคว	โป๊ะมานิเตะวะตาวเกริงจัวะเลอะอีปาลา

ท่อน ๔

จงแสดงให้ชัดในบัดนี้	โยธีจะได้เห็นประจักษ์ตา
กาวมิ กาวมิกระมงรอบเตะ	กาวมิกะเรียนเตะกออาวมินจอด

กะหรัดรายา

เพลงนี้บรรเลงติดต่อกันไปเป็นชุด มี ๓ เพลงด้วยกัน คือ กระหรัดรายา กะดีรี และบูกันตุโมะ

กะหรัดรายา รายา มุตามะหะหมัด เฮ กระหรัดปาตี ปาตี ปาตี ยะเซาะ บันดงสะยัง สะยัง สะมารังยะรอ ตุ่นโต๊ะ โกนยอ สลอสลัง

สี่ยังฮารี อารินี ตวนอะดาสะระมัด เฮ สี่ยังฮารี ฮารินี ตวนอะดาสะระมัด สะโห ปะตี ปะตี บะรัง อินีอังกะสะตาฟา สะโห ปะตี ปะตี บะรังอินีอังกะสตาฟา

มินตะบะริตวนอา ดะสะระมัด ดะสะระมัด สำปะระนา มินตะบะริตวนอา ดะสะระมัด ดะสะระมัด สำปะระนา สะโห ปะคี ปะคี บะรังอินีอังกะสตาฟา สะโห ปะคี ปะคี บะรังอินีอังกะสตาฟา

บ๊ะอุรัง ละกี ละกี สะฮารี ตวนอะดาสะระมัด บ๊ะอุรัง ละกี ละกี สะฮารี ตวนอะดาสะระมัด สะโห ปะดี ปะคี บะรังอินีอังกะสตาฟา สะโห ปะดี ปะตี บะรังอินีดังกะสตาฟา

บ๊ะอุรัง ปุรัง ปุรัน ฮารินี ดาราปีเก บ๊ะอุรัง ปุวัง ปุวัน ฮารินี ดาราปีเก มินตะบะริตวนอา ดะสะระมัด ดะสะระมัด สำปะระนา มินตะบะริตวนอา ดะสะระมัด ดะสะระมัด สำปะระนา

บูกัน บูกัน การัง การิ ซูโง *(ซ้ำ)* ซางัน ยะโฮร์ โฮ โอ โฮ โฮ โฮ โฮ้ ซามารี โฮ โฮ โฮ ซามารี กาหรัด ปาตี รีรีรี รีรีรี มารี ซีนี *(ซ้ำ)*

เพลงเกร็ด

(ก)

เพลงกาเรียนทอง เถา

อัตรา ๒ ชั้นของเดิม เป็นเพลงหนึ่งที่มีท่วงทำนองไพเราะ เป็นที่นิยมร้องและบรรเลงกันแพร่หลายทั้งในการแสดงโขน ละครและบรรเลงด้วยวงดนตรี นายมนตรี ตราโมท ได้ประดิษฐ์ขึ้นเป็นอัตรา ๓ ชั้นและชั้นเดียว ทั้งทำนองร้องและดนตรี เพื่อให้ครบเป็นเพลงเถาและยังมีผู้อื่นคิดแต่งขึ้นอีกหลายทาง

บทร้องเพลงกาเรียนทอง เถา

เนื้อที่ ๑

๓ ชั้น เหลือบเห็นกวางขำดำขลับ งามสรรพสะพรั่งดังเลขา
งามเขาเป็นกิ่งกาญจนา งามตานิลรัตน์รูจี
๒ ชั้น คอโก่งเป็นวงราววาด รูปสะอาดราวนางสำอางศรี
เหลียวหน้ามาดูภูมี งามดังนารีชำเลืองอาย
ชั้นเดียว ยามวิ่งวิ่งเร็วดังลมส่ง ตัดตรงทุ่งพลันผันผาย
ปิ่นกษัตริย์เร่งรัดพรรณราย กระทั่งถึงชายไพรวัน

(ศกุนตลา พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๖)

บทร้องเพลงกาเรียนทอง ๒ ชั้น

เนื้อที่ ๒

โกญจนาร่อนร้องในดง ส่งเสียงสำเนียงก้องป่า
มยุเรศรำเคล้ากันไปมา จากพรากต่างพากันโบยบิน
หงส์ทองม่ายเมียงเคียงคู่ เล่นอยู่ในสระกระแสสินธุ
โพระดกโคกม้าโกกิล ทั้งขมิ้นขาบคุ่มกระลุมภู ฯ

เพลงการเวก ๓ ชั้น

เพลงการเวก เป็นเพลงอยู่ในเรื่องพญาราชปักษี ครูกลั่น ณ บางช้าง ได้ไปจากพระประดิษฐ์ไพเราะ (มี ดุริยางกูร หรือครูมีแขก) เพลงการเวกนี้ มีอยู่ ๒ เพลง คือการเวกใหญ่และการเวกเล็ก เพลงการเวกใหญ่นั้นเข้าใจว่าครูเพ็งจะเป็นผู้แต่ง ส่วนเพลงการเวกเล็กนั้น พระประดิษฐ์ไพเราะ แต่งขึ้นไว้เพื่อให้เป็นคู่กันกับเพลงการเวกใหญ่ ทำนองของเพลงวนเวียนมีความหมายคล้ายกับอาการบินวนเวียนของนก

บทร้องเพลงการเวก เถา

มองเห็นนกลอยคว้างอยู่กลางเมฆ	การเวกบินวนบนเวหา
กลางอากาศมิได้ขาดสักเวลา	แอบพฤกษาสุมทุมพุ่มไพร
นกเอ๋ยนกการเวกช่างเอกแท้	ชอบอยู่แต่เวหาศอากาศใส
อยากจะเลี้ยงเอาไว้ชมให้สมใจ	ทำไฉนจะได้ลงมาดิน
โอ้เจ้านกการเวกเอกปักษี	จงปรานีตอบบ้างดังถวิล
เจ้าอยู่บนเวหาข้าอยู่ดิน	สุดจะจินตนาใคร่มาไว้ชม ฯ

(ไม่ทราบนามผู้แต่ง)

บทร้องเพลงการเวกเล็ก เถา

การเวกโผผินบินร่อน	อยู่ในกลางอัมพรเวหน
ลอยละลิบอยู่ในทิพย์โพยมบน	เหลือจะยลแลไปสุดสายตา
เข้าแฝงกายอยู่ในสายวลาหก	น้อยหรือนกการเวกเอกหนักหนา
เข้าแอบแฝงอยู่ในแสงพระจันทรา	อยู่ฟากฟ้ามิได้จรลงนอนรัง
ศศิธรจรแจ่มกระจ่างจับ	ก็แลลับหายไปไม่มีหวัง
แสนวิตกอกเราเฝ้าระวัง	เฝ้าแต่ตั้งตาแลชะแง้คอย ฯ

(ของเก่า)

เพลงกระต่ายชมเดือน เถา

เพลงกระต่ายชมเดือน เป็นเพลงชุดซึ่งมีมาแต่โบราณ มีอยู่ด้วยกัน ๓ เพลง คือกระต่ายชมเดือน กระต่ายเต้นและกระต่ายกินน้ำค้าง ของเดิมมีแต่เพียง ๒ ชั้น ต่อมาจึงมีผู้แต่งขึ้นเป็นอัตรา ๓ ชั้น และหลวงประดิษฐ์ไพเราะ (ศร ศิลปบรรเลง) ได้แต่งทำนองชั้นเดียวปรับขึ้นเป็นเพลงเถา เมื่อราว พ.ศ. ๒๔๗๑ ความหมายของเพลงเป็นไปในทำนองชมความงามของธรรมชาติด้วยใจเบิกบาน

บทร้องเพลงกระต่ายชมเดือน เถา

๓ ชั้น	จันทร์ตรงทรงกลดบนรถรัตน์	งามแฉล้มแจ่มจรัสรัศมี
	ช่างสวยสดหมดเมฆไม่ราคี	ทั้งแสงสีสุกสว่างกระจ่างตา
	ยิ่งชมก็ยิ่งเพลินเจริญจิต	ยิ่งพินิจยิ่งอร่ามงามหนักหนา
	แล้วหวนจิตคิดถึงแก้วกัลยา	พระจันทราหรือจะเปรียบไม่เทียบทัน
๒ ชั้น	อันพักตร์น้องผ่องนวลวิไลล้ำ	ทั้งคมขำเปล่งฉวีพร้อมศรีสรรพ์
	ในโลกหาเปรียบไม่เทียบทัน	ดวงพระจันทร์หรือจะสู้คู่ชีวี
ชั้นเดียว	พระจันทร์งามหรือก็ดำกระต่ายแต้ม	ไม่แฉล้มเหมือนมิ่งมารศรี
	ช่างน่าเชยน่าสงวนนวลกายี	ขวัญเนตรพี่น่าประโลมยิ่งโฉมจันทร์

(บทของเก่า)

เพลงกระบี่ลีลา เถา

เพลงกระบี่ลีลา ๒ ชั้น เป็นเพลงเกร็ดอีกเพลงหนึ่งสำหรับใช้ร้องและบรรเลงประกอบการแสดงโขน ละครมาแต่โบราณ เพลงนี้เป็นเพลงท่อนเดียวและเป็นเพลงอยู่ในลำดับที่ ๓ ในตับนาคบาศ โดยเหตุที่เพลงกระบี่ลีลานี้ เท่าที่ได้ทราบมีผู้แต่งจาก ๒ ชั้นของเดิมขึ้นเป็นเพลงเถาหลายทางด้วยกัน และบางท่านก็ตั้งชื่อขึ้นใหม่ว่าเพลง "ยาตราวายุบุตร" ซึ่งก็มีความหมายเหมือนเดิม ต่อมานายประกอบ สุกัณหะเกตุ ได้แต่ง

ทำนอง ๓ ชั้นขึ้นใหม่อีกทางหนึ่ง เที่ยวแรกเป็นทางธรรมดาลีลาของเพลงเป็นไปอย่างเรียบ ๆ และเที่ยวกลับซึ่งเป็นทางเปลี่ยน มีทั้งลูกล้อลูกขัดและลูกเหลื่อมสลับกันไป ส่วนทำนอง ๒ ชั้นเที่ยวแรกคงใช้ทางเดิม แต่เที่ยวกลับได้ใช้ทางของครูเจือ เสนีย์วงศ์ ณ อยุธยา ซึ่งได้เปลี่ยนไว้เดิมเมื่อประมาณ พ.ศ. ๒๔๘๐ และตัดลงเป็นชั้นเดียวให้ครบเป็นเพลงเถา สำเร็จเมื่อวันอาทิตย์ที่ ๑๐ เมษายน ๒๕๐๓ เพลงนี้มีความหมายถึงความเข้มแข็งกล้าหาญและเด็ดเดี่ยวของผู้ที่ได้รับมอบหมายหน้าที่จากผู้บังคับบัญชาให้ไปปฏิบัติหน้าที่นั้น ๆ ให้ได้รับผลโดยทันท่วงที

บทร้องเพลงกระบี่ลีลา เถา

เนื้อที่ ๑

๓ ชั้น จึงตรัสสั่งกำแหงหนุมาน เร่งดำริตริการแก้ไข
ก่อนรุ่งรางสร่างแสงอโณทัย ให้ได้สังกรณีตรีชวา
๒ ชั้น อันอยู่ยอดสัตภัณฑ์บรรพต ปรากฏจรดห้วงเวหา
ขอให้ขุนกระบี่ลีลา กลับมาให้ทันทินกร
ชั้นเดียว แม้นแจ้งแสงสีระวีวรรณ ไม่ทันกลับจากสิงขร
พระลักษมณ์อนุชาจะม้วยมรณ์ จงรีบบทจรให้ทันกาล

(นายเล็ก ฑีฆะกุล แต่ง)

เนื้อที่ ๒

๓ ชั้น วายุบุตรฤทธิ์แรงกำแหงหาญ ฟังรับสั่งพระอวตารชาญชัยศรี
ให้รับไปสังหารผลาญชีวี พวกยักษีที่ก่อกรรมอยู่ร่ำไป
๒ ชั้น ขุนกระบี่เตรียมพหลพลวานร ไปรานรอญปรปักษ์ให้ตักษัย
พอได้ฤกษ์เคลื่อนพหลพลไกร มุ่งตรงไปโดยฉับพลันให้ทันการ
ชั้นเดียว วายุบุตรยาตราออกหน้าพล เหล่าพหลพลกระบี่ท่วงทีหาญ
ตั้งใจไปเข่นฆ่าพระยามาร ตามรับสั่งพระผู้ผ่านแผ่นไผท ฯ

(เรือเอก ชิต แฉ่งฉวี แต่ง)

เพลงกำสรวลสุรางค์ ๓ ชั้น และเถา

เพลงนี้เป็นเพลงของพระประดิษฐ์ไพเราะ (มี ดุริยางกูร หรือครูมีแขก) แต่งขึ้นจากเพลงจีน เป็นเพลงฤกษ์เบิกโรงของจีน ที่เรียกว่า สี่ผี คือ เซียนใส่หน้ากากสี่ตัว ท่านที่เคยดูงิ้วสมัยก่อนคงจะรู้จัก พระประดิษฐ์ไพเราะได้นำมาดัดแปลงแต่งขึ้นใหม่เพียง ๒ ท่อน ในลักษณะ ๒ ชั้น เรียกชื่อว่ามังกรเล่นคลื่น และยืดทำนองขึ้นเป็น ๓ ชั้นให้ชื่อว่า เพลงกำสรวลสุรางค์ จากทำนองเพลงจะรู้สึกคล้ายกับว่าได้เห็นสิ่งซึ่งเป็นศุภนิมิต ทำให้เกิดความเพลินเพลินและสบายอารมณ์

บทร้องเพลงกำสรวลสุรางค์ เถา

๓ ชั้น เห็นเวหา ฟ้าขาว ดาวจวนดับ

(หอมเอย หอมหวน ลำดวนดอกแก้ว พิกุลกรอง ไม่เหมือนกลิ่น มณฑาทอง ของสงวนเอย)

ลีลาศลับ ลอยล่วง ตามดวงแข

แสงทอง รองเรือง ชำเลืองแล งามเหมือนแพร สีทับทิม ริมอัมพร

นิจจาเอ๋ย เคยเล่น จะเว้นแล้ว

(หงส์เอยหงส์ทอง เจ้าก็บิน ลอยล่อง อยู่บนฟ้า หมายจะชม เหมรา ยาใจเอย)

จะคลาดแคล้ว เคลื่อนคลาย สายสมร

ชะรอยกรรม จำพราก ต้องจากจร ขอลาไป จะได้นอน พักผ่อนเอย ฯ

(ของเก่า)

๒ ชั้น

(สร้อย) พุทธเอยพุทธชาต หอมเย็นใจใสสะอาด
หอมมิขาดหนอกลิ่นสุคนธ์เอย
หอมเกสรสุมณฑาแก้วกาหลง สายหยุดพุดพุมเรียงเคียงประยงค์
กลิ่นส่งหอมตลบอบอาย รำพึงพี่ร่ำฝากอาลัยรัก

ชั้นเดียว เสียดายเอยจะคลาคลาด ใจเอ๋ยจะขาดไปเสียแล้วเอย
ขอทวยเทพพิทักษ์ภัยทั้งหลาย
ด้วยว่ากรรมจำพรากต้องจากไกล ต่อเมื่อไรเสร็จหน้าที่จะลีลา
ธำมรงค์วงนี้เป็นประจักษ์ ในความรักที่มอบขนิษฐา
สะไบทิพย์ขอมอบต่างพักตรา ได้เวลาแล้วหนอขอลาเอย ฯ

(จันทนา พิจิตรคุรุการ แต่ง)

เพลงกล่อมนารี เถา

เพลงกล่อมนารีชั้นเดียวเป็นเพลงโบราณอยู่ในเรื่องสีนวล สำหรับทำนอง ๒ ชั้น นายมนตรี ตราโมท จำมาจากนางเคลือบ ต้นเสียงหุ้นกระบอกของ ม.ร.ว. เถาะ พยัคฆเสนา และได้แต่งขึ้นเป็น ๓ ชั้นให้ครบเป็นเถา เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๔ ทำนองเพลงมีความหมายไปในเชิงขับกล่อมให้หญิงที่รักสบายอารมณ์และหลับใหล

บทร้องเพลงกล่อมนารี เถา

๓ ชั้น พระแย้มยิ้มพริ้มเพราเย้าหยอก สัพยอกยียวนสรวลสม
พักตร์เจ้าเศร้าสลดอดบรรทม พี่จะกล่อมเอวกลมให้นิทรา

๒ ชั้น สายสมรนอนเถิดพี่จะกล่อม เจ้างามจริงพริ้งพร้อมดังเลขา
นวลละอองผ่องพักตร์โสภา ดังจันทราทรงกลดหมดมลทิน
ชั้นเดียว งามเนตรดังเนตรมฤคมาศ งามขนงวงวาดดังคันศิลป์
อรชรอ้อนแอ้นดังกินริน หวังถวิลไม่เว้นวายเอย

(อิเหนา พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒)

เพลงกัลยาเยี่ยมห้อง เถา

เพลงนี้ไม่ทราบว่าเป็นเพลงในสมัยใด นายบุญยงค์ เกตุคง ได้ทำนอง ๓ ชั้นมาจากครูพุ่ม บาปุยะวาทย์ และได้ตัดลงเป็น ๒ ชั้นและชั้นเดียว เพื่อให้ครบเป็นเพลงเถา ทำนองทางร้องเรียบเรียงโดย นายสกล แก้วเพ็ญกาศ

บทร้องเพลงกัลยาเยี่ยมห้อง เถา

เนื้อที่ ๑

๓ ชั้น ครั้นถึงจึงลงจากกวอ เสด็จขึ้นบนหอข้างหน้า
สงัดเงียบเสียงคนจำนรรจา ประหลาดจิตคิดน่าอัศจรรย์
๒ ชั้น จึงเสด็จเข้าห้องรูจี เห็นระเด่นมนตรีโศกศัลย์
ก้มกราบบาทมูลทูลถามพลัน พระทรงธรรม์โศกาอยู่ว่าไร
ชั้นเดียว ฤๅโรคายายีพระพี่เจ้า จึงโศกเศร้าทุกข์ทนหม่นไหม้
จงตรัสเล่าชี้แจงให้แจ้งใจ น้องจะได้พยาบาลพระทรงฤทธิ์

(อิเหนา พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒)

บทร้องเพลงกัลยาเยี่ยมห้อง ๓ ชั้น

เนื้อที่ ๒

เผยพระแกลแลยิ้มนางเยี่ยมห้อง พระเนตรน้องแลลอดสอดประสาน
ดังนางในไขมู่ลี่จากวิมาน ให้เสียวซ่านอินทรีย์ทวีรัก ฯ

(ข)

เพลงขอมกล่อมลูก เถา

เพลงขอมกล่อมลูกนี้ เดิมเป็นเพลง ๒ ชั้นของเก่า มีทำนองเยือกเย็นไพเราะ เหมาะสำหรับใช้เป็นเพลงขับกล่อมได้ดีสมชื่อ ไม่ปรากฏผู้แต่งเดิม นายโองการ กลีบชื่นได้ประดิษฐ์จาก ๒ ชั้นขึ้นเป็น ๓ ชั้น และตัดลงเป็นชั้นเดียว เพื่อให้ครบเป็นเพลงเถา เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๑

บทร้องเพลงขอมกล่อมลูก เถา

๓ ชั้น ประทานโทษโปรดด้วยเถิดเจ้าขา ข้ามาหาพระร่วงผู้เป็นใหญ่
ตูข้านี้เป็นคนไทย มาไกลจากละโว้ธานี
๒ ชั้น ทราบว่าพ่อเมืองของข้าเจ้า เข้ามาผนวชอยู่ที่นี่
ตูข้าจงรักภักดี หวังที่จะกราบพระบาทา
ชั้นเดียว แม้ว่าพระร่วงเธอปรานี บางทีจะรับไว้เป็นข้า
ขอท่านจงได้เมตตา จงโปรดช่วยพาข้าไป

(บทละครร้องเรื่องพระร่วง พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๖)

เพลงขอมเงิน เถา

เมื่อต้น พ.ศ. ๒๔๗๐ หลวงประดิษฐ์ไพเราะ (ศร ศิลปบรรเลง) ได้แต่งเพลงเขมรเหลือง ๒ ชั้นขึ้นอย่างเต็มของเก่าขึ้นเป็นอัตรา ๓ ชั้น ซึ่งนายมนตรี ตราโมท ได้มีส่วนช่วยเหลืออยู่ด้วย และเมื่อแต่งเสร็จแล้ว ท่านได้ตั้งชื่อขึ้นใหม่ว่า “เพลงขอมทอง” ต่อมาใน พ.ศ. นั้นเอง นายมนตรี ตราโมท จึงได้นำเพลงเขมรขาว ๒ ชั้นขึ้นมาแต่งขึ้นเป็นอัตรา ๓ ชั้น และตัดลงเป็นชั้นเดียว เพื่อบรรเลงรวมกับของเดิมให้ครบเป็นเถา พร้อมทั้งทำนองร้องและได้ตั้งชื่อขึ้นใหม่ว่า “เพลงขอมเงิน” เพื่อให้เป็นคู่กัน ส่วนบทร้อง ผู้แต่งได้เลือกจากบทละครรำเรื่องพระร่วง พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๖ ความหมายของเพลงแสดงความองอาจกล้าหาญทะนงตน ผิดจากเขมรขาว ซึ่งเป็นเพลงเรียบ ๆ ขรึม ๆ

เนื้อที่ ๑

บัดนั้น	ออกญาเดโชใจหาญ
น้อมเศียรประนตบทมาลย์	ทูลพระผู้ผ่านแผ่นไผท
ข้าจะขอรับอาสา	จับพ่อเมืองมาให้จงได้
ถ้าแม้นมันกล้าชิงชัย	ข้าจะไม่ไว้ชีวัน
แม้ว่าพระร่วมยังคงอยู่	ข้าไม่ขอคืนสู่เขตขัณฑ์
จะตามปองจองผลาญสังหารมัน	ให้ทรงธรรม์สิ้นเสี้ยนพาลา
ทูลเสร็จถวายอภิวาทน์	แทบบาทพันธุมนาถา
ออกจากพระโรงรจนา	มาเกณฑ์ทหารชาญฉกรรจ์ ฯ

(บทละครรำเรื่องพระร่วง พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๖)

เนื้อที่ ๒

จำกูจะคิดซึ่งอุบาย	ลอบล้างทำลายปรปักษ์
กูจะลอดดอดไปมิให้พัก	ลอบลักสังหารผลาญชีวา
อันเจ้าประคุณจะคิดไป	โดยลำพังไซร้ข้าเกรงว่า
ถ้าแม้เพลี่ยงพล้ำลงคงมรณา	พวกข้าจะพลอยเดือนร้อน
อย่าขัดเลยเจ้าเอยครานี้ไซร้	กูตั้งใจแม่นมั่นไม่ผันผ่อน
กูได้ทูลแด่องค์พระภูธร	ว่าจะจับดัสกรโดยฉับพลัน
แม้ว่าพระร่วงยังคงอยู่	ก็ไม่ขอคืนสู่เขตขัณฑ์
อันถ้อยคำทำนูลพระทรงธรรม์	ต้องถือมั่นจนกว่าจะบรรลัย
ฉะนั้นก็ขอแรงนะนักคุ้ม	ให้เจ้าอยู่ควบคุมทัพใหญ่
ตัวกูจะปลอมแปลงไป	กระทั่งสุโขทัยธานินทร์ ฯ

(บทละครพูดคำกลอนเรื่องพระร่วง พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๖)

เพลงขอมทอง เถา

เพลงนี้ หลวงประดิษฐ์ไพเราะ (ศร ศิลปบรรเลง) ได้ประดิษฐ์จากเพลงเขมรเหลือง ๒ ชั้น แบบเพลงเรื่อง เมื่อราว พ.ศ. ๒๔๖๘ ทำนองเพลงชวนให้นึกคิดด้วยดวงจิตอันสุขุมและลึกซึ้งประกอบด้วยความเข้มแข็ง ผู้มีส่วนช่วยในการแต่งครั้งนั้น คือ นายมนตรี ตราโมท ผู้เป็นศิษย์ซึ่งต่อมาได้แต่งเพลงขอม เงิน เถา เจริญรอยตาม เมื่อหลวงประดิษฐ์ไพเราะถึงแก่กรรมแล้ว คุณหญิงชิ้น ศิลปบรรเลง ผู้เป็นธิดาได้แต่งอัตราชั้นเดียว เพิ่มลงไปจนครบเป็นเพลงเถา ใช้บรรเลงกันต่อมา

บทร้องเพลงขอมทอง ๓ ชั้น

พวกขอมพร้อมพรั่งกำลังพล เริงรณศาตรากล้าแข็ง
ควรเราจะคิดซ่อมกำแพง ตกแต่งคูค่ายทั้งหลายไว้
เพื่อว่าพวกขอมจะยกมา จะได้ยึดพารามั่นได้
แล้วรีบส่งม้าเร็วไป ยังกรุงสุโขทัยธานี
เมื่อสุโขทัยรู้ว่าขอม มาล้อมละโว้บุรีศรี
เห็นทีจะสั่งโยธี ไปช่วยราวีศัตรูเรา

(บทละครร้องเรื่องพระร่วง พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๖)

เพลงขอมทรงเครื่อง เถา

เมื่อปลาย พ.ศ. ๒๔๗๒ นายมนตรี ตราโมท ได้แต่งเพลงเขมรเอวบางขึ้นเป็นอัตรา ๓ ชั้น โดยประดิษฐ์ทำนองให้เป็นสำเนียงเขมรอีกแบบหนึ่ง ได้ทดลองฝึกซ้อมดูเป็นการภายใน เพื่อจะนำออกบรรเลงสู่ประชาชนต่อไป แต่ในระยะนั้นเอง (ต้น พ.ศ. ๒๔๗๓) ก็ได้ทราบว่า พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระราชนิพนธ์เพลงเขมรเอวบาง (เพลงเดียวกัน) ขึ้นเป็น ๓ ชั้นและตัดลงเป็นชั้นเดียว ทรงตั้งชื่อว่า “เพลงเขมรละอ๋อองค์” นายมนตรี ตราโมท เห็นว่าเมื่อเป็นเช่นนี้ ก็ไม่เป็นการบังควรที่เพลงเขมรเอวบางที่แต่งไว้จะนำออกบรรเลงต่อไป จึงระงับเพลงนี้เสีย ขอร้องให้ผู้ที่ต่อเพลงนั้นไว้จงลืมเสียให้สิ้น (ทั้ง ๆ ที่จวนจะเอาไปบรรเลงในวันประสูติของสมเด็จเจ้าฟ้า ฯ กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธินที่วังแดงอยู่แล้ว)

ครั้นต่อมาถึง พ.ศ. ๒๔๗๔ วงมโหรีหลวง ซึ่งต้องบรรเลงส่งวิทยุกระจายเสียงเป็นประจำ จะขับร้องและบรรเลงเพลงขอมทรงเครื่องเถา ส่งวิทยุกระจายเสียง นายมนตรี ตราโมท จึงนำเพลงขอมทรงเครื่อง ๒ ชั้น ซึ่งเป็นเพลงสำหรับร้องส่งในการแสดงละครมาแต่โบราณมาแต่งขึ้นเป็นอัตรา ๓ ชั้น โดยนำสำนวนการดำเนินทำนองสำเนียงเขมร ซึ่งได้เคยแต่งไว้ในเพลงเขมรเอวบางที่ล้มเลิกไปนั้น มาดัดแปลงแก้ไขใช้ในเพลงขอมทรงเครื่อง ๓ ชั้นนี้เกือบตลอดเพลง พร้อมทั้งตัดลงเป็นชั้นเดียวอีกอัตราหนึ่ง เพื่อบรรเลงรวมกับของเก่าได้ครบเป็นเถา ความหมายของเพลงนี้เป็นการไว้สง่าผยองในเดชอำนาจของตน

ส่วนลูกหมดที่บรรเลงต่อท้ายเพลงนั้น นายมนตรี ตราโมท เห็นว่าทำนองลูกหมดเพลงหนึ่ง ซึ่งหลวงประดิษฐ์ไพเราะ (ศร ศิลปบรรเลง) ได้แต่งไว้ มีสำเนียงทำนองรับกันกับเพลงขอมทรงเครื่องนี้ได้อย่างสนิทสนม ท่านจึงขอนำมาใช้เป็นลูกหมดประจำเพลงนี้

บทร้องเพลงขอมทรงเครื่อง (หน้าทับปรบไก่)

๓ ชั้น	*ท่อน ๑*	คิดแล้วจึงสั่งนักคุ้ม	เจ้าจงอยู่ควบคุมทัพใหญ่
		ตัวกูจะปลอมแปลงไป	กระทั่งสุโขทัยธานินทร์
	ท่อน ๒	จะแต่งกายให้เหมือนคนไทย	เล็ดลอดดอดไปสมถวิล
		ลี้ลับเหมือนกับกูดำดิน	คงจะได้เสร็จสิ้นดังจินดา
๒ ชั้น	*ท่อน ๑*	แล้วจึงจัดแจงแต่งกาย	ให้ละม้ายแม้นไทยเช่นว่า
	ท่อน ๒	เลือกสรรอาวุธศาสตรา	ซ่อนในกายาเรียบร้อย
ชั้นเดียว	*ท่อน ๑*	มุ่นเกล้าเมาฬีวิธีใหม่	เหมือนอย่างแบบไทยใช้สอย
	ท่อน ๒	จึงรีบเลี้ยวลดสะกดรอย	ไต่ต้อยติดตามพระร่วงไป ฯ

(บทละครรำเรื่องพระร่วง พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๖)

เพลงขอมโบราณ เถา

เพลงนี้ ถึงแม้จะมีทำนองเป็นสำเนียงเขมรก็จริง แต่นายจิตต์ เสนีย์วงศ์ ณ อยุธยา ได้แต่งขึ้นเองทั้ง ๓ ชั้น ๒ ชั้น และชั้นเดียว เมื่อประมาณ พ.ศ. ๒๔๘๕ ทำนองของเพลงอ่อนโยนเคล้าระคนไปด้วยความสดชื่นแจ่มใส ส่วนบทร้อง ๓ ชั้น กับ ๒ ชั้น ไม่ทราบว่าผู้ใดแต่ง แต่บทชั้นเดียวได้นำบทร้องเพลงเขมรเป่าใบไม้ในตับขอมดำดิน พระนิพนธ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์มาใช้

บทร้องเพลงขอมโบราณ เถา

๓ ชั้น บัดนี้เกิดคนดีมีฤทธิ์เลิศ ประกอบเกิดกับเมืองเรืองมหันต์
นามนายร่วงฤทธาศักดาครัน ตำแหน่งนั้นสุโขทัยชัยชาญ
๒ ชั้น สานชะลอมใส่น้ำนำมาให้ ไม่รั่วไหลฝังแน่นเป็นแก่นสาร
ตั้งแต่นี้กัมพุชจะทรุดซาน กรรมบันดาลเกิดเข็ญให้เป็นไป

(ไม่ทราบผู้ใดแต่ง)

ชั้นเดียว พระยาเดโชวิชาชาญชัย ฟังตรัสขัดใจก็ทูลสนอง
ว่าข้าขอรับจับตัวนายกอง ส่วยน้ำสนองพระเดชพระคุณ

(คัดจากตับขอมดำดิน พระนิพนธ์สมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์)

เพลงขอมใหญ่ เถา

เพลงขอมใหญ่ ๒ ชั้นนี้ นับได้ว่าเป็นเพลงเก่าที่มีสำเนียงไพเราะเพลงหนึ่ง ซึ่งใช้เป็นเพลงร้อ ประกอบการแสดงโขน ละครมาแต่โบราณ ลีลาของเพลงอ่อนช้อยน่าฟัง นายเฉลิม บัวทั่ง ได้แต่งขึ้นเป็น ๓ ชั้น และตัดลงเป็นชั้นเดียวให้ครบเป็นเพลงเถา

บทร้องเพลงขอมใหญ่ เถา

๓ ชั้น	พวกขอมพร้อมพรั่งกำลังพล	เริงรณศาสตรากล้าแข็ง
	ควรเราจะคิดซ่อมกำแพง	ตกแต่งคูค่ายทั้งหลายไว้
๒ ชั้น	เผื่อว่าพวกขอมยกมา	จะได้ยึดพารามั่นได้
	แล้วรีบส่งม้าเร็วไป	ยังกรุงสุโขทัยธานี
ชั้นเดียว	เมื่อสุโขทัยรู้ว่าขอม	มาล้อมละโว้บุรีศรี
	เห็นทีจะสั่งโยธี	มาช่วยราวีศัตรูเรา

(บทละครเรื่องพระร่วง พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๖)

เพลงเขมรชนบท เถา

เพลงเขมรชนบทนี้ แต่เดิมนายทรัพย์ นุตสถิตย์ เป็นผู้แต่งขึ้นจากเพลงเขมรเป่าใบไม้ ๒ ชั้นของเก่า แต่มิได้เพิ่มเติมหรือแผลงออกไปจากเดิม อย่างเพลงเขมรปี่แก้ว ซึ่งแต่งจากเพลงเขมรเป่าใบไม้เหมือนกัน ต่อมา พ.ท.หลวงสราวุธวิชัย (ปุย เสนีย์วงศ์ ณ อยุธยา) กับ ส.ต.ท. เจือ เสนีย์วงศ์ ณ อยุธยา ได้ร่วมกันแก้ไขทำนองเพลงเขมรชนบทของนายทรัพย์ นุตสถิตย์ ให้สละสลวยยิ่งขึ้น เพลงนี้จึงนับว่ามีทำนองคมคายน่าฟังไปอีกแบบหนึ่ง อันมีความหมายถึงความสุขของชาวชนบท

บทร้องเพลงเขมรชนบท เถา (หน้าทับปรบไก่)

๓ ชั้น	ในสารานั้นว่าท่านขุนขอม	พาพวกพร้อมชีวาม้วยอาสัญ
	กลับกลายเป็นศิลาน่าอัศจรรย์	ดังหนึ่งปั้นปักดินสิ้นทุกนาย
๒ ชั้น	ข้าพระบาทสืบดูจึงรู้ชัด	คิดคัดเค้ามูลทูลถวาย
	แม้นมิจริงดังสิ่งข้าบรรยาย	ขอถวายชีวาตย์ใต้บาทบงส์
ชั้นเดียว	พอเสร็จสาราพักตราเศร้า	อุระเร่าร้อนตรึงตะลึงหลง
	เสโทไหลซาบลงอาบองค์	สุดจะทรงชลนาให้อาดูร

(พระร่วง ไม่ทราบว่าผู้ใดแต่ง)

เพลงเขมรทรงพระดำเนิน

เพลงนี้เป็นเพลงเก่าของเขมร เมื่อครั้งสมเด็จพระนโรดม กษัตริย์เขมรก่อนเสวยราชสมบัติในกรุงกัมพูชา ได้เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารอยู่ในรัชกาลที่ ๕ สมเด็จเจ้าพระยาองค์ใหญ่ ซึ่งเวลานั้นเป็นเจ้าพระยาพระคลังให้พระยาประสานดุริยศัพท์ (แปลก ประสานศัพท์) เมื่อยังมิได้รับพระราชทานสัญญาบัตรไปต่อจากครูเขมรไว้

เฉพาะบทร้อง นายกระจ่าง แสงจันทร์ ได้แต่งถวายสมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมหลวงลพบุรีราเมศวร์ ในคราวจัดการรับเสด็จพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จกลับจากอเมริกา

บทร้องเพลงเขมรทรงพระราชดำเนิน

พระเสด็จลดเลี้ยวเที่ยวประพาส	ชมพระราชนิเวศน์เขตสถาน
กับพระยอดกัลยายุพาพาน	แสนสำราญเริงรื่นชื่นฤทัย
ทุกธานีที่เสด็จประพาสด้าว	ประชาชาวต่างประเทศน้อมเกศไสว
ชมพระบารมีด้วยดีใจ	ตามวิสัยใจรักสามัคคี

(นายกระจ่าง แสงจันทร์ แต่ง)

เพลงเขมรน้อย เถา

เพลงนี้เป็นเพลงที่ครูปน นิลวงศ์ แต่งไว้เมื่อ ๔๐ ปีเศษ จากข้อวินิจฉัยของนายเลิศ นิลวงศ์ เข้าใจว่าเป็นยอดเพลงของประดาเพลงที่ท่านผู้นี้ได้ประพันธ์ไว้ลีลาการดำเนินทำนองเพลงบอกชัด ๆ ว่า แต่งขึ้นเพื่ออวดศักดิ์ศรีของกระบวนการดนตรี “ชาวอัมพวา” แฝงซ่อนไว้ด้วยจินตนาการประหนึ่งแม่ทัพกระทำพิธีตัดไม้ข่มนามก่อนที่จะยาตราเข้าจู่โจมบดขยี้ข้าศึกให้แหลกลาญไป ซึ่งนักดนตรีชาวอัมพวายกย่องว่าเป็นเพลงอมตะของชาวอัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม

บทร้องเพลงเขมรน้อย เถา

๓ ชั้น	ประทานโทษโปรดด้วยเถิดเจ้าขา	ข้ามาหาพระร่วงผู้เป็นใหญ่
	ดูข้านี้เป็นคนไทย	มาไกลจากละโว้ธานี
	ทราบว่าพ่อเมืองของข้าเจ้า	เข้ามาผนวชอยู่ที่นี่
๒ ชั้น	ดูข้าจงรักภักดี	หวังที่จะกราบพระบาทา
	แม้ว่าพระร่วงเธอปรานี	บางทีจะรับไว้เป็นข้า
	ขอท่านจงได้เมตตา	จงโปรดช่วยพาข้าไป
ชั้นเดียว	เอ๊ะชายนี้นาน่าหลากจิต	ยิ่งคิดยิ่งออกน่าสงสัย
	บุรุษนี้อ้างตนว่าคนไทย	แต่ไฉนพูดแปร่งแกว่งทำนอง
	ชะรอยขอมจะปลอมแปลงมา	ท่วงทีมีท่าออกจองหอง

(บทละครร้องเรื่องพระร่วง พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๖)

เพลงเขมรใหญ่ เถา

เพลงเขมรใหญ่ ๒ ชั้น เป็นเพลงที่อยู่ในเรื่อง ซึ่งมีเพลงเขมรน้อยและมีเพลงเขมรกลางรวมอยู่ด้วย ต่อมาพระยาประสานดุริยศัพท์ (แปลก ประสานศัพท์) ได้แต่งขึ้นเป็นอัตรา ๓ ชั้น สำหรับบรรเลงในวงปี่พาทย์และเครื่องสาย ต่อมาสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต จึงทรงดัดแปลงให้มีลูกล้อลูกขัดและสำเนียงเขมร พร้อมทั้งตัดแต่งลงให้มีทั้ง ๒ ชั้น ชั้นเดียว ครบเป็นเถา ประทานสำหรับแตรวงของทหารบก ทหารเรือ และวงปี่พาทย์วังบางขุนพรหมบรรเลง

บทร้องเพลงเขมรใหญ่ เถา

๓ ชั้น	จรกาเดินทางพลางคะนึง	ถวิลถึงบุษบามารศรี
	แสนวิโยคโศกศัลย์พันทวี	โศกีครวญคร่ำรำพัน
	โอ้ว่าเสียดายดวงยิหวา	งามเหมือนนางฟ้ากระยาหงัน
	พี่รักเจ้าเท่าเทียมชีวัน	หมายมั่นในองค์นงลักษณ์

๒ ชั้น	จะได้น้องไปครองพารา	ให้เกื้อหน้าปรากฏทั้งยศศักดิ์
	จวนจะได้สู่สมภิรมย์รัก	มีหมู่ปรปักษ์มาหักราญ
	ลอบล้างกลางการภิเษกศรี	ดังทรวงพี่จะแยกแตกฉาน
	มันแกล้งริษยาสาธารณ์	ทำการอาจองทะนงใจ
ชั้นเดียว	เป็นชายหรือมาหมิ่นชาย	แม้นพบโฉมฉายอยู่ที่ไหน
	จะพันตูสู้รบจนบรรลัย	ให้ลือชื่อไว้ทั้งธาตรี

(อิเหนา พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒)

เพลงเขมรเหลือง เถา

เพลงเขมรเหลืองเถานี้ นายมนตรี ตราโมท ได้แต่งขึ้นจากเพลงเขมรเหลือง ๒ ชั้น ของเก่าที่ใช้ร้องอยู่ในเพลงตับและบรรเลงออกภาษาขึ้นเป็น ๓ ชั้น และตัดลงเป็นชั้นเดียว เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๙ โดยพยายามเดินทำนองให้ใกล้เคียงของเดิมที่สุด ซึ่งมีทำนองแสดงความหมายว่า เชื้อชาติที่มีสายโลหิตระคนกันมาก่อนย่อมผูกสัมพันธ์กันอย่างแน่นแฟ้น แม้จะมีเหตุร้าวฉานบ้างก็ไม่จืดจาง เพลงเขมรเหลืองนี้หลวงประดิษฐ์ไพเราะ (ศร ศิลปบรรเลง) เคยแต่งไว้เป็น ๓ ชั้น ให้ชื่อว่า “ขอมทอง” อีกเพลงหนึ่ง แต่ได้แต่งอย่างเพลงเรื่อง หรือที่เรียกว่าท่อนใหญ่ จึงนับว่าต่างกันเป็นคนละเพลง ต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๙๖ นายเฉลิม บัวทั่ง ได้แต่งเพลงเขมรเหลือง เถา ขึ้นอีกทางหนึ่ง

บทร้องเพลงเขมรเหลือง เถา (หน้าทับปรบไก่)

๓ ชั้น	บัดนั้น	เดโชได้ฟังก็ใจหาย
	ครั้งนี้แสนเจ็บแสนอาย	อยากจะตายไม่อยู่ดูหน้าคน
๒ ชั้น	จึงว่าดูราพระร่วงเจ้า	จงเอาบุญคุณข้าสักหน
	ข้านี้ถึงที่อับจน	เสียกลเสียทหารชาญยุทธ
ชั้นเดียว	ข้าเป็นผู้ผิดคิดร้าย	มาดหมายฆ่าท่านเป็นที่สุด
	ขอตายด้วยคมอาวุธ	จงสั่งให้กุดหัวพลัน

(พระร่วงละครรำ พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๖)

เพลงเขมรโพธิสัตว์ เถา

เพลงเขมรโพธิสัตว์ ๒ ชั้น เป็นของเก่า ซึ่งท่านโบราณาจารย์จะได้จำทำนองมาจากเมืองโพธิสัตว์ หรือว่าแต่งขึ้นเป็นอนุสรณ์เมื่อเมืองนี้เข้ามาร่วมเป็นผืนแผ่นดินในราชอาณาจักรไทย ไม่ปรากฏหลักฐาน แต่ที่มาเกิดเป็นเถาขึ้น ก็ด้วยครูช้อย สุนทรวาทิน ได้แต่งเพลงนี้ขึ้นเป็น ๓ ชั้น และตัดลงเป็นชั้นเดียว เมื่อสมัยต้นรัชกาลที่ ๕

บทร้องเพลงเขมรโพธิสัตว์ เถา (หน้าทับปรบไก่)

เนื้อที่ ๑

๓ ชั้น	*ท่อน ๑*	โอ้พ่อพลายสายสวาทของน้องเอ๋ย	ไม่เคยเลยจะห่างเหเสน่หา
	ท่อน ๒	มานอนหอด้วยน้องสองเวลา	พ่อเคยพาพิมพูดพิไรวอน
	ท่อน ๓	นั่นนี่ซี้ซิกสัพยอก	เย้าหยอกมิให้ไกลไปจากหมอน
		แขนซ้ายพ่อเคยให้เมียหนุนนอน	เห็นเมียร้อนพ่อก็พัดกระพือลม
๒ ชั้น	*ท่อน ๑*	พร่ำพลอดกอดจูบมิใคร่นอน	ช้อนคางเมียเชยแล้วเสยผม
	ท่อน ๒	จนรุ่งรางส่างสายไม่วายชม	แสนภิรมย์รักน้องไม่นอนไกล
	ท่อน ๓	ไม่พลิกกายบ่ายหน้าออกไปจาก	จะออกปากว่าเหนื่อยนิดหามีไม่
		แนบนางข้างเดียวด้วยเจือใจ	พ่อไปใครจะกอดให้พิมนอน
ชั้นเดียว	*ท่อน ๑*	จะกินข้าวนั่งเคล้าอยู่คอยท่า	ให้พิมมานั่งกินด้วยกันก่อน
	ท่อน ๒	ครั้นเมียไม่กินพร้อมพ่อย่อมวอน	ปั้นป้อนปลอบปลื้มประโลมใจ
	ท่อน ๓	เห็นเขาเป็นผัวเมียกันมาหนัก	ใครจะรักเหมือนพ่อรักพิมหามีไม่
		พ่อมาต้องเด็ดรักหักไป	ทำไมจะได้ของรักไปเชยชม

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนที่ ๘ พลายแก้วถูกเกณฑ์ทัพ)

เนื้อที่ ๒

๓ ชั้น	*ท่อน ๑*	ทอดองค์ลงกับที่บรรจถรณ์	ยอกรก่ายพักตร์สะอื้นให้
	ท่อน ๒	วิตกด้วยการศึกตรึกไตร	สะท้อนถอยฤทัยอยู่ไปมา
	ท่อน ๓	เพราะงวยงงหลงเชื่อสังฆราช	สอนให้ขาดญาติวงศ์พงศา
		ถ้าทราบถึงทรงฤทธิ์พระบิดา	จะโกรธาร้อนพระทัยดังไฟเลีย
๒ ชั้น	*ท่อน ๑*	การครั้งนี้ชนนีท่านทราบเรื่อง	จะแค้นเคืองด่าว่าประดาเสีย
	ท่อน ๒	เหมือนอัคคีติดตามลามเลีย	เห็นจะเตี้ยตกต่ำกรรมของเรา
	ท่อน ๓	จึงตรัสสั่งพนักงานข้างที่	จงขับลำดนตรีขึ้นเถิดเจ้า
		พอสบายคลายร้อนผ่อนบรรเทา	ให้พร้อมเหล่าสาวสรรค์กำนัลใน
ชั้นเดียว		บัดนั้น	พนักงานดนตรีน้อยใหญ่
		ได้รับสั่งต่างเรียกกันทันใด	ให้ร้องลำทำไปถวายองค์
		ทรงฟังวังเวงเพลงเสนาะ	ไพเราะคลายทุกข์ที่ทับถม
		พอดาวเคลื่อนเดือนสว่างน้ำค้างพรม	เคลิ้มบรรทมอยู่ในห้องทองประไพฯ

(สันนิษฐานว่าเอาเค้ามาจากเรื่องพระอภัยมณี)

เนื้อที่ ๓

๓ ชั้น	โอ้ว่าลูกรักของแม่เอ๋ย	ไม่เห็นเลยว่าจะเป็นเช่นนี้ได้
	สุดแสนเจ็บช้ำระกำใจ	เวราสิ่งใดนะลูกรัก
	เสียทีที่เจ้าเกิดมา	ในตระกูลเทวาอันสูงศักดิ์
	รูปทรงยงยิ่งนรลักษณ์	แต่อาภัพอัปลักษณ์กว่าฝูงคน
๒ ชั้น	แม่เห็นสมสุริวงศ์จึงปลงใจ	ควรฤๅช่างไม่เป็นพักผล
	จะได้คู่ไพร่ฟ้าประชาชน	ไหนจะพ้นอัปยศอดอาย
	ในแว่นแคว้นแดนชวาจะลือทั่ว	จะนินทาว่าชั่วมิรู้หาย
	ร่ำพลางทางสลดระทดกาย	โฉมฉายกำสรดโศกี

ชั้นเดียว มาจะกล่าวบทไป ถึงระเด่นมนตรีเรืองศรี
เนาว์ในหมันหยาธานี กับสามนารีเป็นที่รัก
พระชมชิดพิศโฉมจินตะหรา กรตระกองกัลยาไว้กับตัก
โลมลูบปฤษฎางค์พลางเชยพักตร์ นางค้อนควักผลักไสในทำนอง ฯ

(อิเหนา พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒ ขณะที่อิเหนาหลงใหลชายาทั้งสามในเมืองหมันหยานั้น ก็เป็นเวลาที่ท้าวกุเรปันราชบิดาได้ทรงสู่ขอระเด่นบุษบาอันเป็นพระธิดาของพระอนุชาของพระองค์เอง คือ ท้าวดาหาไว้แล้ว และได้เป็นที่ตกลงกันแล้วว่าจะให้เข้าสู่พิธีอภิเษกสมรสกับอิเหนา แต่อิเหนากำลังคลั่งไคล้ใหลหลงในชายาทั้งสามดังกล่าว ซึ่งถึงแม้ท้าวกุเรปันจะได้มีพระราชสารเรียกให้กลับสักเท่าใด อิเหนาก็ไม่ยอมกลับ โดยหาเหตุแก้ตัวต่าง ๆ นานา จึงเป็นเหตุให้ผู้ใหญ่ต่อผู้ใหญ่คือ ท้าวกุเรปันกับท้าวดาหาเกิดกินแหนงแคลงใจพระทัยกันขึ้น ในที่สุดท้าวดาหาถึงกับออกพระโอษฐ์ด้วยความน้อยพระทัยและคั่งแค้นว่าเมื่อเขาไม่รักที่จะรักษาเชื้อวงศ์ไว้ โดยไปหลงใหลหญิงอื่นแล้ว ก็ช่างเขา แต่ถึงอย่างไรก็จะต้องอภิเษกสมรสพระธิดาให้สำเร็จจงได้ เพื่อมิให้อับอายขายหน้าในเรื่องนี้ ถึงแม้ผู้ที่จะมาสู่ขอจะเป็นไพร่ทรลักษณ์อย่างไรก็ตาม พระดำรัสนี้เองทำให้พระมเหสีกระวนกระวายพระทัยยิ่งนัก ทำให้คิดแค้นอิเหนาเป็นที่สุดจึงทรงรำพันขึ้นกับพระธิดา ตามเนื้อร้องข้างต้น)

เนื้อที่ ๔

พระลบ ไฉนหลบหมอกสลัวหรือกลัวหนาว
ฝนตกพรำซ้ำเห็บเป็นกราวกราว สโนขาวปลิวเกลื่อนเหมือนนุ่นปลิว
ถิ่นทางหว่างไศลใกล้วิถี แถววารีพุลั่นเป็นควันฉิว
น้ำแข็งลาดดาษขาวยาวเป็นทิว ลมพัดริ้วโอ้ตะวันทิ้งฉันเอย ฯ

(พระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๕)

เนื้อที่ ๕

๒ ชั้น อันความผิดนิดหนึ่งอย่าพึงโกรธ ควรงดโทษกันและกันให้พลันหาย
อย่าอาฆาตบาดหมางจนวางวาย เป็นกรรมร้ายติดตัวชั่วกัปกัลป์
ข้างหนึ่งโกรธข้างหนึ่งนิ่งเสียนั้นไซร้ เป็นบุญได้ดับร้อนช่วยผ่อนผัน
เหมือนตบมือข้างเดียวไม่ดังพลัน เรารักกันดีกว่าเกลียดเดียจฉันท์เอย

(หม่อมเจ้าหญิงพิจิตจิราภา เทวกุลเป็นผู้ประพันธ์)

เพลงเขมรปากท่อ เถา

เพลงเขมรปากท่อเป็นเพลงเก่าเพลงหนึ่งที่อาจารย์ทางดนตรีไทยได้แต่งขึ้นให้เป็นสำเนียงเขมร และคงจะแต่งขึ้นเพื่อเป็นอนุสรณ์แก่ชาวเขมรที่ตั้งถิ่นฐานบ้านช่องอยู่ ณ ตำบลปากท่อ จังหวัดราชบุรี จึงได้ตั้งชื่อดังนี้ และสำนวนทำนองก็แสดงว่าเป็นเพลงในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ แต่ไม่ทราบว่าท่านผู้ใดเป็นผู้แต่ง

ถึงสมัยรัชกาลที่ ๖ ได้มีผู้นำเพลงเขมรปากท่อ ๒ ชั้นนี้ มาแต่งขึ้นเป็นอัตรา ๓ ชั้นและตัดลงเป็นชั้นเดียว เพื่อบรรเลงรวมกับของเดิม (๒ ชั้น) ได้ครบเป็นเถาหลายทางด้วยกัน เช่น ทางของพระยาประสานดุริยศัพท์ (แปลก ประสานศัพท์) ทางของจางวางทั่ว พาทยโกศล และทางของหลวงประดิษฐ์ไพเราะ (ศร ศิลปบรรเลง) เป็นต้น แต่ทางของหลวงประดิษฐ์ไพเราะ ซึ่งได้แต่งขึ้นเมื่อราว พ.ศ. ๒๔๖๔ ได้รับความนิยมแพร่หลายมากกว่าทางอื่น

ความหมายของเพลง แสดงถึงความจำเป็นที่จะต้องกระทำและหวาดหวั่นวิตกถึงเหตุการณ์ที่จะเกิดตามมา

ส่วนบทร้องที่นิยมใช้ขับร้องกับเพลงเขมรปากท่อนี้ นำเอามาจากพระราชนิพนธ์เรื่องอิเหนา ของรัชกาลที่ ๒ หรือไม่ก็คัดมาจากบทละครรำเรื่องพระร่วงหรือขอมดำดินพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๖ ดังนี้

บทร้องเพลงเขมรปากท่อ เถา (หน้าทับปรบไก่)

เนื้อที่ ๑

๓ ชั้น	*ท่อน ๑*	บัดนี้ดะหมังเสนา	ถือสารพระบิดามาให้
	ท่อน ๒	เป็นเหตุด้วยดาหาเวียงชัย	เกิดการศึกใหญ่ไพรี
๒ ชั้น	*ท่อน ๑*	ให้พี่กรีธาทัพขันธ์	ไปช่วยป้องกันกรุงศรี
	ท่อน ๒	จะรีบยกพหลมนตรี	พรุ่งนี้ให้ทันพระบัญชา
ชั้นเดียว	*ท่อน ๑*	อยู่จงดีเถิดพี่จะลาน้อง	อย่าหม่นหมองเศร้าสร้อยละห้อยหา
	ท่อน ๒	เสร็จศึกวันใดจะไคลคลา	กลับมาสู่สมภิรมย์รัก

(ตอนที่วิหยาสะกำ โอรสของท้าวกะหมังกุหนิง ซึ่งเป็นระตูผู้ครองนครอีกแห่งหนึ่ง ขณะที่เสด็จออกประพาสไพรก็ได้พบภาพของระเด่นบุษบาตกอยู่กลางทาง ภาพนี้คือภาพที่ ๒ ซึ่งเทพยดาได้ลักมาจากนายช่างวาดและแกล้งทิ้งไว้เพื่อให้แก่วิหยาสะกำ ซึ่งพอได้คลี่ออกเห็นเป็นครั้งแรก ก็หลงรัก ต่อมาเมื่อสืบดูจนรู้ว่าเป็นพระธิดาเมืองใดแล้ว จึงให้พระบิดาไปสู่ขอ แต่ท้าวดาหาไม่ยอมรับ เพราะได้อนุญาตให้แก่ระตูจรกาไปเสียแล้ว ด้วยเหตุนี้ท้าวกะหมังกุหนิงจึงมีความแค้นเคืองยิ่งนัก สั่งให้รวมกำลังของเมืองพรรคพวกเข้ารบพุ่งเพื่อช่วงชิงพระธิดาต่อไป เมื่อเป็นเช่นนี้ กรุงดาหาจึงจำเป็นที่จะต้องหากำลังมาช่วย โดยขอไปทางเมืองพี่น้องทั้งหลาย และพร้อมกันนั้น ท้าวกุเรปันก็บังคับเรียกอิเหนาให้ลงมาช่วยการศึกครั้งนี้เป็นการด่วนด้วย พระราชสารครั้งนี้เป็นครั้งเด็ดขาดถึงตัดเป็นตัดตายระหว่างพระองค์กับอิเหนาราชบุตร จึงเป็นการจำเป็นที่ทำให้อิเหนาอึดอัดกระวนกระวายพระทัยยิ่งนัก ดังปรากฏตามเนื้อร้องข้างต้นนี้)

ส่วนเนื้อร้องจากละครรำเรื่องพระร่วงนั้น ขึ้นต้นด้วยคำว่า “บัดนั้น นักคุ้มบังคมกัมเกศา” เพราะในการแสดงละครบทนี้ก็ร้องด้วยทำนองเพลงเขมรปากท่อ ๒ ชั้นจนชินหูกันอยู่แล้ว แต่บทร้องนี้มีอยู่ถึง ๘ คำ เมื่อนำมาร้องเพลงเขมรปากท่อ เถาก็จะจบทำนองเพลงลงเพียง ๖ คำ ไม่สิ้นกระแสความ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๓ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระราชนิพนธ์ทำนองเพลงเขมรละอองค์ขึ้น และทรงเลือกบทร้องจากบทละครรำเรื่อง “พระร่วงหรือขอมดำดิน” ตอนขึ้นต้นว่า “เมื่อนั้นท้าวพันธุมทรงฟังแล้วนั่งนิ่ง” ซึ่งเป็นบทต่อจากบทที่ร้องเพลงเขมรปากท่อมาบรรจุให้ร้องในทำนองเพลงเขมรละอองค์ จึงได้ทรงแก้ไขบทร้องเพลงเขมรปากท่อ โดยตัดให้จบสิ้นกระแสความเพียง ๖ คำ เพื่อให้ต่อกันได้สนิทสนม ดังจะเปรียบเทียบให้เห็นดังต่อไปนี้

บทละครเรื่องพระร่วงหรือขอมดำดิน
ร้องเพลงเขมรปากท่อ ๒ ชั้น
พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๖

บัดนั้น	นักคุ้มบังคมก้มเกศา
ความเกรงพระราชอาญา	เจรจาเสียงสั่นด้วยพรั่นใจ
ด้วยโปรดให้เป็นข้าหลวง	ไปทวงส่วยละโว้เวียงใหญ่
ข้ากลับเสียทีพ่อเมืองไทย	โทษข้านี้ไซร้ใหญ่หลวงนัก
แล้วจึงกราบทูลสิ้นทุกสิ่ง	ตามความจริงต่อองค์พระทรงศักดิ์
พ่อเมืองปัญญาแหลมนัก	ชะลอมตักน้ำไว้ได้ง่ายดาย
ข้านำชะลอมของประหลาด	มายังฝ่าพระบาทเพื่อถวาย
ชาวไทยจะดีเพราะมีนาย	เป็นยอดชายฉลาดสามารถจริง

เนื้อที่ ๒

บทร้องเพลงเขมรปากท่อ เถา
พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์แก้ไข

๓ ชั้น	บัดนั้น	นักคุ้มบังคมก้มเกศา
	ความเกรงพระราชอาชญา	เจรจาเสียงสั่นด้วยพรั่นใจ
๒ ชั้น	แจ้งจึงกราบทูลสิ้นทุกสิ่ง	ล้วนความจริงขอพระองค์อย่าสงสัย
	พระร่วงนั้นปัญญาแหลมสุดใจ	ชะลอมตักน้ำไว้ได้ง่ายดาย
ชั้นเดียว	ข้านำชะลอมของประหลาด	มายังฝ่าพระบาทเพื่อถวาย
	ชาวไทยจะดีเพราะมีนาย	เป็นยอดชายฉลาดสามารถจริง

(บทที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแก้ไขนี้ ก็เป็นที่นิยมใช้ร้องประจำกับทำนองเขมรปากท่อ เถา มาจนปัจจุบัน)

เพลงเขมรปี่แก้ว ๓ ชั้น (ทางธรรมดา)

ในปลายสมัยกรุงศรีอยุธยาหรือต้นสมัยรัตนโกสินทร์ ได้มีครูดนตรีไทยผู้หนึ่งแต่งเพลงสำเนียงเขมรขึ้นเพลงหนึ่ง เป็นอัตรา ๒ ชั้น มี ๒ ท่อน ท่อนละ ๔ จังหวะ ซึ่งมีความไพเราะมาก ตั้งชื่อว่า "เพลงเขมรเป่าใบไม้" ได้รับความนิยมอย่างแพร่หลาย ใช้ร้องและบรรเลงกันมาจนปัจจุบันนี้

ราวสมัยปลายรัชกาลที่ ๔ ครูช้อย สุนทรวาทิน จึงได้นำเพลงเขมรเป่าใบไม้ ๒ ชั้น ของเก่านั้นมาแต่งขยายขึ้นเป็นอัตรา ๓ ชั้น วิธีการแต่งเพลงเขมรเป่าใบไม้ ๒ ชั้น ขึ้นเป็น ๓ ชั้นของครูช้อยนี้ นอกจากขยายส่วนขึ้นและประดิษฐ์ทำนองให้ไพเราะเพราะพริ้งตามวิธีการแต่งเพลงของไทยแล้ว ยังเพิ่มทำนองเนื้อเพลงของท่อน ๒ ขึ้นอีก ๒ จังหวะ โดยย้อนทำนอง ๒ จังหวะตอนต้นท่อนเป็น ๒ ครั้ง จึงทำให้ทำนองท่อน ๒ ของเพลงนี้มี ๖ จังหวะ รวมกับท่อนต้นเป็น ๑๐ จังหวะ

การร้องและบรรเลงเพลงนี้ บรรเลงเป็น ๒ เที่ยว (หรือ ๒ จบ) คือ ท่อน ๑-๒ จบไปเที่ยวหนึ่ง แล้วกลับไปท่อน ๑-๒ อีกครั้งหนึ่ง เพื่อที่จะมิให้ต้องบรรเลงซ้ำกันทั้ง ๒ เที่ยว ครูช้อย สุนทรวาทิน จึงได้แต่งทำนองเที่ยวหลังเปลี่ยนลีลาและทำนองไปอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งมีเชิงเป็นแบบสักรวาระคนอยู่ด้วย

ส่วนการตั้งชื่อเพลงเขมรเป่าใบไม้ ๓ ชั้นนี้ ครูช้อยประสงค์จะให้ใกล้เคียงกับชื่อเพลง ๒ ชั้นของเดิม แต่ให้มีศักดิ์ศรีขึ้น นายมนตรี ตราโมท เข้าใจว่าเดิมครูช้อยคงจะให้ชื่อว่า "เขมรเป่าปี่แก้ว" เพราะดูเป็นการเพิ่มศักดิ์ขึ้นจากเขมรเป่าใบไม้โดยตรง แต่ภายหลังนักร้องนักดนตรีคงจะเรียกสั้นลงตามความสะดวกปาก จึงเหลือแต่เพียงว่า "เขมรปี่แก้ว" และก็เรียกกันอย่างนี้มาจนปัจจุบัน อย่างไรก็ตาม ทำนองเพลงเขมรปี่แก้ว ๓ ชั้นของครูช้อย สุนทรวาทิน นี้เป็นเพลงที่มีท่วงทีทำนองและสำเนียงที่ไพเราะเพราะพริ้งเป็นอันมาก มีผู้นิยมนำไปบรรเลงกันอย่างแพร่หลายไม่ว่าสิ่งใด ถ้ามากเกินไป ก็ย่อมเสื่อมหรือจืดชืดไปได้ เพลงเขมรปี่แก้วนี้ก็เช่นเดียวกัน เนื่องจากมีความ

ไพเราะเป็นที่ถูกอารมณ์ของผู้บรรเลงและผู้ฟัง จึงบรรเลงกันบ่อย ๆ จนบางสมัยกลายเป็นเพลงจืดไปก็มี แต่อย่างไรก็ดี ถ้าพิจารณาให้ถ่องแท้แล้ว จะเห็นว่าเพลงนี้ไพเราะมากจริง ๆ

เนื้อที่ ๑

หอมกลิ่นกล้วยไม้ในสวนขวัญ สารภีมะลิวัลย์ไม่คลายหอม
โกสุมพุ่มพวงดวงพยอม สุกรมกรอมกาหลงกาลงชม
พิกุลอังกาบกุหลาบเทศ ผิวผ่องต้องเนตรภิรมย์สม
กลิ่นซาบนาสาพาทรวงตรม เมื่อลมโหยหวลรัญจวนมา

(อิเหนา พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒)

เนื้อที่ ๒

นกน้อย ช่างพูดจ้อยเจนหัดชัดภาษา
บรรเลงลานหวานหูชูวิญญา เหมือนจะพาให้สบายวายคำนึง
ยืนลำนำซ้ำทำนองแต่สองอย่าง ไม่เปลี่ยนบ้างจนจะเบื่อเหลือคิดถึง
เคยฟังขับจับจิตติดทรวงตรึง ปิ้มประหนึ่งกลบสำเนียงเสียงนกเอย ฯ

(พระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๕)

เนื้อที่ ๓

ในเพลงปี่ว่าสามพี่พราหมณ์เอ๋ย ยังไม่เคยชมชิดพิสมัย
ถึงร้อยรสบุปผาสุมาลัย จะชื่นใจเหมือนสตรีไม่มีเลย
พระจันทรจรสว่างกลางโพยม ไม่เทียบโฉมนางงามเจ้าพราหมณ์เอ๋ย
แม้นได้แก้วแล้วจะค่อยประคองเคย ถนอมเชยชมโฉมประโลมลาน

(พระอภัยมณี ของสุนทรภู่)

เนื้อที่ ๔

โฉมเฉลาเยาวภาอย่าเฉลียว พี่เคยเที่ยวเจนจิตทุกทิศา
ไม่เคยเห็นนารีที่ต้องตา จนพบแก้วกัลยาจึงสร้านรัก
พี่ขอร่ำคำขาดในชาตินี้ ไม่จอมีคู่อื่นให้เสียศักดิ์
แม้นนวลน้องไม่ปองปรองดองรัก ขอเชิญชักดาบฟันพี่บรรลัย

(จากเรื่องวิวาห์พระสมุทร พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๖)

เพลงเขมรปี่แก้ว ๓ ชั้น ทางสักวา

การเล่นสักวา อันเป็นการละเล่นชนิดหนึ่งของไทยในสมัยโบราณ เป็นต้นทางให้เกิดเพลงอัตรา ๓ ชั้นขึ้น เพราะการเล่นสักวาเป็นการร้องเพลงด้วยบทที่แต่งขึ้นในปัจจุบัน ที่เรียกว่า “กลอนสด” โดยผู้แต่งบทที่ร้องซึ่งเรียกกันว่า “ผู้บอกสักวา” นั้นจะต้องแต่งบทกลอนนี้โต้ตอบให้เข้ากับเรื่องด้วยปฏิภาณในปัจจุบัน แล้วบอกให้คนร้องร้องเป็นทำนองเพลง ระหว่างที่ร้องนั้น ผู้แต่งก็จะต้องแต่งล่วงหน้าต่อ ๆ ไป เพราะฉะนั้นถ้าจะร้องเพลง ๒ ชั้นสามัญ ก็จะจบคำกลอนเร็วเกินไป ผู้แต่งอาจจะแต่งไม่ทัน จึงได้คิดขยายทำนองร้องให้ยาวออกไปอีกเท่าตัวเป็นอัตรา ๓ ชั้น เช่น “เพลงพระทอง” ที่ใช้ร้องเป็นประจำของการเล่นสักวาเป็นต้น นอกจากขยายเพลงออกเป็น ๓ ชั้นแล้ว เมื่อต้นเสียงร้องจบไปแต่ละคำกลอน ลูกคู่ยังร้องซ้ำด้วยบทนั้นอีกครั้งหนึ่งทุก ๆ คำกลอน ทำให้ผู้แต่งบทมีเวลาไตร่ตรองคิดประพันธ์ได้อย่างถี่ถ้วน ส่วนในด้านทำนองร้องนั้น นอกจากขยายเพลง ๒ ชั้นให้เป็น ๓ ชั้นแล้ว ยังประดิษฐ์ทำนองให้ไพเราะแยกแยะซ่อนเงื่อนงำจนอาจทำให้ผู้ฟังไม่ทราบได้ว่า แต่งมาจากเพลง ๒ ชั้นเพลงใดทีเดียว บางเพลงก็ตัดทอนจังหวะลงเสียบ้าง บางเพลงก็ต่อเติมทำนองให้มากขึ้น หรือสอดแทรกสร้อยออกไป แล้วแต่จะเห็นว่าเหมาะสม ใช่แต่เท่านั้น บางเพลงเมื่อแต่งขึ้นแล้ว ยังตั้งชื่อขึ้นใหม่ก็มี เช่น สักวาอกทะเล แต่งจากเพลงทะเลบ้า และสักวาเทพบรรทม แต่งจากเพลงเสภานอกกับเสภากลาง เป็นต้น

ต่อมามีผู้นำเอาเพลงสักวามาร้องส่งให้ดนตรี ก็เป็นการจำเป็นที่นักปราชญ์ทางดนตรี จะต้องคิดแต่งทำนองทางดนตรีขึ้นบรรเลงรับ มิฉะนั้นก็จะรับไม่ได้ ซึ่งเรียกกันว่า "จน" ทำให้เป็นที่อับอายได้ แต่การแต่งทำนองดนตรีของครูบาอาจารย์ทางดนตรีไทยนั้น บางเพลงก็แต่งตามทางตรงที่ขยายขึ้นจากทำนอง ๒ ชั้นของเดิม บางเพลงก็แต่งตามทำนองร้องของสักวา แม้เพลงที่แต่งตามทำนองร้องสักวาก็ยังแบ่งออกได้เป็น ๒ ชนิด ชนิดหนึ่งแต่งเลียนทำนองร้องอย่างใกล้เคียงที่สุด เช่น "เพลงจีนเก็บบุปผา" "เพลงลาวดำเนินทราย" เป็นต้น อีกชนิดหนึ่งแม้จะแต่งตามทางสักวาก็จริง แต่สอดแทรกลูกเล่นต่าง ๆ มีลูกล้อลูกขัดหรืออื่น ๆ ให้เป็นเชิงรื่นเริงสนุกสนาน เช่น "เพลงอกทะเล" เป็นต้น ต่อจากนั้นครูดนตรีจึงได้แต่งเพลงอัตรา ๓ ชั้นขึ้นเอง โดยมิได้อาศัยเพลงสักวา จึงเป็นที่นิยมแพร่หลายกันสืบมา

ส่วนเพลงเขมรปี่แก้วนี้ นายมนตรี ตามโมท เข้าใจว่าจะเกิดจากการร้องสักวาก่อน เพราะลักษณะของเพลงเขมรปี่แก้วเข้าแบบของสักวามาก เช่น เพิ่มจังหวะของท่อน ๒ โดยซ้ำ ๒ จังหวะแรกเป็นสองครั้ง และเปลี่ยนชื่อจากเขมรเป่าใบไม้เป็นเขมร (เป่า) ปี่แก้ว เป็นต้น แล้ว ครูช้อย สุนทรวาทิน จึงแต่งทำนองทางดนตรีขึ้นสำหรับบรรเลง โดยเพิ่มท่อน ๒ อย่างเดียวกับการร้องสักวา เพราะฉะนั้น ทำนองในเที่ยวหลังจึงได้แต่งให้มีทำนองเดิมตามแบบสักวา แต่เป็นแบบสักวาชนิดที่สอดแทรกลูกเล่นให้สนุกสนาน ภายหลังนักร้องมโหรีจึงได้แต่งทำนองทางตรงขึ้น แต่ก็เพิ่มท่อน ๒ ซ้ำตอนต้นเป็น ๒ ครั้ง อย่างเดียวกับสักวา เพราะว่าใช้ชื่อเขมรปี่แก้ว มิได้ใช้ว่า "เพลงเขมรเป่าใบไม้ ๓ ชั้น" ดังที่ใช้ร้องกันมาจนปัจจุบันนี้

ครั้นเมื่อผู้ที่จดจำทำนองและวิธีร้องเพลงเขมรปี่แก้วทางสักวาของเดิมได้นำมาร้องส่งให้ดนตรีรับ นักดนตรีก็ต้องใช้ทางดนตรีของครูช้อย สุนทรวาทิน ซึ่งเที่ยวแรกเป็นทางธรรมดานั้นมาบรรเลงรับ นายมนตรี ตราโมท เห็นว่าน่าจะแต่งทำนองดนตรีเพลงเขมรปี่แก้วทางสักวา โดยเลียนทำนองให้ใกล้เคียงกับทำนองร้อง สำหรับบรรเลงรับการร้องส่งเพลงเขมรปี่แก้วทางสักวาได้ จึงได้แต่งทำนองดนตรีเพลงเขมรปี่แก้ว ๓ ชั้น ทางสักวาขึ้น เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๑ ส่วนเที่ยวหลังเห็นว่าทางของครูช้อย สุนทรวาทิน ก็เป็นทางสักวาอยู่แล้ว แม้จะเป็นชนิดที่สอดแทรกลูกเล่นสนุกสนาน

ก็มีความไพเราะดีอยู่และถูกต้องตามแบบของการบรรเลงเพลงไทย ซึ่งให้มีทำนองสนุกสนานกระฉับกระเฉงอยู่ตอนท้าย ส่วนทำนองร้องเป็นทำนองของเก่า ซึ่งแทรกสร้อยเป็นคำเลียนภาษาเขมรเที่ยวหนึ่ง ภาษาไทยเที่ยวหนึ่งตามแบบสักวา

บทร้องเพลงเขมรปี่แก้ว ทางสักวา

พระเอยพระยอดฟ้า พระสนิทนิทราอยู่บนที่
(กระซังเตี๊ยบ ประเวียบแดมวน)
ทางสดับขับไม้มโหรี ซอสีส่งเสียงจำเรียงราย
เชิญพระบรรทมสถาพร จะกล่าวกลอนถนอมกล่อมถวาย
(รักแก้ว รักแก้วเออหนอ)
ให้ไพเราะเสนาะใจสบาย พระฤๅสายจงไสยาเอย

(อิเหนา พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒)

(ตอนอุณากรรณได้ตกลงยอมรับเป็นลูกหลวงและดำรงตำแหน่งรัชทายาทของเมืองกาหลังสืบต่อมา และเหล่าบริพารขับกล่อมเป็นบทเห่กล่อมถวายความสำราญปลอบประโลมเชิญเสด็จให้สู่พระบรรทม)

เพลงเขมรพวง เถา

ทำนองเพลงที่นักปราชญ์ทางดุริยางคศิลปไทยในสมัยโบราณ ได้แต่งให้มีสำเนียงเป็นเขมร มีอยู่มากมายหลายเพลง แต่มีอยู่เพลงหนึ่ง ซึ่งมีชื่อว่าเพลงเขมรพวง เป็นอัตรา ๒ ชั้น ใช้ร้องและบรรเลงกันมานาน มาเมื่อสมัยรัชกาลที่ ๕ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศฯ ทรงปรับเพลงร้องสำหรับประกอบรูปภาพ (ตาโบลวิวังต์) ขึ้นถวายในการรับรองแขกเมืองชาวต่างประเทศ ซึ่งมีอยู่ ๘ เรื่องด้วยกัน แต่โดยเฉพาะในเรื่องขอมดำดิน ทรงบรรจุทำนองเขมรพวงให้ร้องในบทของพระประทุม (ท้าวพันธุม) พระนิพนธ์นั้นขึ้นต้นว่า “เมื่อนั้น พระประทุมสุริยวงศ์ทรงขรรค์” เพลงร้องและเพลงดนตรีในชุดนี้ ได้

รับความนิยมแพร่หลายมากจนแม้แต่ผู้มิใช่นักร้องนักดนตรีก็จำเอาไปร้องกันได้จนติดปาก และเนื่องจากความแพร่หลายนี้ จึงทำให้ผู้ที่ไม่รู้จักชื่อเพลงของเดิม เรียกเพลงเขมรพวงไปตามบทร้องว่า "เขมรพระประทุม" และเรียกกันต่อ ๆ ไปจนเกือบฝังตัวเองเป็นชื่อเพลงจริง ๆ

มาเมื่อราว พ.ศ. ๒๔๖๐ หวงประดิษฐ์ไพเราะ (ศร ศิลปบรรเลง) ได้นำทำนองเพลงเขมรพวงหรือเขมรพระประทุม ๒ ชั้น มาแต่งขยายขึ้นเป็นอัตรา ๓ ชั้น โดยประดิษฐ์ให้มีสำนวนทำนองเป็นทางกรอสำเนียงเขมร แบบเดียวกันกับเพลงเขมรเลียบนคร และเรียกชื่อตามของเดิมว่าเพลงเขมรพวง เมื่อได้นำออกบรรเลงสู่ประชาชน ก็ได้รับความนิยมจากวงดนตรีไทยอย่างแพร่หลาย และกล่าวได้อย่างเต็มปากว่า เพลงเขมรพวงนี้ แม้จะเป็นสำนวนกรอแบบเดียวกัน และได้แต่งขึ้นหลังจากเพลงเขมรเลียบนคร แต่ก็เป็นเพลงได้รับความนิยมแพร่หลายที่สุดยิ่งกว่าเพลงใด ๆ ในบรรดาเพลงของหลวงประดิษฐ์ไพเราะ แม้ผู้ที่มิใช่อยู่ในวงดนตรีไทย ก็ได้นำไปดัดแปลงเป็นแบบสมัยใหม่หลายครั้งหลายหน

ในสมัยที่นิยมร้องเพลงเถากันทั่ว ๆ ไป หมื่นประคมเพลงประสาน (ใจ นิตยผลิน) จึงคิดแต่งทำนองจากอัตรา ๒ ชั้นของเดิมลงเป็นอัตราชั้นเดียว เพื่อบรรเลงติดต่อกันให้ครบเป็นเถาและก็ใช้กันมาจนถึงปัจจุบันนี้ โดยมีนายเหมือน ดุริยประกิตทำทางร้อง

บทร้องเพลงเขมรพวงมีอยู่หลายทางด้วยกัน ดังนี้

เนื้อที่ ๑

๓ ชั้น *ท่อน ๑* เจ้างามปลอดยอดรักของพลายแก้ว ได้มาแล้วเจ้าอย่าผลักให้กลับหนี

ท่อน ๒ พี่ยอมตายไม่เสียดายแก่ชีวี (หนาน้องรักของพี่นี้เอย หนาน้องเอย) แก้วพี่อย่าเพ่อพร่ำรำพันความ

๒ ชั้น *ท่อน ๑* พี่ผิดพี่ก็มาลุแก่โทษ จงคลายโกรธแม่อย่าถือว่าหยาบหยาม

ท่อน ๒ พี่ชมโฉมโลมลูบด้วยใจงาม ทรามสวาทดิ้นไปไม่ใยดี

ชั้นเดียว *ท่อน ๑* รอยเล็บพี่ยังเจ็บด้วยหยิกต้อง ขัดข้องเพราะเจ้าปัดสลัดพี่

ท่อน ๒ ค้อนควักผลักพลิกแล้วหยิกตี ถ้อยทีถูกข่วนแต่ล้วนเล็บ

(จากเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนที่ ๔ พลายแก้วเป็นชู้กับนางพิม)

เนื้อที่ ๒

นิจจาพิมเจ้าไม่รู้ว่าพี่รัก ไม่ชังนักดอกหานึกเช่นนั้นไม่
รักเจ้าเท่าเทียบเปรียบดวงใจ กอดประคองน้องไว้ไม่วายวาง
แว่วดุเหว่าเร่าร้องเมื่อจวนรุ่ง ใจสดุ้งเอ๊ะเกือบจะสางสาง
ขยับเลื่อนลุกเปิดหน้าต่างพลาง เห็นเรื่อรางสว่างหล้าดาราราย
อับศรีสุริยาจะรีบรถ ยิ่งระทดจะจากไปให้ใจหาย
โศกซ้ำน้ำตาลงพร่างพราย เสียดายดังใครล้วงเอาดวงใจ

(จากเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนที่ ๖ พลายแก้วเข้าห้องนางสายทอง)

เนื้อที่ ๓

เจ้าปักเป็นป่าพนาเวศ ขอบเขตเขาคลุ้มชะอุ่มเขียว
รุกขชาติดาดใบระบัดเรียว พริ้งเพรียวดอกดกระดะดวง
ปักเป็นมยุราสงรำร่อน ฝ่ายฟ้อนอยู่บนยอดภูเขาหลวง
แผ่หางกางปีกเป็นพุ่มพวง ชะนีหน่วงเหนี่ยวไม้ชะม้อยตา
ปักเป็นหิมพานต์ตระหง่านงาม อร่ามรูปพระสุเมรุภูผา
วินันตกหัศกันเป็นหลั่นมา การวิกอิสินธรยุคนธร

(จากเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนที่ ๑๗ ขุนแผนขึ้นเรือนขุนช้างได้นางแก้วกิริยา เป็นตอนที่ขุนแผนเดินไปถึงห้องนอนของขุนช้างกับนางวันทอง ซึ่งมีม่านปักด้วยฝีมือนางวันทองกั้นอยู่ถึง ๓ ชั้น บทร้องเป็นการบรรยายถึงลายปักในม่านชั้นที่ ๑ ซึ่งเริ่มต้นว่า

"ม่านนี้ฝีมือวันทองทำ จำได้ไม่ผิดนัยน์ตาพี่
เส้นไหมแม้นเขียนแนบเนียนดี สิ้นฝีมือแล้วแต่นางเดียว"

เมื่อขุนแผนเอาดาบฟ้าฟื้นฟันม่านขาดทั้ง ๓ ชั้นแล้ว จึงไปถึงเตียงนอนของทั้งคู่ซึ่งกำลังนอนหลับใหลอยู่)

เพลงเขมรไทรโยก

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จพระราชดำเนินประพาสตำบลไทรโยก จังหวัดกาญจนบุรี พร้อมด้วยเจ้านายและข้าราชบริพารเป็นขบวนใหญ่ถึง ๒ ครั้ง คือ ใน พ.ศ. ๒๔๒๐ ครั้งหนึ่ง และ พ.ศ. ๒๔๓๑ อีกครั้งหนึ่ง อันระยะทางตั้งแต่ลำน้ำแควน้อยไปจนกว่าจะถึงตำบลไทรโยกนั้น ล้วนเป็นทัศนียภาพอันเกิดจาธรรมชาติที่งดงามอย่างประหลาด ในลำน้ำที่มีทั้งเรียว แก่ง เกาะ มากมาย สองฟากฝั่งก็มีพฤกษาชาตินานาชนิด ภูเขาน้ำพุและสัตว์ป่าส่งเสียงวิเวกวังเวง ล้วนแต่สิ่งที่นำอารมณ์ของกวีและศิลปินให้บังเกิดสุนทรียภาพในห้วงลึกและสร้างสรรค์สิ่งนั้นแสดงออกมาตามวิชาการของแต่ละท่าน เรื่องความงามของน้ำพุตามทางจนไปถึงไทรโยกนี้ ดูเหมือนพุใหญ่ที่ตำบลไทรโยกงามที่สุด อันบรรดาสัตว์ป่าที่เราไม่ค่อยจะได้พบเห็นภายในเมือง เช่น นกยูงนั้น ตั้งแต่เมืองกาญจนบุรีขึ้นไป ก็ชักจะมีชุกชุมขึ้นทุกที บางทีก็ลงมาอยู่ชายฝั่ง และเกาะอยู่บนต้นไม้หลาย ๆ ตัว ส่งเสียงวิเวกวังเวงระคนกับเสียงนกอื่นๆ ทำให้อารมณ์เพลิดเพลินยิ่งนัก

ส่วนสมเด็จพระบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์นั้น ขณะที่โดยเสด็จพระราชดำเนินในครั้งแรก (พ.ศ. ๒๔๒๐) มีพระชนมายุเพียง ๑๔ พรรษา แต่สมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศฯ ทรงมีพระนิสัยโปรดทางดนตรีปี่พาทย์ แต่ทรงพระเยาว์ แม้ในการโดยเสด็จคราวนั้น ก็ยังคงนำเอาผืนระนาดเอกม้วนใส่เรือไปด้วย เวลาต้องพระประสงค์จะทรงตีก็คลี่ผืนระนาดนั้นผูกกับกราบเรือแทนรางระนาด นัยว่าทรงขยันในการตีระนาดเสียด้วย ไม่ว่าขึ้นพักแห่งใด ถึงเวลาว่างก็มักจะทรงตีระนาดเล่นเสมอ ๆ จนถึงแก่พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนพิทยลาภพฤฒิธาดา ซึ่งมักจะประทับอยู่ด้วยกันแทบทุกแห่ง รับสั่งบ่นว่า “องค์จิตรนี่แหละตีระนาดหนวกหูพิลึก”

การที่ได้ทรงโดยเสด็จพระราชดำเนินในครั้งแรกนี้ บรรดาความงามเพลิดเพลินของสถานที่และเสียงสัตว์นานาชนิด ก็ยังคงติดพระหฤทัยของสมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศฯ ตลอดมา

ลุ พ.ศ. ๒๔๓๑ สมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศฯ กำลังทรงดำรงตำแหน่งผู้บัญชาการกรมยุทธนาธิการอยู่ ในปีนั้นมีกำหนดว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะเสด็จประพาสไทรโยกในตอนปลายปี เพราะฉะนั้น สมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศฯ อันมีหน้าที่จะต้องจัดวงดนตรีและขับร้องถวายในงานพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา ซึ่งจะมีในเดือนกันยายนปีนั้น จึงทรงปรับปรุงวงดนตรีในรูปวงมโหรี แต่มีซอฝรั่งผสมด้วยคันหนึ่งมีคนร้องทั้งหญิงและชาย คนร้องหญิงโดยมากเป็นคนของเจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์ (ม.ร.ว.หลาน กุญชร) และคนร้องฝ่ายชายเป็นทหารมหาดเล็กทั้งสิ้น ส่วนผู้บรรเลงเป็นทหารมหาดเล็ก ทหารหน้า ทหารรักษาพระองค์และกรมยุทธนาธิการ นอกจากทรงปรับปรุงและกำหนดเพลงที่จะขับร้องและบรรเลงจากเพลงเก่าแล้ว ยังทรงแต่งเพลงขึ้นใหม่อีกเพลงหนึ่ง โดยมีพระประสงค์ที่จะโฆษณาถึงความงาม ความเพลิดเพลินอันมีอยู่ในระหว่างทางจนถึงตำบลไทรโยกที่มีกำหนดการว่าจะเสด็จพระราชดำเนินประพาสในปลายปีนั้นด้วย ทำนองเพลงที่ทรงแต่งขึ้นนั้น ได้ทรงนำทำนองเพลงเขมรกล่อมลูก ๒ ชั้นของเก่ามาเป็นหลัก แล้วทรงแต่งขยายทำนองขึ้นเป็นอัตรา ๓ ชั้น ตามแบบแผนทฤษฏีของการแต่งเพลงไทย แต่แล้วทรงเห็นว่า หากจะยึดหลักทำนองเขมรกล่อมลูกให้ถูกต้องโดยตรงไปจนตลอดเพลง ความไพเราะอาจจะหย่อนไป จึงทรงแยกย้ายขยายทำนองให้กว้างขวางออกไปจนบางแห่งก็ไกลจากพื้นทำนองเพลงเขมรกล่อมลูกไปบ้าง แต่ยังทรงเรียกชื่อว่า “เขมรกล่อมลูก”

ส่วนบทร้อง ก็ทรงนำเอาความทรงจำตั้งแต่โดยเสด็จพระราชดำเนินครั้งแรกมาเป็นแนวทางพระนิพนธ์ บทที่ทรงพระนิพนธ์ครั้งแรกเป็นดังนี้ คือ

บรรยายยามตามแห่เสด็จยาตร	ยังไทรโยกประพาสพนาสณฑ์
น้องเอย	เจ้าไม่เคยเห็น
ไม้ไล่หลายพรรค์คละขึ้นปะปน	ที่ชายชลเขาชะโงกเป็นโตรกธาร
น้ำพุพุ่งส้า	เสียงฉ่ำฉาดฉาน
เห็นตระการ	มันไหลคะโครมโครม
มันไหลจ้อกจ้อก	จ้อกจ้อกโครมโครม

น้ำใสไหลจนดูหมู่มัศยา | ที่เหล่าหลายว่ายมาก็เห็นโฉม
น้องเอย | เจ้าไม่เคยเห็น
ยินปักษาซ้องเสียงเพียงประโคม | ในยามเย็นพยับโพยมร้องเรียกรัง
ฝูงนกยูงทอง | เสียงร้องโด่งดัง
หูเราฟัง | มันดังกะโต้งโฮง
มันดังกอกกอก | กอกกอกกะโต๊งโฮง

ได้นำออกบรรเลงถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ เป็นครั้งแรก ในพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา เมื่อวันที่ ๒๐ กันยายน พ.ศ. ๒๔๓๑ ก็เป็นที่พอพระราชหฤทัยและได้รับความนิยมจากผู้ที่ได้ฟังเป็นอันมาก ทำให้ยิ่งเกิดความกระหายใคร่ที่จะตามเสด็จกันอย่างยิ่ง

ในการเสด็จพระราชดำเนินประพาสไทรโยกครั้งที่ ๒ ตอนปลายปีนั้น (พ.ศ. ๒๔๓๑) สมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศฯ มิได้โดยเสด็จพระราชดำเนินด้วย เพราะทรงมีหน้าที่รักษาราชการทางพระนคร

สำหรับเพลงเขมรกล่อมลูกนั้น ในกาลต่อมา ได้ทรงแก้ไขถ้อยคำในบทร้องบางคำ เป็นดังที่ร้องกันทั่ว ๆ ไป ดังนี้

บรรยายความตามไท้เสด็จยาตร | ยังไทรโยกประพาสพนาสณฑ์
น้อยเอย | เจ้าไม่เคยเห็น
ไม้ไล่หลายพันธุ์คละขึ้นปะปน | ที่ชายชลเขาชะโงกเป็นโตรกธาร
น้ำพุพุ่งซ่า | ไหลฉ่ำฉาดฉาน
เห็นตระการ | มันไหลจ้อกโครมโครม
มันดังจ้อกจ้อก | จ้อกจ้อกโครมโครม
น้ำใสไหลจนดูหมู่มัศยา | ที่เหล่าหลายว่ายมาก็เห็นโฉม
น้องเอย | เจ้าไม่เคยเห็น
ยินปักษาซ้องเสียงเพียงประโคม | เมื่อยามเย็นพยับโพยมร้องเรียกรัง
เสียงนกยูงทอง | มันร้องโด่งดัง
หูเราฟัง | มันดังกระโต๊งห่ง
มันดังก้อกก้อก | ก้อกก้อกกระโต๊งห่ง

ส่วนชื่อเพลงนั้น พระองค์ท่านผู้ทรงพระนิพนธ์ ก็ทรงเรียกอยู่ว่า เขมรกล่อมลูก แต่เนื่องจากนักร้องบ้าง นักดนตรีบ้าง และผู้ที่ได้ยินได้ฟังเป็นที่พอใจบ้าง ซึ่งไม่ทราบว่าชื่อเพลงอะไร ก็มักจะไต่ถามหรือปรารภถึงว่า " เพลงเขมรอะไรนะที่มีไทรโยก" หรืออะไรทำนองนี้ ในที่สุดก็เรียกกันเป็นที่หมายรู้ว่า "เขมรไทรโยก" และก็กลายเป็นชื่อเพลงไป ซึ่งเป็นชื่อที่ประชาชนผู้สนใจแท้ ๆ เป็นผู้แต่ง เพราะเป็นที่ได้รับความนิยมอย่างแพร่หลาย ฟังแล้วรู้สึกประทับใจและเห็นความงามของทัศนียภาพแห่งไทรโยกได้อย่างซาบซึ้ง เป็นเพลงอมตะของไทยแท้เพลงหนึ่ง

ต่อมาได้มี บทร้องเพลงเขมรไทรโยกปรากฏอยู่ในที่อื่น ๆ อีกหลายแห่ง ดังได้อัญเชิญและคัดลอกมาไว้ในที่แห่งเดียวกันนี้ ดังนี้

เนื้อที่ ๒

(เที่ยวต้น)

ท่อน ๑	โอ้จันทรจรแจ่มสว่างหล้า	จงช่วยพาเสียงพิณให้อ่อนหวาน
	พระเจ้าข้า โน่นแน่ะมาแล้ว	พระองค์ไม่เคยเห็น
ท่อน ๒	ช่วยพาเราผู้เศร้าให้เบิกบาน	ช่วยพาราตรีกาลให้เพริศพราย
	เสียงขับใดปาน	ประสานเครื่องสาย
	หวานไม่วาย	เพราะหลายจับใจ
	สุรเสียงเสนาะ	เพราะนี่กระไร

(เที่ยวกลับ)

ท่อน ๑	ยามเดือนมืดจืดกร่อยให้หงอยง่วง	สิ่งทั้งปวงย่อมงามยามเดือนหงาย
	พระเจ้าข้า เชิญสดับสำเนียง	พระองค์ไม่เคยฟัง
ท่อน ๒	เช่นทะเลเวลานี้แสนสบาย	แม้เดือนมืดแล้วอย่าหมายมาชมเลย
	โสมส่องแสงฉาย	มากมายกว่าเคย
	เสียงทรามเชย	แม่เอยน่ารักน่าชม
	เพราะแท้งามแท้	น่าเชยน่าชมฯ

(จากเรื่องพระยศเกตุ สมเด็จเจ้าฟ้า กรมขุนเพชรบูรณ์อินทราชัย ทรงพระนิพนธ์จากนิทานเวตาลเรื่องหนึ่ง)

เนื้อที่ ๓

(เที่ยวต้น)

ท่อน ๑ อันว่าความงามนี้มีทั่วไป ทั้งกลางไร่ไพรพงดงหัตถี
น้องเอย เจ้าไม่เคยเห็น

ท่อน ๒ สัตว์ที่ร้ายหลายหลากมากมวลมี ล้วนแต่ที่ชมเพลินน่าเดินตาม
ดูแต่เสือโคร่ง โจ้งโง่งยังงาม
ฟังเสียงคุกคาม คำรามฮือฮือ
คำรามโฮกโฮก โฮกโฮกฮือฮือ

(เที่ยวกลับ)

ท่อน ๑ ถึงแม้ว่านารีที่งามนั้น จะแก่สาวเท่ากันมิใช่หรือ
น้องเอย เจ้าไม่เคยเห็น

ท่อน ๒ ถึงแม้หน้าไม่ดีก็มีมือ ที่เล่าลือทั่วหล้าหาใดเคียง
มิหนำเสนะ ไพเราะน้ำเสียง
ไม่เหมือนจำเรียง สำเนียงพึมพำ
สำเนียงแผ่วแผ่ว แผ่วแผ่วพึมพำ

(จากเรื่องวั่งตี่ พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๖)

เนื้อที่ ๔ **(บทร้องนักสุวรรณกับทหาร)**

(เที่ยวต้น)

ท่อน ๑ พวกมึงอย่าวุ่นนักเลยนาหวา ไม่ช้าถึงละโว้บุรีศรี
เออ จริงเออ เออ ถูกดังนายว่า

ท่อน ๒ ถึงแล้วเมื่อใดคงได้มี อาหารดีดีอย่างพอใจ
ถูกดังนายว่า ถ้าเข้าถึงเวียงชัย
ประสงค์สิ่งใด คงได้ขบกิน
คงได้กรุบกรุบ กรุบกรุบเคี้ยวกิน

(เที่ยวกลับ)

ท่อน ๑ อีกทั้งผู้หญิงยิงเรือ ก็มีมากเหลือเฟือสมถวิล
เออ จริงเออ เออ ถูกดังนายว่า
ท่อน ๒ คงได้ประโลมโฉมยุพิน ทั้งนอนกินอิ่มหนำแสนสำราญ
เที่ยวหาสาวสาว เนื้อขาวสะคราญ
พูดเลี้ยวเกี้ยวพาน จูบฟอดพอใจ
จะจูบฟอดฟอด ฟอดฟอดพอใจ

(จากเรื่องพระร่วง พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๖)

เนื้อที่ ๕

เมื่อสมัยที่พระยาอนิรุทธเทวา เจ้าของละคอนคณะบรรทมสินธุ์ จัดการแสดงอยู่ที่โรงละคอนศรีอยุธยา สี่กั๊กพระยาศรี ได้ขอให้นายมนตรี ตามโมท กับจมื่นมานิตย์นเรศวร์ แต่งบทละครเรื่องมัทนะพาธาตามเค้าเรื่องเดิมอันเป็นพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ให้เป็นแบบละคอนพันทาง นายมนตรี ตราโมท กับจมื่นมานิตย์นเรศวร์จึงตกลงแต่งสลับกันคนละองก์ นายมนตรี ตามโมทได้แต่งองก์ที่ ๒ ซึ่งเป็นตอนที่นางมัทนามาเกิดในเมืองมนุษย์ ถึงตอนที่นางมัทนารำพึงรักซึ่งมีขึ้นเมื่อเห็นพระชัยเสน ในเวลาค่ำคืน โดยไม่รู้ว่าพระชัยเสนแอบฟังอยู่ในที่มืด นายมนตรี ตามโมท เห็นว่าในตอนนี้ ถ้าร้องเพลงเขมรไทรโยกจะเหมาะกับบรรยากาศยิ่งนัก จึงแต่งบทร้องเพลงเขมรไทรโยกขึ้น ดังนี้

มัทนา

ท่อน ๑ อนารถจิตพิษรักนี้หนักยิ่ง เดิมเป็นสิ่งที่ข้าเคยคิดเย้ยหยัน
อกเอ๋ย ข้ามิได้เคยเป็น
ท่อน ๒ มาถึงตัวสิต้องทนบ่นรำพัน ถึงชายอันอุดมศักดิ์ลักษณ์วิไล
ยามประสบเนตร เหมือนเดชพิษไข้
สุดกระสันตันใจ หทัยจอดรักสลักชีพรอน
เพียงใจจะขาด ขาดลงรอนรอน

ท่อน ๑	อายก็หนักรักก็ใหญ่จะใคร่ทูล	นเรศูรย์ให้ประทับยับยั้งก่อน
	อกเอ๋ย	ข้าจะทำไฉนดี
ท่อน ๒	ข้าจงรักภักดีแด่ภูธร	ขออย่าด่วนเสด็จจรเลยราชา
ชัยเสน	ข้านี้เต็มใจ	อยู่ใกล้กานดา
	ชมโฉมมัทนา	พออารมณ์รื่นชุ่มชื่นฤทัย
	อยู่ฟังสุรศัพท์	เพราะจับดวงใจ

(นายมนตรี ตราโมท แต่ง โดยอาศัยเค้าโครงจากบทละคอนพูดคำฉันท์เรื่อง มัทนะพาธา พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๖)

เพลงเขมรละอองค์

เมื่อพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงประสบความสำเร็จ ในการที่ทรงพระราชนิพนธ์เพลงราตรีประดับดาวเป็นที่พอพระราชหฤทัยแล้ว ขณะที่แปรพระราชฐานไปประทับพักแรม ณ พระที่นั่งไกลกังวล ตำบลหัวหิน พ.ศ. ๒๔๗๓ ก็ทรงพระราชดำริที่จะทรงพระราชนิพนธ์ทำนองเพลงต่อไปอีก ในครั้งนี้มีพระราชประสงค์จะทรงพระราชนิพนธ์เพลงที่มีสำเนียงเขมรบ้าง เพื่อให้แปลกรสออกไป ก็ทรงเลือกได้เพลงเขมรเอวบาง ๒ ชั้น ซึ่งเป็นเพลงโบราณที่กลายมาจากเพลงเขมรแท้เพลงหนึ่ง อันเพลงเขมรเอวบาง ๒ ชั้นนี้ ในชั้นแรก พวกลิเกบันตนได้นำมาใช้ร้องกันก่อน โดยมีบทร้องขึ้นต้นว่า "นกเอี้ยงเต่านาฯ" แล้วก็มีคำเขมรแทรกเป็นตอน ๆ ต่อมาภายหลังจึงมีผู้ปรับปรุงทำนองอ่อนโยนขึ้นใช้ร้องในการแสดงละครและอื่น ๆ

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ได้ทรงพระราชนิพนธ์ทำนองดนตรี ขยายอัตราเพลงเขมรเอวบาง ๒ ชั้นขึ้นเป็น ๓ ชั้นก่อน แล้วจึงทรงตัดลงมาเป็นอัตราชั้นเดียวอีกตอนหนึ่ง เพื่อใช้บรรเลงให้ครบเป็นเถา คือ ๓ ชั้น ๒ ชั้น และชั้นเดียว ต่อจากนั้นจึงทรงพระราชนิพนธ์ทำนองร้องขึ้นประกอบทุก ๆ อัตรา

บทร้องนั้น ทรงใช้บทซึ่งคัดมาจากบทละครรำเรื่อง พระร่วง พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๖ แต่ได้ทรงพระราชนิพนธ์แก้ไขเพิ่มเติมบ้างบางคำ ดังนี้

๓ ชั้น เมื่อนั้น ท้าวพันธุมทรงฟังแล้วนั่งนิ่ง
ไทยคนนี้มีปัญญากล้าจริงจริง จะละทิ้งช้าไว้ไม่เป็นการ
จึงมีพระราชบัญชา แก่พระยาเดโชยอดทหาร
ตัวเรานี้มีบุญญาธิการ ไม่มีใครเปรียบปานแต่เดิมมา
๒ ชั้น บัดนี้พระร่วงเมืองละโว้ มีปัญญาอักโขทั้งใจกล้า
ไม่เกรงซึ่งราชอาชญา ทิ้งไว้ช้าจะทำรำคาญใจ
ชั้นเดียว จะตั้งตนขึ้นเป็นผู้วิเศษ ก่อเหตุกำเริบเติบใหญ่
แน่ะพญาเดโชชาญชัย จงรีบไปกุมจับคนสำคัญ

ในคำกลอนสุดท้าย พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ได้ทรงพระราชนิพนธ์แก้ไขพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ๒ แห่งที่ได้สัญญประกาศไว้ คือ เพิ่มคำ “แน่ะ” แห่งหนึ่งกับเปลี่ยนคำว่า “อ้ายสำคัญ” อีกแห่งหนึ่ง

เมื่อได้ทรงพระราชนิพนธ์สำเร็จแล้วทั้งทำนองดนตรีและทำนองร้อง จึงทรงตั้งชื่อเพลงขึ้นใหม่ โดยเลียนความหมายของเรื่องเพลงเขมรเอวบางอันเป็นมูลฐานว่า “เพลงเขมรละอออองค์” และใน พ.ศ. ๒๔๗๓ นั้นเอง เมื่อเสด็จกลับเข้าสู่พระนคร จึงมีพระราชดำรัสให้ข้าราชการในกรมปี่พาทย์และโขนหลวงนำวงปี่พาทย์ขึ้นไปเฝ้า ณ พระที่นั่งอัมพรสถานและทรงต่อเพลงเขมรละอออองค์นั้น พระราชทานและโปรดให้นำกลับไปฝึกซ้อมให้เรียบร้อย เพื่อบรรเลงถวายทรงตรวจแก้ในโอกาสต่อไป

ขณะที่ยังนำเพลงขึ้นมาซักซ้อมกันอยู่นั้น พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ก็ทรงคิดแก้ไขทำนองเพลงเขมรละอออองค์ ๓ ชั้น ท่อนต้นเปลี่ยนใหม่ประโยคหนึ่ง และทรงต่อพระราชทานประโยคที่เปลี่ยนนั้นมาใหม่ แต่บรรดาข้าราชการที่บรรเลงอยู่ในวงปี่พาทย์ซึ่งได้รับประราชทานต่อเพลงนั้น คิดเห็นกันว่าทำนองในประโยคที่ทรงแก้ไขใหม่นั้น ของเดิมที่ทรงพระราชนิพนธ์ไว้ในครั้งแรกมีชั้นเชิงดีมาก จะทิ้งเสียก็เสียดาย เพราะฉะนั้นในขณะที่นำวงไปบรรเลงถวายตรวจสอบ จึงได้ใช้ทั้ง ๒ ทำนอง เอาทำนองที่ทรงเปลี่ยนใหม่บรรเลงเป็นเที่ยวแรกและบรรเลงเป็นทำนองที่ทรงพระราชนิพนธ์ไว้ก่อนเป็นเที่ยวหลัง ก็เป็นที่พอพระราชหฤทัยและยึดถือเป็นทำนองที่ถูกต้องสืบต่อมาจนปัจจุบัน

เพลงเขมรเลียบนคร

เพลงเขมรเลียบนครนี้ เป็นเพลงที่ได้แต่งขึ้นจากเพลงเขมรเขาเขียว ๒ ชั้น เพลงเขมรเขาเขียวอัตรา ๒ ชั้น เป็นเพลงไทยโบราณในสำเนียงเขมร ซึ่งบรรเลงรวมอยู่ในเพลงเรื่องเขมรเรื่องหนึ่ง การที่เพลงเขมรเขาเขียวแพร่หลายติดหูผู้ฟังอยู่จนบัดนี้ ก็เนื่องด้วยสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงนำทำนองเพลงนี้มาบรรจุกับพระนิพนธ์ของพระองค์ท่านในเพลงประกอบการแสดงรูปภาพ (ตาโบลวิวังต์) ชุดขอมดำดินในงานรับชาวต่างประเทศในสมัยรัชกาลที่ ๕ พระนิพนธ์ที่ร้องด้วยทำนองเพลงเขมรเขาเขียว คือ บทที่ว่า

สุโขทัยเกิดผู้กอปร	บุญราย หนึ่งเฮย
ถนัดชื่อนายร่วงนาย	ส่วยน้ำ
ตักน้ำใส่ชะลอมหวาย	บ่ห่อน รั่วเลย
อิทธิฤทธิ์เรากรายกล้ำ	บ่ได้ต่อไป

ครั้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๘ ซึ่งอยู่ในระหว่างสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงลพบุรีราเมศวร์ ทรงดำรงตำแหน่งอุปราชปักษ์ใต้ หลวงประดิษฐ์ไพเราะ (ศร ศิลปบรรเลง) ซึ่งได้โดยเสด็จไปอยู่ปักษ์ใต้ด้วย ก็ได้แต่งเพลงเขมรเขาเขียวขึ้นเป็น ๓ ชั้น และประจวบกับในปีนั้น พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จประพาสเลียบมณฑลปักษ์ใต้ ครั้นเสด็จถึงจังหวัดนครศรีธรรมราช วงปี่พาทย์ของสมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมหลวงลพบุรีราเมศวร์ก็บรรเลงถวาย และได้บรรเลงเพลงเขมรเขาเขียว ๓ ชั้นที่แต่งขึ้นใหม่นั้นเป็นครั้งแรก จึงได้ตั้งชื่อว่าเพลงเขมรเลียบพระนคร เพื่อเป็นอนุสรณ์ในการเสด็จพระราชดำเนินครั้งนั้น

เพลงเขมรเลียบนคร ๓ ชั้น ที่หลวงประดิษฐ์ไพเราะแต่งขึ้นนี้ ดำเนินสำนวนเป็นทางกรออีกแบบหนึ่ง ซึ่งต่างกว่าทำนองเพลงอื่นที่มีมาแล้ว นับว่าเป็นแบบแผนวิธีดำเนินท่วงทำนองในสำเนียงเขมรที่ไพเราะน่าฟังแบบหนึ่ง และเมื่อหลวงประดิษฐ์ไพเราะกลับมาพระนคร นำเพลงเขมรเลียบนครออกบรรเลง ก็ได้รับความนิยมแพร่หลายไปในวงการดนตรีอย่างกว้างขวาง ผู้แต่งเพลงอื่นๆ ได้นำสำนวนทำนองเพลงนี้ไปใช้เป็นอันมาก เพลงเขมรพวงที่หลวงประดิษฐ์ไพเราะแต่งขึ้นภายหลังที่ได้ดำเนิน

ตามสำนวนของเพลงเขมรเลียบนครนี้ ครั้งถึงสมัยที่นิยมบรรเลงเพลงเถากันขึ้น จึงได้ตัดลงเป็นชั้นเดียวอีกอัตราหนึ่ง เพื่อบรรเลงรวมกับอัตรา ๓ ชั้น และ ๒ ชั้นของเก่า (เขมรเขาเขียว) ให้ครบเป็นเถา

ส่วนบทร้อง ได้ร้องกันหลายอย่าง เช่น

เนื้อที่ ๑

ครั้นถึงวังรัตนขัติเยศร์	พระทรงเดชชื่นชมสโมสร
พิศดูเวียงวังอลังกรณ์	ดังนครของวิษณุกรรม์
ปราการประกอบแก้วประกับ	แสงจับเนตรพรายฉายฉัน
ซุ้มทวารบานพับสารพัน	ล้วนหุ้นสุวรรณรจนา
ปราสาททั้งสามอร่ามเนตร	ยอดเยี่ยมเทียมเขตเวหา
พักตร์พรหมอมยิ้มยวนตา	ชาลาปักธงสิงห์ทอง ฯ

เนื้อที่ ๒

ต้องจากทิพยสถานพิมานเมศ	มาอยู่เขตเขาเขินเนินสิงขร
อนิจจาเอกาวนาทร	ไม่มีเพื่อนอัปษรสาวสุรางค์
เพื่อพี่อยู่จะได้เห็นกันทั้งสอง	ควรหรือนวลน้องมาหมองหมาง
จะขอถามสักคำอย่างอำพราง	ซึ่งโทษนางทำผิดติดพัน
พระอิศวรสาปไว้อย่างไรเล่า	นงเยาว์จะได้ไปสวรรค์
จงแจ้งความตามจริงทุกสิ่งอัน	จะได้ช่วยแก้กันให้พ้นภัย ฯ

เนื้อที่ ๓ (เฉพาะ ๓ ชั้น)

ข้าบาทข้าแต่นฤบดี	องค์พระมหาศรียุตติธรรมธร
พระเดชฟุ้งผดุงด้าว	ขจรข่าวบพิตรอดิศร
ข้าบาทชาวราษฎร์ถวายพร	ให้พระสถาวรทรงสวัสดีเอย

(บทร้องของนายกระจ่าง แสงจันทร์แต่งขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายเป็นการรับเสด็จพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินมณฑลปักษ์ใต้ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๘)

เพลงเขมรพายเรือ เถา (เขมรอมตึ๊ก)

ท่านทั้งหลายคงเคยได้ยินเพลงเขมรเพลงหนึ่ง ซึ่งมีชื่อว่า เขมรอมตึ๊ก ซึ่งเป็นเพลงเขมรแท้มาแล้ว และเพลงนี้ก็ได้เข้ามาแพร่หลายอยู่ในวงการละครและดนตรีเป็นเวลาช้านาน นายเฉลิม บัวทั่ง ได้นำมาประดิษฐ์คิดแต่งขึ้นเป็น ๓ ชั้น และตัดลงเป็นชั้นเดียว บรรเลงรวมกับของเก่า ซึ่งเป็นอัตรา ๒ ชั้น ให้ครบเป็นเถา ตั้งชื่อแปลเป็นภาษาไทยว่า "เขมรพายเรือ" แต่ยังคงรักษาสำเนียงให้เป็นเชิงภาษาเขมรอยู่เช่นเดิม

บทร้องเพลงเขมรพายเรือ เถา

๓ ชั้น	พรั่งพร้อมบรรดาเสนามาตย์	บังคมบาทจอมไผทไพศาล
	สถิตอยู่ท่ามกลางบริพาร	ดูดังมัฆวานเทวิน
๒ ชั้น	พระเดชพระจอมขอมไซร้	แผ่ไกลไปรอบขอบเขตสิ้น
	เมืองใหญ่น้อยยินชื่อลือระบิล	โอนอินทรีย์นบอภิวัน
ชั้นเดียว	ขณะนั้นเหลือบเห็นนายทหาร	มากราบกรานก้มหน้ากายาสั่น
	มีดำรัสตรัสถามเนื้อความพลัน	เสนีคนขยันจงเล่ามา ฯ

(จากละครรำเรื่องพระร่วง พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๖)

เพลงเขมรเอวบาง เถา

บทร้องเพลงเขมรเอวบาง เถา

๓ ชั้น	เมื่อนั้น	นักคุ้มยินเสียงอึงมี่
	จึงรีบออกไปดูที	เผื่อจะมีเภทพานประการใด
๒ ชั้น	เห็นพระร่วงพ่อเมืองเรืองยศ	เลี้ยวลดมาถึงเรือนใหญ่
	กับเห็นพลเมืองชาวไทย	แบกอะไรกันมาก่ายกอง
ชั้นเดียว	รีบออกไปเพื่อจะได้รู้ตระหนัก	ยืนชะงักชะเง้อตาจ้อง
	เข้าใกล้ไปเพ่งเล็งมอง	เห็นของประหลาดเหลือใจ

(บทละครรำเรื่องพระร่วง พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๖)

เพลงเขมรภูมิประสาท เถา

บทร้องเพลงเขมรภูมิประสาท เถา

๓ ชั้น	นี่หรือองค์ท้าวทุษยันต์	ผู้เกียรติสนั่นบันลือศักดิ์
	ช่างกระไรราชาแสนน่ารัก	พึ่งประจักษ์เป็นยอดขัตติยา
	ดูกรทุษยันต์โปรพ	ท้าววาสพผู้เป็นลูกข้า
	ได้บอกเรื่องราวข่าวมา	ว่าราชาไปช่วยราวี
๒ ชั้น	ปราบกาลเนมีห้าวหาญ	แรงราญแพ้ฤทธิ์ป่นปี้
	ตัวกูก็พลอยยินดี	เธอมีความชอบจะตอบแทน
	กูมีนางงามทรามสวาท	จะประสาทให้เธอไม่หวงแหน
	จะหาไหนไม่สู้ทั้งดินแดน	ถึงแม้ในเมืองแมนไม่เทียมทัน
ชั้นเดียว	ดูกรอทิติเสน่หา	จงพาแก้วกัลยาเลอสรรพ์
	เราจะยกให้ท้าวทุษยันต์	ครองกันสุขเกษมเปรมปรีดิ์
	ขอกษัตริย์โปรพภพนารถ	ทรงราชเกษมสุขี
	ไชยะชำนะไพรี	อย่ามีเหตุภัยบีฑา

(ศกุนตลา พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๖)

เพลงเขมรสุดใจ เถา

บทร้องเพลงเขมรสุดใจ เถา

เนื้อที่ ๑

๓ ชั้น	จะเล่าความยามยากเมื่อจากน้อง	ก็ขัดข้องเขาจะแจ้งแถลงไข
	จึงว่าพี่นี้แสนสลดใจ	หมายว่าไม่พบญาติแล้วชาตินี้
๒ ชั้น	หากกุศลหนหลังเราทั้งสอง	ได้พบน้องนัดดามารศรี
	ยังทุกข์หนึ่งถึงชนกชนนี	จะร้ายดีมิได้รู้ถึงหูเลย
ชั้นเดียว	พระร่ำพลางต่างองค์ทรงกันแสง	โอ้เสียแรงเกิดมานิจจาเอ๋ย
	ไม่เคยยากตรากตรำต้องจำเคย	เมื่อไรเลยจะพร้อมพงศ์วงศ์ประยูร

(เรื่องพระอภัยมณี ของสุนทรภู่)

บทร้องเพลงเขมรสุดใจ ๒ ชั้น

เนื้อที่ ๒

นั่งพินิจพิศดูหมู่น้ำตก อยากจะยกเข้าไปไว้ในราชฐาน
จะได้เห็นเป็นนิรันดร์ทุกวันวาร เสียงท่อธารอุทกหลั่งฟังสบาย
ถึงเหน็ดเหนื่อยเมื่อยล้าแม้นมาเห็น ก็พาเย็นอกใจให้เหนื่อยหาย
ที่ในวังทั้งว่าท่าละม้าย ไม่มีสายน้ำลั่นทุกวันคืน
มาดแม้นมีเหมือนเช่นนี้ในวังหลวง จะนั่งหวงอยู่มิได้ไปที่อื่น
ยามนิทราพาให้น้ำใจชื้น ถึงพลิกตื่นนอนสดับก็หลับเพลิน

(จากพระราชนิพนธ์กลอนตามเสด็จไทรโยก ของรัชกาลที่ ๕)

เพลงแขกไทร เถา

เพลงแขกไทร ๒ ชั้น เป็นเพลงที่ใช้ร้องในละครมาแต่สมัยโบราณ มีความหมายกลาง ๆ ทำนองคำนึงถึงสิ่งที่ล่วงมาแล้ว อัตรา ๓ ชั้น เข้าใจว่าเกิดขึ้นในรัชกาลที่ ๕ แต่ยังไม่เป็นที่แน่ชัดว่าเป็นทางของท่านผู้ใด ส่วนชั้นเดียวนั้นก็ได้คิดตัดกันในสมัยรัชกาลที่ ๖ นี้เอง

บทร้องเพลงแขกไทร เถา

เนื้อที่ ๑

๓ ชั้น แม้นเสียดาหาก็เสียวงศ์ อัปยศถึงองค์อสัญหยา
เจ้ากับพี่ก็จะมีแต่นินทา แก้วตาจงดำริตริตรอง
๒ ชั้น แม้นไปก็ไม่ช้านัก นงลักษณ์อย่าโศกเศร้าหมอง
จุมพิตชิดเชยปรางทอง กรประคองนฤมลขึ้นบนเพลา
ชั้นเดียว เมื่อนั้น จินตะหราวาตีโฉมเฉลา
เห็นสารทราบความตามสำเนา ค่อยบรรเทาคลายทุกข์ที่แคลงใจฯ

(อิเหนา พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒ ขณะที่อิเหนากำลังชื่นชมสมสู่ด้วยชายาทั้งสามในเมืองหมันหยา ก็ได้รับสารของพระบิดาอีกฉบับหนึ่งแจ้งข่าวศึกเมืองดาหาและบังคับให้อิเหนารีบยกทัพไปช่วยเป็นการด่วน เพราะเป็นเมืองที่มีศักดิ์เป็นอาของอิเหนาแท้ ๆ อิเหนารู้สึกอึดอัดใจเป็นกำลัง ซึ่งถ้าหากจะหาเหตุบิดพลิ้วแก้ตัวไปอีก

ก็คงจะเกิดเรื่องใหญ่เป็นแน่ตามนัยแห่งสารฉบับสุดท้ายของพระบิดา แต่ครั้นจะออกเดินทางไปหรือก็สุดแสนที่จะอาลัยในชายาทั้งสาม โดยเฉพาะระเด่นจินตหราวาตีไม่ยอมที่จะรับฟังง่าย ๆ เฝ้าแต่พร่ำรำพรรณตัดพ้อต่อว่าอยู่ตลอดเวลา เมื่อเห็นเหตุการณ์เข้าตาจนเช่นนี้ อิเหนาก็ตัดสินใจยกเอาเหตุผลขั้นสุดท้ายขึ้นมาเพื่อขอความเห็นอกเห็นใจซึ่งกันและกัน อันเป็นบทร้องของเพลงแขกไทรข้างต้น)

เนื้อที่ ๒

๓ ชั้น เดินพลางทางคิดพิศวง หวนคนึงถึงองค์พระเชษฐา
พระแสร้งฝืนสมประดีทำปรีดา เชือนชมพฤกษาในอารัญ
๒ ชั้น บุหรงร้องก้องดงส่งเสียง จับไม้ม่อยเมียงแล้วบินผัน
จากกระพรากจับจากเหงางัน ถวิลวันพระพรากจากไป
ชั้นเดียว แอ่นเคล้าเคล้าเคลียเคียงคู่ ร่วมภิรมย์สมสู่ตามวิสัย
ให้ขวยเขินเมินผันเสียทันใด ชมพันธุ์มิ่งไม้นานา ฯ

(อิเหนา พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒)

เพลงแขกเงาะ เถา

บทร้องเพลงแขกเงาะ เถา

๓ ชั้น ครั้นเสร็จสรงสนานสะอ้านแล้ว ผ่องแผ้วปรีดิ์เปรมเกษมศรี
ชวนเงาะน้อยนอนเล่นเย็นดี นึกทวีเทวศในวิญญาณ์
โอ้ลำหับจับอกของเรียมเอ๋ย ไฉนเลยจะได้สมปรารถนา
แต่วันเห็นไม่เว้นทุกข์ทุกเวลา มาติดตาเตือนใจให้จำนง
๒ ชั้น ทราบว่าเขามีคู่สู้ห้ามหัก ยิ่งรื้อรักใฝ่ใจจนใหลหลง
เมื่อยามนอนถอนใจไม่หลับลง จะปลดปลงเสียด้วยงามเพราะความรัก
จะคิดผ่อนผันฉันใด จึงจะให้เจ้าแจ้งจริงประจักษ์
แม้นได้ไม้ไผ่เป็นสื่อรัก ท่วงทีดีนักจะได้การ
ชั้นเดียว คิดพลางทางพูดกับไม้ไผ่ ซักไซ้เรื่องราวกล่าวถึงบ้าน
ถามถึงลำหับเยาวมาลย์ บัดนี้คิดอ่านประการใด
ว่าฮะเนาเขามาขอต่อพ่อแม่ จริงเช่นนั้นแน่หรือไฉน
แม้กูรักพ้องต้องใจ นางจะรักข้างใครใคร่เชยชิด

(เงาะป่า พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๕)

เพลงแขกเชิญเจ้า เถา

เพลงนี้ ตามความเข้าใจของนายเฉลิม บัวทั่ง มีขึ้นในราว ๖๐ – ๗๐ ปีมานี้เอง ซึ่งในสมัยนั้น เป็นสมัยการแสดงละครร้อง เป็นเรื่องภาษาต่าง ๆ ถ้าเป็นเรื่องแขก เพลงที่ใช้ร้องหรือบรรเลงหน้าฉากใช้เพลงทำนองแขก ทั้งนี้เพื่อความเหมาะสมกับเรื่องที่แสดงนั่นเอง เพลงแขกเชิญเจ้านี้ ว่ากันไปแล้ว น่าจะเป็นเพลงสำหรับประกอบพิธีของพวกแขก เช่น เต้นประกอบการบูชายัญ หรือเต้นตามเทวสถาน เพื่อขอให้พระผู้เป็นเจ้าอันศักดิ์สิทธิ์ประสิทธิ์ประสาทพรแก่ผู้ขอ บทร้องเพลงนี้ก็เหมือนกันเป็นการขอพรให้บังเกิดเหตุการณ์แก่ประไหมสุหรีในละครเรื่องอิเหนาเพลงนี้ตามจังหวะของเพลง การใช้หน้าทับประกอบ โดยมากใช้หน้าทับทำนองเจ้าเซ็น เพราะฉะนั้น จึงมีอัตราจังหวะแปลกอยู่สักหน่อย คือจะเทียบกับจังหวะอัตราเพลงแขกธรรมดา เช่น หน้าทับสดายง ซึ่งเป็นอัตรา ๒ ชั้นและชั้นเดียว อัตราจังหวะของสดายง เมื่อตัดลงเหลือชั้นเดียว หน้าทับก็เท่ากับเพลงแขกเชิญเจ้า ๒ ชั้น แต่เพลงแขกเชิญเจ้านี้เมื่อยืดจาก ๒ ชั้น เป็น ๓ ชั้น และตัดลงเหลือชั้นเดียว หน้าทับย่อมจะแปลกไปอีกอย่างหนึ่ง เพลงนี้นายเฉลิม บัวทั่ง เป็นผู้แต่งทั้งทำนองเครื่องและทำนองร้อง โดยให้คณะศิษย์ดุริยศัพท์ เผยแพร่

บทร้องเพลงแขกเชิญเจ้า เถา

เนื้อที่ ๑

๓ ชั้น คิดพลางทางถวายเครื่องบวงสรวง บำบวงเทวราชเรืองศรี
ขออารักษ์หลักเมืองเรืองฤทธี ได้ปรานีเชิญช่วยจงสมคิด
ให้ประไหมสุหรีนั้นมีบุตร เป็นบุรุษรูปโฉมประโลมจิต
ได้ครองพระนครขจรฤทธิ์ ฤาสะท้านทั่วทิศทั้งปวง
๒ ชั้น แม้นสมปรารถนาดังว่าขาน จะแต่งแก้บนบานบวงสรวง
เทียนทองชวาลาบุปผาพวง พรรณรายรุ้งร่วงเนาวรัตน์
จะแผ่ทองเก้าหุ้มเสาศาล เอาตาดดำทำม่านเพดานดัด
อีกทั้งธงทิวราชวัติ ชุมสายเศวตฉัตรชัชวาลย์
ชั้นเดียว ทั้งแพะแกะโคกระทิงสิ่งละร้อย จะปล่อยไว้ในเทวสถาน
จะสมโภชเจ็ดทิวาราตรีกาล มีงานมหรสพครบครัน

(อิเหนา พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒)

เพลงแขกเชิญเจ้า ๒ ชั้น

เนื้อที่ ๒

เหล่าข้าพระบาท	ขอวโรกาส เทวฤทธิ์อดิศร
ขอฟ้อนกราย	รำร่ายถวายกร
บำเรอปิ่นอมร	ปะตาระกาหลา
ผู้ทรงพระคุณ	ยิ่งบุญบารมี
เพื่อเทวบดี	สุขสมรมยา
เถลิงเทพสิมา	พิมานสำราญฤทัย

- สร้อย –

สุรศักดิ์ประสิทธิ์	สุรฤทธิ์กำจาย
ทรงสราญพระกาย	ทรงสบายพระทัย
ถวายอินทรีย์	ต่างมาลีบูชา
ถวายดวงตา	ต่างประทีปจำรัสไข
ถ้อยคำอำไพ	ต่างธูปหอมจุณจันทน์
ถวายดวงจิต	อัญชลิตวรคุณ
ที่ทรงการุณย์	ผองข้ามาแต่บรรพ์
ถวายชีวัน	รองบาทจนบรรลัย

- สร้อย –

ยะวาเร็ว

ร่วมกันร้องทำนองลำนำ	มาฟ้อนมารำให้รื่นเริงใจ *(ซ้ำ)*
ให้พร้อมให้เพรียงเรียงระดับ	เปลี่ยนสับท่วงทีหนีไล่
เวียนไป	ได้จังหวะกัน
อัปสรฟ้อนส่าย	กรีดกรายออกมา
ฝ่ายฝูงเทวา	ทำท่ากางกั้น *(ซ้ำ)*
เข้าทอดสนิท	ไม่บิดไม่ผัน *(ซ้ำ)*
ผูกพันสุดเกษม	ปลื้มเปรมปรีดา

(นายมนตรี ตราโมท แต่ง)

เพลงแขกสาย เถา (แขกโหม่ง)

ในสมัยรัชกาลที่ ๕ ได้มีผู้นำเอาเพลงสำเนียงแขกอัตราชั้นเดียวเพลงหนึ่ง ซึ่งบรรเลงรวมอยู่ในชุดเพลงกราวนอก มาแต่งขยายขึ้นเป็นอัตรา ๒ ชั้น และสอดแทรกเพิ่มเติมบ้างเล็กน้อย เพื่อให้บังเกิดความไพเราะ ใช้ร้องและบรรเลงเป็นเพลงลูกบทหรือหางเครื่อง เรียกกันว่าเพลงแขกโหม่ง มีบางท่านเรียกว่า แขกไทร แต่ว่าเพลงที่เรียกว่าแขกไทรของเดิมได้มีบรรเลงอยู่ในเพลงช้าเรื่องแขกไทรมาก่อนนี้นานแล้ว เพราะฉะนั้น เพลงที่แต่งขึ้นภายหลังดังกล่าวมานี้ จึงเป็นที่รู้จักและเรียกกันอย่างแพร่หลายในวงการดนตรีไทยว่า เพลงแขกโหม่ง จะมีผู้ที่เรียกว่าเพลงแขกไทรน้อยตัวเต็มที เพลงแขกโหม่ง ๒ ชั้นนี้ เป็นเพลงที่มีความไพเราะน่าฟัง ได้รับความนิยมนำมาร้องและบรรเลงกันจนสมัยปัจจุบันนี้

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๑ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต ได้ทรงนำเอาเพลงแขกโหม่ง ๒ ชั้นนั้นมาทรงพระนิพนธ์ทำนองขึ้นเป็นอัตรา ๓ ชั้นและตัดลงเป็นชั้นเดียว เพื่อรวมกับ ๒ ชั้นของเดิมได้ครบเป็นเพลงเถา ทั้งทางร้อยและทางดนตรี ในทางร้อง ได้ทรงแทรกสร้อย (ดวงเอ๋ยดวงโกมุทฯ) เพื่อให้ครบถ้วนกับทำนองร้อย แต่ในทางดนตรีนั้น ครั้งแรกได้ทรงพระนิพนธ์เป็นทางแตรวงมีประสานเสียงตามแบบดุริยางค์สากล ต่อมาภายหลังจึงได้ทรงแก้ไขเปลี่ยนแปลงเป็นทางปี่พาทย์ เพื่อให้ปี่พาทย์วงบางขุนพรหมของพระองค์ท่านใช้บรรเลงก่อน จึงได้รับความนิยมแพร่หลายไปในวงดนตรีอื่น ๆ และเมื่อวงดนตรีอื่น ๆ ได้นำไปร้องและบรรเลง ก็มักจะค่อย ๆ คลาดเคลื่อนไปจากทำนองอันเป็นพระนิพนธ์เดิมออกไปบ้างทีละเล็กทีละน้อย

บทร้องเพลงแขกสาย เถา (หน้าทับแขก)

๓ ชั้น	*ท่อน ๑*	สาลิกาแขกเต้าดุเหว่าแว่ว	สกุณแก้วจับเรียงเคียงคู่
		เบญจวรรณโนรีสีชมพู	พระชี้ให้โฉมตรูทัศนา
	ท่อน ๒	ฝูงกินนรร่อนพากันมาสรง	รูปร่างเอวองค์ดังเลขา
		ชมพลางทางชวนวนิดา	ลงสรงคงคาชลาลัย

(ดวงเอ๋ย ดวงโกมุท หอมไม่สิ้นสุด เจียวนะน้องเอย)

๒ ชั้น *ท่อน ๑* แหวกว่ายในสายกระแสสินธุ์ วารินบริสุทธิ์เย็นใส

ท่อน ๒ ทรายทองกรวดแก้วแวววไว บุษบงบังใบแบ่งบาน

ชั้นเดียว ท่อน ๑ บ้านร่วงเรณูนวลลอองโอด พระพายพาสาโรชหอมหวาน

ท่อน ๒ บ้างผุดแย้มแซมสร้อยผกากาญจน์ ตูมแนมแกมก้านบังใบ

(ทรงดัดแปลงจากบทละคอนเรื่องอุณรุท พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๑)

เพลงแขกต่อยหม้อ เถา

เพลงแขกต่อยหม้อนี้ ในอัตรา ๒ ชั้นและชั้นเดียว เป็นเพลงไทยสมัยโบราณ ซึ่งอัตรา ๒ ชั้นบรรเลงเป็นเพลง ๒ ไม้ และอัตราชั้นเดียวบรรเลงเป็นเพลงเร็ว รวมอยู่ในเรื่องเพลงมอญแปลง ทั้งสองอัตราดำเนินทำนองเป็นพื้น ๆ ซึ่งเหมาะสมกับกรณีที่ใช้ต่อมาภายหลัง จึงมีผู้นำเอาทำนองเพลงแขกต่อยหม้ออัตราสองชั้นเป็นเพลงร้องประกอบการแสดงโขน ละครในบางโอกาส เพลงแขกต่อยหม้อที่นำไปร้องในการแสดงโขน ละครนั้น มักจะใช้ร้องในตอนที่ตัวละครเริ่มจะเปลี่ยนอิริยาบถอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น จะไป จะมา หรือจะแปลงตัว เป็นต้น

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๒ นายมนตรี ตราโมท ได้นำทำนองเพลงแขกต่อยหม้อนี้มาแต่งทำนองดนตรีและทำนองร้อยขึ้นเป็นอัตรา ๓ ชั้น โดยประดิษฐ์ทำนองดนตรีให้เป็นสำเนียงแขกเพื่อบรรเลงรวมกับ ๒ ชั้น และชั้นเดียวของเดิมให้ครบเป็นเถา แต่ครั้นเมื่อได้ทดลองร้องและบรรเลงดูแล้ว จึงเห็นว่าทำนอง ๒ ชั้นกับชั้นเดียวของเดิม ซึ่งเป็นสำเนียนพื้น เข้ากันไม่สนิทสนม จึงได้แก้ไขดัดแปลงแต่งทำนองอัตรา ๒ ชั้น และชั้นเดียวขึ้นใหม่เป็นสำเนียงแขกเช่นเดียวกัน จึงบรรเลงติดต่อกลมกลืนกันได้ทั้งเถา (๓ ชั้น ๒ ชั้นและชั้นเดียว) ก็ได้รับความนิยมนำไปร้องและบรรเลงกันโดยทั่วไป

ส่วนบทร้องนั้น นายมนตรี ตราโมท ได้เลือกเอาคำกลอนในบทเสภาเรื่องอาบูหะซัน ซึ่งบรรดากวีหลายท่านได้แต่งขึ้นโดยกระแสรับสั่งในรัชกาลที่ ๕ ดำเนินเรื่องตามเค้าโครงพระราชนิพนธ์ลิลิตเรื่องนิทราชาคริตมาเป็นบทร้อง เพราะเห็นว่าเป็นเรื่องของอาหรับ เข้ากันกับสำเนียงของทำนองดนตรี โดยเฉพาะตอนที่นายมนตรี ตราโมท เลือกมาเป็นบทร้อง เพลงแขกต่อยหม้อนี้เป็นตอนที่พระยามหาอำมาตย์ (หรุ่น ศรีเพ็ญ) เป็นผู้แต่ง แต่การใช้คำกลอนเสภามาร้องนี้ จะร้องได้โดยสะดวก และสนิทสนมก็เฉพาะในอัตรา ๓ ชั้นกับ ๒ ชั้นเท่านั้น ส่วนอัตราชั้นเดียว หากร้องด้วยคำกลอนจะไม่สะดวกและไม่กะทัดรัดเหมาะสมกับทำนอง นายมนตรี ตราโมทจึงต้องดัดแปลงบทเสภาตอนที่จะร้องชั้นเดียวจากกลอนที่ว่า

เพดานพราวมาศประหลาดแพร้ว ระย้าแก้วเรือนสุวรรณอันเฉิดฉาย
ฉลุสลักทรงทรวดเป็นลวดลาย ทั้งเจ็ดโคมแขวนรายอยู่พรายตา

ให้เป็นกาพย์ ๑๒ ว่า ดังนี้

เพดานมาศประหลาดแพร้ว ระย้าแก้วแพรวเฉิดฉาย
ฉลุลวดประกวดลาย โคมแขวนรายอยู่พรายตา

บทร้องเพลงแขกต่อยหม้อ เถา

๓ ชั้น ดำเนินพลางทางมองทุกช่องฉาก ล้วนแลหลากลวดลายระบายเขียน
กนกแนมแกมมาศดาษเดียร ผนังเนียนทาสีมีลายทอง
๒ ชั้น ติดกระจกเงางามอยู่ตามที่ มีมู่ลี่บังไว้มิให้หมอง
ไขวิสูตรสองบานพุดตานกรอง มีพู่ทองห้อยประจำล้วนคำพราย
ชั้นเดียว เพดานมาศประหลาดแพร้ว ระย้าแก้วแพรวเฉิดฉาย
ฉลุลวดประกวดลาย โคมแขวนรายอยู่พรายตา

เพลงแขกสาหร่าย เถา

การเล่นสักรวาในสมัยโบราณนั้น นอกจากไหว้ครูแล้ว ก็มีบทและเพลงที่จะร้องอยู่ ๓ ตอน คือ ตอนต้นซึ่งเป็นตอนเกริ่น บทที่จะร้องก็มีเนื้อความในเชิงเกี้ยวพาราสี หรือทักทายปราศรัย หรือเชิญชวนให้เล่นสักรวา ทำนองเพลงตอนนี้ มักเป็นเพลงที่แต่งขึ้นใหม่เพื่ออวดสติปัญญาในการแต่งทำนองเพลงแก่กัน ตอนกลางเป็นตอนจับเรื่อง คือ ดำเนินตามเนื้อเรื่องจากนิยายหรือวรรณคดีที่ตกลงกัน บทที่ร้องตอนท้ายมีใจความแสดงอาลัยอาวรณ์และอำนวยพรต่อกัน เรียกว่าจำลา ทำนองเพลงที่ร้องก็มักจะเป็นเพลงแต่งขึ้นใหม่เพื่อประกวดประชันกัน เช่นเดียวกับเพลงในตอนต้น เพลงที่ร้องในตอนต้นและตอนท้ายนี้ โดยมากมักจะมีสร้อยหรือดอก เพื่อให้เพิ่มความไพเราะน่าฟังขึ้น และทำนองเพลงทั้ง ๒ ตอนนี้ บางทีก็เป็นอัตรา ๓ ชั้น แต่ปรับปรุงแก้ไขให้วิจิตรพิสดารออกไป และบางทีแต่งขึ้นใหม่เป็นอัตรา ๒ ชั้นก็มี

เพลงแขกสาหร่าย ๒ ชั้น ก็เป็นเพลงสำหรับตอนต้น (ตอนเกริ่น) ในการเล่นสักรวาสมัยโบราณเพลงหนึ่ง ซึ่งจ่าเผ่นผยองยิ่ง (โคม) เรียกกันเป็นสามัญว่า จ่าโคม เป็นผู้แต่งขึ้นทั้งทำนองและบทร้อง แต่เป็นที่น่าเสียดายอย่างยิ่งที่บทสักวา เพลงแขกสาหร่ายของจ่าโคมได้สูญหายไปเสีย คงเหลืออยู่แต่ทำนองเพลงซึ่งได้รับความนิยมใช้บรรเลงกันอย่างแพร่หลายมาจนปัจจุบันนี้ เพลงแขกสาหร่ายที่จ่าโคมแต่งขึ้นนี้เป็นเพลงที่ใช้บทสร้อย ทำนองท่อน ๑ กับท่อน ๒ ใช้บทซึ่งเป็นกลอนสุภาพท่อนละ ๑ คำกลอน ท่อน ๓ ใช้บทร้องเป็นสร้อย และก็ทำนองท่อน ๓ ที่ใช้บทสร้อยนี้แหละได้เป็นปัญหาทางวิชาการในวงการดนตรีขึ้นอย่างหนึ่ง เพราะอาจร้องและบรรเลงแยกออกต่างกันได้ ๓ อย่าง อย่างที่ ๑ มี ๖ จังหวะ (หน้าทับ) ทำนองมี “เท่า” ตอนต้นจังหวะที่ ๒ อย่างที่ ๒ มี ๖ จังหวะเหมือนกัน แต่ทำนองตอนต้นจังหวะที่ ๒ ไม่มี “เท่า” ไปมีเท่าเอาในตอนท้ายของจังหวะที่ ๔ และอย่างที่ ๓ มี ๗ จังหวะ ใส่เท่าตรงจังหวะที่ ๒ ซ้อนกัน ๒ ครั้ง กับตอนท้ายจังหวะที่ ๔ อีกครั้งหนึ่ง แต่ที่นิยมร้องและบรรเลงกันอย่างแพร่หลายใช้อย่างที่ ๑ ซึ่งมี ๖ จังหวะและมี “เท่า” ตอนท้ายของจังหวะที่ ๒

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๖ หลวงประดิษฐ์ไพเราะ (ศร ศิลปบรรเลง) ได้นำเอาเพลงแขกสาหร่าย ๒ ชั้น แบบที่ท่อน ๓ มี ๖ จังหวะ และมีเท่าตอนต้นจังหวะที่ ๒ มาแต่งขึ้นเป็นอัตรา ๓ ชั้น ซึ่งเป็นเพลงที่มีทำนองไพเราะได้รับความนิยม ในวงการดุริยางคศิลปอย่างแพร่หลาย และเมื่อราว พ.ศ. ๒๔๗๐ จึงได้ตัดและแต่งทำนองเป็นชั้นเดียวขึ้นอีกอัตราหนึ่ง เพื่อใช้ร้องและบรรเลงครบเป็นเพลงเถา โดยเฉพาะทำนองของชั้นเดียวนี้ มีสำเนียงแขกที่กระฉับกระเฉงน่าฟัง แม้ว่าเสียงตกของทำนองท่อนต้นกับท่อน ๓ บางจังหวะจะคลาดเคลื่อนจากทำนอง ๒ ชั้น อันเป็นสมุฏฐานไปบ้าง แต่เรื่องของดนตรีก็ต้องถือความไพเราะเป็นส่วนสำคัญ อันการที่ทำนองเพลงแขกสาหร่ายชั้นเดียวมีเสียงคลาดเคลื่อนนี้ ท่านเจ้าของก็รู้และเคยคิดที่จะแก้กันมาครั้งหนึ่งแล้ว เมื่อคราวประชุมคณะกรรมการตรวจสอบเพลงไทย แต่เมื่อได้ทดลองแก้ดูแล้ว ก็ปรากฏว่าความไพเราะสู้ของเดิมที่เสียงคลาดเคลื่อนไม่ได้ จึงตกลงใช้อย่างเดิม

การแต่งทำนองเพลงให้มีเสียงตกผิดแผกไปจากเพลงเดิมนั้น โดยเฉพาะบุคคลชั้นครูผู้ใหญ่ซึ่งรอบรู้ในวิชาการอย่างกว้างขวางย่อมทำได้ แม้เพลงสมัยโบราณก็มีเป็นอันมากเช่นเดียวกับคำโคลงฉันท์ของเก่า ซึ่งท่านจินตกวีผู้ใหญ่ได้แต่งไว้อย่างไพเราะเพราะพริ้ง แต่ผิดพลาดเอก โท หรือครุ ลหุ ไปบ้าง ก็มีอยู่ไม่น้อย และเราก็ต้องยอมรับเพราะทำนองเพลงก็ดี กวีนิพนธ์ก็ดี ต้องถือความไพเราะและได้เนื้อถ้อยกระทงความเป็นใหญ่ แต่ชนชั้นเรา ๆ ซึ่งภูมิความรู้และสติปัญญายังไม่ถึงขั้นปาปมุติย่อมไม่ควรที่จะกระทำ

บทร้องเพลงแขกสาหร่าย เถา

เนื้อที่ ๑

๓ ชั้น	โอ้หอมกลิ่นดอกไม้ที่ในสวน	เผยกลีบชวนภุมรินกินเกสร
	เจ้าช่างย้อมสีระยับประดับซ้อน	ชูชะอ้อนกลิ่นฟุ้งมุ่งยวนใจ
	โอ้หอมกลิ่นกุหลาบซาบนาสา	สวยยวนตา สวยยิ่งผกาอื่นไกล
	กลิ่นหอมหายไป ฉันยังจำกลิ่นได้	หอมไม่จางจืดเลยเอย

๒ ชั้น ภมรหลงลงดมชมกลิ่นหอม แหวกเกสรว่อนตอมบุปผาเผย
รุกขชาติช่างฉลาดกระไรเลย ล่อแมลงเชยเผยพันธุ์ฉันนี้เอย
โอ้ผีเสื้อเหลืออร่ามงามหนักหนา เหมือนทองทา เหมือนลงยาเพริศแพร้ว
ผาดผินบินคลาดแคล้ว ชมพวงผกาแก้ว โรยแล้วก็ร้างไปเลยเอย

(พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๕)

ชั้นเดียว วันนี้แสนสำราญบานใจ เลือกเก็บดอกไม้ที่หอมหวน
จำปากลิ่นตลบอบอวล ลำดวนชวนชื่นชูใจ
พิกุลจะกรองอุบะห้อย มะลิวัลย์จะร้อยเป็นสร้อยใส่
จะผูกพรรณบุปผาเป็นมาลัย วางไว้ข้างที่ศรีไสยา ฯ

(ละคอนดึกดำบรรพ์เรื่องสังข์ศิลปชัย พระนิพนธ์สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์)

เนื้อที่ ๒

๓ ชั้น ลำดวนดอกออกดกทุกกิ่งก้าน บ้างตูมบานแย้มกลีบกลิ่นกล้า
โฉมยงทรงเก็บดอกมา ประทานสองกัลยาพี่เลี้ยง
แล้วเก็บจำปามหาหงส์ นางแย้มยี่สุ่นส่งกลิ่นเกลี้ยง
ประสันตาหักพวงพุ่มเรียง หมอบเมียงมาถวายนฤมล
๒ ชั้น สารภีพิกุลดอกดก บานตกเต็มไปที่ใต้ต้น
มะลิซ้อนซ่อนกลิ่นรสสุคนธ์ หอมปนกับบุหรารำไป
ประเสหรันสั่นกิ่งพิกุลดก ดอกดวงร่วงตกลงใหม่ใหม่
บาหยันเลือกปลิดที่ติดใบ มาถวายอรทัยเทวี
ชั้นเดียว รื่นกลิ่นบุปผาสารพัน มะลิวัลย์เกดกระถินลิ้นจี่
ชงโคโยทะกาสารภี ปีบจำปีหอมฟุ้งจรุงใจ
เลือกเก็บผกาบรรดามี ถวายพระบุตรีศรีใส
จะได้ทำบุหงารำไป วางไว้ข้างที่ไสยา ฯ

(อิเหนา พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒)

เพลงแขกสาหร่าย ๒ ชั้น

เนื้อที่ ๑

ได้ยลพักตร์ลักขณาสุดาพี่ แต่เห็นใครไม่มีเสมอสอง
เสงี่ยมงามทรามสงวนนวลละออง ไฉนน้องไร้คู่อยู่เอกา
โอ้ว่าพวงมาลีที่ในสวน หอมลำดวน หอมรัญจวนในใจ
กลิ่นหอมมาหายไป ฉันยังจำกลิ่นได้ หัวใจจะขาดแล้วเอย ฯ
ถ้าอยู่ได้จะอยู่เป็นคู่ชื่น สำราญรื่นร่วมจิตขนิษฐา
ได้บนบวงสรวงรุกขเทวดา คงจะสมปรารถนาไม่ช้าเอย ฯ
โอ้เจ้าพวงสายหยุดเมื่อยามสาย หอมไม่วาย หอมมาคลายเคลื่อนคลา
กลิ่นหายพระพายมา หวนกลิ่นกลับมา เมื่อเวลาดึกเอย ฯ

(สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศสยามมกุฎราชกุมาร ทรงพระนิพนธ์)

เนื้อที่ ๒

ถึงแม้พี่เลือกได้ตามใจพี่ จะไปพ้นที่นี้นั้นหาไม่
จะยืนชมขวัญตาผู้ยาใจ กว่าจะได้สวมกอดแม่ยอดรัก
โอ้พ่อยอดยาจิตของมิตรเอ๋ย เมื่อไรเลย จะได้เชยชิดชม
กลิ่นหอมได้ดอมดมห่างรักหักอารมณ์ โอ้แสนระทมระทวยเอย ฯ
ถ้าแม้ไม่เกรงใจบิดาเจ้า จะลักองค์นงเยาว์จากตำหนัก
นี่หากเกรงโฉมฉายจะขายพักตร์ จึงจำหักใจคอยดูถ้อยที
โอ้อันโดรเมดานิจจาเอ๋ย กระไรเลย เจ้าบ่เคยช้ำใจ
หมดหอมต้องตรอมใน แทบจะบรรลัย หัวใจจะขาดเสียแล้วเอย ฯ

(จากเรื่องวิวาห์พระสมุทร พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๖)

เนื้อที่ ๓

อัมลมหนาวพัดอ้าวไม่ร้ายสู้ ความชั่วอกตัญญูของคนได้
ถึงพัดต้องกายเย็นไม่เป็นไร เพราะมิได้เคยเห็นเป็นเพื่อนกัน
โอ้เจ้าพุ่มพฤกษาสง่าศรี ในโลกนี้สหายไม่มีที่จริงใจ
ลุ่มหลงพะวงไย รักหน่ายคลายไป อย่าได้เป็นห่วงอีกเลยเอย
น้ำฟ้าหนาวร้าวอกฟกไม่เหมือน ขึ้งแค้นเพื่อนลืมคุณทุกสิ่งสรรพ์
ถึงฟ้าทำน้ำแข็งแกร่งฉะนั้น ไม่เย็นทันเทียบเพื่อนที่ลืมมิตร
โอ้มิ่งไม้ใบพุ่มชอุ่มเขียว เจ็บจริงเจียวเจ็บเพราะเพื่อนไม่นำพา
เสียแรงรักเป็นหนักหนา รักร้างห่างระอาจะมาเป็นห่วงเขาใยเอย

(จากเรื่องตามใจท่าน พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๖)

เนื้อที่ ๔

อันเพลงไทยใช่จะไร้ในคุณค่า หรือด้อยกว่าเขาอื่นนั้นหาไม่
เพลงของเราก็เสนาะเพราะจับใจ ทั้งยังเป็นสมบัติไทยสืบเนื่องมา
โอ้เจ้าดอกจำปาของข้าเอย สีสวยกระไรเลย กลิ่นหอมชวนเชยนาสา
ตามสายพระพายพัดมา หอมกลิ่นจำปา ไม่แพ้บุปผาของใครเอย
เรามีชาติถ้าขาดวัฒนธรรม สิ่งประจำสำหรับชาติเสียแล้วหนา
ใช่ว่าไทยจะอยู่ได้ในโลกา อย่าลืมคิดพิจารณาดูให้ดี
อันชาติไทยต้องไม่กลายไปเป็นอื่น ไทยต้องยั่งยืน ไทยต้องชมชื่นนิยมไทย
ร่วมชีวิตร่วมจิตใจ ร่วมกันใช้ของไทย อย่าเห็นของใครดีกว่าเอย ฯ

(ขุนชำนิกระบวนสาร นามเดิมว่า นายถนอม นาควัชระ แต่ง)

เพลงแขกมัสหรี เถา

เพลงนี้ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธ์ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต ทรงพระนิพนธ์ขึ้นเพื่อให้แตรวงของกองดุริยางค์ทหารเรือขับร้องและบรรเลง โดยทรงขยายอัตราขึ้นเป็น ๓ ชั้น จากเพลงแขกหนัง ๒ ชั้นของเดิมและทรงตั้งชื่อว่าเพลงแขกมัสหรี เลียนชื่อเดิม (มัสหรี แปลว่า หนัง) ต่อมามีผู้ตัดลงเป็นชั้นเดียว ครบเป็นเพลงเถา

บทร้องเพลงแขกมัสหรี เถา

๓ ชั้น	แล้วตอบถ้อยน้อยหรือพระทรงฤทธิ์	ช่างประดิษฐ์คิดความพองามสม
	ล้วนกล่าวแกล้งแสร้งเสด้วยเล่ห์ลม	คดคมแยบคายหลายชั้น
	พระจะไปดาหาปราบข้าศึก	หรือรำลึกถึงคู่ตุนาหงัน
	ด้วยสงครามในจิตยังติดพัน	จึงผ่อนผันพจนาว่าอาลัย
๒ ชั้น	ไฉนพระผ่านฟ้าสัญญาน้อง	จะปกป้องครองความพิสมัย
	ไม่นิราศแรมร้างห่างไกล	จนบรรลัยมอดม้วยไปด้วยกัน
	พระวาจาน่าเชื่อเป็นพ้นนัก	จึงหลงรักภักดีไม่เดียดฉันท์
	พาซื่อสุจริตคิดสำคัญ	หมายมั่นว่าเมตตาปรานี
ชั้นเดียว	มิรู้มาอาภัพกลับกลาย	จะหลีกเลี่ยงเบี่ยงบ่ายหน่ายหนี
	ยังสมคำสัญญาที่พาที	กี่ร้อยปีพระจะกลับคืนมา

(อิเหนา พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒)

เพลงแขกกุลิด เถา (หน้าทับแขก)

เพลงแขกกุลิดนี้ นายมนตรี ตราโมท ได้แต่งขึ้นจากเพลงแขกหนัง ๒ ชั้นของเก่า พร้อมทั้งเนื้อร้องและทำนองร้อง เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๒ ความหมายของเพลงเป็นไปในทางชมธรรมชาติป่าเขาลำเนาไม้อันร่มรื่นและตั้งชื่อใหม่ตามภาษามลายูว่า แขกกุลิด (กุลิด แปลว่า หนัง)

เพลงแขกหนังนี้ ความจริงพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธ์ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต ทรงพระนิพนธ์ขึ้นเป็นเถาอยู่ก่อนแล้ว ประทานชื่อว่า แขกมัสหรี เถา มีประวัติขำ ๆ ว่า ครั้งหนึ่งนายมนตรี ตราโมท ไปเล่นดนตรีแถวฝั่งธน โดยมีนักร้องชาย ชื่อ อิ่ม ของกองดุริยางค์ทหารเรือเป็นผู้ขับร้อง จนกระทั่งงานเลิกตอนขากลับระหว่างที่นั่งเรือจ้างมาด้วยกัน นักร้องผู้นั้นได้ถามนายมนตรีว่า เพลงแขกมัสหรีเถาได้ไหม ถ้าได้ คราวหน้าเล่นด้วยกันอีก เขาจะร้องส่งเพลงนี้ให้นายมนตรีรับ นายมนตรีก็ตอบไปว่า ได้ซิ (ความจริง ยังไม่ได้) จากนั้นมา นายมนตรีก็ลงมือแต่งเพลงนี้โดยเร็วที่สุด ด้วยเกรงว่าถ้าไม่ได้เพลงนี้ เดี๋ยวเกิดไปพบกับนักร้องผู้นี้เข้าอีก ถ้าเขาร้องแล้วรับไม่ได้ จะอายเขา จึงรีบแต่งและให้ชื่อเพลงนี้ว่า แขกกุลิด

ต่อไปนี้ เป็นบทร้องเพลงแขกกุลิด เถา ซึ่งนายมนตรี ตราโมท ได้แต่งขึ้นสำหรับใช้ขับร้องกับเพลงนี้ โดยเฉพาะ

๓ ชั้น สายัณห์ตะวันชายฉายแสงส่อง ดังแสงทองส่องทอทิวกุหนุง
บุปผาหวลอวลอบตลบฟุ้ง กลิ่นจรุงเจริญใจใสสราญ
๒ ชั้น ดอกปะหนันพลันคลี่กลีบขยาย กลิ่นขจายปนรสสุคนธ์หวาน
ต้นหยงร่วงหล่นพรูดูตระการ กุหลาบบานชูช่ออรชร
ชั้นเดียว บุหรงร้องก้องกึกอธึกป่า บ้างแถกถาโผผินเที่ยวบินร่อน
โกกิลาพาคู่สู่รังนอน หมู่ภมรว่อนหาผกาเชย ฯ

เพลงแขกอะหวัง เถา

เพลงแขกอะหวังชั้นเดียว เป็นเพลงที่แปลงมาจากชะวาตั้งแต่โบราณ มักใช้ร้องอยู่ในการแสดงละครและเพลงตับต่าง ๆ หลวงประดิษฐ์ไพเราะ (ศร ศิลปบรรเลง) ได้แปลงทำนองแขกอะหรังชั้นเดียวนี้ให้เป็นทางแบบชะวาและขยายขึ้นเป็น ๒ ชั้น ต่อมาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๔ นายมนตรี ตราโมท ได้แต่งทำนองแขกอะหวัง ๓ ชั้น ขึ้นเป็น ๒ ทาง ทางหนึ่งสำหรับบรรเลงปี่พาทย์มโหรี อีกทางหนึ่งให้เหมาะแก่การบรรเลงด้วยปี่พาทย์ชะวา ความหมายของเพลงนี้มุ่งไปในทางชมป่าที่ร่มรื่นด้วยสุขารมณ์

บทร้องเพลงแขกอะหวัง เถา

๓ ชั้น ถึงกุฎีที่นางสำนักอยู่ เห็นบานแกลแลประตูหับมั่น
พระเที่ยวดูไปรอบขอบคัน ที่นั่นสะอ้านสำราญรมย์
๒ ชั้น รุกขชาติดาษดาคาค้อม เป็นเหล่าล้อมศาลาอาศรม
ดอกดวงร่วงลงที่จงกรม กลิ่นกลบตลบลมพัดมา
ชั้นเดียว ท่าทางชอบกลพันสิงห์สัตว์ สงบเงียบสงัดทั้งภูผา
ชมพลางทางเที่ยวเลี้ยวมา ให้วิเวกวิญญาเย็นใจ ฯ

(จากอิเหนา พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒ ตอนประสันตาสำรวจภูมิประเทศมาจนพบอาศรมที่นางชีป่าอุณากรรณ (บุษบา) กับสองพระพี่เลี้ยงถือเพศพรตบำเพ็ญศีลอยู่ จึงรีบกลับไปแจ้งข่าวให้อิเหนาทราบที่เมืองกาหลง อิเหนาจึงรีบมาดู ซึ่งเป็นบทร้องของเพลงแขกอะหวังดังกล่าวข้างต้น)

เพลงแขกแดง เถา

เพลงในตอนที่ ๒ ของเพลงปี่ชะวาเป่าเวลาชกมวยหรือที่ปี่พาทย์บรรเลงติดต่อกับเพลงตะเซิ่งนั้น คือ เพลงเจ้าเซ็นชั้นเดียว แต่เพลงเจ้าเซ็น ๒ ชั้นในโบราณร้องกันอยู่ติดปากว่า “จะกล่าวถึงเจ้าแขกแดง เป็นผู้จัดแจงจะลงนาวา” ถึงกับทำให้เรียกเพลงนี้ว่า แขกแดง เป็นชื่อของเพลงทีเดียว พ.ท.หลวงสราวุธวิชัย (ปุย เสนีย์วงศ์ ณ อยุธยา) ได้นำเพลงนี้มาแต่งขึ้น โดยแต่งทวีขึ้นไปอีก ๒ ชั้น เมื่อบรรเลงเป็นเถาก็เท่ากับ ๔ ชั้น ๓ ชั้นและ ๒ ชั้น แต่ผู้แต่งได้ประดิษฐ์ทำนองขึ้นใหม่หมดทั้งแถว โดยไม่ใช้ทำนองของเก่าเลย ซึ่งนับว่าเป็นเพลงที่มีชั้นเชิงซ่อนเงื่อนน่าฟังเพลงหนึ่ง ถึงแม้เพลงเถานี้ จะเป็น ๔ ชั้น ๓ ชั้นและ ๒ ชั้นก็จริง แต่เพลงนี้ใช้หน้าทับเทียบได้กับประเภทสองไม้ ซึ่งน้อยกว่าประเภทปรบไก่เท่าตัว จึงอนุโลมได้เท่ากับเพลงเถาสามัญ (๓ ชั้น ๒ ชั้น และชั้นเดียว) ที่ใช้หน้าทับปรบไก่ ความหมายของเพลงเป็นเชิงชมความงามของธรรมชาติแล้วระลึกถึงสตรี

บทร้องเพลงแขกแดง เถา (หน้าทับแขก)

๓ ชั้น ดาวเดือนเลื่อนลับเวหน สุริยนผ่องพื้นภูมิสาม
แสงจับยอดไม้ใบงาม วามวามน้ำค้างเคลือบใบ
๒ ชั้น แสงจับรถแก้วแววววับ แสงจับเกราะทหารน้อยใหญ่
ดูพลสะพรั่งพร้อมไป ผ่องใสราวพลเทวัญ
ชั้นเดียว จึงแต่งองค์ทรงเครื่องเรืองอร่าม แง่งามดังหนึ่งจอมสวรรค์
กรกุมศรงามด้ามสุวรรณ ผายผันมาขึ้นรถทรง ฯ

(ศกุนตลา พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๖)

เพลงแขกขาว เถา

เมื่อราว พ.ศ. ๒๔๖๔ หลวงประดิษฐ์ไพเราะ (ศร ศิลปบรรเลง) ได้แต่งเพลงแขกขาว ๒ ชั้น ให้ปี่พาทย์วงสวนกุหลาบของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าฯ กรมหลวงนครราชสีมา ใช้ร้องและบรรเลงแทรกในตับนางลอย (แทนเพลงจีนขิมเล็ก) ต่อมาเมื่อประมาณ พ.ศ. ๒๔๗๓ จึงแต่งทำนองเป็น ๓ ชั้น และชั้นเดียวขึ้นสำหรับขับร้องและบรรเลงเป็นเพลงเถา มีความหมายถึงดวงจิตที่ครุ่นคำนึงและกังวลในของรัก

บทร้องเพลงแขกขาว เถา (หน้าทับแขก)

เนื้อที่ ๑

๓ ชั้น	เมื่อนั้น	ปันหยีทรงสวัสดิ์รัศมี
	ได้ฟังเสนาพาที	ภูมีสรวลสันต์ไปมา
๒ ชั้น	อันเหล่าพี่เลี้ยงกิดาหยัน	กลั้นยิ้มไม่ได้ก็ก้มหน้า
	ปันหยีจึงมีวาจา	ว่าแก่ตำมะหงงด้วยพลัน
ชั้นเดียว	เจ้าจงงดท่าอยู่ดูก่อน	อย่าเพ่อรีบร้อนผายผัน
	สั่งเสร็จเสด็จจรจรัล	เข้าห้องสุวรรณอันโอฬาร ฯ

(อิเหนา พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒)

เนื้อที่ ๒

๓ ชั้น	ทอดองค์ลงกับที่บรรจถรณ์	จะเปลื้องเครื่องอาภรณ์ก็หาไม่
	ให้ระทวยระทดสลดใจ	แต่ตริตรึกนึกในไปมา
๒ ชั้น	โอ้ว่าโฉมเฉลาเยาวลักษณ์	เสียดายศักดิ์อสัญแดหวา
	จะระคนปนศักดิ์จรกา	อนิจจาพี่จะทำประการใด
ชั้นเดียว	จะคิดไฉนดีนะอกเอ๋ย	จะได้เชยชมชิดพิสมัย
	พระเร่งร้อนร่านทะยานใจ	ดังเพลิงกาฬผลาญไหม้ทั้งกายา ฯ

(อิเหนา พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒)

เนื้อที่ ๓

๓ ชั้น	เมื่อนั้น	พระโฉมยงองค์มิสาระปันหยี
	ได้ฟังประสันตาพาที	ประหลาดใจจึงมีพจมาน
๒ ชั้น	ระตูผู้นี้อยู่ที่ไหน	ทำไมจึงฮึกฮักมาหักหาญ
	เมื่อไม่มีสาเหตุเภทพาล	คำที่ว่าขายข้าแคลงใจ
ชั้นเดียว	แม้นจะยกโยธีมารบจริง	คงมีเหตุสักสิ่งจึงเป็นได้
	พี่เลี้ยงใครจะเห็นเป็นอย่างไร	จงว่าไปให้ต้องทำนองความ ฯ

(อิเหนา พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒)

เพลงแขกเห่ เถา

เพลงแขกเห่เดิมเป็นเพลง ๒ ชั้น พระยาประสานดุริยศัพท์ (แปลก ประสานศัพท์) เคยแต่งไว้เป็นอัตรา ๓ ชั้นทางหนึ่ง ต่อมาสมเด็จเจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต ทรงขยายไว้เป็นอัตรา ๓ ชั้นอีกทางหนึ่ง แล้วโปรด ฯ ให้จางวางทั่ว พาทย์โกศล ตัดแต่งลงเป็นชั้นเดียว จนครบเป็นเถา นับเป็นเพลงค่อนข้างยาวมีถึง ๑๐ จังหวะ ต่อมาประมาณ พ.ศ. ๒๔๖๔ ได้ทรงยืดออกไปอีก ๒ จังหวะ เป็น ๑๒ จังหวะ ทรงมอบหมายให้ นางเจริญ พาทยโกศล เป็นผู้หาบทร้องและสร้างทางร้องขึ้นถวายด้วย เพลงนี้มีโน้ตแตรวงอยู่ที่กองดุริยางค์ทหารเรือจนทุกวันนี้ ส่วนทางปี่พาทย์นั้น มีรับสั่งให้จางวางทั่ว พาทยโกศล ทำใหม่ขึ้นทั้งเถาสำหรับบรรเลงปี่พาทย์ไม้แข็งด้วยอีกทางหนึ่ง

บทร้องเพลงแขกเห่ เถา

๓ ชั้น ไก่กระชั้นขันเสียงดุเหว่าแว่ว รุ่งสางสว่างแล้วนะแก้วพี่
จำใจจำพรากจากจรลี โฉมตรูจงอยู่ดีพี่ขอลา
นึกคนึงถึงฝันยิ่งพรั่นใจ เหมือนจะไม่ได้คืนมาเห็นหน้า
แข็งขืนฝืนใจไคลคลา เสด็จมาจากแท่นบรรทมใน
๒ ชั้น ยิ่งกำศรดรันทดระทวยองค์ มิใคร่เดินดำรงไปได้
เหลียวหลังสั่งความทรามวัย พระมิใคร่จะนิราศคลาดคลา
สะท้อนถอนฤทัยอาลัยนัก ยิ่งเป็นห่วงหน่วงหนักเสน่หา
เห็นโฉมยงทรงโศกโศกา พระกลับมาสรวมกอดนางไว้
ชั้นเดียว จุมพิตชิดเชยปรางทอง แล้วปลอบว่านวลน้องอย่าร้องไห้
เจ้าอย่ากันแสงโศกาลัย พี่ไปไม่ช้าจะมาพลัน

(จากเรื่องอิเหนา พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒ แต่ดัดแปลงให้เหมาะแก่ทางร้อง)

หมายเหตุ: ความเดิมจากพระราชนิพนธ์:-
บรรทัดที่ ๑ : รุ่งสาง --- รุ่งราง บรรทัดที่ ๔ : แข็งขืน --- พระแข็งขืน
บรรทัดที่ ๕ : ยิ่งกำสรด --- ให้กำสรด บรรทัดที่ ๖ : ทรามวัย --- นางทรามวัย
บรรทัดที่ ๗ : สะท้อนถอน --- แต่ทอดถอน บรรทัดที่ ๘ : กอดนางไว้ --- สอดกอดไว้
บรรทัดที่ ๑๐ : เจ้าอย่า --- จงกลืนกลั้น

เพลงแขกบรเทศ เถา

เพลงนี้โดยปกติเป็นเพลงสำหรับร้องและบรรเลงติดต่อกับเพลงเชิดจีน เฉพาะทำนอง ๓ ชั้น พระประดิษฐ์ไพเราะ (ครูมีแขก) ได้ประดิษฐ์ขึ้น ส่วนทำนอง ๒ ชั้นและชั้นเดียว มีอยู่ในเพลงสองไม้และเพลงเร็ว ทำนองของเพลงหมายถึงการเผชิญภัยหรือฝ่าฟันต่อสู้กับอุปสรรคต่าง ๆ ซึ่งผ่านพ้นมาแล้ว บทร้องบทที่หนึ่ง เป็นบทในเรื่องขุนช้างขุนแผนติดต่อกับเพลงเชิดจีน

บทร้องเพลงแขกบรเทศ เถา

เนื้อที่ ๑

๓ ชั้น	นี่อะไรตกใจไปเปล่าเปล่า	นิจจาเจ้าช่างไม่เชื่อน้ำใจผัว
	โดดขึ้นหลังม้าเถิดอย่ากลัว	ประคองตัววันทองย่องเหยียบโกลน
๒ ชั้น	นางหวั่นหวั่นครั่นคร้ามไม่ขึ้นได้	ขุนแผนกดสีหมอกไว้มิให้โผน
	ม้าดีฝีเท้าไม่ก้าวโจน	นางกลัวตัวโอนเข้าแนบชิด
ชั้นเดียว	สองมือกอดผัวให้ตัวแน่น	ขุนแผนยิ้มหยอกศอกสะกิด
	เบือนหน้าว่าเข้ามาให้ชิด	ขอจูบนิดหนึ่งแล้วจะรีบไป

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนที่ ๑๘ ขุนแผนขึ้นเรือนขุนช้าง ได้นางแก้วกิริยา ความตอนนี้เป็นปลายตอนที่ ๑๘ ซึ่งขุนแผนพานางวันทองหนีจากขุนช้างไป)

เนื้อที่ ๒

คับแคจับแคสันโดษเดี่ยว	เหมือนเปล่าเปลี่ยวคับใจในไพรกว้าง
ชมวิหคนกไม้ไปตามทาง	คะนึงนางพลางรีบโยธี
แรมร้อนนอนพักมาหลายวัน	ถึงทางร่วมกุเรปันกรุงศรี
พบทัพกาหรัดตะปาตี	ภูมีให้หยุดโยธา
เมื่อนั้น	กาหรัดตะปาตีเชษฐา
เห็นระเด่นมนตรีก็ปรีดา	จึงเสด็จมาหาทันใด
แล้วบอกว่าสมเด็จพระบิดร	ให้ข้าคุมนิกรน้อยใหญ่
มาบรรจบทัพพระองค์ไป	ช่วยพิชัยดาหาธานี
หลายวันแล้วแต่มาคอยท่า	ยับยั้งโยธาอยู่ที่นี่
ข่าวศึกว่าประชิดติดบุรี	มาจะจรลีรีบไป ฯ

(อิเหนา พระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๒)

เพลงแขกมอญ เถา

เพลงเถา ย่อมเป็นที่เข้าใจกันอยู่โดยทั่วไปแล้วว่า ได้แก่เพลง ๆ เดียวกัน มีอัตราลดหลั่นตามลำดับ นำมาบรรเลงติดต่อกัน ประดุจภาชนะที่เป็นชนิดเดียวกัน มีขนาดใหญ่ กลางและเล็ก นำมาผูกมัดติดกันดังที่เรียกว่าเถานั้น

เพลงแขกมอญนี้ ๒ ชั้น เป็นเพลงเก่า พระประดิษฐ์ไพเราะ (มี ดุริยางกูร) แต่งขึ้นเป็น ๓ ชั้น และนายมนตรี ตราโมท ได้ตัดแต่งลงเป็นชั้นเดียวให้ครบเถา เมื่อราว พ.ศ. ๒๔๗๖

บทร้องเพลงแขกมอญ เถา (หน้าทับปรบไก่)

เนื้อที่ ๑

๓ ชั้น	ครานั้นจึงโฉมเจ้าวันทอง	หลับต้องมนต์มืนยังมืดหน้า
	สะดุ้งตื่นฟื้นตัวไม่ลืมตา	ผวากอดขุนแผนนิ่งไม่ติงตัว
	ขวัญหายกายสั่นระรัวริก	ปลุกหยิกคิดว่าขุนช้างผัว
๒ ชั้น	เล่าความฝันมาประหม่ากลัว	ว่าทูนหัวสุมไฟไว้ในมุ้ง
	เปลวปลาบวาบพลุ่งขึ้นปลายจาก	ไหม้มากหลายตับยับยุ่ง
	ต้องตัวผัวไหม้ทั้งไส้พุง	น้องสะดุ้งโดดกลิ้งอยู่กลางแปลง
ชั้นเดียว	เรืองเริงเพลิงพลาญม่านหมอนฟูก	ถูกน้องพุพองเป็นหลายแห่ง
	ไม่มีใครช่วยดับวับวาบแรง	น้องนี้นึกแสยงสยดใจ
	ขอเชิญช่วยทำนายให้น้องที	เช่นนี้น้องหาเคยจะฝันไม่

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนที่ ๑๗ ขุนแผนขึ้นเรือนขุนช้างได้นางแก้วกิริยาและเข้าห้องนางวันทอง)

เนื้อที่ ๒

๓ ชั้น	เมื่อนั้น	ระเด่นมนตรีเรืองศรี
	ไสยาสน์ในราชราตรี	แสนทวีเทเวศร์ในวิญญา
	ม่อยหลับแล้วกลับผวาตื่น	คิดแต่จะคืนไปหมันหยา
	ป่านฉะนี้โฉมงามสามสุดา	จะละห้อยคอยท่าทุกคืนวัน ฯ

(อิเหนา พระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๒ เมื่ออิเหนามีชัยในการศึกกะหมังกุหนิงและวิหยาสะกำราชบุตรแล้ว ก็ยกทัพเข้ากรุงดาหาเพื่อสรงสนานชำระองค์เป็นสวัสดิ์มงคลตามโบราณราชประเพณี อิเหนาตั้งใจจะพักอยู่ในกรุงดาหาเพียงหนึ่งราตรีเท่านั้นก็จะทูลลากลับเพราะมีความกระวนกระวายใจคิดถึงชายาทั้งสามในเมืองหมันหยาอย่างยิ่ง ดังบทร้องข้างต้นซึ่งแสดงให้เห็นถึงความทุกข์กังวลใจของอิเหนา)

เนื้อที่ ๓

๓ ชั้น พระทรงลักษณ์ งามพักตร์ผ่องเพียงดวงบุหลัน
สารพัดพร้อมพริ้งทุกสิ่งอัน วิไลวรรณอ้อนแอ้นเอวกลม
อันนารีที่เป็นหน่อกษัตริย์ชาติ จะสนิทพิศวาสไม่งามสม
ควรแต่นางสวรรค์ชั้นอุดม จะร่วมรสภิรมย์ฤดีเอย ฯ

(อิเหนา พระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๒)

เนื้อที่ ๔

๓ ชั้น แลดูอรุณไขแสง แสงแดงเรื่อเรืองเวหา
ดูแฉล้มเหมือนแก้มกัญญา โสภาแรกรุ่นดรุณราม
ดาวเดือนเลื่อนลับเวหน สุริยนผ่องพื้นภูมิสาม
แสงจับยอดไม้ใบงาม วามวามน้ำค้างเคลือบใบ ฯ

(ศกุนตลา พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๖)

เพลงแขกมอญบางช้าง เถา

เพลงแขกมอญบางช้างนี้ ครูผู้ใหญ่บางท่านกล่าวว่า ในสมัยรัชกาลที่ ๓ ครูหน่าย บ้านข้างวัดปากง่าม คลองอัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม ซึ่งเป็นครูผู้มีฝีมือและชื่อเสียงทางดนตรีในจังหวัดนั้น ได้สอนทำนองเพลง ๒ ชั้น ให้ศิษย์ไว้ ชื่อเพลงบางช้าง มีอยู่ ๒ เพลง คือ เพลงใบ้คลั่งบางช้างและเพลงแขกมอญบางช้าง ส่วนทำนองแขกมอญบางช้าง ๓ ชั้นนั้น พระประดิษฐ์ไพเราะ (ครูมีแขก) เป็นผู้แต่งขึ้น ทำนองของเพลงมีความหมายคล้ายจะฝากความรักและความอาลัยไว้ สำหรับอัตราชั้นเดียว มีผู้แต่งขึ้นภายหลัง ไม่ทราบเป็นผู้ใด

บทร้องเพลงแขกมอญบางช้าง เถา

เนื้อที่ ๑

๓ ชั้น	นิจจาเจ้าวันทองน้องพี่อา	พี่จำหน้าเนื้อน้องได้ทุกแห่ง
	นิจจาใจช่างกระไรมาแปลกแปลง	เอามือคลำแล้วยังแคลงอยู่คลับคล้าย
๒ ชั้น	เจ้าลืมนอนซ่อนพุ่มกระทุ่มต่ำ	เด็ดใบบอนซ้อนน้ำที่ไร่ฝ่าย
	พี่เคี้ยวหมากเจ้าอยากพี่ยังคาย	แขนซ้ายคอดแล้วเพราะหนุนนอน
ชั้นเดียว	เจ้ามาได้ผัวดีมีทรัพย์มาก	มาลืมเรือนเพื่อนยากแต่เก่าก่อน
	หลงเชิงขุนช้างมันช่างวอน	กอดท่อนซุงสักสำคัญคน

(เสภาขุนช้างขุนแผน ตอนที่ ๑๗ ขุนแผนขึ้นเรือนขุนช้าง ได้นางแก้วกิริยา)

เนื้อที่ ๒

๓ ชั้น	จันทรจรแจ่มกระจ่างดวง	ส่องพวงรุกขชาติช่อไสว
	นางแย้มแย้มรับอยู่ริมไพร	ซ่อนชู้ชูใจให้เชยชู
๒ ชั้น	เล็บนางกางกลีบกลมแฉล้ม	ยี่สุ่นแซมแกมแก้วกาหลงอยู่
	ช้องนางสยายให้เชยชู	ชมภูเหมือนจะชักให้เชยชม
ชั้นเดียว	มะลิวัลย์เหมือนเมื่อวันจากเจ้าพี่	จำปีปีหนึ่งจึงคืนสม
	อมตรมเหมือนพี่ตรอมบอมระบม	อบเชยเหมือนพี่ชมให้เชยชิด ฯ

(อิเหนา พระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๒)

เพลงแขกมอญบางขุนพรหม เถา (ปรบไก่)

ในบรรดานักร้อง นักดนตรีไทยทั้งปวง ไม่มีผู้ใดที่จะไม่รู้จักเพลงแขกมอญบางขุนพรหม เป็นเพลงที่ไพเราะ ได้รับความนิยมอย่างแพร่หลายทั้งในหมู่นักร้องนักดนตรีและบรรดาท่านผู้ฟังทั่วไป

อาจมีบางท่านสงสัยบ้างก็ได้ในเรื่องชื่อของเพลงที่มีชื่อบอกภาษาถึง ๒ ภาษา คือ “แขกมอญ” เพลงที่มีชื่อว่าแขกมอญมีอยู่ด้วยกัน ๓ เพลง คือ เพลงแขกมอญ เพลงแขกมอญบางช้าง และเพลงแขกมอญบางขุนพรหม ในสมัยโบราณ นักดนตรีปี่พาทย์ได้เรียกเพลงจำพวกสองไม้ และเพลงเร็วที่บรรเลงต่อจากเพลงช้าว่า “แขก” ทั้งนั้น

เพราะหน้าทับที่ตะโพนตี ทั้งที่เป็นสองไม้และเพลงเร็ว คล้ายการตีกลองของแขกจริง ๆ เพลงแขกเหล่านี้ ถ้าไม่รู้จักชื่อก็ใช้เรียกว่าแขก เช่น เพลงที่ต่อท้ายเพลงพระรามเดินดง ก็เรียกแขกพระรามเดินดง ออกต่อท้ายเพลงมอญแปลงก็เรียกว่า แขกมอญแปลง ส่วนเพลงแขกมอญที่กล่าวนี้ เป็นเพลงเร็วของเพลงใดเพลงหนึ่ง และก็คงจะมีสำเนียงมอญ ครั้นต่อมา นิยมการแต่งเพลงโดยขยายจากอัตราเดิมขึ้นไปอีกเท่าตัว ผู้แต่งได้นำเพลงนั้นมาแต่งขึ้น จึงเรียกว่าเพลงแขกมอญตามเดิม

ภายหลังครูดนตรีทางจังหวัดสมุทรสงคราม คิดแต่งเพลงขึ้นเพลงหนึ่งมี ๓ ท่อน ทำนองขึ้นต้นของท่อน ๒ เหมือนกับเพลงแขกมอญของเก่าที่กล่าวมา จึงได้ตั้งชื่อว่า “แขกมอญบางช้าง” เพราะบางช้างเป็นชื่อตำบลสำคัญที่มีชื่อเสียงของจังหวัดสมุทรสงคราม ไม่ว่าสิ่งใดที่มาจากจังหวัดสมุทรสงคราม จะเป็นตำบลใดก็ตาม ก็มักจะเรียกว่าของบางช้างทั้งนั้น

มาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๓ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์-วรพินิต ทรงนำเอาทำนองเพลงมอญของเก่าเพลงหนึ่ง ซึ่งเป็นอัตรา ๒ ชั้น ไม่ทราบว่าชื่อเพลงอะไร มาทรงแต่งขยายขึ้นเป็นอัตรา ๓ ชั้นและตัดลงเป็นชั้นเดียว เพื่อให้ใช้บรรเลงติดต่อกันได้ครบเป็นเพลงเถา ประทานชื่อว่า “แขกมอญบางขุนพรหม” ตามชื่อตำบลซึ่งวังที่ประทับของพระองค์ท่านตั้งอยู่ นับเป็นเพลงไทยเพลงแรกที่ได้ทรงพระนิพนธ์ขึ้น ดังที่นายเทวาประสิทธิ์ พาทยโกศล ผู้เคยอยู่ใกล้ชิดในวงการดนตรีของสมเด็จฯ กรมพระนครสวรรค์วรพินิตผู้หนึ่ง ได้เขียนไว้ในหนังสือพระประวัติและจริยาวัตรของจอมพลเรือ สมเด็จเจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต

“เพลงแขกมอญบางขุนพรหม” เพลงนี้เป็นเพลงแรกเริ่มทรงพระนิพนธ์เพลงไทยขึ้น โดยนำเพลงมอญ ๒ ชั้นของเก่ามาดัดแปลงขึ้นให้เป็นเพลง ๓ ชั้นและชั้นเดียวพร้อมด้วยทางขับร้องทั้งหมด ทรงตั้งพระทัยให้เป็นเพลงในพระนามโดยเฉพาะ ต่อมาได้มีผู้ได้ยินได้ฟังเกิดความนิยมในพระปัญญาปรีชาสามารถของพระองค์ท่านจึงได้นำมาเล่นเครื่องสายและดนตรีกันจนแพร่หลายทั่วไปจนทุกวันนี้ แต่ก็ไม่เหมือนของเดิมที่ทรงไว้แท้จริง ทั้งทางร้องและทางรับ เมื่อครั้งแรกเป็นทางให้แตรวงทหารเรือบรรเลงเป็นโน้ตสากล เหตุด้วยท่อน ๓ ใน ๓ ชั้น ไม่ได้ทรงไว้อย่างที่ได้ยินได้ฟังกันอยู่ในทุกวันนี้ เป็นทางและทำนองยืดยาว ครั้งต่อมาได้ทรงปรับปรุงให้เป็น

ทางพิณพาทย์ สำหรับวงวังบางขุนพรหมบรรเลงเพลงถวายในเวลาว่างพระธุระ เพลงนี้ทรงพระนิพนธ์ขึ้นเมื่อคราวเสด็จประพาสจังหวัดเพชรบุรี เมื่อ ร.ศ. ๑๒๙ อันมีพันตรีหลวงประสานดุริยางค์ (สุทธ ศรีชยา) ได้โดยเสด็จด้วย และให้เป็นคนเป่าแตรคอร์แน็ตในเวลาทรงพระนิพนธ์ เพื่อตรวจสอบเพลงให้ถูกต้อง ฉะนั้นเพลงนี้จึงได้ทรงขนานนามไว้ว่า “เพลงแขกมอญบางขุนพรหม เถา” ซึ่งทุกท่านย่อมได้ยินได้ฟังอยู่เสมอ

เพลงแขกมอญบางขุนพรหม ที่สมเด็จฯ เจ้าฟ้า กรมพระนครสวรรค์ ฯ ทรงพระนิพนธ์และทรงขนานนามให้อยู่ในจำพวกแขกมอญนั้น เห็นได้ว่าทรงพระปรีชาในทางดุริยางค์ศิลปะอย่างลึกซึ้งเพราะเพลงแขกมอญเก่านั้น มีลักษณะเป็นเพลง ๓ ท่อน มีสำเนียงเป็นมอญ และในจังหวะสุดท้ายของแต่ละท่อน มีทำนองซ้ำกันทุกท่อน เพลงแขกมอญบางขุนพรหมก็มีลักษณะอันนี้ครบถ้วนทั้ง ๓ ประการ จึงเห็นว่าเป็นการสมควรอย่างยิ่งที่ทรงตั้งชื่อว่า เพลงแขกมอญบางขุนพรหม

ตามที่นายเทวาประสิทธิ์ พาทยโกสล กล่าวว่า ที่บรรเลงกันอยู่ทั่วไปนี้ไม่เหมือนทำนองที่ทรงพระนิพนธ์ไว้นั้น เป็นความจริงที่สุด แม้แต่บทร้องก็ยังแตกต่างกันออกไปเป็นหลายอย่าง บทเดิมที่ทรงเลือกบรรจุเข้ากับทำนองเพลงอัตรา ๓ ชั้นและ ๒ ชั้น ใช้คำกลอนบทละครเรื่องขุนช้างขุนแผนว่า

เนื้อที่ ๑

๓ ชั้น	*ท่อน ๑*	ครานั้น	พลายชุมพลได้ฟังก็ยั้งหยุด
		จึงตอบว่าเราผู้เรืองฤทธิ์รุทธิ์	นามสมมุติว่าสมิงมัตรา
	ท่อน ๒	ถิ่นฐานบ้านเมืองเรานี้	อยู่ยังธานีหงสา
	ท่อน ๓	แมงตะยะและเม้ยมังตะยา	เป็นบิดรมารดาของเรา
		อาจารย์เราหรือชื่อสุเมธ	เรืองพระเวทไม่มีใครดีเท่า
๒ ชั้น	*ท่อน ๑*	ตัวท่านที่ยกมาสู้เรา	คือเป็นลูกเต้าเหล่าใคร
	ท่อน ๒	อนึ่งพระเจ้าอยุธยา	ตั้งตำแหน่งยศฐาน์ให้เพียงไหน
	ท่อน ๓	ชื่อเดิมของท่านนั้นชื่อไร	ท่านผู้ใดเป็นครูอาจารย์

ส่วนอัตราชั้นเดียวได้ทรงพระนิพนธ์ขึ้นสำหรับร้องเพลงนี้โดยเฉพาะว่า ดังนี้

ขับลำบรรเลงเป็นเพลงเถา　　เพลงมอญเก่าแสนเสนาะเพราะหนักหนา
แขกมอญบางขุนพรหมมีสมญา　　ฉันได้มาแต่วังบางขุนพรหม

ส่วนทางที่พระยาประสานดุริยศัพท์ (แปลก ประสานศัพท์) สอนให้แก่นักร้อง เพื่อใช้ในการบรรเลงของวงปี่พาทย์และเครื่องสาย กรมมหรสพก็ใช้บทในเรื่องขุนช้างขุนแผนเหมือนกัน แต่ใช้บทเสภาตอนที่ว่า

ครานั้นขุนแผนแสนสนิท	นั่งคิดฟังเสียงสำเนียงหวาน
แจ่มแจ้วกระจ่างเป็นกังวาน	ตัวพี่คือทหารชาญณรงค์
พระผู้จอมจักรพาลประทานนาม	ชื่อขุนแผนแสนสงครามตามประสงค์
มาหาเจ้าวันทองต้องจำนง	ด้วยขุนช้างพาลงมาโลมเลี้ยง
อันขุนช้างกับพี่นี้เป็นมิตร	มันผิดเมียเสียน้ำสบถเบี่ยง
พี่คิดว่าวันทองเฝ้ามองเมียง	ต่อนั่งเคียงลงจึงรู้ว่าผิดตัว
ไม่แผกผิดกันสักนิดเจียวนะน้อง	พี่คิดว่าวันทองจึงต้องทั่ว
ได้ลักจูบลูบไล้ไม่คิดกลัว	ผิดตัวเกินแล้วอย่าโกรธา
ขออภัยเถิดมิใช่เจ้าวันทอง	นิจจาน้องอย่าสะเทิ้นเมินหน้า
นี่เจ้าเป็นอะไรกันอย่าฉันทา	จึงมาอยู่เคหาของขุนช้าง

(จากเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนที่ ๑๗ ขุนแผนขึ้นเรือนขุนช้าง ได้นางแก้วกิริยา)

พระยาเสนาะดุริยางค์ (แช่ม สุนทรวาทิน) ก็สอนศิษย์ให้ร้องไปอีกบทหนึ่งใน ตอน ๓ ชั้น และ ๒ ชั้น เป็นบทเสภาในเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนที่ ๒๘ ตอนพลายงามได้นางศรีมาลา แต่ใช้บทที่ว่า

๓ ชั้น	พลายงามความอาลัยใจละเหี่ย	ฟังเมียไม่กลั้นน้ำตาได้
	พี่นี้เหลือที่จะห่วงใย	พี่จะไปบอกพ่อให้ขอน้อง
	ถึงกระไรได้ขอพอได้หมั้น	ป้องกันมิให้ใครมาเกี่ยวข้อง
	ถ้าหากว่าบิดาไม่ปรองดอง	ถึงจะต้องฟันคอไม่ขอไป
๒ ชั้น	อย่าวิตกหมกไหม้เลยน้องแก้ว	ไปแล้วพี่หาลืมปลื้มจิตไม่
	จงจำคำสัตย์ของพี่ไว้	เสร็จศึกเมื่อไรจะกลับมา
	อย่าร้องไห้ไปนักเลยน้องพี่	พรุ่งนี้ใครเห็นจะผิดหน้า
	ว่าพลางทางช่วยเช็ดน้ำตา	แล้วจูบซ้ายย้ายขวาจะลาจร
ชั้นเดียว	ศรีมาลาอาลัยใจจะขาด	นางมิอาจดูหน้าดังแต่ก่อน
	ผละผัวตัวเจ้าเข้าที่นอน	ลงแอบหมอนซ่อนหน้าโศกาลัย ฯ

ส่วนการร้องในอัตราชั้นเดียว ใช้บทเดิมอันเป็นพระนิพนธ์ของสมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต แต่ก็มีผิดเพี้ยนบ้างบางพยางค์ ดังต่อไปนี้

ขับลำบรรเลงเป็นเพลงเถา　　　เพลงมอญเก่าฟังเสนาะเพราะหนักหนา
ชื่อแขกมอญบางขุนพรหมนามสมญา　　ฉันได้มาจากวังบางขุนพรหม

คำที่ขีดสัญประกาศไว้ เป็นคำที่เพิ่มขึ้นและผิดไปจากบทพระนิพนธ์เดิม แต่ก็ร้องกันดังนี้โดยมาก ส่วนที่จะเปลี่ยนเป็นร้องด้วยบทใด ทางใด ท่านผู้รู้ย่อมจะดัดแปลงไปได้โดยไม่ยากนัก ในเมื่อร้องหรือบรรเลงได้แม่นยำในทางหนึ่งแล้ว

เพลงเขนง เถา

เพลงเขนง ๒ ชั้น เป็นเพลง ๒ ท่อนที่มีมาแต่โบราณสมัยกรุงศรีอยุธยา พระยาประสานดุริยศัพท์ (แปลก ประสานศัพท์) ได้แต่งเป็นอัตรา ๓ ชั้นไว้ทางหนึ่ง และต่อมา หลวงประดิษฐ์ไพเราะ คิดแต่งเป็น ๓ ชั้นขึ้นจากเพลง ๒ ชั้นของเก่าและตัดลงเป็นชั้นเดียว เพื่อให้ครบเป็นเพลงเถา เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๑ ทำนองของเพลงเป็นการชมความงามของธรรมชาติและระลึกถึงเหตุการณ์ในชีวิตที่ผ่านพ้นมาแล้ว

บทร้องเพลงเขนง เถา

๓ ชั้น　　หน้าร้อน　　　เราเคยสุขสโมสรเกษมสันต์
ประหลาดแท้แปรไปเป็นเหมันต์　　ให้หนาวครั่นสั่นสะทกหัวอกเรา
๒ ชั้น　โอ้หงส์ทองล่องฟ้าเที่ยวหาคู่　　น่าอดสูเสียวงศ์หลงกระเหว่า
พาโผผินบินพรากจากลำเนา　　ไปจับเจ่าจิกขนอยู่หนใด
ชั้นเดียว ละพี่นางเหมราของข้าเข้า　　ให้หงอยเหงาทุกข์ทนหม่นไหม้
ดอกไม้ช่อขอถวายเทพไท　　ช่วยดลใจหงส์ทองอย่าล่องเลย ฯ

(เงาะป่า พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๕)

เนื้อที่ ๒

บทร้องเพลงเขนง ๓ ชั้น

หอมกลิ่นดอกไม้ที่ใกล้ทาง บอกบาหยันพลางแล้วแลหา
ลมหวนอวลรสสุมาลย์มา ระคนกลิ่นบุหงารำไป
เรไรจักจั่นสนั่นเสียง เพราะเพียงดนตรีปี่ไฉน
บุหรงร้องพร้องเพรียกพงไพร ฟังเพลินเจริญใจไปมา ฯ

(อิเหนา พระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๒)

เพลงขึ้นพลับพลา ๓ ชั้น

บทร้องเพลงขึ้นพลับพลา ๓ ชั้น

แต่รอนแรมมาในพนาเวศ จนพ้นเขตแว่นแคว้นแดนดาหา
จึงให้หยุดประทับโยธา เสด็จขึ้นพลับพลาพนาลี

(อิเหนา พระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๒)

บทร้องเพลงขึ้นพลับพลา ๒ ชั้น

โฉมงามทรามสุดสวาทพี่ ดาลฤดีจ่อจิตพิศวง
ขอแต่เพียงได้พิงอิงอนงค์ แนบอนงค์ขวัญฟ้ายาใจ
หอมหวลชวนสูดอย่าพูดล่อ ฉันจะพอใจเชื่อนั้นหาไม่
เป็นความจริงหลอกหญิงง่ายกระไร พี่มิได้หลอกเจ้าเยาวมาลย์
อันชายพูดคล่องคล่องเหมือนล่องน้ำ ถ้อยคำว่าวอนล้วนอ่อนหวาน
พอเบื่อหน่ายวายหลงนงคราญ ก็ทิ้งไปได้ปานผกาโรย
แม้รักจริงหวานยิ่งบุหงาสรรค์ ยิ่งกว่าแก่นจันทน์อันหอมโหย
รักร่วมชีวาไม่ราโรย จะช่วยโชยกลิ่นสวาทไม่ขาดเอย

เพลงข้ามสมุทร ๒ ชั้น

ชี้ชมศิลาปะการัง ที่เขียวดังมรกตสดสี
ที่ลายคล้ายราชาวดี แดงเหลืองเลื่อมสีเหมือนโมรา
บ้างปริ่มน้ำรำไรตะใคร่จับ งอกสลับกับกัลปังหา
ชมพลางแล่นเวียนเกาะมา หมายหมุ่งมะละกาธานี ฯ

(อิเหนา พระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๒)

เพลงขว้างดาบ เถา

เพลงขว้างดาบนี้ เป็นเพลงหนึ่งที่นักดนตรีไทยของกรมประชาสัมพันธ์ได้ร่วมกันคิดแต่งขึ้นใหม่ทั้งทางร้องและทางรับ

บทร้องเพลงขว้างดาบ เถา (ปรบไก่)

๓ ชั้น บัดนั้น นครอินทร์ยิ้มเยาะหัวเราะให้
กราบถวายบังคมพระภูวนัย ในทันใดนั่งตรงหย่งกายา
๒ ชั้น ไขว่มือสอดลอดลงตรงไหล่นั้น ชักดาบสั้นแกว่งกรายทั้งซ้ายขวา
นั่งดำรงทรงกายชายหางตา ทำท่วงทีเงื้อง่าเป็นท่าฟัน
ชั้นเดียว เมื่อนั้น จอมกษัตริย์ตกพระทัยไหวหวั่น
แลขุนนางที่นั่งอยู่ทั้งนั้น ต่างตะลึงอึ้งอั้นพรั่นใจ

(เรื่องราชาธิราช)

(ค)

เพลงครอบจักรวาล เถา

อัตรา ๒ ชั้นเก่า ต่อมาครูช้อย สุนทรวาทิน ได้แต่งขึ้นเป็นเพลงโหมโรง ใช้บรรเลงในวงปี่พาทย์ของพระยาอินทราธิบดีสีหราชรองเมือง (เนียม ภายหลังเป็นพระยาจิรายุมนตรี) จากเพลงโหมโรงอันประทับใจนี้เอง ได้มีผู้คิดแต่งเป็นเพลงเถา มีผู้นิยมพอสมควร แต่ยังไม่ทราบว่าเป็นของท่านผู้ใดแต่ง

บทร้องเพลงครอบจักรวาล เถา

๓ ชั้น	จึงประดิษฐ์คิดกลอนอักษรสยาม	จำเรียงความไพเราะเหมาะขยัน
	ว่าดวงแก้วโกมุทบุษบัน	เพิ่งชู่ชันตูมตั้งขึ้นบังใบ
	ภุมรินบินตอมเพราะหอมหวน	เรณูนวลยวนจิตพิสมัย
	ก็เปรียบอย่างนางรุ่นเจริญวัย	ย่อมพึงใจแก่บุรุษสุดนิยม
๒ ชั้น	อันปทุมตูมตั้งกำลังแย้ม	ย่อมเกื้อแกมภุมรินบินมาสม
	อันนางงามยามชายหมายภิรมย์	ย่อมชวดชมอกช้ำระกำใจ
	เว้นแต่องค์วงศ์พรหมบรมนาถ	จะสมหวังดังพระราชอัชฌาสัย
	อันชายอื่นหมื่นแสนในแดนไกล	เห็นจะไม่เสร็จสมอารมณ์ปอง
ชั้นเดียว	หะซันว่าชะกลอนงอนจริต	ช่างประดิษฐ์เหลือดีไม่มีสอง
	เจ้าสำเนียงเสียงเสนาะเพราะทำนอง	ช่างติดต้องดวงจิตดังติดตัง
	อันตัวเจ้าเยาวยอดยุพเรศ	พระภูเบศร์โปรดพี่มีรับสั่ง
	ประทานพี่นี้ชัดเป็นสัจจัง	หรือน้องยังจะขัดอัธยา

(เสภาเรื่องอาบูหะซัน)

เพลงคุณลุงคุณป้า เถา (อะแซหวุ่นกี้)

เพลงคุณลุงคุณป้านี้ มีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า อะแซหวุ่นกี้ ในอัตรา ๒ ชั้น เป็นเพลงโบราณที่มีสำเนียงปนมอญพม่าที่น่าฟังเพลงหนึ่ง พระยาประสานดุริยศัพท์ (แปลก ประสานศัพท์) ได้แต่งขึ้นเป็น ๓ ชั้นทางหนึ่ง เรียกชื่อว่า คุณลุงคุณป้า

หลวงประดิษฐ์ไพเราะ (ศร ศิลปบรรเลง) แต่งขึ้นทางหนึ่ง เรียกชื่อว่า อะแซหวุ่นกี้ และจางวางทั่ว พาทยโกศล ก็แต่งขึ้นอีกทางหนึ่ง เรียกชื่อว่า คุณลุงคุณป้า ทั้ง ๓ ทาง คงใช้บรรเลงกันอยู่เสมอ ๆ แต่ในอัตรา ๒ ชั้นนั้น พระบรมวงศ์เธอ กรมหลวงชุมพรเขตอุดมศักดิ์ ได้ทรงนำมาปรับปรุงทำนองเข้ากับบทร้องที่ทรงพระนิพนธ์ขึ้น ให้ใช้เป็นเพลงปลุกใจของทหารเรือ ซึ่งยังใช้อยู่จนบัดนี้ ภายหลังนายเขียน ศุขสายชล ได้นำเพลงคุณลุงคุณป้าทางของจางวางทั่วมาดัดแปลงปรับปรุงขึ้นให้ถูกต้องกันกับทำนอง ๒ ชั้นของกรมหลวงชุมพร ฯ ความหมายของเพลงนี้ เป็นการนำให้คิดถึงความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลต่อบุคคล เพื่อเสริมสร้างความดีต่อไป

บทร้องเพลงคุณลุงคุณป้า เถา

๓ ชั้น	หลานเอ๋ยฟังวาจาลุงป้าจะสอน	จงตั้งใจฟังสุนทรกล่าวเฉลย
	เจ้าเกิดมาภายหลังยังไม่เคย	อย่าละเลยแล้วจงจำคำโบราณ
	บุคคลใดทำคุณแก่เจ้าก่อน	แล้วจงย้อนแทนคุณให้แก่ท่าน
	จะกล่าวแต่เฉพาะที่ดีสำคัญ	ผู้หนึ่งนั้นคือบิดาและมารดา
๒ ชั้น	อีกผู้หนึ่งได้แก่ครูผู้สั่งสอน	ท่านมีคุณแก่เราก่อนเป็นหนักหนา
	ทั้งอาจารย์ก็ประเสริฐเลิศโลกา	ได้ศึกษาศีลธรรมประจำกาย
	ทั้งสามท่านที่ลุงป้าว่ามานี้	เจ้าจงมีน้ำจิตพิสมัย
	ทรัพย์ไม่มีที่จะแทนท่านสมใจ	เอาร่างกายเราใช้เอาไว้เทอญ
ชั้นเดียว	หากผู้ใดทดแทนพระคุณท่าน	เทพเจ้าทุกชั้นจะสรรเสริญ
	สินทรัพย์นับวันจะเจริญ	ผลบังเอิญมาหาทั้งตาปี
	ผู้ใดลืมกตัญญูผู้ที่กล่าว	เทพเจ้าจะสาปแช่งทุกแห่งที่
	จะทำการสิ่งใดไม่มีดี	ทั้งชาตินี้ชาติหน้าไม่ถาวร

(นายเขียน ศุขสายชล แต่ง)

เพลงครวญหา เถา

เพลงครวญหา ๒ ชั้นของเก่า เป็นเพลงประเภทสองไม้ ใช้เป็นเพลงสองไม้ประจำเพลงเรื่องเขมรใหญ่ และบรรเลงร่วมในเรื่อง "บัวลอย" เป็นพวกเดียวกับเพลงนางโหย นางไห้ นางหน่าย นอกจากนี้ยังนำมาเป็นเพลงร้องอวยพรก็ได้

เพลงนี้ได้มีโบราณาจารย์เคยแต่งขึ้นเป็น ๓ ชั้น แต่ได้แก้ไขเพิ่มเติมท่อน ๓ ออกไปมาก ไม่สู้จะแพร่หลายนัก ต่อมาหลวงประดิษฐ์ไพเราะ (ศร ศิลปบรรเลง) จึงได้ประพันธ์ขึ้นเป็น ๓ ชั้นขึ้นใหม่ และตัดลงเป็นชั้นเดียวครบเป็นเถา เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๐ เป็นที่นิยมมาจนทุกวันนี้

บทร้องเพลงครวญหา เถา

เนื้อที่ ๑

๓ ชั้น	พระกรก่ายพักตราจาบัลย์	หวั่นหวั่นถวิลถึงจินตะหรา
	ป่านฉะนี้โฉมตรูอยู่พารา	จะนิทราหลับแล้วหรือฉันใด
๒ ชั้น	เจ้าจะมีมิตรจิตคิดคนึง	รำพึงถึงพี่บ้างฤๅหาไม่
	เห็นทีขนิษฐายาใจ	จะโหยหาอาลัยถึงพี่ชาย
ชั้นเดียว	แต่ครุ่นครวญรวนเรคะเนนึก	จนยามดึกเดือนส่องแสงฉาย
	พระเผยม่านสุวรรณพรรณราย	ลมชายตามช่องมาต้ององค์

(อิเหนา พระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๒)

เนื้อที่ ๒

๓ ชั้น	เอนอิงพิงหมอนนอนอนาถ	นึกหวั่นหวาดเสียวทรวงสะท้อนถอน
	โอ้อกเราคราวเคราะห์จำเพาะจร	เกือบม้วยมรณ์แล้วมิหนำซ้ำมลทิน
	เกิดเป็นหญิงจริงสำหรับรับอดสู	สุดจะกู้แก้กายให้หายกลิ่น
	แม้นได้กับชมพลาก็ราคิน	เรารู้สินว่าคู่ครองของฮะเนา
๒ ชั้น	ได้คู่เก่าเล่าก็ร้ายน่าอายเหลือ	เขาถูกเนื้อจับต้องเหมือนของเขา
	ยังเอาสัตย์รับซ้ำกรรมของเรา	มิรู้เอาหน้าแฝงไว้แห่งไร
	กรรมเอ๋ยกรรมลำหับอัปภาค	ช่างแสนยากวางจิตคิดไฉน
	จะละล้างขว้างกังวลไว้หนใด	จึงจะได้ความสบายหายรำคาญ

ชั้นเดียว คิดไปใจหนึ่งก็นึกขัน　　เป็นไฉนงูพันแล้วไม่ผลาญ
หรืออารักษ์ริแถลงแกล้งบันดาล　　จะให้พานพบสู่คู่ชมพลา
ไม่เคยนึกรักใคร่ใจยังเฉย　　จะจำเคยเสียกระมังชังนักหนา
จะชวดสอดตุ้มหูที่ตรูตา　　เสียดายหน้าจะสิ้นใสไร้มาลี

(เงาะป่า พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒)

เพลงครุ่นคิด เถา

เพลงนี้ ทำนอง ๒ ชั้น อยู่ในเรื่อง “ทะวอย” อันเป็นเพลงประเภทสองไม้ มีอยู่ ๖ ท่อนด้วยกัน แต่ได้ตัดเอาท่อนที่ ๕ และ ๖ มาทำเป็นเพลงครุ่นคิดเถา เพลงครุ่นคิดเถานี้ หลวงประดิษฐ์ไพเราะ (ศร ศิลปบรรเลง) ได้ประพันธ์ขึ้นเมื่อราว พ.ศ. ๒๔๘๐ เศษ มีความหมายเกี่ยวแก่ความนึกคิดอันสับสน คือ คิดวกไปเวียนมา

บทร้องเพลงครุ่นคิด เถา

๓ ชั้น　　พระยากรก่ายวิลาสพาดพักตร์　　ถวิลถึงน้องรักจินตะหรา
โฉมงามทรามสวาสดิ์เพียงบาดตา　　ใต้ฟ้าหาไหนไม่ทัดเทียม
๒ ชั้น　　งามจริตกิริยาเป็นน่าชม　　แต่บังคมพี่ชายก็อายเหนียม
พี่ลอบแลโฉมน้องลองเลียม　　งามเสงี่ยมเจียมจิตพี่ติดใจ
ชั้นเดียว เมื่อชม้ายมาสบหลบเนตรหนี　　ท่วงทีที่ทำยังจำได้
ยิ่งแสนเสน่หาอาลัย　　เร่าร้อนฤทัยเกรียมตรม ฯ

(อิเหนา พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒)

เพลงคลื่นกระทบฝั่ง ๒ ชั้น

อันโครเมดาสุดาสวรรค์　　ยิ่งกว่าชีวันเสน่หา
ขอเชิญสาวสวรรค์ขวัญฟ้า　　เป็นวิมานมองมาให้ชื่นใจ
ถึงกลางวันสุริยันแจ่มประจักษ์　　ไม่เห็นหน้านงลักษณ์ยิ่งมืดใหญ่
ถึงราตรีมีจันทร์อันอำไพ　　ไม่เห็นโฉมประโลมใจก็มืดมน
อ้าดวงสุริย์ศรีของพี่เอ๋ย　　ขอเชิญเผยหน้าต่างนางอีกหน
ขอเชิญจันทร์ส่องสว่างกลางสากล　　เยี่ยมมาให้พี่ยลเยือกอุรา ฯ

(บทละครพูดสลับลำ เรื่องวิวาห์พระสมุทร พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๖)

(ง)

เพลงเงี้ยวรำลึก เถา

เพลงเงี้ยวรำลึกนี้ นายบุญยงค์ เกตุคง แต่งขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๑ โดยคัดเอาตอนปลายของ "ฟ้อนเงี้ยว" มาเพิ่มทำนองดัดแปลงขึ้นเป็น ๓ ชั้น ส่วน ๒ ชั้น ใช้ทำนองฟ้อนเงี้ยวของเดิมไว้เป็นหลัก แล้วทอนจังหวะแต่งให้เป็นเพลงชั้นเดียวเพื่อให้ครบเป็นเพลงเถา ครั้นได้แต่งทำนองเพลงขึ้นแล้ว นายจำเนียร ศรีไทยพันธุ์ จึงได้ประดิษฐ์ทางร้องให้สอดคล้องกัน เมื่อได้แต่งทั้งทำนองดนตรีและทำนองร้องขึ้นแล้ว จึงได้ขอร้องให้นายคงศักดิ์ คำศิริ หัวหน้าแผนกดนตรีไทย กองการกระจายเสียง กรมประชาสัมพันธ์ แต่งบทร้องประจำเพลงนี้ขึ้น

บทร้องเพลงเงี้ยวรำลึก เถา (ปรบไก่ และเงี้ยว)

๓ ชั้น	สรวมชีพอภิวาทบาทบงสุ์	พระผู้ทรงดำรงมหาอาณาจักร
	ประเทศไทยให้ไทยได้พำนัก	ร่มเย็นเกล้าประจักษ์ทั่วแดนไทย
	พระพจนาน่าชมสมเป็นเจ้า	ระรื่นเร้าชื่นอุรายามปราศรัย
	เสนาะโสตปราโมทย์สมานใจ	ชวนจงรักต่อใต้ฝ่าธุลี
๒ ชั้น	ทรงกรุณาข้าบาทราชมุทิต	ปลูกน้ำจิตไทยนิยมสมราศี
	มิตรไทยไพร่ฟ้าประชาชี	ได้พึ่งพระบารมีโดยเพียงเพ็ญ
	พระทรงพระกรุณาด้วยปราโมทย์	เกื้อประโยชน์บำรุงสุขดับยุคเข็ญ
	ใครเดือดร้อนพระก็ผ่อนให้ร่มเย็น	ไทยจึงเด่นด้วยพระบารมี
ชั้นเดียว	ขอพระองค์เสด็จดำรงเศวตฉัตร	สิริสวัสดิ์พิพัฒน์เพิ่มเฉลิมศรี
	เจริญพระชนม์มากกว่าร้อยปี	สรรพภัยอย่ามีมาแผ้วพาน
	ใดพระองค์ปองประสงค์จงประสิทธิ์	เลิศพระฤทธิ์กฤษดาเดชาฉาน
	ผดุงแผ่นดินภิญโญมโหฬาร	โสตถิ์สมมานมวลไทยหมายใจเอย ฯ

(นายคงศักดิ์ คำศิริ แต่ง)

(จ)

เพลงจระเข้หางยาว ๓ ชั้น (ทางธรรมดา)

เพลงจระเข้หางยาว ๓ ชั้นนี้ เป็นเพลงที่ท่านโบราณาจารย์ในทางดุริยางคศิลปไทยได้แต่งขึ้นจาก เพลงอัตรา ๒ ชั้นของเก่า เช่นเดียวกับเพลงไทยอัตรา ๓ ชั้น ทั่วไป

เพลงนี้ในอัตรา ๒ ชั้น ซึ่งเป็นของเก่านั้น เรียกกันว่า "เพลงสามเส้า" โดยมาก แต่ก็มีอยู่บ้างเป็นส่วนน้อยที่เรียกว่า "เพลงจระเข้หางยาว ๒ ชั้น" ครั้นเมื่อได้มีผู้แต่งขึ้นเป็นอัตรา ๓ ชั้นแล้ว เรียกกันว่า "เพลงจระเข้หางยาว" ทั้งนั้น ไม่มีผู้ใดเรียกว่า "เพลงสามเส้า ๓ ชั้น" เลย เข้าใจว่า เพลงนี้ของเก่าซึ่งเป็นอัตรา ๒ ชั้นนั้นชื่อ สามเส้า" อย่างเดียว แม้ในบทละครเรื่องอิเหนา พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒ ก็เรียกว่า "สามเส้า" แต่หากผู้ที่นำมามาแต่งขึ้นเป็นอัตรา ๓ ชั้นนั้น ท่านทราบอยู่ดีว่าเพลงนี้เมื่อบรรเลงรวมอยู่ในเรื่องเพลงฉิ่งพระฉัน ซึ่งขึ้นต้นด้วยเพลงต้นเพลงฉิ่ง มีเพลงจระเข้ขวางคลองและถอยหลังเข้าคลอง บรรเลงใกล้ชิดติดกันอยู่ เมื่อแต่งเพลงสามเส้าขึ้นเป็น ๓ ชั้น ท่านจึงตั้งชื่อขึ้นใหม่ว่า "จระเข้หางยาว" เพื่อให้เข้าชุดกัน ผู้ที่ทราบว่าเพลงสามเส้าป็นสมุฏฐานของเพลงจระเข้หางยาว จึงได้เรียกเพลงในอัตรา ๒ ชั้นว่า "เพลงจระเข้หางยาว ๒ ชั้น" เพราะฉะนั้นผู้ที่เรียกอย่างนี้ จึงมีไม่กี่ท่าน และก็ดูเหมือนจะเพิ่งมีเรียกกันในสมัยรัชกาลที่ ๕ นี้เอง เมื่อมารวมอยู่ในเพลงมโหรีตับต้นเพลงฉิ่ง มีเพลง "ต้นเพลงฉิ่ง" เป็นอันดับแรก เพลงสามเส้า (จระเข้หางยาว ๒ ชั้น) เป็นอันดับที่ ๒ แล้วต่อด้วยเพลงตวงพระธาตุ และเพลงนกขมิ้น ส่วนในการร้องส่งประกอบการขับเสภา ซึ่งมีประเพณีกำหนดให้ร้องเพลงพม่าห้าท่อนเป็นเพลงแรก ก็กำหนดให้ร้องเพลงจระเข้หางยาวเป็นเพลงที่ ๒

ครั้นถึงสมัยที่นิยมขยายเพลงขับร้อง และบรรเลงเป็นอัตรา ๓ ชั้น กันขึ้นราวสมัยปลายรัชกาลที่ ๓ และต้นรัชกาลที่ ๔ จึงมีท่านโบราณาจารย์นำเพลงมโหรีตับต้นเพลงฉิ่ง ซึ่งมีเพลงต้นเพลงฉิ่ง จระเข้หางยาว (หรือสามเส้า) ตวงพระธาตุ และนกขมิ้นมาแต่งขึ้นเป็นอัตรา ๓ ชั้น ทั้ง ๔ เพลง เพลงมโหรีตับนี้ในสมัยโบราณถือว่าเป็นเพลงสำคัญตับหนึ่ง เพราะไม่ว่าจะเป็นนักร้อง นักบรรเลงมโหรี จะต้องเริ่ม

ฝึกหัดด้วยเพลงในตับนี้ตามลำดับไปก่อนที่จะเรียนเพลงอื่น ๆ การฝึกหัดร้องเพลงตับนี้ในสมัยโบราณ เมื่อยังมีแต่อัตรา ๒ ชั้น ใช้บทร้องเรื่อง พระรถเสนที่ขึ้นต้น (เพลงต้นเพลงฉิ่ง) ด้วยบทที่ว่า

ฝ่ายนาฏเมรีศรีสวัสดิ์ บรรทมเหนือแท่นรัตน์ปัจถรณ์
ดาวเดือนเลื่อนลับยุคันธร จะใกล้แสงทินกรอโณทัย

ครั้นเมื่อเพลงตับนี้ได้ขยายขึ้นเป็นอัตรา ๓ ชั้น ได้ใช้บทเรื่องกากีของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) เป็นบทร้อง เริ่มร้องเพลงต้นเพลงฉิ่งด้วยบทว่า

กากีป้องปัดสลัดกร ชายเนตรคมค้อนให้ปักษา
เหตุไฉนไยจึงอาจอหังการ์ มาเอื้อนอรรถวัจนาทุกสิ่งอัน

และเพลงจระเข้หางยาว มีบทร้องต่อกันว่า

ไม่เกรงองค์นรินทร์ปิ่นธเรศร์ อันเรืองเดชเกรียงไกรมไหศวรรย์
มานพจบเจนสกาพนัน ใตรหมายมั่นมุ่งมาดให้มามี
เธอก็เป็นพญาครุฑอุดมเดช วิสัยเพศพงศ์ราชปักษี
เนาสถานวิมานฉิมพลี เพราะบารมีอบรมสร้างสมมา

ส่วนการที่จะนำเพลงในตับนี้ เพลงใดเพลงหนึ่งออกไปใช้ร้องเป็นเอกเทศก็เลือกใช้บทร้องอื่น ๆ ร้องได้ตามแต่ความต้องการของผู้ร้อง

เพลงจระเข้หางยาว ๓ ชั้น ที่ปรากฏในหนังสือนี้ก็เกิดขึ้นในระยะที่แต่งเพลงมโหรีตับต้นเพลงฉิ่งเป็น ๓ ชั้น แต่บทร้องได้ใช้บทร้องของเก่าที่นิยมกันแพร่หลายอยู่สมัยหนึ่ง

บทร้องเพลงจระเข้หางยาว ๓ ชั้น

เนื้อที่ ๒

พระพายชายช่อลำดวนหวน หอมลำดวนยวนใจให้กระสัน
เหมือนกลิ่นเนื้อที่เจือกระแจะจันทน์ เป็นหลายวันแต่เจ้าพรากจากอกไป
แค้นด้วยพระองค์ผู้ทรงภพ หากระทบทักถามเราบ้างไม่
ยิ่งคิดยิ่งแค้นแน่นทรวงใน นานไปก็จะวุ่นขึ้นสักวัน

(ของเก่า)

เนื้อที่ ๓

จะกล่าวถึงพระองค์ผู้ทรงฤทธิ์ ทศทิศกลัวแสยงทุกแหล่งหล้า
สถิตในแท่นที่ศรีไสยา พระสนมดาษดาดังดาวราย
บ้างโบกปัดพัดถวายให้สำราญ บ้างอยู่งานนวดเคล้นพระเส้นสาย
บ้างร้องรับขับเสียงจำเรียงราย ทรงสบายเบิกบานสำราญฟัง ฯ

เนื้อที่ ๔

ยามเย็นเดินเล่นตามหาดทราย ลมระบายชายพัดมาอ่อนอ่อน
ตะวันจับเมฆแดงแสงสะท้อน ละลอกทับซับซ้อนอยู่แพรวพราย
ร้อยลำนำแล้วทำให้หวลคิด โอ้จากมิตรมาเดียวเปลี่ยวใจหาย
งามทะเลงามฟ้าน่าสบาย แสนเสียดายขาดชู้คู่ชวนชม ฯ

(พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า ฯ เมื่อเสด็จประพาสหัวหินคราวหนึ่ง)

เพลงจระเข้หางยาว ทางสักวา

เมื่อราว พ.ศ. ๒๔๘๕ นายมนตรี ตราโมท อยู่ที่จังหวัดสมุทรสงครามเคยได้ยินท่านผู้ใหญ่สูงอายุท่านหนึ่งร้องเพลงจระเข้หางยาวทางสักวา ซึ่งในเวลานั้นถ้าหากครูผู้กำกับวงไม่บอกว่าเป็นเพลงจระเข้หางยาวก็คงจน (คือ รับไม่ถูก) เป็นแน่ แต่ถึงแม้จะรับถูกเป็นเพลงจระเข้หางยาว ก็ได้รับไปโดยใช้ทางธรรมดา เป็นแต่หันสำเนียงตอนท้ายเข้าหานิดหน่อยเท่านั้น สำเนียงและทำนองการร้องเพลงจระเข้หางยาวทางสักวาของท่านผู้นั้นได้ติดหูติดใจตลอดมา แต่น่าเสียดายที่นายมนตรี ตราโมท จำบทที่ท่านผู้นั้นร้องไม่ได้ ครั้น พ.ศ. ๒๔๗๔ นายมนตรี ตราโมท จึงคิดแต่งทำนองดนตรีไปตามทางร้องขึ้นประกอบ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๘ ต่อให้คุณเจริญใจ สุนทรวาทิน ร้องเป็นคนแรก ส่งวิทยุกระจายเสียงวงมโหรีของหลวง ณ สถานีที่พญาไท (โรงพยาบาลพระมงกุฎ ณ ปัจจุบัน) บทร้องมีดังนี้

บทร้องเพลงจระเข้หางยาว ทางสักวา

เนื้อที่ ๑

สักวามาลีที่ในสวน	ส่งกลิ่นยวนยั่วใจให้เหมหรรษ์
ยามพระพายชายชื่นรื่นสุคันธ์	เกษมสันต์ซ่านซาบอาบวิญญาณ์
(สร้อย) หอมอะไร ไม่หอมเหมือน	หอมนางงามเดือน ตรึงอุรา
หอมกลิ่นนาม หอมงามวิชา	หอมทุกเวลา ไม่ซาเลย
ภุมรินบินหาผกาฉม	หวังดอมดมชมหวานสรรบุปผา
น้ำค้างปรายโปรยละอองต้องมาลา	มวลผกาคลี่ขยายรายรับเอย
(สร้อย) หวานอะไร ไม่หอมหวาน	เหมือนพจมานไมตรี
หวานจับจิต หวานคิดฤดี	หวานใดไม่มี เทียมเอย

ภายหลังนายมนตรี ตราโมท ได้แต่งบทร้องเพลงนี้อีกเนื้อหนึ่ง ตามความหมายเป็นการแสดงอารมณ์ที่มีความสมหวังในกิจการของตนด้วยทะนงใจ ดังนี้

เนื้อที่ ๒

สักวา เถรขวาด ผู้อาจหาญ	โอมอ่าน อาคม คาถา
พอจนบท โดดลง ในคงคา	กายา กลายเป็น กุมภาพาล
(สร้อย) สมเอย สมปอง	แผลงฤทธิ์ ลำพอง คะนองมา
ร่างกาย ของกุมภา	ใหญ่มหันต์ น่าพรั่นเอย
ลอยล่อง ท้องน้ำ แล้วดำด้น	ขบพิฆาต ผู้คน ทุกสถาน
ชาวเรือ พรั่นตัว กลัวลาน	ลือสะท้าน ถึงอยุธ – ยาเอย
(สร้อย) หัวแว้ง หางเหวี่ยง	เสียงเปรี้ยงเปรี้ยง พิลึกลั่น
ปรีดิ์เปรม จิตเหมหรรษ์	คำรามร้อง กึกก้องเอย

เพลงจีนเก็บบุปผา ๓ ชั้น

เพลงจีนเก็บบุปผานี้ แต่เดิมท่านนักร้องสักรวาได้แต่งขึ้นสำหรับใช้ร้องเป็นลำลาในการเล่นสักรวา เมื่อเป็นเพลงที่เพราะ ได้รับความนิยมมากขึ้น จึงนำมาร้องส่งให้ดนตรีรับ ครูบาอาจารย์ฝ่ายดนตรีจึงได้แต่งทำนองดนตรีขึ้น โดยดำเนินตามทำนองร้องไว้สำหรับบรรเลงรับร้อง คำร้องที่เดิมขึ้นต้นว่า "สักวาหวานคำ" จึงแก้เป็น"อนิจจาหวานคำ" และคำท้ายที่ว่า "ขอให้ยิ่งเป็นสุขทุกวงเอย" ก็แก้เป็น "ขอให้ยิ่งเป็นสุขทุกคนเอย"

ว่าโดยทำนองของเพลงจีนเก็บบุปผานี้แล้ว ทั้งทางร้องและทางดนตรี ท่านผู้แต่งได้แต่งทำนองให้มีประโยควรรคตอนอย่างซ่อนเงื่อน จนนักดนตรีสมัยหลัง ๆ โดยมากเข้าใจว่าเป็นเพลง ๒ ชั้นทั้งสิ้น แต่ความจริงนั้น เพลงจีนเก็บบุปผานี้เป็นเพลงในอัตรา ๓ ชั้น ซึ่งได้แต่งขึ้นจากเพลงจีนขิมเล็ก ๒ ชั้น ของพระประดิษฐ์ไพเราะ (มี ดุริยางกูร)

เหตุที่ทำให้นักดนตรีมักจะเข้าใจว่าเป็นเพลงอัตรา ๒ ชั้น ก็เนื่องด้วยท่านผู้แต่งได้ใช้ประโยคเพลงสั้น ๆ อย่าง ๒ ชั้นตลอดทั้งเพลง "เท่า" ที่แทรกอยู่ ก็ใช้ "เท่า" อย่าง ๒ ชั้น ถ้าไม่พิจารณาให้ละเอียดจริง ๆ แล้ว ก็จะรู้ไม่ได้เลยว่าเป็นเพลง ๓ ชั้น ที่แต่งขึ้นจากเพลงจีนขิมเล็ก ๒ ชั้น

มีทำนองเนื้อเพลงที่จำเป็นจะต้องอธิบายแก้ข้อสงสัยอยู่แห่งหนึ่ง คือ ทำนองเพลงท่อน ๒ อันทำนองเพลงจีนขิมเล็ก ๒ ชั้นท่อน ๒ นั้นสั้นมาก ผู้ร้องจึงต้องร้อง ๒ เที่ยว ท่านนักร้องสักวาซึ่งได้นำมาแต่งขึ้นเป็นเพลงจีนเก็บบุปผา (๓ ชั้น) ท่านก็ได้ดำเนินตามลักษณะของ ๒ ชั้น คือ ร้องท่อน ๒ เป็น ๒ เที่ยว แต่ท่านได้แต่งทำนองยักเยื้อง ไม่ให้ทำนองทั้ง ๒ เที่ยวนั้นเหมือนกัน จึงทำให้ไม่รู้ว่าเป็น ๒ เที่ยว เมื่อมาแต่งทำนองดนตรีขึ้นบรรเลงรับ ก็แต่เลียนตามทำนองที่ร้องนั้น อันประเพณีการบรรเลงดนตรีรับร้อง จะต้องบรรเลง ๒ เที่ยว เมื่อบรรเลงอย่างร้องนั้น ๒ เที่ยว

ก็เป็นทำนองเนื้อเพลงถึง ๔ เที่ยว อีกประการหนึ่ง ทำนองเพลงจีนเก็บบุปผาท่อน ๒ นี้ ในตอนขึ้นต้นจะต้องมี “เท่า” จึงจะครบจังหวะบริบูรณ์ แต่ว่าตามประเพณีโบราณ ท่านยกเว้นให้สำหรับร้องว่า “เพลงใดที่มีเท่าอยู่ต้น จะไม่ร้องก็ได้” เพราะฉะนั้น การร้องท่อน ๒ นี้ ท่านจึงไม่ร้องเท่าในตอนขึ้นต้น แต่เมื่อมาใช้เป็นเพลงร้องส่งให้ดนตรีรับ ดนตรีจะต้องเพิ่มเติมให้สมบูรณ์ เช่นเดียวกับเพลงอื่น ๆ ที่ดนตรีต้องบรรเลง “เท่า” แทนร้องอยู่เสมอ ๆ แม้เพลงจนเก็บบุปผานี้ก็เช่นเดียวกัน เมื่อบรรเลงรับท่อน ๑ จบแล้ว ก่อนจะขึ้นต้นร้องท่อน ๒ ดนตรีจึงควรบรรเลง “เท่า” ให้เป็นการส่งร้อง

ที่ต้องกล่าวถึงการส่ง “เท่า” ตอนก่อนจะเริ่มร้องท่อน ๒ นี้ ก็เพราะว่า โดยปกติที่ได้ยินบรรเลงกันมา ไม่ส่ง “เท่า” ในตอนนี้กันเลย ซึ่งเป็นการผิดเพราะทำให้เนื้อเพลงขาดไป ส่วนในท่อน ๓ ก็มีส่งเท่าก่อนร้องเหมือนกัน แต่นักดนตรีทุกท่านได้ปฏิบัติกันถูกต้องอยู่แล้ว จึงกล่าวแต่เฉพาะท่อน ๒

บทร้องเพลงจีนเก็บบุปผา ๓ ชั้น

อนิจจาหวานคำหวานน้ำเสียง	ได้ระเบียบเรียบเรียงสำเนียงสนอง
ล้วนกวีปรีชาปัญญากรอง	เชิงพระทองประทุมมาลย์ชำนาญจริง
เสียดายเอยเสียดายน้ำเสียง	สำเนียงร้องรับ
กรรมเอ๋ยจะลับ	ไปเสียแล้วหนา อกเอย
จะจากไปก็ไม่วาย	อาลัยเลย
จะจำลาอาลัยใจวับหวาม	ด้วยสุนทรกลอนความงามทุกสิ่ง
จะลีลาคลาคลาดหวาดประวิง	ขอให้ยิ่งเป็นสุขทุกคนเอย
เสียดายเอยเสียดายหงส์ทอง	จะต้องคลาคลาด
ใจเอ่ยจะขาด	ไปเสียแล้วหนา อกเอย
จะจากไปก็ไม่วาย	คลายโศกเอย

(แปลงจากบทสักวา ของเก่า)

เพลงจีนเก็บบุปผาแปลง

เดิมมีเพลงจีนเก็บบุปผา ซึ่งได้วิวัฒนาการมาจากเพลงสักวาอยู่แล้วเพลงหนึ่ง ภายหลังจึงมีผู้คิดแต่งทำนองทั้งร้องและดนตรีขึ้นอีกเพลงหนึ่ง ให้มีสำเนียงจีน และบางประโยคก็เลียนเพลงจีนเก็บบุปผาของเก่า เพื่อที่จะให้เป็นเพลงคู่กัน จึงตั้งชื่อว่า เพลงจีนเก็บบุปผาแปลง

บทร้องเพลงจีนเก็บบุปผาแปลง

อนิจจาเดือนฉายลงบ่ายคล้อย   น้ำค้างย้อยชุ่มในฤทัยหนาว
ดวงดาราดารดาษอากาศพราว   ดูแวววาวงามระยับจับแสงจันทร์
จวนจะแจ้งแสงพระทินกร   ดุเหว่าว่อนส่งเสียงสำเนียงขัน
เดือนก็ดับลับไม้ลงไปพลัน   แสงหิรัญส่องสว่างกระจ่างเอย

(ของเก่า)

เพลงจีนแส ๓ ชั้น

เพลงจีนแส ๒ ชั้นของเก่านั้น พระประดิษฐ์ไพเราะ (มี ดุริยางกูร) ได้เป็นผู้แต่งขึ้นโดยอาศัยทำนองลีลาของเพลงที่ได้ยินชาวจีนบรรเลงดนตรี เล่นเป็นโครงสร้าง และตั้งชื่อว่า “เพลงจีนแส หรือจีนแสโศกา” ซึ่งได้รับความนิยมในวงการดนตรีนำมาบรรเลงเป็นเอกเทศบ้าง และปรับเข้ากับเพลงเรื่องบ้าง

เพลงจีนแส ๒ ชั้นนี้ ได้เป็นสมุฏฐานให้เกิดเพลงอัตรา ๓ ชั้นขึ้น ๒ เพลง เพลงที่ ๑ ก็คือ เพลงภิรมย์สุรางค์ ซึ่งครูทัตได้นำเพลงจีนแส ๒ ชั้นมาแต่งขยายขึ้นเป็น ๓ ชั้น โดยประดิษฐ์พลิกแพลงทำนองเพลงให้ซ่อนเงื่อนงำ และแก้เสียงตกในจังหวะที่ ๑ ของท่อน ๑ เที่ยวแรกให้สูงขึ้นไป ๑ เสียง กับจังหวะที่ ๒ ของท่อน ๒ อีกแห่งหนึ่ง

อันเพลงภิรมย์สุรางค์ของครูทัตนั้น เป็นเพลงที่ไพเราะทั้งร้องและรับ เป็นที่นิยมของนักดนตรีเป็นอันมาก จึงเป็นเพลงที่ได้รับเลือกมาบรรเลงในกรณีต่าง ๆ อยู่บ่อย ๆ

เพลงที่ ๒ ก็คือ เพลงจีนแส ๓ ชั้น ในรัชกาลที่ ๖ นั้น เวลาที่ต้องแปรพระราชฐานไปประทับหัวเมืองต่าง ๆ นั้น จะต้องมีวงปี่พาทย์โดยเสด็จด้วยวงหนึ่ง เรียกกันว่า "วงตามเสด็จ" ซึ่งนายมนตรี ตราโมท ก็อยู่ในวงนี้ด้วย เพราะต้องใช้บรรเลงประกอบในการแสดงละคอนหรือการแสดงอื่น ๆ เช่น เวลาที่ทรงแสดงในการเล่น "ดัมแคลมโบ" เป็นต้น แม้เวลาที่มีละคอนของหัวเมืองนั้น ๆ จัดมาแสดงถวาย ก็โปรดให้วงปี่พาทย์หลวงที่ตามเสด็จนั้นบรรเลงประกอบ บางทีไม่มีการแสดงใด ๆ เลย ก็โปรดเกล้าฯ ให้บรรเลงถวายเป็นพิเศษก็มี การบรรเลงถวายเป็นพิเศษนี้ บางทีก็มีร้อง บางทีก็บรรเลงแต่ปี่พาทย์ และบางกรณีต้องบรรเลงติดต่อกันเป็นเวลานาน ๆ การที่จะต้องบรรเลงติดต่อกันเป็นเวลานาน ๆ ก็ต้องหาเพลงมาบรรเลงต่อ ๆ กันนั้น ให้มีสำเนียงเดียวกัน มีทำนองที่เชื่อมกันได้สนิทสนมกลมกลืนกัน มิฉะนั้นก็สะดุดหูไม่น่าฟัง เช่น บรรเลงเพลงเทพบรรทม แล้วก็ต้อง ภิรมย์สุรางค์, แป๊ะ, อาเฮีย, แสนเสนาะ ฯลฯ

ในวงปี่พาทย์หลวงที่ตามเสด็จนี้ พระยาประสานดุริยศัพท์ (แปลก ประสานศัพท์) ผู้ซึ่งเป็นเจ้ากรมปี่พาทย์หลวง และเป็นครู ได้เป็นผู้ควบคุมไปด้วยทุกครั้ง เวลาบรรเลงก็ต้องตีฉิ่งกำกับจังหวะเอง ในระหว่างที่ตามเสด็จอยู่หัวเมือง พระยาประสานดุริยศัพท์ ก็มักจะหาเพลงเก่า หรือแต่งขึ้นใหม่ต่อให้แก่ผู้บรรเลงในวง ทั้งทางร้องและดนตรี ไว้ใช้บรรเลงถวายเสมอ ๆ พระยาประสานดุริยศัพท์ คงจะสังเกตเห็นอยู่นานแล้วว่า เพลงภิรมย์สุรางค์นั้น ทั้งบทร้องและทำนองดนตรีมีอยู่เที่ยวเดียว และการดำเนินทำนองครูทัตก็ได้พลิกแพลงแยกแยะออกไปเสียจนห่างไกลทำนอง ๒ ชั้น (คือ เพลงจีนแส) ของเดิม ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงได้คิดแต่งเพลงจีนแสขึ้นเป็น ๓ ชั้น อีกทางหนึ่ง โดยรักษาทำนอง ๒ ชั้นของเดิมไว้โดยตลอดเป็นคนละเพลงกับภิรมย์สุรางค์ และเรียกชื่อตามเดิมว่า "เพลงจีนแส ๓ ชั้น" ต่อให้แก่ข้าราชการผู้บรรเลงปี่พาทย์ในวงปี่พาทย์หลวงตามเสด็จ ทั้งทำนองร้องและทำนองดนตรี สำหรับบรรเลงต่อจากเพลงภิรมย์สุรางค์เหมือนเป็นเที่ยวกลับ ก่อนที่จะบรรเลงเพลงอื่น ๆ

บทร้องเพลงจีนแส (หน้าทับปรบไก่)

เนื้อที่ ๑

แสนสงสารแต่เจ้าสาริกาแก้ว ประหลาดแล้วลับไปในเวลา
หรือหลงเคล้าเสาวคนธ์สุมณฑา เห็นลอยฟ้ามาแล้วสาริกาทอง

(ของเก่า)

เนื้อที่ ๒

นกสาลิกามาพลอดฉอดฉาน นกเอี๋ยงวานไปแถลงแจ้งจิตสมร
นกโนรีฝีปากช่างชะอ้อน ช่วยวิงวอนขนิษฐาให้อาลัย ฯ

(พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๕)

เนื้อที่ ๓

นึกคนึงถึงฝันยิ่งพรั่นใจ เหมือนจะไม่ได้คืนมาเห็นหน้า
พระแข็งขืนฝืนใจไคลคลา เสด็จมาจากแท่นบรรทมใน
ให้กำสรดระทดระทวยองค์ มิใคร่เดินดำรงไปได้
เหลียวหลังสั่งความนางทรามวัย พระมิใคร่จะนิราศคลาดคลา ฯ

(อิเหนา พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒)

บทร้องเพลงจีนแส ๒ ชั้น

เนื้อที่ ๑

จีนแสโศกาน้ำตาตก สองกรข้อนอกเข้าร่ำไห้
ดาวตกก็จะตกตามดาวไป ดาวดวงนี้ไซร้คือตัวกู ฯ

(บทของเก่า)

เนื้อที่ ๒

มัจฉา ช่างฉลาดเสาะหาอาหารหนอ
ไฉนไม่ปรีชากล้าเพียงพอ มาล่อปากปักษาที่ถาลง
สกุณาตาดีฉะนี้แล้ว ยังไม่แคล้วบอเลาเจ้าช่างหลง
อันมนุษย์สุดฉลาดทั้งอาจอง อย่างวยงงให้เหมือนสัตว์บัดสีเอย ฯ

(เรื่องเงาะป่า พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๕)

เพลงจีนขิมเล็ก เถา

ในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย ความนิยมในการบรรเลงเพลงที่มีสำเนียงเป็นต่างภาษาได้เกิดขึ้นมิใช่น้อย เพลงเหล่านี้ บางเพลงก็นำเอาเพลงของชาติอื่นมาใช้ บางเพลงก็แต่งขึ้นเองโดยอาศัยสำเนียงทำนองของชาติอื่นมาเป็นแนวทาง ทุก ๆ เพลงมักจะมีชื่อภาษาบอกสำเนียง แต่เพลงต่าง ๆ เหล่านี้เป็นอัตรา ๒ ชั้น และชั้นเดียวเท่านั้น เช่น เพลงสำเนียงจีนเพลงหนึ่ง เรียกว่า “เพลงจีนขิม” ซึ่งเป็นเพลงอัตรา ๒ ชั้น ใช้สำหรับบรรเลงมโหรีมาแต่โบราณ มาสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ราว ๆ รัชกาลที่ ๑ หรือต้นรัชกาลที่ ๒ การบรรเลงมโหรีนิยมเพลงเล็ก ๆ ต่อท้ายที่เรียกว่า “ออกลูกบท” กันขึ้น ก็ปรากฏตามตำรามโหรีว่าการร้องและบรรเลงเพลงในเรื่องอิเหนา บทพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๑ บทที่ร้องเพลงฉิ่งนั้น กำหนดให้ออกลูกบทเพลงจีนขิม

เมื่อสมัยรัชกาลที่ ๓ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ พระประดิษฐ์ไพเราะ (มี ดุริยางกูร) ซึ่งขณะนั้นยังมิได้รับพระราชทานสัญญาบัตร จึงเรียกกันว่า ครูมี หรือครูมีแขก เป็นครูดนตรีไทยที่มีฝีมือและสติปัญญาสามารถเป็นที่เลื่องชื่ออยู่ในสมัยนั้นได้ยินการบรรเลงดนตรีของชาวจีนผู้หนึ่ง เข้าใจว่าจะบรรเลงด้วยขิม เพราะเมื่อครูมีกลับมาถึงที่พัก ได้แต่งเพลงอัตรา ๒ ชั้น สำเนียงจีนขึ้นเพลงหนึ่ง จากทำนองที่จดจำมาได้จากการบรรเลงของจีนผู้นั้น จึงตั้งชื่อว่า เพลงจีนขิม เหมือนกับเพลงในสมัยอยุธยา หากแต่ได้กำหนดชื่อให้เป็นที่หมายรู้โดยเรียกเพลวจีนขิมสมัยอยุธยาว่า “เพลงจีนขิมใหญ่” และเรียกเพลงจีนขิมที่แต่งขึ้นภายหลังว่า “เพลงจีนขิมเล็ก” ซึ่งได้เรียกกันมาจนบัดนี้

ราวสมัยต้นรัชกาลที่ ๔ พระประดิษฐ์ไพเราะ จึงได้แต่งเพลงจีนขิมเล็ก ๒ ชั้น ของท่านขึ้นเป็นอัตรา ๓ ชั้นอีกขั้นหนึ่ง เข้าใจว่าในเวลาใกล้ ๆ กันนี้เอง ท่านก็ได้แต่งเพลงจีนขิมใหญ่ (เพลงจีนขิมสมัยอยุธยา) ขึ้นเป็นอัตรา ๓ ชั้นด้วย เพราะทั้งสองเพลงมีสำนวนทำนองและท่วงทีเป็นอย่างเดียวกัน

เมื่อปลาย พ.ศ. ๒๔๗๔ นายมนตรี ตราโมท ได้แต่งบทและทำนองร้องเพลงจีนขิมเล็ก ๓ ชั้นขึ้น เพื่อใช้ในการทำแผ่นเสียงของราชบัณฑิตยสภา และเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๒ จึงได้ตัดแต่งทำนองดนตรีและทำนองร้องเพลงจีนขิมเล็กลงเป็นอัตราชั้นเดียว เพื่อร้องและบรรเลงรวมกับของพระประดิษฐ์ไพเราะ (มี ดุริยางกูร) ให้ครบเป็นเถา ดำเนินทำนองแสดงความงามของธรรมชาติ

บทร้องเพลงจีนขิมเล็ก เถา

เนื้อที่ ๑

๓ ชั้น	*ท่อน ๑*	ขึ้นบทเหลาแลอร่ามตามอัคคี	รัศมีสว่างกระจ่างส่อง
	ท่อน ๒	ภาพที่ฉากปักไว้ด้วยไหมทอง	โตคะนองหงส์ฟ้อนมังกรทะยาน
	ท่อน ๓	นางบำเรอเสนอร้องทำนองหวน	ขับครวญขิมคลอซอประสาน
		พวกขันทีคอยขยับรับใช้งาน	น่าสราญรมย์รื่นชื่นวิญญาณ์
๒ ชั้น	*ท่อน ๑*	ที่ระเบียงเรียงแขวนด้วยโคมราย	แสงฉายเฉิดแอร่มแจ่มจ้า
	ท่อน ๒	ตู้กระจกโหลเรียงเลี้ยงปลา	
	ท่อน ๓		ก่อภูผาน้อยน้อยน่าพึงชม
ชั้นเดียว	*ท่อน ๑*	พระพายโบยโชยกลิ่นผกากรุ่น	
	ท่อน ๒		หอมละมุนละไมฟุ้งจรุงฉม
	ท่อน ๓	เลือกล้วนชวนอารมณ์	สำเริงรื่นสราญเอย

(นายมนตรี ตราโมท แต่ง)

เนื้อที่ ๒ (เฉพาะ ๓ ชั้น)

ชี้ชวนให้ชมรุกขชาติ ดอกผลหล่นกลาดสตาหมัน
เหล่าฝูงสุรางค์นางกำนัล ชิงกันเก็บถวายบังอร
มะดีหวีทรงเด็ดดอกสร้อยฟ้า แซมเกล้าพระธิดาดวงสมร
แล้วชวนเก็บองุ่นยี่สุ่นซ้อน หวังจะให้คลายร้อนรำคาญ

(อิเหนา พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒)

เพลงจีนขิมใหญ่ เถา

เพลงจีนขิมใหญ่ เป็นเพลงสำเนียงจีนของเก่า บางทีก็เรียกสั้น ๆ ว่า ขิมใหญ่ เพลงที่มีทำนองไพเราะได้รับความนิยมแพร่หลายมาก ต่อมาราวสมัยรัชกาลที่ ๔ พระประดิษฐ์ไพเราะ (ครูมีแขก) จึงคิดแต่งเพลงขิมใหญ่นี้ขึ้นเป็นอัตรา ๓ ชั้น ดังได้กล่าวมาแล้วในคำอธิบายเพลงจีนขิมเล็ก และต่อมานายมนตรี ตราโมท ได้ตัดแต่งลงเป็นชั้นเดียวให้เป็นสำเนียงจีนครบเป็นเพลงเถา

บทร้องเพลงจีนขิมใหญ่ เถา

เนื้อที่ ๑

๓ ชั้น รื่นรื่นชื่นกลิ่นมณฑาทอง จะโรยร้างห่างห้องเวหาหาว
หอมหวนประหลาดไม่ขาดคราว จนฟ้าขาวดาวเคลื่อนเดือนลับลี้
สำเนียงผู้ใดช่างไพเราะ มาพร้อมเพราะหวานหูอยู่เมื่อกี้
เหมือนหงส์ทองล่องฟ้ามารอรี สำเนียงนี้ขิมน้องสนองนาม

(ของเก่า)

๒ ชั้น ให้หวั่นหวั่นอาวรณ์ถอนฤทัย จะคลาดแคล้วทรามวัยใจวาบหวาม
ดุเหว่าเร่าร้องก้องเขตคาม บอกความจวนแจ้งแสงตะวัน
เสียดายดนตรีที่สดับ จะเลิกลับกลับไปไกลจากฉัน
เสียงขิมยังเพราะเสนาะกรรณ ปิ้มจะเย้ยเพลงสวรรค์ให้พลันอาย

ชั้นเดียว อาทิตย์โปรดข้าอย่าส่องแสง จงเข้าแฝงเมฆพยับดับดวงหาย
เชิญจันทร์ส่องพื้นนภาพราย ช่วยขยายเวลาแห่งราตรี
ให้นานสำราญด้วยขับร้อง ใกล้น้องต้องจิตติดใจพี่
หงส์ทองล่องฟ้ามารอรี ยามราตรีจวนสางสว่างเอย

(พระชาติตระการ แต่ง)

บทร้องเพลงจีนขิมใหญ่ ๓ ชั้น

เนื้อที่ ๒

เที่ยวชมพฤกษาสูงไสว	เงาไม้ร่มรื่นรโหฐาน
บ้างทรงผลปนดอกแบ่งบาน	มะดีหวีเก็บประทานกัลยา
พระบุตรีเก็บแก้วกาหลง	เด็ดดวงพวงประยงค์แซมเกษา
นางกำนัลน้อยน้อยสอยจำปา	บ้างวิ่งมาชิงแบ่งแย่งยื้อ
บางนางง้าวหักกิ่งส้มพวง	มิให้ผลหล่นร่วงบรรจงถือ
บ้างขอร้องให้น้องเถิดที่มือ	นี่แหละหรือว่ารักเพิ่งเห็นใจ ฯ

(อิเหนา พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒ เป็นตอนที่กล่าวถึงนครอันมีระดูจรกาเป็นเจ้าผู้ครองนคร ระดูจรกาผู้นี้มีรูปทรงอัปลักษณ์หนักหนาจะหางามที่ตรงไหนไม่มีเลย แต่ท้าวเธอได้ทรงครุ่นคิดอยู่เสมอที่จะได้สตรีที่งามที่สุดมาเป็นชายา ได้พิจารณาเสาะหานารีผู้เฉิดโฉมทั่วเขตแคว้นแล้ว ก็ไม่พบว่านารีนางใดจะเป็นที่สบพระทัยได้ เมื่อได้ข่าวว่าระเด่นจินดาส่าหรี ธิดาของท้าวสิงหัดส่าหรีมีพระรูปโฉมงดงามหาผู้ใดเปรียบมิได้ก็ทรงดีพระทัย จึงตรัสให้นายช่างวาดภาพไปลักวาดภาพเข้ามาถวาย นายช่างได้หาทางเข้าไปซุ่มซ่อนอยู่ในสวนตอนที่พระธิดาเสร็จประพาสอุทยาน ซึ่งกลายมาเป็นบทร้องเพลงจีนขิมใหญ่ดังกล่าวข้างต้น)

เพลงจีนนำเสด็จ ๓ ชั้น

เพลงจีนนำเสด็จ ๒ ชั้นนี้ หลวงประดิษฐ์ไพเราะ (ศร ศิลปบรรเลง) แต่งขึ้นจากเพลงจีนชื่อว่าจีนฮ่อแห่ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๔ เพลงจีนฮ่อแห่ของเดิมบรรเลงด้วยแตรสังข์ใช้เป็นเพลงสำหรับบรรเลงเวลาพระมหากษัตริย์เสด็จออกขุนนาง ทำนองของเพลงเป็นทำนองที่คึกคักสนุกสนานและร่าเริงคลุกเคล้ากันไป

บทร้องเพลงจีนนำเสด็จ ๓ ชั้น (หรือร้องเป็น ๒ ชั้นก็ได้)

แสนสงสารจิวยี่คราวนี้หนอ ระทดท้อเสียใจไห้สะอื้น
กำเริบฤทธิ์พิษเกาทัณฑ์สู้กลั้นกลืน ลุกขึ้นยืนร้องว่าสุราลัย
ใช้ให้ข้าเกิดประเสริฐสิทธิ์ เรืองฤทธิ์ลือลั่นแผ่นดินไหว
ปราบศัตรูสงครามไม่ขามใคร สถิตในกังตั๋งฝั่งนที
เหตุไฉนให้ขงเบ้งเก่งฉกาจ ใช้เป็นทาสเสียกลจนป่นปี้
ประกาศก้องร้องห้ามได้สามที โรคทวีเสียวซาบปลาบทั้งกาย
กำเริบฤทธิ์พิษเกาทัณฑ์เข้าบรรจบ ล้มสลบนิ่งแน่หมอแก้ไข
พอรู้นึกนึกแค้นแน่นหัวใจ โลหิตไหลอ้าปากรากกระจาย
สู้แข็งขืนยืนตรงดำรงจิต ดวงชีวิตจะวินาศสุดคาดหมาย
อายุได้สามสิบเจ็ดเสร็จวันตาย แสนเสียดายคนดีจิวยี่เอย ฯ

(บทร้องของเก่า)

เพลงจีนลั่นถัน เถา

เพลงนี้ นับเป็นเพลงโบราณแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา บางท่านเรียก สาธุการจีน ใช้ร้องขับลำนำมาก่อน ต่อมาในราวรัชกาลที่ ๔ นิยมเล่นเป็นเพลงชุด คือ (๑) ลั่นถัน (๒) ขวัญอ่อน (๓) ดาวดวงเดียว (๔) จีนใหญ่ แต่การบรรเลงใช้ปี่คู่ คือ ปี่นอกกับปี่ใน จึงเรียกว่า จีนสองเลา เป็นเพลงอัตรา ๒ ชั้น ในสมัยรัชกาลที่ ๖ หลวงประดิษฐ์ไพเราะ (ศร ศิลปบรรเลง) ได้นำเพลงต้น คือ เพลงลั่นถัน ๒ ชั้น มายืดเป็น ๓ ชั้น ขึ้นบรรเลงเมื่อคราวต้อนรับสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงลพบุรีราเมศวร์ (ซึ่งขณะนั้นดำรงพระอิสริยยศเป็นสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ) เสด็จกลับจากยุโรปครั้งที่ ๒ และตัดลงเป็นชั้นเดียว รวมเป็นเพลงเถา ใน พ.ศ. ๒๔๖๗

บทร้องเพลงจีนลั่นถัน เถา

๓ ชั้น	ดูราสุดาดวงเนตร	เจ้าประเวศไปสู่พิมานสวรรค์
	พี่ตั้งหน้าท่าน้องทุกคืนวัน	เพิ่งเห็นขวัญตามาถึงธานี
	อยู่ไยในหน้าพระลานเล่า	ขอเชิญเข้าปรางค์มาศปราสาทศรี
	พี่ขอบใจในสวาทแสนทวี	มิเสียทีที่บำรุงผดุงมา
๒ ชั้น	แต่ยังเยาว์คุ้มเท่าเป็นเอกองค์	ปิ่นอนงค์นางในทั้งซ้ายขวา
	คิดว่าจะไว้ชื่อให้ลือชา	มิรู้ว่าเริงรวยไปด้วยครุฑ
	ด้วยแรงราคจากรสพาราณสี	ไปลองเล่นฉิมพลีอันสูงสุด
	ครั้นเบื่อหน่ายบ่ายเล่ห์เสน่ห์ครุฑ	กลับมายุดย้ายชมสมคนธรรพ์
ชั้นเดียว	หนึ่งแล้วสองมิหนำซ้ำสาม	เจ้าทำงามพักตราน่ารับขวัญ
	เมื่อเป็นหญิงแพศยาอาธรรม์	จะให้เลี้ยงนางนั้นฉันใด

(กากีคำกลอน เจ้าพระยาพระคลัง (หน) แต่ง)

เพลงจิ้งจกทอง เถา

เพลงจิ้งจกทองของเดิมอยู่ในเรื่องเพลงฉิ่งชั้นเดียว มีมาแต่โบราณ ไม่ทราบว่าท่านผู้ใดแต่งไว้ พระยาประสานดุริยศัพท์ (แปลก ประสานศัพท์) ได้สอนเป็นทางปี่ให้นายเทวาประสิทธิ์ พาทยโกศล เป่า ครั้งหนึ่งในงานฉลองพระบรมอัฐิรัชกาลที่ ๕ อันเป็นงานประจำปี ณ วังบางขุนพรหม นายเทวาประสิทธิ์ พาทยโกศล ได้นำวงปี่พาทย์ไปบรรเลงเพลงนี้ ทูลกระหม่อมบริพัตร ฯ ทรงฟัง ก็โปรดรับสั่งถามชื่อเพลงแล้ว ทรงขอโน๊ตสากลให้นายเทวาประสิทธิ์ เขียนส่งเข้ามาถวาย แต่นั้นอีกหลายปี ก็มิได้ทรงขยายเป็นเพลงเถา จนถึง พ.ศ. ๒๔๘๒ - ๒๔๘๔ ขณะประทับอยู่ ณ เมืองบันดุง ประเทศอินโดนีเซีย จึงทรงนิพนธ์เป็นเพลงเถา เสร็จทั้งทางขับร้องและทางเครื่อง ได้ต่อประทานคุณหญิงไพฑูรย์ กิตติวรรณ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๔ ส่วนทางดนตรีทรงเขียนโน๊ตสากล มีลักษณ์สลับซับซ้อนประกอบด้วยเทคนิคพิสดาร บางตอนมีหยุดให้มีเสียง จุ๊ จุ๊ คล้ายเสียงจิ้งจกร้องแทรกออกมาทั้งทางร้องและทางเครื่อง มีเสียงจิ้งจกร้องเหมือนกันหมด

นายเทวาประสิทธิ์ อธิบายไว้ว่า เพลงนี้ไม่ใช่ทางสำหรับบรรเลงแตรวง แต่เป็นทางปี่พาทย์ เพราะมีทางระนาดพิเศษ ทางฆ้อง และทางทุ้มเดี่ยว ที่ทรงเขียนแยกไว้

ด้วย สำหรับเนื้อร้องนั้น ทรงตัดตอนมาจากเสภาเรื่อง ขุนช้างขุนแผน ตอนพลายเพชร พลายบัวเห็นลางร้อย ด้วยสร้อยฟ้ายุพลายยงให้ใช้แสนคำอินทร์มาฆ่าศรีมาลาที่วัดป่าเรไร ซึ่งเป็นตอนปลายของเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน

บทร้องเพลงจิ้งจกทอง เถา

๓ ชั้น	แมงมุมทุ่มอกอัศจรรย์	นกแสกแถกขวัญบนเวหา
	จิ้งจกทักประจักษ์ที่หลังคา	ก็รู้ว่ามารดาเจ้าบรรลัย
	แสนสลดระทดระทวยทอด	ประคองกอดคอน้องเข้าร้องไห้
	โอ้แม่เรานี้คงมีภัย	จะตายแล้วหรือไรไฉนนา
๒ ชั้น	สองราก็พากันร้องไห้	จำเราจะไปยังเคหา
	จะได้รู้ร้ายดีที่มารดา	ว่าแล้วครองผ้าคลาไคล
ชั้นเดียว	เณรบัวจุดไฟใส่โคมแก้ว	ก็คลาดแคล้วลงจากกุฏิใหญ่
	พ้นวัดตัดทุ่งมุ่งไป	เสียงไก่แก้วขันกระชั้นมา

เพลงจีนวังหลวง เถา

เพลงนี้ ๒ ชั้น ของเก่าเรียกว่า จีนหลวง พ.ท.หลวงสราวุธวิชัย (ปุย เสนีย์วงศ์ ณ อยุธยา) เห็นว่าทำนอง ๒ ชั้น มีลีลาและทำนองเพลงสละสลวยจึงได้คิดปรึกษากับ ส.ต.ท. เจือ เสนีย์วงศ์ ณ อยุธยา และร่วมกันยืดขึ้นจากเพลงจีนหลวงดังกล่าวนี้เป็น ๓ ชั้น และตัดลงเป็นชั้นเดียวเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๘ ทำสำเนียงให้เป็นจีนสมกับชื่อ และได้เปลี่ยนเสียใหม่เป็นจีนวังหลวงเพื่อให้เข้าคู่กับจีนวังหลัง ซึ่งเป็นเพลงจีนที่คู่กัน ความหมายของเพลงนี้แสดงอำนาจวาสนาของกษัตริย์ที่ยิ่งด้วยแสนยานุภาพ เป็นเพลงที่มีลีลาเร้าใจไพเราะสละสลวยตลอดทั้งเถา

บทร้องเพลงจีนวังหลวง เถา

๓ ชั้น	โจโฉโจหยินนำทัพหลวง	คุมกระทรวงไพร่พหลพลขันธ์
	ใช้ทหารยี่สิบหมื่นปีนเกาทัณฑ์	พร้อมกันรุมรบเอาเมืองเรา
๒ ชั้น	ขงเบ้งเตียวหุยกวนอู	ออกต่อสู้หลายครั้งก็แพ้เขา
	เสียหายวายวางบางเบา	ให้ข้าเจ้ากับท่านนั้นรีบไป
ชั้นเดียว	ช่วยกันแก้กู้นัครา	แม้นชักช้าเนิ่นนานจะตักษัย
	ครอบครัวจะกระจายพลัดพรายไป	อย่ารำไรไปแล้วได้รีบมา ฯ

(สามก๊กคำกลอน ขันเสนานุชิต (เอก) ผู้แต่ง)

เพลงจีนรำพัด ๒ ชั้น

เพลงจีนรำพัด มีชื่อที่แท้จริงว่า จีนดาวดวงเดียว หากแต่นำมาใช้ร้องประกอบการรำพัดกันเสียจนเป็นประจำ จึงทำให้ได้ชื่อว่า จีนรำพัด ในสมัยอยุธยามีเพลงอยู่เพลงหนึ่ง ที่ชื่อว่า “ดาวดวงหนึ่ง” แต่ก็อยู่ในเรื่อง “เพลงมอญนอกเรื่องเรื่องเพลง” จึงเข้าใจว่าไม่ใช่เพลงนี้และอีกเพลงหนึ่ง ก็คือเพลง “เลี๊ยบแช” เป็นเพลงจีนแท้ ๆ ซึ่งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงนำมาบรรเลงและเรียกว่า “จีนดาวดวงเดียว” (แปลจากชื่อเดิม) เหมือนกัน อันอาจทำให้เกิดความสงสัยขึ้นได้ แต่อย่างไรก็ตาม เพลงทั้ง ๓ นี้ต่างกันเป็นคนละเพลงทั้งนั้น ส่วนเพลงจีนดาวดวงเดียวของเดิมนั้น น่ากลัวว่าจะต้านทานชื่อที่เรียกว่า “รำพัด” ไม่ได้ เพราะแพร่หลายเสียมากแล้ว จึงได้เรียกตามที่รู้จักกัน

บทเพลงจีนรำพัด ๒ ชั้น

ชื่นใจ ที่เงาไม้ราบร่มลมพัดฉิว
หอมกระถินกลิ่นไกลใจริ้วริ้ว หรือใครลิ่วลมแฉลบมาแอบมอง
โลกเรานี้มีอะไรที่ไม่คู่ ได้เห็นอยู่ทั่วถ้วนล้วนเป็นสอง
อันดวงจันทร์นั้นยังมีอาทิตย์ปอง เดินพบพ้องบางคราวเมื่อเช้าเย็น
แต่ตัวเราเหงาอยู่ในโพรงไม้ ถึงพระไทรมีอยู่ไม่รู้เห็น
ยลแต่ฝูงสัตว์ร้ายไม่วายเว้น เป็นเพื่อเล่นพอสบายวายกังวล
ระมาดไม่อยากหนามหรือยามนี้ มายวนยีรำรับกันสับสน
น้อยหรือนั่นสองเสือก็เบื่อคน หมีหยุดค้นผึ้งรวงไม่ห่วงใย
เจ้ากวางทองไม่ปองผลมะรื่น ลองเชิงชื่นชมกันอยู่หวั่นไหว
ถึงเราเดียวก็ไม่เปลี่ยวดวงหทัย อยู่ในกลางสมุลที่คุ้นเคย ฯ

(เงาะป่า พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๕)

เพลงจีนขวัญอ่อน เถา

เพลงนี้ ของเก่ามีแต่เพียง ๒ ชั้น และมีอยู่หลายท่อนด้วยกัน เป็นเพลงที่นักดนตรีนิยมใช้ขับร้องและบรรเลงกันเป็นส่วนมาก และใช้ร้องในตับต่าง ๆ เช่น ตับรามเกียรติ์ หรือในการแสดงละครเป็นต้น นายถิร ปี่เพราะ ได้นำเพลงจีนขวัญอ่อน ๒ ชั้นที่นิยมใช้ขับร้องในเรื่องละครดังกล่าวแล้วมาแต่งขึ้นเป็น ๓ ชั้นและตัดทอนลงเป็นชั้นเดียว ให้ครบเป็นเพลงเถา และคิดทำนองร้องขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๒ ความหมายของเพลงแสดงถึงภาระของผู้ที่กำลังตกอยู่ในห้วงความคิดและตรึกตรอง

บทร้องเพลงจีนขวัญอ่อน เถา

๓ ชั้น ท่านท้าวเตียวอ๋องครองบุรี จำเดิมทีเห็นรูปนางเทพธิดา
ให้มีจิตพิศวงหลงสวาท มิได้ขาดสักคืนวันกระสันต์หา
๒ ชั้น รูปทรงองค์นางติดตามา เสน่หาปั่นป่วนรัญจวนใจ
จะนอนนั่งตั้งคนึงคิดถึงโฉม หวังประโลมเชยชิดพิสมัย
ชั้นเดียว สุดจะอ้นอั้นตันฤทัย คลั่งไคล้ไหลหลงด้วยองค์นาง ฯ

(ยังไม่พบที่มา)

เพลงจีนหน้าเรือ ๒ ชั้น

บทร้องเพลงจีนหน้าเรือ ๒ ชั้น

อั๊วเปงจีนซิวิไลซ์ใคไม่ลู้ พากันลูถูกเล่งไม่เปงเลื่อง
เมืองของอั๊วตงฮั้วล่ามเลือง เปงบ้างเมืองนักปาดฉิลาดนัก
ก็ผมเปียนี้ซิเปงยี่ห้อ บอกเซี่ยงฮ้อไปไหนใคลู้จัก
เมื่อทำผิดโปลิศเขาชอบนัก จับหางเปียฉุดชัดเอาตัวไป
แม้เปงบ๋อยลับซ้ายนายหัวหลั่ง นายเขาสั่งขักเกือกเลือกใหม่ใหม่
ไม่ต้องหาผ้าผ่องให้ล้องใจ เอาหางเปียถูไถเกือกมันลี
แม้เปงกุ๊กทำคัวไม่กัวยาก ไม่ลำบากยากนานการขัดสี
ผ้าเช็ดถ้วยชามอิไลไม่ต้องมี เอาเปียนี้ต่างผ้าน่าชมจริง ฯ

(วิวาห์พระสมุทร พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๖)

เพลงจำปาทองเทศ ๒ ชั้น

บทร้องเพลงจำปาทองเทศ ๒ ชั้น

นั่งเหนือแผ่นผาที่หน้าถ้ำ	เท้าราน้ำเอนอิงพิงพฤกษา
ตะวันชายฉายน้ำอร่ามตาม	ตกตามศิลาซ่ากระจาย
ที่น้ำอันลับช่องมองเห็นพื้น	ปลาน้อยน้อยลอยตื่นดูแหล่หลาย
พ่นน้ำฟูเป็นละอองต้องแมลงตาย	ตกเรี่ยรายเป็นภักษาน่าเอ็นดู
ยามลมตกนกร้องซ้องแซ่เสียง	เสนาะเพียงลำนำเฉื่อยฉ่ำหู
ลำดวนดงส่งกลิ่นประทีนชู	นางโฉมตรูฟังเพลงวังเวงใจ
ประจงจับจะเข้ป่ามาลองเสียง	ดีดสำเนียงไพเราะเสนาะใส
แล้วบรรเลงลำนำคำคมใน	เงาะไม้ไผ่สดับเสียงนั่งเอียงคอ

(เงาะป่า พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๕)

(ฉ)

ทุกท่านที่เคยฟังมโหรีปี่พาทย์และชมการแสดงนาฏศิลป์ของไทย คงจะได้เคยได้เห็นลีลาการฟ้อนรำตลอดจนทำนองเพลง – เนื้อเพลงของเพลงฉุยฉายและเพลงแม่ศรีมาแล้ว เช่น ฉุยฉายพราหมณ์ เป็นต้น

ความจริงเพลงฉุยฉายและเพลงแม่ศรี มิใช่เพลงใช้บรรเลงขับร้องเหมือนอย่างเพลง ๓ ชั้นหรือเพลงเถาโดยทั่วไป แต่บรรเลงประกอบการฟ้อนรำในฉากหนึ่ง ตอนหนึ่ง ซึ่งแสดงถึงการแปลงกาย หรือแต่งตัวให้สวยงามอะไรทำนองนี้ เป็นต้น

เฉพาะเพลงฉุยฉายเป็นเพลง ๒ ชั้นเก่าแก่ มีมาแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา เป็นเพลงทำนองเพลงช้า ส่วนเพลงแม่ศรีนั้นเป็นเพลงเร็วที่ร้องให้จ้าวมาเข้าทรง แต่เพราะเหตุใดเพลง ๒ เพลงนี้ จึงมารวมเข้าเป็นชุดเดียวกันและประกอบการฟ้อนรำแบบฉุยฉาย เช่น ฉุยฉายพราหมณ์ ยังค้นไม่พบ การขับร้องต้องร้องเพลงฉุยฉายก่อนแล้วจึงมาถึงเพลงแม่ศรี เมื่อร้องหมดคำหนึ่ง ปี่จะเป่าว่าเนื้อเลียนแบบคำร้องว่ากันว่าผู้ใดเป่าได้ชัดถ้อยชัดคำราวกับเสียงร้องมากที่สุด นับเป็นผู้ชำนาญการเป่าปี่มากทีเดียว

เพลงฉุยฉาย – แม่ศรี มีผู้แต่งมากมายหลายสิบเนื้อจนอาจกล่าวได้ว่า ชักจะเฟ้อไปเสียแล้ว ในที่นี้ใคร่ขอหยิบยกเอาเนื้อร้องของเพลงฉุยฉาย – แม่ศรีที่เป็นหลักมาตีพิมพ์ไว้รวม ๑๓ เนื้อด้วยกัน

ดังได้กล่าวมาแล้ว ตามแบบแผน เมื่อร้องเพลงฉุยฉายแล้ว ก็จะต้องร้องเพลงแม่ศรีติดต่อกันไป แต่เหตุใดไม่ทราบ บทการแสดงที่มีมาแต่โบราณ มักจะมีแต่บทร้องเพลงฉุยฉาย ไม่มีบทร้องเพลงแม่ศรี เมื่อคราวที่กรมศิลปากรนำชุดต่าง ๆ ที่มีการรำฉุยฉายออกแสดง นายมนตรี ตราโมท จึงต้องแต่งบทร้องเพลงแม่ศรีเพิ่มเติมให้ครบกระบวนการทุกชุด คือ ชุดทศกัณฐ์ลงสวนชุดทำลายพิธีหุงน้ำทิพย์ และชุดหนุมานเข้าห้องวานริน การแต่งบทร้องเพลงแม่ศรีของนายมนตรี ตราโมท ได้ดำเนินตามรอยพระยุคลบาทพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ในบทฉุยฉายชุดพรหมาสตร์ทั้งสิ้น

เพลงฉุยฉาย – แม่ศรี

ฉุยฉายพราหมณ์

เนื้อที่ ๑

ฉุยฉายเอย ช่างงามขำช่างรำโยกย้าย
สะเอวแสนอ่อนอรชรช่วงกาย วิจิตรยิ่งลายที่คนประดิษฐ์
สองเนตรคมขำแสงดำมันขลับ ชม้อยเนตรจับช่างสวนสุดพิศ
สุดสวยเอย ยิ่งพิศยิ่งเพลินเชิญให้งงงวย
งามหัตถ์งามกรช่างฟ้อนระทวย ช่างนาฏช่างนวยสวยยั่วนัยนา
ทั้งหัตถ์ทั้งกรก็ฟ้อนถูกแบบ ดูยลดูแยบสวยยิ่งเทวา

แม่ศรี

น่าชมเอย น่าชมเจ้าพราหมณ์
ดูทั่วตัวงาม ไม่ทรามจนนิด
ดูผุดดูผ่อง เหมือนทองทาติด
ยิ่งเพ่งยิ่งพิศ ยิ่งคิดชมเอย
น่ารักเอย น่ารักดรุณ
เหมือนแรกจะรุ่น จะรู้เดียงสา
เจ้ายิ้มเจ้าแย้ม แก้มเหมือนมาลา
จ่อจิตติดตา เสียจริงเจ้าเอย

(บทละคอนเรื่องพระคเณศร์เสียงา พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๖)

ฉุยฉายกิ่งไม้เงินทอง

เนื้อที่ ๒

ฉุยฉายเอย สองนางเนื้อเหลืองย่างเยื้องกรีดกราย
ห่มผ้าหน้าปัดชาย เครื่องในกายล้วนแต่ทอง
งามครันเป็นขวัญตา เหมือนนางฟ้าลงมาทั้งสอง แม้ผู้ใดมีใจปอง ผีหวังจะถองคนนั้นเอย
ฉุยฉายเอย สองนางช่างกราย มือถือถวายกิ่งไม้
ข้างหนึ่งเงินข้างหนึ่งทอง เป็นของถวายอย่างใหม่ เทอดพระเกียรติท่านไท้กรุงไทยอยุธยา
ให้พวยพุ่งรุ้งเรือง เดินกระเดื่องทั่วหล้า อ่าโถงโรงสภายิ่งกว่าโรงอื่นเอย

แม่ศรี

สองแม่เอย แม่งามหนักหนา
เหมือนดังเทพธิดา ลงมากรายถวายกร
รำเต้นเล่นดูดี ยิ่งกว่ามีมาแต่ก่อน
เว้นแต่ท้ายไม่งอน ไม่เหมือนละครนอกเอย
สองแม่เอย แม่งามงอน
มิ่งแมนแขนอ่อน อ้อนแอ้นประหนึ่งวาด
ไหล่เหลี่ยมเสงี่ยมองค์ คิ้วเป็นวงผิวสะอาด
ดังนางในไกรลาส ร่อนลงมารำเอย

(บทพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว)

ฉุยฉายเบญจกาย

เนื้อที่ ๓

ฉุยฉายเอย จะเข้าไปเฝ้า เจ้าก็กรีดกราย
เยื้องย่างช่างแปลงกาย ให้ละเมียดละม้าย สีดานงลักษณ์
ถึงพระรามเห็นทรามวัย จะฉงนพระทัย ให้อะเหลื่ออะลัก
งามนักเอย ใครเห็นพิมพักตร์ ก็จะรักจะใคร่
หลับก็จะฝัน ครั้นตื่นก็จะคิด อยากเห็นอีกสักนิด หนึ่งให้ชื่นใจ
งามคมดุจคมศรชัย ถูกนอกทะลุใน ให้เจ็บอุรา

แม่ศรี

แม่ศรีเอย แม่ศรีรากษสี
แม่แปลงอินทรีย์ เป็นแม่ศรีสีดา
ทศพักตร์มลักเห็น จะตื่นเต้นในวิญญาณ์
เหมือนล้อเล่นให้เป็นบ้า ระอาเจ้าแม่ศรีเอย
อรชรเอย อรชรอ้อนแอ้น
เอวขาแขนแมน แม้นเหมือนกินรี
ระทวยนวยนาฏ วิลาศจรลี
ขึ้นปราสาทมณี เฝ้าพระบิตุลาเอย

(พระนิพนธ์สมเด็จเจ้าฟ้า กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์)

ฉุยฉายวันทองแปลง

เนื้อที่ ๔

ฉุยฉายเอย เสร็จจำแลงแปลงกาย เยื้องกรายมาในป่า
โอ้พระไวยสายใจ อีกสักเมื่อใดจึงจะมา
แลลอดสอดหา เดินไปคอยท่าทางโน้นเอย

แม่ศรี

แม่ศรีเอย แม่ศรีสาวหงส์
เยื้องย่างมากลางดง ราวกับหงส์เหมราช
ผิวเจ้างามเมื่อยามพิศ งามจริตเมื่อยามผาด
อ่อนระทวยนวยนาด ลีลาศมาเอย ฯ

ฉุยฉายในเรื่องสุวรรณหงส์

เนื้อที่ ๕

สองพราหมณ์ จะไปไหนนิดบ่าวติดตาม
บ่าวพานคลายนายงาม เจ้าค่อยเดินตามกันร่อยร่อย
บุกแฝกแหวกอ้อ ไม่กลัวต่อแตนต่อย ฯ
เดินพลาง ชมไม้ใหญ่สูงยูงยาง
ตะลิงปริงรูปร่าง แคคางขึ้นเชิดชิด
ช่อระย้ารับหน้าฝน ดอกมันหล่นลูกติดฯ
บัดสี ชะดูหรือพี่เจ้าช่างบอก
โน่นต้นอะไรแตกใบอ่อน ช่อเป็นก้อนกำลังออกดอก
โน่นหรือ ยักษีชี้มือว่าต้นมะกอก
ลูกมันดกตกใต้ต้น ดูเกลื่อนกล่นไม่มีดอก ฯ

แม่ศรี

ชมปักษีเอย	ชมปักษีสลับสลอน
โฉบเฉี่ยวเที่ยวจร	จับนอนในพุ่มรก
บ้างเผ่นบ้างโผน	บ้างก็โจนโผผก
บ้างก็กกฟองฟัก	ฉันรักเจ้าปักษีเอย ฯ
โน่นนกอะไรเอย	นั่นหรืออ้อนกแก้ว
จับต้นซองแมว	นกแก้วช่างพลอด
สาวเห็นสาวทัก	สาวรักสาวกอด
สาวสวยระทวยระทอด	กอดคอเจ้าแก้วเอย ฯ
นั่นนกอะไรเอย	โน่นหรือนกโนรี
เคล้าคู่กันจู๋จี๋	จับอยู่ที่กิ่งตะแบก
สีแสดแจดแจ๋	ร้องแกรกแกรแกรก
พูดจาภาษาแขก	ข้ารักเจ้านกโนรีเอย ฯ

ฉุยฉายบททศกัณฑ์ลงสวน

เนื้อที่ ๖

ฉุยฉายเอย	จะไปไหนหน่อยเจ้าก็ลอยชาย
เยื้องย่างเจ้าช่างกราย	หล่อนไม่เคยพบชายนักเลงเจ้าชู้
จะเข้าไปเกี้ยวแม่ทรามสงวน	เจ้าช่างกระบวนหนักหนาอยู่
ฉุยฉายเอย	จะไปไหนนิดเจ้าก็กรีดกราย
เยื้อย่างเจ้าช่างกราย	หล่อนไม่คยพบชายนักเลงเก่งแท้
จะเข้าไปเกี้ยวแม่ทรามสงวน	เจ้าช่างกระบวนเสียจริงเจียวแม่

ยักษีเอย ยักษีโสภณ
เจ้าช่างแต่งตน เลิศล้นหนักหนา
ห้อยไหล่แดงฉาด งามบาดนัยน์ตา
ช่างงามสง่า จริงยักษีเอย
ยักษีเอย ยักษีทศคีร์
วางท่าชรลี ท่วงทีองอาจ
มุ่งใจใฝ่หา สีดานงนาฏ
แล้วรีบยุรยาตร เข้าอุทยานเอย

(นายมนตรี ตราโมท แต่ง)

ฉุยฉายทำลายพิธีหุงน้ำทิพย์

(หนุมานแปลงเป็นทศกัณฐ์เข้าหานางมณโฑ)

เนื้อที่ ๗

ฉุยฉายเอย จะไปไหนนิดก็กรีดกราย
หนุมานทหารนารายณ์ เจ้าช่างแปลงกายเป็นทศพักตร์
งามพร้อมละม่อมเหมาะ จะย่างจะเหยาะก็น่ารัก
ฉุยฉายเอย จะไปไหนหน่อยก็ลอยชาย
เยื้องย่างเจ้าช่างกราย ไปหาโฉมฉายมณโฑนงนุช
กิริยาเจ้าช่างน่าขัน ยืนเล่นแมลงวันอุตลุด

(ของเก่า)

แม่ศรี

ทศศีร์เอย ทศศีร์วายุบัตร
องอาจผาดผุด ดูดุจพญายักษ์
วางปึ่งผึ่งผาย ให้ละม้ายทศพักตร์
น่าชมสมศักดิ์ แต่เผลอพยักขู่เอย
ยักษีเอย ยักษีจำแลง
ท่าทางกล้องแกล้ง กรุ้งกริ่งพริ้งเพรา
แม้จะคันฉันใด ก็หักใจไม่เกา
มุ่งหานงเยาว์ โฉมเจ้ามณโฑเอย ฯ

(นายมนตรี ตราโมท แต่ง)

ฉุยฉายเข้าห้องวานริน

(หนุมานแปลงเป็นมานพ เข้าห้องนางวานริน)

เนื้อที่ ๘

ฉุยฉายเอย จะไปไหนนิดเจ้าก็กรีดกราย
หนุมานทหารนารายณ์ เจ้าช่างแปลงกายเป็นเทพบุตร
รูปร่างก็เฉิดฉาย งามเหมือนนารายน์ทรงครุฑ
ฉุยฉายเอย จะไปไหนหน่อยเจ้าก็ลอยชาย
เยื้องย่างเจ้าช่างกราย เดินลอยชายไปหานงนุช
กิริยาเจ้าน่าขัน ยืนเล่นแมลงวันอยู่อุตลุด

(ของเก่า)

แม่ศรี

กระบี่ศรีเอย กระบี่ศรีจำแลง
รูปร่างกล้องแกล้ง ดูขำดูคม
ใครเห็นถูกจิต ต้องติดอารมณ์
งวยงงหลงชม กระบี่ศรีเอย
กระบี่ศรีเอย กระบี่ศรีแสนคม
ใครเห็นใครชม ชอบอารมณ์ทั่วหน้า
แปลงเหมือนมนุษย์ สวยสุดโสภา
แล้วรับไคลคลา เข้าสู่ถ้ำเอย ฯ

(นายมนตรี ตราโมท แต่ง)

ฉุยฉายอินทรชิตแปลงเป็นพระอินทร์

เนื้อที่ ๙

ฉุยฉายเอย ช่างเบือนบิดนิมิตรกาย
เยื้องยาตรนาดกรกราย งามเฉิดฉายเป็นหนักหนา
เหมือนราวกับรูปที่ช่างแกะ งามจริงเทียวแหละเหมือนเจ้าเทวา
ฉุยฉายเอย ช่างบิดเบือนได้เหมือนหมาย
โฉมเฉิดเลิศโฉมชาย รูปยักษ์หายไปจนหมด
อรชรอ้อนแอ้นเอวกลม ดูช่างน่าชมสมเกียรติยศ

แม่ศรี

ยักษีเอย ยักษีจำแลง
รูปร่างกล้องแกล้ง ดูขำดูคม
ใครเห็นถูกจิต ต้องติดอารมณ์
งวยงงหลงงม ชมยักษีเอย
ยักษีเอย ยักษีแสนสวย
เอวอ่อนระทวย สำรวยทั่วตน
แปลงเหมือนอมรินทร์ ปิ่นฟ้าเวหน
ชะช่างทำกล จริงยักษีเอย

(ชุดแผลงศรพรหมาสตร์ พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๖)

ฉุยฉายศูรปนขาแปลง

เนื้อที่ ๑๐

ฉุยฉายเอย	เสร็จจำแลงแปลงกาย จะตามชายไปให้ทัน
นักพรตช่างงามวิไล	แต่งตัวเราไซร้ไปให้คมสัน
นุ่งผ้าใหม่สะไบหอม	ให้พริ้มพร้อมทุกสิ่งอัน
อีกเพชรพรายพรรณ	เห็นกระนั้นคงติดใจ
น่าเสียดายเอย	อยากจะส่องพระฉาย หัดแย้มพรายให้ยั่วยวน
กระจกในไพรหาที่ไหนมา	ช่างเถอะเจรจาและแย้มสรวล
ให้เสียงอ่อนหวานกระบิดกระบวน	คงตามลามลวนมาชวนเราเอย

แม่ศรี

แม่ศรีเอย	แม่ศรีโฉมเฉลา
แต่งจริตให้พริ้งเพรา	เจ้าหนุ่มจะได้หลง
ต้องทำแสนงอน	ควักค้อนให้งวยงง
แม้มาต้ององค์	จะสลัดปัดกรเอย
แม่แล่นตัวเอย	แม่จะแกล้งเล่นตัว
แม้มากอดพันพัว	เราจะหยิกเราจะตี
อยากมาหลงทำไม	จะยั่วให้สิ้นดี
แทบเป็นบ้าครานี้	ที่ในกุฏีเจียวเอย

ฉุยฉายยอพระกลิ่น

เนื้อที่ ๑๑

ฉุยฉายเอย	ชำเลืองเยื้องกราย เลียบชายมาในป่า
เครื่องประดับวะวับแวมแสง	ขาวเขียวแดงเพชรนิลจินดา
งามสรรพงามจับนัยน์ตา	พระมณีเห็นหน้าจะบ้าใจเอย
สายสวาท	ระทวยนวยนาดวิลาศวิไล
นวลละอองสองแก้ม	ยิ้มแย้มอยู่แจ่มใส
พระมณีเห็นเมื่อไร	ใจจะขาดลงรอนรอน

นงเยาว์ ชะโงกโตรกเขาดูเงาชโลทร
ลมพัดกระเด็นอยู่เส้นเดียว นิ้วกรีดพิศเหนี่ยวลงแนบจอน
จะแต่งเติมนอกทัดดอกไม้ซ้อน ให้งามงอนอ่อนใจพระมณี
ตรวจตรา เหลียวซ้ายแลขวาหามาลี
เห็นดอกทับทิมที่ริมวารี เทวีเจ้าก็เด็ดมาทัด
ยิ่งงามคมสมพักตร์ พระมณียิ่งจะหนักอกอัด

แม่ศรี

แม่ศรีเอย แม่ศรีแสดจัด
พูดคล่องไม่ข้องขัด สารพัดจะน่าฟัง
เตรียมจะล้อพระมณี ให้ภูมีเธอจังงัง
ใจหนุ่มคงคลุ้มคลั่ง น่าฟังเจ้าแม่ศรีเอย
สะไบสีลิ้นจี่เอย เจ้าค่อยจรลีมาที่ศาลาลัย
เจ้าจะลวงดูท่วงที พระมณีพิชัย
ดัดจริตให้ติดใจ รักเจ้าสะไบสีเอย

ฉุยฉายฮะเนา

เนื้อที่ ๑๒

ฉุยฉายเอย
ผ้าห้อยปล่อยกระจาย แต่ใจชายยังริ้วริ้ว
นุ่งโมรีสีแดงฉูดฉาด ขาวม้าเขียวคาดเข้าไว้ออกติ้ว
ลมพัดสะบัดต้องฟ่องปลิว หญิงหรือจะไม่ลิ่วติดคิ้วพรู
อกเต้นเอย
ทักทักทึกทึกนึกเขม้น จะใคร่เห็นเจ้าทรามวัย
ได้พบในฝันมันไม่เหมือนจริง ใจเจ้าจะนิ่งอยู่ได้ไฉน
หน้ากรุ้มกริ่มยิ้มละไม จะซ่อนเท่าไรมันไม่มิดเม้น

แม่ศรี

แม่ศรีเอย	แม่ศรีบานเย็น
พี่ได้เคยเห็น	นั่งกับแม่ฮอยเงาะ
แม่แกนิ่วหน้า	น้ำตาลงเผาะเผาะ
งอนง้อฉอเลาะ	เหลือละแม่ศรีเอย

แม่รวยระรื่นเอย

เมื่อยามแช่มชื่น	ซ่อนยิ้มยวนยี
ลักยิ้มมันยังฟ้อง	ว่านางน้องเจ้ายินดี
น่ารักเต็มที	แม่รวยระรื่นเอย

(เงาะป่า พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๕)

ชุมนุมฉุยฉาย

เนื้อที่ ๑๓

นายมนตรี ตราโมท ได้แต่งบทร้องเพลงฉุยฉายไว้อีกหนึ่งชุด มีทั้งบทร้องเพลงฉุยฉายและเพลงแม่ศรี เป็นบทที่แต่งขึ้นเพื่อให้ตัวรำมีทั้งพระ นาง ยักษ์ ลิง และพราหมณ์รำไปด้วยกัน เรียกว่า ชุมนุมฉุยฉาย การดูรำฉุยฉายชุดนี้ ไม่ใช่ดูเพื่อชมความงดงามอ่อนช้อยของท่ารำ จะต้องดูเพื่อเปรียบเทียบท่ารำของตัวละคอนต่าง ๆ ดูเพื่อแปลก ๆ ขัน ๆ เล่นเท่านั้น บทร้องชุมนุมฉุยฉายที่ นายมนตรี ตราโมท แต่งขึ้น มีดังนี้

– ปี่พาทย์ทำเพลงวรัว –

ร้องฉุยฉาย

ฉุยฉายเอย	สำรวยร่างทั่วสรรพางค์กาย
เยื้องยาตรนาฏกรกราย	รำฉุยฉายให้เลอเลิศ
ใครเห็นใครชมว่าคมขำ	ศิลปฟ้อนรำช่างงามประเสริฐ
โฉมเฉิดเอย	งามจริงพริ้งเพริศทั้งผาดทั้งพิศ
พระก็งามพราหมณ์ก็สวย	ยักษีสำรวยนางวิไลไว้จริต
ลิงทรงอาภรณ์บวรวิจิตร	เสาวภาคโสภิตทั่วทั้งเบญจพรรค์

ร้องแม่ศรี

โฉมศรีเอย	โฉมศรีศิลปิน
สรรพกิจสังคีตศิลป	เสริมสุขเกษมสันต์
กล่อมใจให้ไร้โศก	จรรโลงโลกหฤหรรษ์
ยิ้มแย้มหากัน	ด้วยจิตมั่นไมตรีเอย
ศรีสวัสดิ์เอย	ศรีสวัสดิ์วัฒนา
ขอทุกท่านที่มา	สุขระรื่นชื่นฤดี
ชมงานมหกรรม	มีร้องรำและดนตรี
ทุกข์ภัยอย่าได้มี	สบแต่ศรีสวัสดิ์เอย

– ปี่พาย์ทำเพลงเร็ว – ลา –

(ช)

เพลงชมแสงจันทร์ เถา

เพลงนี้ ทำนองเดิมเรียกชื่อว่าเพลงต้นบรเทศในอัตรา ๒ ชั้นและชั้นเดียว อยู่ในเพลงสองไม้และเพลงเร็ว ของเพลงเรื่องเต่ากินผักบุ้ง แต่ที่ไม่ทำเป็นเพลงเถา โดยมี ๓ ชั้น ๒ ชั้นและชั้นเดียวนี้ ได้แปลงทางให้มีทำนองผิดเพี้ยนไป กลายมาเป็นรูปเพลงทิ้งท้ายจังหวะ มีทำนองขึ้นประโยคเลียนกันและท้ายประโยคแยกกันเปลี่ยนท่อนทีหนึ่งจึงจะเปลี่ยนทำนองต้นประโยคทีหนึ่ง นายกล้อย ณ บางช้าง เป็นผู้แต่งทำนอง ๓ ชั้นและ ๒ ชั้น แล้วจึงมีผู้ถอดลงมาเป็นชั้นเดียว จากรูปประโยคเพลงในทำนอง ๓ ชั้นนั้น ต่อมาหลวงประดิษฐ์ไพเราะ (ศร ศิลปบรรเลง) แต่งทำนอง ๓ ชั้นขึ้นเป็นอีกทางหนึ่งจากเพลงต้นบรเทศ เป็นทางกรอให้ชื่อว่าเพลงชมแสงจันทร์

บทร้องเพลงชมแสงจันทร์ เถา

๓ ชั้น	สวมสอดกอดประทับไว้กับทรวง	โอ้เจ้าดวงยิหวาอย่าโหยให้
	ครั้งนี้เป็นกรรมจะจำไกล	ถึงพี่ไปไม่ช้านานนัก
	พระอุ้มน้องประคองขึ้นบนเพลา	พี่แสนทุกข์ด้วยเจ้าเพียงอกหัก
	แต่อาวรณ์ถอนจิตแล้วพิศพักตร์	เหมือนจะไกลน้องรักสักร้อยปี
๒ ชั้น	มิไปเล่าเขาจะเห็นแยบคาย	จะอุบายมิให้สงสัยพี่
	โฉมเฉลาเจ้าค่อยอยู่จงดี	อย่าทวีเทวษโศกา
	จึงเรียกสองกัลยาเข้ามาสั่ง	พี่อยู่หลังระวังขนิษฐา
	สั่งเสร็จเสด็จไคลคลา	แล้วผันพักตรามาดูน้อง
ชั้นเดียว	กลับมาสวมสอดกอดนางไว้	โอ้กรรมจำใจจะไกลห้อง
	พี่พาเจ้ามาไว้ในถ้ำทอง	แล้วสลัดซัดน้องไว้เดียวดาย

(อิเหนา พระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๒ ตอนเมื่ออิเหนาลักพาระเด่นบุษบามาอยู่ในถ้ำกลางป่าลึกนอกเมืองดาหา เมื่อได้ตัดสินใจแล้วว่าจะต้องกลับเข้าไปแก้สงสัยในเมืองดาหา จึงเตรียมตัวที่จะออกไปพบปะกับระดูจรกา แต่ความเป็นห่วงบุษบาจึงก่อให้เกิดความวุ่นวายลังเลใจเป็นที่สุด เวียนเข้าเวียนออกไม่ตกลงใจให้เด็ดขาดลงไปได้ ในที่สุดความจำเป็นที่จะต้องออกไปพบก็มีน้ำหนักมากกว่า ทำให้อิเหนาต้องจำใจไป แต่ถึงกระนั้นก็ใช่ว่าจะไปได้ง่าย ๆ เสียเลยทีเดียว ดังปรากฏตามบทร้องข้างต้นซึ่งแสดงให้เห็นถึงความเป็นห่วงหน้ากังวลหลังของอิเหนายุ่งอยู่)

เพลงช้างประสานงา เถา

เพลงช้างประสานงาชั้นเดียว อยู่ในเรื่องเพลงฉิ่งและทำนอง ๒ ชั้น ใช้ร้องประกอบการแสดงละคอนมาแต่โบราณ เพลงนี้มีผู้แต่งขึ้นเป็น ๓ ชั้น หลายท่านด้วยกัน ทางของนายจิตต์ เสนีย์วงศ์ ณ อยุธยา ก็เป็นทางหนึ่งที่นิยมกัน ซึ่งได้แต่งขึ้นไว้เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๕ โดยมุ่งให้มีความหมายถึงการต่อสู้กันด้วยการชนช้างที่เรียกว่ายุทธหัตถี

บทร้องเพลงช้างประสานงา เถา (ปรบไก่)

เนื้อที่ ๑

๓ ชั้น	เมื่อสมเด็จพระนเรศวรมหาราช	ทรงกู้ชาติกระทำยุทธหัตถี
	ขับคชาชะล่าไล่หมู่ไพรี	ทิ้งโยธีทวยหาญชาญฉกรรจ์
๒ ชั้น	พระทรงศักดิ์ชักคเชนทร์เบนเข้ารบ	พัทธะกอล่อตลบแล้วเหหัน
	สองช้างประสานงาสง่ายัน	พลายทรงธรรม์แบกถนัดงัดกลางทรวง
ชั้นเดียว	พระนเรศวร์ทรงสังเกตสบโอกาส	ก็โถมฟาดฟันตะแบงพระแสงจ้วง
	เต็มพระหัตถ์ถนัดแรงแล่งตัดทรวง	อุปราชาร่วงพิราลัย

(พ.ท.หลวงสราวุธวิชัย (ปุย เสนีย์วงศ์ ณ อยุธยา) แต่ง)

เนื้อที่ ๒

๓ ชั้น	พระเอกาทศรถรัชทายาท	เมื่อเชษฐาธิราชเริงศึกสู้
	เห็นพี่เลี้ยงอุปราชราชศัตรู	คอยทีอยู่ตรงหน้าคชาทรง
๒ ชั้น	พลางไสช้างวางวิ่งชิงเชิงศึก	ช้างสะอึกเริงมันทันประสงค์
	ถีบทะยานประสานงากล้าทะนง	เข้าแบกงัดสะบัดลงระเริงแรง
ชั้นเดียว	มางจาชะโรพลางโต้รบ	ไม่อาจหลบอุตลุดประยุทธ์แย่ง
	โอ้อนาถจะถึงฆาตช้างพลาดแพลง	ต้องพระแสงง้าวดิ้นสิ้นชีวัน

(พ.ท. หลวงสราวุธวิชัย (ปุย เสนีย์วงศ์ ณ อยุธยา) แต่ง)

เนื้อที่ ๓

๓ ชั้น	นัยเนตรแลลอดสอดหา	พอปะตามาพบประสบสอง
	ซ่านเสียวสวาทวาบปลาบปอง	กลศรเสียบต้องตายัน
๒ ชั้น	ต่างกำหนัดหัททัยใหลหลง	หวังพะวงวุ่นรัญจวนป่วนปั่น
	สองจิตสองคิดประจวบกัน	สาวสวรรค์เพียงจะสิ้นละอายองค์
ชั้นเดียว	งามพักตร์พักตร์เพียงบุหลันฉาย	งามกายผายผงาดดังราชหงส์
	งามตาตาคมสมทรง	งามคิ้วคิ้วก่งขลับดำ ฯ

(จากเรื่องกากีคำกลอน เจ้าพระยาพระคลังหน แต่ง)

เนื้อที่ ๔ (เฉพาะ ๓ ชั้น)

ขอถวายอภิวาทบาทบงส์	พระผู้ทรงปรานีดนตรีสยาม
ให้รู้วิชาสง่างาม	พยายามหาเลี้ยงชีพโดยชอบธรรม
ทั้งดำรงวงศ์ตระกูลให้ผ่อนแผ้ว	ไม่เสียแถวผู้ดีที่ขยัน
พระทรงคุณล้นพ้นที่จะรำพรรณ	เราพร้อมกันตั้งใจถวายพระพร

เพลงชมสวนสรรค์ เถา

เพลงนี้ แต่เดิมเป็นเพลง ๒ ชั้น อยู่ในเรื่อง “จีนแสเรื่องเล็ก” ครั้งมาในกลางรัชสมัยแห่งสมเด็จพระปิยมหาราช ครูปุย บาปุยะวาทย์ ได้แต่งขึ้นเป็น ๓ ชั้น และต่อมามีผู้ตัดแต่งลงเป็นชั้นเดียวให้ครบเป็นเถา เพลงชมสวนสวรรค์นี้มี ๒ ท่อน ท่อนหนึ่งมี ๑๒ จังหวะ ท่อน ๒ มี ๔ จังหวะ และมีสร้อยอีก ๔ จังหวะ

บทร้องเพลงชมสวนสวรรค์ เถา

๓ ชั้น	โจนลงกลางชานร้านดอกไม้	ของขุนช้างปลูกไว้อยู่ดาษดื่น
	รวยรสเกสรเมื่อค่อนคืน	ชื่นชื่นลมชายสบายใจ
	กระถางแถวแก้วเกดพิกุลแกม	ยี่สุ่นแซมมะสังดัดดูไสว
	สมอรัดดัดทรงสมละไม	ตะขบข่อยคัดไว้จังหวะกัน
๒ ชั้น	ตะโกนาทิ้งกิ่งประกับยอด	แทงทวยทอดอินพรมนมสวรรค์
	บ้างผลิดอกออกช่อขึ้นชูชัน	แสงพระจันทร์จับแจ่มกระจ่างตา
	ยี่สุ่นกุหลาบมะลิซ้อน	ซ่อนชู้ชูกลิ่นถวิลหา
	ลำดวนกวนใจให้ไคลคลา	สายหยุดหยุดช้าแล้วยืนชม
ชั้นเดียว	ถัดถึงกระถางอ่างน้ำ	ปลาทองว่ายคล่ำเคล้าคลึงสม
	พ่นน้ำดำลอยถอยจม	น่าชมชักคู่อยู่เคียงกัน

(เสภาเรื่องอิเหนา พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒ ตอนที่ ๑๗ ขุนแผนขึ้นเรือนขุนช้าง ได้นางแก้วกิริยา)

เพลงช้าโหย

บทร้องเพลงช้าโหย

คิดพลางทางทรงกรรแสงร่ำ ชรอยกรรมทำไว้เป็นหนักหนา

(สร้อย)

เดิมพลัดกำจัดจากพารา มาอยู่คูหาค่อยคลายใจ

(อิเหนา พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒)

เพลงช้อนแท่น

บทร้องเพลงช้อนแท่น

จึงเห็นท้าวมหาชมภู บรรทมหลับอยู่บนที่
มีความชื่นชมยินดี ขุนกระบี่ช้อนแท่นอลงการ
ได้ด้วยศักดาวราวุธ ดังครุฑจับนาคตัวหาญ
เหาะขึ้นสู่พื้นคัคนานต์ ลูกพระสุริฉานก็ตามมา

(รามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๑)

เพลงชมตลาด ๒ ชั้น

เพลงนี้นิยมใช้เป็นเพลงสำหรับขับร้องชมบ้านชมเมืองและชมการแต่งตัวในการแสดงละคอนในและละคอนนอกมีมาแต่โบราณ ต่อมามีผู้นำมาร้องประกอบการแสดงท่ารำ ด้วยการร้องบอกชื่อท่ารำ

เนื้อที่ ๑

เป็นโกสีย์ทรงเครื่องเรืองอร่าม ล้วนแก้วเก้าวาววามเวหา
จับพระแสงพรหมาศยาตรา เสด็จมาเกยสุวรรณทันใด ฯ

(รามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒)

เนื้อที่ ๒

โอ้ศาลงามประเสริฐเพริศแพร้ว ล้วนแล้วด้วยอุไรไพจิตร
พระวิมานสามหลังดังนฤมิต มีระเบียงต่อติดเป็นวงกง
พื้นสะอาดลาดล้วนศิลาเลี่ยน แลเตียนไม่มีธุลีผง
ที่สถานลานวัดจังหวัดวง บรรจะปรายโปรยโรยทราย
รุกขชาติดาษดาน่าชม รื่นร่มใบบังสุริย์ฉาย
น่าเที่ยวน่าเล่นเย็นสบาย มาเถิดมารำถวายเทวา

(อิเหนา พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒ ตอนตัดดอกไม้ฉายกริช)

(ญ)

เพลงญี่ปุ่นฉะอ้อน เถา

เพลงญี่ปุ่นฉะอ้อน ๒ ชั้น เป็นเพลงที่ใช้ร้องในการแสดงละครร้อง หม่อมต่วน วรวรรณ (ม.ล. ต่วน มนตรีกุล) เป็นผู้แต่งขึ้นให้ละคอนร้องคณะปรีดาลัยใช้ร้องในการแสดง เนื่องจากทำนองเพลงมีความไพเราะ จึงมีผู้นำมาร้องกันสืบต่อมา หลวงประดิษฐ์ไพเราะ (ศร ศิลปบรรเลง) ได้นำเพลงนี้มาแต่งขยายขึ้นเป็นอัตรา ๓ ชั้น และตัดลงเป็นชั้นเดียว เพื่อบรรเลงได้ครบเป็นเถา ซึ่งเป็นเพลงที่ไพเราะน่าฟังเพลงหนึ่ง

บทร้องเพลงญี่ปุ่นฉะอ้อน เถา

๓ ชั้น	โอ้ว่าเจ้าเสาวภาคย์ของพี่เอ๋ย	เมื่อไรเลยจะได้ชมสมสอง
	พอพลบค่ำคร่ำครวญถึงนวลน้อง	จวบจนย่ำยามสองฆ้องประโคม
	แต่ข่าวคำร่ำลือแล้วมิหนำ	พี่ยังซ้ำฟังซอยอรูปโฉม
	เหมือนพระเมรุเอนทับทรวงโทรม	แสนโทรมนัสนึกไม่นิทรา
๒ ชั้น	ให้เคลิ้มคลุ้มกลุ้มจิตผิดสังเกต	ภูวเรศรัญจวนครวญหา
	ให้อาลัยในสองวนิดา	สุดแสนเสน่หาอาวรณ์
	เผยพระแกลแลดูแสงเดือน	ดังพักตร์เพื่อนแพงทองสองสมร
	เคลิ้มเห็นเป็นสองบังอร	มาแนบนอนบนที่แท่นสุวรรณ
ชั้นเดียว	นักสนมก้มกรานอยู่งานถวาย	พระแย้มยิ้มพริ้มพรายเข้ารับขวัญ
	ครั้นรู้ว่าสาวสุรางค์นางกำนัล	ทรงธรรม์ขวยเขินสะเทิ้นใจ
	ด้วยแรงฤทธิ์วิทยาอาคม	ในอารมณ์ร้อนรนหม่นไหม้
	เหมือนบ้าหลังคลั่งคลุมกลุ้มใจ	คว้าไขว่กอดเขนยเชยชม

(พระลอนรลักษณ์ พระราชนิพนธ์ในกรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเสพย์)

(ด)

เพลงดอกไม้ไทร เถา

เพลงดอกไม้ไทร ๒ ชั้น เป็นเพลงโบราณสมัยกรุงศรีอยุธยา สำหรับมโหรีบรรเลง รวมอยู่ในเพลงตับ เรื่องสระบุหร่ง ซึ่งมีอยู่ด้วยกัน ๑๘ เพลง และมีเพลงดอกไม้ตานีเป็นเพลงคู่อยู่รอง มาในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ เพลงดอกไม้ไทรได้เข้ามาอยู่ในเพลงเรื่องทำขวัญ (หรือเวียนเทียน) โดยมีเพลงดอกไม้ไพรเป็นเพลงคู่อยู่รอง และเมื่อประมาณ พ.ศ. ๒๔๘๐ ในการประชุมคณะกรรมการตรวจสอบเพลงไทยเป็นโน๊ตสากล จางวางทั่ว พาทยโกศล ได้เสนอมอบเพลงดอกไม้ร่วงให้เข้ามาอยู่ในอันดับติดต่อเป็นชุดกับดอกไม้ไทรและดอกไม้ไพรในเรื่องทำขวัญอีกเพลงหนึ่ง ซึ่งท่านเจ้าของบอกว่าหวงแหนเป็นนักหนา เพลงดอกไม้ไทย ๒ ชั้นนี้ นอกจากบรรเลงอยู่ในเรื่องแล้ว ยังชักออกมาใช้ร้องประกอบการแสดงโขนละคอนทั่วไปด้วย ต่อมาถึงสมัยรัชกาลที่ ๕ พระยาประสานดุริยศัพท์ (แปลก ประสานศัพท์) จึงได้คิดแต่งเพลงดอกไม้ไทรขึ้นเป็น ๓ ชั้น ทั้งทางร้องและทางดนตรี มาเมื่อนิยมบรรเลงเพลงเถากันขึ้นในรัชกาลที่ ๖ จึงมีผู้ตัดลงเป็นชั้นเดียวอีกอัตราหนึ่งให้ครบเป็นเถา เพลงนี้มีความหมายถึงการชมบุปผชาติอันงามตระการตาด้วยความสุขอย่างเยือกเย็น

บทร้องเพลงดอกไม้ไทร เถา

เนื้อที่ ๑

๓ ชั้น	พฤกษาชาติดาษดกดอกหอม	ปลูกล้อมพลับพลาสะตาหมัน
	ลมหวนอวลกลิ่นระคนกัน	ยิ่งกระสันรัญจวนป่วนใจ
๒ ชั้น	คิดคะนึงถึงองค์พระพี่	อนิจจาป่านนี้จะเป็นไฉน
	พระหัตถ์ประทับทรวงอรทัย	พลางสะท้อนถอนใจใคร่ครวญ
ชั้นเดียว	จึงสั่งกิดาหยันทันที	ให้เล่นมโหรีที่ในสวน
	พอพาใจให้คลายรัญจวน	ปั่นป่วนฤทัยไปมา

(บทละคอนเรื่องอิเหนา พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒)

เนื้อที่ ๒ เฉพาะ ๓ ชั้น

หน้าเอยเจ้าหน้างาม ทรามเสน่ห์เจ้าเนื้อนวลหงส์
เยาวสรรพสรรพางค์สำอางองค์ ยงยิ่งใช่แสร้งแกล้งกล่าวน้อง
สร้อย รักแก้ว ของน้องเอย
น่าชมสมทรงบงกชมาศ งามบาดตาพี่ไม่มีสอง
พักตราดังดวงมณฑาทอง นวลละอองรูปทรงดังหงส์บิน
สร้อย รักแก้วของน้องเอย

เพลงดอกไม้ไพร ๓ ชั้น

เพลงดอกไม้ไพรนี้ แต่งขึ้นเพื่อใช้เป็นคู่กับเพลงดอกไม้ไทร เพราะสำเนียงและทำนองเพลง ตลอดจนชื่อเพลงคล้ายคลึงกัน ที่แตกต่างกันก็เพียงแต่ท่อน ๑ จังหวะที่ ๒ – ๓ ต่างเสียงกัน ส่วนในท่อน ๒ นั้น ก็ได้ตัดออกเสีย ๒ จังหวะ จึงเหลือเป็นท่อนละ ๔ จังหวะเท่ากัน เพลงนี้ ท่านผู้ใดแต่งขึ้นเมื่อใด ยังค้นหาหลักฐานไม่พบ แต่ทำนอง ๒ ชั้นเป็นเพลงในชุดเรื่องทำขวัญ (หรือเวียนเทียน)

บทร้องเพลงดอกไม้ไทรไพร ๓ ชั้น

ดอกไม้ จะอบร่ำทำให้เป็นบุหงา
ไว้ถวายสมเด็จพระรามา เมื่อเวลาเข้าที่บรรทมใน
พระต้องพรากจากเมืองมาอยู่เปลี่ยว เวลาเที่ยวพอจะลืมทุกข์ได้
เวลานอนทุกข์ทับคับหัวใจ อาศัยกลิ่นดอกไม้พอชวนลืม ฯ

(จากบทละคอนดึกดำบรรพ์เรื่องรามเกียรติ์ ตอนศูรปนขาตีสีดา พระนิพนธ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้า กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์)

เพลงเดือนหงายกลางป่า

เพลงเดือนหงายกลางป่า เป็นเพลงคู่กันกับเพลงน้ำลอดใต้ทราย เป็นเพลงสมัยอยุธยา ไม่ทราบว่าท่านผู้ใดเป็นผู้แต่งขึ้น

บทร้องเพลงเดือนหงายกลางป่า

เดินเอ๋ยเดินทาง	ตามหว่างแนวเนินสิงขร
พฤกษาสองข้างที่ทางจร	บ้างระบัดใบอ่อนออกผกา
ปริงปรางลางต้นผลดก	คณานกจับจิกเป็นภักษา
ลดาวัลย์พันพุ่มอำภา	สายหยุดย้อยระย้ายมโดย ฯ

เพลงดาวจระเข้ เถา

เพลงดาวจระเข้ ๓ ชั้น เดิมเป็นเพลงของคณะดนตรีไทย ตำบลบ้านลุ่ม จังหวัดนนทบุรี ซึ่งแต่ขึ้นจากเพลงเขมรเอวบางอย่างซ่อนเงื่อน ต่อมาหลวงประดิษฐ์ไพเราะ (ศร ศิลปบรรเลง) ได้แต่งเพลงจระเข้หางยาวขึ้นเป็นอัตรา ๔ ชั้น ตั้งชื่อว่า เพลงดาวจระเข้ ซึ่งใช้บรรเลงกันอยู่จนบัดนี้

บทร้องเพลงดาวจระเข้ เถา

๔ ชั้น	ดาวจระเข้เร่ตัวเอาหัวคล้อย	ตะละลูกสุกย้อยเมื่อยามสาม
	ขัตฤกษ์เลิกเมฆวิเวกงาม	ละลิ่วลอยเลื่อนตามนภาลัย
๓ ชั้น	น้ำค้างขังหยดลงร่มพฤกษ์	เมื่อยามดึกขังตองลงนองไหล
	เงียบสารพัดสัตว์สงัดไพร	ดาวจระเข้นี้ไซร้มีหางยาว
๒ ชั้น	เหล่าดาวม้าดาวพระเสาร์ดาวลูกไก่	ทำให้ใฝ่ชมเพลินบนเหินหาว
	โอ้จักรวาลนี้ไฉนใยอะคร้าว	ดังเพชรพราวระยิบยับจับนัยน์ตา
ชั้นเดียว	ดาวพระศุกร์สุกกลางนภากาศ	ยามนิราศร้างนุชสุดคว้าหา
	ลมชวนรวยรินกลิ่นมาลา	ใจพะว้าพะวังครวญถึงนวลอนงค์

(๓ ชั้นของเก่า ส่วน ๒ ชั้นและชั้นเดียวของจันทนา พิจิตรกุรุการ)

(ต)

เพลงต่อยรูป เถา

เพลงต่อยรูป ๒ ชั้น เป็นของเก่า ครูเพ็งเป็นผู้แต่งขึ้นเป็น ๓ ชั้น และเมื่อราว พ.ศ. ๒๔๗๘ นายมนตรี ตราโมท ได้ตัดแต่งชั้นเดียวขึ้น เพื่อให้ครบเป็นเถา บทร้องของเดิมมีแต่เพียง ๓ ชั้น ขึ้นต้นว่า “แว่วแว่วอยู่ข้างในจะใคร่รู้ ฯ ล ฯ” ยังค้นไม่พบว่าอยู่ในเรื่องอะไร เพราะฉะนั้น เมื่อได้ทำให้เป็นเพลงเถาขึ้น จึงได้คัดกลอนจากเรื่องพระอภัยมณี ตอนพระอภัยมณีหลงรูปนางละเวง มาใช้เป็นบทร้องให้ครบเถา

บทร้องเพลงต่อยรูป เถา (หน้าทับปรบไก่)

เนื้อที่ ๑

๓ ชั้น	พอพลบค่ำย่ำฆ้องกลองกระหึ่ม	ประโคมครึ้มครื้นครั่นสนั่นไหว
	นางสำหรับขับร้องทำนองใน	ก็ท้าทับขับไม้มโหรี
	บรรทมฟังวังเวงด้วยเพลงกล่อม	ประสานซ้อมสังคีตทั้งดีดสี
	จวนจะหลับกลับเห็นรูปนารี	อยู่ริมที่ไสยาสน์ประหลาดใจ
๒ ชั้น	ประโลมลูบรูปวาดปิศาจซ้ำ	ให้จิตคร่ำเคลิ้มองค์กลับหลงใหล
	แนบถนอมหอมชื่นรื่นฤทัย	เฝ้าลูบไล้รับขวัญจำนรรจา
	เจ้ากับพี่นี้กุศลแต่หนหลัง	เห็นจริงจังเจียวนะแม่แน่หนักหนา
	ถึงพรากไปที่อื่นคงคืนมา	เหมือนเขาว่าคู่แล้วไม่แคล้วเลย
ชั้นเดียว	ประภาษพลางทางตระโบมประโลมลูบ	ถนอมรูปร่วมเรียงเคียงเขนย
	จนแสงทองส่องสว่างน้ำค้างเชย	ลมรำเพยพัดพาสุมามาลย์ ฯ

(พระอภัยมณี ตอนพระอภัยมณีหลงรูปนางละเวง ของสุนทรภู่)

เนื้อที่ ๒

๓ ชั้น	*ท่อน ๑*	แวว แววอยู่ข้างในจะใคร่รู้	ต่อยรูปออกดูจึงประจักษ์
	ท่อน ๒	พบนางผมงอนฉะอ้อนพักตร์	ต่อยรูปจึงประจักษ์ว่าน้องยา
	ท่อน ๓	กันกายมิให้ชายเข้าถูกต้อง	นวลน้องห่างความเสน่หา
		จะประสงค์ตรงซึ่งสัตยา	เสี่ยงหาสามีเป็นที่ครอง

(บทของเก่า)

๒ ชั้น	เจ้างามทรงดังองค์เทพอัปสร	อรชรห่อนมีเสมอสอง
	ผิวเนื้อเรื่อเหลืองเรืองรอง	เอวบางนางห้องฤาเทียมทัน
	งามปรางงามโอษฐ์ดูจิ้มลิ้ม	ยามยิ้มชวนชายให้ใฝ่ฝัน
	จะมองเมินสะเทิ้นอายไปไยกัน	เจ้าแจ่มจันทร์จงแจ้งน้ำใจชาย
ชั้นเดียว	ชะรอยบุญหนุนนำมาจำเพาะ	ประจวบเหมาะเป็นคู่กับโฉมฉาย
	พาพบรูปทิ้งเปลี่ยวอยู่เดียวดาย	มีประกายเป็นรหัสชัดแก่ตา
	อันชายอื่นดื่นไปไยไม่พบ	มาประสบตรงพี่นี่แหละหนา
	เชิญยอดหญิงมิ่งมิตรคิดเมตตา	ช่วยรับรักพี่ยาหน่อยเถิดเอย

(๒ ชั้นและชั้นเดียว ดร. ประเสริฐ ณ นคร แต่ง)

บทเพลงต่อยรูป ๒ ชั้น

เนื้อที่ ๓

บ้านกระทงตรงข้ามไปท่าโพธิ์ โอ้ว่าโพธิ์สามต้นยังอ่อนอ่อน
ค่ำลงปลงทัพให้หลับนอน รุ่งยกพลผ่อนข้ามน้ำไป
ลัดล่วงนครสวรรค์ดั้นดง ต้นทางหาลงตามน้ำไม่
ร่มรื่นพื้นพรรณดอกไม้ เจ้าพลายละห้อยไห้ถึงเมียรัก ฯ

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน)

เพลงเต่าเห่ เถา

เพลงนี้อัตรา ๒ ชั้นของเดิมเป็นของเก่า มีมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา บรรจุอยู่ในเพลงเรื่องเต่ากินผักบุ้ง เป็นเพลงในอันดับ ๒ ของเต่ากินผักบุ้ง ที่เรียกว่าเต่าเห่ ก็เห็นจะเป็นด้วยมีผู้นำมาร้องแล้วแทรกเห่ต่อท้ายอย่างเห่เรือเข้าไปด้วยนั่นเอง เพลงนี้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ กับหลวงเสนาะดุริยางค์ (ทองดี ทองพิรุฬห์) ได้ร่วมกันปรับปรุงเข้าไว้ในบทคอนเสิร์ทเรื่องนางลอย ขับร้องและบรรเลงลำลองพร้อมกันไปทำให้เกิดรสน่าฟังขึ้นมาก ต่อมาเมื่อเดือนมีนาคม พ.ศ. ๒๔๙๖ หลวงประดิษฐ์ไพเราะ (ศร ศิลปบรรเลง) ได้คิดทำเพลงนี้ขึ้นเป็นเพลงเถา ดำเนินจังหวะช้า ๆ เย็น ๆ ตามแบบของเดิม จัดว่าเป็นเพลงที่ไพเราะมากเพลงหนึ่ง

บทร้องเพลงเต่าเห่ เถา

๓ ชั้น	เย็นค่ำ	จะค่ำลงแล้วอยู่รอนรอน
	สาวน้อยเจ้าค่อยเดินจร	ไปเก็บดอกแก้วเล่นเย็นเย็น
	ที่ตรงพุ่มเก่าเราเคยเห็น	เป็นพวงเป็นพู่ดูน่าชม
๒ ชั้น	บ้างเด็ดได้ใส่ผ้าห่ม	บ้างเดินบ้างดมบ้างชูไสว
	โขลนคนหนึ่งจึงร้องห้าม	ว่าพวงงามงามอย่าเด็ดเอาไป
	ห้ามแล้วหาฟังไม่	จะไปเรียนท่านเจ้าคุณประตูดิน

(บทเก่า)

ชั้นเดียว	ว่าแล้วขยับจะกลับไป	เอ๊ะอะไรพากันดื้อถือดีสิ้น
	สั่งห้ามทำเป็นไม่ได้ยิน	ไม่กลัวท่านประตูดินหรือว่าไร
	ดอกไม้พุ่มนี้เป็นที่ห้าม	ช่างกระไรรูปงามไม่กลัวหวาย

(ดร. อุทิศ นาคสวัสดิ์ แต่ง)

บทร้องเพลงเต่าเห่ ๒ ชั้น

งามเอยงามสรรพ	งามกระบวนคั่งคับแถววิถี
สองกษัตริย์เสด็จจรลี	ไปสรงวารีเล่นเย็นเย็น
ลิงหลามตามเสด็จเห็น	เป็นหมวดเป็นหมู่ดูน่าชม
บ้างหาเหาบ้างเกาหัว	จับเล็นเล่นนัวแล้วเด็ดดม
บ้างโลดไล่ขึ้นไม้ห่ม	บ้างโลบ้างล้มละเลิงใจ
นายหมวดคนหนึ่งจึงร้องห้าม	ว่าอย่าซุ่มซ่ามซุกซนไป
ว่าแล้วพากันคลาไคล	ตามเสด็จไปยังฝั่งนที ฯ

(รามเกียรติ์ ตอนนางลอย พระราชนิพนธ์สมเด็จฯ เจ้าฟ้า กรมพระยานริศ ฯ)

เพลงตวงพระธาตุ เถา

เพลงนี้เป็นเพลงอันดับ ๓ ของตับมโหรี ที่เรียกว่า ตับต้นเพลงฉิ่ง พระประดิษฐ์ไพเราะ (ครูมีแขก) เป็นผู้แต่งขึ้นเป็น ๓ ชั้นจาก ๒ ชั้นของเดิม ต่อมามีผู้ตัดลงเป็นชั้นเดียวจนครบเถา ความหมายของเพลงจะรู้สึกตามทำนองเพลง ฟังแล้วเพลิดเพลินและนุ่มนวลเกิดความชื่นใจ

บทร้องเพลงตวงพระธาตุ เถา

๓ ชั้น	ครั้นถึงเขาพระเคยมาไหว้	พระช่างสุกนี่กระไรดังหิ่งห้อย
	ชี้บอกวันทองน้องน้อย	พระจันทร์ฉายบ่ายคล้อยลงฉับพลัน
๒ ชั้น	รื่นรื่นชื่นรสเสาวคนธ์	ปนกับกลิ่นแก้มเกษมสันต์
	หอมกลิ่นบุปผาสารพัน	พระจันทร์ดั้นหมอกออกแดงดวง
ชั้นเดียว	ส่องต้องบุปผชาติสะอาดช่อ	อ่อนลออเกสรขจรร่วง
	น่ารักโกสุมภ์เป็นพุ่มพวง	โน้มหน่วงกิ่งเก็บให้วันทอง

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน)

บทร้องเพลงตวงพระธาตุในตับมโหรี

เนื้อที่ ๑

พระยาครุฑฟังนุชสุดสวาท ประคองนาฏรับขวัญขนิษฐา
เจ้างามคมสมศรีสุนทรา ทั้งวาจาจัดแจ่มเมื่อแย้มพราย

(กากีคำกลอน เจ้าพระยาพระคลัง (หน) แต่ง)

เนื้อที่ ๒

อันกำหนดกฎหมายทั้งหลายไซร้ จะให้เหมาะทั่วไปยากนักหนา
เพราะผู้ที่ต้องถูกลงอาญา คงร้องว่าไม่เป็นยุติธรรม
จริงแท้ ๆ ควรแก้ให้เรียบร้อย ฟังทำไมอ้ายถ่อยปัญญาต่ำ
เวลานี้ดีชั่วกลั้วเป็นยำ มาพูดซ้ำพูดซากมากทำไม
คิดคิดดันจิตน่าใจหาย อันกฎหมายน่าเบื่อเหลือแก้ไข
ทีคนโน้นฉุยฉายสบายใจ ทีคนนั้นทุกข์ใหญ่ไม่เท่ากัน
กระนั้นซิคนดีกลับมีทุกข์ คนไม่ดีมีสุขเกษมสันต์
คนประพฤติซื่อตรงถูกลงทัณฑ์ คนที่โกงเขานั้นกลับมั่งมี

(จากละครสังคีตเรื่องวั่งตี่ พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๖)

เพลงต้นบรเทศ เถา

เพลงต้นบรเทศ ๒ ชั้นและชั้นเดียว เป็นเพลงสองไม้และเพลงเร็ว ซึ่งมีมาแต่โบราณ จัดอยู่พวกเพลงสองไม้และเพลงเร็ว นายกล้อย ณ บางช้าง ได้แต่งขึ้นเป็น ๓ ชั้น ให้มีเชิงสำนวนเป็นประโยคคู่ตลอดเพลง ต่อมาจึงมีผู้ถอดสำนวนทำนองลงตามแบบ ๓ ชั้นของนายกล้อย ณ บางช้าง ลงเป็น ๒ ชั้นและชั้นเดียวเสียใหม่ ผิดจากที่มีมาแล้วแต่โบราณ เป็นเพลงที่มีความหมายไปในเชิงพลอดรักอย่างสัพยอก

บทร้องเพลงต้นบรเทศ เถา

๓ ชั้น สวมสอดกอดประทับไว้กับทรวง เจ้าดวงยิหวาอย่าโหยไห้
ครั้งนี้เป็นกรรมจะจำไกล ถึงพี่ไปไม่ช้านานนัก
พระอุ้มน้องประคองขึ้นบนเพลา พี่แสนทุกข์ด้วยเจ้าเพียงอกหัก
แต่อาวรณ์ถอนจิตแล้วพิศพักตร์ เหมือนจะไกลน้องรักสักร้อยปี
๒ ชั้น มิไปเล่าเขาจะเห็นแยบคาย จะอุบายมิให้สงสัยพี่
โฉมเฉลาเจ้าค่อยอยู่จงดี อย่าทวีเทวษโศกา
จึงเรียกสองกัลยาเข้ามาสั่ง พี่อยู่หลังระวังขนิษฐา
สั่งเสร็จเสด็จไคลคลา แล้วผันพักตรามาดูน้อง
ชั้นเดียว กลับมาสวมสอดกอดนางไว้ โอ้กรรมจำใจจะไกลห้อง
พี่พาเจ้ามาไว้ในถ้ำทอง แล้วสลัดซัดน้องไว้เดียวดาย
พระลูบหลังสั่งความทรามสวาท จะนิราศฉันใดน่าใจหาย
คิดถวิลหวาดหวั่นถึงฝันร้าย พระโฉมฉายสะท้อนถอนใจ

(อิเหนา พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒)

บทร้องต้นบรเทศ ๓ ชั้น

พระนึกคนึงหมายพลางประภาส รุกขชาติที่ในสตาหมัน
พิกุลกรรณิการ์สารพัน ดอกหล่นปนกันอยู่กลางทราย
สายหยุดโยทะการะย้าย้อย อนุชาพลางค่อนสอยถวาย
พระทรงทัดตรัสชวนพระน้องชาย มาชมไม้ให้สบายด้วยพี่ยา

(อิเหนา พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒ ทางนี้เป็นทางของ พระยาประสานดุริยศัพท์ (แปลก ประสานศัพท์))

เพลงต้นเพลงยาว ๓ ชั้น

เพลงต้นเพลงยาว ๒ ชั้น เป็นเพลงสมัยอยุธยา เป็นเพลงอันดับแรกของเพลงช้าเรื่องเพลงยาว นายมนตรี ตราโมท ได้นำมาแต่งขยายขึ้นเป็นอัตรา ๓ ชั้น ทั้งทางดนตรีและทางร้อง เมื่อราว พ.ศ. ๒๔๗๖ เป็นทางพื้นเรียบ ๆ

บทร้องเพลงต้นเพลงยาว ๓ ชั้น

ลดเลี้ยวเที่ยวชมบุปผชาติ งามประหลาดหลายอย่างต่างสี
ลมหวนอวลกลิ่นสุมาลี หอมตลบทั้งที่จงกรม
พวงพยอมยื่นย้อยห้อยระย้า กิ่งค้อมข้างหลังคาอาศรม
นางเก็บกาหลงมาทรงดม เดินเล่นเป็นร่มสำราญใจ ฯ

(อิเหนา พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒)

เพลงต้นเพลงฉิ่ง ๓ ชั้น

บทร้องเพลงต้นเพลงฉิ่ง ๓ ชั้น

ฝ่ายนาฏเมรีศรีสวัสดิ์ บรรทมเหนือแท่นรัตน์ปัจถรณ์
ดาวเดือนเลื่อนลับยุคันธร จะใกล้แสงทินกรอโณทัย ฯ

(จากบทมโหรีเรื่องรถเสน สมัยกรุงศรีอยุธยา)

เพลงตะนาวแปลง เถา

เพลงนี้ นายเขียน ศุขสายชล ศิษย์จางวางทั่ว พาทยโกศล ได้คิดขยายแต่งขยายจากเพลงตะนาวแปลง ๒ ชั้นของเก่า ขึ้นเป็น ๓ ชั้น และตัดลงเป็นชั้นเดียว เพื่อให้ครบเป็นเพลงเถา จากเพลงตะนาวแปลง ๒ ชั้นของเก่า เมื่อวันที่ ๒๕ กันยายน ๒๕๐๐ มีความหมายไปในทางเศร้าโศกและรำพึงถึงความทุกข์ยากด้วยความคับแค้นใจ

บทร้องเพลงตะนาวแปลง เถา

๓ ชั้น แต่พระร่วงนั้นไซร้ไร้สนุก เป็นทุกข์เฝ้าทอดฤทัยถอน
สงสารประชาราษฎร ล้วนเดือดร้อนเหลือล้นคณนา
๒ ชั้น ด้วยว่าพืชพันธุ์ธัญญาหาร แสนกันดารแห้งแล้งเป็นหนักหนา
มิหนำซ้ำกรรมมันบังเอิญมา จวบเวลาส่วยน้ำน่าช้ำใจ
ชั้นเดียว อนิจจาเป็นข้าเจ้ากรุงขอม ต้องยินยอมสารพัดขัดไม่ได้
อกเอ๋ยอกกูดูกระไร เกิดเป็นไทยต้องเป็นทาสอนาถนัก

(พระร่วงละครรำ พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๖)

บทร้องเพลงตะนาวแปลง ๒ ชั้น

เนื้อที่ ๒

เมื่อสายัณห์ตะวันจะยอแสง เห็นแสงแดงจับน้ำทะเลกว้าง
ใจตึกตึกรำลึกถึงบ้านพลาง แสนอ้างว้างเศร้าจิตอนิจจา
เมื่อลมโชยโอยกลิ่นผกากรุ่น หอมไม่ฉุนรวยรื่นชื่นนาสา
กลิ่นสุคนธ์ตลบอบอุรา ยิ่งคิดถึงเคหาอ้าอกตรม
เมื่อยามยินเสียงนกวิหคแว่ว ร้องแจ้วแจ้วเสียงใสในต้นส้ม
คิดถึงเพลงดนตรีที่เคยชม โอ้อารมณ์ชอกช้ำระกำใจ
เมื่อยินเสียงดนตรีที่เคยเล่น นึกผันเห็นความสุขยิ่งทุกใหญ่
นึกถึงคราวเล่นระบำจนหนำใจ ราวจะไข้เพราะคนึงขึ้งอุรา

(จากบทละคอนพูดสลับลำเรื่องวิวาห์พระสมุทร พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๖)

เนื้อที่ ๓

อย่าโศกนักพักตร์น้องจะหมองศรี ผินหน้ามาข้างนี้จะบอกให้
พระขรรค์นี้พี่ฝังชีวิตไว้ ใครได้ไปเผาไฟจะมรณา
ความจริงบอกเจ้าไม่อำพราง อย่าพูดมากปากสว่างฟังพี่ว่า
เห็นประจักษ์แจ้งแล้วหรือแก้วตา พี่รักเจ้ายิ่งกว่าชีวาลัย ฯ

(เรื่องคาวี ตอนเผาพระขรรค์ พระนิพนธ์สมเด็จพระจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้า กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์)

เพลงตลุ่มโปง เถา

เพลงนี้ในอัตราชั้นเดียว มักจะใช้อยู่เป็นประจำในการแสดงลิเก ส่วน ๒ ชั้น เป็นเพลงร้องประกอบการแสดงละคร แต่ทำนอง ๒ ชั้นนี้ เดิมทีเดียวมีแต่ทางร้อง ไม่มีทางรับ ใช้ร้องในการเล่นสักวา ต่อมาเมื่อปลายรัชกาลที่ ๕ ครูเพ็งได้แต่งทางรับขึ้น ให้วงมโหรีหญิงซึ่งท่านเป็นครูสอนอยู่นั้นบรรเลงและได้ใช้กันมาจนทุกวันนี้

บทร้องเพลงตลุ่มโปง เถา

๓ ชั้น เลียบเดินตามเนินแนวภูผา ชมพฤกษาซ้อนซับสลับสี
บ้างแดงดำคล้ำเข้มเขียวขจี ท่วงทีเอนชายหลายกระบวน
๒ ชั้น กล้วยไม้ชายผ้าสีดาห้อย ช้องนางย้อยยวนอารมณ์เมื่อลมหวน
เขี้ยวกระแตกลิ่นตลบมาอบอวล ดังเชิญชวนให้สบายคลายกมล
ชั้นเดียว ตามซอกผาน่าชมดังพรมลาด เป็นดอกดาษแลไปไม่เห็นต้น
ล้วนเล็กเล็กหลายเหล่าเข้าแกมปน เหมือนอย่างคนปลูกดัดจัดลวดลาย

(เงาะป่า พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๕)

บทร้องเพลงตลุ่มโปง ๒ ชั้น

อนิจจาบุญเหลือมะเบือเปราะ มากระเทาะหน้าแว่นแม่นเหมือนหมาย
พี่พายเรือออกแอ่นแล่นลอยชาย เที่ยวตามหาโฉมฉายไม่วายเว้น
มากระทั่งต้นกุ่มเห็นหนุ่มสาว แต่ละนางร่างขาวราวเดือนเด่น
มิเสียแรงพายเรือเหลือลำเค็ญ มาได้เห็นเหนื่อยหายวายกังวล
แต่เหงื่อไคลไหลย้อยน้อยเมื่อไร จะอาบน้ำได้ที่ไหนได้สักหน
ที่ศาลาหน้าวัดสงัดคน จะแต่งตนให้งามตามเจ้าไป
หน้ายังดำคล้ำเข้มสกปรก เอ๊ะกระจกหวีแป้งอยู่แห่งไหน
ยิ่งคิดยิ่งขัดสนยิ่งจนใจ ร้องวู้ได้คำเดียวเจียวขุนทอง

(ประเวศ กุมุท แต่ง)

เพลงตุ้งติ้ง

เพลงตุ้งติ้งเป็นทำนองเพลงโบราณ มีมาแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลายบทที่ร้องนี้เป็นบทชมครุฑ ซึ่งเป็นพาหนะของพระนารายณ์ ในบทละครเรื่องอุณรุท (อนิรุทธ์) พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๑

บทร้องเพลงตุ้งติ้ง

ครุฑเอยครุฑทรง	ควรอาสน์คู่องค์พระทรงศิลป
เผ่นผงาดผาดผยองเผยอบิน	สะท้านดินสะเทือนดงพงไพร
ลอยลิ่วปลิวโพยมพยับคลุ้ม	เมฆเกลื่อนหมอกกลุ้มอุทัยไข
ถีบราถาร้อนมาไวไว	ข้ามไพรเขตพฤกษ์คิรินทร
พ้นแดนแผ่นดินถิ่นมนุษย์	โบยรีบบินรุดไม่หยุดหย่อน
ลุห้วงล่วงมหาสาคร	ข้ามเขตสิงขรหิมพานต์
นาทีหนึ่งเที่ยวทั่วรอบ	สุดขอบสิ้นเขตไพศาล
ทั่วแคว้นจังหวัดจักรวาล	แสวงมุ่งกรุงมารพาณา

(บทละคอนเรื่องอุณรุท พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๑)

เพลงตาเขิ่ง – แขกเจ้าเซ็น (หรือเพลงระบำดาวดึงส์)

บทระบำชุดนี้ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้า กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงพระนิพนธ์ไว้ในละคอนดึกดำบรรพ์เรื่องสังข์ทอง เป็นบทชมสวรรค์ขั้นดาวดึงส์ ซึ่งร้องด้วยทำนองเพลงตาเขิ่งและแขกเจ้าเซ็นติดต่อกัน ท่ารำในระบำชุดนี้เป็นท่าที่ปรับปรุงมาจากท่ารำของแขกเจ้าเซ็น ซึ่งได้ประดิษฐ์ปรับปรุงขึ้นไว้เมื่อสมัยรัชกาลที่ ๒

บทร้องเพลงตาเขิ่งเข้าปี่พาทย์

เทวดานางฟ้า	ดาวดึงส์เทวโลกมโหฬาร	เป็นที่อยู่สำราญฤทัยหรรษ์
	สารพัดงามจริงทุกสิ่งอัน	สารพันอุดมสมใจปอง
	เทพบุตรผุดพรรณโฉมยง	งามทรงอาภรณ์ไม่มีหมอง
	นางอัปสรงอนสงวนนวลละออง	งามทรงเครื่องทองและเพชรนิล

บทร้องเพลงแขกเจ้าเซ็นเข้าปี่พาทย์

สมเด็จพระอมรินทร์เป็นมงกุฎ ทรงวชิราวุธธนูศิลป์
รักษาเทวสีมาเป็นอาจิณ อสุรินทร์อรีไม่บีฑา
อันอินทรปราสาททั้งสาม ทรงงามสูงเงื้อมกลางเวหา
สี่มุขหุ้มมาศสะอาดตา ใบระกาแกมแก้วประกอบกัน
ช่อฟ้าช้อยเฟื้อยเฉื่อยชด บราลีที่ลดมุขกระสัน
มุขเด็ดทองดาดกนกพัน บุษบกสุวรรณชามพูนท
ราชยานเวชยันต์รถแก้ว เพริศแพร้วกำกงอลงกต
แอกงอนอ่อนสลวยชวยชด เครือขดช่อตั้งบัลลังก์ลอย
รายรูปสิงห์อัดหยัดยัน สุบรรณจับนาคหิ้วเศียรห้อย
ดุมพราววาววับประดับพลอย แปรกแก้วกาบช้อยสะบัดบัง
เทียมด้วยสินธพเทพบุตร ทั้งสี่บริสุทธิ์ดั่งสีสังข์
มาตลีอาจขี่ขับประดัง ให้รีบรุดสุดกำลังดังลมพา ฯ

(จากบทละครดึกดำบรรพ์เรื่องสังข์ทอง ตอนตีคลี พระนิพนธ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้า กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์)

เพลงตามกวาง เถา

บทร้องเพลงตามกวาง เถา

๓ ชั้น พระเหลือบเขม้นเห็นกวางทอง ผิวผ่องเพียงเทพเลขา
สองเขาดังแก้วมุกดา สองตาดังดวงมณีนิล
สองหูดังกลีบบุษบัน สี่เท้ายืนยันจับกลิ่น
เยื้องย่องทำนองดังหงษ์บิน งามสิ้นทั่วทั้งอินทรีย์
๒ ชั้น พระเร่งติดตามกวางไป จนอุทัยร้อนแรงแสงศรี
เฝ้าเลี้ยวไล่สุวรรณมฤคี เห็นผ่านพุ่มพฤกษีไปไวไว
ชั้นเดียว พระลงจากมิ่งม้าเที่ยวสอดมอง แต่จะพบกวางทองก็หาไม่
จนสุรีย์ลับเหลี่ยมเมรุไกร เลยหลงอยู่ในแนวพนา ฯ

(ถ)

เพลงถอนสมอ เถา

เพลงถอนสมอ ๒ ชั้น เป็นเพลงที่มีมาตั้งแต่ครั้งสมัยกรุงศรีอยุธยา ซึ่งอยู่ในเรื่องถอนสมอ แต่บางตำราก็รวมเข้าอยู่ในเรื่องบังใบ เรียกชื่อในครั้งนั้นว่า “ฝรั่งถอนสมอ” ภายหลังพระยาประสานดุริยศัพท์ (แปลก ประสานศัพท์) ได้แต่งขึ้นเป็น ๓ ชั้น ทั้งทางร้องและทางดนตรี ต่อมาเมื่อนิยมบรรเลงเพลงเถากันขึ้น จึงมีผู้ตัดทำนอง ๒ ชั้นนั้นลงเป็นชั้นเดียวบรรเลงติดต่อกันครบเป็นเถา ซึ่งมีความหมายไปในทางชี้ชวนชมธรรมชาติในทางชลมารค

บทร้องเพลงถอนสมอ เถา

๓ ชั้น	*ท่อน ๑*	ลมดีพระก็ใช้ใบไป	ภูวไนยอุ้มองค์ขนิษฐา
	ท่อน ๒	ขึ้นนั่งยังท้ายเภตรา	ชมหมู่มัจฉาในสายชล
๒ ชั้น	*ท่อน ๑*	พิมทองล่องลอยแลคล่ำ	วาฬผุดพ่นน้ำดังฝอยฝน
	ท่อน ๒	ฉนากฉลามว่ายตามวน	โลมาหน้าคนนนทรี
ชั้นเดียว	*ท่อน ๑*	ชี้ชมศิลาปะการัง	ที่เขียวดังมรกตสดสี
	ท่อน ๒	ที่ลายคล้ายราชาวดี	แดงเหลืองเลื่อมสีเหมือนโมรา

(อิเหนา พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒)

(ฑ)

เพลงเทพบรรทม ๓ ชั้น

ในสมัยที่นิยมเล่นสักวากันอย่างแพร่หลายนั้น บรรดาวงสักวาทั้งหลายต่างก็คิดประกวดประขันกัน ทั้งทางหากวีผู้มีฝีปากดีและว่องไวมาเป็นผู้บอกสักวา หาคนร้องที่มีเสียงไพเราะไว้เป็นคนร้อง และหานักแต่งเพลงร้องที่มีความสามารถมาแต่งเพลงที่ไพเราะไว้สำหรับร้องอวดประกวดกัน จึงปรากฏว่าในสมัยนั้นได้เกิดเพลงร้องแปลก ๆ เพราะ ๆ ขึ้นอย่างมากมาย และหลายเพลงได้กลายมาเป็นเพลงสำหรับร้องส่งและบรรเลงดนตรีอยู่จนปัจจุบันนี้

เพลงสักวาที่แต่งขึ้นร้องอวดกันนี้ บางเพลงก็แต่งขึ้นโดยอัตโนมัติ บางเพลงก็แต่งขยายจากเพลง ๒ ชั้นของเก่าขึ้นเป็นอัตรา ๓ ชั้น แต่ถึงแม้จะแต่งขยายขึ้นจากเพลง ๒ ชั้นของเก่า ท่านผู้แต่งก็มักจะดัดแปลง โดยตัดทอนหรือเพิ่มเติมเสริมต่อออกไป หรือมิฉะนั้น ก็พลิกแพลงทำนองเสียจนห่างไกลจากเค้าเดิม ทั้งนี้ก็เพื่อจะปกปิดมิให้คนร้องวงอื่นทราบว่าแต่งมาจากเพลงอะไร

ราวสมัยปลายรัชกาลที่ ๔ หรือต้นรัชกาลที่ ๕ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ จ่าเผ่นผยองยิ่ง (โคม) เรียกกันเป็นสามัญว่า "จ่าโคม" คนร้องสักวาที่มีชื่อเสียงผู้หนึ่ง ได้แต่งเพลงร้องสักวาขึ้นเพลงหนึ่ง ทั้งทำนองและบทร้องให้ชื่อว่า "เพลงสักวาเทพบรรทม" เป็นเพลงที่มี ๒ ท่อน ท่อน ๑ นั้น แต่งขึ้นจากเพลงเสภานอก ๒ ชั้น ส่วนท่อน ๒ แต่งจากเพลงเสภากลาง ๒ ชั้น ซึ่งเป็นของเก่า แต่การแต่งนี้หาได้แต่งขยายขึ้นเป็น ๓ ชั้นโดยตรงไม่ หากแต่ได้ตัดทอนและเพิ่มเติมเปลี่ยนแปลงแก้ไขเสีย จนบางประโยคก็ห่างไกลจากเนื้อเพลงเดิม ท่อนต้นมี ๘ จังหวะ (การร้องจังหวะแรกตัดเหลือครึ่งจังหวะ แต่ก็นับเป็น ๑ จังหวะตามประเพณีที่ปฏิบัติกันมาแต่โบราณ) ท่อน ๒ มี ๖ จังหวะ ที่ตั้งชื่อว่าสักวาเทพบรรทม ก็เห็นจะตั้งขึ้นตามบทร้อง ซึ่งมีความหมายเช่นนั้น เพลงนี้ได้รับความนิยมแพร่หลายในวงการสักวาเป็นอันมาก ตลอดจนนักร้องส่งดนตรีก็นำมาใช้

ครูทัต (ไม่ทราบนามสกุล) ซึ่งเป็นคนร้องและครูประจำวงปี่พาทย์ของสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ได้แต่งทำนองดนตรีขึ้นเพื่อใช้บรรเลงรับในเมื่อนำเพลงสักวาเทพบรรทมของจ่าโคมมาร้องส่ง ครูทัตผู้นี้มีนิสัยติดแบบการแต่งเพลงสักวาอยู่อย่างหนึ่ง คือ การแต่งเพลงต่าง ๆ ของท่าน มักจะอดแก้ไขดัดแปลงจากทำนองอันเป็นเนื้อแท้ของเดิมไม่ได้ เพราะฉะนั้น ในการแต่งเพลงนี้ ซึ่งทำนองร้องของเดิม ก็ได้ดัดแปลงมากมายอยู่แล้ว ทำนองดนตรีที่แต่งขึ้น จึงได้ประดิษฐ์แยกแยะออกไปอย่างกว้างขวาง บางท่อนร้องกับรับก็มีจังหวะไม่เท่ากัน คือ ร้องท่อน ๑ มี ๘ จังหวะ ดนตรีรับมี ๗ จังหวะ ส่วนร้องท่อน ๒ มี ๖ จังหวะ แต่ดนตรีมี ๙ จังหวะ และเมื่อนำเพลงนี้มาใช้นอกวงสักวาแล้ว เพลงนี้จึงเรียกชื่อเพลงว่า "เพลงเทพบรรทม"

อย่างไรก็ตาม เพลงเทพบรรทมนี้ ในวงการคีตศิลปและดุริยางคศิลป ก็นับว่าเป็นเพลงที่มีความไพเราะอย่างยิ่งเพลงหนึ่ง และถือว่านักร้องเพลงไทยที่แท้จริงจะต้องร้องเพลงนี้ได้ดี

บทร้องเพลงเทพบรรทมของจ่าโคม

เนื้อที่ ๑

สาวสวรรค์กัลยาเป็นข้าบาท บำเรอองค์เทวราชอันเรืองศรี
ได้ทรงฟังวังเวงเพลงดนตรี สำหรับที่เทวันเธอบรรทม
องค์เทวราชของข้าบาทนี้เอย พระกรเกยเขนยทอง
เสียงพิณพาทย์ระนาดฆ้อง เสนาะก้องอยู่วังเวง
นภาพื้นเสียงครื้นเครง ได้ทรงฟังวังเวงเพลงสวรรค์นี้เอย

(จ่าเผ่นผยองยิ่ง (โคม) แต่ง)

ภายหลังพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์บทร้องขึ้นบทหนึ่ง สำหรับร้องส่งในวงมโหรีหลวง โดยทรงแก้ไขดัดแปลงจากบทเดิมของจ่าโคม เรียกว่า "สร้อยเพลงเทพบรรทมนารายณ์เกษียรสมุทร" ดังนี้

เนื้อที่ ๒

สาวสวรรค์กัลยาเป็นข้าบาท บำเรอองค์หริราชเรืองศรี
ได้ทรงฟังวังเวงเพลงดนตรี สำหรับที่วาสุเทพเธอบรรทม
สองพระนางนาฏของข้าบาทนี้เอย ประคองเคยเขนยเคียง
แสนสุรางค์นางจำเรียง ถวายเสียงสำเนียงทำนอง
เชิญบรรทมทิพอาสน์ เหนือนาคราชอันเรืองรอง
ทรงสดับขับร้อง ให้เพราะต้องพระทัยเอย

ต่อมาเมื่อสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้า กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงปรับปรุงละคอนดึกดำบรรพ์ เรื่องกรุงพาณชมทวีป ใน ฉากเกษียรสมุทร ซึ่งมีพระนารายณ์บรรทมเหนือนาคบัลลังก์ จึงทรงพระนิพนธ์บทร้องเพลงเทพบรรทมขึ้นอีกบทหนึ่ง ให้ตัวละครที่เป็นพระลักษมีร้อง โดยทรงดัดแปลงแก้ไขจากบทพระราช-นิพนธ์ในรัชกาลที่ ๕ อีกต่อหนึ่ง แต่บางตอน ก็กลับไปทรงใช้บทเดิมของจ่าโคม ดังต่อไปนี้

เนื้อที่ ๓

สาวสวรรค์กัลยาเป็นข้าบาท บำเรอองค์เทวราชอันเรืองศรี
ขอถวายบรรเลงเพลงดนตรี สำหรับที่วาสุเทพเธอบรรทม
องค์เทวราชของข้าบาทนี้เอย พระกรเกยเขนยเคียง
สาวสุรางค์นางจำเรียง ถวายเสียงเป็นสำเนียงทำนอง
เชิญผทมเหนือทิพอาสน์ ที่หลังนาคราชอันเรืองรอง
สุรางค์เสนอบำเรอสนอง ร้องบรรเลงวังเวงเอย

บทร้องเพลงเทพบรรทม ที่เป็นพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๕ และพระนิพนธ์สมเด็จ ฯ เจ้าฟ้า กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ใช้กันอยู่ในวงดนตรีของหลวง และเจ้านายบางองค์ ไม่สู้จะแพร่หลายนัก เห็นจะเป็นด้วยวงดนตรีทั่ว ๆ ไปนั้น เคยชินกับบทร้องของจ่าโคมอยู่แล้ว และไม่ค่อยจะได้ยินได้ฟังบทซึ่งเป็นพระราชนิพนธ์และพระนิพนธ์ดังกล่าวมาแล้ว จึงร้องกันแต่บทของจ่าโคม แพร่หลายในวงการดนตรีทั่วไป

เพลงเทพนิมิต ๓ ชั้น

ในสมัยโบราณนั้น ท่านผู้ที่แต่งขยายเพลงอัตรา ๒ ชั้น ขึ้นเป็น ๓ ชั้น มักจะพยายามปกปิดเพลงซึ่งเป็นสมุฏฐาน (๒ ชั้น) เพื่อเป็นการทดลองภูมิปัญญาของครูบาอาจารย์คณะอื่นด้วยประการต่าง ๆ เช่น แต่งทำนองให้ซับซ้อนซ่อนเงื่อน หรือเปลี่ยนแปลงเสียงสำคัญที่ตกจังหวะให้ผิดแผกไปจากเดิมเสียบางจังหวะและประการสุดท้าย ก็เปลี่ยนชื่อเพลงไปจนห่างไกลกับชื่อเดิม เพลงเทพนิมิต ๓ ชั้นที่จะกล่าวถึงก็เป็นนัยเดียวกับที่ได้กล่าวมานี้

ก่อนที่จะกล่าวถึงเพลงเทพนิมิต เห็นควรอธิบายเพลงเรื่องนางหงส์ให้ทราบไว้พอเป็นแนวทางสักเล็กน้อย คำว่า "เพลงเรื่อง" นั้น หมายถึงเพลงหลาย ๆ เพลงซึ่งเป็นประเภทเดียวกันอัตราเดียวกัน และมีทำนองสอดคล้องต้องกัน นำมาบรรเลงหรือขับร้องติดต่อกัน เช่น เพลงเรื่องในจำพวกช้า เพลงเร็ว เพลงฉิ่ง เพลงมโหรี และทำขวัญ เป็นต้น ชื่อของเพลงเรื่อง มักจะใช้ชื่อเพลงที่เป็นอันดับแรก หรือเพลงสำคัญของเรื่องนั้น ๆ เช่น เพลงเรื่องเต่ากินผักบุ้ง ในจำนวนเพลงช้า เพลงเรื่องมัดตีนหมู ในจำพวกเพลงเร็ว เพลงเรื่องช้างประสานงา ในจำพวกเพลงฉิ่งและเพลงเรื่องนางนาค ในจำพวกเพลงมโหรี เป็นต้น และบางเรื่องก็เรียกตามกรณีที่ใช้ เช่น เพลงเรื่องทำขวัญ (หรือเวียนเทียน) ซึ่งไม่มีเพลงใดชื่อเพลงทำขวัญหรือเพลงเวียนเทียนอยู่ในนั้นเลย หากแต่เพลงเรื่องนี้ใช้บรรเลงเฉพาะในการทำขวัญหรือเวียนเทียนสมโภชเท่านั้น

มีเพลงเรื่องอีกจำพวกหนึ่ง เรียกชื่อตามหน้าทับ (วิธีตีเครื่องหนังประกอบจังหวะ) ที่ตีประกอบในเพลงเรื่องนั้น เพลงเรื่องจำพวกนี้ได้แก่ เพลงเรื่องนางหงส์ ในการบรรเลงปี่ชวากับกลองมลายูสมัยโบราณ ซึ่งมีกลองมลายู ๔ ลูกกับปี่ชวาเลาหนึ่ง เรียกกันว่า "กลองสี่ปี่หนึ่ง" สำหรับบรรเลงประโคมในงานพระศพเจ้านาย (กลองมลายูรูปร่างอย่างเดียวกับกลองแขก แต่สายโยงเร่งเสียงทำด้วยหนัง ส่วนกลองแขกนั้นสายโยงเร่งเสียงทำด้วยหวายผ่าซีก) ต่อมาภายหลังจึงลดกลองมลายูลงมาเหลือเพียง ๒ ลูก ปี่ชวาเลาหนึ่งตามเดิม กับมีฆ้องเหม่งตีประกอบจังหวะ สำหรับบรรเลง

เพลงบัวลอยในงานศพทั่ว ๆ ไป ในตอนท้ายของเพลงชุดบัวลอยนี้ปี่ชวาจะเป่าเพลงพราหมณ์เก็บหัวแหวน (ทางปี่ชวา) และกลองมลายูก็จะดีด้วยหน้าทับที่เรียกว่านางหงส์ ภายหลังเมื่อครูบาอาจารย์ทางดุริยางคศิลปได้ดัดแปลงทำนองเพลงพรมหมณ์เก็บหัวแหวนทางปี่ชวาให้เป็นทางปี่พาทย์ เพื่อนำมาใช้ในการบรรเลงปี่พาทย์และนำเพลงอื่น ๆ ติดต่อเพิ่มเติมให้เป็นเพลงเรื่อง โดยมีเพลงพราหมณ์เก็บหัวแหวน ๒ ชั้นเป็นอันดับแรก แล้วต่อด้วยเพลงสาวสอดแหวน แสนสุดสวาท (กระบอกทอง) และแมลงวันทอง แต่กลองมลายูก็ยังตีหน้าทับนางหงส์อยู่อย่างเดิมตลอดทั้งเรื่อง จึงเรียกเพลงเรื่องนี้ว่าเรื่องนางหงส์ ยิ่งกว่านั้นแม้วงปี่พาทย์ที่ผสมด้วยกลองมลายูและปี่ชวาสำหรับบรรเลงเพลงเรื่องนี้ ซึ่งใช้เฉพาะงานศพ ก็พลอยถูกเรียกว่า ปี่พาทย์นางหงส์ ไปด้วย

ครูบัว ครูระนาดมีชื่อผู้หนึ่งในสมัยปลายรัชกาลที่ ๔ ได้นำเพลงพราหมณ์เก็บหัวแหวน ๒ ชั้น ทางปี่พาทย์นั้นมาแต่งขยายขึ้นเป็นอัตรา ๓ ชั้น ประดิษฐ์ทำนองให้ซับซ้อนซ่อนเงื่อน และตั้งชื่อขึ้นใหม่ว่า “เพลงเทพนิมิต” สำหรับใช้บรรเลงและร้องส่งในงานทั่วไป การที่ครูบัวตั้งชื่อเพลงนี้ขึ้นใหม่ว่าเพลงเทพนิมิต อาจเป็นด้วยเพื่อจะมิให้ผู้ฟังทราบว่ามีกำเนิดมาจากเพลงพราหมณ์เก็บหัวแหวน ซึ่งเดิมใช้เป็นเพลงบรรเลงในงานศพ จะได้ไม่มีความรังเกียจในการที่จะนำมาใช้ในงานมงคลก็เป็นได้ อย่างไรก็ตาม เพลงเทพนิมิต ๓ ชั้นนี้ ก็นับว่าเป็นเพลงที่มีความไพเราะเพราะพริ้ง ได้รับความนิยมแพร่หลายในวงการดนตรีไทยเพลงหนึ่งทีเดียว

บทร้องเพลงเทพนิมิต เถา

เนื้อที่ ๑

พระเอนองค์ลงบนแท่นทิพยไสยาสน์ ภูวนารถเกษมสันต์หรรษา
แวดล้อมด้วยสาวสวรรค์กัลยา ล้วนโสภาแรกรุ่นดรุณี
กล่อมสังคีตดีดสีปี่ประสาน วิเวกหวานสำเนียงเทพสาวศรี
พระเพลินฟังวังเสวงเพลงดนตรี ภูบดีเคลิ้มสนิทสู่นิทรา
ก็บังเกิดนิมิตผิดสังเกต ว่าเสด็จสู่นิเวศในใต้หล้า
ได้ฟังเพลงเทพนิมิตติดอุรา จวบจนฟ้าสว่างวันตื่นบรรทม ฯ

บทร้องเพลงเทพนิมิต ๓ ชั้น

เนื้อที่ ๒

พระทรงฟังวังเวงเพลงสามชั้น บรรลือลั่นครั่นครื้นพื้นดีดสี
เสนาสำเนียงเพียงทิพย์ดนตรี ดังนางเทพนารีบำเรอรมย์
พระกรเกยเขนยตรึกนึกประหวัด โสมนัสอยู่ด้วยเหล่าสาวสนม
สำเนียงขับรับสง่าน่าพึงชม พระทรงธรรม์บรรทมภิรมย์เอย

(บทของเก่า)

เนื้อที่ ๓

พระทรงฟังวังเวงด้วยเพลงขับ ร้องรับดีดดิ้นด้วยพิณสี
เสนาคำล้ำทิพวารี หวนประหวัดกษัตริย์ตรอมฤทัย
บรรทมแนบแอบเขนยคะนึงนึก หวนระลึกถึงเจ้ายอดพิสมัย
ให้ง่วงเหงาเศร้าสร้อยละห้อยใจ ยิ่งฟังไปก็ยิ่งเพราะเสนาะเอย

(ของเก่า)

เพลงเทพรัญจวน ๓ ชั้น

ดังได้กล่าวมาแล้วว่า เพลงเรื่องนางหงส์ซึ่งเป็นอัตรา ๒ ชั้นนั้น มีเพลงหลายเพลงเรียงติดต่อกัน เริ่มต้นด้วยเพลงพราหมณ์เก็บหัวแหวน เพลงสาวสอดแหวน เพลงแสนสุดสวาทและเพลงแมลงวันทอง เพลงแมลงวันทองนั้นมีอยู่ ๒ ตอน ดำเนินทำนองท่อนแรกต่างกัน บางท่านจึงแยกเรียกทำนองในตอนแรกเป็นอีกเพลงหนึ่งว่า เพลงแมลงปอทอง ส่วนเพลงแสนสุดสวาท (อันดับที่ ๓) นั้น มีทำนองเป็น ๒ ทาง ทางหนึ่งเป็นทางพื้นเรียบ ๆ บรรเลงในเรื่องนางหงส์ อีกทางหนึ่งมีเม็ดพรายสอดแทรกซ่อนเงื่อนไพเราะขึ้นบรรเลงเป็นเอกเทศ เมื่อตัดลงเป็นชั้นเดียว ใช้ร้องในการแสดงละคอนโดยทั่วไป ก็เปลี่ยนชื่อเรียกว่า เพลงกระบอกทอง และยังตัดย่อลงไปอีกชั้นหนึ่ง (เรียกกันว่าครึ่งชั้น) ใช้บรรเลงอยู่ในเรื่องเพลงฉิ่งอีกอัตราหนึ่ง

เมื่อสมัยปลายรัชกาลที่ ๓ พระประดิษฐ์ไพเราะ (มี ดุริยางกูร) ได้นำเพลงแสนสุดสวาท ทางพื้นที่บรรเลงอยู่ในเรื่องนางหงส์นั้นมาแต่งขยายขึ้นเป็นอัตรา ๓ ชั้น ตั้งชื่อใหม่ว่าเพลงเทพรัญจวน เนื่องด้วยในสมัยนั้นการแต่งทำนองเพลงดนตรียังไม่สู้จะมีพลิกแพลงโลดโผนนัก เพลงเทพรัญจวนของพระประดิษฐ์ไพเราะจึงเป็นไปในทางเรียบ ๆ พื้น ๆ เพียงแต่สอดแทรกชั้นเชิงแง่งอนอันคมคายไว้บางตอนเท่านั้น

ต่อมาพระยาอินทราธิบดีสีหราชรองเมือง (เนียม) ซึ่งภายหลังเปลี่ยนราชทินนามเป็นพระยาจิรายุมนตรี ผู้เป็นเจ้าของละคอนนอกผู้หญิงที่มีชื่อเสียงโรงหนึ่งในสมัยต้นรัชกาลที่ ๕ และมีวงปี่พาทย์ประจำบ้านด้วย ได้ดำริที่จะให้มีทำนองเพลงเทพรัญจวนที่พลิกแพลงมีลูกล้อลูกขัดอีกทางหนึ่งเพื่อบรรเลงเป็นเที่ยวกลับ ครูช้อย สุนทรวาทิน กับ พระยาประสานดุริยศัพท์ (แปลก ประสานศัพท์) ซึ่งเป็นครูประจำวงปี่พาทย์วงนั้นอยู่ จึงได้ร่วมกันแต่งเพลงเทพรัญจวนขึ้นอีกทางหนึ่งตามความดำรินั้น จึงเป็นเพลงที่มีผู้แต่ง ๓ คน เที่ยวแรกเป็นทางของพระประดิษฐ์ไพเราะ (มี ดุริยางกูร) เที่ยวหลังเป็นทางของครูช้อย สุนทรวาทิน กับ พระยาประสานดุริยศัพท์ (แปลก ประสานศัพท์) ร่วมกัน

ภายหลัง หลวงประดิษฐ์ไพเราะ (ศร ศิลปบรรเลง) ได้นำทำนองอัตรา ๓ ชั้น มาแต่งตัดเป็นอัตรา ๒ ชั้น และชั้นเดียวจนครบเป็นเพลงเถา

บทร้องเพลวงเทพรัญจวน ๓ ชั้น

เนื้อที่ ๑

เสียงเรไรหริ่งหริ่งยิ่งชวนเศร้า สงสารเจ้ารูปทองจะหมองหมาง
แม้ไปด้วยจะได้ช่วยกันชมทาง แต่ขัดขวางด้วยการที่ราญรอน
พิศดูวนิดาผู้ยาจิต พลางพิศพลางทอดฤทัยถอน
จนแสงทองส่องทั่วพื้นอัมพร ทินกรแจ่มจ้าสง่างาม

(เสภาเรื่องพญาราชวังสัน พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๖)

เนื้อที่ ๒

พระโหยหวนครวญเพลงวังเวงจิต ให้ดลคิดถึงถิ่นถวิลหวัง
ว่าจากเรือนเหมือนนกที่จากรัง อยู่ข้างหลังก็จะแลชะแง้คอย
ถึงยามค่ำย่ำฆ้องร้องไห้ ร่ำพิไรรัญจวนหวนละห้อย
ถึงยามดึกดาวเคลื่อนเดือนก็คล้อย น้ำค้างย้อยเย็นฉ่ำที่อัมพร

(เรื่องพระอภัยมณีของสุนทรภู่)

เนื้อที่ ๓

พระแสรังสรรบรรจงแต่งไว้ แล้วไม่มาชมสวนศรี
ทิ้งน้องให้อยู่ผู้เดียวนี้ พระแกล้งหน่ายหนีไปพารา
นางร่ำกำสรดแสนเทวศร์ ถวิลถึงทรงเดชเชษฐา
ตะลึงไปไม่เก็บมาลา แลละห้อยคอยหาภูธร ฯ

(อิเหนา พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒)

เพลงเทพไสยาสน์ ๓ ชั้น

เพลงเทพไสยาสน์ ๓ ชั้นนี้ ครูสมบุญ สมสุวรรณ บ้านบางกะพ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม เป็นผู้แต่งขึ้นก่อน โดยขยายขึ้นจากเพลงตระนอนเที่ยวหลัง อันเพลงตระนอนนั้น เป็นเพลงอัตรา ๒ ชั้น และเป็นเพลงหน้าพาทย์สำหรับบรรเลงประกอบกิริยานอนในการแสดงโขนละคอนมาแต่โบราณ แต่เพลงตระนอนนี้มีอยู่ ๒ เที่ยว แต่ละเที่ยวดำเนินทำนองในตอนท้ายต่างกัน ถ้าจะเทียบกับทฤษฎีดุริยางค์สากลโดยอนุโลม เที่ยวแรกนั้นจบลงในขั้นเสียงที่ ๓ ส่วนเที่ยวหลังจึงจะจบลงในขั้นเสียงที่ ๑ ครูสมบุญ สมสุวรรณ ได้นำทำนองเพลงตระนอนเที่ยวหลังซึ่งจบลงในขั้นเสียงที่ ๑ นี้มาแต่งขยายขึ้นเป็นอัตรา ๓ ชั้น ตั้งชื่อใหม่ว่า “เพลงเทพไสยาสน์” แต่การดำเนินทำนองของครูสมบุญเป็นทำนองพื้น ๆ เรียบ ๆ ตามความนิยมของเพลงรุ่นเก่า

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๒ นายมนตรี ตราโมท จึงได้แต่งทำนองและบทร้องขึ้น เพื่อใช้เป็นเพลงร้องรับได้โดยสมบูรณ์ พร้อม ๆ กันนี้ก็ได้แต่งทำนองดนตรีเพลงเทพไสยาสน์ขึ้นอีกทางหนึ่ง โดยยึดหลักเนื้อเพลงตามที่ครูสมบุญ ได้แต่งไว้ก่อน หากแต่ประดิษฐ์ทำนองดัดแปลงให้มีลูกล้อลูกขัด สำหรับใช้บรรเลงเป็นเที่ยวกลับมิให้ซ้ำกับเที่ยวแรก ในการแต่งเพลงเทพไสยาสน์เป็นทางเปลี่ยนมีลูกล้อลูกขัดนี้ นายมนตรี ตราโมท ได้คิดเห็นว่า ชื่อของเพลงนี้ก็มีความหมายอย่างเดียวกันกับเพลงเทพบรรทม จึงพยายามดำเนินทำนองเลียนสำนวนเพลงเทพบรรทมให้ใกล้ชิด บางตอนถึงกับยืมทำนองเพลงเทพบรรทมมาใช้ทั้งประโยคก็มี ทั้งนี้ก็เพื่อจะให้สมกับที่ชื่อของเพลงมีความหมายอันเดียวกันเท่านั้น

เพราะฉะนั้น เพลงเทพไสยาสน์ทางดนตรีที่ใช้บรรเลงในเที่ยวแรก จึงเป็นทำนองของครูสมบุญ สมสุวรรณ ส่วนเที่ยวหลังเป็นทำนองของนายมนตรี ตราโมท

บทร้องเพลงเทพไสยาสน์ ๓ ชั้น

เนื้อที่ ๑

งามไทวาสุเทพเธอไสยาสน์ เหนืออนันตนาคราชอันเรืองศรี
งามอนงค์โบกปัดวิชนี คือองค์พระลักษมีเฝ้าอยู่งาน
งามเกษียรศรีสมุทรสุดอร่าม แลงามยามละลอกกระฉอกฉาน
สำเนียงสนั่นดังกังวาน ฟังปานประหนึ่งทิพดนตรี

(นายมนตรี ตราโมท แต่ง)

เนื้อที่ ๒

ครั้นราตรีเข้าที่ไสยาสน์ ถวิลถึงนุชนาฎขนิษฐา
จึงตรัสเรียกสังคามาระตา เข้ามาบรรทมชมชิด
พิศดูรูปทรงส่งศรี เหมือนมาหยารัศมีไม่เพี้ยนผิด
พระเชยปรางพลางอุ้มขึ้นจุมพิต ฤทัยคิดสำคัญว่ากัลยา ฯ

(อิเหนา พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒)

เพลงเทพลีลา

เพลงเทพลีลา เดิมเป็นเพลงลา รวมอยู่ในเรื่องโหมโรงเย็น เพลงลานี้ เป็นเพลงที่ใช้บรรเลงติดต่อกับเพลงต่าง ๆ หรือใช้บรรเลงประกอบกับตัวละคร เช่น เพลงเร็ว เพลงชุบ ฯลฯ ต่อมา หลวงประดิษฐ์ไพเราะ (ศร ศิลปบรรเลง) ได้ประดิษฐ์ทางใหม่ขึ้น เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๔ โดยยึดหลักของเดิมไว้

บทร้องเพลงเทพลีลา

ครั้นรุ่งรางสว่างเวหน สุริยนแย้มเยี่ยมเหลี่ยมไศล
จึงอ่าองค์ทรงเครื่องรำไร ภูวนัยออกหน้าพลับพลา ฯ

(อิเหนา พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒)

เพลงเทพประนม

เพลงเทพประนม ๓ ชั้นนี้ สำนวนทำนองน่าจะเป็นของครูสอน บ้านบางเชือกหนัง ธนบุรี ไม่ทราบว่าท่านแต่งขึ้นจากเพลงอะไร เป็นทางพื้นเรียบ ๆ ภายหลังนายมนตรี ตราโมท ได้แต่งเป็นทางลูกล้อลูกขัดขึ้นอีกทางหนึ่ง สำหรับบรรเลงเป็นเที่ยวกลับ

บทร้องเพลงเทพประนม ๓ ชั้น

ยอกรขึ้นประนมบังคมคัล องค์พระปัญจสีขรเรืองศรี
พระปรคนธรรพฤทธี ผู้ประศาสน์ดนตรีและลำนำ ฯ

(นายมนตรี ตราโมท แต่ง)

เพลงเทพชาตรี เถา

เพลงนี้แต่งขยายขึ้นจากเพลงชาตรีตลุง ของเดิมไม่ทราบว่าท่านผู้ใดเป็นผู้แต่ง แต่ในสมัยหลังนี้ นายบุญยงค์ เกตุคง ได้แต่งขึ้นใหม่ ซึ่งบรรเลงกันอยู่ในปัจจุบันนี้

บทร้องเพลงเทพชาตรี เถา

เทพเธอบรรเลอโฉมประโลมลาศ สมมาดชายเลิศประเสริฐศรี
สำอางองค์ทรงส่วนถ้วนอินทรีย์ ชายชาตรีดีจบอยู่ครบครัน
พระปรีชาสามารถฉกาจกล้า ลือเดชาทั่วทบวงสรวงสวรรค์
สถิตแท่นทิพยอาสน์ดาษสุวรรณ พร้อมกำนันบางบำเรอเสนอนวล
พระปฏิสนธ์ชาตินิราศปาง หวังสร้างบารมีให้ดีถ้วน
เป็นพระรถงามโฉมประโลมชวน ต้องรัญจวนโศกามาราวไพร
นางมารย้อนยำหาทำได้ ใครคิดฆ่าก็ไม่ยับดับสังขาร
ด้วยบารมีสร้างมาช่วยพาไป จวบจนได้เมรีเป็นที่ครอง

(ไม่ทราบนามผู้แต่ง)

เพลงเทพหาวเหิร เถา

ทำนอง ๒ ชั้น เป็นของเดิมชื่อว่า เพลงเหาะ เข้าใจว่ามีมาแต่สมัยอยุธยา ใช้เป็นเพลงหน้าพาทย์ประกอบกิริยาไปมาของเทวดาและขับร้องประกอบการแสดงโขนละคร ส่วนทำนอง ๓ ชั้น ไม่ทราบว่าใครเป็นผู้แต่ง ประมาณปลายรัชกาลที่ ๓ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ส่วนชั้นเดียว พระยาภูมีเสวิน (จิตร จิตตเสวี) ได้ตัดลงให้ครบเป็นเถา

บทร้องเพลงเทพหาวเหิร เถา

๓ ชั้น คร้านั้นพระองค์ผู้ทรงเดช ทุกประเทศลือลบสยบสยอน
ครั้นจวนแจ้งแสงสีรวีวร พระภูธรเสด็จสู่ที่สรงชล
๒ ชั้น ไขสุหร่ายหยัดย้อยเป็นฝอยฟอง อาบละอองต้องพระองค์ดังสายฝน
น้ำกุหลาบหอมฟุ้งจรุงปน ทรงสุคนธาประทินกลิ่นโอฬาร
ชั้นเดียว สาวสนมกรมในเป็นขนัด รำเพยพัดเสร็จทรงสรงสนาน
จับพระแสงข้างที่มิทันนาน พระภูบาลออกท้องพระโรงชัย

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน)

เพลงทะเลบ้า เถา

เพลงนี้ เดิมเป็นเพลง ๒ ชั้น อยู่ในเพลงเรื่องฉิ่งใหญ่ ครูสิน ศิลปบรรเลง ได้คิดประดิษฐ์ขึ้นเป็น ๓ ชั้น ใช้ส่งเสภา ตามความรู้สึกของเพลงจะฟังคล้ายกับว่าเกิดอารมณ์ฉุนเฉียวขึ้นในใจ ตามท่าทีที่เปลี่ยนไปต่าง ๆ กัน

บทร้องเพลงทะเลบ้า เถา

๓ ชั้น ดอกฟ้าดวงเดียวของพี่เอ๋ย เจ้าจะพายเรือหนีพี่ไปไหน
เสียแรงพี่ติดตามหาทรามวัย ช่างกระไรไม่เหลียวแลมา

(บทของเก่า)

๒ ชั้น สงสารฮะเนาเจ้าคนซื่อ หมายมั่นปั้นมือแล้วมิได้
ใจชั่วช้าน่าชังอย่างใด ข้าไม่คิดเคียดเกลียดกลัว
ชั้นเดียว แต่จะให้ร่วมรักสมัครหมาย ก็เหลืออายเหลือทนเป็นคนชั่ว
โอ้สงสารชมพลาหน้าจะมัว ได้ต้องตัวนับว่าเป็นสามี

(เรื่องเงาะป่า พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๕)

เพลงทองย่อน เถา

เพลงทองย่อน ๒ ชั้น เป็นเพลงโบราณสมัยกรุงศรีอยุธยา ใช้บรรเลงรวมอยู่ในเพลงช้า เรื่องเต่ากินผักบุ้ง และในตับมโหรีชุดเพลงทองย้อย ทองพราย ทองสระ และทองสม ภายหลังได้นำมาร้องประกอบในการแสดงละคร พระยาประสานดุริยศัพท์ (แปลก ประสานศัพท์) ได้นำมาแต่งขึ้นเป็น ๓ ชั้น เมื่อราวสมัยปลายรัชกาลที่ ๕ และต่อมาจึงมีผู้ตัดลงเป็นชั้นเดียว เพื่อบรรเลงติดต่อกันให้ครบเป็นเถา ความหมายของเพลงนี้แสดงเป็นเชิงพ้อรัก

บทร้องเพลงทองย่อน เถา

๓ ชั้น	พี่หยอกเล่นนิดหนึ่งก็ไม่ได้	ใจน้อยนี่กระไรวันทองเอ๋ย
๒ ชั้น	รักใคร่พาไปจะชมเชย	อย่านึกเลยที่จะคืนให้ใครชม
ชั้นเดียว	ว่าพลางทางจูงสีหมอกม้า	เบาะอานพานหน้าดูงามสม

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน)

เนื้อที่ ๒

๓ ชั้น	เพราะคำร่ำค่อนงอนสะบัด	แม่ผลัดชื่อให้ก็เห็นสม
	ชื่อว่าวันทองต้องนิยม	นานไปแก้มกับนมจะเป็นทอง
๒ ชั้น	เออกระนั้นสิเจ้าจึงได้ว่า	หลับตาซมเซอะอยู่ในห้อง
	ตามใจให้เจ้าทำแต่ลำพอง	ครั้นว่าบ้างแล้วก็ร้องไม่เคยพบ
ชั้นเดียว	แต่กระนั้นยังไม่ได้กับใจนาง	ถ้าปล่อยหางแล้วก็เปรื่องกระเดื่องจบ
	หรือรื้อความหลังตั้งสมทบ	ข้าเรียกให้ใครตบจึงเจรจา ฯ

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน)

(ธ)

เพลงธรณีร้องไห้ ๓ ชั้น

เพลงธรณีร้องไห้ที่นับว่าเก่าที่สุด เป็นอัตราชั้นเดียวซึ่งบรรเลงรวมอยู่ในเพลงประเภทเพลงเร็ว สำหรับบรรเลงต่อท้ายเพลงช้าเรื่อง "มอญแปลง" เพลงธรณีร้องไห้ชั้นเดียวนี้ เป็นเพลง ๒ ท่อน เข้าใจว่ามีมาแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาอย่างน้อยก็ตอนกลาง ต่อมาถึงสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย นักร้องและนักดนตรีจึงได้คิดแต่งเพลงธรณีร้องไห้ขึ้นเป็นอัตรา ๒ ชั้น สำหรับใช้ร้องประกอบการแสดงละคร ในบทที่มีอารมณ์โศก แต่เนื่องจากทำนองเพลงแต่ละท่อนสั้นมาก การที่นำมาขยายออกเป็น ๒ ชั้น และใช้ร้องประกอบการแสดงละคอน จึงรวมทำนองทั้งสองท่อนเข้าเป็นท่อนเดียว และเนื่องจากเพลงธรณีร้องไห้นี้เป็นเพลงในประเภทหน้าทับ "สองไม้" และมี "โยน" ทำให้ผู้ร้องที่มีเสียงและสติปัญญาดีพลิกแพลงทำนองให้เกิดความไพเราะได้อย่างกว้างขวาง จึงได้รับความนิยมแพร่หลายมาจนถึงปัจจุบันนี้

ราวสมัยต้นรัชกาลที่ ๕ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ พระยาประสานดุริยศัพท์ (แปลก ประสานศัพท์) จึงได้แต่งเพลงธรณีร้องไห้ขึ้นเป็นอัตรา ๓ ชั้น พร้อมทั้งทำนองร้องและทำนองดนตรี ในด้านทำนองร้องคงดำเนินเช่นเดียวกับอัตรา ๒ ชั้น ที่ปฏิบัติมาในการร้องประกอบการแสดงละคอน คือรวมทั้งท่อน ๑ ท่อน ๒ เข้าเป็นท่อนเดียว แต่ในทางดนตรีนั้นแม้จะบรรเลงรับตลอดทั้งท่อน ๑ ท่อน ๒ ก็จริง แต่ว่าการบรรเลงนั้นกลับต้นทีละท่อนเหมือนแบบการบรรเลงอัตราชั้นเดียว (ในเพลงเร็ว) ของโบราณ ส่วนทำนองในตอนที่เป็นโยน ก็สอดแทรกลูกล้อลูกขัดให้น่าฟังยิ่งขึ้น ตามแบบของการแต่งเพลงประเภทที่มีโยนโดยทั่วไป

ชื่อเพลงธรณีร้องไห้นี้ บางท่านก็เรียกว่า "(พ)สุธากันแสง" แต่บางทีเมื่อเรียกเข้าชุดกันกับเพลงมอญร้องไห้ ซึ่งแผลงเรียกว่า "รามัญรัญทด" ก็เรียกเพลงธรณีร้องไห้นี้ว่า "กำสรดพสุธา" เพื่อให้สัมผัสกัน

บทร้องเพลงธรณีร้องไห้ ๓ ชั้น

รากไม้จะต่างหมอนนอนอนาถ ดาวดาษจะต่างได้น่าใจหาย
ลงบันไดใจเจียนจะขาดตาย น้ำตาหลั่งพรั่งพรายกระจายลง ฯ

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน)

บทร้องเพลงธรณีร้องไห้ เถา

๓ ชั้น แล้วว่าอนิจจาความรัก พึ่งประจักษ์ดังสายน้ำไหล
ตั้งแต่จะเชี่ยวเป็นเกลียวไป ไหนเลยจะไหลกลับมา
๒ ชั้น สตรีใดในพิภพจบแดน ไม่มีใครได้แค้นเหมือนอกข้า
ด้วยใฝ่รักให้เกินพักตรา จะมีแต่เวทนาเป็นเนืองนิตย์
ชั้นเดียว โอ้ว่าน่าเสียดายตัวนัก เพราะเชื่อลิ้นหลงรักจึงช้ำจิต
จะออกชื่อลือชั่วไปทั่วทิศ เมื่อพลั้งคิดผิดแล้วจะโทษใคร ฯ

(อิเหนา พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒)

(น)

เพลงนางครวญ เถา

เพลงนางครวญ ๓ ชั้น ที่ใช้ขับร้องและบรรเลงกันโดยทั่วไปนี้ ไม่ทราบว่าท่านผู้ใดเป็นผู้แต่ง ยิ่งกว่านั้นแม้เพลงนางครวญ ๓ ชั้น จะได้รับความนิยมแพร่หลายไปในวงการดนตรีไทย ก็ไม่มีผู้ใดทราบว่าทำนอง ๒ ชั้นเป็นอย่างไร หรือแต่งมาจากเพลงใด นายมนตรี ตราโมท ได้ลองตัดทำนองลงจากอัตรา ๓ ชั้น ตามทฤษฎีการแต่งเพลงไทยเพื่อค้นดูสมุฏฐาน ก็แลเห็นว่าทำนองซึ่งเป็นเนื้อแท้ของเพลงนางครวญ ๒ ชั้นนั้นใกล้เคียงกับเพลงมอญรำดาบเป็นอันมาก แทบจะว่าเป็นเพลงเดียวกันก็ได้ ท่อนต้นมีเสียงตรงกันทุกจังหวะ และท่อน ๒ ก็ผิดกันอยู่เพียง ๒ จังหวะแรกเท่านั้น

ในตำรามโหรีโบราณ มีเพลงเรื่องมโหรี ๒ ชั้นอยู่เรื่องหนึ่ง เรียกว่าเรื่อง "พระนเรศวรชนช้าง" มีเพลงเรียงลำดับดังนี้

๑. เพลงนเรศวรชนช้าง

๒. เพลงอุปราชขาดคอช้าง

๓. เพลงพุทรากระแทก

๔. เพลงเชิงตะกอน

๕. เพลงนางร่ำ

๖. เพลงพระรามเป่าสังข์

อันชื่อเพลงต่าง ๆ นั้นอาจเปลี่ยนแปลงได้ตามกาลสมัย ซึ่งปรากฏความจริงมาแล้วมากมาย เพราะฉะนั้นเพลงที่เรานึกว่าสูญไปแล้ว อาจจะยังอยู่ก็ได้ แต่หากชื่อถูกเปลี่ยนแปลงไป อย่างเช่นเพลงพระนเรศวรชนช้าง และยิ่งเป็นเพลงที่ท่านนักปราชญ์ได้นำมาแต่งขยายขึ้นเป็นอัตรา ๓ ชั้น ท่านผู้แต่งก็ยิ่งมีสิทธิที่จะตั้งชื่อขึ้นใหม่ได้ตาม

พอใจ ซึ่งอาจตรงตามชื่อเดิมหรือแผลงให้ใกล้เคียงชื่อเดิม หรืออาจตั้งขึ้นใหม่จนผิดไปอย่างห่างไกลชื่อเดิมก็ได้

อัน "เพลงเรื่อง" หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า "เพลงตับ" นั้น คือการเลือกเพลงต่าง ๆ ที่มีอัตราเดียวกัน ใช้หน้าทับอย่างเดียวกัน และมีสำเนียงทำนองใกล้เคียงกันนำมารวมบรรเลงให้ติดต่อกันไป เพลงพระนเรศวรชนช้างซึ่งเป็นเพลงอันดับ ๑ นั้นในปัจจุบันนี้ก็ยังใช้ร้องและบรรเลงกันอยู่เรียกว่าเพลงนเรศวรชนช้าง และทำนองเพลงก็คล้ายคลึงกับเพลงมอญรำดาบ ผิดกันอยู่เพียงเสียงลงจบกับตอนต้นท่อน ๒ อีก ๒ เสียงเท่านั้น จึงทำให้น่าคิดว่าเพลงมอญรำดาบที่เรียกกันอยู่ในปัจจุบันนี้ อาจจะเป็น "เพลงอุปราชขาดคอช้าง" เพลงอันดับ ๒ ในเพลงเรื่องมโหรีโบราณดังกล่าวมาแล้วก็ได้ และเพลงนางครวญก็อาจเป็น "เพลงนางร่ำ" (อันดับ ๕) ในเรื่องหรือตับเดียวกันนั้นก็ได้

เพราะฉะนั้น เพลงนางครวญ ๓ ชั้น ที่นิยมบรรเลงกันโดยทั่วไปนี้ อาจเกิดได้เป็น ๒ นัย นัย ๑ ท่านผู้แต่ง แต่งจากเพลงมอญรำดาบ ๒ ชั้น แต่ได้แก้ไขเสียงตกจังหวะในท่อน ๒ ให้หลีกจากเดิมไปเสีย ๒ จังหวะ หรืออีกนัยหนึ่งท่านผู้แต่ง แต่งจากเพลงนางร่ำ ๒ ชั้น โดยตรงแล้วตั้งชื่อเลียนจากชื่อเดิม (นางร่ำเป็นนางครวญ) แต่ปัจจุบันไม่มีใครได้เพลงนางร่ำ ๒ ชั้น จึงไม่สามารถจะชี้ขาดลงไปได้

อย่างไรก็ตาม เพลงนางครวญ ๓ ชั้น ก็ได้เป็นเพลงที่ได้รับความนิยมอย่างแพร่หลายในวงการคีตศิลปและดุริยางคศิลปของไทยเป็นอันมาก และมักจะขับร้องและบรรเลงเป็นเพลงคู่กับเพลงสุดสงวน ซึ่งมีสำเนียงอย่างเดียวกัน ครั้นเมื่อถึงสมัยที่นิยมบรรเลงเพลงเถากันมากขึ้น นายมนตรี ตราโมท จึงคิดตัดแต่งเพลงนางครวญลงเป็นอัตรา ๒ ชั้นและชั้นเดียว ทั้งทำนองร้องและทำนองดนตรี และประดิษฐ์ทำนองให้เป็นสำเนียงมอญ เพื่อเข้าคู่กับเพลงสุดสงวน เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๖ ซึ่งใช้ขับร้องและบรรเลงจนปัจจุบันนี้

บทร้องเพลงนางครวญ เถา

เนื้อที่ ๑

๓ ชั้น	โอ้ว่าป่านฉะนี้พระพี่เจ้า	จะโศกเศร้ารัญจวนครวญหา
	ตั้งแต่พระไปแก้สงสัยมา	มิได้พบขนิษฐาในถ้ำทอง
๒ ชั้น	พระจะแสนเศร้าสร้อยละห้อยไห้	หฤทัยทุกข์ทนหม่นหมอง
	จะดั้นด้นค้นคว้าเที่ยวหาน้อง	ทุกประเทศเถื่อนท้องพระบุรี
ชั้นเดียว	โอ้ว่าทำไฉนจะได้รู้	ว่าน้องอยู่ประมอตันกรุงศรี
	แม้นใครทูลแถลงแจ้งคดี	เห็นทีจะตามมาด้วยอาลัย

(จากอิเหนา พระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๒ ตอนลมหอบเอาระเด่นบุษบาและสองนางพระพี่เลี้ยงไปตกอยู่ที่เมืองประมอตัน และท้าวประมอตันได้ทรงขอไว้เป็นราชโอรส ได้พยายามทะนุบำรุงให้ความสุขต่าง ๆ แต่ก็ไม่สามารถจะลบล้างความเศร้าโศกเสียได้ คนทั้งสามพยายามแสร้งทำกิริยาอาการให้แช่มชื่น แต่พรางความรู้สึกอันแท้จริงไว้ภายในและได้เฝ้าแต่ปรึกษากันถึงเรื่องของตนอยู่ตลอดเวลา อันความครวญคร่ำรำพันของระเด่นบุษบานั้น ปรากฏตามบทร้องข้างต้นนี้)

เนื้อที่ ๒

๓ ชั้น	ทอดองค์ลงแล้วก็โศกา	กัลยาแค้นขัดกลัดจิต
	โอ้ว่าพระโฉมยงทรงฤทธิ์	น้องคิดว่าจะครองตัวไว้
๒ ชั้น	ให้ผ่องแผ้วดังแก้วจินดา	กว่าจะพบผ่านฟ้าพิสมัย
	ไม่เหมือนคิดผิดหวังตั้งใจ	ชรอยกรรมทำไว้แต่ไรมา
ชั้นเดียว	จะอยู่ไปก็ไม่จิรังการ	สู้ม้วยมุดสุดปราณเสียดีกว่า
	สืบไปไม่พบพระพี่ยา	จะเอาหน้าไปแฝงไว้แห่งใด

(อิเหนา พระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๒ ตอนอุณากรรณ (บุษบา) และปันหยี (อิเหนา) มาเผชิญหน้ากันในเมืองกาหลังและปันหยีได้ลักลอบเข้าไปลักเอากริชของตน ซึ่งเก็บอยู่ที่อุณากรรณไปเสีย เป็นตอนที่ชีป่าอุณากรรณเข้าไปในที่พักชั้นในสะอึกสะอื้นครวญคร่ำร่ำไห้อยู่แต่ผู้เดียว)

เพลงนาคเกี้ยว ๒ ชั้น

เพลงนาคเกี้ยวที่นักร้องนักดนตรีใช้ร้องและบรรเลงกันอยู่เป็นสามัญนี้ มีลาของทำนองอย่างเพลง ๓ ชั้นอยู่มาก จึงทำให้นักร้องและนักดนตรีมักจะเข้าใจผิดคิดว่าเป็นเพลงในอัตรา ๓ ชั้น แต่ที่แท้นั้น เพลงนี้เป็นเพลง ๒ ชั้น ซึ่งเป็นเพลงที่มีมาแต่โบราณ เดิมชื่อว่า "เพลงนาคเกี่ยวพระสุเมรุ" บรรเลงรวมอยู่ในเพลงตับ เรื่องนางกราย เพลงตับนี้มีอยู่ด้วยกัน ๗ เพลง คือ เพลงนางกราย เพลงนางเยื้อง เพลงสร้อยต่าน เพลงนาคเกี่ยวพระสุเมรุ เพลงพระรามตามกวาง เพลงพระราม (คืน) นคร และเพลงพระรามเดินดง แต่ในตำราที่มีบทร้อง เรียกว่า "นาคเกี่ยวพระสุเมรุ" มีบทร้องว่า

(๑) ตัวเอยตัวเจ้า	ดังว่าพระยาราชหงส์
ชวนบริวารร่อนลง	ว่าจะข้ามกระแสสาคร
พี่ปราณีเจ้า	เจ้าสาวน้อยยังพานอ่อน
ใจจะขาดสองท่อน	ที่ในสาครนะเจ้าเอย
(๒) ตัวเอยตัวเจ้า	ดังดอกปทุมโกมุท
เมื่อยังไม่ผุด	อยู่ในใต้น้ำบังใบ
ครั้นผุดขึ้นแจ้ง	ต้องแสงพระสุริย์ใส
บ่บานกล้ำกลีบไว้	จะท่าใครเล่าเจ้าเอย

แม้เพลงนี้จะเป็นเพลงเก่าสมัยโบราณก็จริง แต่ลีลาของทำนองเพลงมีท่วงทีไพเราะน่าฟังเป็นที่นิยมของนักร้องนักดนตรีมาก และเนื่องจากได้รับความนิยมนำมาร้องและบรรเลงมากนี่แหละ จึงทำให้สำนวนทำนองเปลี่ยนแปรไปตามยุคตามสมัยและสิ่งแวดล้อมมากขึ้น จนฟังคล้ายจะเป็นเพลงในสมัยหลัง ๆ นี้เอง

ส่วนบทร้องที่ใช้เป็นประจำมาจนถึงปัจจุบันนี้ เป็นบทที่คัดมาจากบทเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน แต่ถ้อยคำมีคลาดเคลื่อนไปจากบทเสภาฉบับหอพระสมุดบ้าง ไม่ทราบว่าได้เริ่มใช้บทร้องนี้มาตั้งแต่เมื่อไร

บทร้องเพลงนาคเกี่ยว ๒ ชั้น

กินข้าวนั่งเคล้าอยู่คอยท่า ให้พิมมานั่งกินด้วยกันก่อน
ครั้นเมียไม่กินพร้อมพ่อย่อมวอน ปั้นป้อนปลอบปลิ้มประโลมใจ
เห็นเขาเป็นผัวเมียมาก็นัก จะรักเหมือนพ่อรักพิมหามีไม่
พ่อจะมาเด็ดรักหักไป ทำไมจะได้ของรักไว้เชยชม
เป็นจนจิตกลัวผิดไปไม่ได้ จนใจพ่อเอาไปแต่ผ้าห่ม
ในกลางไพรพ่อจะได้เอาไว้ชม เมียจะตรมตรอมดิ้นอยู่เดียวดาย
เมียจะนอนคนเดียวกระไรรอด ยามหนาวใครจะกอดให้หนาวหาย
เคยนอนแนบแอบข้างไม่ห่างกาย เมียจะตายแล้วพ่อทูลกระหม่อมเมีย

(จากเสภาขุนช้างขุนแผน ตอนที่ ๘ พลายแก้วถูกเกณฑ์ทัพ)

เพลงนกเขาขะแมร์ เถา

เมื่อปลาย พ.ศ. ๒๔๗๒ (สมัยนั้นเปลี่ยน พ.ศ. เดือนเมษายน) พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้หลวงประดิษฐ์ไพเราะ (ศร ศิลปบรรเลง) ไปศึกษาเพลงดนตรีเขมร ณ ประเทศกัมพูชา และได้เข้าศึกษาอยู่ในวงดนตรีของพระเจ้ามณีวงศ์ แม้หลวงประดิษฐ์ไพเราะจะไปอยู่ในกัมพูชาเป็นเวลาไม่กี่มากน้อย แต่เนื่องด้วยหลวงประดิษฐ์ไพเราะเป็นผู้รอบรู้และเชี่ยวชาญในดุริยางคศิลป์ไทยชั้นอาจารย์ผู้ทรงคุณวุฒิ จึงได้เพลงเขมรมาหลายเพลง นอกจากจะศึกษาเพลงเขมรมาแล้ว หลวงประดิษฐ์ไพเราะยังได้ร่วมวงบรรเลงกับชาวเขมร และถ่ายทอดเพลงไทยให้แก่นักดนตรีเขมรหลายเพลง แม้เมื่อคราวที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสประเทศอินโดจีน ระหว่างที่เสด็จประทับอยู่ ณ บังกาโล ในนครวัด ในวันที่ ๕ พฤษภาคม ๒๔๗๓ พระเจ้ามณีวงศ์ส่งวงดนตรีเขมรมาบรรเลงถวาย ณ ที่ประทับ หลวงประดิษฐ์ไพเราะก็มาเฝ้าและบรรเลงร่วมวงกับนักดนตรีเขมร ดังปรากฏตามจดหมายเหตุรายวันการเสด็จประพาสคราวนั้น ซึ่ง ม.จ. วิบูลย์สวัสดิวงศ์ สวัสดิกุล ทรงเรียบเรียงว่า

"เวลา ๒๐.๒๕ น. ประทับโต๊ะเสวยพระกระยาหารในห้องที่ประทับ มีดนตรีเขมรแสดงจนเวลา ๒๓.๐๐ น. ดนตรีที่แสดงนี้มีพิณพาทย์ และเครื่องสายเหมือนของไทย เว้นแต่ไม่มีขลุ่ย พิณพาทย์ใช้ปี่เสียงห้าว ๆ ดนตรีนั้นไม่มีจะเข้ แต่มีกระจับปี่แทนซอด้วงเสียงไม่แหลมเหมือนของไทย เสียงคล้าย Stroh Violin ของฝรั่ง หลวงประดิษฐ์ไพเราะซึ่งโปรดเกล้าให้มาศึกษาเพลงเขมร ได้สมทบเล่นระนาดถวายด้วยไม่แพ้เขมร เพราะเพลงที่แสดงนั้นก็คล้ายอย่างของไทย มีเพลงเขมรแท้เพียง ๒ หรือ ๓ เพลง นับว่าแสดงไพเราะพอใช้ คนร้องส่งเป็นผู้ชายอายุมากแล้ว แต่เสียงพอฟังได้"

หลวงประดิษฐ์ไพเราะได้กลับจากประเทศกัมพูชา เมื่อต้น พ.ศ. ๒๔๗๓ อันเพลงเขมรต่าง ๆ ที่หลวงประดิษฐ์ไพเราะได้มาคราวนั้น เป็นเพลงอัตรา ๒ ชั้นทั้งสิ้น และเพลงนกเขาขะแมร์ก็อยู่ในจำพวกนี้ด้วย ต่อมาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๖ หลวงประดิษฐ์ไพเราะจึงได้แต่งเพลงนกเขาขะแมร์ ๒ ชั้น ที่ได้มาจากเขมรนั้นขึ้นเป็นอัตรา ๓ ชั้น ประดิษฐ์ให้มีทำนองสำเนียงเขมร มีลูกล้อลูกขัด และมีทำนองเลียนเสียงขันคูของนกเขา ซึ่งนับว่าเป็นเพลงที่มีชั้นเชิงอันไพเราะยิ่งเพลงหนึ่ง ในส่วนทำนองร้องนั้นหลวงประดิษฐ์ไพเราะ ได้ขอให้ นายมนตรี ตราโมท ช่วยแต่งบทร้องให้ ซึ่งก็ได้แต่งเป็นกลอน ๖ แทรก ๗ บ้างบางวรรค แล้วแต่จะเห็นว่าเหมาะกับลีลาของเพลงดังต่อไปนี้

บทร้องเพลงนกเขาขะแมร์ เถา

๓ ชั้น	พิศดูหมู่วิหคผกผิน	โบกบินร่อนร้องก้องขรม
	นกแก้วสาริกาน่าชม	เสียงระงมพลอดเพรียกเรียกกัน
	นกเขาเคล้าคู่ชูคอ	จับตอต้นตาลขานขัน
	เรียกคูกู่พร้องก้องอรัญ	ผลัดกันไซ้ขนต้นคอ
๒ ชั้น	บนกิ่งกะทกรกนกเอี้ยง	ส่งเสียงเฉาะฉอดจอดจ้อ
	จับคู่ผู้เมียเคลียคลอ	แล้วปร๋อบินปรู๋สู่พนานต์
	สาริกากับกาหลงร้อง	เพราะพร้องจำเรียงเสียงหวาน
	สำเนียงน่าฟังกังวาน	ฟังซาบซ่านใจใฝ่จินต์
ชั้นเดียว	กะลุมพูจับพุ่มกะลุมพู	พาคู่เคียงโผผกผิน
	กะลิงจับกิ่งจันทน์กิน	แล้วบินโบยสู่อัมพร

(นายมนตรี ตราโมท แต่ง)

เพลงนกขมิ้น เถา

สมัยโบราณมีเพลงเรื่องในประเภทเพลงช้าอยู่เรื่องหนึ่ง เรียกว่า “แม่ม่ายคร่ำครวญ” เพลงช้าเรื่องนี้มีเพลงนกขมิ้นตัวผู้และนกขมิ้นตัวเมียรวมอยู่ด้วย และเพลงนกขมิ้นตัวเมียนั้น มีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า เพลงแม่ม่ายคร่ำครวญ เพราะฉะนั้นเพลงนี้จึงเรียกว่า “แม่ม่ายคร่ำครวญ” โดยปกติถ้าต้องการจะบรรเลงเพลงช้าแล้วไม่ว่าเพลงช้าเรื่องใด ผู้บรรเลงย่อมนำมาบรรเลงเป็นเพลงหน้าพาทย์ ประกอบการแสดงโขนละครในกิริยาไปมาที่สุภาพเรียบร้อยเมื่อผู้แสดงต้องการรำเพลงช้าได้ทั้งสิ้น แม้เพลงเรื่องแม่ม่ายคร่ำครวญนี้ ก็นำมาใช้บรรเลงได้ แต่ถ้าผู้พากย์เจรจาโขนหรือหนังใหญ่หรือผู้บอกบทโขนละคอน เขาบอกเจาะจงว่าเพลงช้าเรื่องใดโดยเฉพาะแล้วผู้บรรเลงจะต้องบรรเลงด้วยเพลงเรื่องนั้น จะเลือกเพลงอื่นมาบรรเลงไม่ได้ เช่น ในการแสดงหนังใหญ่ชุดหนุมานอาสา ตอนที่ทศกัณฐ์ยกนางสุวรรณกันยุมาชายาอินทรชิตให้เป็นภริยาหนุมานนั้น เวลาที่นางสุวรรณกันยุมาขึ้นเฝ้า ซึ่งจะต้องใช้หน้าพาทย์เพลงช้า ผู้พากย์เจรจาจะบอกหน้าพาทย์ว่า “แม่ม่ายคร่ำครวญ” ปี่พาทย์ก็จะต้องบรรเลงเพลงช้าด้วยเพลงเรื่องแม่ม่ายคร่ำครวญ ซึ่งมีเพลงนกขมิ้นตัวผู้และตัวเมียรวมอยู่ด้วยนั้น จะเลือกเพลงช้าอื่น ๆ เช่น เรื่องสร้อยสน เรื่องเต่ากินผักบุ้งมาบรรเลงไม่ได้

ส่วนทางเพลงดนตรีของมอญมีเพลงในจำพวกเพลงเร็วอยู่เพลงหนึ่ง ซึ่งทำนองของเพลงมอญเพลงนั้น เทียบได้ตรงกับอัตราชั้นเดียวของเพลงนกขมิ้น (ตัวผู้) ของไทย จึงไม่สามารถจะชี้ขาดลงไปได้ว่าไทยเรานำเอาเพลงของมอญซึ่งเป็นอัตราชั้นเดียวมาแต่งขยายขึ้นเป็นอัตรา ๒ ชั้น และตั้งชื่อว่าเพลงนกขมิ้น บรรเลงเป็นเพลงช้าในเรื่องแม่ม่ายคร่ำครวญ หรือมอญได้นำเอาเพลงนกขมิ้นของไทยไปตัดลงเป็นชั้นเดียวใช้บรรเลงเป็นเพลงเร็ว ในสมัยที่นิยมการร้องและบรรเลงเพลงอัตรา ๓ ชั้นกันอย่างแพร่หลาย ราวสมัยรัชกาลที่ ๔ ครูเพ็งซึ่งเป็นญาติเรียงพี่เรียงน้องของพระประดิษฐ์ไพเราะ (มี ดุริยางกูร) จึงได้นำเพลงนกขมิ้นตัวผู้ในเพลงเรื่องแม่ม่ายคร่ำครวญ ซึ่งเป็นอัตรา ๒ ชั้น มาแต่งขึ้นเป็นอัตรา ๓ ชั้น สอดแทรกเพิ่มการร้องดอกและปี่เป่าว่าดอกตามเสียงร้องในท่อน ๓ ขึ้น ทำให้ไพเราะเพราะพริ้งขึ้นอีก

เป็นอันมาก ได้มีผู้นำไปร้องและบรรเลงเป็นเพลงสุดท้ายในตับต้นเพลงฉิ่ง ได้รับความนิยมในวงการดนตรีไทย ใช้ร้องและบรรเลงกันสืบมาจนปัจจุบันนี้ นอกจากจะใช้ร้องและบรรเลงโดยปกติแล้ว เพลงนกขมิ้น ๓ ชั้นของครูเพ็งยังได้รับเลือกเป็นเพลงสำหรับบรรเลงเดี่ยวอวดฝีมือกันอีกด้วย

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๖ นายมนตรี ตราโมท ได้แต่งบทและทำนองร้องเพลงนกขมิ้น ๒ ชั้น และชั้นเดียวขึ้น โดยเพิ่มทำนองร้องและว่าดอกตามแนวอัตรา ๓ ชั้น ของครูเพ็ง เพื่อใช้ร้องรวมกันได้ครบเป็นเพลงเถา ส่วนทำนองดนตรีที่บรรเลงรับอัตรา ๒ ชั้น ใช้ทำนองเพลงอย่างในเพลงเรื่องแม่ม่ายคร่ำครวญของเก่า และอัตราชั้นเดียวก็ใช้ทำนองของเพลงมอญ

บทร้องเพลงนกขมิ้น เถา

๓ ชั้น *ท่อน ๑* เจ้านกขมิ้นเหลืองอ่อน ค่ำลงแล้วเจ้าจะนอนที่รังไหน
ท่อน ๒ นอนไหนก็นอนได้ สุมทุมพุ่มไม้ที่เคยนอน
ท่อน ๓ ลมพัดมาอ่อนอ่อน เจ้าก็ร่อนไปตามลมเอย
ดอกเอ๋ย ดอกขจร
นกขมิ้นเหลืองอ่อน ค่ำแล้วจะนอนไหนเอย

(ของเก่า)

๒ ชั้น *ท่อน ๑* โอ้เจ้านกขมิ้นเอย เชิญเจ้าผินโผจู่มาสู่เหย้า
ท่อน ๒ นอนในกรงทองของเรา จะคอยเฝ้าถนอมกล่อมนอน
ท่อน ๓ จะมิให้เจ้ามีที่โศกเศร้า จะโลมเล้าเจ้าขมิ้นเหลืองอ่อน
ดอกเอ๋ย เจ้าดอกรักซ้อน
เชิญเจ้าผินบินจร มาสู่ที่นอนเรียมเอย

ชั้นเดียว *ท่อน ๑* หรือเจ้าของเขามีอยู่ที่ไหน
ท่อน ๒ จงบอกให้แจ้งในฤทัยพี่
ท่อน ๓ หรือเจ้าเปล่าคู่อยู่เอกี เจ้าช่อสารภี เจ้าปักษีงามนักเอย

(นายมนตรี ตราโมท แต่ง)

เพลงนางเยื้อง เถา

ทำนองในอัตรา ๒ ชั้นของเก่า ในเพลงยาวตำรามโหรี กล่าวว่ามีรวมอยู่ด้วยกัน ๗ เพลง คือ เพลงนางกราย, นางเยื้อง, สร้อยต่าน, นาคเกี่ยวพระสุเมรุ, พระรามตามกวาง, พระรามเดินดง และพระรามคืนนคร นายสกล แก้วเพ็ญกาศ ได้นำเพลงนางเยื้อง ๒ ชั้นนี้มาแต่งเป็น ๓ ชั้น และตัดลงเป็นชั้นเดียว เพื่อให้ครบเป็นเพลงเถา พร้อมทั้งแต่งทำนองร้องขึ้นใหม่

บทร้องเพลงนางเยื้อง เถา (ทับปรบไก่)

๓ ชั้น	เมืองแมนแดนเทพอัปสรสถิต	เทวฤทธิ์ร่ำเริงบันเทิงถวิล
	เกษมสุขทุกทิวาเป็นอาจิณ	อมรินทร์ปิ่นวิมานสำราญรมย์
๒ ชั้น	จับระบำรำร่ายถวายกร	เป็นกินนรเลียบถ้ำนำปฐม
	ท่าประณตบทสังเขปเทพนม	ทั้งพรหมสี่พักตร์และผาลา
ชั้นเดียว	นางอัปสรย้อนเยื้องไปเบื้องซ้าย	เทพบุตรยุดย้ายไปฝ่ายขวา
	ต่างกุมกรช้อนชูดูงามตา	เป็นคู่คู่ดูน่าประทับใจ

(นายชาญ อินทรโชติ แต่ง)

เพลงนารายณ์แปลงรูป เถา

เพลงนารายณ์แปลงรูป ๒ ชั้น ของเดิมรวมอยู่ในเพลงช้าเรื่องมอญแปลงส่วนทำนอง ๓ ชั้นนั้น พระยาประสานดุริยศัพท์ (แปลก ประสานศัพท์) เป็นผู้แต่งขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๖ และยังมีผู้อื่นแต่งขึ้นอีกทางหนึ่ง ต่อมาราว พ.ศ. ๒๔๘๐ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธ์ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต จึงทรงพระนิพนธ์ทำนองชั้นเดียวเพิ่มเติมให้ครบเป็นเพลงเถา พร้อมทั้งทรงพระนิพนธ์ทางร้องขึ้นด้วย ๓ ชั้น ๒ ชั้น และชั้นเดียว ส่วนบทร้องนั้นทรงนำบทกลอนจากตับเรื่องรามเกียรติ์ ตอนนารายณ์ปราบนนทุกมาปรับปรุงบ้างเป็นบางตอน เพื่อให้เหมาะสมกับทางร้องที่ทรงพระนิพนธ์ขึ้น

บทร้องเพลงนารายณ์แปลงรูป เถา

๓ ชั้น	เทพนมปฐมพรหมสี่หน้า	สอดสร้อยมาลาเฉิดฉิน
	ทั้งกวางเดินดงหงส์บิน	กินรินเลียบถ้ำอำไพ
	อีกช้านางนอนภมรเคล้า	แขกเต้าผาลาเพียงไหล่
	เมขลาล่อแก้วแววไว	มยุเรศฟ้อนในอัมพร
๒ ชั้น	ยอดตองต้องลมพรหมนิมิต	อีกทั้งพิสมัยเรียงหมอน
	ย้ายท่ามัจฉาชมสาคร	พระสี่กรขว้างจักรฤทธิรงค์
	ฝ่ายว่านนทุกก็รำตาม	ด้วยความพิสมัยไหลหลง
	ถึงท่านาคาม้วนหางลง	ก็ชี้ตรงเพลาพลันทันใด
ชั้นเดียว	ด้วยเดชนิ้วเพชรสิทธิศักดิ์	ขาหักล้มลงไม่ทนได้
	ฝ่ายนางก็เป็นนารายณ์ไป	เหยียบอกยักษ์ไว้ด้วยฤทธี

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ ตอนพระนารายณ์ปราบนนทุก)

บทร้องเพลงนารายณ์แปลงรูป ๓ ชั้น

เนื้อที่ ๒

เมื่อนั้น	นางนารายณ์เยาวลักษณ์เสน่หา
ได้ฟังยิ่งทำมารยา	ชำเลืองนัยนาแล้วตอบไป
ทำไมมาลวงไต่ถาม	ลวนลามบุกรุกเข้ามาใกล้
ท่านนี้ไม่มีความเกรงใจ	เราเป็นข้าไทเจ้าโลกา

เนื้อที่ ๓

เห็นพระน้องทรงโศกกันแสงไห้	สวมสอดกอดไว้แล้วรับขวัญ
เหมือนตายแล้วเกิดใหม่ได้พบกัน	อย่าโศกศัลย์นักเลยกัลยา
พี่นี้เห็นประจักษ์ว่ารักพี่	มารศรีครองตัวเอาไว้ท่า
ขอเดชะความสัตย์เราสองรา	เทวาจึงช่วยพยาบาลฯ

(อิเหนา พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒)

เพลงน้ำลอดใต้ทราย เถา

เพลงน้ำลอดใต้ทราย ๒ ชั้น เป็นเพลงเก่าที่มีทำนองเรียบ ๆ ใช้ขับร้องประกอบการแสดงละครได้ไพเราะน่าฟังเพลงหนึ่ง ในปี พ.ศ. ๒๔๘๐ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต ทรงแต่งขึ้นเป็นเพลงเถา โดยยึดแนวเดิมไว้ให้เป็นเพลงเรียบ ๆ ตลอดทั้งเถา ประกอบด้วยลูกล้อลูกขัดเล็ก ๆ น้อย ๆ เป็นบางตอน เพลงนี้ทรงแต่งครั้งแรก เมื่อนายเทวาประสิทธิ์ พาทยโกศล ไปเฝ้า ณ เมืองบันดุง ราว พ.ศ. ๒๔๘๐ แต่ทรงไว้ไม่ครบ ครั้นนายเทวาประสิทธิ์กลับมาถึงกรุงเทพฯ ไม่นาน ก็ทรงพระกรุณาส่งโน๊ตมาประทานทางไปรษณีย์ มีทั้งทางร้องทางดนตรีพร้อม นับเป็นเพลงที่หาฟังได้ยากอีกเพลงหนึ่งที่ไม่ค่อยจะได้บรรเลงกันบ่อยนัก จนเมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๓ นายบุญยงค์ เกตุคง ได้ทำเป็นเพลงเถาขึ้นอีกทางหนึ่ง

บทร้องเพลงน้ำลอดใต้ทราย เถา

๓ ชั้น ครั้นถึงจึงลงในท้องธาร สรงสนานน้ำพุที่เงื้อมผา
ย้อยหยัดดังสหัสธารา ไหลออกจากศิลาซ่าเย็น
พร้อยพร้อยต้องกายดังสายฝน เมื่อไรนฤมลจะมาเห็น
จะแสนสุขทุกวันมิวายเว้น ลงเล่นชลธารสำราญใจ
๒ ชั้น ไหนจะชมคณามัจฉาชาติ ล้วนประหลาดว่ายคล่ำในน้ำใส
แล้วจะเก็บกรวดแก้วแววไว จะเที่ยวไปประพาสหาดทรายทอง
อันมิ่งไม้ไทรโศกที่ริมธาร ต้องแสงสุริย์ฉายสาดส่อง
จะเก็บบุปผามาร้อยกรอง แล้วจะร้องลำนำสำราญ
ชั้นเดียว ชมพลางทางชวนอนุชา กับพี่เลี้ยงเสนาทวยหาญ
ว่ายแหวกเวียนวนชลธาร พลางชำระสระสนานกายา

(อิเหนา พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒)

เพลงนเรศวนชนช้าง เถา

เพลงนี้ พ.ท.หลวงสราวุธวิชัย (ปุย เสนีย์วงศ์ ณ อยุธยา) แต่งขึ้นจากทำนอง ๒ ชั้นของเก่าเป็นอัตรา ๓ ชั้นเมื่อเดือนธันวาคม พ.ศ. ๒๔๙๒ และตัดลงเป็นชั้นเดียวให้ครบเป็นเถา ทั้งได้เปลี่ยนทำนอง ๒ ชั้นของเก่าให้มีสำเนียงเป็นพม่าและมอญเข้าชุดกันทั้งเถา ที่มาของเพลงนี้ นายมนตรี ตราโมท อธิบายว่า ๒ ชั้นอยู่ในตับเรื่องพระนเรศวรชนช้าง ซึ่งมีเพลงรวมอยู่ด้วยกัน ๖ เพลง คือ (๑) เพลงพระนเรศวรชนช้าง (๒) เพลงอุปราชขาดคอช้าง (๓) พุทรากระแทก (๔) เชิงตะกอน (๕) นางรำ และ (๖) พระรามเป่าสังข์ ความหมายของเพลงนี้ ผู้แต่งในสมัยโบราณคงจะแต่งขึ้นเพื่อเทิดพระเกียรติสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ในการที่ทรงทำยุทธหัตถีมีชัยชำนะแก่พระมหาอุปราชาตามพระราชพงศาวดาร ดังปรากฏการณ์เรียงเพลงในตับที่กล่าวมาแล้วเสมือนการเรียงลำดับเรื่องความในตอนนั้นอย่างชัดเจน

บทร้องเพลงนเรศวรชนช้าง เถา

เนื้อที่ ๑

๓ ชั้น	เมื่อสมเด็จพระนเรศวรมหาราช	ทรงกู้ชาติกระทำยุทธหัตถี
	เร่งพระยาคชาทรงผ่านผงคลี	เหล่าไพรีตะลึงงันพรั่นเดชา
๒ ชั้น	เห็นศัตรูคู่ประจญโคนไม้ร่ม	พลันคาดเค้นเล่นคารมข่มหงสา
	พี่มารบไยมาหลบร่มฉายา	จะเสียวงศ์พงษ์นราม่านรามัญ
ชั้นเดียว	อุปราชเงื้อง่าคชาหงาย	นเรศวรฟาดขาดสะพายวายอาสัญ
	เดชะธรรมไทยชำนะม่านรามัญ	บรรเจิดมั่นแดนดินถิ่นแหลมทอง

(พ.ท.หลวงสราวุธวิชัย (ปุย เสนีย์วงศ์ ณ อยุธยา) แต่ง)

เนื้อที่ ๒

๓ ชั้น คราเมื่อพระนเรศวรผู้จอมทัพ ทรงประทับคอช้างหว่างวิถี
ร้องเชิญพระอุปราชาเจ้าธานี ทำยุทธหัตถีที่กลางแปลง
ช้างที่นั่งเสียเชิงช้างพม่า องค์อุปราชาง่าพระแสง
ทรงหลบง้าวเบี่ยงองค์ลงตะแคง ง้าวต้องมาลาแหว่งไม่ต้ององค์
๒ ชั้น ช้างที่นั่งเสยร่างช้างพม่า ทรงพระแสงง้าวง่าดังประสงค์
ฟันต้องอุปราชากลางพระองค์ ชีพปลดปลงวายชนม์บนคชา
ชั้นเดียว ฝ่ายโยธาทุกเหล่าชาวอังวะ ถูกปะทะชาวไทยไล่เข่นฆ่า
ก็พากันแตกทัพกลับพารา ชาวพม่าแพ้ทัพกับชาวไทย ฯ

(ไม่ทราบนามผู้แต่ง)

บทร้องเพลงนเรศวรขนช้าง ๒ ชั้น

เนื้อที่ ๓

ทัดห้อยหูชมภิรมย์จิต ขอดมนิดเถิดดอกไม้อย่าไขว่ป้อง
พี่สูดแต่น้อยน้อยค่อยประคอง ไฮ้มาต้องของเขาจะชอกช้ำ
พี่ต้องแต่เบาเบาดอกเจ้าพี่ พอยินดีหายระหวยเมื่อยามค่ำ
อย่ากลัวตกเลยพี่จะกอดกำ นั่นช้ำเก่าแล้วแกล้งมาพาโลกัน

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน)

เพลงนกจาก เถา

เพลงนกจากนี้ ทำนอง ๒ชั้น มีมาแต่เดิม อยู่ในเพลงเรื่องลีลากระทุ่มต่อจากปลายเพลงยาว มักใช้ประกอบการรำและร้อง ทำนองทางเครื่อง หลวงบำรุงจิตรเจริญ (ธูป สาตรวิไล) เป็นผู้คิดแต่งขึ้นเมื่อต้น พ.ศ. ๒๔๙๕ ส่วนทำนองทางร้อง นางท้วม ประสิทธิกุล เป็นผู้แต่ง

บทร้องเพลงนกจาก เถา

เนื้อที่ ๑

๓ ชั้น	กิดาหยันจุดเทียนประทีปทอง	ระย้าแก้วเรืองรองรัศมี
	แขวนรองอร่ามรูจี	จับสีพักตราอุณากรรณ
๒ ชั้น	ยิ่งงามผุดผาดประหลาดตา	ดังโฉมนางฟ้ากระยาหงัน
	นวลอองผ่องเพียงดวงจันทร์	ผิวพรรณโสภาน่ารัก
ชั้นเดียว	ยิ่งพิศยิ่งคิดกินแหนง	คลางแคลงหฤทัยไม่ประจักษ์
	ท่วงทีขวยอายเห็นคล้ายนัก	เหมือนพระน้องรักดังคนเดียว ฯ

(อิเหนา พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒)

เนื้อที่ ๒

๓ ชั้น	ไม่เห็นนางย่างขึ้นบนหอน้อย	พระจันทร์ฉายบ่ายคล้อยจรัสไข
	สว่างเวิ้งวงบ้านสำราญใจ	เหมือนใบไม้ต้องลมระบมเย็น
๒ ชั้น	จะเย็นฉ่ำน้ำค้างค้างใบไทร	จะจากเมียเสียใจไม่แลเห็น
	โอ้น้ำค้างเหมือนหนึ่งนางน้ำตากระเด็น	เช้าเย็นยามนอนไม่นานนึก
ชั้นเดียว	ยามกินก็จะกินแต่น้ำตา	จะครวญคร่ำร่ำหาเวลาดึก
	แสนคิดเช้าค่ำเฝ้ารำลึก	ตรึกแล้วเคืองขุ่นให้มุ่นใจ ฯ

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน)

บทเพลงนกฉาก ๒ ชั้น

เนื้อที่ ๓

พระองค์ได้รับวาจา	จะวางนางบุษบาไปให้
จะขอเปลี่ยนอาภรณ์บังอรไว้	พอได้ชมพลางต่างกัญญา ฯ

(อิเหนา พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒)

เพลงนางนาค

เพลงสำหรับประกอบพิธีเวลาเวียนเทียนสมโภชในการทำขวัญต่าง ๆ เช่นทำขวัญจุก ทำขวัญนาค ตลอดจนเวียนเทียนสมโภชพระราชมณเฑียร ย่อมใช้เพลงเรื่องที่เรียกกันว่า เรื่องทำขวัญ หรือเรื่องเวียนเทียน

ที่เรียกว่า "เพลงเรื่อง" คือ เพลงที่บรรเลงติดต่อกันไปหลาย ๆ เพลง เช่น การบรรเลงเรื่องทำขวัญ หรือเรื่องเวียนเทียน เพลงเริ่มแรกของเพลงเรื่องทำขวัญก็คือ เพลงนางนาค ต่อไปจึงถึงเพลงมหาฤกษ์ มหากาล สังข์ใหญ่และสังข์น้อย ฯลฯ การเรียงเพลงในเรื่องทำขวัญนี้ นอกจากตอนต้น ๆ นี้แล้ว ต่อไปตอนท้าย ๆ ต่างครูก็มักจะเรียบเรียงเพลงแตกต่างกันไปได้บ้าง

เพลงนางนาคเป็นเพลงที่อยู่ในอันดับแรกของเรื่องทำขวัญสมโภช จึงมีผู้นิยมเอาไปใช้เป็นเพลงร้องอวยพรกันอยู่อย่างแพร่หลายที่สุด ในโบราณใช้ร้องเป็นเพลงในตับมโหรีเรื่องกากี ตามบทที่ว่า "คนธรรพ์ครั้นเห็นกรุงกษัตริย์ ฯลฯ" แม้เพลงมโหรีตับนี้จะได้คิดขึ้นเป็น ๓ ชั้นในภายหลังแล้ว ก็ยังใช้บทและเพลงนี้อยู่ตลอดมา

ส่วนทำนองของเพลงนางนาคนั้น เดิมนางนาค ๒ ชั้นเป็นเพลงทำนองเก่าสมัยอยุธยา ประเภทหน้าทับปรบไก่ มี ๒ ท่อน ท่อนละ ๔ จังหวะ

บทร้องเพลงนางนาค

เนื้อที่ ๑

สดับคำลำร้องทำนองมาก ชื่อนางนาคเสนาะจริงทุกสิ่งสม
โอ้ยามค่ำน้ำค้างลงพร่างพรม เวลาลมล่องริ้วฉิวฉิวมา
แหงนชะแง้แลชมพระจันทร์แจ่ม เหมือนพวงแก้มแก้วเนตรของเชษฐา
ดูดาวห้อมลบ้อมดวงพระจันทรา เหมือนคณานางล้อมอยู่พร้อมเอย ฯ

(สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์ ทรงพระนิพนธ์)

เนื้อที่ ๒

เพลงถวายพระพร

ข้าขอกล่าวคำทำนูล นบพระนเรนทรสูร
ผดุงพิภพภูมิสยาม
ทุกเทศเขตด้าวราวคาม บรรลือพระนาม
นิยมพระยศภูวนัย
ชื่นจิตทุกตนคนไทย ต่างร้องอวยชัย
ถวายพระพรมงคล
ขอจงจำเริญพระชน มายุยังผล
บังเกิดแก่ชาติศาสนา
บ้านเมืองรุ่งเรืองฤาชา สมแก่เวลา
ทันเทียมที่อื่นหมื่นแสน
เป็นสุขสนุกทั่วดินแดน เทียมเทียมเมืองแมน
อันแสนเกษมเปรมปรีดิ์
นานาประเทศมวลมี จำเริญไมตรี
อย่าริษยาอาธรรม์
อริราชร่าแรงแข็งขัน แม้คิดคบกัน
จงอย่าสมพองปองหมาย
แม้หวังตั้งจิตทำร้าย ยับยิบฉิบหาย
มลายด้วยพระบารมี
ใครมาท้าทายราวี ขอชัยอย่ามี
แก่มันผิดคิดพาล
ขอพระเกียรติยศภูบาล จงแผ่ไพศาล
ประดุจะดวงสุริยัน
ขอพระเสวยสุขทุกวัน ผุดผ่องผิวพรรณ
ภิญโญอยู่ชั่วอวสาน

เพลงนาคราช เถา

เพลงนี้ เป็นเพลงโบราณอีกเพลงหนึ่ง มีแต่อัตราชั้นเดียวเรียกว่าเพลงไส้เดือนฉกจวัก ภายหลังจึงมีผู้เปลี่ยนชื่อเป็นเพลงนาคราชแผลงฤทธิ์หรือนาคราชเลิกพังพาน แต่เรียกกันสั้น ๆ ว่า เพลงนาคราช ทำนอง ๒ ชั้น และ ๓ ชั้น มีผู้คิดขึ้นเป็นหลายทางด้วยกัน ให้ชื่อว่า เพลงนาคราช เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๐ ศิษย์ของหลวงประดิษฐ์ไพเราะ (ศร ศิลปบรรเลง) ขอให้ท่านทำ ๓ ชั้นขึ้นเพื่อนำไปประกวดกัน ณ ต่างจังหวัด ทำนองของเพลงรุกเร้าอาจหาญสมชื่อ และตั้งชื่อใหม่ว่า เพลงไส้พระจันทร์

บทร้องเพลงนาคราช เถา

เนื้อที่ ๑

๓ ชั้น งามพักตร์เพียงบุหลันฉาย งามกายผายผงาดดังราชหงส์
งามตาตาคมสมทรง งามคิ้วคิ้วก่งขลับดำ
๒ชั้น จมูกโด่งปากแดงแสงฟันขาว ผมยาวประบ่าหน้าคมขำ
เห็นลักยิ้มยิ้มเยื้องชำเลืองทำ ให้วาบหวำทรวงสวาทเพียงขาดใจ
ชั้นเดียว ชื่นเอยชื่นจิต หนุ่มพินิจชิดชอบอัชฌาสัย
ทอดสกาพลางเดินเพลินฤทัย แลไปปะแก้วกากี ฯ

(บทละคอนเรื่องกากี)

เนื้อที่ ๒

๓ ชั้น เอนเอียงลงบนเตียงกอดหมอนข้าง เสน่ห์นางครุ่นคิดคนึงถึง
รู้จักบ้านก็จะด้านไปโดยดึง จะพาดพิงพึ่งใครผู้ใดดี
๒ ชั้น ช่วยพูดพาพิมมาให้พบ ไม่ลืมลบคุณเลยจนเป็นผี
อย่าเลยวันรุ่งขึ้นพรุ่งนี้ จะสืบบ้านพิมพี่ให้แจ้งใจ
ชั้นเดียว จะบิณฑบาตจากสุพรรณกาญจนบุรี ให้พบขวัญตาพี่ให้จงได้
จำจะเขียนเพลงยาวซ่อนเอาไป สมคะเนก็จะให้เสียทีเดียว

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน)

เพลงหนีเสือ เถา

บทร้องเพลงหนีเสือ เถา

พอพิเภกหนีซุกบุกเข้าป่า	ได้เวลาตะวันรอนอ่อนแสงสี
จึงตรัสกับพหลพลโยธี	จะกลับหลังยังบุรีดูทีมัน
พระลักษมณ์กับพลกระบี่ที่ต้องศร	พิษคงซาบม้วยมรณ์เป็นแม่นมั่น
สั่งเสร็จเสด็จขึ้นรถสุวรรณ	เลิกพหลพลขันธ์เข้าลงกา
เมื่อนั้น	น้องท้าวทศพักตร์ยักษา
เลี้ยวลัดดัดดั้นอรัญวา	ตรงไปพลับพลาพนาวัน
ครั้นถึงจึงประนตบทบงส์	องค์พระหริวงศ์รังสรรค์
แล้วเล่าความตามซึ่งได้รบกัน	รำพันทูลพลางทางโศกี

(รามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒)

(บ)

เพลงบุหลัน ๓ ชั้น

ในสมัยโบราณ มีเพลง ๒ ชั้นสำหรับร้องในการแสดงละครนอกอยู่เพลงหนึ่งชื่อว่า เพลง "ชกมวย" ที่มีชื่อว่าอย่างนี้ ก็ไม่สามารถที่จะทราบได้ว่า มีประวัติเกี่ยวข้องกับการชกมวยอย่างไร แต่ที่กล่าวว่าเป็นเพลงสำหรับร้องประกอบในการแสดงละครนอกนั้น ก็เนื่องด้วยเพลงชกมวยนี้ ทั้งท่อนต้นและท่อน ๒ มีเพียงท่อนละ ๓ จังหวะเท่านั้น นับว่าเป็นเพลงที่มีจังหวะน้อย โดยลักษณะประเพณีของละครนอกสมัยโบราณ มักใช้เพลงที่มีจังหวะค่อนข้างเร็วหรือมีจังหวะน้อย เพื่อให้เหมาะแก่ลักษณะการแสดง เพราะไม่ว่าจะเป็นการแสดงโขนละครในหรือละครนอก เมื่อร้องส่งเพลงใดก็ตาม ปี่พาทย์จะต้องบรรเลงรับทุก ๆ ท่อน เพราะฉะนั้น เพลงที่มีจังหวะน้อยหรือเร็ว จึงไม่เหมาะแก่การแสดงโขนหรือละครใน ซึ่งมีลีลาท่ารำอันอ่อนช้อยแช่มช้า มุ่งความงดงามเป็นใหญ่ และโดยตรงกันข้าม เพลงใดที่มีจังหวะมากหรือดำเนินจังหวะค่อนข้างช้า จึงไม่เหมาะสมกับการแสดงละครนอก ซึ่งมีลีลาท่ารำกระฉับกรนะเฉงว่องไว มุ่งหมายการดำเนินเรื่องและตลกขบขันเป็นใหญ่

เพลงชกมวยมีลักษณะในการดำเนินทำนองและส่วนสัดของจังหวะ เหมาะกับการแสดงละครนอกทุกประการ แม้วิธีร้องก็บรรจุถ้อยคำเพียงท่อนละครึ่งคำกลอน (วรรคเดียว) เท่านั้น เพราะฉะนั้น การแสดงโขนและละครใน ในสมัยโบราณจึงไม่เคยนำเพลงนี้ไปใช้เลย

เมื่อถึงสมัยที่นิยมการแต่งขยายเพลงร้องส่ง ในการขับเสภาหรือร้องส่งมโหรีปี่พาทย์ขึ้นเป็นอัตรา ๓ ชั้นกันอย่างแพร่หลาย เห็นจะราว ๆ ปลายรัชกาลบที่ ๔ ครูทัต ซึ่งเป็นครูขับร้องและมโหรีในบ้านสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) และเป็นศิษย์ของพระประดิษฐ์ไพเราะ (มี ดุริยางกูร หรือครูมีแขก) จึงได้นำเพลงชกมวยของเก่านั้นมาแต่งขยายขึ้นเป็น ๓ ชั้น ทั้งทางร้องและทางดนตรี สำหรับใช้เป็นเพลงสำหรับร้องส่งโดยทั่วไป และตั้งชื่อขึ้นใหม่ว่า เพลงบุหลัน

นิสัยของครูทัตในเรื่องการแต่งเพลงนี้ มีแปลกกว่าครูอื่น ๆอยู่อย่างหนึ่ง ไม่ว่าจะแต่งเพลงอะไร มักจะชอบแก้ไขเปลี่ยนแปลงตัดเพลงนี้ไปต่อกับเพลงโน้นบ้าง ขยายให้มากออกไปบ้าง เปลี่ยนเสียงตกจังหวะเสียบ้าง และในที่สุดก็ตั้งชื่อเพลงนั้นขึ้นมาใหม่ เมื่อวินิจฉัยดูตามลักษณะต่าง ๆ นี้แล้ว ก็เห็นได้ว่า ครูทัตคงจะต้องการพรางเพลงที่ได้แต่งขึ้นนั้นมิให้ผู้อื่นทราบว่า แต่งขึ้นจากเพลงอะไร เช่น เพลงชกมวย ที่ได้แต่งขึ้นเป็นเพลง ๓ ชั้นนี้ก็ได้เปลี่ยนแปลงเพิ่มเติมออกไปมากมาย เพลงชกมวย ๒ ชั้น ของเดิมมี ๒ ท่อน ท่อนละ ๓ จังหวะ ดังกล่าวมาแล้ว เมื่อครูทัตนำมาแต่งขึ้นเป็น ๓ ชั้นและตั้งชื่อใหม่ว่า เพลงบุหลันนี้ได้รวมทำนองทั้ง ๒ ท่อนเข้าเป็นท่อนเดียวกัน คือ เป็นท่อน ๑ มี ๖ จังหวะ โดยเฉพาะในทางดนตรี ยังได้เติมทำนองเสมือนเท่าลอย ๆ เข้ามาแทรกระหว่างทอน ๑ กับท่อน ๒ อีก ๒ จังหวะ แล้วนำเอาทำนองเพลงใบคลั่งท่อน ๓ มาแก้ไขเสียงตกเสียเสียงหนึ่ง ใช้เป็นท่อน ๒ ของเพลงบุหลัน ยิ่งกว่านั้น เมื่อถึงการบรรเลงซึ่งเป็นเที่ยวกลับ ยังได้เพิ่มเติมทำนองเช่นเดียวกับเท่าเข้ามาในตอนต้นของท่อน ๑ อีก ๒ จังหวะ การบรรเลงเที่ยวกลับของท่อน ๑ จึงเป็น ๘ จังหวะ และแทรกเท่าลอย ๆ ระหว่างท่อน ๑ -๒ อีก ๑ จังหวะเหมือนเที่ยวแรก ส่วนท่อน ๒ เปลี่ยนแต่วิธีดำเนินทำนอง แต่มีจังหวะเท่าเดิม ถ้าว่าถึงการดำเนินทำนองแล้ว นับว่าเพลงบุหลัน ๓ ชั้นของครูทัต เป็นเพลงที่มีสำนวนทำนองวิจิตรพิสดารไพเราะน่าฟังมาก มีทั้งลูกล้อลูกขัดและทีท่าชั้นเชิงเกี่ยวพันกันอย่างเหมาะเจาะยากที่จะหาเพลงใดมาเทียบได้ ส่วนในทำนองร้องนั้น มิได้เพิ่มเติมให้มากมายออกไปเหมือนทางดนตรี ท่อนต้นก็คงรวมเพลงชกมวยทั้ง ๒ ท่อนเข้ามาเป็นท่อนเดียวและท่อน ๒ ก็คงใช้ทำนองเพลงใบ้คลั่งท่อน ๓ เปลี่ยนเสียงตกแห่งหนึ่ง เช่นนี้ทั้ง ๒ เที่ยว

ไหนๆ ก็ได้พูดถึงครูทัตมาแล้ว จึงใคร่จะพูดถึงสรรพนามของครูทัตสักเล็กน้อย ในสมัยก่อนนั้นเคยเรียกกันแต่ว่าครูทัตบ้าง คุณทัตบ้าง ต่อมาในสมัยหลังๆ จึงมีผู้เรียกว่า ม.ร.ว.ทัต เมื่อมาพิจารณาให้ถี่ถ้วนแล้ว ก็เข้าใจว่าครูทัตผู้นี้ จะไม่ใช่หม่อมราชวงศ์ และคงจะเป็นสายสกุลบุนนาค (หรือบุรานนท์ หรือ คุภมิตร ซึ่งเพิ่งมาแยกทีหลัง) เพราะในสมัยนั้น ผู้ใดที่เป็นสกุลบุนนาค จะได้รับการยกย่องเรียกว่า “คุณ” ทั้งนั้น โดยเฉพาะครูทัตผู้นี้ ผู้ที่รู้จักมักคุ้นทั่ว ๆ ไป ก็มักเรียกกันว่าครูทัต เมื่อต่อมาใน

สมัยหลัง เกิดประเพณีที่เรียกหม่อมราชวงศ์ว่าคุณกันขึ้นจึงทำให้เข้าใจกันว่าครูทัต (ซึ่งเรียกกันทั่วไปว่าคุณทัต) เป็นหม่อมราชวงศ์ไป สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ คงจะทันทรงรู้จักครูทัต หรือถึงจะไม่ทันก็หวุดหวิดทีเดียว แต่เมื่อเวลาท่านทรงพระอักษรกล่าวถึง ก็ทรงเรียกว่าครูทัต ถ้าหากว่าครูทัต เป็นหม่อมราชวงศ์ ท่านก็คงจะทรงใช้ว่า ม.ร.ว. หรืออาจทรงทราบไปถึงว่าเป็นบุตรของหม่อมเจ้าอะไรนามสกุลอะไรด้วย เพราะว่าเรื่องสรรพนามของบุคคลผู้เป็นราชตระกูลนั้น สมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศฯ ไม่เคยทรงละเลย แม้ผู้ที่ทรงคุ้นเคยอย่างใกล้ชิด ก็ยังทรงเรียกย่อ ๆ เช่น เรียก หม่อมเจ้าว่าชายนั่นชายนี่ หรือหม่อมเจ้าหญิงว่า หญิงนั่นหญิงนี่ เป็นต้น

จะอย่างไรก็ตาม ครูทัตจะเป็นหม่อมราชวงศ์หรือไม่ เป็นสายสกุล บุนนาค หรือไม่ ครูทัตก็เป็นครูทัต ผู้แต่งเพลงบุหลัน ๓ ชั้น ดังกล่าวมาแล้วข้างต้น

บทร้องเพลงบุหลัน เถา

เรื่องที่ ๑

๓ ชั้น	*ท่อน ๑*	ครั้นค่ำสนธยาราตรีกาล	จึงเผยม่านออกชมแสงบุหลัน
	ท่อน ๒	ทรงกลดหมดเมฆอยู่พรายพรรณ	แสงจันทร์จับแสงรถทรง
	ท่อน ๑	แสงโคมประทีปทองส่องสว่าง	กระจ่างจับพุ่มไม้ไพรระหง
	ท่อน ๒	พวงพยอมหอมหวนลำดวนดง	สายหยุดประยงค์โยธกา
๒ ชั้น	*ท่อน ๑*	หอมกลิ่นกล้วยไม้ที่ใกล้ทาง	ตรัสบอกบาหยันพลางแล้วแลหา
	ท่อน ๒	ลมหวนอวลกลิ่นสุมาลย์มา	ระคนกลิ่นบุหงารำไป
	ท่อน ๑	เรไรจักจั่นสนั่นเสียง	เพราะเพียงดนตรีปี่ไฉน
	ท่อน ๒	บุหรงร้องพร้องเพรียกพงไพร	ฟังเพลินเจริญใจไปมา
ชั้นเดียว	*ท่อน ๑*	เมื่อนั้น	ระเด่นมนตรีใจกล้า
	ท่อน ๒	เป็นทัพหลังรั้งพลไคลคลา	เวลาค่ำคำนึงถึงเทวี
	ท่อน ๑	จึงปลอมแปลงแต่งองค์เป็นอำมาตย์	ชวนพี่เลี้ยงราชทั้งสี่
	ท่อน ๒	ทรงสินธพชาติพาชี	ฝ่าพลมนตรีขึ้นมา

(อิเหนา พระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๒ ตอนท้าวดาหาและบริวารเสร็จจากการแก้บนและเที่ยวชมวิลิศมาหราคีรี ซึ่งใช้เวลาหลายวันล่วงไปแล้ว ท้าวดาหาก็ทรงระลึกถึงการณ์ข้างหน้าต่อไป เกี่ยวด้วยการอภิเษกสมรสระหว่างระเด่นบุษบากับระดูจรกา จึงสั่งให้เคลื่อนขบวนกลับกรุงดาหา การเดินทางมาในป่าดงเพียงชั่วครู่ใหญ่ ๆ ก็มืดลง นอกจากแสงโคมที่ส่องทางเดินแล้ว ก็ไม่เห็นอะไรพอที่จะให้ชมได้อีก จะมีก็แต่ดวงจันทร์ที่ส่องแสงโชติช่วงอยู่เบื้องบนเท่านั้น ระเด่นบุษบาซึ่งประทับมาในราชรถคันหนึ่งก็ใช้เวลาว่างเผยม่านออกชมแสงจันทร์อย่างเพลิดเพลิน แต่หาทราบไม่ว่าขณะนั้นเอง อิเหนากับพี่เลี้ยงร่วมใจ ได้ปลอมแปลงตัวเป็นอำมาตย์ขับขี่ม้าเวียนขึ้นเวียนลงปั่นป่วนอยู่ในขบวน)

เนื้อที่ ๒

เหลือบเห็นน้องนวลลอองปล่งเปล่ง	ดังบุหลันวันเพ็ญประไพศรี
อรชรอ้อนแอ้นทั้งอินทรี	ดังกินรีลงสรงคงคาลัย
งามจริงพริ้งพร้อมทั้งสรรพางค์	ไม่ขัดขวางเสียทรงที่ตรงไหน
คิดพลางปฏิพัทธิ์กำหนัดใน	จะใคร่ไปโอบอุ้มองค์มา
ดูเดินดังดำเนินเหมราช	งามประหลาดเลิศล้ำเลขา
พิศไหนงามเพลินเจริญตา	พระราชาชมพลางทางถอนใจ
สังคามาระตาก็พิศวง	พระพี่เลี้ยงงวยงงหลงใหล
มิได้ว่าขานประการใด	ตั้งตาดูไปไม่พริบตา
เมื่อนั้น	บุษบาเยาวยอดเสน่หา
เล่นกับสาวสวรรค์กัลยา	ที่ในธาราวาริน
ชิงกันเก็บพันธุ์ดอกไม้	ลอยไหลมาตามกระแสร์สินธุ
บ้างเก็บริมชลบนดิน	หอมตลบอบกลิ่นสุมามาลย์ ฯ

(อิเหนา พระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๒ ตอนท้าวดาหาและบริวารพากันไปใช้บนและพักผ่อนยังวิลิศมาหราคีรี ระหว่างวันสองวันแรกที่ไปถึงวิลิศมาหราคีรีเป็นเวลาพักผ่อนหาความสุขกัน ทั้งท้าวดาหาก็ยังมิได้ทำการแก้บนแต่ประการใด

ข้าราชบริพารทั้งหลายต่างก็ใช้เที่ยวเตร่พักผ่อนอยู่ในบริเวณนั้น และต่างก็ได้รับความสุขสบายทั่วหน้ากัน ระเด่นบุษบารู้สึกเป็นสุขมาก ได้ชักชวนสาวสรรค์กำนัลนางออกเที่ยวชมนกชมไม้ป่าเขาและลงเล่นน้ำอย่างเพลิดเพลิน อิเหนากับบริวารที่ได้เที่ยวเตร่อยู่นั้นเมื่อได้ทราบว่าระเด่นบุษบากำลังเล่นน้ำอยู่ ก็ชวนบริวารทั้งหลายลอบขึ้นไปยังต้นธารน้ำไหล แล้วเก็บดอกไม้นานาชนิดลอยมาตามน้ำให้ไหลไปยังระเด่นบุษบา พลางตนเองก็ลอบชมอยู่ด้วยความเป็นสุขใจ)

เนื้อที่ ๓

เพลงสรรเสริญพระยศ	ปรากฏเสียงกึกก้อง
ฟังเสนาเพราะพร้อง	ยิ่งล้ำดนตรี
สะเทือนทั่วทั้งมณเฑียร	นางรำเวียนรอบข้าง
ซ้อนซับสลับสล้าง	ไล่เลี้ยวพัวพัน
อาบูผันพักตร์ตาม	ดูยิ่งงามยั่วแย้ม
งามพักตร์ผ่องผัดแต้ม	แต่งแป้งผดุงพรรณ
เครื่องทรงสรรพวิเชียร	รำวงเวียนพรั่งแพร้ว
แลประสบแสงแก้ว	ปลาบต้องตาพราย ฯ

(นิทราชาคริต พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๕)

งามเครื่องประดับเกศวิเศษสวย	ดูพุ่มพวยเพชรพรายเฉิดฉายฉัน
ต่างหูเพชรเม็ดระยับประดับกรรณ	กุณฑลสั้นเสียลบปักสลักมวย
สวมสร้อยสอิ้งเพริศพริ้งแพรว	ประกอบแก้วแกมสุวรรณคมสันสวย
ทองกรแก้วแวววามงามสำรวย	ดูนาฏนวยน่ารักลักขณา
สวมประวิชติดเพชรเจ็ดกะรัต	ทุกนิ้วหัตถ์กรีดกรายทั้งซ้ายขวา
แต่ล้วนเม็ดเพชรนิลดวงจินดา	ทั่วกายาและระยับจับแสงไฟ
พร้อมจริตกิริยามารยาท	สำเนียงนาฏเพราะพร้อมสนองไข
สมเป็นศรีสาวสุรางค์แห่งนางใน	บำเรอไทธิบดินทร์ยั่วยินดี ฯ

(เสภาอาบูหะซัน)

บทร้องเพลงบุหลัน ๓ ชั้น

เนื้อที่ ๑

ครั้นสิ้นแสงเทียนธูปประทีปตาม งามแสงจันทร์กระจ่างสว่างส่ง
พระพายพัดเกสรขจรลง บุษบงเบิกเบ่งระบัดบาน
เรณูนวลหวลหอมมารวยริน พระพายพัดตลบกลิ่นหอมหวาน
เฉื่อยฉิวปลิวช่อสุมามาลย์ ประสานกอดวันทองหลับระงับไป ฯ

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนที่ ๒๑ ขุนแผนลุแก่โทษ)

เนื้อที่ ๒

เผยพระแกลแลดูดวงบุหลัน ฉายพรรณผ่องจรัสรัศมี
ทรงกลดสดสะอาดปราศเมฆี เป็นศรีสง่านภาพร
ยามส่องต้องนทีที่กระเพื่อม แลละเลื่อมงามระยับสลับสลอน
แสงจันทร์จับแสงสาคร แสงสะท้อนสุกสกาวราวเงินยวง ฯ

(นายมนตรี ตราโมท แต่ง)

เพลงบุหลันลอยเลื่อน ๒ ชั้น

เมื่อพูดถึงเพลงบุหลันลอยเลื่อน ก็ควรต้องกล่าวถึงซอสามสายประกอบกันไปด้วยตามสมควร ซอสามสายแต่เดิมคงจะเรียกแต่ว่า “ซอ” เฉย ๆ และไทยเราคงจะนิยมใช้กันมาอย่างน้อยก็ตั้งแต่สมัยสุโขทัย เช่น มีกล่าวถึง “สีซอ” ในหนังสือไตรภูมิพระร่วงของพระมหาธรรมราชาแห่งกรุงสุโขทัย ต่อมาก็มีกล่าวถึงในกฎมณเฑียรบาล ซอสามสายเป็นเครื่องดนตรีที่เล่นยาก แต่นิยมกันว่าไพเราะและสอดประสานเข้ากับเสียงขับร้องของนักร้องไทยได้สนิทสนมเป็นอันดี หาเสียงของเครื่องดนตรีอื่นเทียบเคียงได้ยาก คงจะนิยมเล่นคลอขับร้องผสมวงคู่กับกระจับปี่ในวงมโหรีและวงเครื่องสายมาแต่โบราณ ดังจะเห็นได้จากภาพจิตรกรรมและรูปแกะสลักสมัยกรุงศรีอยุธยาและสมัยแรกตั้งกรุงรัตนโกสินทร์

ซอสามสาย ปรากฏว่าเป็นเครื่องดนตรีที่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้า-นภาลัยทรงโปรดปรานมาก และเนื่องจากกะโหลกซอต้องใช้กะลามะพร้าวเป็นปุ่มสามเส้า ซึ่งมีรูปลักษณะพิเศษดังกล่าวแล้ว กะลาชนิดนั้นจึงเป็นของหายากเพราะมิได้มีอยู่ทั่วไปทุกสวนมะพร้าว ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยนั้น ถ้าทรงทราบว่า สวนของผู้ใดมีกะลามะพร้าวชนิดที่ใช้ทำกะโหลกซอสามสายได้ ก็ทรงพระกรุณาโปรดพระราชทาน "ตราภูมิคุ้มห้าม" แก่เจ้าของสวนนั้น มิให้ต้องเสียภาษีอากร ทั้งพระองค์เองก็ทรงชำนิชำนาญในการเล่นเครื่องดนตรีชนิดนี้เป็นอย่างเยี่ยม ถึงกับทรงสร้างซอสามสายขึ้นไว้เป็นคู่พระหัตถ์ และมีอยู่คันหนึ่งโปรดพระราชทานนามว่า "ซอสายฟ้าฟาด" เล่ากันมาว่า ในเวลาว่างพระราชกิจตอนกลางคืน พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยมักจะโปรดทรงซอสามสาย ถ้าไม่ร่วมวงก็มักจะทรงเดี่ยวแต่พระองค์เดียว จนถึงกับมีเรื่องเล่ากันมาว่า คืนวันหนึ่งภายหลังทรงสีซอสามสายอยู่จนดึกแล้ว ก็เสด็จเข้าที่พระบรรทม และทรงพระสุบินว่าพระองค์เสด็จพระราชดำเนินไปในสถานที่แห่งหนึ่ง ซึ่งปรากฏในพระสุบินนิมิตนั้นว่าเป็นรมณียสถานสวยงาม ไม่มีแห่งใดในโลกนี้เสมอเหมือน ขณะนั้นก็ได้ทอดพระเนตรเห็นดวงจันทร์ลอยเข้ามาใกล้พระองค์ และสาดแสงสว่างไสวไปทั่วบริเวณ ทันใดนั้นก็พลันได้ทรงสดับเสียงดนตรีทิพย์อันไพเราะเสนาะพระกรรณเป็นที่ยิ่ง พระองค์จึงเสด็จประทับทอดพระเนตรทิวทัศน์อันงดงาม และทรงสดับเสียงดนตรีอันไพเราะอยู่ด้วยความเพลินเพลินเจริญพระราชหฤทัย ครั้งแล้วดวงจันทร์ก็ค่อย ๆ เลื่อนลอยห่างออกไปในท้องฟ้า ทั้งสำเนียงดนตรีทิพย์นั้นก็ค่อย ๆ ห่างจนหมดเสียงหายไป พลันก็เสด็จตื่นพระบรรทม แม้เสด็จตื่นแล้วเสียงดนตรีในพระสุบินนั้น ยังคงกังวานอยู่ในพระโสต จึงโปรดให้ตามหาเจ้าพนักงานดนตรีเข้ามาต่อเพลงดนตรีนั้นไว้ แล้วพระราชทานชื่อว่า "เพลงบุหลันลอยเลื่อน" หรือ บุหลันเลื่อนลอยฟ้า" หรือบางทีก็เรียกว่า "เพลงสรรเสริญพระจันทร์" ซึ่งนักดนตรีจำสืบต่อกันมาจนบัดนี้ แต่ที่รู้จักกันดีนั้นในชื่อว่า "เพลงทรงพระสุบิน" เคยใช้เป็นเพลงสรรเสริญพระบารมีมาในสมัยหนึ่ง เข้าใจว่า ต่อมาเมื่อมีผู้แต่งเพลงสรรเสริญพระบารมีเป็นทำนองอย่างอื่น หรือเป็นทำนองอย่างเพลงตะวันตกขึ้น จึงเลยเรียกเพลงทรงพระสุบินที่ใช้เป็นเพลง

สรรเสริญพระบารมีนั้นว่า “เพลงสรรเสริญพระบารมีไทย” ทำนองของเพลงพระสุบินนี้เคยใช้เป็นทำนองร้องในบทละคอนเรื่องอิเหนา ตอนเมื่ออิเหนาใช้ให้สังคามาระตาออกไปหาทำเลถ้ำที่วางแผนการจะลักพาระเด่นบุษบาให้ไปหลบซ่อนตัวอยู่ โดยมิให้ต้องเข้าพิธีอภิเษกสมรสกับระตูจรกร สังคามาระตามาพบชัยภูมิกลางป่าลึกนอกกรุงดาหาแห่งหนึ่งเป็นชัยภูมิที่ดีด้วยประการทั้งปวง ถูกความประสงค์ตามที่ได้ดำริไว้เมื่อได้คำนวณและจัดวางแผนผังการดัดแปลงก่อสร้างเสร็จเรียบร้อยแล้ว จึงสั่งให้ไพร่พลรีบลงมือบูรณะตามแผนงานโดยรีบด่วนเพื่อให้เสร็จเรียบร้อยโดยเร็วตามความประสงค์ของอิเหนา สังคามาระตาต้องทำงานอย่างหนักอยู่ตลอดเวลา ด้วยการควบคุมการบูรณะดังกล่าวนี้ เพราะนอกจากสิ่งซึ่งมีอยู่ตามธรรมชาติแล้ว ก็ยังหาเป็นการเพียงพอไม่อีกหลายสิ่งหลายอย่างจะต้องต่อเติมเสริมสร้างให้สมกับฐานะที่เป็นสถานที่ประทับแรมต่อไปอีก การเร่งรัดงานบูรณะนี้ได้ดำเนินไปไม่นานวัน ก็เกือบจะสำเร็จไปตามแผนงานซึ่งต่อไปจะกลายเป็นที่ประทับอันรโหฐานและงดงามภายในป่าลึกอีกแห่งหนึ่ง สังคามาระตารู้สึกภาคภูมิใจในผลงานการบูรณะนั้นเป็นอย่างมาก ในราตรีกาลหนึ่ง สังคามาระตากำลังพักผ่อนอยู่ เสียงดนตรีที่มีผู้ขับกล่อมย้อมอารมณ์ให้คลายความเคร่งเครียดก็ก้องกังวานอยู่เจื้อยแจ้ว ประกอบกับความเหน็ดเหนื่อยเมื่อยล้าที่ได้ตรากตรำมาเป็นเวลาหลายวัน ในที่สุดก็เลยเคลิบเคลิ้มม่อยหลับไปโดยไม่รู้สึกตัว ในตอนนี้มีบทร้องว่า

กิดาหยันหมอบกรานอยู่งานพัด	พระบรรทมโสมนัสอยู่ในที่
บุหลันเลื่อนลอยฟ้าไม่ราคี	รัศมีส่องสว่างดังกลางวัน
พระนิ่งนึกตรึกไตรไปมา	ที่จะแต่งคูหาสตาหมัน
ป่านนี้พระองค์ทรงธรรม์	จะนับวันเคร่าคอยทุกเวลา

เมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงตั้งกองเสือป่าขึ้นในรัชกาลที่ ๖ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าฯ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต ได้ทรงนำเอาเพลงทรงพระสุบินนี้ มาดัดแปลงทำนองถวายใช้บรรเลงเป็นเพลงสรรเสริญเสือป่า ต่อมาจนสิ้นรัชกาล

เพลงบังใบ เถา

เพลงบังใบในอัตรา ๒ ชั้น แต่เดิมมาใช้ขับร้องในการประกอบการแสดงโขนและละครภายหลังได้มีผู้ประดิษฐ์แต่งทำนองขึ้นเป็นอัตรา ๓ ชั้น และตัดแต่งลงเป็นชั้นเดียว หลายทางด้วยกัน

บทร้องเพลงบังใบ เถา

เนื้อที่ ๑

๓ ชั้น น้ำใสไหลเย็นเห็นตัวปลา ว่ายแหวกปทุมาอยู่ไหวไหว
นิลุบลพันน้ำอยู่รำไร ตูมตั้งบังใบอรชร
๒ ชั้น ดอกขาวเหล่าแดงสลับสี คลายคลี่ขยายแย้มเกสร
บัวเผื่อนเกลื่อนกลาดในสาคร บังอรเก็บเล่นกับนารี
ชั้นเดียว นางทรงหักห้อยเป็นสร้อยบัว สวมตัวกำนัลสาวศรี
ปลิดกลีบประมาณมากมี นารีลอยเล่นเป็นนาวา

(อิเหนา พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒)

เนื้อที่ ๒

๓ ชั้น โอ้อกเอ๋ยอกฟกอนาถ จำนิราศจากแหล่งเสน่หา
จำจากที่รักหนักอุรา จำจากเคหาที่เคยนอน
๒ ชั้น เสียดายห้องที่เคยพลอดออดออเซาะ เคยฉอเลาะพุ่มพวงดวงสมร
ครั้งนี้ต้องหักใจครรไลจร ด้วยภูธรรับสั่งให้ไปชิงชัย
ชั้นเดียว แข็งขืนฝืนใจจากเคหา ตรงมายังเรือสำเภาใหญ่
สั่งต้นหนคนรอกให้ออกใบ ลอยเลื่อนไปในท้องธารา ฯ

เนื้อที่ ๓

๓ชั้น พระกรก่ายพักตราจาบัลย์ หวั่นหวั่นถวิลถึงจินตะหรา
ป่านฉะนี้โฉมตรูอยู่พารา จะนิทราหลับแล้วหรือฉันใด
๒ ชั้น เจ้าจะมีมิตรจิตคิดคะนึง รำลึกถึงพี่บ้างหรือหาไม่
เห็นทีขนิษฐายาใจ จะโหยหาอาลัยถึงพี่ชาย
ชั้นเดียว แต่ครุ่นครวญรวนเรคะเนนึก จนยามดึกเดือนส่องแสงฉาย
พระเผยม่านสุวรรณพรรณราย ลมชายตามช่องมาต้ององค์ ฯ

(อิเหนา พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒)

เพลงเบญจคีรี

เพลงเบญจคีรีเป็นเพลงอยู่ในประเภทเพลง ๒ ชั้น ซึ่งหลวงประดิษฐ์ไพเราะ (ศร ศิลปบรรเลง) ได้ประดิษฐ์ขึ้นตามเจตนาของท่าน เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๔ มิได้เอามาจากเพลงใด จะสังเกตเห็นได้ว่า จังหวะของเพลงนี้ ไม่เหมือนกับจังหวะของเพลงใด ๆ ทั้งสิ้น เพราะในจังหวะหนึ่งแบ่งเป็นจังหวะย่อย ๕ จังหวะ เมื่อฟังดูแล้วเหมือนจะช่วยกล่อมใจให้เยือกเย็นไปตามทำนอง และมีความสดใสเริงรื่นไปด้วยกับจังหวะของเพลง

บทร้องเพลงเบญจคีรี ๒ ชั้น

ต้องจากทิพยสถานพิมานเมศ มาอยู่เขตเขาเขินเนินสิงขร
อนิจาเอกาอนาทร ไม่มีเพื่อนอัปสรสาวสุรางค์
เพื่อพี่อยู่จะได้เห็นกันทั้งสอง ควรหรือนวลน้องมาหมองหมาง
จะขอถามสักคำอย่างอำพราง ซึ่งโทษนางทำผิดติดพัน

(รามเกียรติ พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒)

เพลงบรรทมไพร ๓ ชั้น

เพลงตระ (๒ ชั้น) เป็นเพลงประเภทหน้าพาทย์ สำหรับบรรเลงประกอบกิริยาต่าง ๆ เช่น เพลงตระนิมิต สำหรับประกอบการร่ายมนต์คาถา ตระนอน ประกอบกิริยานอน พระยาประสานดุริยศัพท์ (แปลก ประสานศัพท์) ได้นำเอาเพลงตระบรรทมไพร สำหรับประกอบกิริยานอนในป่าของการแสดงละคอน มาแต่งขยายขึ้นเป็นอัตรา ๓ ชั้น ทั้งทำนองร้องและทำนองดนตรี เรียกว่าเพลงบรรทมไพร เป็นเพลงที่มีทางพื้น ๆ เรียบ ๆ

บทร้องเพลงบรรทมไพร ๓ ชั้น

เนื้อที่ ๑

สถิตที่แท่นสุวรรณบรรจง นั่งแนบแอบองค์ขนิษฐา
จึงมีมธุรสวาจา ตรัสเล่ากิจจาทั้งปวงไป
อันจรกาล่ำสำสองพี่น้อง ดูท่วงทีทำนองไม่สงสัย
แต่บอกข่าวว่าชาวเวียงชัย เขากินแหนงแคลงใจอยู่ไม่วาย ฯ

(อิเหนา พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒)

เนื้อที่ ๒

ครานั้นโฉมเจ้าวันทอง สมสองต้องจิตเป็นหนักหนา
ได้ร่วมรสรักร้างที่ห่างมา เสน่หาขุนแผนแสนอาวรณ์
นางหยิบใบยางมาต่างพัด โบกปัดยุงริ้นที่บินว่อน
ปรนนิบัติมิให้ขัดอนาทร จนผัวนอนหลับสนิทด้วยเหนื่อยนัก

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน)

เพลงบำเรอบรมบาท ๓ ชั้น

เพลงบำเรอบรมบาท ๒ ชั้น เป็นเพลงสมัยอยุธยา เนื่องจากทำนองเพลงนี้มีสำเนียงเป็นจีน ในสมัยหลังต่อมาจึงมักเรียกกันว่า จีนบำเรอ พระยาประสานดุริยศัพท์ (แปลก ประสานศัพท์) ได้นำมาแต่งขึ้นเป็นอัตรา ๓ ชั้นเป็นทางพื้น

บทร้องเพลงบำเรอบรมบาท ๓ ชั้น

เจ้าสายสุดที่รักพี่ แม้ได้เหมือนฉะนี้นะน้องเอ๋ย
จะถนอมเนื้อนวลไว้ชวนเชย เมื่อไรเลยจะร้างแรงรัก
ของพี่มีแล้วมาหายไป เจ็บใจที่เพียงอกหัก
มาพบโฉมฉายละม้ายนัก พี่รักเจ้าดังดวงตาเอย ฯ

(อิเหนา พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒)

(ป)

เพลงแป๊ะ ๓ ชั้น

เพลงนี้ทำนอง ๒ ชั้น ได้ใช้ร้องประกอบการแสดงละครและนักดนตรีบางท่านก็มักใช้บรรเลงติดต่อกัน อยู่ในเรื่องเพลงจีนแส พระประดิษฐ์ไพเราะ (มี ดุริยางกูร หรือครูมีแขก) เป็นผู้แต่งขึ้นเป็น ๓ ชั้น ให้เข้าชุดกับเพลงที่แปลงมาจากเพลงจีนของท่าน กำเนิดของเพลงนี้มีว่า ครั้งหนึ่งขณะที่พระประดิษฐ์ไพเราะกำลังเดินกลับมาจากการสอนศิษย์ ได้ยินเสียงชาวจีนกำลังบรรเลงดนตรีจีนกันอยู่ มีเพลงไพเราะ ซึ่งท่านเกิดความสนใจอยากได้ทำนองเพลงนี้ไว้ จึงสั่งให้บรรดาศิษย์ที่ติดตามไปด้วย คือ ครูสิน ศิลปบรรเลง กับครูรอด ช่วยกันจำทำนองเพลงไว้ ต่อมาภายหลังจึงได้แต่งขึ้นเป็นเพลง ๓ ชั้น เป็นชุดเพลงจีน เช่น อาเฮีย ชมสวนสวรรค์และแป๊ะ เพลงแป๊ะนี้เคยได้ยินบางท่านเรียกว่า แป๊ะปลัดแหล หรือแป๊ะปะและแหล ก็มี ซึ่งจะมีประวัติและที่มาอย่างไร ยังค้นไม่พบ ความหมายของเพลงแป๊ะเป็นไปในทางความห่วงใยกังวลใจและอาลัยรัก

บทร้องเพลงแป๊ะ เถา

เนื้อที่ ๑

๓ ชั้น	คิดไปใจหายไม่วายโศก	เหมือนเดือนดับลับโลกไม่แลเห็น
	จะแลเหลียวเปลี่ยวเปล่าเศร้าทรวงเย็น	ไหนจะเว้นโศกาให้อาดูร
(สร้อย)	หอมอะไรที่ในสวน	หอมดอกลำดวนกรดังงา
	หอมกระถินหอมกลิ่นจำปา	เมื่อเวลาเย็นเอย
๒ ชั้น	นิจจาเอ๋ยหมายเชยมณฑาทิพย์	อันสูงลิบลอยฟ้าแลหาสูญ
	ยิ่งทุกข์โศกโรครักมาเพิ่มพูน	โอ้จะสูญสิ้นชื่อเจียวหรือไร
(สร้อย)	หอมอะไรที่ในดง	หอมดอกประยงค์นางแย้ม
	หอมพิกุลยี่สุ่นแซม	หอมไม่แรมราเอย

(๓ ชั้นและ ๒ ชั้น บทของเก่า)

ชั้นเดียว	พระจันทร์เอ๋ยไฉนเลยไม่คอยท่า	จะล่วงเลยลับฟ้าหรือไฉน
	ได้รื่นรมย์ชมแสงแต่ไกล ๆ	พอชื่นใจคลายกังวลหม่นหมองเอย

(ชั้นเดียว จันทนา พิจิตรคุการ แต่ง)

เนื้อที่ ๒ (เฉพาะ ๓ ชั้น)

เจ้าอยู่เดียวเปลี่ยวอกฟกอนาถ คฤหาสน์ห้องชานแลลานสวน
จะเงียบเหงาเปล่าจิตคิดรัญจวน ใครจะชวนให้เจ้าชมภิรมยา
(สร้อย) หอมอะไรที่ในสวน หอมเย็นยั่วยวนเกินผกา
หอมซาบสิ้น หอมกลิ่นวนิดา หอมทุกเวลาไม่วายเอย ฯ
แสนเสียดายหมายกอดเจ้ายอดรัก หมายพิศพักตร์จุมพิตขนิษฐา
หมายภิรมย์ชมเล่นเป็นขวัญตา ต้องจำพรากจากมาเหลืออาลัย
(สร้อย) หอมอะไรไม่หอมหวาน หอมไหนจะปานอรทัย
หอมชื่นจิตหอมติดดวงใจ หอมสิ่งใดใดไม่เทียมเอย ฯ

(เสภาเรื่องพญาราชวังสัน พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๖)

เนื้อที่ ๓

อันมาลีมีกลิ่นประทินหอม ยั่วให้ดอมเด็ดดมภิรมย์สรรค์
พอเหือดหายคลายสิ้นกลิ่นสุคันธ์ ก็พากันหมดนิยมชมว่างาม
(สร้อย) หอมอะไร ไม่หอมเหมือน หอมนางงามเดือนตรึงอุรา
หอมกลิ่นนาม หอมงามวิชา หอมไม่ราโรยเอย
เปรียบนารีแม้จะมีสิริลักษณ์ สุดประเสริฐเลิศศักดิ์ในภพสาม
แต่ถ้าไร้วิชาวาจางาม ชนจะหยามงามนั้นมีฉันใด
(สร้อย) หวานอะไรก็ไม่หวาน เหมือนพจมานไมตรี
หวานวาจา หวานสามัคคี หวานติดฤดี จริงเอย

(นายมนตรี ตราโมท แต่ง)

เนื้อที่ ๔

โอ้จันทร์เอ๋ยเคยกระจ่างสว่างหล้า ไฉนดับลับฟ้าเวหาหาย
มิทอแสงแข่งโลกโศกเสียหาย ดารารายรุมแข่งกลบแสงจันทร์
(สร้อย) เขียวขจีโอ้ไม่มีแสง หายโชติโรจน์แรงหนอศศิธร
ให้เสียวกระสันต์หาจันทร์มิจร สุดแสนอาวรณ์ทรวงเอย
ดาราเอ๋ยไฉนเลยระเริงฤทธิ์ หมายประชิดศศิธรค่อนจะขัน
จงด่วนดับลับหล้าอย่าประชัน ขอเชิญจันทร์แจ่มฟ้ากลับมาเอย
(สร้อย) เหลืออาลัยจอดใจพะวง แสนสุดจะทรงสร่างร้อน
เหลือระอาดารามิจร สุดศศิธรทานเอย

เพลงแปดบท เถา

เพลงแปดบท ๒ ชั้น เป็นเพลงโบราณตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา เดิมเรียกว่า ยิกิน แปดบท (คำว่า "ยิกิน" บางแห่งก็ว่า "ลิกิน") ต่อมา จึงมีผู้นำเพลงนี้มาแต่งขึ้นเป็น ๓ ชั้น เรียกกันสั้น ๆ เพียงว่าแปดบท สังเกตตามสำนวนทำนอง เข้าใจว่าจะเป็นของครูเพ็ง และแต่งในราว ๆ ปลายรัชกาลที่ ๔ มาถึงยุคที่นิยมเพลงเถากันขึ้น จึงมีผู้ตัดเพลงนี้ลงเป็นชั้นเดียว ใช้ขับร้องและบรรเลงติดต่อกันครบเป็นเถา ความหมายของเพลงหมายถึงจิตใจที่เต็มไปด้วยความหวาดระแวงในเหตุร้ายภัยพิบัติ

บทร้องเพลงแปดบท เถา

๓ ชั้น	ฝูงเนื้อลืมถิ่นกินระบัด	โคกระทิงวิ่งตัดมาหน้าฉาน
	เหมือนจะทูลข่าวขัดทัดทาน	พระเห็นเหตุเภทพาลก็หลากใจ
๒ ชั้น	ร้อนระงมลมแล้งไม่พานพัด	เงียบสงัดใบไม้ก็ไม่ไหว
	พวงอุบะตันหยงที่ทรงไป	ก็ขาดตกลงในกลางทาง
ชั้นเดียว	ไม้ใหญ่ยางยูงสูงระหง	ไม่ต้องลมล้มลงมาขัดขวาง
	อัศจรรย์วันนี้ประหลาดลาง	เดินทางแต่ก่อนบ่ห่อนมี

(อิเหนา พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒ ตอนที่อิเหนาจากระเด่นบุษบากลับไปแก้สงสัยในกรุงดาหา การเดินทางของอิเหนาครั้งนี้ เป็นการเดินทางไปด้วยความไม่สบายใจ วิตกถึงเหตุการณ์ข้างหน้าและคิดเป็นห่วงระเด่นบุษบาที่กำลังคอยท่าอยู่ข้างหลัง รู้สึกมีอารมณ์ขุ่นมัวเป็นอย่างยิ่ง ใจคอสลดหดหู่คล้ายกับจะเป็นลางร้ายอย่างใดอย่างหนึ่ง หันกลับไปชมธรรมชาติที่ได้ผ่านมา ก็กลับประสบกับบรรยากาศที่อับเฉา ซึ่งนำความเศร้ามาสู่อิเหนาอย่างยิ่ง ดังบทร้องข้างต้นนี้

เพลงปลาทอง เถา และ ๓ ชั้น

เพลงปลาทองเฉพาะ ๓ ชั้นนี้ เข้าใจว่าครูเพ็งจะเป็นผู้แต่งขึ้นจากเพลงเต่ากินผักบุ้ง ๒ ชั้นและนายมนตรี ตราโมท แต่งชั้นเดียว พร้อมกับแต่งบทร้องต่อจากของเก่าให้เหมาะสมกับทำนองเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๕ แต่อีกนัยหนึ่ง กล่าวว่าเพลงปลาทองนี้เดิมเป็นเพลง ๒ ชั้น คือ เรื่องเต่ากินผักบุ้ง ตอนต้น ๓ ท่อน สมเด็จพระบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงทำเป็น ๓ ชั้น เปลี่ยนชื่อเป็นปลาทอง เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี (สนั่น เทพหัสดิน ณ อยุธยา) เมื่อยังมีบรรดาศักดิ์เป็น พระไพศาลศิลปศาสตร์ชอบร้องและต่อเพลงนี้มาจากหม่อมส้มจีน เมื่อประมาณ ๘๐ ปีเศษมาแล้ว

บทร้องเพลงปลาทอง เถา

๓ ชั้น ดอกรัก รูปทรงวงพักตร์ก็งามสม
ท่วงทีกิริยาดูน่าชม ดังล่องลมลอยฟ้ามาสู่วัง
(สร้อย) ดอกเอ๋ย ดอกสร้อย งามแฉล้มแช่มช้อย ดูหยดย้อยจริงเอย
เหมือนเกสรโกสุมทุกพุ่มพวง ลอยอยู่ในห้วงชลาลัย
บุญน้อยต้องลอยไป อีกสักเมื่อไรจะกลับมา
๒ ชั้น แม้นได้โฉมงามทรามสวาท ไม่นิราศเริศร้างเหมือนปางหลัง
จะแนบนอนบนสุวรรณบัลลังก์ ไปไหนนั่งเคียงข้างไม่หาวงเลย
(สร้อย) ดอกเอ๋ยเจ้าดอกมะปราง รักจริงจริงไม่ทิ้งขว้าง จะรักไม่ร้างเลยเอย
แซ่เสียงเรไรร่อนร้อง ถูกลมแล้วก็ล่องลอยไป
ดอกสร้อยสุมาลัย รักแล้วไม่ไกลเลยเอย

(บทเก่า)

ชั้นเดียว ยามเดินดังจะเชิญประคองชวน ยามยิ้มดังจะยวนชวนเฉลย
สุรศัพท์จับใจกระไรเลย เจ้าช่ออบเชย รักแล้วไม่เลยร้างไป
หอมดอกกระถิน ยังแพ้กลิ่นสุดาเอย ฯ

(นายมนตรี ตราโมท แต่ง)

ในปลายรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นระยะเวลาที่พระนางเจ้าสุวัทนา ทางพระครรภ์แก่ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงหวังพระราชหฤทัยว่าจะประสูติเป็นพระราชโอรส จึงทรงพระราชนิพนธ์บทละครเรื่องพระเกียรติรถ ให้เป็นแบบละครดึกดำบรรพ์ เพื่อพร้อมไว้แสดงสมโภชพระราชโอรส ในเรื่องมีวงมโหรีบรรเลงสมโภชพระราชโอรสซึ่งประสูติใหม่ จึงทรงพระราชนิพนธ์บทร้องเพลงปลาทองให้วงมโหรี (ในเรื่องละคอน) บรรเลงและทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้พระยาเสนาะดุริยางค์ เป็นผู้ฝึกซ้อมคนร้อง ให้ข้าราชการกรมมหรสพฝึกซ้อมนักดนตรีหญิง เพื่อบรรเลงในละคอนเรื่องนั้น แต่เนื่องจากพระนางเจ้าสุวัทนาประสุติเป็นพระราชธิดา และพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวก็เสด็จสวรรคต ละคอนเรื่องนี้จึงมิได้แสดง แต่ด้วยบทร้องเพลงปลาทองบทนี้มีความไพเราะ จึงมีผู้นำมาร้องกันต่อมา

(ปรบไก่ ๓ ชั้น)

เที่ยวต้น	พระหน่อนาท	งามพิลาสดังดวงมณีใส
	พระเด็จจากฟ้าสุราลัย	มาเพื่อให้ฝูงชนกมลปรีดิ์
	ดอกเอ๋ย	เจ้าดอกจำปา
	หอมชื่นจิตติดนาสา	ยิ่งดมยิ่งพาให้ดมเอย
(สร้อย)	หอมพระเดชทรงยศโอรสราช	แผ่เผนผงาดในแดนไตร
	พึ่งเดชพระหน่อไท	เป็นสุขสมใจไม่วายวาง
เที่ยวกลับ	รูปละม้ายคล้ายพระบิตุราช	ผิวผุดผาดเพียงชนนีศรี
	ขอพระจงทรงคุณวิบูลย์ทวี	เพื่อเป็นที่ร่มเกล้าข้าเฝ้าเทอญ
	ดอกเอ๋ย	เจ้าดอกพุทธชาต
	หอมเย็นใจใสสะอาด	หอมบ่มิขาดสุคนธ์
(สร้อย)	หอมพระคุณการุณเป็นปฐม	เย็นเกล้าเหมือนร่มโพธิ์ทอง
	เหล่าข้าทูลละออง	ภักดีสนองพระคุณไท

(บทละครเรื่องพระเกียรติรถ พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๖)

เพลงประพาสเภตรา เถา

เพลงประพาสเภตราชั้นเดียวของเก่า บรรเลงรวมอยู่กับเพลงโล้ เป็นอันดับที่ ๒ รองจากเพลงโล้ จึงมักเรียกรวมกันว่าเพลงโล้ เมื่อขยายขึ้นเป็น ๒ ชั้น ร้องในการแสดงละคอนเรียกว่า ประพาสเภตรา แต่ร้องในตับนางนาค (ตับมโหรี) เรียกว่า เพลงโล้ แม้ขยายขึ้นเป็น ๓ ชั้น ร้องในตับก็คงเรียกว่าเพลงโล้

บทร้องเพลงประพาสเภตรา เถา

๓ ชั้น ขุนแผนหันหน้ามาหาน้อง ชวนเจ้าวันทองแล้วผันผาย
เปลื้องเครื่องสีหมอกออกจากกาย จูงนางย่างกรายลงนาวา
๒ ชั้น นั่งลงกะทงกลางข้างละริม แย้มยิ้มเรียงรอคลอหน้า
จับสายถือมือชักสีหมอกมา อนิจจาพี่สีหมอกต้องว่ายน้ำ
ชั้นเดียว คุณพี่มีกับน้องนี้เหลือแสน ได้คุมแค้นเคืองมาเวลาค่ำ
ต้องบุกป่ามาเถื่อนเพื่อนกรากกรำ น้องจะอุปถัมภ์ให้พอแรง ฯ

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒)

เพลงปฐมดุสิต

เพลงปฐมดุสิต ๒ ชั้นของเก่ามี ๓ ท่อน หลวงประดิษฐ์ไพเราะ (ศร ศิลปบรรเลง) ได้นำมาเปลี่ยนทางให้เป็นรูปประโยคแบบเพลง ๓ ชั้น เพียง ๒ ท่อน คือท่อน ๑ กับท่อน ๒ แต่ท่อน ๒ ได้เพิ่มเติมแก้ไขบ้าง ซึ่งใช้บรรเลงกันอยู่ในบัดนี้

บทร้องเพลงปฐมดุสิต

ผู้ประกอบกรรมดีเมื่อมีชีวิต ครั้นดับจิตจะได้ไปสวรรค์
ณ ชั้นสี่เป็นที่บำเพ็ญธรรม์ จ้าวสวรรค์ชั้นดุสิตสถิตครอง
วิมานแมนแดนฟ้าสง่าศรี ธรรมเทพสภาบดีเป็นที่สอง
ที่รวมเทพเทียรบูชิตตั้งจิตปอง เป็นโพธิสัตว์ปราชญ์ทั้งผองของโลกา
บรรดารัตนาจารย์ชาญสันทัด สรรพสมบัติตัดขาดไม่ปรารถนา
มุ่งเจริญตามรอยบาทพระศาสดา เพื่อสืบต่อศาสนาให้ถาวร
เมื่อคราวโลกเกิดเข็ญเห็นวิบัติ เพราะหมู่สัตว์โลกลืมคำสอน
เทพผู้ทรงคุณธรรม์อันบวร ก็จุติมาดับร้อนให้ร่มเย็น

(คุณหญิงชิ้น ศิลปบรรเลง แต่ง)

เพลงแป๊ะเล่ชุน ๒ ชั้น

เพลงเป๊ะเล่ชุน เป็นเพลงจีนแท้ที่กลายมาเพลงหนึ่ง ซึ่งบรรจุไว้เป็นบทเดินขบวนบ่าวสาวในการแสดงละคอนเรื่องเงาะป่า พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๕

บทร้องเพลงแป๊ะเล่ชุน

สาวนำนั้นมือถือดอกไม้ ช่อใหญ่งามดีสีสลับ
รำฟ้อนร่อนรายเรียงรับ หันเวียนเปลี่ยนสับกันหกนาง
จัดสี่นารีที่เป็นสาว ถือหางละลวยยาวคนละหาง
เลือกเพื่อนสาวสองสวยสำอาง ให้เดินเคียงข้างเจ้าสาวไป ฯ

(เงาะป่า พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๕)

(ฝ)

เพลงฝรั่งจรกา เถา

เพลงฝรั่งจรกาของเดิม เป็นเพลงในอัตรา ๒ ชั้น ใช้ร้องในละครดึกดำบรรพ์ เรื่องอิเหนาตอนบวงสรวงในบทของจรกา และในเพลงตับนางซินเดอร์เรลลา นายเขียน ศุขสายชล ได้นำมาแต่งเป็นเถาขึ้น โดยขยายขึ้นเป็น ๓ ชั้น และตัดลงเป็นชั้นเดียว ซึ่งแต่งเสร็จเมื่อวันที่ ๖ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๐๐ ได้ส่งกระจายเสียงสถานีวิทยุ ท.ท.ท. เป็นครั้งแรกเมื่อวันที่ ๒๔ พฤษภาคม ๒๕๐๐ นอกจากนี้นายคงศักดิ์ คำศิริ ก็ได้แต่งไว้อีกทางหนึ่ง

บทร้องเพลงฝรั่งจรกา เถา

๓ ชั้น	เมื่อนั้น	จรกาบังคมก้มเกศี
	ลุกขึ้นร้องรำทำท่าที	ตรงที่หน้าศาลเทพไท
	ยอกรขึ้นเพียงศิโรเพฐน์	ไหว้ไทเทเวศร์น้อยใหญ่
	อันมีทิพย์เนตรส่องไป	อย่าได้เข้าด้วยคนร้าย
๒ ชั้น	จงสังหารผลาญหมู่ริษยา	ให้ประจักษ์แก่ตาคนทั้งหลาย
	ข้ามิได้คิดคดหยาบคาย	ขอให้เสร็จสมหมายทุกสิ่งอัน
ชั้นเดียว	เมื่อนั้น	องค์ท้าวดาหารังสรรค์
	สังเวยมวลเทพเสร็จพลัน	ทรงธรรม์เสด็จกลับพารา

(อิเหนา พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒)

เพลงฝรั่งควง เถา

เพลงนี้ ร.ท. ชิต สุนทรโชติ ซึ่งเป็นชาวคณะดุสิตเสนีเป็นผู้แต่งขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๐ โดยถือเพลงฝรั่งควงของเก่าที่บรรเลงกันทั่วไปนั้นเป็นเพลง ๒ ชั้น นำมายืดขยายขึ้นเป็น ๓ ชั้นและตัดลงเป็นชั้นเดียวให้ครบเถา ร.ท. ชิต ได้เคยอ่านบทกลอนเรื่องซินเดอร์เรลลาฉบับภาษาอังกฤษ ซึ่งมีโน๊ตเพลงประจำบทร้อง ปรากฏว่ามีบางเพลง

มีทำนองและสำเนียงใกล้เคียงกับเพลงฝรั่งควงของไทย ร.ท. ชิต จึงสอบถามครูฝรั่งซึ่งเป็นผู้สอนดนตรีได้ความว่าไทยเราได้นำบทละครของเขามาเล่นโดยอาศัยทำนองของเขาบ้างบางเพลง ความหมายของเพลงนี้เป็นการชมความงามของอิสตรี

บทร้องเพลงฝรั่งควง เถา

เนื้อที่ ๑

๓ ชั้น	พิศพิศน่าประโลมโฉมเฉลา	ได้เคยเห็นหน้าเจ้า ณ หนไหน
	อ๋อเคยเห็นสาวฟ้าสุราลัย	แต่ที่ในนิมิตเมื่อนิทรา
๒ ชั้น	พิศพักตร์ลักขณาสุดาสวรรค์	เหมือนดวงจันทร์วันเพ็ญเด่นเวหา
	ผิวผ่องพิลาสประหลาดตา	เนตรดังดารานภาพร
ชั้นเดียว	งามแก้มแฉล้มราวกุหลาบ	ปลื้มปลาบเร้าเริงเชิงสมร
	งามคิ้วเป็นวงก่งงอน	ยิ่งศรอัมรินทร์ปิ่นแมน ฯ

(จากบทร้องแทรกละครเรื่องปล่อยแก่ พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๖)

เนื้อที่ ๒

บทร้องเพลงฝรั่งควง ๒ ชั้น

ลูกนี้จะจำคำมารดา หลายจะจำคำป้าอย่าสงสัย
สอนเช่นนี้สิลูกเห็นถูกใจ ครูมิได้สอนสั่งเราดังนี้
เกิดเป็นหญิงนิ่งไว้ไม่หาคู่ ดูผิดอยู่พร่องไปในหน้าที่
ผู้หญิงอยู่คนเดียวเปลี่ยนเอกิ ก็มีแต่คนฉินและนินทา
ต้องรีบราหาผัวก่อนตัวแก่ ถ้าหาไม่แงนแหงแน่ละจ๋า
ไม่ได้ผัวอกเอ๋ยเขาเย้ยฮา จะขายหน้าถึงผู้ใหญ่ไม่เป็นการ
ฉะนี้จึงจัดแจงแป้งผัดหน้า มุ่งเกษาผกาแกมแซมประสาน
ชายคงติดใจจ้องมองนานนาน ทั้งทหารพลเรือนย่อมเยือนแล

(จากบทละครชวนหัวสลับลำ เรื่องหนามยอกเอาหนามบ่ง พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๖)

(พ)

เพลงพม่าเห่ เถา

ในสมัยโบราณ การแสดงละครเกี้ยวพาราสี บางบทก็ร้องด้วยทำนองเพลงพม่าเห่ ๒ ชั้น และถ้าร้องเพลงพม่าเห่ ๒ ชั้น ก็มักจะสอดแทรก "ว่าดอก" ให้ปี่ในเป่าด้วย เช่น "ดอกเอ๋ย เจ้าดอกสวาท หัวใจจะขาดแล้วนี่เอย" เป็นต้น แต่ถ้านำมาร้องส่งในกรณีอื่น ๆ ก็ไม่มีว่าดอก เพลงพม่าเห่ ๒ ชั้นนี้ เป็นที่นิยมร้องกันอยู่อย่างแพร่หลาย แม้ในบทตาโบลวิวังต์ เรื่องราชาธิราช ซึ่งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงปรับปรุงขึ้นก็ร้องเพลงพม่าเห่ ๒ ชั้น เป็นเพลงอันดับแรก

เมื่อ พงศ. ๒๔๖๖ นายมนตรี ตราโมท ได้นำเพลงพม่าเห่ ๒ ชั้นนี้มาแต่งขึ้นเป็นอัตรา ๓ ชั้น และตัดลงเป็นชั้นเดียวเพื่อให้ครบเป็นเพลงเถา เนื่องจากในสมัยนั้นวงการดนตรีและขับร้องเพลงไทยกำลังนิยมร้องและบรรเลงเพลงพม่าเห่ ๓ ชั้นหรือเถาแทนเพลงพม่าห้าท่อนกันอย่างแพร่หลาย เพราะฉะนั้นเพลงพม่าเห่ ๓ ชั้นและเถา จึงมีอยู่ด้วยกันหลายทาง เพราะต่างวงต่างก็แต่งกันขึ้นมา

อันวิธีร้องส่งเพลงไทยให้ดนตรีบรรเลงรับนั้น โดยปกติดนตรีจะต้องบรรเลงรับ ๒ เที่ยวทุกท่อน ถ้าเป็นเพลงท่อนเดียวอย่างพม่าเห่นี้ เฉพาะ ๓ ชั้น คนร้องก็จะร้อง ๒ ครั้ง (ครั้งละ ๑ คำกลอน) ดนตรีก็จะต้องบรรเลงรับครั้งละ ๒ เที่ยวรวมเป็น ๔ เที่ยว

การบรรเลงเพลงซ้ำหลายๆ เที่ยวนั้น ในสมัยโบราณทีเดียวก็บรรเลงโดยทางพื้นๆ ไม่ต้องเปลี่ยนแปลงอย่างไร แต่สมัยต่อมาซึ่งเป็นวิวัฒนาการอีกก้าวหนึ่ง ท่านดุริยาจารย์ผู้แต่งเพลงก็เกิดความรู้สึกเบื่อหน่ายในการบรรเลงซ้ำ ถ้าจะต้องบรรเลงเพลงใดซ้ำหลายครั้ง ท่านก็แต่งทำนองเพลงที่จะบรรเลงเป็นเที่ยวหลัง ให้ผิดแผกแตกต่างออกไปจากเที่ยวแรกเป็นอีกทางหนึ่ง เรียกกันว่า "ทางเปลี่ยน" คือ เปลี่ยนทางดำเนินทำนอง

วิธีบรรเลงทางเปลี่ยนนี้ มีอยู่หลายอย่าง

อย่างที่ ๑ เมื่อบรรเลงรับร้องครั้งแรก บรรเลงทางพื้นทั้ง ๒ เที่ยว และบรรเลงรับร้องครั้งที่ ๒ ด้วยทางเปลี่ยนเหมือนกันทั้ง ๒ เที่ยว

อย่างที่ ๒ บรรเลงรับร้องครั้งแรกด้วยทางพื้นเที่ยวหนึ่ง กับทางเปลี่ยนเที่ยวหนึ่ง และบรรเลงรับร้องครั้งที่ ๒ ด้วยทางพื้นเที่ยวหนึ่ง กับทางเปลี่ยนซึ่งต่างกับทางเปลี่ยนครั้งแรกอีกเที่ยวหนึ่ง

อย่างที่ ๓ บรรเลงรับร้องครั้งแรกด้วยทางพื้นเที่ยวหนึ่ง กับทางเปลี่ยนเที่ยวหนึ่งและบรรเลงรับร้องครั้งที่ ๒ ด้วยทางเปลี่ยนทั้ง ๒ เที่ยว แต่ไม่ให้เหมือนกันเลยทั้ง ๔ เที่ยว

ส่วนการแต่งเพลงพม่าเห่ ๓ ชั้น ของนายมนตรี ตราโมท ได้ดำเนินการใช้ทางเปลี่ยนเป็นอีกวิธีหนึ่ง โดยให้การบรรเลงรับร้องครั้งแรกด้วยทางพื้นไป ๒/๓ ของท่อนแล้วต่อด้วยทำนองพลิกแพลงไปอีก ๑/๓ ไปจนจบเที่ยวและต่อด้วยทางเปลี่ยนอีกเที่ยวหนึ่ง ครั้งรับร้องครั้งที่ ๒ ก็ดำเนินโดยนัยเดียวกันกับครั้งแรก แต่ทำนองที่พลิกแพลงท้ายเที่ยวแรกกับทางเปลี่ยนเที่ยวหลังมิให้ซ้ำกับที่บรรเลงรับมาในครั้งแรกซึ่งการดำเนินทำนองได้แทรกสำเนียงพม่าและมอญระคนไปด้วย

ส่วนอัตรา ๒ ชั้นและชั้นเดียว ดำเนินตามแบบที่รับร้องครั้งแรกเป็นทางพื้นทั้งสองเที่ยวและรับร้องครั้งที่ ๒ เป็นทางเปลี่ยนทั้ง ๒ เที่ยว

บทร้องเพลงพม่าเห่ เถา

เนื้อที่ ๑

๓ ชั้น	จอมขัตติยะ	ครองบุรีอังวะราชฐาน
	อุ้มนัดดาออกท้องพระโรงธาร	ฟังบอกราชการแล้วบัญชา
๒ ชั้น	ฝ่ายพระราชนัดดาเป็นทารก	เกาะอังสาคว้าพระศกเล่นเกศา
	จอมกษัตริย์ตรัสดุกุมารา	เอ๊ะอ้ายลูกเชลยกล้าคว้าหัวกู
ชั้นเดียว	ตรัสแล้วระลึกคำสมิงพระราม	ว่าเชลยเขาห้ามไม่ยอมอยู่
	จะแก้ไขฉันใดก็สุดรู้	เสด็จคืนเข้าสู่มณเฑียรชัย ฯ

(พระราชนิพนธ์สมเด็จ ฯ เจ้าฟ้า กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ เอาเค้ามาจากเรื่องราชาธิราช)

เนื้อที่ ๒

ไก่ขันกระชั้นเสียงดุเหว่าแว่ว รุ่งรางสว่างแล้วนะแก้วพี่
จำใจจำพรากจากจรลี โฉมตรูอยู่จงดีพี่ขอลา
นึกคะนึงถึงฝันยิ่งพรั่นใจ เหมือนจะไม่ได้คืนมาเห็นหน้า
พระแข็งคืนฝืนใจไคลคลา เสด็จมาจากแท่นบรรทมใน
ให้กำสรดระทดระทวยองค์ มิใคร่เดินดำรงไปได้
เหลียวหลังสั่งความนางทรามวัย พระมิใคร่จะนิราศคลาดคลา ฯ

(อิเหนา พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒ ตอนที่อิเหนาจะจากถ้ำกลางป่าลึกเข้าไปแก้สงสัยที่ในกรุงดาหา อิเหนาเฝ้าแต่วุ่นวายห่วงหน้าพะวงหลังวุ่นวายใจอยู่จนจวนรุ่งไม่สามารถบรรทมลงได้ เวลาที่จะออกเดินทางก็ใกล้เข้ามาทุกขณะ อิเหนาก็หักใจออกมาเตรียมตัวที่จะออกเดินทางไปในเวลานั้นและได้เข้าสั่งเสียร่ำลงระเด่นบุษบาอีกครั้งหนึ่ง ทั้งสองต่างอาลัยอาวรณ์ซึ่งกันและกันยิ่งนัก)

เนื้อที่ ๓

๓ ชั้น ปางนั้น พระเจ้ามณเฑียรทองนาถา
เห็นนครอินทร์นั้นมาวันทา ดูองอาจกาจกล้าสง่างาม
๒ ชั้น แล้วพระองค์ทรงมีสีหนาท ตรัสประภาษแกล้งขู่กระทู้ถาม
นี่แน่ะเจ้านครอินทร์หมิ่นสงคราม ซุ่มซ่ามไม่รู้สึกสำนึกกาย
ชั้นเดียว เหมือนช้างใหญ่ไร้งาเข้ามาปลอม ในฝูงล้อมสิงหราน่าใจหาย
จะจับเป็นเข่นฆ่าชีวาวาย เจ้าอย่าหมายที่จะฟื้นกลับคืนรัง

(บทละครเรื่องราชาธิราช)

เนื้อที่ ๔

วางองค์ลงเหนือแท่นทอง ค่อยประคองรับขวัญด้วยหรรษา
(ดอกเอ๋ย ดอกกรรณิการ์ พี่รักเจ้าเท่าชีวา จริงนะน้องเอย)
พระนั่งชิดพิศพักตร์วนิดา ดังจันทราทรงกลดหมดราคี
โฉมยงอย่าทรงกรรแสงศักดิ์ ผิวพรรณพักตร์ผ่องจะหมองศรี
(ดอกเอ๋ย ดอกจงกลนี จงผินหน้ามาทางนี้ เถิดนะน้องเอย)

พระเช็ดชลนานางพลางพาที	จะผินผันหันหนีพี่ยาใย
เนตรน้องต้องตาช่างน่ารัก	เสียดายนักจะช้ำเพราะร่ำไห้
(ดอกเอ๋ย ดอกขจร	เจ้าอย่าตัดรอน รักพี่เลยเอย)
เนื้อน้องนวลละอองอำไพ	จะหม่นไหม้เสียศรีโศกา

เพลงพม่าแปลง เถา

เพลงนี้ทำนอง ๒ ชั้น เดิมเป็นของหม่อมต่วน วรวรรณ เป็นผู้คิดตัดทำนองขึ้นจากเพลงมอญแปลง ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และโดยที่ท่านทำให้มีสำเนียงเป็นพม่า จึงให้ชื่อเสียใหม่ว่า เพลง “มะตะแบ” ภายหลังมีผู้เรียกว่า “พม่าแปลง” และเรียกกันสืบมา ต่อมาได้มีผู้แต่งขึ้นเป็น ๓ ชั้นและตัดลงเป็นชั้นเดียว เมื่อรวมกับ ๒ ชั้นของเดิม ก็ครบเป็นเพลงเถา

บทร้องเพลงพม่าแปลง เถา

เนื้อที่ ๑

๓ ชั้น โอ้พ่อลาวแก่นท้าวของแม่เอ๋ย	มิควรเลยมาสูญพ่อทูนหัว
สู้กล่อมเกลี้ยงเลี้ยงถนอมไม่มอมมัว	ถึงไร้ผัวลูกอยู่ชื่นชูใจ
๒ ชั้น จะหาไหนได้เหมือนพ่อเพื่อนยาก	หมายจะฝากชีวีเผาผีให้
แม่เปลี่ยวเปล่าเช้าเย็นจะเห็นใคร	มาหนีไปอังวะพระนคร
ชั้นเดียว ขอตายตามบุญเหลือพ่อเนื้อน่วม	ไปเกิดร่วมวงศ์กันกับขวัญอ่อน
พิไรร่ำโศกาแสนอาวรณ์	สะท้อนถอนทุ่มกายเพียงวายวาง

(บทละครเรื่องราชาธิราช)

เนื้อที่ ๒

๓ ชั้น เจ้าประคุณทูนเกศของลูกแก้ว	วันนี้แล้วเวลามาถึงฉัน
ไม่มีผิดบิตุราชให้ฟาดฟัน	เพราะเกียดกันหลงกลอีคนพาล
ยังมิได้ทดแทนพระคุณเลย	โอ้อกเอ๋ยกรรมสร้างตามล้างผลาญ
ถึงตัวตายไม่เสียดายสู้วายปราณ	สุดสงสารมารดรจะค่อนทรวง
๒ ชั้น นิจจาเอ๋ยเคยเห็นอยู่เป็นนิจ	สะท้อนจิตรัญจวนให้หวนห่วง
เหมือนดาวเดือนเลื่อนลับเด็ดดับดวง	เขาจูงล่วงพ้นมาโศกาลัย
ชั้นเดียว ครั้นถึงหน้าศาลเทพารักษ์	ก็ปักหักวุ่นวายทั้งนายไพร่
ตามธรรมเนียมนครบาลชำนาญใจ	ตระเตรียมไว้สรรพเสร็จสำเร็จการ

(บทละครเรื่องราชาธิราช)

เพลงพม่ากำชับ เถา

เพลงพม่ากำชับ เป็นเพลงอัตรา ๒ ชั้น ซึ่งมีทำนองไพเราะอ่อนโยน ซึ่งใช้ร้องประกอบละครเรื่องราชาธิราช ตอนพระเจ้ากรุงอังวะได้รับพระราชสารของพระเจ้าเส่งโจ๊วฮ่องเต้ ให้จัดส่งทหารที่มีฝีมือดีออกไปต่อสู้เพลงทวนกับกามะนี พระเจ้ากรุงอังวะทราบความในพระราชสารก็มีความยินดีเป็นยิ่งนัก นายโชติ ดุริยประณีต เห็นว่าเพลงนี้ทั้งทำนองและบทเพลงเหมาะสมทุกประการจึงได้คิดแต่งขึ้นเป็น ๓ ชั้นและตัดลงเป็นชั้นเดียวทั้งทำนองดนตรีและทำนองร้องครบเป็นเพลงเถา

บทร้องเพลงพม่ากำชับ เถา

๓ ชั้น	ครั้นจบสารทราบความตามเหตุ	พระทรงเดชยินดีจะมีไหน
	ทรงตรึกนึกนิยมสมหทัย	ดุจได้สู่สวรรค์ชั้นวิมาน
๒ ชั้น	จะทำยุทธครั้งนี้เห็นดีแท้	สมควรแก่กษัตรามหาศาล
	แล้วตรัสสั่งอาลักษณ์พนักงาน	จงคิดอ่านแต่งตอบให้ชอบกล
ชั้นเดียว	อาลักษณ์ได้สดับตรับบรรหาร	ค่อยก้มกรานพินิจคิดนุสนธิ์
	ประดิษฐ์แต่งข้อความตามยุบล	ตั้งแต่ต้นเรียบร้อยถ้อยคำดี

(บทละครเรื่องราชาธิราช)

เพลงพม่ากล่อม เถา

บทร้องเพลงพม่ากล่อม เถา

๓ ชั้น	เจ้าเอยเจ้าแสนสุดสวาท	เป็นบุญวาสนาอย่าเมินหนี
	พระโปรดเกศเกศาทรงปรานี	ประทานที่สมสู่เป็นคู่ครอง
	ขอฝากชีวิตกันจนวันตาย	ไม่แหนงหน่ายน้องนางอย่างหมางหมอง
	สารพัดสมบัติเป็นก่ายกอง	จะมอบน้องจังจริงสิ่งทั้งปวง
๒ ชั้น	เวลานี้เที่ยงคืนดึกดื่นแล้ว	เชิญน้องแก้วเอนหลังอย่านั่งง่วง
	จงเชื่อพี่เถิดหนาสุดาดวง	จวนจะล่วงยามแล้วนะแก้วตา
ชั้นเดียว	ฟังเอยฟังเจ้ากล่าวถ้อย	ช่างหยดย้อยเพราะพริ้งทุกสิ่งสา
	ซึ่งทรงเดชโปรดปรานประทานมา	ให้เป็นบริจาจงปรานี

(เรื่องราชาธิราช)

เพลงพราหมณ์ดีดน้ำเต้า เถา

เพลงพราหมณ์ดีดน้ำเต้านี้ แต่เดิมมีแต่อัตราชั้นเดียว ซึ่งบรรเลงแทรกอยู่ในเพลงเร็วของโบราณเรื่องหนึ่ง แล้วจึงมีผู้เลือกออกมาแต่งขยายขึ้นเป็น ๒ ชั้น สำหรับร้องและบรรเลงประกอบการแสดงโขนละคอนและอื่น ๆ ซึ่งนับว่าเป็นเพลงที่แพร่หลายมากเพลงหนึ่ง

เมื่อราว พ.ศ. ๒๔๖๐ หลวงประดิษฐ์ไพเราะ (ศร ศิลปบรรเลง) จึงได้นำทำนอง ๒ ชั้น ของเดิมนั้นมาแต่งขึ้นเป็น ๓ ชั้น ครั้งแรกได้แต่งไว้แต่ทางพื้นเพียงทางเดียว แม้จะบรรเลงรับร้องกลับตัน ก็คงซ้ำตามทำนองเดิม ต่อมาเมื่อราว พ.ศ. ๒๔๖๒ จึงได้แต่งทำนองเปลี่ยนขึ้นอีก ๒ ทาง สำหรับใช้บรรเลงเป็นเที่ยวกลับ ซึ่งมีทำนองไพเราะเพราะพริ้งน่าฟังเป็นอย่างยิ่งเพลงหนึ่ง

ส่วนทำนอง ๒ ชั้นนั้น ทำนองดนตรีของโบราณเป็นทางเรียบ ๆ พื้น ๆ ได้มีผู้คิดแต่งเป็นทางเปลี่ยนขึ้นหลายทาง เช่น ในการแสดงละครดึกดำบรรพ์เรื่องคาวีของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้า ฯ กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ก็ได้แต่งทางเปลี่ยนเป็นสำเนียงภาษาต่าง ๆ ไว้ ๔ ทางด้วยกัน และในการบรรเลงเพลงตับนางลอย หลวงประดิษฐ์ไพเราะ ก็แต่งทำนองดนตรีเป็นทางเปลี่ยนไว้อีก ๓ ทาง

เนื้อที่ ๑

ขุนแผนปลอบน้องอย่าร้องไห้ ไปหน่อยหนึ่งแล้วจะมาส่ง
ไปเป็นเพื่อพี่บ้างในกลางดง ชมหงส์เหมเล่นให้เย็นใจ
ไปเดือนหนึ่งแล้วจะพากลับ ถ้วนเดือนแล้วจะรับเจ้าไปใหม่
จะร้องไห้ครวญคร่ำอยู่ทำไม เขาอยู่เขาจะไร้เมื่อไรมี
ข้างเขาอยู่บ้านเราสำราญไพร ข้างไหนจะปรีดิ์เปรมเกษมศรี
เปลี่ยนมีเปลี่ยนจนกันคนละที ข้างไหนดีจะได้รู้อย่ารำคาญ

(จากเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนที่ ๑๘ ตอนขุนแผนพานางวันทองหนีจากขุนช้าง)

เนื้อที่ ๒

ฝันว่าร้องไห้จะได้ชม ของรักตกตมจะคืนเข้า
ที่ร้อนโรคโศกส่างจะบางเบา มิตรเก่าจะประคองวันทองน้อย
พี่กับเนื้อเย็นจะเป็นสุข อย่าทุกข์พรั่นขวัญเข้าอย่าเศร้าสร้อย
ว่าพลางช้อนคางให้เพลินพลอย ขอจูบหน่อยเถิดเจ้าอย่าเศร้าใจ
ครานั้นวันทองผ่องโสภา ฟังเสียงเจรจาไม่จำได้
เสียงกระเส่ากระซิบยิ่งเสียวใจ ลูบไล้อกอ่อนสะเอวบาง

(จากเสภาขุนช้างขุนแผน ตอนที่ ๑๗ ขุนแผนขึ้นเรือนขุนช้าง และแก้ฝันให้นางวันทอง)

เพลงพราหมณ์เข้าโบสถ์ เถา

เพลงพราหมณ์เข้าโบสถ์ ๒ ชั้น เป็นเพลงโบราณสมัยกรุงศรีอยุธยา ต่อมาเมื่อสมัยปลายรัชกาลที่ ๕ พระยาประสานดุริยศัพท์ (แปลก ประสานศัพท์) ได้แต่งทำนองดนตรีขึ้นเป็น ๓ ชั้น ใช้บรรเลงตลอดมา จนกระทั่ง พ.ศ. ๒๔๗๖ นายมนตรี ตราโมท จึงได้ตัดแต่งทำนองดนตรีลงเป็นชั้นเดียว พร้อมกับคิดแต่งทำนองร้องขึ้นทั้ง ๓ ชั้น และชั้นเดียว เพื่อใช้ร้องรับให้ครบเป็นเพลงเถา ความหมายของเพลงนี้ แสดงถึงวาทะของท่านผู้เจริญด้วยคุณวุฒิและวัยวุฒิ กล่าวสั่งสอนผู้น้อยให้รู้จักศีลธรรมและหน้าที่อันควรปฏิบัติด้วยสำเนียงอันน่าเคารพ

บทร้องเพลงพราหมณ์เข้าโบสถ์ เถา (ปรบไก่)

๓ ชั้น อนึ่งพึงจำคำสอน บังอรผู้ยอดเสน่หา
จงเผ้าปรนนิบัติภัสดา อย่าให้ท่านข้องขัดใจ
ถึงแม้เธอมีเมียอื่น สักพันหมื่นตัดหึงให้จงได้
อย่าปากจัดคัดง้างกับผู้ใด ตั้งใจมั่นอยู่ด้วยภักดี
๒ ชั้น จงตั้งจิตเมตตาแก่ข้าทาส อย่าตวาดอย่าบ่นจู้จี้
ใครผิดค่อยสอนค่อยดี ใครดีบำเหน็จให้ควรการ
ชั้นเดียว อย่าเห็นแก่ตัวมัวหาสุข ท่านทุกข์เจ้าทุกข์ด้วยกับท่าน
เมียดีเป็นที่ชื่นบาน เมียคร้านเป็นเสนียดครอบครัว

(บทละคอนรำ เรื่องสกุนตลา พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๖)

เพลงพราหมณ์เก็บหัวแหวน

บทร้องเพลงพราหมณ์เก็บหัวแหวน

เจ้าพราหมณ์พิศพลอยงามแสงวามวับ เด่นประดับกับแผ่นภูผา
มรกตสดแสงน้ำแตงกวา เพลงนิลจินดาค่าควรเมือง
พระเคียงพราหมณ์ตามบอกหยอกยุด จงชมบุษราคัมน้ำเหลือง
ทับทิมไพฑูรย์จำรูญเรือง เจ้าพราหมณ์เยื้องหยุดรอไม่จรลี
เห็นพระเมินเดินเลือกเอาเกือกเหยียบ แล้วค่อยเลียบเลี้ยวเมียงเลี่ยงหลีกหนี
ให้กุมภัณฑ์เก็บไว้ให้ดีดี แล้วทำเฉยเลยรี่ลีลามา
พระโฉมยงทรงเก็บมุกดาหาร ส่งประทานให้พราหมณ์งามหนักหนา
เจ้าพราหมณ์แสร้งแกล้งทำไม่นำพา บอกว่าข้านี้ไม่ชอบใจ

เพลงพันธุ์ฝรั่ง เถา

เพลงพันธุ์ฝรั่งเถา ที่จริงเพลงนี้ไม่ใช่ ๓ ชั้น ๒ ชั้นและชั้นเดียว แต่เป็น ๒ ชั้น ชั้นเดียวและอัตราซึ่งตัดจากชั้นเดียวอีกชั้นหนึ่ง (มักเรียกกันว่าครึ่งชั้น) แต่ก็ได้ยินบรรเลงกันมาอย่างนี้จนแพร่หลายมากแล้ว เพลงนี้มีความหมายมิสู้จะแสดงออกชัดเจนนัก แต่ก็พอเห็นได้ว่า เป็นไปในทางรักหรือคะนึงถึงความรักอย่างเย็น ๆ

บทร้องเพลงพันธุ์ฝรั่ง เถา

เนื้อที่ ๑

๒ ชั้น ครั้นถึงห้องทองรจนา พระจูงกรจินตะหรามารศรี
ขึ้นบนแท่นรัตน์รูจี พระภูมีสวมสอดกอดประคอง
ชั้นเดียว หยอกเย้าเคล้าดวงบุษบง โฉมยงหยิกหัตถ์ปัดป้อง
จุมพิตชิดเชยปรางทอง นวลละอองค้อนคมนัยนา
ครึ่งชั้น รสรักหนักจิตพิศวง สององค์ผ่โศกสร่างเสน่หา
ร่วมภิรมย์สมสนิทนิทรา อยู่บนแท่นไสยาแพรวพราย

(อิเหนา พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒)

เนื้อที่ ๒

ม่อยหลับแล้วกลับผวาตื่น　　คิดแต่จะคืนไปหมันหยา
ป่านนี้โฉมงามสามสุดา　　จะละห้อยคอยท่าทุกคืนวัน
เวลาดึกเดือนตกนกร้อง　　ระวังไพรไก่ก้องกระชั้นขัน
เสียงดุเหว่าเร้าเรียกหากัน　　ฟังหวั่นว่าเสียงทรามวัย
พระลุกขึ้นเหลือบแลชะแว้หา　　เจ้าตามมาร้องเรียกหรือไฉน
ลมชวยรวยรสสุมาลัย　　หอมเหมือนกลิ่นสไบบังอร
ยิ่งเคลิ้มคลุ้มกลุ้มจิตพิศวง　　ทอดองค์ลงกับที่บัจถรณ์
กลิ้งกลับสับสนทุรนร้อน　　กรตระกองกอดหมอนถอนฤทัย
ครั้นรุ่งรางสว่างเวหน　　สุริยนแย้มเยี่ยงเหลี่ยมไศล
จึงอ่าองค์ทรงเครื่องอำไพ　　ภูวนัยออกหน้าพลับพลา ฯ

(อิเหนา พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒)

เนื้อที่ ๓

เจ้าพระยาวิชเยนทร์เห็นอำมาตย์　　ก็เดาคาดเหตุได้ไม่แปรผัน
มาลวงเราให้เฝ้าองค์พระทรงธรรม์　　เราก็พันธุ์ฝรั่งชาติราชเสนา
มาร้ายดีอย่างไรใคร่ผจญ　　เกิดเป็นคนเดี่ยวก็ทุกข์เดี่ยวสุขา
แม้ทำดีใช่ได้ดีไปทุกครา　　ทำชั่วช้ากลับได้ดีมีถมไป
อันคุณธรรมความดีที่นายรัก　　ประหลาดนักมักเพิ่มศัตรูได้
ที่สัตย์ซื่อถือธรรมประจำใจ　　มักจะไร้สินทรัพย์อับจน

(ร.ท. ชิต สุนทรโชติ แต่ง)

เพลงพิรุณสั่งฟ้า เถา

ทำนอง ๒ ชั้น เดิมเป็นเพลงสมัยกรุงศรีอยุธยา เป็นเพลงคู่กับเพลงฟ้าคะนอง ๓ ชั้น นายบุญยงค์ เกตุคง ได้มาจากครูพุ่ม บาปุยะวาทย์ บางท่านก็เรียกว่า “พิรุณสร่างฟ้า” นายบุญยงค์ เกตุคง ได้คิดเปลี่ยนทำนอง ๓ ชั้นให้มีลูกล้อลูกขัดและตัดลงเป็นชั้นเดียวครบเป็นเพลงเถา ส่วนทำนองทางร้อง นายสกล แก้วเพ็ญกาศ เป็นผู้เรียบเรียง

บทร้องเพลงพิรุณสั่งฟ้า ๓ ชั้น

เนื้อที่ ๑

จะดูเดือนเดือนก็ดับลงไปแล้ว เป็นอย่างไรไก่แก้วไม่ขานขัน
คืนวันนี้ทีจะช้ากว่าทุกวัน เมื่อก่อนนอนยังมีทันเต็มตื่นดี ฯ

บทร้องเพลงพิรุณสั่งฟ้า เถา

เนื้อที่ ๒

๓ ชั้น คุณควนสวนสอบทุกตำรา ดูชะตานัคเรศเขตขัณฑ์
วางลัคน์อินทพาทบาทจันทร์ ก็ไม่เห็นสำคัญอันตราย
เพราะอานุภาพพระโอรส ให้ปรากฏแก่โลกทั้งหลาย
ซึ่งฟ้าร้องสนั่นลั่นแลบพราย บันดาลเป็นสายอินทรธนู
๒ ชั้น จะกึกก้องเกียรติยศทั้งทศทิศ เรืองฤทธิ์ไม่มีที่เคียงคู่
พระจะเที่ยวโรมรันพันตู ปราบหมู่อริราชทุกบุรี
ชั้นเดียว อันเกิดพายุใหญ่ไม้ล้ม ระดูจะบังคมบทศรี
ซึ่งฝนตกเจ็ดวันเจ็ดราตรี บรรณาการจะมีเนืองมา

(อิเหนา พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒)

เพลงพวงร้อย เถา

เพลงพวงร้อย ๒ ชั้นของเก่า อยู่ในเพลงช้าเรื่องสร้อยสน ซึ่งมีอยู่ด้วยกัน ๔ ท่อน ท่อนแรก เรียกชื่อว่าสร้อยสน ท่อน ๓ และท่อน ๔ เรียกพวงร้อย สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้า กรมพระนครสวรรค์วรพินิต ได้ทรงพระนิพนธ์ขึ้นเป็น ๓ ชั้นและตัดลงเป็นชั้นเดียว ครบเป็นเพลงเถาและยังมีผู้อื่นแต่งอีกหลายทาง ส่วนบทร้องนางเจริญ พาทยโกศล ได้ดัดแปลงจากเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน

บทร้องเพลงพวงร้อย เถา

เนื้อที่ ๑

๓ ชั้น	พระจันทรจรแจ่มกระจ่างดวง	สว่างดวงพุ่มช่อชูไสว
	นางแย้มแย้มรับอยู่ริมไพร	ซ่อนชู้ชูใจให้เชยชู
	เล็บนางกางกลีบแหลมแฉล้ม	ยี่ซุ่นแซมแกมแก้วกาหลงอยู่
	ช้องนางนางสยายให้เชยชู	ชมพู่เหมือนจะพักให้พาชม
	มะลิวัลย์เหมือนวันเจ้าจากพี่	จำปีปีหนึ่งจะคืนสม
	สุกรมเหมือนพี่ตรอมบอมระบม	อบเชยเหมือนได้ชมอยู่เชยชิด
	พิกุลเหมือนพี่กอดกุมถนอม	ดอกพะยอมเหมือนเจ้ายั่วให้มัวจิต
	ชมพลางเพลิดเพลินเจริญคิด	สะกิดเจ้าวันทองน้อยชม้อยตาม
๒ ชั้น	จะชมอื่นก็ไม่ชื่นเหมือนชมเจ้า	พี่ก็เปล่าเปลี่ยวไปเมื่อยามสาม
	เดือนตกต่ำใต้ลงไรราม	ดาวก็ตกต่ำตามอรุณฟ้า
	แสงทองส่องพุ่มพยับเหลือง	พระสุริยาย่างเยื้องบนเวหา
	ฝูงสัตว์จัตุบาทก็ตื่นตา	สกุณามารังระงมร้อง
ชั้นเดียว	ค่างลิงวิ่งไขว่ตะเพิดหนี	ชะนีโวยโหยหวาดอากาศก้อง
	กระต่ายตามเต้นพรูดูคะนอง	สองชักมิ่งม้ามาในดง
	ครั้นถึงเชิงเขาเข้าใกล้	ห้วยหุบเหวใหญ่ไพรระหง
	ที่เนินเขาเหล่าบ้านละว้าดง	พาวันทองตรงเข้าไร่แตง

เนื้อที่ ๒

คิดพลางทางชวนพระพี่เลี้ยง	รายเรียงออกจากแท่นที่
กรีดกรายร่ายรำทำท่าที	ล้วนนารีรุ่นราวคราวกัน
ประเท้าเก้าซ้ายแล้วย้ายขวา	โสภาเพียงนางในสวรรค์
สู่ที่อุทยาศาลาวรรณ	ต่างสรวลสันต์สำราญรื่นชื่นอุรา
แยกย้ายกันเก็บเหล่ามาลี	สารภีสายหยุดพุทธรักษา
อรทัยเก็บได้ดอกจำปา	พร้อมหน้าพี่เลี้ยงนั่งเคียงคอย
แล้วจึงสรรค์จัดคัดดอกเด่น	ร้อยเป็นห่วงห่วงพวงน้อยน้อย
ร่ายรำตามทำนองดังล่องลอย	เมียงชะม้อยขึ้นถวายพระบิดา ฯ

เนื้อที่ ๓

พิศพรรณบุษบานานาชนิด ล้วนวิจิตรหลากสิ้นทั้งกลิ่นสี
หากปล่อยปละคละทั่วทั้งชั่วดี ดูไม่มีค่างวดประกวดงาม
หากมีช่างฉลาดช่วยทำพวงร้อย สอดสร้อยสีสลับระยับอร่าม
จัดระเบียบเรียบขจีหมดที่ทราม ถูกต้องตามศิลปะจะน่าชม
แม้การงานสิ่งใดไม่มีระเบียบ ดูไม่เรียบเกะกะยุ่งผสม
ถึงมีค่าก็ไม่ควรชวนนิยม จะทับถมเรรวนกวนวิญญาณ์
หากจัดทำเป็นระเบียบเรียบร้อยดี ประดิษฐ์ประดอยเป็นศรีมีสง่า
หยิบก็ง่ายหายก็รู้ดูงามตา เหมือนบุปผาพวงร้อยชดช้อยทวี
อันคนเราต่างชั้นต่างวรรณะ มักเกะกะขัดกันอยู่ดูบัดสี
เพราะต่างคนต่างแข่งแย่งกันดี ก็จะมีแต่ว่าน่ารำคาญ
ศีลธรรมวัฒนธรรมจึงอำนวย วินัยช่วยผูกสมัครรักสมาน
เป็นพวงร้อยแนบชิดสนิทนาน จะสบศานต์สุขสวัสดิ์พิพัฒน์เอย ฯ

(จมื่นมานิตย์นเรศวร์ (เฉลิม เศวตนันทน์) แต่ง)

เพลงพญาครวญ ๓ ชั้น

เพลงพญาครวญ ๓ ชั้น ทางธรรมดาเป็นเพลงเก่า หลวงประดิษฐ์ไพเราะ (ศร ศิลปบรรเลง) อธิบายว่า เข้าใจว่าพระประดิษฐ์ไพเราะ (ครูมีแขก) เป็นผู้แต่ง ความหมายของเพลงนี้แสดงถึงความปลื้มอกปลื้มใจและตื้นตันใจที่เกิดขึ้นแก่บุคคลที่จากกันไปเป็นเวลานานแล้ว ได้กลับมาพบกันเข้า ซึ่งรู้สึกเสมือนตายแล้วเกิดใหม่

บทร้องเพลงพญาครวญ ๓ ชั้น

เห็นพระน้องทรงโศกกันแสงไห้ สวมสอดกอดไว้แล้วรับขวัญ
เหมือนตายแล้วเกิดใหม่ได้พบกัน อย่าโศกศัลย์นักเลยกัลยา

(อิเหนา พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒)

เพลงพญารำพึง ๓ ชั้น

เพลงพญารำพึงเดิมทีนั้น ได้อยู่ในเพลงเรื่องพญาโศก ซึ่งมีด้วยกันถึง ๖ เพลง คือ พญาฝัน พญาโศก ท้ายพญาโศก พญาตรึก พญารำพึง พญาครวญ

บทร้องเพลงพญารำถึง ๓ ชั้น

แล้วเอนองค์ลงบนแท่นแสนระทด โศกกำสรดซบทรงกันแสงศัลย์
โอ้สงสารป่านฉะนี้ศรีสุวรรณ อยู่ด้วยกันหลัดหลัดมาพลัดพราย

(เรื่อง พระอภัยมณี ของสุนทร ภู่)

เพลงพระจันทร์ครึ่งซีก เถา

เพลงนี้ นายมนตรี ตราโมท เป็นผู้แต่งขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๔ จากเพลงพระจันทร์ครึ่งซีก ๒ ชั้นของเก่า โดยขยายขึ้นเป็น ๓ ชั้นและตัดลงเป็นชั้นเดียว ให้ครบเป็นเพลงเถา ทำนองของเพลง ๒ ชั้น สำเนียงเป็นจีนน่าฟัง มีทำนองวงก้านเสียงสัมผัสเรียบร้อยและมีหนทางแปลกกว่าเพลงอื่น นอกจากแต่งทำนองดนตรีแล้ว นายมนตรี ตราโมท ยังได้แต่งทำนองร้องเพลงและบทร้องขึ้นประกอบด้วย โดยต่อให้คุณครูท้วม ประสิทธิกุล เป็นคนแรก บทร้องเพลงพระจันทร์ครึ่งซีกที่นายมนตรี ตราโมท แต่ง มีบทว่าดังนี้

พิศดูจันทราในอากาศ คะนึงนาฏเนื้อเย็นยิ่งเป็นห่วง
เมื่อวันเพ็ญลอยเด่นอยู่เต็มดวง วันคืนล่วงแรมแสงสว่างคลาย
อันดวงแหว่งแบ่งกึ่งเหลือครึ่งซีก เหมือนพี่หลีกจิตไปให้โฉมฉาย
เมฆบดบังรังสีคลุ้มฉอุ่มราย ดังพี่ชายคลั่งคลุ้มกลุ้มกมล
หมู่ดาราพร่าแสงสว่างจ้า ประหนึ่งว่าเย้ยจันทร์อันหมองหม่น
เปรียบชะตาพี่ยาคราอับจน ประชาชนต่างพากันไยไพ

เพลงพระจันทร์ครึ่งซีกนี้ พ.ท.หลวงสราวุธวิชัย (ปุย เสนีย์วงศ์ ณ อยุธยา) ยังได้ประพันธ์บทร้องขึ้นอีกเนื้อหนึ่ง ได้ยกเอาพระจันทร์ขึ้นเป็นอุทธาหรณ์ว่า แม้แต่ดวงจันทร์ ซึ่งมีผู้กล่าวว่างามหนักหนา ก็ยังมีเวลาเศร้าหมองมืดมัวเหลือเพียงครึ่งซีก แล้วก็ดับไปตามพรหมลิขิต มีดวงดาวอันลุกสกาวขึ้นมาแข่งกับพระจันทร์ เปรียบเสมือนโชคชะตาของมวลมนุษย์ปุถุชน ความนี้ดูจะพอเป็นอุทธาหรณ์ปลอบใจผู้ตกอับและเตือนใจผู้ที่รุ่งโรจน์ได้บ้าง

บทร้องเพลงพระจันทร์ครึ่งซีก เถา

๓ ชั้น เรื่อยอารมณ์ชมเล่นเห็นจันทร์แรม ครึ่งซีกหาแจ่มกระจ่างไม่
โอ้ว่าเดือนแสงเดือนเลือนรำไร รำลึกไปเราก็เหมือนเพื่อนรัชนี
ยามฟุ้งเฟื่องเรืองสุขทุกสิ่งสรรพ์ เหมือนเพ็ญจันทร์เจิดจ้าประภาศรี
คราววิโยคโศกซ้ำกรรมทวี เหมือนแสงสีจันทร์แรมไม่แจ่มดวง
๒ ชั้น พอจวนแจ้งแสงเดือนลางเลือนพิศ เหมือนลิขิตพรหมชีพในแมนสรวง
ดารารายพรายแสงแข่งชิงดวง กระจ่างห้วงเวหานภาดล
พอเดือนดับลับไปไม่แลเห็น ดาวก็เด่นแทนเดือนเกลื่อนเวหน
สาดรังสีส่องสลัวทั่วสากล พอคลายเศร้าเปล่ากมลแทนจันทรา
ชั้นเดียว ดาวเดือนเหมือนเพื่อนบรรเทาโศก ช่วยระงับดับวิโยคโชคชันษา
ถึงสวยสุดผุดพรรณดังจันทรา ยังพ่ายแรงแสงอาภาคราเดือนแรม ฯ

(พ.ท.หลวงสราวุธวิชัย (ปุย เสนีย์วงศ์ ณ อยุธยา) แต่ง)

เพลงพัดชา ๓ ชั้น

เพลงพัดชา ๒ ชั้น เป็นเพลงสมัยอยุธยาบรรเลงรวมอยู่ในเพลงเรื่องทำขวัญ และในเรื่องมโหรีตับนางนาค นอกจากนั้นยังใช้ร้องในการแสดงโขนละคร ถึงสมัยรัชกาลที่ ๔ ซึ่งนิยมเพลง ๓ ชั้นกันอย่างแพร่หลาย จึงมีผู้แต่งเพลงพัดชานี้ขึ้นเป็น ๓ ชั้น พร้อม ๆ กับเพลงอื่นในตับนางนาคทุก ๆ เพลง

บทร้องเพลงพัดชา ๓ ชั้น

เนื้อที่ ๑ (เฉพาะ ๓ ชั้น)

สายสมรนอนเถิดพี่จะกล่อม งามจริงพริ้งพร้อมดังเลขา
นวลละอองผ่องพักตร์โสภา ดังจันทราทรงกลดหมดมลทิน
งามเนตรดังเนตรมฤคมาศ งามขนงวงวาดดังคันศิลป
อรชรอ้อนแอ้นดังกินริน หวังถวิลไม่เว้นวายเอย ฯ

(อิเหนา พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒ ตอนอิเหนาลักพาระเด่นบุษบามาอยู่ในถ้ำกลางป่าลึกนอกเมืองดาหา ความรักอันสดชื่นของบุคคลทั้งสองเป็นที่สอดคล้องต้องกันอย่างยิ่ง ระเด่นบุษบานั้นเพิ่งจะพบความรักเป็นครั้งแรกจึงเป็นความสุขที่ไม่มีสิ่งอื่นใดจะเสมือเหมือนได้ ส่วนอิเหนานั้น ถึงแม้ว่าจะได้เคยผ่านความรักมามากแล้วก็จริง แต่ความรักที่อิเหนามีต่อระเด่นบุษบานั้น เป็นความรักที่รอคอยจังหวะ ซึ่งได้ใช้เวลาเพื่อการนี้มาแล้วเป็นระยะเวลานาน ดังนั้นต่างฝ่ายต่างก็หลงใหลซึ่งกันและกันอย่างท่วมท้นหัวใจ ดังปรากฏในบทร้องข้างต้นนี้)

เนื้อที่ ๒ (๒ ชั้น)

เวลาค่ำคล้ำฟ้านิจจาเอ๋ย คิดถึงเคยเคียงชมเมื่อลมหวน
หอมประทิ่นกลิ่นปรางสำอางนวล เหมือนจะชวนชื่นใจให้ไสยา
หนาวน้ำค้างพร่างพรมเมื่อลมตก ได้อุ่นอกแอบชิดขนิษฐา
เหมือนยาทิพย์หยิบวางกลางอุรา เพลงพัดชาชื่นฤดีเท่านี้เอย ฯ

(สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์ ทรงพระนิพนธ์)

เนื้อที่ ๓ (๒ ชั้น)

เรานี้เกิดมาแล้วชาติหนึ่ง ควรคำนึงถึงชาติศาสนา
ไม่ควรให้เสียทีที่เกิดมา ในหมู่ประชาชาวไทย
แม้ใครตั้งจิตรักตัว จะมัวนอนนิ่งอยู่ไฉน
ควรจะร้อนอกร้อนใจ เพื่อให้พรั่งพร้อมทั่วตน
ชาติใดไร้รักสมัครสมาน จะทำการสิ่งใดก็ไร้ผล
แม้ชาติย่อยยับอับจน บุคคลจะสุขอยู่อย่างไร

(พระราชนิพนธ์ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว)

เนื้อที่ ๔ (๓ ชั้น และ ๒ ชั้น)

รื่นรื่นชื่นจิตพี่จำได้ เหมือนเมื่อไปร่วมภิรมย์สมศรี
ในสถานพิมานฉิมพลี กลิ่นซาบทรวงพี่ไม่เว้นวาย
นิจจาเอ๋ยจากเชยมาเจ็ดวัน กลิ่นสุคันธ์รสรื่นก็เหือดหาย
หรือว่าใครแนบน้องประคองกาย กลิ่นสายสวาทซาบอุรามา ฯ

(จากบทเรื่องกากี ของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) แต่ง)

เพลงพระเจ้าลอยถาด ๒ ชั้น

เพลงนี้เป็นเพลงสำหรับบรรเลงปี่พาทย์ เมื่อเวลาพระสงฆ์ยะถาสัพพีจบหลังจากภัตตาหารแล้ว เมื่อกรมศิลปากรนำละครนอกเรื่องสุวรรณหงส์ออกแสดง นายมนตรี ตราโมท จึงแต่งบทร้องขึ้นประกอบทำนองร้อง ให้เป็นบทของระบำเงือก แสดงในละคอนเรื่องนั้น

บทร้องเพลงพระเจ้าลอยถาด

พวกเราเหล่าเงือกน้ำ อยู่ประจำท้องนที
เนาในถ้ำมณี อันโชติช่วงชัชวาลย์
เสพย์แต่สันติสุข นิรทุกข์ผองภัยพาล
อายุยาวยืนนาน โดยบำราศความชรา
ทุกนางสอางพักตร์ สิริลักษณ์ดั่งเลขา
สวยสดสาวโสภา อยู่ตลอดนิรันทร์กาล
เวลาคราอรุณ แสงแดดอุ่นทั่วท้องธาร
บันเทิงเริงสำราญ สำรวลรื่นชื่นฤทัย
ต่างผุดขึ้นผิวน้ำ มาคลาคล่ำดำโลดไล่
แหวกว่ายสายน้ำไหล เล่นคว้าไขว่กันไปมา
ลางนางขึ้นหาดทราย สางสยายเกล้าเกศา
เพ่งมองส่องฉายา ตะลึงโลมโฉมของตน
บางนางต่างรำร่าย กรกรีดกรายสายวังวน
อาบแสงสุริยน สุดเกษมเปรมฤดี

(นายมนตรี ตราโมท แต่ง)

เพลงยาว ๓ ชั้น

เพลงยาว ๒ ชั้น เป็นเพลงโบราณสมัยอยุธยา บรรเลงรวมอยู่ในเรื่องเพลงช้า ซึ่งมีเพลงต้นเพลงยาวเป็นเพลงแรก และยังได้นำมารวมใช้เป็นเพลงร้องอยู่ในเพลงมโหรีเรื่องทะแยเพลงยาว เป็นเพลงอันดับ ๒ รองจากเพลงทะแย เมื่อปลายสมัยรัชกาลที่ ๕ พระยาประสานดุริยศัพท์ (แปลก ประสานศัพท์) ได้แต่งขยายขึ้นเป็น ๓ ชั้น ทั้งทำนองร้องและทำนองดนตรี เป็นทางพื้นเรียบ ๆ

บทร้องเพลงยาว ๓ ชั้น

พระโฉมยง	พระจงโปรดเกศเกศา
น้องขอถวายความสัจจา	อันความเสน่หาพระภูมี
ถึงจะชั่งด้วยเขาพระสุเมรุมาศ	ไกรลาศสัตภัณฑ์คิรีศรี
ยังไม่หนักเท่ารักพระจักรี	ยากที่น้องจะอยู่ด้วยภูวไนย
มีเทวราชบัญชา	องค์พระอิศราเป็นใหญ่
จำบำราศรสรักหักใจ	หาไม่ไม่ไกลพระภูมี
ซึ่งจะรับน้องกลับไปเวียงชัย	พระคุณใส่ไว้เหนือเกศี ฯ

(เข้าใจว่าเรื่องมณีสุริวงศ์ แต่ยังค้นไม่พบ)

(ภ)

เพลงภิรมย์สุรางค์ ๓ ชั้น และ เถา

เพลงภิรมย์สุรางค์ ๓ ชั้นนี้ แต่งขึ้นจากเพลงจีนแส ๒ ชั้น มูลเดิมนั้นเล่ากันมาว่า พระประดิษฐ์ไพเราะ (มี ดุริยางกูร) ซึ่งเรียกกันเป็นสามัญว่า “ครูมีแขก” เดินไปกับศิษย์ ๒ – ๓ คน ในระหว่างทางนั้นได้ยินชนชาวจีนบรรเลงดนตรีกันอยู่ ณ ที่แห่งหนึ่ง พระประดิษฐ์ไพเราะจึงจดจำสำเนียงและทำนองเพลงของชาวจีนนั้นมา ครั้นกลับถึงบ้านก็แต่งขึ้นเป็นเพลงในอัตรา ๒ ชั้น เพลงหนึ่งให้มีสำเนียงจีนและตั้งชื่อว่า เพลงจีนแสโศกา การตั้งชื่อดังนี้ ท่านผู้แต่งอาจแลเห็นจีนแส (ซินแส – หมอดูหรือผู้รู้) ร้องไห้หรืออย่างไรก็ไม่ทราบ แต่ในสมัยต่อมา การเรียกชื่อเพลงนี้ก็เหลือเพียงจีนแส ส่วนคำว่า โศกา มักจะหายไป จะมีผู้เรียกเต็มอยู่บ้างก็น้อยเต็มที เพลงจีนแส หรือจีนแสโศกานี้ได้รับความนิยมโดยทั่วไป ในวงการละครก็นำไปร้องประกอบการแสดง และในวงการดนตรีก็นำไปเรียบเรียงรวมกับเพลงสำเนียงจีนอื่น ๆ เป็นเพลงเรื่อง เรียกว่าเรื่องจีนแส

ต่อมาครูทัตจึงนำเพลงจีนแส ๒ ชั้นนี้มาแต่งขึ้นเป็นอัตรา ๓ ชั้น และตั้งชื่อขึ้นใหม่ว่า “ภิรมย์สุรางค์” เพื่อให้เข้าชุดกันกับ เพลงเทพบรรทม แต่นิสัยของครูทัต มักจะชอบดัดแปลงแก้ไขเพลงที่แต่งขึ้นให้ผิดไปจากเนื้อแท้ของทำนองเพลงอันเป็นมูลเดิมที่สุด ก็ยังแก้เสียงตกของทำนองดนตรีเพื่อพรางแก่ผู้ที่จะตรวจค้นไว้ ๒ แห่งคือในจังหวะ (หน้าทับ) ที่ ๑ ท่อนต้นเที่ยวแรก เปลี่ยนเสียงให้สูงขึ้นไปจากเนื้อเดิม ๑ เสียง และในจังหวะที่ ๒ ของท่อน ๒ อีกแห่งหนึ่ง นอกจากนั้นถูกต้องทั้งหมด

เพลงภิรมย์สุรางค์ เถา (ปรบไก่)

เนื้อที่ ๑

สาวอัปสรอ่อนเสียงสำเนียงสนอง เสนาะรสพจน์พร้องร้องถวาย
เป็นใจความงามงดบทภิปราย แสนเสียดายดึกด่วนจวนเวลา

(ของเก่า)

จีนแสโศกาน้ำตาตก สองกรช้อนอกเข้ารำไห้
ดาวตกก็จะตกตามดาวไป ดาวดวงนี้ไซร้คือตัวกู

(ของเก่า)

แข็งขืนกลืนกล้ำกำสรด ฝืนสะกดหทัยไม่หดหู่
เรียกเกียงฮุยมาสอนซ้ำตำราครู มีความอยู่หนึ่งแน่แก้ต่อไป ฯ

(หลวงประดิษฐ์ไพเราะ (ศร ศิลปบรรเลง) แต่ง)

เนื้อที่ ๒

๓ ชั้น *ท่อน ๑* สาวอัปสรอ่อน*เสียง*สำเนียงสนอง เสนาะรสพจน์พร้องร้องโหยหวน
ท่อน ๒ สาวสุรางค์นางบำเรอเสนอนวล ตามกระบวนแบบชั้นสวรรยา

(ของเก่า)

๒ ชั้น *ท่อน ๑* แต่ละนางร่าง*น้อย*อ่อนช้อยชด งามหมดจดน่ารักเป็นหนักหนา
ท่อน ๒ ปฏิบัติบำเรอจอมเทวา ตามเวลาเคยชื่นรื่นอารมณ์
ชั้นเดียว *ท่อน ๑* บ้างก็ร้องบ้างก็เล่นเครื่องดีดสี มโหรีเห่กล่อมพร้อมผสม
ท่อน ๒ แม้ได้ฟังจะไม่คลายวายชม ย้อมอารมณ์ให้เริงรื่นชื่นบานเอย

(จันทนา พิจิตรคุรุการ แต่ง)

เพลงภุมริน เถา (แม่ศรีทรงเครื่อง)

เพลงแม่ศรีทรงเครื่อง อันแสดงเสียงสัตว์ป่าต่าง ๆ ซึ่งเป็นวิวัฒนาการของดนตรีไทยด้านสำคัญนี้ เกิดขึ้นจากละครดึกดำบรรพ์เรื่องอิเหนา ซึ่งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงแต่งร่วมกับคณะที่ปรับปรุงละครดึกดำบรรพ์ โดยนำเอาเพลงแม่ศรี (ที่ต่อท้ายฉุยฉาย) มาประดิษฐ์ลูกล้อลูกขัดเสียงสัตว์แทรกแซงเพิ่มเติมทรงเครื่องเข้าไป ดังที่ท่านเคยได้ยินบทร้องว่า “เสียงนกโพระดก มันร้องโฮกปึ๊ก อยู่หนไหน ฯ ล ฯ” นั้น ต่อมา สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้า กรมขุนเพชรบูรณ์อินทราชัย ทรงนิพนธ์ละครดึกดำบรรพ์เรื่องจันทกินรี สำหรับให้ละคอนของพระองค์ท่านแสดง จึงทรงนำเพลงแม่ศรีทรงเครื่องมาบรรจุใน

เรื่องนี้ แต่ธรรมดาเพลงแม่ศรีทรงเครื่อง ทำนองดนตรีต้องแต่งเฉพาะกับบทที่มีสัตว์นั้นๆ ร้อง ให้สอดคล้องกัน จึงโปรดให้หลวงประดิษฐ์ไพเราะ (ศร ศิลปบรรเลง) แต่งทำนองดนตรีประกอบถวาย ครั้งสมเด็จ ฯ เจ้าฟ้ากรมขุนเพชรบูรณ์อินทราชัย เสด็จทิวงคตแล้ว นักดนตรีก็นิยมนำมาขับร้องและบรรเลงกันต่อมาและเนื่องจากบทร้องขึ้นต้นว่า “ภุมริน” จึงมักเรียกเพลงนี้ว่า “ภุมริน” แต่บทที่ใช้ขับร้องในเรื่องจันทกินรีมี ๓ เที่ยว ภายหลังหลวงประดิษฐ์ไพเราะ (ศร ศิลปบรรเลง) ต้องการให้เพลงนี้มี ๔ เที่ยวเหมือนในเรื่องอิเหนา จึงขอให้นายมนตรี ตราโมท แต่งบทร้องขึ้นอีกเที่ยวหนึ่ง และหลวงประดิษฐ์ไพเราะก็แต่งทำนองดนตรีเข้าประกอบ ดังนี้

บทร้องเพลงภุมรินหรือแม่ศรีทรงเครื่อง

ภุมรินบินมา เคล้าเกสรมาลา อยู่ไม่ขาดสาย
ผีเสื้อว่อนเวหา งามหนักหนาไม่เสื่อมคลาย
นกปรอดพลอดเรียงราย อยู่บนกิ่งไม้นั้นเอย
สาลิกาเสียงหวาน เสนาะดงดาน ฟังเพียงเพลงสวรรค์
ดุเหว่าก็เร่าร้อง เสียงก้องไพรวัน
กิ้งโครงเคลียกัน โดดเดี่ยวอยู่นั่น คือ นกกะทา
นกสีชมพู ตัวน้อยน่าเอ็นดู บินเข้ามาหา
จะช่วยจับให้ หนีไปเสียแล้ววา
เลี้ยงไว้คงไม่ระอา ด้วยปักษานี้งามเอย

(จากเรื่องจันทกินรี พระนิพนธ์ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมขุนเพชรบูรณ์อินทราชัย)

มยุราร่อนร้อง กระโต้งห่งกึกก้อง อยู่ในไพรสณฑ์
โบราณท่านกล่าวว่า ผลัดกับกาเขียนขน
กาชั่วดำทั่วตน แต่ยูงยลยิ่งงามเอย ฯ

(นายมนตรี ตราโมท แต่ง)

(ม)

เพลงมอญรำดาบ เถา

ดังได้กล่าวไว้ในคำอธิบาย "เพลงนางครวญเถา" ว่าเพลงเรื่องมโหรีโบราณซึ่งเป็นเพลง ๒ ชั้น เรื่องหนึ่ง เรียกว่า "เรื่องพระนเรศวรชนช้าง" นั้น มีเพลงพระนเรศวรชนช้าง (ปัจจุบันเรียกเพลงนเรศชนช้าง) เป็นอันดับ ๑ เพลงอุปราชขาดคอช้าง เป็นอันดับที่ ๒ และเพลงนางรำ ซึ่งสงสัยว่าจะเป็นเพลง ๒ ชั้น ของนางครวญเป็นอันดับที่ ๕ และก็สงสัยอีกอย่างหนึ่งว่า เพลงอุปราชขาดคอช้างอันดับที่ ๒ นั้นน่าจะได้แก่เพลงที่สมัยปัจจุบันเรียกว่า "เพลงมอญรำดาบ" เพราะเพลงมอญรำดาบมีทำนองใกล้กับเพลงนเรศวรชนช้างมาก ต่างกันอยู่แต่เสียงที่ลงจบท่อนกับตอนต้นของท่อน ๒ อีก ๒ เสียงเท่านั้น อีกประการหนึ่ง ตามประวัติศาสตร์ตอนพระนเรศวรทรงกระทำยุทธหัตถีกับพระมหาอุปราชานั้น พระเจ้านันทบุเรงกษัตริย์พม่า พระราชบิดาของพระมหาอุปราชาก็ครองกรุงหงสาวดี ซึ่งเดิมเป็นเมืองมอญ เรียกกันโดยทั่วไปว่าพระเจ้ากรุงหงสาวดีทั้งนั้น ในเสภาเรื่องพระราชพงศาวดารของสุนทรภู่ก็กล่าวเสมือนว่าเป็นมอญ ว่าดังนี้

"จะกลับกล่าวถึงพระเจ้าเมืองหงสา เป็นปิ่นรามัญประเทศทุกเขตขัณฑ์
พม่าทวายฝ่ายลาวเมื่อคราวนั้น อภิวันทน์หงสาพึ่งบารมี ..."

ลิลิตที่กล่าวถึงเรื่องยุทธหัตถี ซึ่งกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงพระนิพนธ์ ก็เรียกว่า "เตลงพ่าย" กรณีต่าง ๆ เหล่านี้อาจทำให้คนทั่วไปเข้าใจว่าพระมหาอุปราชา ซึ่งมีตำแหน่งเป็นอุปราชนั้นเป็นมอญก็ได้ จึงเรียกเพลงอุปราชขาดคอช้างว่า "เพลงมอญรำดาบ" นี่เป็นเพียงข้อคิดเห็นของนายมนตรี ตราโมท เท่านั้น

อย่างไรก็ตาม "เพลงมอญรำดาบ" ๒ ชั้น ก็เป็นเพลงเก่าเพลงหนึ่งที่มีสำเนียงมอญ ใช้ร้องประกอบการแสดงโขนละครและในตับต่าง ๆ มาแต่โบราณ

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๕ นายมนตรี ตราโมท ได้นำเพลงมอญรำดาบ ๒ ชั้นนี้ มาแต่งขึ้นเป็นอัตรา ๓ ชั้น ให้มีสำเนียงมอญมากขึ้น พร้อมกันนั้นก็ได้แต่งทำนองดนตรี ๒ ชั้น ขึ้นใหม่ดัดแปลงทำนองให้เป็นมอญมากกว่าเดิม และตัดลงเป็นชั้นเดียวอีกอัตราหนึ่ง เพื่อบรรเลงรวมกันได้ครบเป็นเถา รวมความแล้ว "เพลงมอญรำดาบ

เถา” นี้นายมนตรี ตราโมท ได้แต่งขึ้นใหม่ทั้งหมดทั้งทำนองร้องและทำนองดนตรี นอกจากทำนองร้อง ๒ ชั้น เท่านั้นที่ใช้ของเก่า

บทร้องเพลงมอญรำดาบ เถา (ปรบไก่)

เนื้อที่ ๑

เจ้าเอยเจ้าสมิงพระราม ฟังรับสั่งมีความหม่นไหม้
ไม่ยอมอยู่ดูหน้าเสนาใน จะหนีไปหงสาเหมือนว่ากัน
ออกจากพระโรงรัตน์ชัชวาล มาขึ้นอาชาชาญขมีขมัน
ขับม้ามาตะบึงถึงบ้านพลัน เข้าในห้องสุวรรณทันใด
ขึ้นขนเตียงเคียงข้างเห็นนางหลับ ใจจะปลิวหวิวดับเสียให้ได้
สงสารน้องจะต้องพรากจากกันไป เหมือนแกล้งทิ้งน้องไว้ไม่ใยดี

(ราชาธิราช พระนิพนธ์สมเด็จ ฯ เจ้าฟ้า กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์)

เนื้อที่ ๒

ฝ่ายกษัตริย์อัษฎงค์เจ้าหงสา จัดโยธาทหารชาญชัยศรี
อุปราชทัพหน้าเคยราวี คุมโยธีสิบหมื่นพื้นฉกรรจ์
เจ้าอังวะกะเกณฑ์เป็นปีกขวา ทหารสิบหมื่นพม่ากล้าแข็งขัน
พระเจ้าแปรปีกซ้ายไพร่นายนั้น สิบหมื่นถ้วนล้วนฉกรรจ์เลือกสรรมา
เจ้าเชียงใหม่ให้กำกับเป็นทัพหลัง ทหารทั้งสิบหมื่นถือปืนผา
ดูดาษเดียรเกวียนต่างทั้งช้างม้า อูฐพ่อลาวัวควายเรียงรายไป ฯ

(เสภาพระราชพงศาวดาร สุนทร ภู่ แต่ง)

เพลงมอญโยนดาบ เถา

เพลงนี้มักจะเรียกกันสั้น ๆ ว่า เพลงโยนดาบ โบราณมีแต่อัตรา ๒ ชั้น ใช้ร้องประกอบการแสดงโขนละคอน เมื่อราว พ.ศ. ๒๔๖๗ หมื่นประคมเพลงประสาน (ใจ นิตยผลิน) เคยนำมาแต่งเป็น ๓ ชั้น และตัดลงเป็นชั้นเดียว แต่ไม่แพร่หลายจึงสูญไป ภายหลังไม่ทราบว่าท่านผู้ใดได้นำมาแต่งขยายและย่อให้ครบเป็นเพลงเถาขึ้นอีกครั้งหนึ่ง

บทร้องเพลงมอญโยนดาบ เถา

๓ ชั้น	อนึ่งข้าขอประณตบทรัตน์	พระจุลจอมจักรพรรดิมหาศาล
	คือองค์พระทรงครุฑไชยชาญ	อวตารจากเกษียรสมุทรมา
๒ ชั้น	หวังจะช่วยดับเข็ญให้เย็นยุค	ทำนุกพระพุทธศาสนา
	จะผดุงบำรุงแหล่งโลกา	ให้โอฬาร์ล้ำชั้นดุษฎี
ชั้นเดียว	สารพัดไพบูลย์พูนพบ	เลิศลบกว่ากษัตริย์ทุกกรุงศรี
	มีทั้งพระเสวกกิรินี	ศรีศุภลักษณ์เลิศอำนวยพร

เพลงมุล่ง เถา

เพลงมุล่งชั้นเดียว อยู่ในเพลงเรื่องมุล่ง อันเป็นประเภทเพลงฉิ่ง ซึ่งมักใช้เป็นเพลงเดี่ยวของระนาดและจะเข้ (ภายหลังเครื่องดนตรีชนิดอื่นจึงนำไปเดี่ยวบ้าง) และ ๒ ชั้น เป็นเพลงสำหรับขับร้องในตับมโหรีและการแสดงละครมาแต่สมัยโบราณ ต่อมาจึงมีผู้แต่งเพลงมุล่งนี้เป็น ๓ ชั้น หลายทาง ทางหนึ่ง พระยาประสานดุริยศัพท์ (แปลก ประสานศัพท์) ได้แต่งขึ้นเป็น ๓ ชั้น แยกร้องออกเป็น ๒ ท่อน ท่อนละ ๒ จังหวะ อีกทางหนึ่งหลวงประดิษฐ์ไพเราะ (ศร ศิลปบรรเลง) ได้แต่งขึ้นเมื่อราว พ.ศ. ๒๔๗๖ รวมร้องเป็นท่อนเดียว ๔ จังหวะ และรวมกับ ๒ ชั้น และชั้นเดียวของเก่าครบเป็นเถา

บทร้องเพลงมุล่ง เถา

๓ ชั้น	จวนล่วงเวลาปัจจุสมัย	อุทัยทองส่องฟ้าราศี
	ตื่นจากแท่นรัตน์รูจี	โสรจสรงวารีสำราญกาย
	ให้ครวญใคร่จะไปประพาสป่า	จึงตรัสชวนศรีสุดาโฉมฉาย
	ฤดูนี้เป็นที่แสนสบาย	มิ่งไม้ทั้งหลายในดงดอน
๒ ชั้น	บ้างผลิดอกออกผลทุกกิ่งก้าน	แบ่งบานผกาเกสร
	น้อยน้อยช้อยช่ออรชร	สะบัดโบกใบอ่อนจำเริญตา
ชั้นเดียว	ชาวไพรเขาเล่ากล่าวความ	ว่าป่างามสนุกหนักหนา
	ทั้งฝูงสัตว์จัตุบาทนานา	ในห้องหิมวาเอนกนันต์

(อุณรุท พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๑)

เพลงแมลงภู่ทอง เถา

เพลงนี้เป็นเพลงจำพวกเพลงเรื่อง มีอยู่ ๔ เพลงด้วยกัน คือ แมลงภู่เงิน แมลงภู่ทอง แมลงภู่นาค และแมลงภู่กลาย พระยาประสานดุริยศัพท์ (แปลก ประสานศัพท์) กับหลวงประดิษฐ์ไพเราะ (ศร ศิลปบรรเลง) ได้นำเพลงแมลงภู่ทอง ๒ ชั้น ของเดิม มาทำเป็นทำนอง ๓ ชั้นขึ้น และภายหลังหลวงประดิษฐ์ไพเราะได้ตัดทำนองลงเป็นชั้นเดียว รวมเป็นเพลงเถา

บทร้องเพลงแมลงภู่ทอง เถา (หน้าทับทะยอย)

๓ ชั้น	*ท่อน ๑*	ดึกแล้วแก้วเนตรอย่าหน่วงรัก	กอดสะพักนางสลัดสะบัดค้อน
	ท่อน ๒	เห็นมิฟังแล้วนะเจ้าเฝ้าทำงอน	ดีก็จรไปหรือไม่ได้ได้เห็นกัน
(สร้อย)	*ท่อน ๓*	เหลือไหว้เหลือวอนเหลืองอนง้อ	เหลือที่จะรอที่จะอด เหลือพยศเหลือแรงที่แข็งขัน
		ไม่ยอมแพ้เห็นจะแน่ถึงชีวัน	หมายว่าฟันเจ้าไม่ได้หรือไรนาง
๒ ชั้น	*ท่อน ๑*	วันทองกลัวดาบวับวาบใจ	เงื้อฟ้าฟื้นทีไรอกใจสั่น
	ท่อน ๒	พ่อคุณเอ๋ยช่างไม่ลดละกัน	สองแขนฉันจะขาดกลางอยู่รำไร
(สร้อย)	*ท่อน ๓*	ทั้งเจ็บทั้งช้ำคำตัดพ้อ	จะรีจะรอหาได้ไม่
		อาลัยขุนช้างก็อาลัย	รักเก่าก็ให้คะนึงรัก
		เมื่อไม่ปรานีแก่ฉันแล้ว	ขออย่าแคล้วฆ่าเสียให้ตักษัย
		มันชั่วแล้วอย่ามากลั้วให้ระคาย	อย่าต้องอายใครอื่นเพราะฉันเลย
ชั้นเดียว		อนิจจาตามเจ้ามาด้วยความรัก	ยังไม่พักเห็นใจให้เฉลย
		เป่ามหาละลวยตรงที่เคย	วันทองเลยใจอ่อนยอมผ่อนตาม

(เรื่องขันช้างขุนแผน แต่บทร้องนี้ไม่ปรากฏในหนังสือกลอนเสภาฉบับพิมพ์หอพระสมุด)

เพลงม้าย่อง เถา

เพลงม้าย่อง ๒ ชั้น เป็นเพลงสำหรับร้องประกอบละครในมาแต่โบราณ ครูช้อย สุนทรวาทิน ได้แต่งขึ้นเป็น ๓ ชั้น ใช้บรรเลงต่อเพลงครอบจักรวาลเป็นเพลงโหมโรง ภายหลังไม่ทราบว่าท่านผู้ใดได้นำมาแต่งปรับปรุงขึ้นเป็นแบบรับร้องให้ครบเป็นเพลงเถา

บทร้องเพลงม้าย่อง เถา

เนื้อที่ ๑

ครานั้นจึงท่านหลวงทรงพล	อนุสนธิ์เล่าแจ้งแถลงไข
อันม้าสีหมอกตัวนี้ไซร้	มิใช่ม้าหลวงที่หวงกัน
มันเป็นลูกม้าเมืองมฤท	ติดแม่มาแต่มฤทนั่น
รูปร่างท่วงทีก็ดีครัน	แต่ว่ามันซุกซนจนระอา
เผลอไม่ได้ไล่กัดเอาม้าหลวง	ต้องเป็นห่วงบ่วงใยอยู่นักหนา
ท่านซื้อเราจะหย่อนผ่อนราคา	เอาเถิดสิบห้าตำลึงนาย
ขุนแผนได้ฟังเจ้าของว่า	สมมาดปรารถนาที่มุ่งหมาย
แก้เงินนับให้ไม่กลับกลาย	แล้วเยื้องกรายมาที่สีหมอกม้า ฯ

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน)

เนื้อที่ ๒

เดินทางตามหว่างภูเขาหลวง	ไม่หายห่วงน้องน้อยลห้อยไห้
เห็นบุปผาเบิกบานตระการใจ	กล้วยไม้รายช่ออรชร
ที่พุใหญ่ใกล้กันกับคูหา	น้ำใสไหลซ่าจากสิงขร
หวนระลึกนึกคนึงถึงบังอร	เมื่อยามร้อนหวังจะพาเจ้ามายล
จะได้เล่นวารีที่ตกพร่า	จากเงื้อมผาพร่างพร้อยดังฝอยฝน
พิกุลเกิดกิ่งชายใกล้สายชล	ต้องลมหล่นแลเกลื่อนเหมือนแกล้งปราย
นึกฉุกใจมิได้พานางมาด้วย	จะได้ช่วยชี้ชมสมมุ่งหมาย
เหมือนไม่องอาจเช่นชาติชาย	นึกอับอายเปล่าเปลี่ยวไม่เหลียวแล

(อิเหนา พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒)

เนื้อที่ ๓ (เฉพาะ ๒ ชั้น)

ครั้นถึงเชิงผาสตาหมัน	พระทรงฤทธิ์พิศพรรณพฤกษา
บ้างออกดอกดวงพวงผกา	รุกขชาติดาษดาสารพัน
พี่ปลูกไว้หวังว่าจะพาเจ้า	โฉมเฉลามาเล่นสตาหยัน
เจ้ามาอยู่ถ้ำทองได้สองวัน	ยังมิทันที่จะพามาชมเชย

(อิเหนา พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒)

เพลงม้ารำ เถา

เพลงม้ารำ ๒ ชั้น เป็นเพลงเก่าสมัยอยุธยา หลวงประดิษฐ์ไพเราะ (ศร ศิลปบรรเลง) ได้นำมาแต่งขึ้นเป็น ๓ ชั้น และรวมเข้าเป็นเพลงชุดม้า มีม้ารำ ม้าย่อง ม้าสะบัดถีบ ทำนองเพลงม้ารำของหลวงประดิษฐ์ไพเราะ เป็นเพลงที่มีท่วงทำนองชั้นเชิงไพเราะน่าฟังมากเพลงหนึ่ง

บทร้องเพลงม้ารำ เถา

เนื้อที่ ๑

เสกหญ้าด้วยมหาละลวยใหญ่ เข้าใกล้สีหมอกแล้วบอกว่า
จะไปกับเราก็เข้ามา ยื่นหญ้าให้พลันในทันที
สีหมอกรับหญ้ามาเคี้ยวกลืน ชุ่มชื่นปรีดิ์เปรมเกษมศรี
ให้มีใจจงรักด้วยภักดี ติดขุนแผนเดินรี่ตามหลังไป
ขุนแผนลูบหลังสีหมอกม้า ผูกอานผ่านหน้าบังเหียนใส่
ซ่องทางเชิดชูดูละไม ล้วนขลิบทองของใหม่วิไลตา
ขุนแผนเหยียบโกลนโผนขึ้นขี่ พาชีโผนผกยกหน้า
ควบใหญ่ใส่น้อยรอยเรียบมา บ่าวข้าตามหลังสะพรั่งไป ฯ

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน)

เนื้อที่ ๒

ม้าเอยม้าทรง สินธพชาติอาจองสูงใหญ่
เยื้องอกยกเท้าว่องไว ดังไกรสรสีหราชจรลี
ม้วนข้อย่อเท้าเป็นที่รำ ถูกน้อยซอยย่ำอยู่กับที่
ผูกเครื่องเรืองรัตน์รูจี ห้อยพู่จามรีพรายพรรณ
อันม้าแซงนั้นพวกอาสา ม้าทหารแห่หน้าแข็งขัน
ม้าพี่เลี้ยงเคียงม้าพระทรงธรรม์ แล้วม้ากิดาหยันตามไป
สังคามาระตาเป็นม้านำ ทางถ้ำแดนดงไม่หลงใหล
หน้าหลังคั่งครบคบไฟ ส่องสว่างมาในไพรพง

(อิเหนา พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒)

เพลงมอญชมจันทร์ เถา

เพลงมอญชมจันทร์ ๒ ชั้นของเก่า เป็นเพลงที่มีสำเนียงเหมือนเพลงมอญดูดาว เพลงมอญชมจันทร์นี้ มีผู้แต่งขึ้นเป็น ๓ ชั้นหลายทาง ทางหนึ่ง นายเจือ เสนีย์วงศ์ ณ อยุธยา ได้แต่งทำนองขึ้นเป็น ๓ ชั้น และตัดลงเป็นชั้นเดียว พร้อมทั้งประพันธ์บทร้องประกอบครบเป็นเถา เมื่อราว พ.ศ. ๒๔๘๐ เป็นเพลงที่มีความไพเราะแสดงความสดชื่นรื่นรมย์ในขณะที่มีทั้งความรักดวงจันทร์และเสียงดนตรีผสมผสานกัน

บทร้องเพลงมอญชมจันทร์ เถา

๓ ชั้น ขอเชิญเจ้าชมจันทร์เมื่อวันเพ็ญ ลอยเด่นเห็นกระจ่างกลางเวหา
รัศมีนวลงามอร่ามตา พิศพักตราเจ้านวลเหมือนนวลจันทร์
๒ ชั้น ขอเชิญเจ้าฟังเพลงบรรเลงศัพท์ กล่อมขับรับร้องสนองขวัญ
ศศิธรจรแจ่มกระจ่างครัน ส่องพรรณพฤกษาในราตรี
ชั้นเดียว ชมจันทร์วันเพ็ญเห็นเต็มดวง โชติช่วงจำรัสรัศมี

(นายเจือ เสนีย์วงศ์ ณ อยุธยา แต่ง)

เพลงมอญอ้อยอิ่ง เถา

เพลงนี้เดิมมีเพียง ๒ ชั้น เป็นเพลงของละครคณะปรีดาลัย ซึ่งพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์เป็นจ้าของ เข้าใจว่าหม่อมต่วน วรวรรณ จะเป็นผู้แต่ง มีทำนองท่วงทีไพเราะน่าฟังมาก นายเฉลิม บัวทั่ง ได้แต่งขึ้นเป็นเพลงเถา ทั้งทำนองร้องและทำนองดนตรี โดยใช้ลีลาของสำเนียงมอญเป็นหลัก

บทร้องเพลงมอญอ้อยอิ่ง เถา

๓ ชั้น อนิจจาจากไปไม่วายหมอง น้ำตานองเหลือจะกลั้นไว้หวั่นไหว
โอ้อกร้อนนอนเดียวเปลี่ยวฤทัย จากไปนานเช่นนี้พี่ไม่เคย
๒ ชั้น โอ้พุ่มพวงดวงผกามณฑาย้อย กลิ่นเจ้าลอยล่องมานิจจาเอ๋ย
ช่างหอมเหลือหอมเหมือนเนื้อทรามเชย มณฑาเอ๋ยหวาดบังอรเจ้าหล่อนมา
ชั้นเดียว ใจหายมิรู้เว้น จะนอนหลับนอนเล่นฝันเห็นหน้า
หน้านวลน้องเทียมทันแสงจันทรา เมื่อเวลาเพ็ญส่องผุดผ่องเอย

(จากนิราศรักษาตัว พระนิพนธ์พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเพ็ญพัฒนพงศ์)

เพลงมอญบางนางเกร็ง

เพลงมอญบางนางเกร็งนี้ เดิมนายมนตรี ตราโมท ได้มาจากบางนางเกร็ง จังหวัดสมุทรสาคราม ไม่ทราบว่าชื่อเพลงอะไร หลวงประดิษฐ์ไพเราะ (ศร ศิลปบรรเลง) จึงบอกว่า ชื่อมอญบางนางเกร็งตามตำบลที่ได้มาก็แล้วกัน จึงเรียกชื่อนี้กันมา และยังเกิดมีทางต่าง ๆ กันขึ้นด้วย

บทร้องเพลงมอญบางนางเกร็ง

สุดที่รัก ใช่พี่จักโหยกเหยกกล่าวเสกสรรค์
พี่รักเจ้าเท่าเทียมดวงชีวัน จึงได้ขันอาสาออกราวี
ไม่เจียมตัวกลัวม้วยด้วยมานะ เพราะรักพระธิดามารศรี
จนปราบศึกมีชัยกับไพรี สมคิดที่รักน้องปองนิยม ฯ

(บทละครเรื่องราชาธิราช หลวงพัฒนพงศ์ภักดี (ทิม สุขยางค์) แต่ง)

เพลงมอญดูดาว

บทร้องเพลงมอญดูดาว

แล้วจัดแจงแต่งกายพลายชุมพล แปลงตนเป็นสมิงมอญใหม่นั้น
นุ่งผ้าตาหมากรุกของรามัญ ใส่เสื้อลงยันต์ย้อมว่านยา
เสื้อนอกอย่างน้อยแนบกาย เฉิดฉายอร่ามงามสง่า
ผูกตะกรุดโทนทองของบิดา โพกผ้าสีทับทิมริมขลิบทอง
ถือหอกสัตตะโลหะชนะชัย ดังสมิงมอญใหม่ดูไวว่อง
พร้อมพหลหุ่นหญ้าร่าคะนอง พรายจ้องจูงม้ามาคอยรับ
ชุมพลขี่ม้ากะเลียวเกรี้ยวกล้า ขุนแผนขี่สีหมอกม้าออกร่าหรับ
พอได้โชคโบกธงสำหรับทัพ จะยกไปปรบรับกับพระไวย

(บทร้องของเก่า)

แจ้วจัดแจงแต่งกายพลายชุมพล แปลงตนเป็นมอญใหม่ดูคมสัน
นุ่งผ้าตาหมากรุกของรามัญ ใส่เสื้อลงยันต์ย้อมว่านยา
คอผูกผ้าประเจียดของอาจารย์ โอมอ่านเสกผงผัดหน้า
คาดตะกรุดโทนทองของบิดา โพกผ้าสีทับทิมริมขลิบทอง
ถือหอกสัตตะโลหะชนะชัย เหมือนสมิงมอญใหม่ดูไวว่อง
ขุนแผนขี่สีหมอกออกลำพอง ชุมพลขึ้นกะเลียวผยองนำโยธา

(นายมนตรี ตราโมท แก้ไขจากบทละครของเก่าให้กะทัดรัด)

เพลงมาลีหวล เถา

เพลงมาลีหวล ๒ ชั้น เป็นเพลงเก่า ใช้ร้องประกอบการแสดงละคอน ส่วนทาง ๓ ชั้น เป็นทางพื้นๆ เรียบ ๆ เป็นเพลงของคณะดนตรีทางตำบลบางขุนศรี หรือบางเชือกหนัง หลวงประดิษฐ์ไพเราะ (ศร ศิลปบรรเลง) เป็นผู้แต่ง และตัดลงเป็นชั้นเดียว ปรับเป็นเพลงเถา

บทร้องเพลงมาลีหวล เถา

เห็นเวลาฟ้าเหลืองเรืองระยับ
(สร้อย) ได้ชมก็แต่โฉมประโลมลานใจ จะจำจากไกลไปเสียแล้วเอย
แสงจันทร์ส่องงามอร่ามฉาย
สว่างทั่วท้องฟ้าดาราราย
(สร้อย) โอ้วิตกอกของชาย ถึงตัวจะตายก็ไม่วายรักเอย
จวนประกายพฤกษ์ขึ้นแข่งแสงจันทรา

(บทของเก่า)

แต่เฝ้าตรึกนึกคนึงถึงนงราม เลยสามยามล่วงแล้วยังครวญหา
มาลีหวลอวลอบตลบมา พระพายพากลิ่นฟุ้งจรุงใจ
ค่อยเคลื่อนคลายวายร้อนอารมณ์ถวิล เหมือนดังได้ยุพินมาอยู่ใกล้
ลมชวยรวยรสสุมาลัย หอมเหมือนกลิ่นสะไบบังอร

(๒ ชั้นและชั้นเดียวของ คุณหญิงชิ้น ศิลปบรรเลง)

เพลงแม่บทใหญ่

บทร้องแม่บทใหญ่ (หน้าทับปรบไก่ ๓ ชั้น)

เทพประนม, ปฐม, พรหมสี่หน้า สอดสร้อยมาลา, ช้างนางนอน
ผาลาเพียงไหล่, พิสมัยเรียงหมอน กังหันร้อน, แขกเต้าเข้ารัง
กระต่ายชมจันทร์, พระจันทร์ทรงกลด พระรถโยนสาร, มารกลับหลัง
เยื้องกราย, ฉุยฉายเข้าวัง มังกรเรียกแก้วมุจลินทร์
กินนรรำ, ซ้ำช้างประสานงา ท่าพระรามก่งศิลป์
ภมรเคล้า, มัจฉาชมวาริน หลงไหลได้สิ้น, หงส์ลินลา
ท่าโตเล่นหาง, นางกล่อมตัว รำยั่ว, ชักแป้งผัดหน้า
ลมพัดยอดตอง, บังพระสุริยา เหราเล่นน้ำ, บัวชูฝัก
นาคาม้วนหาง, กวางเดินดง พระนารายณ์ฤทธิรงค์ขว้างจักร
ช้างหว่านหญ้า, หนุมานผลาญยักษ์ พระลักษมณ์แผลงอิทธิฤทธี
กินนรฟ้อนฝูง, ยูงฟ้อนหาง ขัดจางนาง, ท่านายสารถี
ตระเวนเวหา, ขี่ม้าตีคลี ตีโทนโยนทับ, งูขว้างฆ้อน
รำกระบี่สี่ท่า, จีนสาวไส้ ท่าชะนีร่ายไม้, ทิ้งขอน
เมฆขลาล่อแก้วกลางอัมพร กินนรเลียบถ้ำ, หนังหน้าไฟ
ท่าเสือทำลายห้าง, ช้างทำลายโรง โจงกระบนตีเหล็ก, แทงวิไสย
จรดพระสุเมรุ, เครือวัลย์พันไม้ ประไลยวาด, คิดประดิษฐ์ทำ
กระหวัดเกล้า, ขี่ม้าเลียบค่าย กระต่ายต้องแร้วแคล้วถ้ำ
ชักซอสามสาย, ย้ายลำนำ เป็นแบบรำแต่ก่อนที่มีมา ฯ

เพลงแม่บทเล็ก

บทร้องแม่บทเล็ก

เทพนมปฐมพรหมสี่หน้า สอดสร้อยมาลาเฉิดฉิน
ทั้งกวางเดินดงหงส์บิน กินรินเลียบถ้ำอำไพ
อีกช้านางนอนภมรเคล้า แขกเต้าผาลาเพียงไหล่
เมฆขลาโยนแก้วแววไว มยุเรศฟ้อนในนภาพร
ยอดตองต้องลมพรหมนิมิตร อีกทั้งพิสมัยเรียงหมอน
ย้ายท่ามัจฉาชมสาคร พระสี่กรขว้างจักรฤทธิรงค์

(ย)

เพลงยวนเคล้า เถา

เพลงยวนเคล้า ๓ ชั้นนี้ หลวงประดิษฐไพเราะ (ศร ศิลปบรรเลง) ได้แต่งขึ้นจากเพลงยวนเคล้า ๒ ชั้นของเก่า และตัดลงเป็นชั้นเดียวให้ครบเป็นเพลงเถา เมื่อราว พ.ศ. ๒๔๗๑ ทำนอง ๒ ชั้นนั้น หม่อมต่วน วรวรรณ ได้แต่งขึ้นสำหรับร้องในการแสดงละครเรื่องพระลอ พระนิพนธ์ของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ทำนองของเพลงอ่อนหวาน เยือกเย็น ไพเราะ ในการรำพึงรำพัน

บทร้องเพลงยวนเคล้า เถา

๓ ชั้น (ทะยอย) อันน้ำคำที่กล่าวของชาวเมือง ถึงเรื่องพระลองามหนักหนา
สมที่เป็นกษัตริย์ขัตติยา หนุ่มน้อยโสภานี่กระไร
๒ ชั้น (ลาว) สองนางใคร่เห็นแม้สักหน จะงามดังคำคนหรือไฉน
ช่างจนจิตสุดคิดในฤทัย จึงปราศรัยกับพี่เลี้ยงทั้งสองรา
ชั้นเดียว (ลาว) จะได้ใครที่จะไปยังแมนสรวง ได้ลุล่วงสมมาดปรารถนา
ทำไฉนจึงจะได้พระลอมา ดูหรือว่าจะงามสักปานใด

(บทละคอนเรื่องพระลอ ไม่ทราบนามผู้แต่ง)

บทร้องเพลงยวนเคล้า ๓ ชั้น

สาลิกาในกรงส่งเสียงแจ้ว ไก่แก้วกระพือปีกขัน
ดุเหว่าเร้าเร่งพระสุริยัน แสงหิรัญเรื่อฟ้าธาตรี ฯ

(พระลอ สมุดไทยเล่ม ๒)

เพลงโยสลัม เถา

เพลงโยสลัมเป็นเพลงที่ตัดออกมาจากเพลงฝรั่งชื่อโยสลัมเพียงท่อนเดียว เพื่อใช้ร้องในการแสดงละคอน เป็นเพลงสำเนียงฝรั่งที่มีความไพเราะและฟังเร้ารึงใจดีอยู่ไม่น้อย ซึ่งพอจะเทียบได้ว่าเป็นอัตรา ๒ ชั้น ดร. อุทิศ นาคสวัสดิ์ ได้นำมาแต่ง

ขึ้นเป็น ๓ ชั้น และตัดลงเป็นชั้นเดียวให้ครบเป็นเพลงเถา เมื่อวันที่ ๑๐ ตุลาคม ๒๔๙๔ โดยให้มีสำเนียงเป็นฝรั่งปนแขก มีจังหวะช้า แต่องอาจ เพื่อให้ได้ความหมายเป็นการปลุกใจให้ระลึกถึงชาติบ้านเมือง

บทร้องเพลงโยสลัม เถา

๓ ชั้น ฝ่ายลูกสาวเจ้าลังกาพระยาหญิง ไม่มีสิ่งสุขจิตคิดถวิล
ถึงเวลาว่าขานการแผ่นดิน ก็ได้ยินเรื่องเขาฆ่าบิดาตาย
๒ ชั้น นางทรงฟังดังพระกรรณจะลั่นออก เหมือนหนามยอกเสียบหูไม่รู้หาย
ถึงยามนอนถอนใจให้ระคาย คิดอุบายบาทหลวงเพียงทรวงโทรม
ชั้นเดียว ไม่เห็นหนกลศึกที่ลึกซึ้ง แสนรำพึงผอมซูบพระรูปโฉม
ทุกทุ่มยามห้ามฆ้องกลองประโคม มิให้โครมคริ้นครึกด้วยตรึกตรอง

(เรื่องพระอภัยมณี ของสุนทร ภู่)

เพลงย่องหงิด

เพลงย่องหงิดหรือยู่หงิด ๒ ชั้น เป็นเพลงโบราณสมัยอยุธยา พระยาประสาน-ดุริยศัพท์ (แปลก ประสานศัพท์) ได้แต่งขยายขึ้นเป็น ๓ ชั้น เพื่อร้องในตับมโหรีตับทะแยเพลงยาว เมื่อต้นสมัยรัชกาลที่ ๖ ดังกล่าวมาแล้วในคำอธิบายเพลงยาว

บทร้องเพลงย่องหงิด (ยู่หงิด) ๓ ชั้น

ดวงเอย ดวงสมร จะรีบร้อนไปไหนนะโฉมศรี
แก้วตาจงอยู่สักราตรี พอให้พี่ค่อยคลายวายคำนึง
ตัวเจ้าสิเหมือนดอกไม้ทิพย์ จะเอื้อมหยิบเมื่อไรจะได้ถึง
ขอแต่ได้โฉมเฉลาไว้เคล้าคลึง แล้วจึงจะส่งไปเมืองฟ้า ฯ

(เข้าใจว่าเรื่องมณีสุริวงศ์ แต่ยังค้นไม่พบ)

(ร)

เพลงระหกระเหิน เถา

เพลงนี้อัตรา ๒ ชั้น เป็นเพลงโบราณแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา เป็นเพลงอยู่ในเรื่องเพลงต้นเพลงฉิ่ง ชื่อว่า “จระเข้ขวางคลอง” แต่ทางที่ท่านโบราณาจารย์แต่งไว้เป็น ๓ ชั้น ไม่มีผู้ใดจำได้ หลวงประดิษฐ์ไพเราะ (ศร ศิลปบรรเลง) ได้นำทำนอง ๒ ชั้นมาประดิษฐ์ขึ้นเป็น ๓ ชั้น และตัดลงเป็นชั้นเดียวให้ครบเป็นเพลงเถา สำเร็จเมื่อวันที่ ๑ พฤศจิกายน ๒๔๙๓ ความหมายของทำนองเพลง จะรู้สึกคล้ายกับมีอารมณ์เศร้าในการเดินทางไปโดยไม่มีจุดหมาย

บทร้องเพลงระหกระเหิน เถา

เนื้อที่ ๑

๓ ชั้น เสียดายรักหนักทรวงเป็นห่วงหนัก ดังเพลิงรักลุกฮือกระพือโหม
โอ้ดาวเดือนเคลื่อนคล้อยลอยโพยม งามประโลมโลกาให้อาวรณ์
๒ ชั้น วันนี้กลับอับแสงไม่แจ้งแจ่ม นิราศแรมรสรักนางอัปสร
แสนโศกหนักรักยิ่งยุคลธร ให้อาวรณ์หวังสวาทไม่คลาดคลา
ชั้นเดียว แสนสงสารพระอนุรุทธิ์ที่สุดโศก ยามวิโยคจากนุชนางอุษา
ด้วยพระไทรไพรพฤกษ์เทวา ให้สองราเริศร้างไปห่างเอย ฯ

(ไม่ทราบว่าผู้ใดแต่ง)

เนื้อที่ ๒

ครั้นสิ้นแสงสุริยาภาณุมาศ ดาวดาษเดือนสว่างกลางเวหน
แพน้อยลอยออกทะเลวน นฤมลครวญคร่ำรำพรรณ
นิจจาเอ๋ยคิดปางอยู่ปรางค์มาศ เป็นจอมนาฏนางในไอศวรรย์
แสนสุรางค์นางสนมบังคมคัล ดังดาวห้อมล้อมจันทร์ในราตรี
เผอิญกรรมนำไปให้พบครุฑ เขาฉกฉุดพาพรากจากกรุงศรี
ไปสถานพิมานฉิมพลี ก็เลี้ยงดูดิบดีให้คลายใจ
พอเจ็ดวันคนธรรพ์ก็ไปถึง เฝ้าเคล้าคลึงจะสนิทพิสมัย
ไปเสียตัวชั่วช้ำระยำไป จะโทษใครเพราะตัวนี้ชั่วเอง
เพลาค่ำน้ำค้างลงพร่างพร้อย แพน้อยลอยซัดมาเท้งเต้ง
ลมกระพือพัดคลื่นเสียงครื้นเครง ยิ่งวังเวงเปลี่ยวเปล่าเศร้าอุรา ฯ

(บทมโหรีเรื่องกากี ของเจ้าพระยาพระคลัง (หน))

เพลงระส่ำระสาย เถา

เพลงนี้เป็นอีกเพลงหนึ่งที่คู่กันกับเพลงระหกระเหิน ทำนอง ๓ ชั้น เป็นทำนองของเก่าที่มีมาแต่โบราณ ไม่ทราบนามท่านผู้แต่ง หลวงประดิษฐ์ไพเราะ (ศร ศิลปบรรเลง) ได้นำมาตัดลงเป็น ๒ ชั้นและชั้นเดียวให้ครบเป็นเพลงเถา สำเร็จเมื่อวันที่ ๒๕ ตุลาคม ๒๔๙๓ ความหมายของเพลงนี้จะฟังได้จากจังหวะสะดุด ซึ่งคล้ายจะแสดงให้ทราบถึงความหงุดหงิด ไม่สมหวังหรือมีดาการเหนื่อยหอบ

บทร้องเพลงระส่ำระสาย เถา

๓ ชั้น	เผยพระแกลแลดูแสงเดือน	ดังผิวพักตร์เพื่อนแพงสมร
	เคลิ้มเห็นเป็นสองบังอร	มาแนบนอนบนที่แท่นสุวรรณ
๒ ชั้น	นักสนมก้มกรานอยู่งานถวาย	พระแย้มยิ้มพริ้มพรายเข้ารับขวัญ
	ครั้นรู้ว่าสาวสุรางค์นางกำนัล	ทรงธรรม์ขวยเขินสะเทิ้นใจ
ชั้นเดียว	เพราะแรงฤทธิ์วิทยาอาคม	ในอารมณ์ร้อนรนหม่นไหม้
	เหมือนบ้าหลังคลั่งคลุ้มเคลิ้มไคล้	คว้าไขว่กอดเขนยนั่งเชยชม ฯ

(พระลอนรลักาณ์ พระบวรราชนิพนธ์ กรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเสพ)

เพลงหรุ่ม เถา

เพลงหรุ่มนี้ ทำนอง ๒ ชั้น ของเดิมเป็นของโบราณ จะเป็นผู้ใดแต่งขึ้นหาทราบไม่ ใช้เป็นเพลงสำหรับส่งลำละคอนใน ทำนองของเพลงเป็นสำเนียงแขกที่ไพเราะมากเพลงหนึ่ง มีความหมายคล้ายกับจะเป็นการเตือนให้ทราบว่า จะเกิดมีเหตุใดเหตุหนึ่งขึ้น พระยาประสานดุริยศัพท์ (แปลก ประสานศัพท์) ได้แต่งขึ้นเป็นอัตรา ๓ ชั้น ตั้งแต่สมัยต้นรัชกาลที่ ๖ แต่ก็บรรเลงกันอยู่ในวงหลวงกรมมหรสพจึงไม่แพร่หลาย ครั้นต่อมาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๙ ดร. อุทิศ นาคสวัสดิ์ ได้นำเพลงหรุ่ม ๒ ชั้นของเดิมนี้มายืดเป็นเพลงเถาขึ้น โดยพยายามยึดหลักของสำเนียงและความหมายเดิมไว้ให้มากที่สุด และได้ทำเที่ยวกลับไว้ครบทุกชั้น

บทร้องเพลงหรุ่ม เถา

๓ ชั้น เผยพระแกลแลดูดาวเดือน เห็นคล้อยเคลื่อนเลื่อนลับเหลี่ยมไศล
แสงทองส่องฟ้านภาลัย จวนจะใกล้ไขสีรวีวรรณ
๒ ชั้น จึงดำรัสตรัสชวนอนุชา ลงจากพลับพลาผายผัน
พร้อมพวกกระบี่นี่นัน จรจรัลมายังฝั่งนที
ชั้นเดียว ครั้นถึงจึงเห็นรูปจำแลง ที่กลายแกล้งเป็นสีดามารศรี
ตกพระทัยไม่เป็นสมประดี เข้าอุ้มองค์เทวีใส่ตักไว้ ฯ

(รามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ -)

เพลงราตรีประดับดาว เถา

ท่านเคยพบเห็นที่ไหนบ้าง แม้แต่ในประวัติศาสตร์ที่วงเครื่องสายไทยวงหนึ่งมีพระมหากษัตริย์และสมเด็จพระบรมราชินีทรงบรรเลงร่วมอยู่ด้วย เห็นจะค้นไม่พบแน่นอกจากในสมัยรัชกาลที่ ๗ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์เท่านั้น

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปก พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นผู้ทรงสนพระทัยในดุริยางคศิลปและคีตศิลปของไทยพระองค์หนึ่ง เมื่อราว พ.ศ. ๒๔๗๐ ได้ทรงตั้งวงดนตรีไทยเป็นส่วนพระองค์ขึ้นวงหนึ่ง ประกอบด้วยเจ้านายข้าราชการที่ใกล้ชิดพระยุคลบาททั้งฝ่ายหน้าและฝ่ายใน พระองค์เองและสมเด็จพระบรมราชินีก็ทรงฝึกหัดด้วย โดยมี หลวงไพเราะเสียงซอ (อุ่น ดูรยชีวิน) และหลวงประดิษฐ์ไพเราะ (ศร ศิลปบรรเลง) ถวายการฝึกหัดทั้งปฏิบัติและทฤษฎี แต่ก็เป็นการประหลาด ที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสามารถรู้แจ้งในวิชาการด้านนี้ได้ในเวลาอันรวดเร็วมาก นับว่าพระองค์ทรงเป็นอัจฉริยะในทางดุริยางคศิลปไทยพระองค์หนึ่ง พระบาทสมเด็จพระปกเกล้า ฯ ทรงเริ่มฝึกหัดสีซออู้ก่อน แต่ในระยะที่ทรงฝึกตอนต้นนั้นเอง ก็สามารถเปลี่ยนมาทรงสีซอด้วง (ซึ่งใช้นิ้วไม่เหมือนกัน) ช่วยแนะนำสมเด็จพระบรมราชินีโดยพระองค์เองได้ ยิ่งกว่านั้นในทางความรอบรู้พระองค์ก็ยังทรงทราบถึงวิธีการแต่งเพลงไทยได้อย่างกว้างขวาง

การแต่งเพลงไทยตามแบบแผนที่โบราณาจารย์ได้วางไว้ ก็คือการประดิษฐ์ทำนองเนื้อเพลงขึ้นใหม่อย่างหนึ่ง กับการขยายและย่อจากทำนองเพลงที่มีอยู่แล้วอีกอย่างหนึ่ง การประดิษฐ์ทำนองขึ้นใหม่นั้นจะเป็นอัตราชั้นเดียว ๒ ชั้น หรือ ๓ ชั้น ย่อมทำได้ทั้งสิ้น ส่วนการย่อและการขยายเป็นการเปลี่ยนอัตรา เช่น มีทำนองเพลงอัตรา ๒ ชั้นอยู่แล้ว เมื่อคิดแต่งขยายขึ้นเป็นทวีคูณจากเพลงนั้น ก็เรียกว่า ๓ ชั้น และถ้าย่อส่วนลงครึ่งหนึ่ง ก็เรียกว่าชั้นเดียว แต่การขยายหรือย่อนี้มิใช่กระทำเพียงอย่างขยายหรือย่อมาตราส่วนแบบแปลนหรือแผนที่เท่านั้น เพราะนั่นเป็นเพียงหลักการสำคัญอันเป็นสามัญชั้นต้น ถ้ากระทำแต่เพียงนั้นก็ยังจะเรียกว่า "แต่ง" ไม่ได้ การย่อหรือขยายทำนองเพลงที่จะเรียกได้ว่าแต่ง จะต้องได้แต่งจากสติปัญญาของตนจริง ๆ หลักของการย่อหรือการขยายทำนองเพลงนั้น ส่วนสำคัญที่จะต้องยึดถือให้ถูกต้องว่าเป็นเพลงนั้นเพลงนี้อยู่ที่เสียง ซึ่งตกตรงสุดท้ายปลายจังหวะหน้าทับ ส่วนทำนองตอนกลางระหว่างจังหวะ ใครจะประดิษฐ์พลิกแพลงไปอย่างใดก็ได้ และทำนองที่ประดิษฐ์พลิกแพลงไปในตอนนี้แหละเป็นข้อที่จะวินิจฉัยกันว่าแต่งดีหรือไม่ดี เพราะเป็นทำนองที่ประดิษฐ์ขึ้นด้วยสติปัญญาความสามารถของผู้แต่งโดยแท้ ถ้าจะเทียบกับการขยายส่วนอาคารบ้านเรือนก็จะต้องเป็นดังนี้

สมมุติว่าแบบเรือนฝากระดานหลังหนึ่ง มีเสา ๘ ต้น (๔ คู่) แบ่งได้เป็น ๓ ห้อง ห้องหนึ่งกว้าง ๓ เมตร มีประตูหน้าต่างประจำห้องตามแบบเรือนฝากระดานโบราณ เมื่อขยายส่วนให้ใหญ่ขึ้นเท่าตัว เป็นห้องหนึ่งกว้าง ๖ เมตร เสาสำคัญก็ยังคงมี ๘ ต้น ปักเป็น ๔ คู่ดังเดิม แต่ถ้าขยายออกไปเฉย ๆ ส่วนต่าง ๆ ทั้งหน้าต่างประตูจะสูงกว้างใหญ่ออกไปอีกเท่าตัว รูปร่างเรือนคงเดิมหมด ดูแล้วไม่น่าจะเป็นบ้านสำหรับคนอยู่ การขยายอย่างนี้ไม่เรียกได้ว่าสถาปนิกนั้นได้ตกแต่งด้วยสติปัญญาที่จะเรียกได้ว่าแต่ง (อนุโลมเปรียบเทียบกับการแต่งเพลง) การขยายส่วนเรือนหลังนั้น ก็จะถือหลักสำคัญเพียงเสา ๘ ต้นที่ปักไว้เป็น ๔ คู่ ห่างกันตามขนาดที่ขยายเป็นห้องละ ๖ เมตรเท่านั้น ฝาเรือนจะทำให้วิจิตรพิสดารมีลวดลายอย่างไร หน้าต่างประตูจะเพิ่มขึ้นเป็นกี่ช่องได้ทั้งสิ้น หรือจะแซมเสาเล็กเสาน้อยเข้าไปอีกก็ไม่ห้าม แม้เครื่องบนจะเปลี่ยนแปลงเป็นช่อฟ้าใบระกาบราลีอย่างไรได้ทั้งนั้น สำคัญอยู่อย่างเดียวแต่ว่า

เมื่อใครได้เห็นแล้วรู้สึกว่างดงามเหมาะสม ลักษณะน่าอยู่และถ้าหากนายช่างผู้รู้คนใดตรวจดูส่วนของเรือนหลังนั้นจากเสาซึ่งขยายแล้ว ก็เห็นได้ว่าถูกต้องตามส่วนของเรือนฝากระดานอันเป็นต้นฉบับที่นำมาสร้างทุกส่วน อย่างนี้จึงจะได้ชื่อว่าสถาปนิกผู้นั้นได้ใช้สติปัญญาประดิษฐ์ออกไป เหมือนกับผู้ขยายทำนองเพลงที่จะเรียกได้ว่า “แต่ง” ส่วนการย่อก็ถือหลักเช่นเดียวกัน แต่ก็ยังมีปัญหาสำคัญอีกอย่างหนึ่ง คือ ทำไมจึงจะรู้ว่าเสียงใดเป็นเสียงสำคัญสุดท้ายปลายหน้าทับที่จะถือเป็นหลัก เพราะจังหวะหน้าทับมีต่าง ๆ กัน หน้าทับแต่ละประเภทก็มีความยาวไม่เท่ากัน จะนับเริ่มต้นจังหวะตรงไหนผู้ที่จะแต่งเพลงว่าต้องเรียนรู้ให้ถ่องแท้ ซึ่งเรื่องเหล่านี้พระบาทสมเด็จพระปกเกล้า ฯ ได้ทรงเรียนรู้โดยตลอด จึงสามารถทรงพระราชนิพนธ์เพลงไทยได้อย่างถูกต้องและไพเราะแม้ระยะเวลาที่ทรงศึกษามีเพียงไม่กี่มากน้อย

ใน พ.ศ. ๒๔๗๒ สมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงฟังเพลงแขกมอญ บางขุนพรหมเถา อันเป็นพระนิพนธ์ของสมเด็จ ฯ เจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต มีสำเนียงเป็นมอญ บทร้องในตอนชั้นเดียวท่อนสุดท้ายมีว่า “ชื่อแขกมอญบางขุนพรหมนามสมญา ฉันได้มาจากวังบางขุนพรหม” มีพระราชประสงค์จะทรงแต่งเพลงในสำเนียงมอญอย่างนั้นบ้าง ก็ทรงเลือกได้เพลงมอญดูดาว ๒ ชั้น ของเก่าที่จะนำมาทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นเป็นเพลงเถา แต่เมื่อทรงพิจารณาเพลงนั้นให้ลึกซึ้งลงไปแล้ว ก็ทรงเห็นว่าเพลงมอญดูดาวนั้น เดิมใช้หน้าทับมอญอันเทียบได้กับหน้าทับประเภทสองไม้ของไทยและมีอยู่ ๑๑ จังหวะ ในการที่จะทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นใหม่นี้ มีพระราชประสงค์จะให้ใช้หน้าทับเป็นประเภทปรบไก่ ซึ่งมีความยาว ๒ เท่าของหน้าทับประเภทสองไม้ หากจะคงทำนองตามเนื้อเพลงของเดิมก็จะได้จำนวนจังหวะหน้าทับปรบไก่เพียง ๕ จังหวะครึ่ง ไม่ครบตามแบบแผน จึงทรงเติมทำนองเนื้อเพลงตอนหนึ่งเป็น “เท่า” เข้าไปอีกครึ่งจังหวะเป็น ๖ จังหวะ (หน้าทับปรบไก่) ถ้วน ๆ แล้ว จึงทรงพระราชประดิษฐ์ทำนองแต่งขึ้นเป็นอัตรา ๓ ชั้น และย่อลงเป็นชั้นเดียวให้ครบเป็นเพลงเถาในสำเนียงมอญ กับทรงพระราชนิพนธ์บทร้องขั้นสำหรับร้องเป็นประจำโดยเฉพาะว่า

วันนี้ แสนสุดยินดี พระจันทร์วันเพ็ญ
ขอเชิญสายใจ เจ้าไปนั่งเล่น ลมพัดเย็นเย็น หอมกลิ่นมาลี
หอมดอกราตรี แม้จะไม่สดสี หอมดีน่าดม
เหมือนงามน้ำใจ แม้ไม่ขำคม กิริยาน่าชม สมใจจริงเอย
ชมแต่ดวงเดือน ที่ไหนจะเหมือน ได้ชมหน้าน้อง
พี่อยู่แดเดียว เปลี่ยวใจหม่นหมอง เจ้าอย่าขุ่นข้อง จงได้เมตตา
หอมดอกชำมะนาด กลิ่นไม่ฉูดฉาด แต่หอมยวนใจ
เหมือนน้ำใจดี ปรานีปราศรัย ผูกจิตสนิทได้ ให้รักจริงเอย
ขอเชิญเจ้าฟังเพลงวังเวงใจ เพลงของท่านแต่งใหม่ในวังหลวง
หอมดอกแก้วยามเย็น ไม่เห็นใจพี่เสียเลยเอย
ดวงจันทร์หลั่นลดเกือบหมดดวง โอ้หนาวทรวงยอดชีวาไม่ปรานี
หอมมะลิกลีบซ้อน อ้อนวอนเจ้าไม่ฟังเอย
จวนจะรุ่งแล้วนะเจ้าพี่ขอลา แสงทองส่องฟ้าสง่าศรี
หอมดอกกระดังงา ชิชะช่างน่าเจ็บใจจริงเอย
หมู่ภมรร่อนหาช่อมาลี แต่ตัวพี่จำจากพรากไปไกล
หอมดอกจำปี นี่แน่ะพรุ่งนี้จะกลับมาเอย ฯ

คำในบทร้องตอนหนึ่งที่ว่า “ขอเชิญเจ้าฟังเพลงวังเวงใจ เพลงของท่านแต่งใหม่ในวังหลวง” นั้นก็เพื่อให้เป็นที่หมายรู้ว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเป็นผู้ทรงพระราชนิพนธ์ เพราะพระบรมมหาราชวัง (วังหลวง) เป็นสัญญลักษณ์ของพระเจ้าแผ่นดิน แม้ความจริงเพลงนี้พระบาทสมเด็จพระปกเกล้า ฯ จะมิได้ทรงแต่งในวังหลวง ก็ต้องทรงใช้ว่าวังหลวงตามสัญญลักษณ์ และเป็นการเลียนล้อเพลงแขกมอญ บางขุนพรหมที่กล่าวมาแล้วด้วย

เมื่อทรงพระราชนิพนธ์สำเร็จเรียบร้อยทั้งทำนองดนตรีและบทร้องแล้ว ก็ทรงต่อเพลงนี้พระราชทาน แก่ข้าราชการในกองปี่พาทย์และโขนหลวง ครั้นซักซ้อม

กันเรียบร้อยดีแล้ว มีเจ้านายที่ทรงสามารถในการดนตรี อาทิ สมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต และกรมหมื่นอนุพงศ์จักรพรรดิ ร่วมทรงฟังอยู่ด้วย ในระหว่างนี้ยังมิได้ทรงตั้งชื่อเพลงที่ทรงแต่งขึ้นใหม่นั้นว่ากระไร เจ้านายหลายพระองค์ต่างเสนอชื่อถวายต่าง ๆ กัน เช่น ดาวประดับฟ้า ดารารามัญ และอื่น ๆ ที่มีนัยเดียวกันนี้อีกหลายชื่อ แต่ก็ยังมิได้ทรงเลือกเอาชื่อไหน

ต่อมาวงมโหรีหลวงได้นำเพลงนี้ออกร้อง และบรรเลงส่งกระจายเสียง ณ สถานี ๑.๑ พี.เจ. ที่ศาลาแดง โดยประกาศชื่อเพลงนี้ว่า “เพลงราตรีประดับดาว” อันเป็นชื่อที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้า ฯ ได้ทรงคิดตั้งขึ้นเอง จึงเป็นการตกลงใช้ชื่อนี้ตลอดมา

เพลงราตรีประดับดาว เป็นเพลงแรกที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ และได้รับความนิยมแพร่หลายในวงการดนตรีไทยเป็นอันมาก เป็นเพลงที่มีทำนองและชั้นเชิงไพเราะน่าฟังเพลงหนึ่งในบรรดาเพลงไทยทั้งหลาย

(ล)

เพลงลาวดวงเดือน ๒ ชั้น

พระองค์ชายเพ็ญพัฒนพงศ์ พระโอรสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับเจ้าจอมมารดา มรกฎ ประสูติเมื่อวันที่ ๑๓ กันยายน ๒๔๒๕ ได้เสด็จไปทรงศึกษา ณ ประเทศอังกฤษ เมื่อเสด็จกลับมาแล้ว ทรงเข้ารับราชการในตำแหน่งผู้ช่วยปลัดทูลฉลองกระทรวงเกษตราธิการ และในปีวอก พ.ศ. ๒๔๕๑ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สถาปนา พระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้าเพ็ญพัฒนพงศ์ เป็นกรมหมื่นพิชัยมหินทโรดม พระองค์สิ้นพระชนม์เมื่อวันที่ ๑๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๕๒ พระชันษา ๒๘ ปี

กรมหมื่นพิชัยมหินทโรดมทรงสนพระทัยในดนตรีไทยเป็นอย่างมาก ถึงกับมีวงปี่พาทย์วงหนึ่ง ที่เรียกกันว่า “วงพระองค์เพ็ญ” และนอกจากนี้แล้ว พระองค์ยังทรงเป็นนักแต่งเพลงที่สามารถพระองค์หนึ่ง โดยได้ทรงแต่เพลง “ลาวดวงเดือน” ซึ่งเป็นที่นิยมแพร่หลายมาจนในปัจจุบัน

ในสมัยปลายรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นสมัยที่ดนตรีไทย โดยเฉพาะปี่พาทย์ ได้รับความนิยมอย่างแพร่หลาย ตามวังเจ้านายบ้านท่านผู้มีบรรดาศักดิ์และวัดวาอาราม ต่างก็มีวงปี่พาทย์ประจำ มีครูบาอาจารย์ไว้ฝึกสอนปรับปรุง คิดประกวดประชันกันอย่างเอาจริงเอาจัง เช่น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุ์วงศ์วรเดช ก็มีวง วังบูรพา” สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต ก็มีวง “วังบางขุนพรหม” พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งยังดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชสยามมกุฎราชกุมาร ก็มีวงปี่พาทย์ เรียกกันว่า “วงสมเด็จพระบรม” และพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นพิชัยมหินทโรดม ก็มีวงปี่พาทย์วงหนึ่งเรียกกันว่า “วงพระองค์เพ็ญ” แต่ละวงล้วนมีนักดนตรีที่มีฝีไม้ลายมือทัดเทียมกัน

กรมหมื่นพิชัยมหินทโรดมนั้น นอกจากจะทรงสนพระทัยในวงปี่พาทย์ของพระองค์เยี่ยงท่านเจ้านายวงอื่น ๆ แล้ว ยังทรงเป็นนักแต่งเพลงชั้นดีพระองค์หนึ่งด้วย กรมหมื่นพิชัย ฯ โปรดทำนองและลีลา “เพลงลาวดำเนินทราย” ซึ่งเป็นเพลง

สำเนียงลาว ที่อาจารย์ทางดนตรีได้เลียนทำนองมาจากการร้องสักวาของเก่าที่ชื่อว่า สักวาลาวเล็ก เป็นอันมาก เมื่อคราวที่เสด็จตรวจราชการ (ดูเหมือนจะเป็นทางภาคอีสาน) ซึ่งใช้เกวียนเป็นพาหนะ ระหว่างที่ประทับแรมอยู่ตามทาง จึงทรงแต่งเพลงให้มีทำนองเป็นสำเนียงลาวขึ้นเพลงหนึ่ง โดยมีลีลาแบบเพลงลาวดำเนินทราย เพื่อเป็นคู่กัน ประทานชื่อว่า “เพลงลาวดำเนินเกวียน” เพื่อเป็นอนุสรณ์ในการเสด็จนั้น

นอกจากจะทรงแต่งทำนองเพลงขึ้นแล้ว ก็ยังทรงพระนิพนธ์บทร้องประจำเพลงนี้ด้วย และเมื่อนำออกร้องและบรรเลง ก็ได้รับความนิยมจากวงดนตรีไทยอย่างแพร่หลาย แต่เนื่องจากบทร้องนี้ขึ้นต้นว่า “โอ้ละหนอดวงเดือนเอย” และตอนที่จบท่อน ก็มักมีคำว่า “ดวงเดือน” ผู้ที่ไม่รู้จักชื่อเพลงนี้ เมื่อต่อหรือจดจำมาร้องและบรรเลง หรือใครที่ได้ยินได้ฟัง ต่างเรียกเพลงนี้ว่า “ลาวดวงเดือน” กันทั้งนั้น แม้ท่านเจ้าของจะทรงตั้งชื่อไว้ว่า “ลาวดำเนินเกวียน” ก็ไม่มีผู้ใดเรียก ดังนั้นเพลงนี้จึงมีชื่อเรียกว่า “ลาวดวงเดือน” จนทุกวันนี้

บทร้องเพลงลาวดวงเดือน

โอ้ละหนอ	ดวงเดือนเอย
ข้อยมาเว้า	รักเจ้าสาวคำดวง
โอ้ดึกแล้วหนอ	ข้อยขอลาล่วง
อกพี่เป็นห่วง	รักเจ้าดวงเดือนเอย
ขอลาแล้ว	เจ้าแก้วโกสุมภ์
ข้อยนี้รักเจ้าหนอ	ขวัญตาเรียม
จะหาไหนมาเทียม	เจ้าดวงเดือนเอย
หอมกลิ่นเกสร	เกสรดอกไม้
หอมกลิ่นคล้าย	คล้ายเจ้าสูเรียมเอย
หอมกลิ่นกรุ่นครัน	หอมนั้นยังบ่เลย
เนื้อหอมทรามเชย	เราละเหนอ

โอ้ละหนอ	นวลตาเอย
ข้อยนี้รัก	แสนรักดังดวงใจ
โอ้เป็นกรรม	ต้องจำจากไป
อกพี่อาลัย	เจ้าดวงเดือนเอย
เห็นเดือนแรม	เริศร้างเวหา
ข้อยเบิ่งดูฟ้า (ละหนอ)	เห็นมืดมน
พี่จะทนทุกข์ทุกข์ทน	เจ้าดวงเดือนเอย
เสียงไก่ขันขาน	มันหวานเจื้อยแจ้ว
ช่างหวานสุดแล้ว	หวานแจ้วเจื้อยเอย
ถึงจะหวานเสนาะ	หวานเพราะกระไรเลย
บ่เหมือนทรามเชย	เราละเหนอ

(พระนิพนธ์ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นพิชัยมหินทโรดม)

เกี่ยวกับประวัติของเพลงลาวดวงเดือนนี้ ยังมีเรื่องราวที่น่าสนใจน่ารู้ ดังที่ คุณสง่า อารัมภีร์ กล่าวไว้ในหนังสือ "ความเอย – ความหลัง" ซึ่งขอถ่ายทอดมาไว้ ณ ที่นี้ดังนี้

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๖ พระองค์เจ้าชายเพ็ญพัฒนพงศ์ เพิ่งจบการศึกษาจากประเทศอังกฤษมาใหม่ ๆ จากนั้นก็เสด็จขึ้นไปเที่ยวนครเชียงใหม่ สมัยนั้นพระยานริศราชกิจเป็นข้าหลวงใหญ่อยู่มณฑลพายัพ ได้ทำการต้อนรับขับสู้ พระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้าเพ็ญพัฒนพงศ์อย่างสมพระเกียรติ โดยเจ้าหลวงอินทวโรรสสุริยะวงศ์ เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ได้จัดการต้อนรับด้วยการรับประทานอาหารในคุ้มและมีการแสดงละคอนให้ชม ในงานนี้ พ่อเจ้าอินทวโรรสกับเจ้าแม่ทิพยเนตรได้เชิญชวนเจ้าพี่เจ้าน้องมารับเสด็จและทำการต้อนรับด้วย

ครั้งนั้น เจ้าราชสัมพันธวงศ์ (ธรรมลังกา) กับเจ้าหญิงคำย่น พร้อมด้วยธิดาคนโต ซึ่งมีพระนามว่า “เจ้าหญิงชมชื่น” อายุย่างเข้า ๑๖ ปี ได้มาร่วมงานนี้ด้วย กล่าวกันว่าเจ้าหญิงชมชื่นนี้มีผิวพรรณผุดผ่องนวลใยใบหน้าอิ่มเอิบ มีเลือดฝาดขึ้นในใบหน้าทำให้แก้มเป็นสีชมพู เพราะผิวเธอขาวดุจงาช้างอยู่แล้ว

พระองค์เจ้าเพ็ญพัฒนพงศ์ เจ้าชายหนุ่มอายุ ๒๑ ปี เกิดสนพระทัยในดรุณีแน่งน้อยอายุ ๑๖ ปีนี้มาก กล่าวกันว่าพระองค์ถึงกับทรงตะลึงแบบชายหนุ่มพบรักครั้งแรก งานคืนนั้นสิ้นสุดลงด้วยบรรยากาศละเมียดละไมไปด้วยความจงรัก

ในวันต่อมา พระยานริศราชกิจ ข้าหลวงมณฑลพายัพ เป็นผู้นำพระองค์ไปเยี่ยมเจ้าราชสัมพันธวงศ์ถึงคุ้มหน้าวัดบ้างปิง (ปัจจุบันคือบ้านใบเมียง ที่ฝรั่งเช่าสอนศาสนาคริสเตียน) เจ้าหญิงชมชื่นได้มีโอกาสต้อนรับพระเจ้าลูกยาเธอในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นักเรียนนอกผู้สำเร็จการศึกษาจากอังกฤษหลายครั้งหลายหน

นานวันเข้า พระองค์ชายก็ให้ข้าหลวงใหญ่มณฑลพายัพเป็นเถ้าแก่เจรจาสู่ขอเจ้าหญิงชมชื่นให้เป็นหม่อมของพระองค์ชาย แต่ได้รับการทัดทานจากเจ้าราชสัมพันธวงศ์ โดยขอให้เจ้าหญิงชมชื่นอายุ ๑๘ ปีเสียก่อน และตามขนบธรรมเนียมประเพณีนั้น พระเจ้าลูกยาเธอพระองค์ใดจะทำการเสกสมรส จะต้องได้รับพระบรมราชานุญาตเสียก่อนเพื่อได้รับเป็นสะใภ้หลวง หากถวายเจ้าหญิงชมชื่นให้ตอนนี้ เจ้าหญิงก็จะตกอยู่ในฐานะนางบำเรอเท่านั้น ถ้าพระองค์ชายทรงเบื่อหน่ายทอดทิ้งแล้ว จะเอาอะไรเป็นหลักประกัน

เถ้าแก่ข้าหลวงใหญ่จำนนต่อเหตุผลของเจ้าราชสัมพันธวงศ์ นำความผิดหวังกลับมาทูลให้พระองค์ชายทรงทราบ เมื่อผิดหวังก็ต้องเสด็จกลับกรุงเทพฯ ถึงกรุงเทพฯ เรื่องจะสู่ขอเจ้าหญิงเมืองเหนือได้รับการทัดทานอย่างหนักหน่วง หมดหวังโดยทุกประการ คราใดสายลมเหนือพัดมาจากเชียใหม่ พระองค์ชายก็รันทดใจยิ่งขึ้น

เศร้าขึ้นมาคราใด พระองค์ชายเพ็ญพัฒนพงศ์ ก็เสด็จไปฟังดนตรีตามวังต่าง ๆ โดยเฉพาะวังกรมพระนครสวรรค์ พระองค์ทรงไปบ่อยที่สุด ด้วยว่าที่นี่คือหลักของ

ดนตรีไทยอันมีชื่อเสียงที่สุดในกรุงรัตนโกสินทร์ในสมัยนั้น ทรงสดับดนตรีและทรงดนตรีร่วมคราใด พระองค์จะโปรดเพลง “ตับลาวเจริญศรี” เป็นพิเศษ เพราะเป็นเพลงที่นอกจากจะมีความไพเราะอ่อนหวานแล้ว บทร้องที่ว่า

“อายุเยาวเรศรุ่นเจริญศรี พระเพื่อนพี่แพงน้องสองสมร
งามทรงงามองค์อ่อนซ้อน ดังอัปสรหยาดฟ้าลงมาเอย”

ทำให้พระองค์รำลึกถึงโฉมอันพิลาสของเจ้าหญิงชมชื่นอีกด้วย พระองค์จึงระบายความรักความอาลัยของพระองค์ลงในพระนิพนธ์บทร้อง “ลาวดวงเดือน” เพลงที่มีความไพเราะอ่อนหวาน ซึ่งพระองค์โปรดนักโปรดหนา (แม้ในปัจจุบันก็ยังไพเราะอยู่และจะไพเราะต่อไปอีกนานเท่านาน นับได้ว่าเป็นเพลงอมตะเพลงหนึ่ง)

นี่เอง เป็นเครื่องผ่อนคลายอารมณ์เศร้าของพระองค์ เป็นอนุสรณ์เตือนให้พระองค์รำลึกถึงโฉมของเจ้าหญิง - ความรัก - ความหลัง คราใดที่ทรงรำลึกถึงเจ้าหญิงชมชื่น พระองค์ก็ทรงใช้ดนตรีเป็นเครื่องปลอบหทัย ไม่ทรงดนตรีเอง ก็ให้มหาดเล็กข้าหลวงเล่นให้ฟัง ด้วยลาวเจริญศรีและลาวดวงเดือน ซึ่งขาดไม่ได้ตลอดชีวิตของพระองค์ท่าน

เป็นที่น่าเสียดาย ที่กรมหมื่นพิชัยมหินทโรดมด่วนสิ้นพระชนม์ ตั้งแต่พระชันษายังน้อย คือ เพียง ๒๘ ปีเท่านั้น ถ้าพระองค์ท่านมีพระชนม์ชีพยืนนานกว่านี้ วงการดนตรีไทยคงจะมีเพลงไพเราะเป็นอมตะ เช่นเดียวกับเพลงลาวดวงเดือนอีกหลายเพลงทีเดียว

อย่างไรก็ตาม แม้พระองค์จะทรงพระนิพนธ์เฉพาะเพลงลาวดวงเดือน แต่เพลงลาวดวงเดือนนี้ ก็นับเป็นเพลงที่มีสำเนียงไพเราะอ่อนหวานฟังไม่รู้เบื่อ เป็นที่นิยมแพร่หลายในหมู่นักดนตรีและผู้ฟังโดยทั่วไป ทั้งที่เป็นคนไทยและชาวต่างประเทศ ทั้งนี้เพราะนอกจากจะฟังไพเราะแล้วยังเป็นเพลงที่มีทำนองเอื้อนน้อย ร้องง่าย จำง่ายด้วย

เพลงลาวคำหอม ๒ ชั้น (ลาวปทุมมาลย์)

ในการเล่าสักวาสมัยโบราณนั้น นอกจากเพลงพระทองในการดำเนินเรื่องและเพลงส่งท้ายที่เรียกกันว่า "ลำลา" ยังมีเพลงพิเศษอีกเพลงหนึ่ง เพลงประเภทนี้ใช้ร้องก่อนที่จะเริ่มเล่นเป็นเรื่องเป็นราว เช่น ขณะที่วงสักวามาพร้อมกันแล้ว แต่ยังไม่เสด็จลงบ้าง ร้องตอนเกี้ยวพาราสีบ้าง หรือก่อนที่จะร้องลำลาบ้าง บทที่ร้องของเพลงประเภทนี้ มักจะเป็นบทเกี้ยว หรือไม่ก็เป็นบทชมธรรมชาติ และบทในเรื่องอื่น ๆ เพราะเพลงประเภทนี้ร้องขึ้นด้วยความประสงค์ที่จะอวดทำนองร้อง และบทกวีที่ประพันธ์ขึ้นเป็นสำคัญ เพราะฉะนั้นเพลงประเภทนี้จึงเป็นเพลงที่แต่งทำนองขึ้นอย่างไพเราะคมคาย แม้บางเพลงจะถอดมาจากทำนองเพลงเก่าที่มีอยู่แล้ว ก็พลิกแพลงซ่อนเงื่อนหรือเพิ่มเติมสร้อยคล้ายกับลำลา แต่ที่ได้แต่งขึ้นโดยอัตโนมัติ ไม่มีเพลงใดเป็นสมุฏฐานเลยก็มีอยู่เป็นอันมาก

ในบรรดาเพลงที่แต่งขั้นเพื่อร้องอวดกันในการเล่นสักว่านี้ เพลงลาวคำหอมก็เป็นเพลงหนึ่งในประเภทนี้ เพลงลาวคำหอมเป็นเพลงที่จ่าเผ่นผยองยิ่ง (โคม) ซึ่งเรียกกันโดยทั่ว ๆ ไปว่า จ่าโคม นักร้องและนักแต่งเพลงสักวามีชื่อผู้หนึ่งแต่งขึ้นโดยอัตโนมัติทั้งบทร้องและทำนองเพลง เพลงลาวคำหอมนี้ แม้จะมีประโยคและลีลาเป็นอัตรา ๒ ชั้นก็จริง แต่ก็มีความยาวไล่เลี่ยกับเพลงอัตรา ๓ ชั้นบางเพลง และมีทำนองไพเราะน่าฟังมาก จนเป็นที่นิยมแพร่หลายเข้ามาในวงการร้องส่งดนตรีโดยทั่วไป

เมื่อทำนองเพลงลาวคำหอมได้รับความนิยม เข้ามาในวงการร้องส่งดนตรีพระยาประสานดุริยศัพท์ (แปลก ประสานศัพท์) จึงแต่งทำนองดนตรีขึ้นสำหรับบรรเลงรับร้องโดยถอดจากทำนองร้องของจ่าเผ่นผยองยิ่งอีกชั้นหนึ่ง และก็ได้รับความนิยมแพร่หลายในวงการดนตรีทุกชนิดจนปัจจุบันนี้

บทร้องเพลงลาวคำหอม ๒ ชั้น

เนื้อที่ ๑

หอมดอกไม้คำหอม อยากดอมเด็ดได้เอาไว้เหย้า
กาหลงลงคัดเค้า แก้วจับกิ่งแก้วเศร้า โศกเอยสูเพื่อนเอย
โอ้เจ้าดวง พวงโกมุท
ครั้นสายก็หายสุด ไม้สิใดบ่หอมแม่นแม้
อ้ายเอยสาวเคยคือแล เหมือนแพรห่มเหย้า รักเจ้าสาวคำเอย

โอ้ละหนอ รักเจ้าสาวสวยรวย
บ้านอยู่ช่องป่ากล้วย ไว้ผมสูงสวย สวยสมหน้าน้อง
เจาะหูสองข้าง หูใส่ต่างแต่ล้วนทอง
สายสร้อยสอดส่อง เจ้ากรองแต่พวงมาลัยเอย

(จ่าเผ่นผยองยิ่ง (โคม) แต่ง)

เนื้อที่ ๒

(เที่ยวต้น) ท่อน ๑ ยามเมื่อลมพัดหวน ลมก็อวลแต่กลิ่นมณฑาทอง
ไม้เอยไม้สุดสูง อย่าสู้ปอง
ไผเอยบ่ได้ต้อง โศกเอ๋ย สูเพื่อนเอย

ท่อน ๒ โอ้เจ้าดวงดอกโกมล ผ่องผิวเพิ่งผุดพ้น
พุ่มในสวนดุสิตา แข่งแขอยู่แต่นภา
ฝูงภุมรา สุดปัญญาเรียมเอย

ท่อน ๓ โอ้อกคิดถึง คนึงนอนวัน
นอนให้ใฝ่ฝัน เห็นจันทร์แจ่มฟ้า
ทรงกลด สวยสดโสภา แสงทองส่องหล้า ชื่นอุราเรียมเอย ฯ

(เที่ยวกลับ) ไม้อยู่บนเขาสูง ผู้ยูงมาฟ้อนแพนงาม
นางเอยนางยูงฟ้อน ไผมาตาม
เบิ่งหนออยู่ในยาม เย็นเสียงเย็นใจเอย
โอ้เจ้าดวง ดอกสร้อยฟ้า
หนึ่งฝันเห็นนั่นนา แน่บ่ห่อนจิเห็นดวง
กลิ่นหมายว่าคล้ายจันทร์จวง เอ๊ะดวงดอกฟ้า สุมาลัยเอย
โอ้ว่าอกน้อยเอ๋ย น้องเป็นสตรี
ตัวของน้องนี้ อนึ่งหงส์ทองแท้
ถึงยูงงาม อร่ามฟ้อแฟ้ สาวบ่อยากแล จิขอเบิ่งแต่หงส์ทองเอย ฯ

(ไม่ทราบนามผู้แต่ง)

เนื้อที่ ๓

ยามจากไปใจหาย	บ่วายอกร้อนนอนแดเดียว
เปล่าเอยปลาบใจเสียว	นานเนิ่นนาน
อย่างนี้พี่บ่เคย	จากน้องขวัญตาเอย
โอ้เจ้าดวง	เจ้าดวงดอกมณฑา
กลิ่นหวลอวลมา	ชื่นในหัวใจเอย
กลิ่นหอมเหมือนเนื้อทรามเชย	หอมเอยมณฑา หวาดว่าน้องเอย
โอ้ใจหาย	ใจหายบ่วายบ่เว้น
นอนหลับนอนเล่น	ฝันเห็นหน้าน้อง
เทียมทันแสงจันทร์เพ็ญส่อง	สวยสุดผุดผ่อง หน้าน้องสวยจริงเอย

(พระนิพนธ์ กรมหมื่นพิชัยมหินทโรดม ทรงเรียกบทนี้ว่าเพลงลาวปทุมมาลย์)

เพลงลาวดำเนินทราย ๒ ชั้น

เพลงลาวดำเนินทราย ๒ ชั้นนี้ เป็นเพลงของจ่าเผ่นผยองยิ่ง (โคม) ได้คิดขึ้นโดยเฉพาะแต่ทางร้อง ซึ่งเรียกกันว่าทางสักวา ต่อมาพระยาประสานดุริยศัพท์ (แปลก ประสานศัพท์) ได้คิดทางดนตรีขึ้นไว้สำหรับขับร้องในวงเครื่องสายปี่ชวา ทำนองของเพลงแสดงถึงกิริยาอาการของคู่รัก ซึ่งกำลังตัดพ้อต่อว่าซึ่งกันและกัน

บทร้องเพลงลาวดำเนินทราย ๒ ชั้น

เนื้อที่ ๑

เป็นเวลาดึกหนักหนาอยู่แล้วหนอ	จะรีบรอร้องเล่นเป็นห่วง ๆ
เหมือนเกสรโกสุมทุกพุ่มพวง	จะแรมร่วงโรยราน่าเสียดาย
โอ้ว่าอกเอ๋ยกรรม	อกเอ๋ยจะทำเป็นฉันใด
แม้ไม่มีห่วงบ่วงใย	ตัวฉันไม่ไปเลยเอย
เป็นกรรมจำพราก	จำจากจำไกล
จำจิตจำใจ	จำจากจำไกลกันเอย ฯ

นิจจาเอ๋ยเราเคยสรวลสำรวลเล่น จะจากไปมิได้เว้นน่าใจหาย
ค่อยอยู่เถิดกัลยาอย่าอันตราย ขอลาเลื่อนเคลื่อนคลายไปก่อนเอย
โอ้ว่าแสนเสียดาย โอ้ว่าเสียดายนัก จะต้องหักใจจร
ใจเอ๋ยจะขาดลงรอนรอน ด้วยแสนอาวรณ์จริงเอย
หวานใดหนอบ่แม้นน้ำคำ หวานประจำ หวานอยู่ในน้ำคำเอย ฯ

เนื้อที่ ๒

สองนางก็เล้าโลมถามพี่เลี้ยงเฉลย ชะคนเคยบ่ายเบี่ยงเลี่ยงหลอกหลอน
เผือจากเมืองบุรีรัมยะนคร มะโมห่อนมะโนห่อนเที่ยวค้ามากับพราหมณ์
โอ้ว่าปากเอ๋ยปาก ปากเอ๋ยข้อยอยากจะหยิก
คำกลับกลอกหลอกแพลงพลิก หัวใจริกริกเคืองเอย
ช่างใส่สีทำคดีอำพราง สองนางเอย
ข้ารู้ถึงหัวใจพี่เพลี่ยง (เอ๊ะ) ถึงพี่จะเลี่ยงสุดที่จะเถียงแล้วเอย
สองพี่เลี้ยงร่ำเสียงเสน่หาเจ้าสาวสมร จะตัดรอนร้างไล่เห็นใช่ที่
สองรักสองพิสมัยอยู่ในนที สองระริกระรี้น้อ สองระริกซิกซี้เอย ซิกซี้ปรีดาเข้าหากัน
โอ้นายแก้วเอยแก้ว โอ้นายขวัญเอยขวัญ แก้วขวัญจะทำฉันใด
ขอกอดโรยรื่นให้ชื่นใจ พี่ปล่อยบ่ได้แล้วเอย
สองแอบแทบซุ้มสุมทุมพุ่มพฤกษ์ ลวงตาเอย
แสนสุดรักรักนักบ่หน่าย (เอ๊ะ) รักไปจนตาย ความรักบ่หายเหือดเอย ฯ

(พระลอ พระนิพนธ์ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์)

เพลงลาวเสี่ยงเทียน เถา

ในระหว่างสมัยปลายรัชกาลที่ ๔ กันต้นรัชกาลที่ ๕ การบรรเลงปี่พาทย์ได้เริ่มนิยมออกลูกบท (คือเพลงเล็ก ๆ ที่ต่อท้ายเพลงใหญ่) กันมาก ครูบาอาจารย์ของแต่ละวงต่างก็คิดประดิษฐ์เพลงลูกบทใหม่ ๆ แปลก ๆ มาบรรเลงเป็นการโอ้อวดกัน

บางทีก็เป็นเพลง ๒ ชั้น ชั้นเดียวหรือเพลงสำเนียงภาษาต่าง ๆ และบางทีก็นำเอาเพลงของชาติอื่นแท้ ๆ มาใช้ก็มี ซึ่งทำให้เพลงเบ็ดเตล็ดประเภทนี้เกิดขึ้นในวงการของดนตรีไทยเป็นอันมาก ในระยะนี้ ก็มีครูผู้หนึ่งประดิษฐ์เพลงในสำเนียงลาวขึ้นใช้ในโอกาสดังกล่าวแล้วเพลงหนึ่ง เป็นเพลงที่มี ๒ ท่อน แต่ก็มิได้ตั้งชื่อเพลงนั้นไว้ ต่อเมื่อในวงการละคอนได้นำเอาเพลงสำเนียงลาวเพลงนั้น เฉพาะแต่ทำนองท่อน ๑ เท่านั้นมาใช้ร้องในบทที่ว่า

ว่าเจ้าสาวโคมเวียนเสี่ยงเทียนถวาย ขอน้อมกายก้มเกล้าเข้ามาหา

ซึ่งเป็นที่นิยมของผู้ที่ได้ยินได้ฟังถึงแก่นำไปร้องเล่นกันอย่างแพร่หลาย และเรียกชื่อกันตามบทร้องว่า "ลาวเสี่ยงเทียน" เพลงนี้จึงมีชื่อมาตั้งแต่นั้น

เมื่อราว พ.ศ. ๒๔๗๖ หลวงประดิษฐ์ไพเราะ (ศร ศิลปบรรเลง) ได้นำทำนองเพลงลาวเสี่ยงเทียนของเก่าซึ่งเป็นอัตรา ๒ ชั้น และมี ๒ ท่อนนั้นมาแต่งขึ้นเป็นอัตรา ๓ ชั้นทั้งทำนองร้องและทำนองดนตรีโดยประดิษฐ์ทำนองให้มีสำเนียงเป็นภาคเหนือตามสำเนียงเดิม ครั้งแรกก็ประสงค์จะบรรเลงแต่เพียง ๓ ชั้นเท่านั้น จึงได้แต่งทำนองเที่ยวกลับได้ผิดแผกต่างกันออกไปจากเที่ยวแรก เรียกกันว่า "ทางเปลี่ยน" เมื่อบรรเลงรวมกัน จึงเท่ากับ ๔ ท่อน (ท่อน ๑ เที่ยวแรก, ท่อน ๒ เที่ยวแรก, ท่อน ๑ เที่ยวหลัง, และท่อน ๒ เที่ยวหลัง) มาภายหลังประสงค์ที่จะร้องและบรรเลงเพลงลาวเสี่ยงเทียนให้เป็นเพลงเถาโดยเพิ่มอัตรา ๒ ชั้นและชั้นเดียวต่อไปอีก ครั้นจะตัดทำนอง ๓ ชั้นท่อนใดเที่ยวใดออกเสียก็เป็นที่น่าเสียดาย เพราะทำนองเพลงที่ได้แต่งขึ้นนั้นแต่ละท่อนแต่ละเที่ยว ก็มีความไพเราะเพราะพริ้งน่าฟังทั้งสิ้น จึงตกลงให้คงไว้ทั้งหมด เมื่ออัตรา ๓ ชั้นกลับต้นเป็น ๒ ชั้นเช่นนั้น อัตรา ๒ ชั้นและชั้นเดียวก็ดำเนินไปในเกณฑ์เดียวกัน ทำนองในอัตรา ๒ ชั้นจึงเป็นของเก่าเที่ยวเดียวแต่งขึ้นใหม่เป็นทางเปลี่ยนอีกเที่ยวหนึ่ง และชั้นเดียวแต่งขึ้นใหม่ทั้ง ๒ เที่ยว

เพลงลาวเสี่ยงเทียนเถาของหลวงประดิษฐ์ไพเราะนี้ เป็นเพลงที่มีสำนวนทำนองไพเราะน่าฟัง ได้รับความนิยมในวงการดนตรีอย่างแพร่หลายมาก แม้นักแต่งเพลงไทยสากลก็ได้นำไปใช้และได้รับความนิยม

บทร้องเพลงนี้ ใช้บทเรื่องพระลอนรลักษณ์ พระราชนิพนธ์ กรมพระราชวังบวรมหาศักดิ์พลเสพ ซึ่งเหมาะสมกับสำเนียงของทำนองเพลงอย่างยิ่ง

บทร้องเพลงลาวเสี่ยงเทียน เถา (หน้าทับทะยอย, ลาว)

๓ ชั้น	*ท่อน ๑*	ข้อยขอบังคมองค์ทรงภพ	เลิศลบแหล่งหล้าสุธาไหว
		ทรงโฉมประโลมลักษณ์วิไล	ดังไทเทวราชปราสาททอง
	ท่อน ๒	จะเทียมทัดแต่กษัตริย์นครหนึ่ง	ใครไม่ถึงเทียมเธอเสมอสอง
		มีธิดานารีพี่น้อง	ชื่อพระเพื่อนแพงทองสองอนงค์
	ท่อน ๑	ไม่สูงต่ำดำขาวพีผอม	พริ้งพร้อมสรรพางค์ดังนางหงส์
		อรชรอ้อนแอ้นเอวองค์	ดวงพักตร์โฉมยงดังวงเดือน
	ท่อน ๒	พิศพี่ก็ไม่มีเสมอสอง	พิศน้องก็ไม่มีเสมอเหมือน
		ขนงเนตรเกศแก้มแย้มเยื้อน	เหมือนจะเตือนให้ต้องตาชาย
๒ ชั้น	*ท่อน ๑*	พระกรรณเปรียบเทียบกลีบบุษบง	นาสิกทรงวงขอวิเชียรฉาย
	ท่อน ๒	ดำเนินเดินทอดระทวยกาย	กรกรายคล้ายงวงเอราวัณ
	ท่อน ๑	โอษฐ์นางอย่างสีลิ้นจี่จิ้ม	งามพริ้มเพราสมคมสัน
	ท่อน ๒	เกศาดำระยับขลับเป็นมัน	ทนต์นั้นเทียมสีมณีนิล
ชั้นเดียว	*ท่อน ๑*	สองถันสันทัดสัตตบุษย์	
	ท่อน ๒		พึ่งผุดพ้นท่าชลาสินธุ
	ท่อน ๑	ขึ้นบังใบใสสดหมดมลทิน	
	ท่อน ๒		ภุมรินยังมิได้ใกล้เคียง ฯ

เพลงลาวเลียบค่าย เถา

เพลงลาวเลียบค่าย ๒ ชั้น บรรเลงรวมอยู่ในชุดของเพลงลาวแพนใหญ่ ซึ่งใช้เป็นเพลงเดี่ยวกันอยู่โดยทั่วไป นายเฉลิม บัวทั่ง ได้นำเพลงนี้มาแต่งขึ้นเป็น ๓ ชั้น และตัดลงเป็นชั้นเดียวให้ครบเป็นเถา แต่รักษาทำนองลาวให้คงไว้ตามสำเนียงเดิม ซึ่งเป็นเพลงที่มีลีลาไพเราะน่าฟังอีกเพลงหนึ่งในบรรดาเพลงที่แต่งขึ้นใหม่ด้วยกัน

บทร้องเพลงลาวเลียบค่าย เถา

๓ ชั้น เผยพระแกลแลดูแสงเดือน ดังผิวพักตร์แพงเพื่อนสองสมร
เคลิ้มเห็นเป็นสองบังอร มาแนบนอนบนที่แท่นสุวรรณ
เห็นสนมก้มคลานอยู่งานถวาย พระแย้มยิ้มพริ้มพรายเข้ารับขวัญ
ครั้นรู้ว่าสุรางค์นางกำนัล พระทรงธรรม์ขวยเขินสะเทิ้นใจ
๒ ชั้น เพราะแรงฤทธิ์ด้วยวิทยาคม ในอารมณ์ร้อนรนหม่นไหม้
แสนรัญทดกำสรดเศร้าพระทัย กรคว้าไขว่กอดเลยเขนยทอง
ชั้นเดียว โอ้เพื่อนแพงทองของพี่เอ๋ย เมื่อไรเลยจะได้ชมสมสอง
แต่พลบค่ำคร่ำครวญถึงนวลน้อง จนย่ำยามสองฆ้องประโคม ฯ

(พระลอนรลักษณ์ พระราชนิพนธ์ สมเด็จพระบวรราชเจ้า กรมราชวังบวรมหาศักดิ์พลเสพ)

เพลงลาวสาวสวย เถา

เพลงนี้นายเขียน ศุขสายชล ได้คิดขยายขึ้นเป็น ๓ ชั้นจากเพลงลาวสาวสวย ๒ ชั้นของเดิมและตัดลงเป็นชั้นเดียวให้ครบเป็นเถา เมื่อวันที่ ๑ กันยายน ๒๔๙๙

บทร้องเพลงลาวสาวสวย เถา

๓ ชั้น อันน้ำคำที่กล่าวของชาวเมือง ถึงเรื่องพระลองามหนักหนา
สมที่เป็นกษัตริย์ขัตติยา หนุ่มน้อยโสภานี่กระไร
สองนางใคร่เห็นแม้สักหน จะงามดังคำคนหรือไฉน
ช่างจนจิตสุดคิดในฤทัย จึงปราศรัยกับพี่เลี้ยงทั้งสองรา
๒ ชั้น จะได้ใครที่จะไปยังแมนสรวง ได้ลุล่วงสมมาดปรารถนา
ทำไฉนจึงจะได้พระลอมา ดูหรือว่าจะงามสักปานใด
รื่นโรยพี่เลี้ยงทั้งสองศรี อัญชุลีแล้วแจ้งแถลงไข
ต้องหาคนขับร้องทำนองใน ไปยอโฉนทรามวัยในเรื่องซอ
ชั้นเดียว เพื่อนแพงพี่น้องว่าสองนาง จงทำอย่างพาทีพี่เถิดหนอ
จิตใจให้คนึงถึงพระลอ นวลละออค่อยคลายสบายใจ

(เรื่องพระลอ ไม่ทราบนามผู้แต่ง)

เพลงลาวต้อยตริ่ง (ลาวเดินดง) ๒ ชั้น

บทร้องเพลงลาวต้อยตริ่ง (ลาวเดินดง) ๒ ชั้น

เนื้อที่ ๑

(ช.ญ.)	สูเอยจะสนุก	จะได้เป็นสุขสบายใจ
	สิ้นโศกวิโยคใน	ดวงหทัยจะเปรมปรีดิ์
(ช)	จะปลื้มหนักหนา	*(ญ)* จะซ่านกายา
(ช.ญ.)	จะแลดูตา	กับคู่ชีวี
(ญ.ช. ล้อ)	ชม้อยคอยมอง	จะจ้องดูที
	ความรักทวี	มิได้ระอา
(ช.ญ.)	ทั้งสองต้องจิต	ยิ่งพิศยิ่งพา
	เพิ่มเสน่หา	*(ญ.ช. ล้อ)* ต่างตาชมกัน
	หญิงชายต่างชม	สวยสมคมสัน
(ช.ญ.)	รักโหมโรมรัน	หัวอกเจ้าเอย

(บทละคอนเรื่องหนามยอกเอาหนามบ่ง พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๖)

เนื้อที่ ๒

บทร้องเกี้ยมซึงดี

เสียแรงได้เกิดมา	จะมาพากันโศกใย
สิ่งใดไม่พอใจ	จงขับไปให้ไกลกาย
มาเต้นมารำ	มาจับระบำ
มาหกคะมำ	ให้ใจสบาย
อันตัวเรานี้	ก็เป็นผู้ชาย
จะมามัวอาย	ก็ขายหน้าซี
ถึงเราจำพราก	จากยอดนารี
หญิงอื่นก็มี	ดีดีถมไป
น่ากอดน่าจูบ	น่าลูบน่าไล้
ไม่ต้องเสียใจ	หาใหม่ได้เอย

(จากบทละคอนสังคีตเรื่อง “วังตี่” พระราชนิพนธ์ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว)

เพลงลาวครวญ เถา

เพลงนี้ เป็นเพลง ๒ ชั้นของเก่า ใช้ขับร้องในบทละคอนเรื่องพระลอหรือเพลงตับลาวต่าง ๆ นายถิร ปี่เพราะ ได้แต่งขึ้นเป็น ๓ ชั้นและตัดลงเป็นชั้นเดียวให้รวมเป็นเพลงเถา เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๐ พร้อมกับคิดทำนองร้องประกอบความหมายของทำนองเพลง ซึ่งหมายถึงการรำพึงความหลังด้วยความโศกเศร้า

บทร้องเพลงลาวครวญ เถา

๓ ชั้น	โอ้พระชนนีศรีแมนสรวง	จะโศกทรวงเสียวรู้สึกรำลึกถึง
	ไหนทุกข์ถึงบิตุรงค์ทรงรำพึง	ไหนโศกซึ้งถึงตูคู่หทัย
๒ ชั้น	ร้อยชู้ฤาเท่าเนื้อเมียตน	เมียร้อยคนฤาเท่าพระแม่ได้
	พระแม่อยู่เยือกเย็นไม่เห็นใคร	ฤากลับไปสู่นครก่อนจะดี
ชั้นเดียว	พี่เลี้ยงตรองพลางสนองพระดำรัส	เห็นชอบชัดเชิญคืนบุรีศรี
	เฉลิมกรุงบำรุงประชาชี	เป็นที่เกษมสุขสืบไป

(พระลอ พระนิพนธ์ของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์)

เพลงลาวสมเด็จ เถา

เพลงลาวสมเด็จนี้ เดิมเป็นเพลงอัตรา ๒ ชั้น สำเนียงลาวเพลงหนึ่ง ซึ่งบรรเลงอยู่ในเพลงเรื่องลาวสมเด็จ เป็นเพลงเก่าที่นิยมใช้บรรเลงกันในวงปี่พาทย์และเครื่องสายมาช้านาน ต่อมาได้มีผู้นำไปใช้เป็นเพลงร้องในการแสดงละคอน โดยตัดทำนองให้สั้นลงตามความเหมาะสมของการแสดง เรือเอก ชิต แฉ่งฉวี ได้แต่งเพลงลาวสมเด็จ ๓ ชั้นขึ้นจากอัตรา ๒ ชั้นของเดิมและเปลี่ยนทำนองในเที่ยวกลับของอัตรา ๒ ชั้นเสียใหม่ พร้อมทั้งแต่งชั้นเดียวขึ้นให้ครบเป็นเพลงเถา เมื่อวันที่ ๑ มีนาคม ๒๕๐๒

บทร้องเพลงลาวสมเด็จ เถา (หน้าทับทะยอย)

๓ ชั้น	*ท่อน ๑*	ข้อยได้พิศโฉมตรู	สูเจ้าช่างงามตา
		ดูจริตกิริยา	มีทีท่านวลละไม
	ท่อน ๒	วาจาช่างอ่อนหวาน	เสียงกังวานน่ารักใคร่
		ฟังเสนาะเพราะจับใจ	ข้อยนี้ได้เว้าความจริง
๒ ชั้น		รูปทรงงามสมส่วน	ช่างยั่วยวนหทัยยิ่ง
		เกิดมาเป็นหญิง	ควรทำแต่สิ่งที่เห็นว่างาม
		ชายใดได้มาเห็น	หัวอกเต้นใจวาบหวาม
		ช่อกุหลาบงาม	พบความเลวทรามต้องหลีกหนีไกล
ชั้นเดียว		ข้อยนี้ขอผูกมิตร	แนบสนิทสัมพันธ์ไว้
		จะขออยู่ใกล้ใกล้	บ่อห่างไกลสาวงาม

(เรือเอก ชิต แฉ่งฉวี แต่ง)

บทร้องเพลงลาวสมเด็จ ๒ ชั้น

เนื้อที่ ๑

แสนจะเปรมปรีดายุพาพาล	ได้สมานสมจิตพิสมัย
(สร้อย) เจ้าช่อดอกรัก	จะได้สมัครสมเอย
ได้ครองคู่อยู่ชิดสนิทใจ	เหมือนอยู่ในสถานวิมานแมน
(สร้อย) เจ้าพุ่มมาลี	ปรียะยินดียิ่งเอย
หญิงงามทรามชมภิรมย์ชิด	จะปลื้มจิตจ่อรักสมัครแสน
(สร้อย) เจ้าคู่ภิรมย์	จะได้ชื่นชมกันเอย
ทั้งชายดีศรีสวาสดิ์ไม่ขาดแคลน	ก็ถูกแผนควรคู่อยู่ร่วมใจ
(สร้อย) เจ้าคู่ชีวิต	จึงควรสนิทจริงเอย

(จากละคอนชวนหัวสลับลำ เรื่องหนามยอกเอาหนามบ่ง พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระมงกุฏเกล้าเจ้าอยู่หัว)

เนื้อที่ ๒

อันสมเด็จพระมหากษัตริย์ราช เป็นขวัญชาติธงชัยของไทยผอง
(สร้อย) ชื่นหฤทัย เรามีธงชัยขวัญใจชาติเอย
เป็นฉัตรแก้วกั้นเกศประเทศครอง ทรงปกป้องประชาราษฎร์ให้ร่มเย็น
(สร้อย) ชื่นพระคุณ ด้วยทรงการุณย์ไทยอุ่นอกเอย
ควรเคารพอภิวันท์มั่นดวงจิต เชิดบูชิตพระคุณไว้ให้สูงเด่น
(สร้อย) มั่นดวงใจ เทิดพระคุณไว้เหนือใดอื่นเอย
ร่วมจงรักภักดีมิวายเว้น ให้สมเป็นไทยชาติรักราชเอย
(สร้อย) มั่นภักดี ในบาทธุลีไม่มีเปลี่ยนเอย

(นายมนตรี ตราโมท แต่ง)

เพลงลาวลำปาง เถา

เพลงลาวลำปางเป็นเพลง ๒ ชั้นของเก่า (บางท่านเรียกว่า สร้อยลำปาง) เรือเอก ชิต แฉ่งฉวี นำเพลงนี้มาแต่งทำนองขยายขึ้นเป็น ๓ ชั้นและตัดลงเป็นชั้นเดียว ให้ครบเป็นเถา พร้อมกับประพันธ์บทร้องและทำนองร้อง เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๒ ความหมายของเพลงนี้ เป็นไปในทางครุ่นคิดและวิงวอน

บทร้องเพลงลาวลำปาง เถา

๓ ชั้น โอ้แม่สาวเวียงดอย จิตเฝ้าคอยตรึงใจ
เกิดชาติหน้าฉันใด ข้อยขอใกล้เคล้าเคียง
ข้อยจะเกริ่นกล่อมเจ้า ให้เพลงเว้าเสนาะเสียง
สูเจ้าอย่าอายเอียง อย่าบ่ายเบี่ยงขวัญตา
๒ ชั้น ข้อยอุตส่าห์จรดล เที่ยวดั้นด้นค้นหา
ใยเจ้าไม่เมตตา กรุณาบ้างหรือไร
หากว่าข้อยนี้ได้ แม่ขวัญใจเชยชม
ชั้นเดียว มาร่วมรักสมัครจิต แนบสนิทเกลียวกลม
เริงรื่นชื่นอารมณ์ ทุกข์ระทมบ่มี ฯ

(เรือเอก ชิต แฉ่งฉวี แต่ง)

เพลงลาวกระแซ เถา

เพลงลาวกระแซนี้ เป็นเพลงสำเนียงลาวอีกเพลงหนึ่ง ซึ่งรวมอยู่ในเพลงกราวกระแซ มีลีลาชวนให้คึกคักอยู่มิใช่น้อย ในบทร้องเพลงตับก็ปรากฏว่าได้บรรจุเพลงนี้เข้าไว้บ้างเหมือนกัน เช่น ในบทละคอนเรื่องพระลอตอนเสี่ยงน้ำ ก็มีเพลงลาวกระแซ นายเฉลิม บัวทั่ง ได้แต่งขึ้นเป็นเพลงเถาทั้งทางร้องและทางเครื่อง เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๑

บทร้องเพลงลาวกระแซ เถา

๓ ชั้น พระเสี่ยงน้ำพลันประจักษ์กับดวงเนตร เป็นอาเภทขึ้นกับสายชลาไหล
ทรวงสะท้อนได้แต่ถอนหฤทัย ดังผาใหญ่ซ้อนทับไว้กับทรวง

(นายประยูร เอนกศรี แต่ง)

๒ ชั้น ฝืนฤดีจรลีจากถิ่นท่า ผลัดภูษาเสด็จกลับพลับพลาหลวง
เมี้ยนมิดปิดยุบลคนทั้งปวง มิให้ล่วงรู้เรื่องเคืองวิญญาณ์
ชั้นเดียว พระคิดปิดโศกวิโยคไว้ มิให้ใครวุ่นพวังกังขา
แกล้งสำรวลสรวลเล่นเจรจา กับพี่เลี้ยงเสนาและไพร่นาย

(พระนิพนธ์ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์)

เพลงลีลากระทุ่ม ๓ ชั้น

เพลงลีลากระทุ่ม ๒ ชั้น เป็นเพลงเก่าสมัยอยุธยา สำหรับร้องมโหรีและประกอบการแสดงละคอน พระยาประสานดุริยศัพท์ (แปลก ประสานศัพท์) ได้แต่งขึ้นเป็น ๓ ชั้น ทั้งทำนองร้องและทำนองดนตรีรุ่นเดียวกับเพลงนางนาค เพลงกราวรำมอญและเพลงโล้ (ประพาสเภตรา) ดังกล่าวมาแล้ว

บทร้องเพลงลีลากระทุ่ม ๓ ชั้น

เนื้อที่ ๑

พระยาราชเวนไตยได้สดับ สำเนียงขับกล่าวกลิ่นขนิษฐา
ประหลาดจิตพิศดูคนธัพพา จินตนานิ่งนึกคนึงใน
เออไฉนอ้ายนี่จึงกล่าวกลอน ถึงกลิ่นแก้วดังศรมาเสียบใส่
ฉุนโกรธแล้วระงับดับไว้ จะฟังไปให้รู้ในเรื่องความ

(กากี เจ้าพระยาพระคลัง (หน) แต่ง)

บทร้องเพลงลีลากระทุ่ม ๓ ชั้น

เนื้อที่ ๒

ที่ปรารมณ์ตรมตรอมฤทัย	กลัวเกลือกจะไม่สมหมาย
บวงสรวงเทพเจ้าทุกเพรางาย	ขอให้ชักโฉมฉายมาเชยชิด
เป็นบุพเพนิวาศามาสนอง	จึงได้น้องมาชมสมสนิท
พลางขับกล่อมถนอมนวลชวนชิด	จนนิทราหลับไปเอย ฯ

(บทของเก่า)

บทร้องเพลงลีลากระทุ่ม ๒ ชั้น

เนื้อที่ ๓

เพลงนี้หรือชื่อว่าลีลากระทุ่ม	ฟังก็ชุ่มชื่นเพราะช่างเหมาะเหมง
นี่ใครหัดจัดสรรมาบรรเลง	ให้วังเวงหวานหูไม่รู้วาย
ดั่งเสียงน้องพร้องเพราะเสนาะล้ำ	เหมือนน้ำอมฤตสาดไม่ขาดสาย
ทั้งลีลามารยาทแลนาฏกราย	สมเหมือนหมายชื่อเพลงวังเวงเอย ฯ

(จากบทมโหรีของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา กระพระยาบำราบปรปักษ์)

บทร้องเพลงลีลากระทุ่ม เถา (หน้าทับปรบไก่)

๓ ชั้น	*ท่อน ๑*	เมื่อนั้น	เจ้าเงาะแสนกลคนขยัน
	ท่อน ๒	พิศโฉมพระธิดาวิลาวัณย์	ผุดผาดผิวพรรณดังดวงเดือน
๒ ชั้น	*ท่อน ๑*	งามละม่อมพร้อมสิ้นทั้งอินทรีย์	นางในธรณีไม่มีเหมือน
	ท่อน ๒	แสร้งทำแลเลี่ยงเบี่ยงเบือน	ให้ฟั่นเฟือนเตือนจิตคิดปอง
ชั้นเดียว	*ท่อน ๑*	แล้วจึงตั้งสัตย์อธิษฐาน	แม้นบุญญาธิการเคยสมสอง
	ท่อน ๒	ขอให้ทรามสงวนนวลน้อง	เห็นรูปพี่เป็นทองต้องใจรัก

(เรื่องสังข์ทอง พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒)

เพลงล่องลม เถา

เพลงนี้ทั้งอัตรา ๒ ชั้น และ ๓ ชั้นเป็นเพลงเก่า ไม่ทราบว่าท่านผู้ใดเป็นผู้แต่ง เมื่อถึงสมัยรัชกาลที่ ๖ ซึ่งนิยมเพลงเถา จึงมีผู้ตัดลงเป็นชั้นเดียว ใช้ร้องและบรรเลงรวมกับของเก่าเป็นเพลงเถา

บทร้องเพลงล่องลม เถา

๓ ชั้น กระจ่างแจ้งแสงเทียนโคมส่อง เหมือนเมื่อน้องเสี่ยงเทียนอธิษฐาน
ลมพัดเพลิงดับอนธการ ประมาณเหมือนต้อนค้างคาวมาดับไฟ
๒ ชั้น กลิ่นลำดวนหวนหอมเหมือนกลิ่นเจ้า พี่คลึงเคล้าเชยชิดยังคิดได้
เดือนดับลับเมฆมืดไป เหมือนมืดในวิหารบนคีรี
ชั้นเดียว แว่วเสียงสำเนียงบุหรงร้อง เหมือนเสียงน้องร้องทูลมะดีหวี
วังเวงใจในเวลาราตรี จวนจะแจ้งแสงศรีสว่างฟ้า

(อิเหนา พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒)

(หมายเหตุ โดยมากมักจะร้องขึ้นต้นด้วยคำที่ ๒ ที่ว่า "ลมพัดเพลงดับอนธการ" และชั้นเดียวก็ต้องต่อไปอีกคำกลอนหนึ่ง ซึ่งผิดฉันทลักษณ์ จึงเห็นควรใช้ตามที่ได้พิมพ์ไว้นี้)

เพลงล่องเรือ เถา

เพลงนี้ทำนอง ๒ ชั้น มีมาแต่โบราณครั้งกรุงศรีอยุธยา ใช้บรรเลงต่อจากทะแยไว้สำหรับไล่มือระนาด เพื่อจะให้มีฝีมือในการตีระนาดได้ทนและไพเราะ เมื่อไล่เพลงทะแยครบ ๕ ท่อนแล้ว ก็มักจะใช้เพลงล่องเรืออีก ๒ ท่อนต่อท้าย เพราะมีสำเนียงคล้าย ๆ กัน เพลงล่องเรือ ๒ ชั้นใช้สำหรับร้องปี่พาทย์และเสภา แต่นาน ๆ จึงจะได้ฟังขณะนี้มีผู้ได้เพลงนี้อยู่ไม่กี่วง หลวงประดิษฐ์ไพเราะ (ศร ศิลปบรรเลง) เสียดายว่าเพลงนี้จะสูญเสีย จึงนำมาทำเป็นเพลงเถาขึ้น เสร็จเรียบร้อยเมื่อวันที่ ๕ มกราคม ๒๔๙๖ สำเนียงของเพลงก็ออกภาษาไว้ เมื่อท่านได้ฟังและใช้ความสังเกตก็จะทราบได้ว่าเป็นสำเนียงเพลงภาษามอญ ทำนองของเพลงเป็นไปในทางรักธรรมชาติ

บทร้องเพลงล่องเรือ เถา

๓ ชั้น	ลมดีพระก็ใช้ใบไป	ภูวไนยอุ้มองค์ขนิษฐา
	ขึ้นนั่งยังท้ายเภตรา	ชมหมู่มัจฉาในสายชล
	พิมทองล่องลอยแลคล่ำ	วาพผุดพ่นน้ำดังฝอยฝน
	ฉนากฉลามว่ายตามวน	โลมาหน้าคนนนทรี
๒ ชั้น	ชี้ชมศิลาปะการัง	ที่เขียวดังมรกตสดสี
	ที่ลายคล้ายราชาวดี	แดงเหลืองเลื่อมสีเหมือนโมรา
	บ้างปริ่มน้ำรำไรตะไคร่จับ	งอกสลับกับกัลปังหา
	ชมพลางแล่นเวียนเกาะมา	หมายมุ่งมะละกาธานี
ชั้นเดียว	ล้วนเพลิดเพลินเจริญนัยเนตร	ภูวเรศแสนสุขเกษมศรี
	เภตราแล่นเลียบริมฝั่งนที	เขียวขจีพฤกษานานาพรรณ
	ทะเลเรียบราบรื่นพื้นผิวน้ำ	เหลืองแดงคล้ำคล้ายโขดคีรีขัณฑ์
	พระเร่งรีบเภตราไม่ช้าพลัน	สักครึ่งคืนคงจะทันถึงมะละกา ฯ

(อิเหนา พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒)

เพลงลมพัดชายเขา ๓ ชั้น

เพลงลมพัดลายเขา ทั้งทำนอง ๓ ชั้น และ ๒ ชั้น เป็นเพลงเก่า ไม่ทราบว่าท่านผู้ใดแต่ง

บทร้องเพลงลมพัดชายเขา ๓ ชั้น (หน้าทับปรบไก่)

เนื้อที่ ๑

เวลาดึกเดือนตกนกร้อง	ระวังไพรไก่ก้องกระชั้นขัน
ดุเหว่าเร้าเรียกหากัน	ฟังหวั่นว่าเสียงทรามวัย
พระลุกขึ้นเหลือบแลชะแง้หา	เจ้าตามมาเรียกพี่หรือไฉน
ลมชวยรวยรสสุมาลัย	หอมเหมือนกลิ่นสะไบบังอร

(อิเหนา พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒)

บทร้องเพลงลมพัดชายเขา เถา (ปรบไก่)

เนื้อที่ ๒

๓ ชั้น	เป็นไรน้องหมองเศร้าเจ้าพิมเอ๋ย	อย่าร้องไห้ไปนักเลยฟังผัวว่า
	ช้อนคางพลางเช็ดชลนา	เจ้าเจ็บปวดสิ่งไรมาในอกน้อง
๒ ชั้น	วันทองร้องไห้พิไรบอก	ดังหนามยอกอมตรมระทมหมอง
	จะออกปากยากจิตจะพังพอง	พ่อครอบครองเมียนี้เหมือนหนึ่งนก
ชั้นเดียว	รักษารังไว้ไม่ร่วงรา	พะว้าพะวังไข่มิให้ตก
	กาเหยี่ยวมิให้เฉี่ยวฉวยฉก	พ่อจากอกเมียไปไม่ถึงเดือน

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน)

เพลงลมหวน ๓ ชั้น

เพลงลมหวนทั้งทำนอง ๓ ชั้นและ ๒ ชั้น เป็นเพลงเก่าไม่ปรากฏนามผู้แต่ง ซึ่งคงจะเกิดขึ้นราว ๆ ปลายรัชกาลที่ ๓ หรือต้นรัชกาลที่ ๔ เมื่อราว พ.ศ. ๒๔๗๔ นายมนตรี ตราโมท ได้นำมาเรียบเรียงเข้าเป็นเพลงตับ เรียกว่าตับลมพัดชายเขา ซึ่งมีเพลงลมพัดชายเขา เพลงลมหวน เพลงแขกมอญบางช้างและเพลงเหรา

บทร้องเพลงลมหวน ๓ ชั้น (ปรบไก่)

เนื้อที่ ๑

ลมหวนอวลกลิ่นสุมาลย์มา　　หอมเหมือนกลิ่นผ้าสะไบสี
หอมตลบอบอวลอินทรีย์　　เฝ้าแต่ดมห่มคลี่คลุมองค์
โอ้ว่าดวงยิหวาของพี่เอ๋ย　　กระไรเลยจะได้ชมสมประสงค์
ให้เร่าร้อนรัญจวนถึงนวลอนงค์　　รำพึงตะลึงหลงจนหลับไป

(อิเหนา พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒)

เนื้อที่ ๒

ลมหวนอวลกลิ่นบุหงา　　หอมตลบอบมาในป่าใหญ่
เหมือนเมื่ออยู่ในถ้ำอำไพ　　รวยรื่นชื่นใจด้วยมาลา
คิดพลางนางทรงกรรแสงร่ำ　　ชรอยกรรมทำไว้เป็นหนักหนา
เดิมพลัดกำจัดจากพารา　　มาอยู่คูหาค่อยคลายใจ

(อิเหนา พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒)

เพลงโล้ ๓ ชั้น

เพลงโล้ ๓ ชั้นนี้ ร้องและบรรเลงรวมอยู่ในตับมโหรี ตับนางนาค ซึ่งพระยาประสานดุริยศัพท์ (แปลก ประสานศัพท์) แต่งขึ้นจากเพลงประพาสเภตรา แต่เพลงประพาสเภตราเป็นเพลงที่บรรเลงรวมติดอยู่กับเพลงโล้ เหมือนดังเพลงเดียวกัน จึงเรียกเพลงนี้ว่า เพลงโล้ (ดังอธิบายมาแล้วในเพลงประพาสเภตรา)

บทร้องเพลงโล้ ๓ ชั้น (ประพาสเภตรา)

เนื้อที่ ๑

ครุฑฟังยิ่งคั่งฤทัยแค้น ดังแสนอัคนิรุทร์มาจุดจี้
เสแสร้งแกล้งกล่าววาที ว่าดูกรเสนีเสนาะพิณ
เราได้ฟังกังวานประสานสาย บรรยายหลากจิตคิดถวิล
ตัวนายก็เป็นชายแต่เดินดิน ไฉนรู้เสร็จสิ้นถึงฉิมพลี

(กากี เจ้าพระยาพระคลัง (หน) แต่ง)

บทร้องเพลงโล้ ๒ ชั้น

เนื้อที่ ๒

ฟังลำโล้โอ้ลำช่างฉ่ำเฉื่อย ระรี่เรื่อยรับส่งน่าสงสาร
คิดถึงแก้วแววฟ้าสุมามาลย์ เจ้าเคยอ่านอักษรได้นอนฟัง
เสนาะน้ำสำเนียงเลียงละลัก พิศพักตร์ผ่องเหลือทั้งเนื้อหนัง
นวลระยับจับแสงประทีปทั้ง ดูเปล่งปลั่งปลื้มใจอาลัยเอย ฯ

(จากบทมโหรี สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยาบำราบปรปักษ์)

ส่วนเพลงโล้ที่แท้จริงมีแต่อัตราชั้นเดียว ซึ่งใช้ร้องในการแสดงละคอน หรือตับต่าง ๆ เช่น ตับนางลอย และตับกากีอีกแบบหนึ่ง ดังบทต่อไปนี้

บทร้องเพลงโล้

เนื้อที่ ๑

เหมือนรูปทรงองค์สีดาวิลาวัณ ผิวพรรณนวลละอองผ่องศรี
ทำตายลอยไปในวารี จนใกล้ที่พระรามสรงคงคา

(ตับนางลอย สมเด็จ ฯ เจ้าฟ้า กรมพระยานริศ ฯ ทรงพระนิพนธ์)

เนื้อที่ ๒

เพลาค่ำน้ำค้างลงพร่างพร้อย แพน้อยลอยซัดมาเท้งเต้ง
ลมกระพือพัดคลื่นเสียงครื้นเครง ยิ่งวังเวงเปลี่ยวเปล่าเศร้าอุรา
เหลียวหลังฝั่งฝาก็ห่างหาย เห็นแต่ฝูงปลาว่ายทั้งซ้ายขวา
ฉนากฉลามกระโห้โลมา ทั้งเหราปลาวาฬขึ้นพ่นน้ำ
กระเบนบินอินทรีสีกุน ปลาพยุนเงือกงูดูคลาคล่ำ
สิ้นกุศลผลบุญหนุนนำ วิบากกรรมพาไปในนที ฯ

(จากเรื่องกากี เจ้าพระยาพระคลัง (หน) แต่ง)

(ว)

เพลงวิเวกเวหา ๓ ชั้น

ในบรรดาเพลง ๓ ชั้นทั้งหลาย ย่อมเป็นที่แน่นอนว่าท่านผู้แต่งขยายขึ้นจากเพลง ๒ ชั้น แต่ก็มีเพลงอัตรา ๓ ชั้นของเก่าอยู่เป็นอันมากที่เราไม่ทราบว่าท่านได้แต่งมาจากเพลงอะไร เพราะท่านผู้แต่งเพลงสมัยโบราณมักจะปกปิดมิให้รู้ได้ว่าเพลงที่ท่านแต่งนั้น แต่งขึ้นจากเพลงอะไรด้วยวิธีการต่าง ๆ เช่น แต่งให้มีทำนองซ่อนเงื่อนงำตัดสำเนียงให้แปรเปลี่ยนไปเสียบ้าง ตัดทอนหรือเพิ่มทำนองอันเป็นเนื้อเพลงไปบ้างและตั้งชื่อให้ห่างไกลจากเพลงเดิมเสียบ้าง ทั้งนี้ก็เนื่องด้วยในสมัยโบราณนั้น มีครูบาอาจารย์ที่มีความรู้และฝีมือใกล้เคียงกันอยู่หลาย ๆ คน แต่ละคนก็มีวงหรือคณะดนตรีที่ตนเป็นผู้ควบคุมปรับปรุงอยู่ จึงต่างก็คิดแข่งขันประชันความคิดความรู้กันอยู่ในที ถ้าเห็นว่าครูวงโน้นคิดแต่งเพลงอะไรขึ้น หากทราบว่าแต่งมาจากเพลงใดแล้ว บางทีก็คิดแต่งจากเพลงเดียวกันนั้นขึ้นบ้างเพื่อประชันทาง (ทำนอง) กัน และบางทีก็แต่งจากเพลงซึ่งเป็นคู่กันขึ้น เพื่อล้อเลียนและแสดงว่าตนรู้เทียมทัน ด้วยเหตุเหล่านี้แหละจึงทำให้ต้องปกปิดกัน และทำให้เราซึ่งเป็นชนชั้นหลังต้องค้นคว้าหาที่มาของเพลง ๓ ชั้นสมัยโบราณด้วยความลำบาก บางเพลงก็ค้นพบ บางเพลงก็ค้นไม่พบที่ค้นไม่พบนั้น อาจเป็นด้วยท่านผู้แต่งได้เปลี่ยนแปลง ตัดทอน หรือเพิ่มเติมเนื้อทำนองไปเสียบ้างก็ได้ และอาจเป็นด้วยเพลงอัตรา ๒ ชั้นของเพลงนั้นได้สูญไปเสียแล้วก็ได้

เพลงวิเวกเวหานี้ก็เป็นอีกเพลงหนึ่งที่เป็นเพลงอัตรา ๓ ขั้น ซึ่งยังค้นไม่พบ ๒ ชั้นอันเป็นสมุฏฐาน อย่างไรก็ตาม ทำนองดนตรีเพลงวิเวกเวหา ๓ ชั้นนี้ ก็นับว่าเป็นเพลงมีทำนองไพเราะเยือกเย็นเพลงหนึ่ง ตามสำนวนทำนองเข้าใจว่าจะเป็นเพลงที่แต่งขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๓ แต่ไม่ทราบว่าท่านผู้ใดเป็นผู้แต่ง เพลงวิเวกเวหานี้ มีทำนองซ่อนเงื่อนงำอยู่มาก ถึงแก่บางท่านถ้าไม่รู้จริงอาจกำหนดจังหวะ (หน้าทับ) ผิดที่ก็ได้และเนื่องจากทำนองเพลงซ่อนเงื่อนฝากแฝงประโยคกันอยู่นี้ จึงทำให้ผู้แต่งทำนองร้องต่างบรรจุถ้อยคำและทำนองในตอนจบไปต่าง ๆ กัน เท่าที่เคยพบมามีถึง ๓ แบบ คือ

แบบที่ ๑ ร้องโดยบรรจุถ้อยคำจบลงตรงจังหวะที่ ๔ พอดี อันนับว่าถูกต้องหลักเกณฑ์ แต่ว่าต้องร้องเอื้อนเป็น "เท่า" ต่อไปอีกครึ่งจังหวะ ดนตรีจึงจะบรรเลงรับ การร้องแบบนี้ดนตรีที่รับก็บรรเลงต่อไปได้โดยไม่ต้องสวม ส่วนเที่ยวกลับก็เปลี่ยนบทร้องโดยทำนองอย่างเดียวกันนี้

แบบที่ ๒ ร้องโดยบรรจุถ้อยคำจบลงตอนสุดท้ายของ "เท่า" พอร้องจบดนตรีก็บรรเลงรับต่อไปทีเดียว การร้องตามแบบนี้ ถ้าจะว่าโดยหลักเกณฑ์แล้ว ออกจะไม่ค่อยถูกนัก เพราะเพลงวิเวกเวหา ๓ ชั้นนี้ หากพิจารณาดูให้ดี จะเห็นว่าเป็นเพลงที่มี "เท่า" ที่อยู่ต้นเพลง หากแต่การร้องหรือบรรเลงนั้น มีประเพณีอยู่ว่า "เท่า" ที่อยู่ต้นเพลงอาจตัดทิ้งเสียได้เฉพาะเริ่มต้น ถ้าจะร้องหรือบรรเลงกลับต้นต่อไปจึงจะต้องใส่ให้เต็ม เพราะฉะนั้นเพลงวิเวกเวหา จึงร้องขึ้นต้นด้วยเนื้อเพลงทีเดียว แต่ที่ไปร้อง "เท่า" แถมให้ตอนท้ายนั้น เป็นการเพิ่มให้เต็ม เพราะดนตรีเกิดตัด "เท่า" ต้นเพลงเสียบ้าง ซึ่งที่ถูกดนตรีควรจะบรรเลงรับตั้งแต่ "เท่า" เป็นต้นไป แต่ก็ถือเป็นประเพณีของเพลงนี้เสียแล้ว

แบบที่ ๓ เป็นแบบของพระยาประสานดุริยศัพท์ (แปลก ประสานศัพท์) เห็นจะเป็นด้วยท่านแลเห็นแล้วว่า การร้องทั้งสองแบบนั้นไม่ค่อยจะสนิทสนมกับการบรรเลงร้องรับ แบบที่ ๑ ก็ต้องร้องเอื้อน "เท่า" ต่อมาอีกครึ่งจังหวะ (หน้าทับ) โดยลอย ๆ ส่วนแบบที่ ๒ ก็เป็นการเอา "เท่า" ขอบต้นเพลงมาใส่ถ้อยคำในตอนท้ายเสมือนว่าเป็นเนื้อเพลงตอนจบ ท่านจึงแก้ไขเสียใหม่โดยร้องเกินไปอีกจังหวะหนึ่งเป็น ๕ จังหวะ คือเอาทำนองร้องตอนต้นมาต่อท้าย เพราะฉะนั้นเมื่อเวลาร้องให้ดนตรีรับดนตรีต้องบรรเลงจึงขึ้นต้นสวมเข้ามาพร้อมกับร้องตอนจบอีกครึ่งจังหวะ

ถ้าจะร้องโดยไม่มีดนตรีรับแล้ว แบบที่ ๑ กับแบบที่ ๓ ร้องได้ครบถ้วนถูกต้อง (แต่แบบที่ ๑ ถูกดีกว่า) ส่วนแบบที่ ๓ นั้น ร้องโดยไม่มีดนตรีรับไม่ได้ เพราะจะเกินไป ๑ จังหวะ แต่ถ้าหากร้องมีดนตรีรับอย่างที่เรียกว่าร้องส่งแล้ว สนิทสนามกลมกลืนดีกว่าแบบอื่น ๆ

บทร้องเพลงวิเวกเวหา ๓ ชั้น

เนื้อที่ ๑

ฟังสำเนียงเสียงนกวิหคเหิน มาพลอดเพลินจับพฤกษาสตาหมัน
เพราะเพียงเสียงนกเบญจวรรณ นกอัญชัญพูดชัดใครพลัดมา

(อิเหนา พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒)

เนื้อที่ ๒

ว่าพลางทางชมคณานก โผนผกจับไม้อยู่อึงมี่
เบ็ญจวรรณจับวัลย์ชาลี เหมือนพี่จากสามสุดามา

(อิเหนา พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒ ตอนอิเหนายกทัพออกจากเมืองหมันหยาเพื่อมาราชการสงครามที่เมืองดาหา ประสันตา พระพี่เลี้ยงคนสนิทของอิเหนาได้ชี้ชวนให้อิเหนาชมนกชมไม้มาตลอดทาง)

เพลงแหวนประดับก้อย เถา

เพลงแหวนประดับก้อย เป็นเพลงคู่กับเพลงสร้อยประดับถัน ซึ่งโบราณาจารย์ได้แต่งไว้เป็นทางพื้นเรียบ ๆ แต่ก็มีความไพเราะอยู่ในตัว แต่ที่มาเป็นเพลงเถานี้ ไม่ทราบว่าท่านผู้ใดเป็นผู้ตัดแต่ง

บทร้องเพลงแหวนประดับก้อย เถา

แหวนเพชรหรือจะเช็ดน้ำตาแก้ว พี่ไปแล้วเจ้าจะโศกสักร้อยส่วน
ถึงเหลืออดเหลือกลั้นแสนรัญจวน แหวนวงนี้นี่จะชวนให้ขื่นใจ
ว่าพลางทางถอดแหวนเพชร ประคองเช็ดน้ำตาอย่าร้องไห้
ชมแหวนแทนพลางสว่างใจ แล้วสอดใส่นิ้วน้อยให้นางดู
กอดคอค่อยชลอเคลื่อนจากห้อง กอดประคองยังประทับระทึกอยู่
ขุนแผนยกแขนประคองชู เอ็นดูด้วยช่วยชี้ห้องวันทอง

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน)

เพลงวิลันดาโอด เถา

เพลงวิลันดาโอด ๒ ชั้น เป็นเพลงที่มีสำเนียงฝรั่งปนอยู่สมตามชื่อ มักใช้ร้องประกอบการแสดงละคอนและในตับ ครูพุ่ม บาปุยะวาทย์ ได้นำมาแต่งขึ้นเป็น ๓ ชั้น และตัดลงเป็นชั้นเดียวให้ครบเป็นเพลงเถา ซึ่งเป็นเพลงที่มีความไพเราะน่าฟังอีกเพลงหนึ่ง

บทร้องเพลงวิลันดาโอด เถา

เนื้อที่ ๑

นางโฉมยงองค์สั่นให้หวั่นหวาด กัมปนาทนึกพรั่นพระขวัญหาย
ผิดสังเกตเหตุผลกลอุบาย เห็นดีร้ายพระอภัยในฉกรรจ์
เขาระบือลือเล่าว่าเป่าปี่ ให้ไพรีนิทราดังอาสัญ
จึงจับท้าวเจ้าละมานผลาญชีวัน เป็นแม่นมั่นเหมือนครานี้ไม่มีใคร
โอ้เคราะห์กรรมซ้ำร้ายอายอดสู เป็นสุดรู้สุดฤทธิ์คิดไฉน
แล้วนึกแค้นแม้นปะพระอภัย จะชิงชัยแก้แค้นแทนบิดา

(พระอภัยมณีของสุนทร ภู่)

เนื้อที่ ๒

โอ้ว่าโฉมเฉลาเยาวลักษณ์ เสียดายศักดิ์วงศ์อสัญแดหวา
จะระคนปนศักดิ์จรกา อนิจจาพี่จะทำประการใด
จะคิดไฉนดีนะอกเอ๋ย จะได้เชยชมชิดพิสมัย
พระเร่งร้อนร่านทยานใจ ดังเพลิงกาฬผลาญไหม้ทั้งกายา
ฉุกใจได้คิดสิผิดแล้ว ดังดวงแก้วตกต้องแผ่นผา
ร้าวระกำช้ำจิตเจ็บอุรา ประหนึ่งว่าจะวายชีวี
แน่นอนถอนฤทัยใหลหลง ถึงองค์บุษบายาหยี
ลืมสามสุดานารี ภูมีเศร้าสร้อยโศกาลัย

บทร้องเพลงวิลันดาโอด ๒ ชั้น

เนื้อที่ ๓

สาวน้อยจงจำคำข้าสอน แม้บังอรหวังชายหมายเป็นคู่
เมื่อแรกพบเขาจ้องอย่ามองดู ต้องล่อชู้ด้วยทีตระหนี่ตัว
หญิงคนใดได้ง่ายชายเขาค่อน ว่ารีบร้อนหมดกระดากอยากมีผัว
ยิ่งทำอายหดหู่ดูทีกลัว เหมือนยิ่งยั่วเย้าชายให้หมายมอง
อย่าอิดเอื้อนเชือนช้ามารยานาน เขารำคาญกลับใจไม่ใฝ่ต้อง
เมื่อควรยอมยอมเทียวลูกถูกทำนอง ได้แล้วต้องผูกไว้ไม่ละเลย
เสร็จวิวาห์สารพัดมัดแน่นแล้ว ผัวไม่แคล้วมือเรานะเจ้าเอ๋ย
ขู่กำราบปราบผัวหัวไม่เงย ใครจะเย้ยช่างเขาเราพอใจ

(จากบทละคอนชวนหัวสลับลำเรื่องหนามยอกเอาหนามบ่ง พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว)

(ส)

เพลงสารถี ๓ ชั้น

เพลงสารถีอัตรา ๒ ชั้น เป็นเพลงไทยสมัยโบราณสมัยอยุธยา ใช้เป็นเพลงสำหรับบรรเลงรวมอยู่ในเพลงเรื่องประเภทเพลงช้า เรียกว่าเรื่องสารถี ภายหลังได้นำมาใช้เป็นเพลงร้องประกอบการแสดงโขนละคอน เรียกชื่อเต็มว่า “เพลงสารถีชักรถ” แต่เราชอบเรียกชื่อกันสั้น ๆ ไม่ว่าจะเป็นชื่อบุคคลหรือชื่อเพลง จึงเรียกกันว่า เพลงสารถี

พูดถึงชื่อที่เรียกว่า “สารถีชักรถ” นี้ มีชื่อพ้องในศิลปะที่เกี่ยวข้องกันถึง ๓ ประเภท คือ กลอนกลบทก็มีชื่อว่า “สารถีชักรถ” ท่ารำอันเป็นแบบแผนของนาฏศิลปก็มีชื่อว่า “สารถีชักรถ” และเพลงดนตรีที่กล่าวนี้ ก็มีชื่อว่า “สารถีชักรถ” ไม่ทราบว่าชื่อของศิลปประเภทใดจะเกิดก่อน แล้วศิลปะประเภทอื่นจึงตั้งชื่อตามอย่าง หรือว่าต่างฝ่ายต่างตั้งชื่อ แต่มาพ้องกันเองก็ไม่ทราบ

กลอนกลบทที่ชื่อสารถีชักรถนั้น คำต้นวรรค ๒ พยางค์ กับท้ายวรรคซ้ำกันทุก ๆ วรรค ดังกลอนเพลงยาวที่ว่า

สงสารกายหมายมิตรคิดสงสาร
ประมาณมิตรผิดเพราะเชื่อเหลือประมาณ
เสียดายการที่คิดเปล่าเศร้าเสียดาย
สุจริตคิดว่าตรงคงสุจริต
ไม่หมายจิตเลยว่าใจจะไม่หมาย
กลับกลายเกลื่อนเงื่อนงามความกลับกลาย
สัญญาไว้ไยไม่อายคำสัญญา ฯ

สำหรับชื่อของกลอนกลบทกลอักษรนั้น นอกจากสารถีชักรถแล้ว ยังมีชื่อเหมือนชื่อเพลงอีกหลายชื่อ เช่น สร้อยสน ครอบจักรวาล ถอยหลังเข้าคลอง สิงห์โตเล่นหาง สะบัดสะบิ้ง ช้างประสานงา กบเต้น และกินนรรำ เป็นต้น

ส่วนท่ารำที่เรียกว่าสารถีชักรถนั้น ก็เป็นท่าที่เลียนจากท่าของนายสารถีที่ขับรถศึกในการแสดงโขนละคอน

แต่เพลงสารถีชักรถ ๒ ชั้นนี้ มีทำนองเรียบ ๆ พื้น ๆ ไพเราะอย่างเย็น ๆ มี ๓ ท่อน ท่อนต้นกับท่อน ๒ มีลักษณะเลียนลีลากัน แต่ท่อน ๓ มีประโยคต้นซ้ำ ๒ ครั้ง ตอนหลังจึงดำเนินตามทำนองของท่อน ๒

ถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ราว ๆ ปลายรัชกาลที่ ๓ พระประดิษฐ์ไพเราะ (มี ดุริยางกูร หรือครูมีแขก) จึงนำเพลงสารถี (สารถีชักรถ) มาแต่งขยายขึ้นเป็นอัตรา ๓ ชั้น ทั้งทำนองรับและทำนองดนตรี ใช้เป็นเพลงร้องส่งประกอบการขับเสภา และร้องส่งดนตรีโดยทั่วไป ภายหลังเมื่อนิยมการบรรเลงเดี่ยวอวดฝีมือกันขึ้น ก็ได้มีผู้นำเอาเพลงสารถี ๓ ชั้นนี้มาประดิษฐ์ทำนองให้ดนตรีต่าง ๆ เช่น ปี่ใน ระนาดเอก ฆ้องวงใหญ่ ระนาดทุ้ม และซอต่าง ๆ บรรเลงเดี่ยว เพลงสารถีจึงกลายเป็นเพลงสำหรับเดี่ยวขึ้นมาอีกเพลงหนึ่ง และต่อมามีผู้ตัดลงมาเป็นชั้นเดียว รวมเป็นเถา

บทร้องเพลงสารถี เถา

๓ ชั้น	*ท่อน ๑*	น้อยหรือวาจาช่างน่ารัก	เสนาะนักน้ำคำร่ำเสียดสี
	ท่อน ๒	ปิ้มจะกลืนชื่นใจในวาที	เสียดายแต่ยังไม่มีคู่ภิรมย์
	ท่อน ๓	แม้นชายใดได้อยู่เป็นคู่ครอง	จะแนบน้องเชยชิดสนิทสนม
		พี่จะอยู่สู้รักไม่แรมชม	มิใช่ลมลวงน้องอย่าหมองใจ
๒ ชั้น	*ท่อน ๑*	อย่าว่าแต่เจ้ายากอยู่สิบห้า	ถึงห้าชั่งพี่ก็หามาช่วยได้
	ท่อน ๒	บุญหลังได้สร้างมาปางใด	บังเอิญให้จำเพาะพบประสบนาง
	ท่อน ๓	ว่าพลางอิงแอบแนบชิด	ปลื้มจิตอย่าสะเทินเมินหมาง
ชั้นเดียว	*ท่อน ๑*	แก้ห่อเงินมอบแล้วปลอบพลาง	อย่าระคางเคืองใจได้เอ็นดู
	ท่อน ๒	ครานั้นนางแก้วกิริยา	เมินหน้าซ่อนซบหลบอยู่
	ท่อน ๓	ปัดป้องมิให้ต้องเข้าชมชู	รู้แล้วว่ารักว่าปรานี ฯ

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนที่ ๑๗ ขุนแผนขึ้นเรือนขุนช้าง ได้นางแก้วกิริยา)

เพลงสี่บท เถา

เพลงสี่บทอัตรา ๒ ชั้น เป็นเพลงเก่าสมัยกรุงศรีอยุธยา สมัยโบราณเรียกชื่อว่า "เพลงอังคารสี่บท" เป็นเพลงมโหรีที่จัดอยู่ในเพลงเกร็ดนอกเรื่อง มี ๑๙ เพลงด้วยกัน คือ เพลงศรีประเสริฐ ระส่ำระสาย คู่ระส่ำระสาย อังคารสี่บท นางตานีร้องไห้ ย่านเถร (หรือโยคี) ล่องเรือละคร มดน้อย ยิกินแปดบท เนื้อมโหรีโฉลก บ้าระบุ่นเทศ จันดิน นางบุหร่ง ญี่ปุ่น จำปาทองเทศ เนระคันโยค และ พระนครเขิน แต่บทเพลงยาวตำรามโหรีซึ่งเข้าใจว่า เจ้าพระยาพระคลัง (หน) แต่งในสมัยรัชกาลที่ ๑ แตกต่างกันเป็นอีกแบบหนึ่ง มีเพลง "แหวนรอบก้อย" เพิ่มเข้ามา แต่ขาดเพลงอื่น ๆ อีกหลายเพลง กลอนเพลงยาวนั้นว่าดังนี้

ศรีประเสริฐระส่ำระสาย	เรียงรายวงแหวนรอบก้อย
อังคารเนระคันโยคโยคีมดน้อย	นางตานีให้ละห้อยโศกา
พระนครเขินขันบรรเลง	ร้อยสามสิบเจ็ดเพลงพึงศึกษา
มโหรีมีเรื่องบุราณมา	แต่กรุงศรีอยุธยาใหญ่เอย

การเรียกชื่อย่อในสมัยโบราณรู้สึกว่าจะตัดคำท้ายออก อย่างเพลงอังคารสี่บท เมื่อนำมาแต่งเป็นกลอนเพลงยาว ก็เรียกเพียงว่า "อังคาร" แม้ในบทร้องมโหรีซึ่งเป็นบทที่แต่งในสมัยกรุงศรีอยุธยา ก็เรียกชื่อเพลงย่อแบบเดียวกัน ดังนี้

บทร้องเพลงอังคาร

เจ้าเอยเจ้าอังคาร	วารศรีสิทธิโชคเฮย
พี่ได้เจ้าทรามเชย	มาสมสู่เป็นคู่ครอง
ผีก็บนคนก็ใช้	จึงได้เจ้ามาร่วมห้อง
รักใครไม่เหมือนน้อง	เจ้านวลละอองของพี่เอย

แต่การเรียกชื่อย่อในสมัยหลัง ๆ ต่อมา นอกจากตัดคำท้ายเหมือนสมัยโบราณ เช่น เพลงสิงห์โตเล่นหาง เรียกว่า เพลงสิงห์โต เพลงจีนแสโศกา เรียกว่า เพลงจีนแส แล้วยังนิยามตัดคำหน้าออกอีกแบบหนึ่ง เช่นยิกินแปดบท ก็เรียกว่าแปดบท อังคารสี่บท ก็เรียกแต่เพียงว่าสี่บท และเรียกกันสืบมาจนปัจจุบันนี้ ก็เป็นทำนอง

เดียวกับคำว่า "รับประทาน" ที่พูดกันอยู่ในสมัยนี้ บางคนก็พูดว่า "รับ" บางคนก็พูดว่า "ทาน"

ถึงสมัยที่มีประเพณีร้องเพลงแทรกในการขับเสภา เพลงสี่บทก็เข้าอยู่เป็นเพลงในอันดับที่ ๓ (ไม่นับเพลงโหมโรง) ของเพลงที่ร้องส่ง ครั้นถึงปลายสมัยรัชกาลที่ ๓ ซึ่งนิยมขยายเพลงต่าง ๆ ขึ้นเป็น ๓ ชั้น พระประดิษฐ์ไพเราะ (มี ดุริยางกูร หรือครูมีแขก) ได้แต่งขยายขึ้นเป็น ๓ ชั้น ในยุคเดียวกับเพลงเสภาอื่นๆ ต่อมาไม่ทราบว่าท่านผู้ใดเป็นผู้แต่งตัดเป็นชั้นเดียว จนครบเป็นเพลงเถา

การดำเนินทำนองของเพลงสี่บท ๓ ชั้นนี้ โดยเฉพาะในท่อน ๒ ของเดิมก็ได้เปลี่ยนทำนองลูกล้อไว้แล้วทั้ง ๔ เที่ยว (เที่ยวแรก ๒ เที่ยว เที่ยวหลัง ๒ เที่ยว) แต่ส่วนทำนองในท่อน ๑ มิได้เปลี่ยนแปลงอย่างใด ต่อมาจึงมีผู้คิดแต่งทำนองเปลี่ยนสำหรับบรรเลงเที่ยวหลังขึ้น แต่ก็ได้แต่งกันหลายแบบ ซึ่งโดยมากก็คงคล้ายคลึงกัน และในเวลาต่อมาก็มีการทำขึ้นเป็นเถาด้วย

บทร้องเพลงสี่บท เถา

เนื้อที่ ๑

เห็นดอกปะหนันสำคัญคิด　　เหมือนวันพี่ลิขิตด้วยนขา
เห็นมาลัยไหลลอยในคงคา　　เหมือนพี่ลอยมาลาให้เทวี
เล็บนางเหมือนอย่างเล็บน้อง　　พี่ประคองเนื้อนวลเจ้าข่วนพี่
เห็นโศกสาขาริมวารี　　เหมือนทรงโศกโศกีระกำใข
บรรดาคณาไม้ทั้งนั้น　　หลายอย่างต่างพรรณล้วนปลูกใหม่
บ้างผลิดอกออกผลทุกต้นไป　　ภูวนัยเที่ยวชมเล่นสำราญ
แล้วหยุดนั่งเนินผาศิลาใหญ่　　ภายใต้ร่มพยอมหอมหวาน
พระพายพัดพาสุมามาลย์　　กลิ่นฟุ้งจรุงลานฤทัย ฯ

(อิเหนา พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒ ตอนสังคามาระตานำอิเหนาเที่ยวเดินชมบริเวณรอบ ๆ ถ้ำในกลางป่าลึกนอกกรุงดาหาเป็นที่ซึ่งอิเหนาพานางบุษบามาซ่อนไว้ ในที่สุดก็ได้หยุดพักเหนื่อย ณ ที่แห่งหนึ่งซึ่งได้จัดไว้เป็นที่ประทับร้อน ขณะที่หยุดพักอยู่เพียงชั่วครู่นั้น อิเหนาได้เห็นไม้ใหญ่ยืนต้นร่มครึ้มแผ่กิ่งก้านสาขาปกคลุมไปทั่ว

บริเวณ ก็อดที่จะเปรียบเทียบไม่ได้ถึงเหตุการณ์ที่ได้ผ่านมาแล้วเมื่อคราวไปเที่ยวที่วิลิศมาหราคีรี)

เนื้อที่ ๒ (หน้าทับปรบไก่)

๓ ชั้น *ท่อน ๑* พระพลางพิศพรรณรุกขชาติ งอกงามเดียรดาษบนเนินผา
ท่อน ๒ ไม้ผลผลห้อยย้อยระย้า สกุณาจิกกินแล้วบินพลาง
ท่อน ๓ ลางต้นเอนชายปลายสะบัด ดังไม้ดัดปลูกไว้ในกระถาง
กอรวกร่มเรียงเคียงทาง พยอมยางสูงเยี่ยมเทียมคีรี
งามชะง่อนเงื้อมผาศิลาลาย เหลืองแดงดังระบายหลายสี
โตรกตรอกซอกทางชลธี วารีซาบซึมอยู่อัตรา
ที่ทางหว่างเชิงกุหนุงนั้น ร่มรื่นพื้นพันธุ์พฤกษา
ภายใต้เตียนสะอาดลาดศิลา เสด็จโดยมรรคาคลาไคล
พระพายชายพัดมาอ่อนอ่อน เข้าหยุดประทับร้อนอาศัย
นั่งเล่นที่ศาลาลัย แทบใกล้อาศรมพระมุนี ฯ

(อิเหนา พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒ ตอนเมื่อท้าวดาหาทำพิธีแก้บนที่วิลิศมาหราคีรีเสร็จสิ้นแล้ว ก็มีการละเล่นเป็นที่สนุกสนาน เริ่มด้วยสุหรานากงร้องขึ้นก่อน แล้วอิเหนาร้องและรำกริช เสร็จแล้วระตูจรกาก็ร้องและรำกริชบ้าง ท้าวดาหาได้ประทับฟังอยู่ตลอดเวลา ก็ทรงเห็นว่าเรื่องจะไปกันใหญ่ จึงรับสั่งให้เลิกการฉลองเสียแต่บัดนั้น แล้วก็เสด็จกลับ ส่วนอิเหนาก็พาบริวารร่วมใจออกเที่ยวตามสถานที่ต่าง ๆ ทั่วบริเวณนั้นต่อไป ซึ่งมาเป็นบทร้องของเพลงสี่บทแสดงให้เห็นถึงทิวทัศน์ของภูมิประเทศแห่งนั้น)

เนื้อที่ ๓ (เฉพาะ ๓ ชั้น)

เดินทางมาในกลางพนาเวศ ภูวเรศรัญจวนครวญหา
ให้คนึงถึงแก้วกัลยา พระราชาทุกข์นักหนักทรวง
เหลือบดูหมู่บุหรงในดงดอน ไม่ร้องร่อนจับเจ่าเหงาง่วง
อันมิ่งไม้ที่ออกดอกดวง ก็โรยร่วงเหี่ยวแห้งไม่แบ่งบาน ฯ

(อิเหนา พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒ ตอนอิเหนาเดินทางออกจากถ้ำกลางป่าลึก เข้าไปแก้สงสัยในเมืองดาหา)

เพลงสุดสงวน เถา

ตามทฤษฎีและประเพณีนิยมที่ปฏิบัติกันมาในวงการดนตรีนั้น บรรดาเพลงในอัตรา ๓ ชั้น ทั้งปวงจะต้องแต่งขยายขึ้นจากเพลงอัตรา ๒ ชั้น โดยวิธีที่อธิบายไว้แล้วในตอนต้นของการอธิบายเพลงราตรีประดับดาวในสมัยโบราณนั้น การบรรเลงเพลงที่แต่งขึ้นอย่างนี้ก็บรรเลงแต่ในอัตรา ๓ ชั้นเท่านั้น หาได้บรรเลงเป็นเถาอย่างในสมัยหลัง ๆ นี้ไม่ และท่านผู้แต่งเป็นอัตรา ๓ ชั้น บางท่านก็มักจะเปลี่ยนชื่อเพลงเสียด้วย จึงเป็นการยากแก่ผู้ฟังที่จะทราบว่าเพลงนั้นแต่งขยายมาจากเพลงใด ซึ่งวิธีการเช่นนี้เป็นการอวดภูมิกันในทางแต่งและในทางฟัง และถ้าผู้ฟังเป็นนักดนตรีคู่แข่งขันมีภูมิรู้และสติปัญญาว่องไว ก็จะสามารถตรวจสอบทราบว่าเป็นเพลงอะไร แล้วก็แต่งเพลงขึ้นบ้างให้เป็นคู่ที่จะประกวดประชันได้ถูกต้อง กรณีเช่นนี้เป็นเหตุให้ผู้แต่งมักจะหาเพลงอัตรา ๒ ชั้น ที่จะมาเป็นมูลฐานการแต่งให้ลึกซึ้งลงไป หรือบางทีแม้เพลงที่นำมาแต่งจะไม่สู้ลึกซึ้งนัก ก็เปลี่ยนแปลงเสียงตกเสียบ้างในบางจังหวะเพื่อให้ผู้ตรวจสอบงวยงงสงสัยก็มี

เพลงอัตรา ๓ ชั้นต่าง ๆ ที่ได้แต่งไว้แต่ในสมัยโบราณที่ตกมาถึงสมัยหลัง ๆ ท่านผู้รู้ทางดนตรีต่างก็ได้ตรวจสอบหาที่มาของเพลงนั้นทั่วทุกเพลง เพื่อเป็นเครื่องประดับความรู้ของตนเองบ้าง และเพื่อได้ใช้บรรเลงเป็นเพลงเถาบ้าง แต่ก็มีเพลง ๓ ชั้น ของเก่าอยู่อีกหลายเพลงที่ครูบาอาจารย์ทางดนตรีค้นหาเพลงอัตรา ๒ ชั้น ที่เป็นสมุฏฐานไม่พบ เพลงสุดสงวน ๓ ชั้นนี้ก็เป็นเพลงหนึ่งที่ไม่ทราบกันว่าท่านผู้ใดแต่งและแต่งจากเพลงอะไร นอกจากเมื่อพิจารณาสำนวนทำนองแล้ว ก็เห็นว่าคงจะแต่งในสมัยปลายรัชกาลที่ ๔ นี้เอง

เพลงสุดสงวน ๓ ชั้นนี้ เป็นเพลงสำเนียงมอญที่มีความยาว ๖ จังหวะ (หน้าทับ) ซึ่งเป็นเพลงขนาดที่อัตรา ๒ ชั้น มีไม่สู้มากนัก นายมนตรี ตราโมท มีความเข้าใจอยู่ ๓ ประการ ประการแรกเพลงสุดสงวน ๒ ชั้นของเก่ามีอยู่จริง แต่ได้สูญเสียก่อนที่นักดนตรีชั้นหลังตรวจค้น อีกประการหนึ่งท่านผู้แต่งคงจะแต่งจากเพลงใดเพลงหนึ่ง แต่ได้ดัดแปลงเพิ่มเติมหรือตัดทอนเนื้อทำนองเดิมเสียบ้าง จึงยากแก่การที่จะพิจารณาค้นหาเพลงที่เป็นมูลเดิมให้ถูกต้องได้ ประการสุดท้ายท่านผู้แต่ง อาจแต่งขึ้น

เป็นอัตรา ๓ ชั้น โดยอัตโนมัติ ไม่อาศัยเพลง ๒ ชั้นใด ๆ ทั้งสิ้น ในสมัยต้นรัชกาลที่ ๖ นั้น การนิยมบรรเลงเพลงเถายังไม่มี นอกจากเพลงที่โบราณได้แต่งไว้แล้ว เช่น ทยอยใน เป็นต้น การบรรเลงโดยทั่วไปมักจะนิยมออกเพลงเล็ก ๆ สั้น ๆ เช่น เพลงภาษาต่าง ๆ ต่อท้ายเพลง ๓ ชั้น เป็นเพลงลูกบท นายกล้อย ณ บางช้าง คนเป่าปี่มีชื่อเสียงผู้หนึ่งของจังหวัดสมุทรสงคราม ได้ตัดทำนองดนตรีเพลงสุดสงวน ๓ ชั้นลงเป็นอัตรา ๒ ชั้น และประดิษฐ์ทำนองให้เป็นสำเนียงมอญซ่อนเงื่อนงำ สำหรับใช้บรรเลงเป็นเพลงลูกบทของเพลงสุดสงวน ก็ได้รับความนิยมในวงการดนตรีเป็นอย่างดี นายมนตรี ตราโมท ได้เพลงสุดสงวน ๒ ชั้นนี้มาจากนายกล้ำ ณ บางช้าง ซึ่งเป็นน้องชายของนายกล้อยผู้แต่งและใช้เป็นเพลงลูกบทตามความประสงค์เดิมของผู้แต่ง

ต่อมาวงการดนตรีได้นิยมบรรเลงและขับร้องเพลงเถากันมากขึ้น นายมนตรี ตราโมท จึงตัดและแต่งทำนองดนตรีเพลงสุดสงวน ๒ ชั้น จากทางของนายกล้อย ณ บางช้าง ลงเป็นอัตราชั้นเดียว พร้อมกันแต่งทำนองร้อง ๒ ชั้นและชั้นเดียวขึ้นใหม่ โดยใช้บทร้องจากเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ต่อจากบทที่ร้องในอัตรา ๓ ชั้นของเก่า เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๕ เพื่อใช้ขับร้องและบรรเลงเป็นเพลงเถาได้ครบบริบูรณ์

บทร้องเพลงสุดสงวน เถา

น้องเอ๋ยเพราะน้อยหรือถ้อยคำ	ช่างหวานฉ่ำจริงแล้วเจ้าแก้วเอ๋ย
แม่เนื้อหอมพร้อมชื่นดังอบเชย	เงยหน้ามาจะว่าไม่อำพราง
ได้ชมชิดเข้าสนิทอย่างนี้แล้ว	ขอเชิญแก้วกิริยาเมตตาบ้าง
พี่จะมอบรักไว้ที่ในนาง	อย่าระคางข้องแค้นระคายเคือง
ถ้าพี่ลวงน้องให้หมองสัตย์	จงวิบัติเกิดเข็ญให้เป็นเนื่อง
สารพัดวิชาสง่าเปลือง	แม่เนื้อเหลืองดังทองมาทาบทับ
ว่าพลางทางเปลื้องเครื่องคาด	แขวนพาดฉากลงประจงจับ
อุ้มนางวางตักสะพักรับ	ทอดทับระทวยลงดังท่อนทอง ฯ

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนที่ ๑๗ ขุนแผนขึ้นเรือนขุนช้าง ได้นางแก้วกิริยา)

เนื้อที่ ๒ (เฉพาะ ๓ ชั้น)

ครานั้นพระไวยวิลัยโฉม　　หลงประโลมสร้อยฟ้ามารศรี
เสน่ห์อาบซาบสิ้นทั้งอินทรีย์　　ไม่พอใจไยดีศรีมาลา
ที่เคยชมกลับชังนั่งข้อนขอด　　ที่เคยกอดกลับไล่ไปพ้นหน้า
ชมจนช้ำแล้วกลับซ้ำไม่นำพา　　เหมือนผกาโรยร่วงไม่ห่วงเอย

(บทร้องแทรกเรื่องปล่อยแก่ พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๖)

เพลงสุรินทราหู ๓ ชั้น

เพลงสุรินทราหูอัตรา ๒ ชั้น เป็นเพลงเก่าที่มีลีลาไพเราะเย็น ๆ หู เพลงหนึ่งในสมัยกรุงศรีอยุธยา ใช้บรรเลงรวมอยู่ในเพลงมโหรี ต่อมา สมัยกรุงรัตนโกสินทร์จึงนำมาใช้ในการบรรเลงปี่พาทย์ และเรียบเรียงเป็นเพลงเรื่อง เรียกว่า “เรื่องสุรินทราหู” มีเพลงสุรินทราหูและเพลงจันทราหู เป็นเพลงช้า แล้วออก ๒ ไม้ เพลงกระต่ายชมเดือนและแม่วอนลูก เพลงลูกวอนแม่ เป็นเพลงเร็ว

มาถึงสมัยราว ๆ ปลายรัชกาลที่ ๓ หรือต้นรัชกาลที่ ๔ จึงมีผู้นำเพลงสุรินทราหู ๒ ชั้นนั้นมาแต่งทำนองดนตรีขึ้นเป็นอัตรา ๓ ชั้นสำหรับบรรเลงรับร้อง ส่วนในทางร้อง ท่านนักปราชญ์ในทางคีตศิลปก็ได้แต่งทำนองขึ้นประกอบในรุ่นราวคราวเดียวกัน ซึ่งนับว่าเป็นเพลงร้องที่ไพเราะน่าฟังอย่างยิ่งเพลงหนึ่ง แต่ทั้งผู้แต่งทำนองดนตรีและผู้แต่งทำนองร้อง ไม่ทราบว่าท่านผู้ใด

อันวิธีการแต่งทำนองร้องที่จะให้ไพเราะเพราะพริ้งนั้น จะต้องแต่งให้บทร้องกับทำนองเพลงกลมกลืนกันอย่างสนิทสนม โดยดัดแปลงแก้ไขทำนองเพลงให้เข้ากับบทร้องหรือแก้ไขบทร้องให้เข้ากับทำนองอย่างใดอย่างหนึ่ง แล้วแต่จะเห็นว่าจะเกิดความไพเราะเหมาะสม เพราะฉะนั้น จะเห็นได้ว่า บทร้องเพลงต่าง ๆ มักจะมีถ้อยคำผิดแผกแตกต่างไปจากต้นฉบับของเรื่องนั้น ๆ โดยเฉพาะบทร้องเพลงสุรินทราหู ท่านผู้แต่งทำนองร้อง ได้แก้ไขดัดแปลงบทร้องออกไปจากบทเดิมอย่างมากมาย ซึ่งบทเดิมเป็นบทเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนตอนนางศรีมาลารำพันถึงพลายงามอันเป็นลักษณะ

กลอนสุภาพ แต่ท่านผู้แต่งทำนองร้องได้แก้ไขดัดแปลงให้เข้ากับทำนองร้องจนบทร้องกลายเป็นกลอนบ้าง กาพย์บ้างระคนกัน แต่อย่างไรก็ตาม บทกับทำนองร้องเพลงสุรินทราหูนี้ ไพเราะสนิทสนมกลมกลืนกันเป็นอย่างดียิ่ง ไม่มีบทกลอนใดจะนำมาร้องเพลงนี้ได้ไพเราะเท่า ทั้งการดัดแปลงแก้ไขบทร้องก็เป็นไปอย่างแนบเนียน ดังจะนำมาเปรียบเทียบให้เห็นดังต่อไปนี้

บทเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนที่ ๒๘ พลายงามได้นางศรีมาลา

อกน้องยากนักด้วยเป็นหญิง ต้องซ่อนรักหนักนิ่งอยู่กับที่
แม้นเป็นชายพ่อพลายเป็นสตรี ค่ำวันนี้เป็นตายจะหมายไป

บทร้องเพลงสุรินทราหู

น้องเป็นหญิงยากจริงจริงจะให้เห็น พ่อก็เป็นชายเลิศประเสริฐศรี
ถ้าตัวของน้องนี้เป็นผู้ชาย ตัวของพ่อพลายถ้าพ่อเป็นสตรี
ค่ำค่ำวันนี้ จะไปแนบให้หนำใจ

(แต่ถ้าบรรเลงเป็นเถา เนื้อร้องสองชั้นและชั้นเดียวจะเป็นดังนี้ คือ)

สองชั้น

ท่อน ๑ นี่จนจิตที่จะคิดให้ขัดขวาง

ท่อน ๒ จะไปวางหน้าลงที่ตรงไหน

ท่อน ๓ โอ้หน่ายแหนงหรือว่าแกล้งไม่อาลัย หงส์ทองของน้อง จะไกลเสียแล้วกระมัง

(ของเก่า)

ชั้นเดียว

ท่อน ๑ แม้นพ่อพลายรักแท้ไม่แปรจิต

ท่อน ๒ คงจะคิดเช่นน้องคิดสักนิดบ้าง

ท่อน ๓ อันความรักหนักอกอยู่มิรู้วาง พ่อพลายเอ๋ยขออย่าห่าง ไปเสียเลยเอย

(จันทนา พิจิตรคุรุการ แต่ง)

เพลงสาวสอดแหวน ๓ ชั้น

เพลง ๒ ชั้นในเรื่องนางหงส์มีอยู่หลายเพลงด้วยกัน ซึ่งท่านโบราณาจารย์ได้เลือกทำนองแต่ละเพลงมาแต่งขึ้นเป็นอัตรา ๓ ชั้น โดยใช้ชื่อเพลงตามเดิมบ้าง เปลี่ยนชื่อเสียบ้างแล้วแต่ทัศนะของท่านผู้แต่ง

อันการแต่งเพลงไทยในเรื่องนางหงส์ ๒ ชั้นขึ้นเป็น ๓ ชั้นนี้ แม้ในการบรรเลงเป็นเรื่องนางหงส์นั้นเอง ก็ยังมีผู้คิดแต่งขยายขึ้นเป็น ๓ ชั้น แต่ดำเนินทำนองแตกต่างไปกับที่ได้แยกออกมาเป็นเพลง ๆ การบรรเลงเป็นเรื่องนางหงส์นั้น ถึงแม้จะแต่งขึ้นเป็นอัตรา ๓ ชั้นก็คงใช้ทำนองพื้น ๆ เรียบ ๆ ไม่มีกลเม็ดเด็ดพรายลูกล้อลูกเล่นอย่างใด ๆ แต่ส่วนที่ท่านโบราณาจารย์ได้เลือกแยกออกมาแต่งเป็นเพลง ๆ สำหรับใช้บรรเลงและร้องรับนั้น ท่านผู้แต่งจะต้องประดิษฐ์ทำนองให้พลิกแพลงออกไปให้ฟังไพเราะด้วยเม็ดพรายต่าง ๆ

โดยเฉพาะเพลงสาวสอดแหวน ซึ่งเป็นเพลงอันดับที่ ๒ ในเรื่องนางหงส์นี้ ในสมัยโบราณ ก็เคยมีนักร้องแต่งขึ้นเป็น ๓ ชั้นแล้วนำมาร้องส่งให้ดนตรีรับเหมือนกัน แต่ผู้บรรเลงดนตรีก็ใช้ทำนองพื้น ๆ เรียบ ๆ ที่ใช้บรรเลงอยู่ในเรื่องนางหงส์นั้นเองมาบรรเลงรับร้อง ซึ่งนับว่าผิดลักษณะอยู่บ้าง ต่อมาประมาณ พ.ศ. ๒๔๘๐ หลวงประดิษฐ์ไพเราะ (ศร ศิลปบรรเลง) จึงได้แต่งทำนองสาวสอดแหวนในอัตรา ๓ ชั้นขึ้นใหม่ให้มีลีลาแตกต่างจากที่ใช้บรรเลงในเรื่องนางหงส์ โดยสอดแทรกเม็ดพรายให้มีทั้งเก็บ ทั้งกรอ ลูกล้อและลูกขัดสำหรับใช้บรรเลงและรับร้อง ให้ถูกลักษณะและเข้าชุดกันกับเพลงที่ท่านผู้อื่น ได้แต่งมาแล้วจากเพลงในเรื่องนางหงส์ด้วยกัน รวมความแล้วสาวสอดแหวน ๓ ชั้นทางนี้ ก็เป็นเพลงที่มีความไพเราะน่าฟังเพลงหนึ่ง

ส่วนบทร้องนั้นแต่เดิมเคยใช้บทในเรื่องขุนช้างขุนแผน ที่เริ่มต้นว่า

"ว่าพลางทางถอดแหวนเพชร ประคองเช็ดน้ำตาอย่าร้องไห้
ชมแหวนแทนพลางสว่างใจ แล้วสอดใส่นิ้วน้อยให้นางดู ฯ"

นายมนตรี ตราโมท เห็นว่าบทร้องบทนี้เป็นที่ใช้ร้องประจำอยู่กับเพลงแสนสุดสวาทแล้ว จึงได้แต่งขึ้นใหม่ให้มีใจความแสดงอารมณ์ตอนหนึ่งของนางศกุนตลา ในเรื่องศกุนตลาและมีบทสอดคล้องกับชื่อเพลงด้วย

บทร้องเพลงสาวสอดแหวน ๓ ชั้น

กัลยาหยิบแหวนที่แทนรัก ซึ่งทรงศักดิ์ประทานไว้เมื่อไปห่าง
แล้วสอดใส่นิ้วน้อยของนวลนาง ชมพลางทางคนึงถึงภูวไนย
วิเชียรงามน้ำวิไลไร้ราคี คนึงน้ำมาลินีนทีใส
อันเรือนทองรองรับจับฤทัย ดังทรงชัยรับรองครองไมตรี

(นายมนตรี ตราโมท แต่ง)

เพลงโสมส่องแสง

เพลงโสมส่องแสงเป็นเพลงที่แต่งขึ้นจากเพลงลาวดวงเดือน และตั้งชื่อขึ้นใหม่โดยเลียนความหมายของชื่อเพลงอันเป็นมูลเดิม มีรายละเอียดดังนี้

ในสมัยปลายรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นสมัยที่ดนตรีไทย โดยเฉพาะปี่พาทย์ได้รับความนิยมอย่างแพร่หลาย ตามบ้านท่านผู้มีบรรดาศักดิ์และวัดวาอารามต่างก็มีปี่พาทย์เป็นประจำกันมากมาย เจ้านายหลายพระองค์ก็ได้มีวงปี่พาทย์ประจำวัง มีครูบาอาจารย์ไว้ฝึกสอนปรับปรุง คิดประกวดประชันกันอย่างเอาจริงเอาจัง เช่น สมเด็จ ฯ เจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุ์วงศ์วรเดช ก็มีวง “วังบูรพา” สมเด็จ ฯ เจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต ก็มีวง “วังบางขุนพรหม” พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งขณะนั้นยังดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชสยามมกุฎราชกุมาร ก็มีวงปี่พาทย์เรียกกันว่า “วงสมเด็จพระบรม” และพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นพิชัยมหินทโรดม ก็มีวงปี่พาทย์วงหนึ่งเรียกกันว่า “วงพระองค์เพ็ญ” แต่ละวงล้วนมีนักดนตรีที่มีฝีไม้ลายมือทัดเทียมกัน กรมหมื่นพิชัยมหินทโรดมนั้น นอกจากจะทรงสนพระทัยในวงปี่พาทย์ของพระองค์เยี่ยงท่านเจ้าของวงอื่น ๆ แล้ว ยังทรงเป็นนักแต่งเพลงชั้นดีด้วยพระองค์หนึ่ง กรมหมื่นพิชัย ฯ โปรดทำนองและลีลาร้องสักวาเพลงลาวดำเนินทรายของเก่าเป็นอันมาก เมื่อคราวที่เสด็จตรวจราชการ (ดูเหมือนจะเป็นทางภาคอีสาน) ซึ่งใช้เกวียนเป็นพาหนะ ระหว่างที่ประทับแรมอยู่กลางทาง จึงทรงแต่งเพลงให้มีทำนองเป็นสำเนียงลาวขึ้นเพลงหนึ่ง โดยมีลีลาแบบเพลงลาวดำเนินทรายเพื่อเป็นคู่กัน ประทาน

ชื่อว่า "เพลงลาวดำเนินเกวียน" เพื่อเป็นอนุสรณ์ในการเสด็จนั้น และใช้หน้าทับลาวตีประกอบ

นอกจากจะทรงแต่งทำนองเพลงขึ้นแล้ว ก็ยังทรงพระนิพนธ์บทร้องขึ้นประจำกับเพลงนี้ด้วย บทที่ทรงพระนิพนธ์นั้นว่าดังนี้

เที่ยวต้น

โอ้ละหนอ	ดวงเดือนเอย
ข้อยมาเว้า	รักเจ้าสาวคำดวง
โอ้ดึกแล้วหนอ	ข้อยขอลาล่วง
อกพี่เป็นห่วง	รักเจ้าดวงเดือนเอย
ขอลาแล้ว	เจ้าแก้วโกสุมภ์
ข้อยนี้รักเจ้าหนอ	ขวัญตาเรียม
จะหาไหนมาเทียม	เจ้าดวงเดือนเอย
หอมกลิ่นเกสร	เกสรดอกไม้
หอมกลิ่นคล้าย	คล้ายเจ้าสูเรียมเอย
หอมกลิ่นกรุ่นครัน	หอมนั้นยังบ่เลย
เนื้อหอมทรามเชย	เราละหนอ

เที่ยวกลับ

โอละหนอ	นวลตาเอย
ข้อยนี้รัก	แสนรักดังดวงใจ
โอ้เป็นกรรม	ต้องจำจากไกล
อกพี่อาลัย	เจ้าดวงเดือนเอย
เห็นเดือนแรม	เริศร้างเวหา
ข้อยเบิ่งดูฟ้า (ละหนอ)	เห็นมืดมน
พี่จะทนทุกข์ทุกข์ทน	เจ้าดวงเดือนเอย
เสียงไก่ขันขาน	มันหวานเจื้อยแจ้ว
ช่างหวานสุดแล้ว	หวานแจ้วเจื้อยเอย
ถึงจะหวานเสนาะ	หวานไพเราะกระไรเลย
บ่เหมือนทรามเชย	เราละเหนอ

เมื่อนำออกมาร้องและบรรเลง ก็ได้รับความนิยมจากวงดนตรีอย่างแพร่หลายแต่เนื่องจากบทร้องนี้ขึ้นต้นว่า “โอ้ละหนอ ดวงเดือนเอย” และตอนที่จะจบท่อน ก็มักมีคำว่า “ดวงเดือน” ผู้ที่มิได้อยู่ใน “วงพระองค์เพ็ญ” เมื่อต่อหรือจดจำมาร้องและบรรเลงจึงเรียกชื่อเพลงนี้ว่า “เพลงลาวดวงเดือน” และก็ได้เรียกกันมาดังนี้จนฝังตัวสนิทแน่นกับทำนองเพลง ใคร ๆ ที่ได้ยินได้ฟังก็เรียกว่าลาวดวงเดือนกันทั้งนั้น แม้ท่านเจ้าของจะทรงตั้งชื่อไว้แล้วว่า “ลาวดำเนินเกวียน” ก็ไม่มีผู้ใดเรียกตาม จึงเป็นอันยุติได้ว่าเพลงนี้ชื่อ ลาวดวงเดือน เช่นเดียวกันกับเพลงเขมรไทรโยกที่เคยกล่าวมาแล้ว ซึ่งไม่มีใครเรียกว่าเขมรกล่อมลูกเลย

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๔ นายมนตรี ตราโมท ได้นำทำนองเพลงลาวดวงเดือน อันเป็นเพลงในอัตรา ๒ ชั้นนี้ขึ้นมาแต่งขยายขึ้นเป็นอัตรา ๓ ชั้น และตัดลงเป็นอัตราชั้นเดียวเพื่อบรรเลงรวมกับ ๒ ชั้นของกรมหมื่นพิชัย ฯ ได้ครบเป็นเพลงเถา โดยยึดสำเนียงลาวอันเป็นพื้นเดิมไว้ พร้อมกันนี้ก็ได้แต่งบทร้องขึ้นสำหรับร้องเป็นประจำกับทำนองเพลงทั้ง ๓ ชั้น ๒ ชั้นและชั้นเดียว แต่การแต่งของนายมนตรี ตราโมท ได้แก้ไขเฉพาะทำนองร้องเล็กน้อย คือ ของเดิมของกรมหมื่นพิชัย ฯ นั้น ทำนองเพลงท่อน ๓ ใน ๔ จังหวะต้น (หน้าทับสองไม้) ทั้งร้องและรับทรงกำหนดไว้ให้กลับซ้ำเป็น ๒ ครั้งแต่เมื่อนายมนตรี ตราโมท ได้แต่งทำนองร้องขึ้นเป็น ๓ ชั้น พิจารณาดูแล้วก็เห็นว่าถ้าจะให้ร้องทำนองตอนนั้นซ้ำเป็น ๒ ครั้งอย่างเดิม ก็ดูจะยืดยาดไป จึงตัดให้ร้องแต่เพียงครั้งเดียว แล้วดำเนินทำนองตอนท้ายติดต่อไปเลย เมื่ออัตรา ๓ ชั้นได้แก้ไขดังนั้นแล้วทำนองร้อง ๒ ชั้นและชั้นเดียว ก็ต้องให้เป็นไปตามแบบเดียวกัน จึงจะเข้าชุดเป็นเถากันได้ ส่วนทำนองดนตรีที่รับ คงซ้ำ ๒ ครั้ง ตามเดิมตลอดทั้งเถาแล้วก็ตั้งชื่อใหม่ว่า “เพลงโสมส่องแสง” โดยเลียนจากความหมายชื่อเพลงเดิมที่เรียกว่า “ลาวดวงเดือน” โดยใช้บทร้อง ดังต่อไปนี้

โอ้ว่าแสงโสมส่อง ผ่องทั่วนภากาศ
แจ่มในไพลาส สุกสะอาดลออตา
ผ่องแผ้วแพร้วรัศมี สาดรังสีสว่างหล้า
ใสสดหมดเมฆา อวดอาภาเมื่อคืนเพ็ญ
ทรงกลดโรจน์รุ่งพร้อย งามหยดย้อยลอยดวงเด่น
ช่างงามแท้แข (เอย) ยามเพ็ญ ส่องแสงเย็นยวนอารมณ์
แสงเจิดเฉิดฉวี ส่องแสงศรีสีชวนชม
บ่มีแสงใดสวยสม ใฝ่นิยมเยี่ยงรัชนี
กระนี้หนอกระต่ายน้อย จึงเฝ้าชะม้อยมุ่งศศี
กระต่ายชะแง้แข (เอย) บ่มี จิตไมตรีตอบเลยเอย
โอ้โอ๋ จันทราเอย
เชิญเมตตา กรุณากระต่ายน้อย
เสียแรงหวัง เฝ้าตั้งตาคอย
มิเอื้อมอาจสอย สอยมาชมเอย
อกข้อน สะท้อนจิตหา
เฝ้าแต่เบิ่งดูฟ้า (ละหนอ) เศร้าอารมณ์
ฟูมฟกอกตรม ระทมใจเอย
หนาวจับจิตหนาว ยิ่งหนาวราวไข้
หนาวที่ไม่ สมใจหมายเชย
น้ำค้างพร่างพรม ซ้ำลมรำเพย
หนาวใจไร้เชย ชมละเนอ
โอ้แขของข้อยเอย อย่าเพิ่งคล้อยเคลื่อนคลา
อย่าด่วนแฝงเมฆา อยู่ให้ข้าชมเอย
ถึงแม้ไม่สมใจหวัง ขอพอตั้งตาชม
ให้ชื่นอารมณ์ หายตรมอุราเอย
เบิ่งแสงโสมส่อง แสงผุดผ่องพอตา
ชูชื่นชีวา ของข้าคงเอย
เราละเนอ

ตามธรรมดาของการบรรเลงเพลงไทย เมื่อจะลงจบก็ต้องบรรเลงลูกหมด เรียกกันว่า "ออกลูกหมด" เพื่อเป็นที่หมายรู้ว่าจบเพลงนั้น และในโบราณก็มีลูกหมดอยู่แล้วหลายอย่าง โดยมีสำเนียงต่าง ๆ กัน เมื่อนายมนตรี ตราโมท แต่งเพลงนี้ขึ้นครบทั้งเถาแล้ว ก็ใคร่จะแต่งเสียให้สมบูรณ์ จึงได้แต่งลูกหมดขึ้นใหม่เป็นสำเนียงลาว สำหรับบรรเลงต่อท้ายเพลงโสมส่องแสงให้เข้าชุดกัน เรียกว่า "ลูกหมดลาว"

เพลงสร้อยมยุรา ๓ ชั้น (สร้อยเพลง)

เพลงสร้อยมยุรา ๓ ชั้นนี้ เป็นเพลงที่ได้แต่งขึ้นจากเพลงสร้อยเพลง ๒ ชั้นของเก่า เพลงสร้อยเพลง ๒ ชั้นเป็นเพลงสำหรับร้องในการแสดงโขนละคอนมาแต่โบราณ ซึ่งมีลีลาแสดงถึงอารมณ์โศกเศร้า เมื่อได้แต่งขึ้นเป็นอัตรา ๓ ชั้น ความหมายในอารมณ์โศกก็ยังมีอยู่ แต่ลดน้อยถอยลงไปบ้าง และตั้งชื่อขึ้นใหม่ว่า "เพลงสร้อยมยุรา"

วิธีดำเนินทำนองของเพลงสร้อยมยุราเป็นทางพื้นๆ เรียบๆ แต่มีสำนวนชั้นเชิงที่ไพเราะน่าฟัง แม้ตอนที่เป็น "เท่า" ก็ประดิษฐ์ทำนองซ่อนเงื่อนไม่ทำอย่างทำนอง "เท่า" เป็นเพลงเก่าที่ไม่ทราบว่าท่านผู้ใดเป็นผู้แต่ง พิจารณาตามสำนวนทำนอง น่าจะเป็น "ครูแตง (ปี่)" เป็นผู้แต่ง และแต่งในราวสมัยรัชกาลที่ ๔ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์นี่เอง

บทร้องเพลงสร้อยมยุรานี้ใช้กันอยู่หลายบท บางท่านก็ใช้บทจากเสภาขุนช้างขุนแผน บางท่านก็ใช้บทละคอนเรื่องอิเหนา บทคัดจากบทละคอนเรื่องเงาะป่า พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๕ ก็มี

บทร้องเพลงสร้อยมยุรา เถา

เจ้าปักเป็นมยุราลงรำร่อน ฝ่ายฟ้อนอยู่บนยอดภูเขาหลวง
แผ่หางกางปีกเป็นพุ่มพวง ชะนีหน่วงเหนี่ยวไม้ชะม้อยตา
ปักเป็นหิมพานต์ตระหง่านงาม อร่ามรูปพระสุเมรุภูผา
วินันตกหัศกันเป็นหลั่นมา การวิกอิสินธรยุคันธร
อากาศคงคาชลาสินธุ์ มุจลินห้าแถวแนวสลอน
ไกรลาสสะอาดเอี่ยมอรชร ฝูงกินนรคนธรรพ์วิทยา ฯ

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนที่ ๑๗ ขุนแผนขึ้นเรือนขุนช้างได้นางแก้วกิริยา ตอนพรรณนาถึงลายปักม่านในห้องนอนของขุนช้างและนางพิม)

บทร้องเพลงสร้อยมยุรา ๓ ชั้น

แม้แต่เดิมเริ่มรู้ความตระหนัก จะห้ามหักจิตไว้ให้หนักหนา
ไม่ชิงรักหักหาญดวงกานดา เพราะความแสนเสน่หาหักอาลัย

(บทละคอนเรื่องเงาะป่า พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๕)

เพลงสาลิกาชมเดือน เถา

ตามแบบแผนประเพณีในการแต่งเพลง ๓ ชั้นของไทย ซึ่งปฏิบัติกันมาแต่โบราณนั้น ย่อมแต่งขยายขึ้นจากเพลง ๒ ชั้นที่มีอยู่ก่อนแล้ว และการแต่งเพลงอัตรา ๒ ชั้น ให้เป็น ๓ ชั้นนั้น มีทั้งที่แต่งโดยตรงกับเนื้อเพลง ๒ ชั้นของเดิม และแก้ไขดัดแปลง ตัดทอน หรือเพิ่มเติมจากเนื้อเพลงเดิม โดยเฉพาะในทำนองดนตรี เพลงที่แต่งขยายขึ้นเป็นรุ่นแรก ก็คือ เพลงตระที่ใช้บรรเลงในชุดโหมโรงเย็น หรือโหมโรงการแสดงมหรสพต่าง ๆ ที่ใช้กันอยู่จนปัจจุบันนี้ ซึ่งเข้าใจว่าจะเพิ่งแต่งขึ้นใช้กันในสมัยอยุธยาตอนปลาย เพราะในตำราโบราณการบรรเลงเพลงโหมโรงก็ใช้ “เพลงตระสันนิบาต ๒ ชั้น” ส่วนในทางร้อง

เพลงที่ได้แต่งขึ้นเป็นอัตรา ๓ ชั้นรุ่นแรก ก็คือเพลงที่ใช้ร้องในการเล่นสักวา เนื่องจากต้องการให้ร้องได้ช้าและมีเอื้อนมาก ๆ ผู้บอกสักวาซึ่งต้องแต่งกลอนสด จะได้มีเวลาคิดแต่งกลอนได้เพราะ ๆ และการแต่งทำนองร้องเพลงสำหรับเล่นสักวานี้โดยมากมักจะดัดแปลงเพิ่มเติมเสริมต่อเนื้อเพลงให้พิสดารต่อไปอีกด้วย

ส่วนเพลงดนตรีที่สำหรับบรรเลงรับร้องอย่างเพลงประกอบเสภานั้น แต่เดิมก็มีอัตรา ๒ ชั้นเท่านั้น นัยว่าพระประดิษฐ์ไพเราะ (มี ดุริยางกูร) ที่เรียกกันเป็นสามัญว่าครูมีแขก เป็นผู้เริ่มคิดแต่งขยายขึ้นเป็นอัตรา ๓ ชั้น เมื่อสมัยรัชกาลที่ ๓ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์นี้เอง แล้วจึงมีครูบาอาจารย์อื่น ๆ คิดแต่งบ้างและได้รับความนิยมถือเป็นแบบแต่งเพลง ๓ ชั้นกันต่อมาจนปัจจุบันนี้

โดยเฉพาะเพลงสาลิกาชมเดือนนี้ เป็นเพลงอัตรา ๓ ชั้นของเก่าเพลงหนึ่งที่มีท่วงทำนองไพเราะ เป็นเพลงคู่กันกับ “เพลงวิเวกเวหา” แต่ไม่ทราบว่าผู้ใดเป็นผู้แต่งและแต่งจากเพลงอะไร เพราะเพลงสาลิกาชมเดือน ๒ ชั้น ก็ยังไม่เคยพบ เข้าใจว่าเพลงอัตรา ๒ ชั้น อันเป็นสมุฏฐานของเพลงนี้คงจะมีอยู่ หากแต่ได้สูญหายไปเสียแล้วเราจึงค้นไม่พบ อย่างไรก็ตาม ถ้าจะพิจารณาสำนวนทำนองของเพลงคู่นี้ (วิเวกเวหากับ

สาลิกาชมเดือน) ก็จะเห็นได้ว่า เพลงวิเวกเวหาเก่ากว่าเพลงสาลิกาชมเดือนเป็นคนละสมัย เพลงวิเวกเวหานั้นเป็นเพลงพื้น ๆ เรียบ ๆ สำนวนทำนองเป็นโบราณ ส่วนเพลงสาลิกาชมเดือน แม้จะเป็นเพลงพื้น ๆ เหมือนกันก็จริง แต่สำนวนทำนองมีชั้นเชิงและระคนด้วยสำเนียงแขกเล็กน้อย จึงน่าจะสันนิษฐานได้ว่าในสมัยรัชกาลที่ ๓ ได้มีเพลงวิเวกเวหา ๓ ชั้นอยู่ก่อนแล้ว ครั้นถึงสมัยต้นรัชกาลที่ ๔ จึงมีผู้แต่งเพลงสาลิกาชมเดือน ๓ ชั้นขึ้น เพราะสำนวนของเพลงน่าจะแต่งขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๔ ถ้าหากเพลง ๒ ชั้นเดิมไม่ได้ชื่ออย่างนี้ ท่านผู้แต่งทีหลังนี้ก็มีเจตนาที่จะให้เป็นเพลงคู่กันจึงได้ตั้งชื่อให้สัมผัสคล้องจองกับเพลงที่มีอยู่แล้วนั้น ทั้งสองเพลงหลังนี้ผู้แต่งอาจเป็นคนเดียวกันก็ได้ หรือถ้าหากเป็นคนละคนแต่ง ผู้แต่งเพลงหลังก็คงประสงค์จะล้อเลียน ซึ่งสมัยโบราณนิยมเล่นกันโดยมาก

เพลงสาลิกชมเดือน ๓ ชั้นที่กล่าวนี้ ถือได้ว่าเป็นเพลงเก่าที่มีความไพเราะเยือกเย็นน่าฟังเพลงหนึ่ง ซึ่งนิยมขับร้องและบรรเลงมาจนปัจจุบัน ที่บางวงบรรเลงเป็นเพลงเถา ก็ใช้วิธีตัดจาก ๓ ชั้นลงมาเป็นทอด ๆ

บทร้องเพลงสาลิกาชมเดือน เถา

นางนวลจับนางนวลนอน เหมือนพี่แนบนวลสมรจินตะหรา
จากพรากจำจากจำนรรจา เหมือนพี่จากนางสะการะวาตี
แขกเต้าขับเต่าร้างร้อง เหมือนร้างน้องมาหยารัศมี
นกแก้วจับแก้วพาที เหมือนแก้วพี่ทั้งสามสั่งความมา
ตระเวนไพรร่อนร้องตระเวนไพร เหมือนเวรใดได้นิราศเสน่หา
เค้าโมงจับโมงอยู่เอกา เหมือนพี่นับโมงมาที่ไกลนาง
คับแคจับแคสันโดษเดี่ยว เหมือนเปล่าเปลี่ยวคับใจในไพรกว้าง
ชมวิหคนกไม้ไปตามทาง คนึงนางพลางเร่งโยธี

(อิเหนา พระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๒ อันเนื่องมาจากเนื้อร้องในเพลงวิเวกเวหา ซึ่งเป็นบทชมนกชมไม้ระหว่างทางจากเมืองหมันหยามาเมืองดาหา จินตนารมณ์ของอิเหนาก็วนเวียน เปรียบเทียบธรรมชาติของฝูงนกเข้ากับเหตุการณ์ของตนเองได้อย่างเหมาะเจาะ ดังปรากฏในเนื้อร้องเพลงสาลิกาชมเดือน อันเป็นเพลงติดต่อจากเพลงวิเวกเวหา)

บทร้องเพลงสาลิกาชมเดือน ๓ ชั้น

เนื้อที่ ๑

ทัศนาปักษาในป่าล้วน นกนางนวลงามเหมือนนวลเจ้านวลศรี
แขกเต้าเหมือนพี่เคล้าในราตรี นกโนรีเหมือนพี่รีรั้งรอใจ
วายุพักตร์เหมือนพักตราเจ้าผ่องแผ้ว นกแก้วเหมือนแก้วเจ้าขานไข
สีชมพูดูเหมือนว่าผ้าสะไบ แลวิไลที่เจ้าห่มน่าชมเชย ฯ

(บทของเก่า)

เนื้อที่ ๒

แลเห็นนกสาลิกาบินมาเดี่ยว ไยมาเปลี่ยวทิ้งคู่อยู่ไฉน
หรือเหมือนพี่จำพรากจากดวงใจ จะหนีไยเชิญไปเป็นเพื่อนทาง
เสียงนกเขาขับเร้าเรียกหาคู่ เหมือนเสียงกู่เรียกหาในป่ากว้าง
ต้องมาเดียวเปลี่ยนใจให้อ้างว้าง แสนหมองหมางเศร้าจิตคิดถึงเอย ฯ

(บทของเก่า)

เพลงสาลิกาเขมร เถา

เพลงสาลิกาเขมรนี้ เป็นเพลง ๒ ชั้น ซึ่งนิยมใช้ขับร้องในการแสดงโขนละคร ทำนองของเพลงมีท่วงทีอ่อนหวานละมุนละไมและกล่อมใจให้อ่อนโยน ต่อมาหลวงประดิษฐ์ไพเราะ (ศร ศิลปบรรเลง) ได้นำเพลงนี้มาแต่งขึ้นเป็น ๓ ชั้นและตัดลงเป็นชั้นเดียวให้ครบเป็นเถาเมื่อราว พ.ศ. ๒๔๗๔

บทร้องเพลงสาลิกาเขมร เถา

เนื้อที่ ๑

๓ ชั้น สาลิกาพาคู่เข้าสู่สม ร้องระงมก้องมาแต่ป่าใหญ่
นกกระเต็นเต้นไต่อยู่ปลายไม้ แล้วหยุดไซ้ปีกหางให้นางนก
๒ ชั้น กะลุมพูจับอยู่บนกิ่งไผ่ ตระเวนไพรลับล่อข้างกอกก
นกกินปลีบินรี่เข้าที่รก โพระดกหยุดมองแล้วพองคอ
ชั้นเดียว นกเขาไฟเกาะตอไม้โค่น บ้างกระโจนกลับกลอกแล้วหลอกล่อ
นกยางย่างย่องมากองออ เสียงแจจอเจรจาภาษากัน

(บทของเก่า)

เนื้อที่ ๒

โกญจนาร่อนร้องอยู่ในดง ส่งเสียงสำเนียงก้องป่า
มยุเรศรำเคล้ากันไปมา จากพรากต่างพากันโบยบิน
หงส์ทองม่ายเมียงเรียงคู่ บ้างเล่นอยู่ในสระกระแสสินธุ
โพระดกโคกม้าโกกิล ทั้งขมิ้นขาบคุ่มกะลุมพู
เขาไพรกระไนไก่ฟ้า สาลิกาเชยชมสมสู่
กดแก้วระวังไพรสีชมพู แขกเต้าเคล้าคู่คลอกัน ฯ

เพลงสาลิกาแก้ว เถา

เพลงสาลิกาแก้วนี้ ทำนองชั้นเดียวเป็นของเดิม ดร. อุทิศ นาคสวัสดิ์ ได้คิดยึดเป็น ๒ ชั้น และ ๓ ชั้น กับตัดลงไปอีกเป็นครึ่งชั้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๑ โดยทำนองเพลงให้มีสำเนียงคล้ายเสียงนกร้องปนอยู่ด้วย ทำนองเพลงมีความหมายไปในทางความสุขและความรื่นเริง

บทร้องเพลงสาลิกาแก้ว เถา

๓ ชั้น โอ้ว่าเจ้าสาลิกาแก้ว เสียงแจ้วจับใจอยู่ในห้อง
๒ ชั้น ถ้าพูดได้พี่จะใส่กำไลทอง รักเจ้าของเจ้าจงพูดให้ดีดี
ชั้นเดียว หรือโกรธเคืองเรื่องที่พี่ชังเจ้า เพราะเหตุเราหลงรักเจ้าปักษี
ครึ่งชั้น มาตรว่าเจ้าตายวายชีวี จะกอดศพสกุณีเข้าเมรุทอง ฯ

(บทของเก่า)

เนื้อที่ ๒

ฟังสำเนียงเสียงวิหคกู่ก้อง บ้างร่อนร้องขันขานในป่าใหญ่
บ้างจับพฤกษาคาคบไม้ บ้างใช้ปีกหางบ้างชมกัน
ลางตัวม่ายเมียงเคียงคู่ บ้างเคล้ากันอยู่เกษมสันต์
บ้างจิกผลไม้มาป้อนกัน ลูกน้อยนั้นเรื่อยร้องอยู่ก้องดง
ชมพลางทางเร่งพลากร สัญจรไปในไพรระหง
เสด็จมาเหนือราชรถทรง ยิ่งคำนึงถึงองค์ภูวไนย ฯ

(อิเหนา พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒)

เพลงไส้เดือนฉกจวัก เถา (ไส้พระจันทร์)

เพลงนี้เดิมมีแต่อัตราชั้นเดียว เป็นเพลงโบราณ มีบางท่านตั้งชื่อให้สุภาพขึ้นว่า เพลงนาคราชแผลงฤทธิ์บ้าง นาคราชพ่นพิษบ้าง และบ้างก็ว่านาคราชแผ่พังพาน หลวงประดิษฐ์ไพเราะ (ศร ศิลปบรรเลง) ได้คิดยืดทำนองขึ้นจากเพลงไส้เดือนฉกจวัก ชั้นเดียวของเก่า เป็น ๒ ชั้น และ ๓ ชั้น รวมเป็นเพลงเถา เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๑ และคิดทำนองร้องขึ้นประกอบ บางครั้งก็เรียกว่า เพลงไส้พระจันทร์ ความหมายของเพลงนี้ ในตอนแรกของเพลงซึ่งมีจังหวะช้า แสดงถึงอารมณ์ที่มีความในใจครุ่นคิดถึงสิ่งใดสิ่งหนึ่งและในตอนท้ายของเพลงนี้ มีจังหวะเร็วรุกเร้า แสดงถึงอารมณ์ร้อนใจที่จำต้องทำสิ่งนั้นให้เป็นผลสำเร็จ

บทร้องเพลงไส้เดือนฉกจวัก เถา

๓ ชั้น	เอนเอียงลงบนเตียงกอดหมอนข้าง	เสน่ห์นางครุ่นคิดคำนึงถึง
	รู้จักบ้านก็จะด้านไปโดยดึง	จะพากพึงพึ่งใครผู้ใดดี
๒ ชั้น	ช่วยพูดพาพิมมาให้พบ	ไม่ลืมลบคุณเลยจนเป็นผี
	อย่าเลยวันรุ่งขึ้นพรุ่งนี้	จะสืบบ้านพิมพี่ให้แจ้งใจ
ชั้นเดียว	จะบิณฑบาตกาญจนบุรีศรีสุพรรณ	ให้พบขวัญตาพี่จงได้
	จำจะเขียนเพลงยาวติดเอาไป	สมคะเนก็จะให้เสียทีเดียว

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนเณรแก้วครวญถึงนามพิม แต่เป็นคนละสำนวนกับฉบับหอสมุดแห่งชาติ)

เพลงสุริโยทัย เถา

เพลงสุริโยทัย ๒ ชั้น เป็นเพลงเก่าซึ่งเลียนทำนองจากเพลงเขมร ที่มีทำนองไพเราะและชื่อของเพลงก็น่าเคารพ ด้วยเป็นพระนามของสมเด็จพระศรีสุริโยทัย ยอดวีรสตรีของไทยที่ยอมเสียสละพระชนม์ชีพของพระองค์ เพื่อพระราชสวามีและประเทศชาติ นายโชติ ดุริยประณีต ได้นำมาแต่งขึ้นเป็น ๓ ชั้น และชั้นเดียวทั้งทางดนตรีและทางร้องให้ครบเป็นเถา

บทร้องเพลงสุริโยทัย เถา

๓ ชั้น	พระเจ้าแม่ศรีสุริโยทัย	สูญสิ้นพระชนม์ไปอย่างหาญกล้า
	เพราะเกิดศึกฮึกถึงอยุธยา	โดยเสด็จภัสดาออกชิงชัย
๒ ชั้น	พระแม่เจ้าทรงเครื่องอย่างชายชาติ	เหมือนองค์อุปราชอำนาจใหญ่
	ขับคชาตามมาไม่ห่างไกล	พระเนตรตั้งระวังระไวพระสามี
ชั้นเดียว	ข้าศึกหมายฟันกษัตริย์ภัสดา	พระแม่ไสช้างมาอย่างเร็วรี่
	เข้ากั้นกางขวางกันภูบดี	ถูกของ้าวสิ้นชีวีเพราะความรัก

(นายฉลาด เค้ามูลคดี แต่ง)

เพลงสุดาสวรรค์ เถา

เพลงที่แต่งขึ้นเป็น ๓ ชั้นในสมัยหลัง ๆ นี้ ย่อมแต่งขึ้นจากเพลง ๒ ชั้นหรือชั้นเดียวที่มีอยู่ในสมัยโบราณทั้งสิ้น แต่เพลงสุดาสวรรค์นี้ พระสุจริตสุดา (เปรื่อง สุจริตกล) ผู้ซึ่งมีกำเนิดมาในวงการขับร้องดนตรีและสักวา กับเคยสนใจถึงแก่มีวงดนตรีหญิงมาแล้วเมื่อสมัยรัชกาลที่ ๖ ได้เป็นผู้คิดแต่งขึ้นเป็น ๒ ชั้น เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๓ โดยมิได้ยึดถือเพลง ๒ ชั้นเพลงใดเป็นมูลฐานเลย และได้ให้เครื่องสายวงหญิงคณะนาวีศรีสุมิตรบรรเลงอัดแผ่นเสียงจำหน่ายไปครั้งหนึ่งแล้ว ต่อมาเมื่อเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๘๓ ท่านผู้เป็นเจ้าของเพลงจึงคิดประดิษฐ์แก้ไขเสียใหม่ให้เรียบร้อยสละสลวยขึ้น กับได้ตัดลงเป็น ๒ ชั้นและชั้นเดียว พร้อมทั้งทำนองขับร้องให้บริบูรณ์ครบเป็นเพลงเถา เพลงสุดาสวรรค์มีความหมายไปในเชิงพลอดรักอย่างกระจุ๋มกระจิ๋ม ทำนองเพลงดำเนินเป็นประโยคสั้น ๆ อันมีท่วงทีคมคายสอดสลับกันไปอย่างน่าฟัง สมกับที่ท่านผู้แต่งเป็นสตรีในพระราชสำนักแห่งสมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า และที่ขนานชื่อเพลงว่าสุดาสวรรค์ก็โดยนำสร้อยราชทินนามของท่านมาตั้ง

บทร้องเพลงสุดาสวรรค์ เถา (หน้าทับปรบไก่)

๓ ชั้น	*ท่อน ๑*	รื่นกลิ่นลำดวนชวนเชย	ลมรำเพยพากลิ่นหอมหวาน
	ท่อน ๒	สิบแสนสุคนธ์สุมนมาลย์	ไม่เท่าเทียบเปรียบปานด้วยรสรัก
๒ ชั้น	*ท่อน ๑*	หอมใดไม่เท่ากลิ่นสมร	มะลิซ้อนสายหยุดพุดประจักษ์
	ท่อน ๒	พิกุลแก้วพยอมหอมนัก	แต่รสรักหอมกว่าผกากรอง
ชั้นเดียว	*ท่อน ๑*	ยามผการาร่วงดอกดวงโรย	พอลมโชยกลิ่นน้อยไม่ลอยล่อง
	ท่อน ๒	ห่างสวาทคลาดชู้เป็นคู่ครอง	ก็หม่นหมองยิ่งผกาที่ราโรย

(บทร้องแทรกละครเรื่อง ปล่อยแก่ พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๖)

เพลงนี้ ๒ ชั้นของเดิมเป็นเพลงโบราณคู่กับเพลงลาวต้อยตริ่งเป็นเพลงสำเนียงลาว สำหรับบรรเลงเป็นลูกบท หลวงประดิษฐ์ไพเราะ (ศร ศิลปบรรเลง) ได้คิดแต่งขึ้นเป็นเถา เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๓ ให้ชื่อว่าแสนคำนึง ตามความรู้สึกของเพลงที่มีความหมายไปในทางเศร้าสร้อยครุ่นคิดคำนึงและคร่ำครวญถึงความยากลำบาก

บทร้องเพลงแสนคำนึง เถา

๓ ชั้น	อนิจจาคราวนี้นะอกกู	มาอ้างว้างค้างอยู่ในป่าใหญ่
	จะเป็นเหยื่อเสือสางในกลางไพร	เอาป่าไม้เป็นเรือนเหมือนป่าช้า
	นี่จะอยู่อย่างไรไม่เล็งเห็น	ตายเป็นก็คงป่นอยู่กลางป่า
	มิได้คิดถึงตัวมัวจะมา	มิรู้ว่าจะเป็นเช่นนี้เลย
๒ ชั้น	ขุนแผนพามาด้วยความรัก	ก็ประจักษ์ใจจริงไม่นิ่งเฉย
	แต่ทุกข์ยากอย่างนี้ยังมีเคย	อกเอ๋ยเกิดมาเพิ่งจะพบ
	ไม่เคยเห็นก็มาเห็นอนาถนัก	ไม่รู้จักก็มารู้อยู่เจนจบ
	ร่านริ้นบินไต่ระคายครบ	ไม่เคยพบก็มาพบทุกสิ่งอัน
ชั้นเดียว	ยังพรุ่งนี้จะเป็นอย่างไรเล่า	จะลำบากยิ่งกว่าเก่าหรือไรนั่น
	คิดขึ้นมาน้ำตาตกอกใจตัน	กลับหวั่นหวั่นหวนคะนึงถึงขุนช้าง
	นิจจาเอ๋ยเคยสำราญอยู่บ้านช่อง	ถนอมน้องมิให้หน่ายระคายหมาง
	คลึงเคล้าเช้าเย็นไม่เว้นวาง	อยู่กินก็สำอางลอออองค์

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน)

เพลงแสนเสนาะ ๓ ชั้น

เพลงแสนเสนาะอัตรา ๒ ชั้นเป็นของเก่า ได้มีผู้นำมาแต่งทำนองร้องเป็น ๓ ชั้น สำหรับร้องในการเล่นสักวาขึ้นก่อน ต่อมาครูบัว คนระนาด มีชื่อผู้หนึ่ง จึงได้แต่งทำนองดนตรีขึ้นเป็น ๒ ชั้น ซึ่งมีทำนองและเม็ดพรายน่าฟังมาก

บทร้องเพลงแสนเสนาะ เถา

เนื้อที่ ๑

ฟังวาจาแสนเพราะเสนาะเสียง วังเวงวังฟังเพียงเพลงสวรรค์
(สร้อย) หอมหวลชวนชื่น เหมือนเมื่อคืนวันคู่เคียง ฟังเพียงจะขาดใจเอย
เหลียวหาก็ไม่แลเห็น โอ้เป็นเวรแต่ปางใด หรือมาซัดให้ชื่นใจเรียมเอย
ฟังบทกลอนวอนว่าสารพัน เสียวกระสันต์ซ่านซึมปลาบปลื้มใจ
(สร้อย) ศศิฉายประไพนภา แสงทองส่องฟ้าดาราโรยเอย
หนาวใจใกล้สว่าง หนาวน้ำค้างปรายโปรย
หนาวระงมหนาวลมโชย โหยหวนสุมามาลย์เอย
ปลื้มเอยปลื้มจิต แม่ยอดชีวิตจิตใจ
น้องจะพรากจากพี่ไป หัวใจจะขาดเสียแล้วเอย

(บทร้องของเก่า)

เนื้อที่ ๒ (เฉพาะ ๓ ชั้น)

สักวาแสนเสียดายที่หมายมาด เสียดายนุชสุดสวาทเพียงขาดจิต
เสียดายด้วยมิได้ชมให้สมคิด เสียดายด้วยมิได้ชิดเสน่ห์นาง
(สร้อย) หอมอะไรที่ไหนหนอ อ้อที่กอระกำนั่นเป็นไร
หอมระกำฉันยังจำกลิ่นได้ ช่างชื่นหัวใจจริงเจียวเอย
เสียดายแต่น้ำเสียงสำเนียงน้อง เสียดายลำที่ได้ร้องจะหมองหมาง
เสียดายด้วยไมตรีจะจืดจาง เสียดายรักจักต้องร้างเสียแล้วเอย
(สร้อย) หนาวลมฉันจะห่มผ้า ถ้าเป็นหนาวฟ้าฉันจะผิงไฟ
นี่หนาวอารมณ์ไม่รู้จะห่มอะไร ช่างหนาวจับใจเสียจริงเจียวเอย

(บทของเก่า)

เนื้อที่ ๓ (เฉพาะ ๓ ชั้น)

ฟังวาจาหวานเพราะเสนาะเสียง วังเวงวังฟังเพียงเพลงสวรรค์
(สร้อย) หอมหวนชวนชื่น เหมือนเมื่อคืนคู่เคียง ใจเพียงจะขาดใจ เหลียวหาก็ไม่เห็น
เออนี่เวรปางใด หรือมาซัดให้ จำต้องไกลนวลเอย
ฟังสุนทรวอนว่าสารพัน เสียวกระสันต์ซ่านซาบวาบวิญญา
(สร้อย) ไก่เอ๋ยไก่แก้ว แจ้วแจ้ววังเวงใจ จะจำจากไกลเสียแล้วเอย
แสนเสียดายแต่น้ำเสียง ที่เจ้าเพียงคุ้นเคย จะล่วงเลยลับแล้วหนาเจ้าแก้วตาเอยฯ

(บทของเก่า)

เพลงแสนสุดสวาท เถา

เพลงแสนสุดสวาทนี้ หลวงเสนาะดุริยางค์ (ทองดี ทองพิรุพห์) เป็นผู้แต่งขึ้นถวายพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นอนุพงศ์จักรพรรดิ์ โดยใช้ทำนอง ๒ ชั้นเพลงเดียวกับเพลงเทพรัญจวน หากแต่เอาทำนองท่อน ๒ ตอนต้นเข้ามารวมเป็นท่อนต้นเสีย ๒ จังหวะ ท่อน ๒ จึงกลับหลังเป็นหน้า ส่วนทำนองร้อง ๒ ชั้นและชั้นเดียว ซึ่งนำมาร้องเป็นเพลงเถา นายจำเนียร ศรีไทยพันธุ์ เป็นผู้ประดิษฐ์คิดทำทำนองขึ้น

บทร้องเพลงแสนสุดสวาท เถา (ปรบไก่)

๓ ชั้น ขุนแผนรับขวัญอย่าพรั่นจิต หาลืมคิดความหลังที่สั่งไม่
แสนสงสารสุดสวาทเพียงขาดใจ นับแต่วันนี้ไปจนวันตาย
มิวันหนึ่งก็วันหนึ่งคงถึงห้อง ประสมสองเกษมสุขให้โศกหาย
ชื่นจิตแม่จงคิดเพทุบาย ถ่ายถอนตัวเสียเถิดให้เป็นไท
๒ ชั้น ปลอบพลางทางถอดแหวนเพชร ประคองเช็ดน้ำตาอย่าร้องไห้
ชมแหวนแทนพลางพอสร่างใจ แล้วอดใส่นิ้วน้อยให้นางดู
ชั้นเดียว กอดคอชลอเคลื่อนออกจากห้อง สอดประคองอกประทับระทึกอยู่
ค่อยเขยื้อนยกแขนประคองชู เอ็นดูด้วยช่วยชี้ที่วันทอง

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนที่ ๑๗ ขุนแผนขึ้นเรือนขุนช้าง ได้นางแก้วกิริยา)

เพลงสร้อยทะแย เถา

เพลงสร้อยทะแย เดิมที่ร้องกันอยู่ในวงสักวา ซึ่งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าอัษฎางค์เดชาวุธ กรมหลวงนครราชสีมา ได้ทรงแต่งทำนองขึ้นเพื่อใช้ร้องในการที่ทางสักวาเฉพาะในวังของพระองค์ท่าน ซึ่งยังไม่แพร่หลายนัก ครั้งต่อมาคุณหญิงแผ้ว สนิทวงศ์เสนี ได้นำเพลงสร้อยทะแยนี้บรรจุในละครเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนพระไวยแตกทัพ ในบทของพลายชุมพลตอนต่อว่าต่อขานกับพระไวย และ นายมนตรี ตราโมท ได้แต่งทำนองดนตรีเข้าสอดกับร้องซึ่งนับว่าเหมาะสมมาก ทำนองเพลงก็เป็นเชิงยั่วเย้า บทร้องก็เป็นไปในทำนองเยาะเย้ย นายโชติ ดุริยประณีต ได้นำเพลงสร้อยทะแยนี้ มาแต่งขึ้นเป็น ๓ ชั้นและตัดลงเป็นชั้นเดียวเฉพาะทางร้อง ส่วนทางดนตรีนั้น นายงสืบสุด ดุริยประณีต เป็นผู้แต่ง

บทร้องเพลงสร้อยทะแย เถา

๓ ชั้น	ครานั้นยอดชายพลายชุมพล	แยบยลพูดเพี้ยนเป็นหงสา
	กูหรือชื่อสมิงมัตรา	บิดากูผู้เรืองฤทธิไกร
	ชื่อสมิงแมงตะยะกะละออน	ในเมืองมอญใครไม่รอต่อได้
	เลื่องชื่อลือฟุ้งทุกกรุงไกร	แม่ไซร้ชื่อเม้ยแมงตะยา
๒ ชั้น	พระครูกูผู้เรืองฤทธิเวท	พระสุเมธกะละดงเมืองหงสา
	จะมาลองฝีมือไทยให้ระอา	ถ้าใครกล้ากูจะฟันให้บรรลัย
	อันสมบัติในศรีอยุธยา	กูหาปรารถนาสิ่งใดไม่
	ขุนแผนยกพลมาชิงชัย	กูจับได้จึงฟันหั่นประจาน
ชั้นเดียว	เอ็งนี้มีนามกรใด	เจ้าไทยเลี้ยงเป็นยอดทหาร
	พระองค์ใดได้เป็นพระอาจารย์	อนึ่งท่านบิดานั้นชื่อไร
	ทั้งชื่อมารดาก็อย่าพราง	บอกบ้างให้กูสิ้นสงสัย
	ฤทธากล้าหาญประการใด	อาจใจออกมาต่อฝีมือกู

(บทละครของกรมศิลปากร ปรับปรุงจากเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน)

เพลงสามไม้ใน เถา

เพลงสามไม้ในในอัตรา ๒ ชั้นเป็นเพลงเก่าสมัยกรุงศรีอยุธยา ซึ่งมีเพลงในชุดเดียวกันอยู่ ๓ เพลง คือ สามไม้นอก สามไม้กลางและสามไม้ใน ทั้ง ๓ เพลงเป็นเพลงที่ใช้สำหรับร้องส่งมโหรีและประกอบการแสดงละคร พระยาประสานดุริยศัพท์ (แปลก ประสานศัพท์) ได้แต่งเพลงสามไม้ในขึ้นเป็น ๓ ชั้น เมื่อสมัยรัชกาลที่ ๕ พระยาประสานดุริยศัพท์ได้เล่าว่า ครั้งแรกได้แต่งขึ้นในปัจจุบันเพราะความจำเป็น คือ เมื่อขณะที่ท่านไปบรรเลงปี่พาทย์ในงานหนึ่ง มีนักร้องมาร้องส่งเพลงนี้ เมื่อได้ยินขึ้นต้นบรรดาพวกปี่พาทย์ทุกคนต่างก็ยิ้มด้วยความเข้าใจว่าร้องเพลงเขมรปี่แก้ว ซึ่งในเวลานั้นเพลงเขมรปี่แก้วแพร่หลายเกือบจะเรียกได้ว่าจืดทีเดียว แต่พอฟังร้องไปถึงท้ายจังหวะที่ ๒ ทุกคนก็สะดุ้ง เพราะไม่ใช่เพลงเขมรปี่แก้วเสียแล้ว และไม่รู้ว่าเพลงอะไรด้วย จึงต่างก็ต้องเงี่ยหูตรับฟังทำนองไว้และบรรเลงรับด้นกันไปตามทำนองนั้น จนร้องเที่ยวกลับ จึงจับได้ว่าเป็นเพลงสามไม้ใน ๓ ชั้น การด้นทำนองในปัจจุบันจึงค่อยเรียบร้อยขึ้น หลังจากงานนั้น จึงได้ปรับปรุงให้ทำนองเพลงเป็นระเบียบเรียบร้อย ต่อมาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๖ นายมนตรี ตราโมท จึงได้ตัดลงเป็นชั้นเดียวสำหรับบรรเลงให้ครบเป็นเถา ความหมายของเพลงนี้ เป็นการชมทิวทัศน์อันงดงาม แล้วระลึกถึงความหลัง

บทร้องเพลงสามไม้ใน เถา

๓ ชั้น	พิศพรรณรุกขชาติที่เชิงผา	ดาษดาดอกดวงพวงผล
	เห็นกล้วยไม้ใกล้ทางเสด็จดล	ดอกโรยร่วงหล่นลงบนทราย
๒ ชั้น	คัดเค้าสาวหยุดย้อยระย้า	เหมือนเมื่อประสันตาเอามาถวาย
	หอมกลิ่นสุกรมเมื่อลมชาย	คล้ายคล้ายพระเชษฐาพาชมดง
ชั้นเดียว	ครวญพลางทางนึกคะนึงใน	เปลี่ยวเปล่าเศร้าใจตะลึงหลง
	ให้คิดถึงทั้งสามสุริวงศ์	พระดั้นดัดลัดดงเดินมา

(อิเหนา พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒)

บทร้องเพลงสามไม้ใน ๓ ชั้น

อันมิ่งไม้ในไทรโศกที่ริมธาร　　ร่มแสงสุริย์ฉานตรัสส่อง
เจ้าจงเก็บบุปฝามาร้อยกรอง　　แล้วจะร้องลำนำสำราญ ฯ

เพลงสามไม้นอก ๓ ชั้น

เพลงสามไม้นอก ก็คือเพลงขึ้นพลับพลา ในอัตรา ๒ ชั้นใช้ร้องประกอบการแสดงโขนละคอน พระยาประสานดุริยศัพท์ (แปลก ประสานศัพท์) ได้แต่งขึ้นเป็น ๓ ชั้น เป็นทำนองเรียบ ๆ บางทีก็เรียกว่าเพลงขึ้นพลับพลา ๓ ชั้น

บทร้องเพลงสามไม้นอก ๓ ชั้น

ครั้นถึงจึงลงในห้องธาร　　สรงสนานน้ำพุที่เงื้อมผา
ย้อยหยัดดังหัสธารา　　ไหลออกจากศิลาซ่าเซ็น ฯ

เพลงสุรางค์จำเรียง ๓ ชั้น

เพลงนี้ ทำนองดนตรีจะแต่งขึ้นเมื่อใดและใครเป็นผู้แต่งยังไม่สามารถทราบได้แต่นางเจริญ พาทยโกศล เคยเล่าให้ นายอาจ สุนทร ฟังว่า ทางร้องนั้น นางเจริญ พาทยโกศล ได้มาจากหลวงระบำภาษา (เกลื่อน) ซึ่งเป็นครูรำโคม เพลงนี้เป็นเพลงที่มีทำนองนุ่มนวลน่าฟังเพลงหนึ่งทีเดียว

บทร้องเพลงสุรางค์จำเรียง ๓ ชั้น

ครานั้นขุนแผนแสนสนิท　　คอยท่าข้าผิดหามาไม่
เยื้องย่องตามนางเข้าห้องใน　　สลดใจสงสารน้องวันทองนัก
แลเห็นนวลน้องเจ้าร้องไห้　　ลมจับมัวไปเจ้ามึนหนัก
เศกน้ำประพรมชะโลมพักตร์　　ด้วยพระเวทย์วิเศษศักดิ์ประสิทธิ ฯ

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน)

เพลงสมิงทอง เถา

เพลงนี้ในอัตรา ๒ ชั้น ใช้ร้องประกอบการแสดงละคอนมาแต่โบราณ ไม่ทราบว่าท่านผู้ใดได้นำมาแต่งขึ้นเป็น ๓ ชั้น และตัดลงเป็นชั้นเดียว จนครบเป็นเพลงเถา

บทร้องเพลงสมิงทอง เถา

ยามเช้า อุระเราชื่นแช่มแจ่มใส
สู้บุกป่ามาดมชมดอกไม้ ข้าขอบใจมาลีที่เบิกบาน
ล้วนอารีมิให้เรามาเก้อ เผยเผยอกลีบประทินกลิ่นหอมหวาน
สายหยุดดกย้อยห้อยพวงยาน กลิ่นซาบซ่านนาสาดอกน่าเชย
มลิวัลย์พันกอพฤกษาดาด เหมือนผ้าลาดขาวละออหนอน้องเอ๋ย
รสสุคนธ์ขึ้นเป็นดงอย่าหลงเลย กำลังเผยกลีบเกสรสลอนชู
โน่นแน่อุ๊ยสารภีไม่มีใบ เหมือนดอกไม้กองตั้งอยู่ทั้งคู่
แมลงล้อมตอมว่อนเสียงหวี่วู ไม่มีผู้ช่วยสอยน้อยใจเอย

(เงาะป่า พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๕)

เพลงสาวน้อยเล่นน้ำ เถา

เพลงสาวน้อยเล่นน้ำ ๓ ชั้น นี่ก็เป็นอีกเพลงหนึ่ง ที่ค้นหา ๒ ชั้นไม่พบทำนองเพลงกระฉับกระเฉงน่าฟัง ที่มาเกิดเป็นเพลงเถาขึ้นได้นี้ ก็ไม่ทราบว่าท่านผู้ใดได้คิดตัดแต่งลงมาเป็นทอด ๆ จนถึงชั้นเดียว

บทร้องเพลงสาวน้อยเล่นน้ำ เถา

นางจึงสรงสนานในสระสรี กับกำนัลนารีเกษมสานต์
หอมกลิ่นโกสุมภ์ปทุมมาลย์ อายอบชลธารขจรไป
น้ำใสไหลเย็นเห็นตัวปลา ว่ายแหวกปทุมมาอยู่ไหวไหว
นิลุบลพันน้ำอยู่รำไร ตูมตั้งบังใบอรชร
ดอกขาวเหล่าแดงสลับสี บานคลี่ขยายแย้มเกสร
บัวเผื่อนเกลื่อนกลาดในสาคร บังอรเก็บเล่นกับนารี
นางทรงหักห้อยเป็นสร้อยบัว สวมตัวกำนัลสาวศรี
ปลิดกลีบปทุมมาลย์มากมี เทวีลอยเล่นเป็นนาวา

บทร้องเพลงสาวน้อยเล่นน้ำ ๓ ชั้น

พระชี้ชวนสรรพยอกแล้วบอกนาง ตะเพียนทองว่ายวางอยู่ไสว
ทั้งโลมาราหูเป็นหมู่ไป ภูวนัยตรัสบอกแก่บังอร
เจ้าอย่าหลงเล่นน้ำใสไหลเย็นเยือก ระวังตัวกลัวเงือกและงูหงอน
มันจะสูบแม่รูปสวยให้ม้วยมรณ์ ในสาครเขี้ยวงาสารพัน ฯ

เพลงสีนวล

เพลงสีนวล ๒ ชั้น เป็นเพลงที่กลายมาจากเพลงพื้นเมือง ใช้เป็นเพลงสำหรับฟ้อนรำของบทนางที่มีกิริยากระตุ้งกระดิ้ง หรือรำเป็นหมู่แบบระบำ ได้มีผู้นำมาแต่งขึ้นเป็น ๓ ชั้นหลายทาง

บทร้องเพลงสำสีนวล

สีนวลชวนชื่นเมื่อยามเช้า รักเจ้าสาวสีนวลหวนคิดถึง
แม้ไม่แลเห็นเจ้าเฝ้าคนึง อยากให้ถึงวันที่รำสีนวล ฯ

(บทของเก่า)

เพลงสรรเสริญพระจันทร์

เพลงสรรเสริญพระจันทร์ ๒ ชั้น เพลงนี้ ต้องเป็นคนละเพลงกับเพลงสรรเสริญพระจันทร์ที่เรียกเพลงบุหลันลอยเลื่อน เพราะเพลงนั้นนัยว่าเกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๒ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ แต่เพลงสรรเสริญพระจันทร์เพลงนี้ มีชื่ออยู่ในบทมโหรีครั้งกรุงเก่า

บทร้องเพลงสรรเสริญพระจันทร์ ๒ ชั้น

เจ้าเอยเทียนทอง ปิดเข้าที่หน้าแว่นทอง
ทำขวัญเจ้าทั้งสอง ให้เจ้าอยู่ดีกินดี
ให้อยู่จนเฒ่าชรา ให้เจ้าเป็นมหาเศรษฐี
อายุยืนหมื่นปี เลี้ยงพระบิดามารดา

(บทมโหรีกรุงเก่า)

เพลงสดายง เถา

เพลงสดายง ๒ ชั้น เป็นเพลงสำเนียงแขกที่เกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๕ นี้เอง ใช้ร้องในการแสดงละคอนและลิเกอยู่ทั่วไป ไม่ทราบว่าท่านผู้ใดได้นำมาแต่งและตัดจนครบเป็นเถา

บทร้องเพลงสดายง เถา

คิดถึงนุชบุษบาออกมานั่ง บนบัลลังก์เหลี่ยมผาหน้าสิงขร
พระตรวดน้ำร่ำว่าด้วยอาวรณ์ หวังสมรเหมือนจะคลาดในชาตินี้
จะอุตส่าห์ปะตาปารักษากิจ อวยทุทิศผลพาถึงยาหยี
จะเกิดไหนในจังหวัดปัถพี ให้เหมือนปี่กับขลุ่ยต้องทำนองกัน
เป็นจีนจามพราหมณ์ฝรั่งและอังกฤษ ให้สนิทเสน่หาตุนาหงัน
แม้นเป็นไทยให้เป็นวงศ์ร่วมพงศ์พันธุ์ พอโสกันต์ให้ได้อยู่เป็นคู่ครอง ฯ

(อิเหนา พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒)

เพลงสุดาภิรมย์ เถา

ไม่ทราบว่าท่านผู้ใดเป็นผู้แต่ง

บทร้องเพลงสุดาภิรมย์ เถา

อันตัวนางเปรียบอย่างปทุมเมศ พึ่งประเวศผุดพ้นชลสาย
หอมผกาเกสรขจรขจาย มิได้วายภุมรินถวิลปอง
ครั้นได้ชมสมจิตพิศวาส ก็นิราศแรมจรัลผันผยอง
ไม่อยู่เฝ้าเคล้ารสเที่ยวจรดลอง ดูทำนองใจชายก็คล้ายกัน
แม้นชายใดใจประสงค์มาจงรัก ให้รู้จักเชิงชายให้หมายมั่น
อันความรักของชายนี้หลายชั้น เขาว่ารักรักนั้นประการใด

(สุภาษิตสอนหญิง ของสุนทรภู่)

เพลงสร้อยลำปาง เถา

เพลงนี้เป็นเพลงพื้นเมืองของภาคเหนือ นายบุญยงค์ เกตุคง ได้นำมาแต่งขึ้นเป็น ๓ ชั้น และตัดลงเป็นชั้นเดียว บรรเลงรวมกับของเดิมครบเป็นเถา และยังมีผู้อื่นแต่งอีกเป็นคนละทาง

บทร้องเพลงสร้อยลำปาง เถา (หน้าทับทะยอย)

เจ้าปักเป็นพระลอดิลกโลก ถึงกาหลงทรงโศกกำสรดสุด
แสนคะนึงถึงองค์นงนุช พระทรงเสี่ยงสายสมุทรมาเป็นลาง
แสนคะนึงถึงองค์พระเจ้าแม่ พระลอแลน้ำแดงดังแสงฝาง
พระลักษณวดีไว้โดยปรางค์ คะนึงนางถึงพี่น้องทั้งสององค์
ปู่เจ้าท้าวใช้ให้ไก่แก้ว มาล่อแล้วพระลอไล่เตลิดหลง
ถึงสวนพระยิ่งแสนกำสรดทรง ปักเป็นองค์พระเพื่อนพระแพงทอง
สู่สวนพิศวาสประพาสพงศ์ พระลอลงสบสุขประสมสอง
พี่เลี้ยงเคียงข้างคอยประคอง นางรื่นนางโรยรองบาทบงสุ์

เพลงสามเส้า ๒ ชั้น

บทร้องเพลงสามเส้า ๒ ชั้น

เป็นผู้หญิงแท้จริงแสนลำบาก เป็นผู้ชายยิ่งยากกว่าหลายเท่า
หญิงต้องเจียมกายามาแต่เยาว์ ชายต้องเฝ้าวิงวอนให้หล่อนรัก
หญิงถึงรักต้องแสร้งแกล้งทำเฉย หวังให้ชายอยากเชยยิ่งขึ้นหนัก
ต่างคนต่างซัดกันน่าขันนัก ที่แท้ต่างสมัครจะรักกัน
วิสัยหญิงย่อมต้องอาย-ยั่วชายชิด หญิงย่อมดัดจริต-จิตชายสั่น
ถ้าแม้นรักจริงแล้วไม่แคล้วกัน เสน่ห์พันผูกสนิทชิดชมเอย ฯ

(จากบทละคอนพูดสลับลำเรื่องวิวาทพระสมุทร พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๖)

เพลงสมารัง

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๑ หลวงประดิษฐ์ไพเราะ (ศร ศิลปบรรเลง) ได้ตามเสด็จสมเด็จพระราชบิตุลาบรมพงสาภิมุข เจ้าฟ้าภาณุรังสีสว่างวงศ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช ไปประเทศชวา ได้มีโอกาสฟังเพลงของชวาตามเมืองต่าง ๆ ที่ผ่านไปและจดจำมาได้หลายเพลง ซึ่งบางเพลงก็ได้ทราบชื่อจากนักดนตรีชาวชวาบ้าง แต่บางเพลงก็ไม่สามารถจะทราบชื่อ จึงได้สมมติชื่อเรียกเอาตามชื่อเมืองที่จำเพลงนั้นมาได้บ้าง เพลาสมารังนี้ก็เป็นเพลงหนึ่งที่เข้าใจว่าคงจะได้ตั้งชื่อขึ้นจากชื่อเมือง ๆ หนึ่งของชวา เป็นตอนที่ ๓ ของเพลงบูเซ็นซ็อค ซึ่งเป็นเพลงโหมโรง มีบูเซ็นซ็อค เป็นตอนที่ ๑ ยะวาใหม่เป็นตอนที่ ๒ และสมารังเป็นตอนที่ ๓ เฉพาะเพลงสมารังนี้ได้แทรกการขับร้องเข้าไปด้วย มีบทร้องว่า

บทร้องเพลงสมารัง

อันพวกเราหญิงชายทั้งหลายไซร้ อยากให้ไทยเฟื่องฟูชูกระเดื่อง
สละชีพเพื่อผดุงความรุ่งเรือง ให้ขึ้นชื่อลือเลื่องขจรไกล
เรายอมเสียชีวารักษาสัตย์ รักษารัฐสีมาที่อาศัย
รักชาติศาสนาถาวรไว้ ให้ไทยคงเป็นไทยคู่ดินฟ้า

(พระร่วง ละคอนร้อง พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๖)

(ห)

เพลงหกบท เถา

เพลงหกบท ๒ ชั้น เป็นเพลงโบราณสำหรับบรรเลงมโหรีในสมัยอยุธยา เช่นเดียวกับเพลงสี่บท สมัยโบราณเรียกว่า ยิกินหกบท หรือลิกินหกบท ณ ปัจจุบัน เรียกแต่เพียงหกบท พระประดิษฐ์ไพเราะ (มี ดุริยางกูร หรือครูมีแขก) เป็นผู้แต่งขึ้น เป็นอัตรา ๓ ชั้น เพิ่งมาครบเป็นเถาขึ้นเมื่อมีผู้ตัดลงเป็นชั้นเดียวในสมัยรัชกาลที่ ๖ ความหมายของเพลงนี้ เป็นไปในทางรำพึงรำพันด้วยความโศกสลด

บทร้องเพลงหกบท เถา

เนื้อที่ ๑

๓ ชั้น	อกเอ๋ยน่าน้อยใจนัก	ชั่วช้าอัปลักษณ์น่าบัดสี
	ช่างกระไรไม่มีความดี	เสียทีที่กำเนิดเกิดมา
	ทำให้เคืองเบื้องบาทบิตุรงค์	เหมือนมิใช่เชื้อวงศ์อสัญหยา
	ม้วยมุดสุดสิ้นชีวา	จะดีกว่าที่ได้รับอัปประมาณ
๒ ชั้น	ทั้งเจ็บทั้งอายทั้งขายหน้า	อยู่ชั่วกัลปาวสาสาน
	ดังชาติกาละหนาสาธารณ์	ผิดพงศ์วงศ์วารทั้งปวงไป
ชั้นเดียว	เขาจะค่อนนินทาทุกแห่งหน	จะอยู่ดูหน้าคนกระไรได้
	ว่าพลางนางชักชายสะไบ	ปิดพักตร์ร่ำไห้แล้วโศกา

(อิเหนา พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒ ตอนอิเหนาลักพาระเด่นบุษบาพาไปซ่อนตัวอยู่ในถ้ำกลางป่าลึกนอกกรุงดาหา เพื่อมิให้ระเด่นบุษบาต้องเข้าพิธีอภิเษกสมรสกับระตูจรกา อิเหนาพยายามปลอบประโลมนางด้วยมธุรวาจาและบทบาทอันแนบเนียนสนิทสนมในการเข้าพระเข้านางของอิเหนา ประกอบกับความรักอันมีอยู่เป็นมูลฐานบ้างแล้ว ทำให้ระเด่นบุษบาค่อยผ่อนคลายคามวิปโยคลงได้บ้าง แต่ถึงกระนั้นก็ใช่ว่าจะยินยอมตกลงปลงใจลงไปเสียเลยทีเดียว ซึ่งเป็นวิสัยของสตรีโดยทั่วไป แต่ก็หาได้ย้อมอารมณ์ของระเด่นบุษบาให้เปลี่ยนแปรไปในทันทีทันใดไม่ เพราะทั้งรักและทั้งแค้นเมื่อได้ฟังคารมที่อิเหนาเสกสรรมาประเล้าประโลมใจหนักเข้า ใจก็ชักจะอ่อนลง รำ ๆ จะรับรักของอิเหนาอยู่และรู้สึกตัวว่าคงจะไม่แคล้วมนต์รักของอิเหนาไปได้ ในที่สุดก็รำพึงรำพันถึงตัวเองขึ้นมา ดังปรากฏตามบทร้องข้างต้นนี้)

เนื้อที่ ๒

กันแสงพลางทางทูลสนองไป คิดไฉนใยฉะนี้พระเชษฐา
ทำการหาญหักลักน้องมา สถิตอยู่คูหาถ้ำทอง
น้องนิราศมาตุรงค์บิตุเรศ ยังไม่คลายวายเทวศร์หม่นหมอง
เห็นแต่ภูวนัยได้ปกครอง จะสลัดตัดน้องไว้เดียวดาย
ไหนนั่นสัญญาพาที ว่าจะครองไมตรีไม่หนีหน่าย
อันถ้อยคำคำมั่นที่บรรยาย มิรู้เลยว่าจะกลายเป็นมารยา
จะไปแก้สงสัยที่ในเมือง หรือจะไปแก้เคืองที่หมันหยา
ครั้งนี้พระเสด็จไคลคลา จะกลับมาหรือมิมาก็เท่ากัน ฯ

(อิเหนา พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒ ตอนอิเหนาพาระเด่นบุษบามาซ่อนตัวอยู่ในถ้ำกลางป่าลึกนอกกรุงดาหา แล้วจะกลับไปแก้สงสัยที่ในกรุงดาหา จึงทำให้ระเด่นบุษบาน้อยใจ โดยเข้าใจผิดคิดว่าอิเหนาจะลอบไปหาชายาทั้งสองที่เมืองหมันหยา และตัดพ้อต่อว่าเอา ดังปรากฏตามบทร้องข้างต้นนี้)

เพลงหงส์ทอง เถา

เพลงเถานี้มีสิ่งแปลกอยู่อย่างหนึ่ง คือ อัตรา ๓ ชั้น เรียกว่าเพลงหงส์ทอง ส่วนทำนอง ๒ ชั้นเรียกว่าเพลงเวสสุกรรมและอัตราชั้นเดียวกลับชื่อว่า เพลงหงส์ทอง เช่นเดียวกับ ๓ ชั้น แต่การเรียกชื่อเพลงนั้นถืออัตรา ๓ ชั้นเป็นสำคัญ เมื่อ ๓ ชั้น เรียกชื่อเพลงว่าอย่างไรก็เรียกชื่อเพลงเถานั้นว่าอย่างนั้น ไม่ว่าชื่อของทำนอง ๒ ชั้น หรือชั้นเดียวจะเรียกชื่อไปอย่างใด

เพลงหงส์ทองชั้นเดียว เป็นเพลงที่ร้องเล่นกันมาแต่โบราณอย่างแพร่หลายจนใกล้จะเป็นเพลงพื้นเมืองทีเดียว บทที่ร้องกันนั้นเป็นดังนี้

เจ้าพระยาหงส์ทอง เจ้าบินลอยล่องลงคงคา
ตีนเหยียบสาหร่าย ปากก็ส่ายหาปลา
กินกุ้งกินกั้ง กินหอยตะพังแมงดา
กินแล้วโผมา จับต้นหว้าโพธิ์ทอง

ซึ่งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ได้ทรงนำมาแทรกไว้ในบทละครดึกดำบรรพ์เรื่องสังข์ศิลปะชัย และทรงพระนิพนธ์เพิ่มเติมให้เข้าเรื่องละครอีกเที่ยวหนึ่ง

เมื่อการแสดงลิเกได้เกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๕ ก็ได้นำเอาทำนองเพลงหงส์ทองชั้นเดียวนี้ไปใช้โดยดัดแปลงวิธีร้อง ให้ร้องดันไปได้นาน ๆ จึงจะลงให้ปี่พาทย์รับและทำนองปี่พาทย์รับ ก็ตัดทำนองท่อนสองลงเสียครึ่งหนึ่ง เมื่อบรรเลงรวมกับท่อนหนึ่งเป็น ๓ เที่ยว เพลงหงส์ทองแบบนี้ ได้ร้องประจำเป็นสัญญลักษณ์ของการแสดงลิเกโดยเฉพาะ

ต่อมา จึงมีผู้แต่งขยายทำนองเพลงหงส์ทองชั้นเดียวของโบราณนั้นขึ้นเป็นอัตรา ๒ ชั้น สำหรับบรรเลงอยู่ในเรื่องของเพลงช้าและใช้ประกอบการแสดงโขนละคร ตั้งชื่อว่าเพลงเวสสุกรรม

ประมาณสมัยปลายรัชกาลที่ ๔ จึงมีผู้แต่งเพลงเวสสุกรรม (หงส์ทอง ๒ ชั้น) ขึ้นเป็นอัตรา ๓ ชั้น และกลับไปใช้ชื่อว่า เพลงหงส์ทองเช่นเดียวกับชั้นเดียวของเดิม เป็นที่นิยมแพร่หลายในวงการขับร้องและดนตรีมาจนปัจจุบันนี้

ส่วนบทร้องนั้น ในสมัยโบราณ ใช้บทเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนที่ขึ้นต้นว่า “ปักเป็นมยุราลงรำร่อน” ภายหลังได้เปลี่ยนมาใช้บทละครเรื่องเงาะป่า พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๕ และได้รับความนิยมโดยทั่วไป

บทร้องเพลงหงส์ทอง เถา

ดวงบุปผามาลีไม่มีจิต ยังหันหาอาทิตย์ที่แสงฉัน
เมื่อยามค่ำน้ำค้างพร่างไพรวัน รับแสงจันทร์อบอุ่นไม่ขุ่นมัว
อันนารีมีจิตจะผิดไฉน แม้นจุใจคงจิรังไม่หวังชั่ว
อนิจจาใจสตรีที่เมามัว มาพันพัวพาเพื่อนให้เอื้อนอาย
สู้มาลีก็มิได้จิตใจเอ๋ย อย่าหวังเลยว่าลำหับนับสหาย
ขอบิดรมารดาอย่าระคาย ท่านทั้งหลายรู้เห็นเป็นพยาน

(จากบทละครเรื่องเงาะป่า พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๕)

เพลงเหราเล่นน้ำ ๓ ชั้น

เพลงเหราเล่นน้ำนี้ในอัตรา ๒ ชั้น เป็นเพลงมโหรีสมัยกรุงศรีอยุธยาบรรเลงรวมอยู่ในเพลงตับ เรื่องทำขวัญ เรียกชื่อเพลงสั้น ๆ ว่า “เหรา” เพลงในตับนี้มี ๗ เพลงด้วยกัน คือ เพลงมอญแปลง, เพลงสรรเสริญพระจันทร์, เพลงมหาชัย, เพลงมโนราห์โอด, เพลงราโค, เพลงเหราและเพลงหงส์ไซ้ดอกบัว คำกลอนเพลงยาวตำรามโหรีมีว่า

“ขึ้นมอญแปลงใหญ่ในบทสี่ สรรเสริญจันทรีสรวงสวรรค์
มหาชัยในเรื่องรำพรรณ มโนราห์โอดอั้นครั่นครวญ
ราโคเคียงเรียงเหรา หงส์ไซ้ปทุมาสร้อยสงวน
ยิ่งฟังยิ่งเพราะเสนาะนวล ในขบวนบรรเลงเพลงพอ”

ถึงสมัยที่นิยมการแต่งขยายเพลงอัตรา ๒ ชั้น เป็น ๓ ชั้น จึงมีผู้นำเพลงเหรา ๒ ชั้นนี้มาแต่งเป็น ๓ ชั้น เข้าใจว่าราว ๆ สมัยปลายรัชกาลที่ ๓ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ และเรียกชื่อว่าเพลงเหราเล่นน้ำ แต่ในสมัยปัจจุบันนี้มักจะเรียกกันเพียงว่า “เหรา” เหมือนสมัยโบราณ การที่เรียกเหราเล่นน้ำเห็นจะประสงค์ที่จะเลียนเพลงสิงโต ซึ่งเรียกชื่อเต็ม ๆ ว่า สิงโตเล่นหาง

การดำเนินทำนองของเพลงเหราเล่นน้ำ ๓ ชั้นนี้ เป็นสำนวนเรียบ ๆ พื้น ๆ มีชั้นเชิงแทรกนิดหน่อย แสดงอารมณ์สุขสงบในธรรมชาติอันงดงาม ในสมัยปัจจุบันใช้บรรเลงอยู่ในตับเพลงลมพัดชายเขา ซึ่งมีเพลงลมพัดชายเขา เพลงลมหวน แพลงแขกมอญบางช้างและเพลงเหราเล่นน้ำเป็นอันดับสุดท้าย

บทร้องเพลงเหรา เถา

เวลาค่ำน้ำค้างลงพร่างพร้อย แพน้อยลอยซัดมาเท้งเต้ง
ลมกระพือพาคลื่นเสียงครื้นเครง ให้วังเวงเปลี่ยวเปล่าเศร้าอุรา
เหลียวหลังฝั่งฝาก็ห่างหาย เห็นแต่ฝูงปลาว่ายทั้งซ้ายขวา
ฉนากฉลามกระโห้โลมา เหราปลาวาฬขึ้นพ่นน้ำ ฯ

(บทละครเรื่องกากี)

บทร้องเพลงเหรา ๓ ชั้น

ลงเล่นน้ำดำดั้นอโนดาต ใสสะอาดเยือกเย็นเป็นนักหนา
ฝูงมังกรล่อแก้วแพรวพราวตา ทัศนารำลึกถึงวันทอง ฯ

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน)

เพลงหอมหวน ๓ ชั้น

เพลงหอมหวน ๒ ชั้น เป็นเพลงสมัยอยุธยา ใช้ร้องในการแสดงละครใน ท่านโบราณาจารย์ได้นำมาแต่งขึ้นเป็น ๓ ชั้น เข้าใจว่าราว ๆ สมัยรัชกาลที่ ๔ เป็นเพลงที่มีสำนวนทำนองไพเราะอย่างเยือกเย็น

บทร้องเพลงหอมหวน ๓ ชั้น

เนื้อที่ ๑

พระเอยพระยอดฟ้า พระสนิทนิทราอยู่ในที่
ทรงสดับขับไม้มโหรี ซอสีส่งเสียงจำเรียงราย
เชิญพระบรรทมให้ถาวร จะกล่าวกลอนถนอมกล่อมถวาย
ให้ไพเราะเสนาะพระทัยสบาย ฤๅสายจงไสยาเอย ฯ

(บทของเก่า)

เนื้อที่ ๒

แต่เพลิดเพลินเดินตามเนินไศล ถึงต้นไทรร่มกว้างข้างละหาน
รากผ่านยื่นย้อยห้อยยาวยาน เยาวมาลย์โหนเล่นเป็นชิงช้า
ผลัดกันไกวใส่จริตเหมือนบิดผัน แล้วประพันธ์กลอนขับแจ้วจับป่า
แสรังเปรียบเปรยเย้ยหยันกันไปมา ในอุราเศร้าหมองร่วมพ้องกัน

เพลงห่วงอาลัย เถา

เพลงนี้ในอัตรา ๒ ชั้น สมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศ ฯ ได้นำมาบรรจุให้ร้องในละคอนดึกดำบรรพ์ เรื่องอิเหนา ตอนไหว้พระเรียกว่าเพลงแขกปัตตานี ไม่ทราบว่าใครเป็นผู้มาตั้งชื่อใหม่ว่าห่วงอาลัย และไม่ทราบว่าท่านผู้ใดนำมาแต่งและตัดให้ครบเป็นเพลงเถา

บทร้องเพลงห่วงอาลัย เถา

เดินทางพลางคิดคำนึง ถวิลถึงน้องแล้วร้องไห้
สามราพากันมาในไพร ฤๅจะกลับไปแต่สองเรา
ปะยงทรงกลดหมดเมฆบัง ดูดังวิโยคโศกเศร้า
มองเขม้นเห็นเม็งรังจะเวา คิดว่าเงาน้องยาจะมาตาม
นกแซงแซวเจ้ามาเวลาดึก เขม้นนึกว่าน้องร้องทักถาม
อนิจจาป่านนี้สักกี่ยาม ให้วาบหวามโรยแรงแข็งใจจร

(เงาะป่า พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๕)

เพลงหวนคำนึง เถา

เพลงหวนคำนึงนี้ ดร.อุทิศ นาคสวัสดิ์ แต่งขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๙ มีท่วงทีและทำนองเป็นเชิงคร่ำครวญหรือหวนคิดถึงความหลัง หรือความผิดหวังของใครคนหนึ่ง

บทร้องเพลงหวนคำนึง เถา

โอ้ว่าอนิจจาความรัก พึ่งประจักษ์ดังสายน้ำไหล
มีแต่จะเชี่ยวเป็นเกลียวไป ไหนเลยจะไหลกลับมา
สตรีใดในพิภพจบแดน ไม่มีใครได้แค้นเหมือนอกข้า
ด้วยใฝ่รักให้เกินพักตรา จึงมีแต่เวทนาเป็นเนืองนิจ
โอ้ว่าน่าเสียดายตัวนัก เพราะเชื่อลิ้นหลงรักจึงช้ำจิต
จะออกชื่อลือชั่วไปทั่วทิศ เมื่อพลั้งคิดผิดแล้วจะโทษใคร
เสียแรงหวังฝังฝากชีวี พระจะมีเมตตาก็หาไม่
หมายบำเหน็จจะรีบเสด็จไป ก็รู้เท่าเข้าใจในทำนอง
ด้วยระเด่นบุษบาโฉมตรู ควรคู่ภิรมย์สมสอง
ไม่ต่ำศักดิ์รูปชั่วเหมือนตัวน้อง ทั้งพวกพ้องสุริวงศ์พงศ์พันธุ์
โอ้แต่นี้สืบไปภายหน้า จะอายชาวดาหาเป็นแม่นมั่น
เขาจะค่อนนินทาทุกสิ่งอัน นางรำพันว่าพลางทางโสกา

เมื่อนั้น	พระสุริวงศ์เทวัญอสัญหยา
ปลอบนางพลางเช็คชลนา	ดวงยิหวาอย่าทรงโศกี
จะส่างสิ้นกินแหนงแคลงใจ	ที่ในบุษบามารศรี
พี่สลัดตัดใจไม่ไยดี	มิได้มีปรารถนาอาลัย

(อิเหนา พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒ ตอนที่อิเหนาไปในงานพระศพที่เมืองหมันหยา และในที่สุดก็ไปได้ระเด่นจินตะหราวาตี พระธิดาของพระเจ้าน้า ผู้ครองนครหมันหยาเป็นชายา การพระศพในเมืองหมันหยาได้เสร็จสิ้นไปแล้ว แต่อิเหนาแกล้งหาเรื่องถ่วงเวลาอยู่ในเมืองหมันหยาต่อไปอีกหลายวัน เพราะความที่หลงรักจินตะหราวาตี แม้ท้าวกุเรปันราชบิดาจะได้มีสารเรียกให้กลับ อิเหนาก็หาเหตุแก้ตัวด้วยประการต่าง ๆ ยังหายอมกลับง่าย ๆ ไม่ ต่อเมื่อถูกรับสั่งเรียกหลายครั้งเข้า จึงจำเป็นจำใจต้องกลับเสียครั้งหนึ่งก่อน บทร้องข้างต้นเป็นบทตัดพ้อต่อว่าของระเด่นจินตะหราวาตีเมื่อตอนที่อิเหนาล่ำลาจะเดินทางออกจากเมืองหมันหยา)

เพลงเห่

บทเห่

ชายหนุ่มกับนารี	ที่ร่วมรักสมัครสม	(ฮ้าไฮ้)
เดินพลางทางชวนชม	สาลีชุ่มชอุ่มศรี	(เห่)
แสนงามยามวสันต์	อันเป็นยามน่ายินดี	(ฮ้าไฮ้)
นกร้องก้องพงพี	คู่รักชื่นรื่นวสันต์	(เห่)
เดินพลางหว่างต้นข้าว	หนุ่มกับสาวซึ่งรักกัน	(ฮ้าไฮ้)
อิงแอบแนบทรวงสรร	พะสนุกเป็นสุขี	(เห่)
แสนงามยามวสันต์	อันเป็นยามน่ายินดี	(ฮ้าไฮ้)
นกร้องก้องพงพี	คู่รักรื่นชื่นวสันต์	(เห่)
อันคำลำนำเริ่ม	ประเดิมความ ณ ยามนั้น	(ฮ้าไฮ้)
กล่าวเทียบเปรียบชีวัน	คล้ายบุปผาสง่าศรี	(เห่)
แสนงามยามวสันต์	เป็นยามอันน่ายินดี	(ฮ้าไฮ้)
นกร้องก้องพงพี	คู่รักรื่นชื่นวสันต์	(เห่)

ฉะนั้นอย่าประมาท	ฉวยโอกาสปัจจุบัน	(ฮ้าไฮ้)
ความรักสมัครนั้น	ก็จำเพาะเหมาะยามนี้	(เห่)
แสนงามยามวสันต์	เป็นยามอันน่ายินดี	(ฮ้าไฮ้)
นกร้องก้องพงพี	คู่รักรื่นชื่นวสันต์	(เห่)

(จากละครเริงรมย์เรื่องตามใจท่าน พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๖)

(อ)

เพลงอาหนู เถา

เพลงอาหนู ๒ ชั้น เป็นเพลงจีนของเก่า ซึ่งได้ดัดแปลงเพิ่มเติมมาจากเพลงของจีนแท้ ครูปุย บาปุยะวาทย์ ได้แต่งขึ้นเป็นทำนอง ๓ ชั้นทางหนึ่ง กับจางวางทั่ว พาทยโกศล ก็ได้แต่งเป็นทำนอง ๓ ชั้นทางหนึ่ง พร้อมทั้งได้ตัดลงเป็นชั้นเดียวให้ครบเถา เพลงนี้มีความหมายไปในทางสุขสำราญ ด้วยการชมงานรื่นเริง

บทร้องเพลงอาหนู เถา

๓ ชั้น อาหนูน้อยน้อย ค่อยบรรเลงทำเพลงเล่น
ไม่กระจ่างทางสุนทรที่ซ่อนเร้น ฟังก็เป็นเพลงได้แต่ไม่ดี
ฉันยังเล็กเด็กอยู่ที่ครูสอน ปัญญาก็อ่อนลืมเลือนเชือนวิถี
ทั้งร้องรับขับลำเพลงดนตรี จะหาที่เพราะยากลำบากใจ
ขออภัยในอักษรกลอนประเทียบ ยังไม่เรียบร้อยแน่เชิญแก้ไข
เอ็นดูได้เป็นครูอาหนูเอย

(บทเก่า)

๒ ชั้น เจ้าสาวสาวสาว สาวสะเทิ้น ค่อยเดินค่อยเดิน เดินตามทาง
ฝูงอนงค์ ทรงสำอาง นางสาวศรี ห่มสี
ใส่กำไล แลวิไล ทองใบอย่างดี ทองดีดี
ประดับสี เพชรพลอย พลอยงาม ดูงาม

ชั้นเดียว ใส่ต่างหู สองหู หูทัดดอกไม้ นารีใด ชนใด ในสยาม
จะหางาม งามกว่า มาเคียงไม่เคียง
ชวนกันเดิน พากันเดิน เดินรอเรียง เจ้าเดินเคียง เรียงคู่ คู่งามดูงาม

(เข้าใจว่าเป็นพระนิพนธ์ สมเด็จ ฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์)

อาหนูมาดูนี่ มาฟังดนตรีต่างต่าง
ฟังไพเราะจับใจ ครูที่ไหนดีแท้

(ไม่ทราบนามผู้แต่ง)

หมายเหตุ : บทร้องในบรรทัดที่ ๗ นั้น บางท่านก็ร้องว่า “ชวนกันเดินพากันเดิน รีบเดินมา จะไปฟังสักวา ที่ในวัง”

เพลงอาเฮีย เถา

เพลงอาเฮียอัตรา ๒ ชั้นของเก่า มีลีลาและท่วงทำนองเพลงชักชวนไปในทางสนุกสนานรื่นเริง ใช้ร้องประกอบการแสดงละคร เช่น ในเรื่องสุวรรณหงส์ บทของกุมภัณฑ์ ตอนแปลงเป็นพราหมณ์โต แต่ร้องเฉพาะท่อนต้นเท่านั้น พระประดิษฐ์ไพเราะ (ครูมีแขก) ได้คิดแต่งขึ้นเป็น ๓ ชั้น และทางของหลวงกัลยามิตตาวาส (ทับ พาทย์โกศล) อีกทางหนึ่ง ภายหลังมีผู้ตัดแต่งลงเป็นเถา

บทร้องเพลงอาเฮีย เถา

เนื้อที่ ๑

๓ ชั้น ฝ่ายอาเฮียเสียใจกระไรหนอ แสนเสียดายสายซอขาดสะบั้น
กำลังลองลืมคิดบิดหนักครัน สายสำคัญขาดปุดหลุดออกไป
๒ ชั้น น้อยจิตคิดจะฟาดเสียให้หัก แต่นึกรักซองาซื้อมาใหม่
ต่อสายเข้าพลันด้วยทันใด สีไปใหม่ฟังเล่นเย็นอุรา
ชั้นเดียว จึงประดิษฐ์คิดบรรเลงเป็นเพลงเถา เพลงเก่าแก่แสนเสนาะเพราะหนักหนา
ทั้งสามชั้นสองชั้นเรียงกันมา มีชั้นเดียวชื่อว่าอาเฮียเอย

บทร้องเพลงอาเฮีย เถา

เนื้อที่ ๒

๓ ชั้น ทอดองค์ลงเหนือพระแท่นมาศ ยุพราชมัวหมองไม่ผ่องใส
ฟูมฟกอกกลุ้มดังสุมไฟ คิดถึงอรไทแม่ยอดรัก
๒ ชั้น โอ้ว่าแก้วตานิจจาเอ๋ย มาลับเลยแลหายไม่ประจักษ์
พี่แสนห่วงโฉมยงนงลักษณ์ ป่านฉะนี้มิรู้จักอยู่หนใด
ชั้นเดียว พระเฝ้าแต่อาวรณ์สะท้อนจิต เฝ้าคิดหาทางจะแก้ไข
เฝ้าผุดลุกผุดนั่งจนคลั่งไคล้ จนเกือบใกล้รุ่งแสงสุริยา

(บทละคอนเรื่องท้าวแสนปม พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๖)

เนื้อที่ ๓

๓ ชั้น ฝ่ายอาบูบันเทิงรื่นเริงรับ ประจงจับถ้วนพลางทางสนอง
ซึ่งการุณคุณล้ำเหลือพร่ำพร้อง เหมือนพี่น้องร่วมครรภ์ตามกันมา
๒ ชั้น ท่านจงจิตคิดสรรกลั่นมาให้ จะตั้งใจรับเล่ห์เสน่หา
ขอคำนับส่งไปมิได้ช้า กัลยาอยู่ใดท่านไปพบ
ชั้นเดียว ให้ต้องดังวิญญาข้าประสงค์ ขอจงหญิงนั้นพลันประสบ
สุขเกษมเปรมใจจงได้ครบ อย่ารู้จบเจริญยิ่งทุกสิ่งเทอญ

(เสภาอาบูหะซัน)

เนื้อที่ ๔ (เฉพาะ ๓ ชั้น) (หน้าทับปรบไก่)

ท่อน ๑ ได้เห็นจันทร์วันเพ็ญดูเด่นดวง พอชูทรวงชุ่มชื่นเมื่อคืนหลัง
ท่อน ๒ ครั้นแรมราลาลับอับแสงบัง ค่อยเอื้อนสั่งดังหนึ่งไว้อาลัยลาญ
ท่อน ๑ โอ้ดวงจันทร์ครรลัยไปลิบลับ ถึงกลางเดือนเคลื่อนกลับคืนสถาน
ท่อน ๒ แต่เราพรากจากยิหวาไปช้านาน ใยจึงไม่พบพานนานแล้วเอย ฯ

(จากบทมโหรี พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๕)

เพลงอาถรรพณ์ เถา

ทำนองในอัตรา ๒ ชั้น ใช้ขับร้องในการประกอบการแสดงละคร ต่อมาพระยาประสานดุริยศัพท์ (แปลก ประสานศัพท์) ได้แต่งขึ้นเป็น ๓ ชั้นทางหนึ่ง และยังมีผู้อื่นแต่งขึ้นอีกทางหนึ่ง พร้อมทั้งตัดลงเป็นชั้นเดียวครบเป็นเพลงเถา

บทร้องเพลงอาถรรพณ์ เถา (ปรบไก่)

เนื้อที่ ๑

๓ ชั้น	*ท่อน ๑*	ฝ่ายปาโมกข์โลกเชษฐ์พระเวทย์ขลัง	จึงให้ตั้งศาลสถิตทุกทิศา
		ริมขอบวังฝังอาถรรพณ์กันพารา	ไฟไหม้มามิให้ไหม้ถึงในวัง
	ท่อน ๒	แล้วลงยันต์กันปืนธนูแผลง	ข้ามกำแพงมิให้พ้นด้วยมนต์ขลัง
	ท่อน ๓	ทรงสะเดาะเคราะห์เมืองเครื่องกำบัง	บายศรีตั้งสังเวยนมเนยครบ
๒ ชั้น	*ท่อน ๑*	แล้วปักธงข้างประตูศัตรูเข้า	ให้มัวเมามืดคลุ้มกลุ้มตลบ
	ท่อน ๒	แล้วจุดเทียนเวียนรอบนอบนบ	กว่าจะครบเจ็ดวันป้องกันภัย
	ท่อน ๓	ฝ่ายท่านครูอยู่กับองค์พระทรงยศ	เสกน้ำรดกับสุคนธ์ด้วยมนต์ไสย
ชั้นเดียว	*ท่อน ๑*	ทรงสะเดาะเคราะห์ท้าวเจ้าเวียงชัย	ตั้งอยู่ในศีลสัตย์สวัสดี
	ท่อน ๒	พวกเสนาข้าเฝ้าเหล่าทหาร	ต่างเตรียมการรับศึกไม่นึกหนี
	ท่อน ๓	กรมวังนั่งยามตามอัคคี	ทุกหน้าที่ตำแหน่งจัดแจงการ

(พระอภัยมณี ของสุนทรภู่)

เนื้อที่ ๒

โอ้ศกุนตลาเมียขวัญ ยิ่งกว่าชีวันเสน่หา
เสียแรงรักสมัครสมานมา ควรหรือพี่ยาลืมอนงค์
ชะรอยมีผีร้ายหมายรังแก จึงดลใจให้แลตะลึงหลง
แกล้งทำให้ลืมโฉมยง งวยงงเหมือนหลับสนิทนอน
ป่านฉะนี้เทวีจะอยู่ไหน ใครจะช่วยพิทักษ์ดวงสมร
หรืออยู่กลางป่าพนาดร อกอ่อนอ้างว้างอยู่กลางไพร
หรือว่ากัลยาจะโกรธพี่ หลบลี้ไปซ่อนอยู่หนไหน
พี่นี้สิร้อนเหลือใจ ราวไฟเผาผลาญปานตาย
ยิ่งแลดูแหวนที่แทนรัก ทรงศักดิ์ยิ่งคะนึงถึงโฉมฉาย ฯ

(ศกุนตลา พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๖)

เพลงอะแซหวุ่นกี้ เถา

เพลงนี้ทำนอง ๒ ชั้น เป็นเพลงโบราณครั้งสมัยอยุธยา มีสำเนียงเป็นพม่าและมอญคละกัน มีชื่อเรียก ๒ อย่าง คือ เพลงคุณลุงคุณป้า หรือ อะแซหวุ่นกี้ พระยาประสานดุริยศัพท์ (แปลก ประสานศัพท์) นำเพลงนี้มาแต่งเป็น ๓ ชั้นขึ้นทางหนึ่ง เรียกว่า เพลงคุณลุงคุณป้า ต่อมาเมื่อราว พ.ศ. ๒๔๗๕ หลวงประดิษฐ์ไพเราะ (ศร ศิลปบรรเลง) จึงได้แต่งขึ้นอีกทางหนึ่ง จาก ๒ ชั้นเพลงเดียวกัน เรียกชื่อว่า เพลงอะแซหวุ่นกี้ และนายฉันทิชย์ กระแสสินธุ์ ได้เก็บความจากพระราชพงศาวดาร ตอนอะแซหวุ่นกี้ แม่ทัพพม่า ขอดูตัวพระยาจักรี (พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก) มาแต่งเป็นกลอนสำหรับใช้ขับร้องเพลงนี้

บทร้องเพลงอะแซหวุ่นกี้ เถา

๓ ชั้น	จะเป็นใครใคร่ดูรู้ตัวนัก	ว่ารูปลักษณ์เชิงเช่นเป็นไฉน
	จึงเชี่ยวชาญการณรงค์สงครามชัย	เป็นยอดไทยคู่ปืนบดินทร
	พรุ่งนี้เช้าพวกเราจงพักรบ	ตั้งสงบรอรั้งครั้งหนึ่งก่อน
	จะขอดูจอมพหลพลนิกร	กลางสมรภูมิของกองทัพไทย
๒ ชั้น	ครั้นแสงทองส่องสว่างกระจ่องหล้า	เจ้าพระยาจักรีมิช้าได้
	ขี่ม้ากั้นสัปทนยกพลไป	ยืนม้าให้อะแซหวุ่นกี้พิจารณา
	แม่ทัพเฒ่าชาวพม่าคราได้เห็น	อุระเต้นสะท้านสะทกตกประหม่า
	มิน่าเล่าชาวเตลงเกรงเดชา	เพราะบุญบารมีคู่ไผทไทย
ชั้นเดียว	ชมว่าดีฝีมือใครไม่เท่า	สู้รบเราผู้เป็นผู้เฒ่าได้
	ท่านจะได้เป็นกษัตริย์จอมฉัตรชัย	ครองตัวไว้ภายหน้าให้จงดี
	ว่าแล้วให้เครื่องม้าทรงหนึ่งสำรับ	อีกหนึ่งพับสักหลาดสะอาดสี
	น้ำมันดินดินสอแก้วแล้วพาที	วันพรุ่งนี้เราจะรุกบุกเข้าเมือง

(นายฉันทิชย์ กระแสสินธุ์ แต่ง)

เพลงอนงค์สุชาดา เถา

เพลงนี้ หลวงประดิษฐ์ไพเราะ (ศร ศิลปบรรเลง) ได้ทำนอง ๓ ชั้นมาจาก พระยาประสานดุริยศัพท์ (แปลก ประสานศัพท์) เมื่อประมาณเกือบร้อยปีมาแล้ว เข้าใจว่าพระยาประสานดุริยศัพท์จะเป็นผู้คิดขึ้นเอง ทำนองเพลงสละสลวย ฟังแล้วรู้สึกเพลิดเพลินในความสวยงามตามธรรมชาติต่าง ๆ และการร่ายรำอย่างสวยงาม

บทร้องเพลงอนงค์สุชาดา เถา

เนื้อที่ ๑

๓ ชั้น โอ้กวางทองปองกระจงเฝ้าหลงใหล เจ้าจึงได้ทุกข์จิตคิดไม่สม
นางทรายทองนั้นไม่ปองใจนิยม เชิญมาชมสมสู่เป็นคู่เคียง
๒ ชั้น ช่อบุปผาข้าถวายพระไทรย้อย ดลใจหน่อยเถิดให้มาอย่าหลีกเลี่ยง
เห็นไรไรใครหนดมามองเมียง พั้วพั้วเพี้ยงขอกลายเป็นทรายทอง
ชั้นเดียว เสียงกรากแกรกแหวกลดามาข้างซ้าย แลละม้ายเมือนฮะเนาหน้าเศร้าหมอง
พระไทรศักดิ์สิทธิ์ยิ่งจริงหนาน้อง ไม่เชื่อข้ามามองลองดูเอย

(เงาะป่า พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๕)

เพลงอัปสรสำอาง ๓ ชั้น

เพลงอัปสรสำอางนี้มีแต่ ๓ ชั้น ไม่มี ๒ ชั้นเป็นสมุฏฐาน เวลาร้องส่งมโหรีปี่พาทย์ ก็ร้องทำนอง ๓ ชั้นเต็ม ๆ เวลาร้องประกอบการแสดงละคอน ก็คงใช้อัตรา ๓ ชั้น แต่ตัดมาใช้เพียงครึ่งแรกของท่อนทั้ง ๒ ท่อน ซึ่งนับว่าเป็นเพลงที่แปลกกว่าเพลงทั้งหลาย

บทร้องเพลงอัปสรสำอาง ๓ ชั้น

เนื้อที่ ๑

เหลือบเห็นสตรีวิไลลักษณ์ พิศพักตร์ผ่องเพียงแขไข
งามโอษฐ์งามแก้มงามจุไร งามนัยเนตรงามกร
งามถันงามกรรณงามขนง งามองค์ยิ่งเทพอัปสร
งามจริตกิริยางามงอน งามเอวงามอ่อนทั้งกายา
ถึงโฉมยงอัครลักษมี พระสุรัสสวดีเสน่หา
สิ้นทั้งไตรภพจบโลกา จะเอามาเปรียบไม่เทียบทัน
ดูไหนก็เพลินเจริญรัก ในองค์เยาวลักาณ์สาวสวรรค์
ยิ่งพิศยิ่งคิดผูกพัน ก็เดินกระชั้นเข้าไป

เนื้อที่ ๒

เพ่งพินิจพิศร่างนางอัปสร กรายกรกรีดเล็บเก็บบุปผา
ถ้วนทุกนางสอางพักตร์ลักขณา เสาวภาผ่องผิวประไพพรรณ
งามขนงก่งรับนัยเนตร งามเกศเกล้าเสียบนมสวรรค์
งามปรางเปล่งกลผลจันทน์ งามสรรพ์สารพางค์สำอางเอย ฯ

(นายมนตรี ตราโมท แต่ง)

เพลงไอยเรศร์ ๓ ชั้น

เพลงนี้ แต่โบราณมาใช้เป็นเพลงโหมโรงและเป็นเพลงที่นับว่าเป็นเยี่ยมของบรรดาเพลงโหมโรงทั้งหลาย อาจพูดได้เต็มปากว่า ไม่มีเพลงใดสู้ได้เลย ทั้งทางสำนวนทำนองและวิธีดำเนินลีลา ยิ่งกว่านั้น เพลงไอยเรศร์ยังเป็นเพลงที่ให้ความสะดวกและเปิดหนทางให้เครื่องดนตรีทุกชนิดหาความไพเราะได้มาก เนื่องจากความดีของเพลง

ไอยเรศร์ดังกล่าวแล้ว จึงมีวงดนตรีนำไปใช้บรรเลงกันอย่างแพร่หลายจนเรียกได้ว่าจืด แต่ก็ดูเหมือนจะจืดแต่เพียงชื่อเท่านั้น หากบรรเลงขึ้นเมื่อใด ก็ไพเราะน่าฟังทุกครั้ง ส่วนผู้แต่งเพลงยังไม่ทราบว่าเป็นท่านผู้ใด ทราบแต่ว่าคิดขึ้นจากเพลงในเรื่องเพลงฉิ่งแบบหนึ่ง ซึ่งมีเพลงไอยเรศร์ชูงา ไอยราชูงวง รวมอยู่ด้วยกัน มาภายหลังมีผู้คิดแต่งทางร้องขึ้นร้องส่ง ดังนี้

บทร้องเพลงไอยเรศร์ ๓ ชั้น

เดินทางมาข้างเชิงเขา　　เวลาบ่ายบังเงาเงื้อมผา
ชมสัตว์จัตุบาทนานา　　เกลื่อนกาดดาษดาพนาลัย
อ้อยช้างเป็นรอยช้างชัก　　กิ่งก้านรานหักลงใหม่ใหม่
หูกวางกวางกินระบัดใบ　　แล้วเล่นโลดโดดไล่ลองเชิง
ชงโคโคเข้าอยู่เงาร่ม　　ตามติดชิดชมถึกเถลิง
ตาเสือเสือซุ่มอยู่ซุ้มเชิง　　ทหารยิ่งวิ่งเปิงเข้าป่าไป
ซุ้มหมูหมูหยุดยืนเบียด　　เห็นตัวกลัวเกลียดไม่เข้าใกล้
พระเร่งพหลพลไกล　　มาในพยมพนาวัน ฯ

(อิเหนา พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒)

เพลงโอ้บูชากูณฑ์

บทร้องเพลงโอ้บูชากูณฑ์ ๒ ชั้น

โอ้ว่าซมพลาของเมียเอ๋ย　　ไฉนเลยมาสั่งดั่งนี้ได้
พ่อเดาจิตเมียผิดเป็นพ้นไป　　ด้วยนึกว่าวิสัยเป็นสตรี
คงกลัวตายหมายแต่จะหาสุข　　ถึงยามทุกข์เข้าสักหน่อยก็ถอยหนี
อันฝูงหญิงจริงอยู่ย่อมมากมี　　แต่ใจของน้องนี้ไม่เหมือนกัน
พ่อตายฤๅจะหมายมีผัวใหม่　　ให้กินใจกันเป็นนิจคิดหวาดหวั่น
ว่าเคยสองคงปองสามไม่ข้ามวัน　　รสรักนั้นคงจะจางด้วยหมางใจ
รักของน้องปองแต่ให้แท้เที่ยง　　ไม่หลีกเลี่ยงเข็ดขามตามวิสัย
จะให้พ่อวายชนม์พ้นห่วงใย　　เมื่อเกิดไหนจะได้พบประสบกัน ฯ

(เงาะป่า พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๕)

เพลงโอ้ปี่นอก

บทร้องเพลงโอ้ปี่นอก ๒ ชั้น

โอ้โอ๋ลำหับของเรียมเอ๋ย	ทรามเชยผู้เทียมชีวิตพี่
จะขออำลาเจ้าแล้วคราวนี้	มิได้มีชีวิตสืบไป
ฮเนาเขาตามสังหาร	ก็พอต่อต้านเขาได้
มีผู้ลอบยิงจากในไพร	เป็นจนใจจำลับดับชีวิต
พี่ตายจากพรากเจ้าไปทั้งรัก	สุดจะหักห้ามิโยคโศกจิต
มาตร์แม้นชีวีพี่ม้วยมิด	จงคืนคิดรักใคร่ในฮะเนา
เขาคงพิสวาทไม่บาดหมาง	จงเสื่อมส่างวิโยคโศกเศร้า
ให้พี่ตายวายพะวงด้วยนงเยาว์	จะหลับตาลาเจ้าบรรลัยลาญ

(เงาะป่า พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๕)

บทมโหรีพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๕

สร้อยเพลงเทพบรรทมนารายณ์เกษียรสมุทร

สาวสวรรค์กัลยาเป็นข้าบาท บำเรอองค์หริราชเรืองศรี
ได้ทรงฟังวังเวงเพลงดนตรี สำหรับที่สาสุเทพเธอบรรทม
สองพระนางนาฏ ของข้าบาทนี้เอย ประคองเคยเขนยเคียง
แสนสุรางนางจำเรียง ถวายเสียงสำเนียงทำนอง เชิญบรรทมทิพอาสน์
เหนือนาคราชอันเรืองรอง ทรงสดับขับร้อง ให้เพราะต้องพระทัย เอย

สร้อยเพลงอาเฮีย

ได้เห็นจันทร์วันเพ็ญดูเด่นดวง พอชูทรวงชุ่มชื่นเมื่อคืนหลัง
ครั้งแรมราลาลับอับแสงบัง ค่อยเยื้อนสั่งดังหนึ่งไว้อาลัยลาน
โอ้ดวงจันทร์ครรไลไปลิบลับ ถึงกลางเดือนเคลื่อนกลับคืนสถาน
แต่เราพรากจากยิหวาเป็นช้านาน ไยจึงไม่พบพานนานแล้วเอย

สร้อยเพลงจีนแสโศกา

นกสาลิกามาพลอดออกฉอดฉาน นกเอี๋ยงวานไปแถลงแจ้งจิตสมร
นกโนรีฝีปากช่างชะอ้อน ช่วยวิงวอนขนิษฐาให้อาลัย
นกกระตั้วตัวดีมานี่หน่อย จะสั่งข่าวเศร้าสร้อยเพียงตักษัย
นกแก้วบอกแก้วกลอยฤทัย ว่าพี่แสนพิสมัยไม่วายเอย

บทมโหรีพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๕

ทรงเมื่อกำลังเสด็จประพาสยุโรป

ตามเนื้อความในพระราชนิพนธ์เรื่อง "ไกลบ้าน"

พระราชทานให้มโหรีร้องเมื่อเสด็จกลับถึงพระนคร

ร้องเพลงพระยาโศก

อกช้ำ พอยามค่ำจำเจ้าแคบิน (Cabin) หาย
เก้าอี้แคบแนบเขนยพอเกยกาย จักระบายลมรินถวิลวัง
ที่เคยอยู่เคยเห็นอยู่เป็นนิตย์ ต้องปลดปลิดละวางไว้ข้างหลัง
มานอนเดียวเปลี่ยวแดแต่ลำพัง ขาดคนนั่งปรนนิบัติพักวีเอย

ร้องเพลงสุดสงวน

ยามเที่ยง แสงแดดเหรี้ยงรูปกายวายระหวย
ขาดสุคนธ์ปนปรุงจรุงรวย ให้นึกขวยลูกเต้าเขามีทา
ไร้คนจัดสารพัดจะขัดสน มีคนแต่เคยสำอางอย่างขี้ข้า
ต้องละหอมออมสวาทขาดตรูตรา อนิจจาเจ็บใจกะไรเลย

ร้องเพลงบุหลัน

ความหนาว ช่างก้าวร้าวนี่กระไรไม่กว้างขวาง
แขกมาแต่เมืองร้อนสัญจรทาง ต้องละร้างบ้านเรือนเพื่อนชีวา
หมายสู่ฝั่งหวังว่าจะพึ่งพัก ควรฤๅหักหาญห้าวหนาวนักหนา
ทั้งคลื่นกลอกละลอกซ้ำช้ำอุรา นี่แหละน่าเกาะคริศ (Krete) จิตจางเอย

ร้องเพลงจรเข้หางยาว

เนื้อเย็น แม้ได้เห็นแอคแควเรียม (Aquarium) เรียมใจหาย
ฝากระจกขังน้ำทำแยบคาย ทั้งขวาซ้ายเลี้ยงมัจฉาในวารี
พื้นทรายขาวเอาการรังมาฝังก่อ เป็นชั้นฉ้อหลายอย่างล้วนต่างสี
สาหร่ายกัลปังหาบรรดามี ดูท่วงทีถี่ห่างเหมือนอย่างเป็น

ร้องเพลงสี่บท

ปลาใหญ่น้อยลอยคล่ำดำผุดว่าย เฉยสบายคนใกล้มิได้เห็น
เขาเปลี่ยนน้ำทำสุหร่ายปรายกระเซ็น บ้างกระเด็นหยาดหยัดอยู่อัตรา
เอาเหยื่อปรายว่ายกระแซงแย่งกันฮุบ ปากหมุบหมุบลอยหลามตามภักษา
แสนเสียดายดวงใจมิได้มา จะปรีดาชมทะเลเนเปอล (Naples) เอย

ร้องเพลงเขมรปี่แก้ว

นกน้อย ช่างพูดจ้อยเจนหัดชัดภาษา
บรรเลงลานหวานหูชูวิญญา เหมือนจะพาให้สบายวายคำนึง
ยืนลำนำซ้ำทำนองแต่สองอย่าง ไม่เปลี่ยนบ้างจนจะเบื่อเหลือคิดถึง
เคยฟังขับจับจิตติดทรวงตรึง ปิ้มประหนึ่งสำเนียงเสียงนกเอย

ร้องเพลงทยอยนอก

กลิ่นกุหลาบซาบนาสาพาระลึก เมื่อยามดึกเคยชมดมกลิ่นหอม
น้ำอบปรุงจรุงรสต้องอดออม ถือถนอมบุปผาประสาจน
กลิ่นกุหลาบทาบกระดาษวาดรูปไว้ จะส่งให้โฉมตรูรู้เหตุผล
ชมดอกไม้แสนเบื่อเหลือจะทน คิดสุคนธ์เคยรื่นชื่นใจเอย

ร้องเพลงเขมโพธิสัตว์

พระลบ ไฉนหลบหมอกสลัวหรือกลัวหนาว
ฝนตกพรำซ้ำเห็บเป็นกราวกราว สโน (Snow) ขาวปลิวเกลื่อนเหมือนนุ่นปลิว
ถิ่นทางหว่างไศลใกล้วิถี แถววารีพุลั่นเป็นควันฉิว
น้ำแข็งลาดดาดขาวยาวเป็นทิว ลมพัดริ้วโอ้ตะวันทิ้งฉันเอย

ร้องเพลงอกทะเล

สายสมร แต่จำจรจากเจ้าแสนเศร้าหมอง
ด้วยไร้คู่อยู่สำหรับประคับประคอง ต้องขุ่นข้องเคืองเข็ญเป็นนิรันดร์
ยามกินต้องอาศัยใช้ฝรั่ง ยามนอนนั่งเหลือทนจนนึกขัน
มีแต่เงอะง่วงงุนฉุนทุกวัน ไม่เสกสรรแสร้งว่าระอาเอย

เพลงสองชั้นที่ไพเราะจากพระราชนิพนธ์ต่าง ๆ ในรัชกาลที่ ๕ และรัชกาลที่ ๖

จากบทละคอนพูดสลับลำเรื่องวิวาห์พระสมุทร

เพลงคลื่นกระทบฝั่ง

อันโดรเมดาสุดาสวรรค์ ยิ่งกว่าชีวันเสน่หา
ขอเชิญสาวสวรรค์ขวัญฟ้า เปิดวิมานมองมาให้ชื่นใจ
ถึงกลางวันสุริยันแจ่มประจักษ์ ไม่เห็นหน้านงลักษณ์ยิ่งมืดใหญ่
ถึงราตรีมีจันทร์อันอำไพ ไม่เห็นโฉมประโลมใจยิ่งมืดมนต์
อ้าดวงสุริย์ศรีของพี่เอ๋ย ขอเชิญเผยหน้าต่างนางอีกหน
ขอเชิญจันทร์ส่องสว่างกลางสากล เยี่ยมมาให้พี่ยลเยือกอุรา

เพลงบังใบ

ได้ยินคำสำเนียงเสียงเสนาะ แสนไพเราะรสรักเป็นหนักหนา
เหมือนยินเสียงหงส์ทองที่ฟ่องฟ้า กล่อมสุนทรวอนว่าน่ายินดี
ถึงแม้ว่าจะสนิทนิทรา ก็ผวาเมื่อสดับศัพท์เสียงพี่
ถึงดิฉันร้อนรุ่มกลุ้มฤดี เสียงเหมือนทิพย์วารีมาประพรม
แต่โอ้ว่าอนิจจาได้กินหวาน มิช้านานก็ต้องกลืนทั้งขื่นขม
พอพี่ไปใจน้องต้องระทม ยิ่งมาชมก็ยิ่งช้ำระกำใจ ฯ

เพลงแขกหนัง

ผู้ใดมีอำนาจวาสนา ธรรมดาหาอะไรก็หาได้
กำหมัดคือยุติธรรมจงจำไว้ ใครหมัดใหญ่ได้เปรียบเรียบเทียวเกลอ
ใครหมัดย่อมต้องถ่อมกายายอบ ต้องคอยหมอบคอยกราบราบเทียวเหนอ
คอยระแวงแขยงอยู่ละเอย มิได้กล้าเผยอขึ้นตึงตัง

มีอำนาจวาสนาวาจาสิทธิ์ พูดสิ่งใดไม่ผิดเพราะฤทธิ์ขลัง
ถึงพูดผิดกำหมัดซัดลงปัง กลายเป็นพูดถูกจังไปทั้งเพ
กำหมัดเล็กลูกเด็กเถียงได้ จะส่งเสียงเถียงไปไม่ไหวเหว
ต้องขอยืมหมัดโตไว้โบ๊เบ๊ เดินโอ้เอ้วางปึงให้ถึงดี

เพลงจีนหน้าเรือ

อั๊วเปงจีนซิวิไลซ์แขใดไม่ลู้ หากันลูถูกเล่งไม่เปงเลื่อง
เมืองของอั๊วตงฮั้วอร่ามเรือง เปงบ้างเมืองนักปาดฉิลาดลัก
ก็ผมเปียนี้ซิเปงยี่ห้อ บอกเซี้ยงฮ้อไปไหนใคลู้จัก
เมื่อทำผิดโปลิศเขาชอบนัก จับหางเปียฉุดชักเอาตัวไป
แม้เปงบ๋อยลับซ้ายนายหัวหลั่ง นายเขาสั่งขักเกือกเลือกใหม่ใหม่
ไม่ต้องหาผ้าผ่องให้ล้องใจ เอาหางเปียถูไถเกือกมันลิ
แม้เปงกุ๊กทำคัวไม่กัวยาก ไม่ลำบากยากนานการขัดสี
ผ้าเช็ดถ้วยชามอิไลไม่ต้องมี เอาเปียนี้ต่างผ้าน่าชมจริง ๆ

เพลงโยสลัม

ปากเป็นเอกเลขเป็นโทโบราณว่า หนังสือตรีมีปัญญาไม่เสียหลาย
ถึงรู้มากไม่มีปากลำบากตาย มีอุบายพูดไม่เป็นเห็นป่วยการ
ถึงเป็นครูรู้วิชาปัญญามาก ไม่รู้จักใช้ปากให้จัดจ้าน
เหมือนเต่าฝั่งนั่งซื้อฮื้อรำคาญ วิชาชาญมากเปล่าไม่เข้าที
ใครช่างพูดพลิกแพลงเหมือนแรงมาก คนนิยมลมปากมากเจียวพี่
ถึงรู้น้อยถ้อยคำให้ชำดี คงเป็นที่สมคะเนที่เฉโก

จากบทละคอนดึกดำบรรพ์เรื่องท้าวแสนปม

เพลงทองย่อน

ในลักษณ์นั้นว่าน่าประหลาด เป็นเชื้อชาตินักรบกลั่นกล้า
เหตุไฉนย่อท้อรอรา ฤๅจะกล้าแต่เพียงวาที
เห็นแก้วแววว้บที่จับจิต ไยไม่คิดอาจเอื้อมให้เต็มที่
เมื่อไม่เอื้อมจะได้อย่างไรมี อันมณีฤๅจะโลดไปถึงมือ
อันของสูงแม้ปองต้องจิต ถ้าไม่คิดปีนป่ายจะได้หรือ
มิใช่ของตลาดที่อาจซื้อ หรือแย่งยื้อถือได้โดยไม่ยอม
ไม่คิดสอยมัวคอยดอกไม้ร่วง คงชวดดวงบุปผชาติสะอาดหอม
ดูแต่ภุมรินเที่ยวบินดอม จึงได้ออมอบกลิ่นสุมาลี ฯ

เพลงสร้อยเพลง

โอ้ว่าดวงใจอยู่ไกลลิบ เหลือจะหยิบมาชมภิรมย์สันต์
เหมือนดวงดาววาววาวอยู่ไกลครัน ชิดสวรรค์สุดเอื้อมมาเชยชม
เสียงแรงชื่ออุษานารี ไยไม่มีเทวามาอุ้มสม
ปล่อยให้นั่งฟูมฟกอกกรม ร้อยระบมจิตใจดังไฟราน
อ้าองค์เทวาสุรารักษ์ ทรงฤทธิ์สิทธิศักดิ์มหาศาล
ช่วยดลใจให้ชู้คู่ชีวานต์ เสียวสร้านเสน่หามาไวไว ฯ

จากบทละคอนพูดเรื่องปล่อยแก่

เพลงลมพัดชายเขา

รื่นกลิ่นลำดวนชวนเชย ลมรำเพยพากลิ่นหอมหวาน
สินแสนสุคนธ์สุมนมาลย์ ไม่เท่าเทียบเปรียบปานด้วยรสรัก
หอมใดไม่เท่ากลิ่นสมร มะลิซ้อนสายหยุดพุดประจักษ์
พิกุลแก้วพยอมหอมนัก แต่รสรักหอมกว่าผกากรอง
ยามผการาร่วงดอกดวงโรย ถึงลมโชยกลิ่นน้อยไม่ลอยล่อง
ส่วนสวาทคลาดชู้เป็นคู่ครอง ก็หม่นหมองยิ่งผกาที่ราโรย

เพลงขึ้นพลับพลา

โฉมงามทรามสุดสวาทพี่ ดาลฤดีจ่อจิตพิศวง
ขอแต่เพียงได้พิงอิงองค์ แนบอนงค์ขวัญฟ้ายาใจ
หอมหวนชวนสูดอย่าพูดล่อ ฉันจะพอใจเชื่อนั้นหาไม่
เป็นความจริงหลอกหญิงง่ายกระไร พี่มิได้หลอกเจ้าเยาวมาลย์
อันชายพูดคล่องคล่องเหมือนล่องน้ำ ถ้อยคำว่าวอนล้วนอ่อนหวาน
พอเบื่อหน่ายวายหลงนงคราญ ก็ทิ้งไปได้ปานผกาโรย
แม้รักจริงหวานยิ่งบุหงาสวรรค์ ยิ่งกว่าแก่นจันทน์อันหอมโหย
รักร่วมชีวาไม่ราโรย จะชวนโชยกลิ่นสวาทไม่ขาดเอย ฯ

จากพระราชนิพนธ์ต่าง ๆ

เพลงสร้อยมยุราตัด

แม้นแต่เดิมเริ่มรู้ความตระหนัก จะห้ามหักจิตไว้ให้นักหนา
ไม่ชิงรักหักหาญดวงกานดา เพราะความแสนเสน่หาหักอาลัย
ถึงจะยอมออมอดไม่เอิบเอื้อม ก็ไม่เสื่อมซาคิดพิสมัย
จะฝังรักสลักรูปไว้ภายใน น่าน้อยใจกลับมาพาเจ้าตาย
อันความผิดของพี่นี้เหลือล้ำ ให้ชอกช้ำแสนวิตกอกสลาย
ครวญพลางทางทุ่มทอดกาย กอดศพโฉมฉายเข้าโศกา

(เงาะป่า พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๕)

เพลงแขกมอญบางช้าง

มาลี ดอกดังสีบานเย็นเห็นหรือไม่
ผีเสื้อร่อนว่อนอยู่ดูวิลัย งามกระไรหนอผีเสื้อช่างเหลืองาม
กินอะไรเกิดที่ไหนผีเสื้อเอ๋ย อย่าปิดเลยตอบต่อที่ข้อถาม
น้องจะได้ไปเกิดไปกินตาม ให้อร่ามเหมือนผีเสื้อเหลือสวยเอย

(เงาะป่า พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๕)

เพลงจำปาทองเทศ

นั่งเหนือแผ่นผาที่หน้าถ้ำ　　เท้าราน้ำเอนอิงพิงพฤกษา
ตะวันชายฉายน้ำอร่ามตาม　　ตกตามศิลาซ่ากระจาย
ที่น้ำอันลับช่องมองเห็นพื้น　　ปลาน้อยน้อยลอยตื่นดูแหล่หลาย
พ่นน้ำฟูเป็นละอองต้องแมลงตาย　　ตกเรี่ยรายเป็นภักษาน่าเอ็นดู
ยามลมตกนกร้องซ้องแซ่เสียง　　เสนาะเพียงลำนำเฉื่อยฉ่ำหู
ลำดวนดงส่งกลิ่นประทีนชู　　นางโฉมตรูฟังเพลงวังเวงใจ
ประจงจับจะเข้ป่ามาลองเสียง　　ดีดสำเนียงไพเราะเสนาะใส
แล้วบรรเลงลำนำคำคมใน　　เงาะไม้ไผ่สดับเสียงนั่งเอียงคอ

(เงาะป่า พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๕)

เพลงรักชาติบ้านเมือง

(พระราชทานเป็นบทร้องของเสือป่า)

เพลงพัดชา

เรานี้เกิดมาแล้วชาติหนึ่ง ควรคำนึงถึงชาติศาสนา
ไม่ควรให้เสียทีที่เกิดมา ในหมู่ประชาชาวไทย
แม้ใครตั้งจิตรักตัว จะม้วนอนนิ่งอยู่ไฉน
ควรจะร้อนอกร้อนใจ เพื่อให้พรั่งพร้อมทั่วตน
ชาติใดไร้รักสมัครสมาน จะทำการสิ่งใดก็ไร้ผล
แม้ชาติย่อยยับอับจน บุคคลจะสุขอยู่อย่างไร

เพลงสร้อยเพลง

ใครมาเป็นเจ้าเข้าครอง คงจะต้องบังคับขับไส
เคี่ยวเข็ญเย็นค่ำกรำไป ตามวิสัยเชิงเช่นผู้เป็นนาย
เขาจะเห็นแก่หน้าค่าชื่อ จะนับถือพงศ์พันธุ์นั้นอย่าหมาย
ไหนจะต้องเหนื่อยยากลำบากกาย ไหนจะอายทั่วทั้งโลกา

เพลงฝรั่งรำเท้า

เพราะฉะนั้นชวนกันสวามิภักดิ์ จงรักร่วมชาติศาสนา
ยอมตายไม่เสียดายชีวา เพื่อรักษาอิสระคณะไทย
สมานสามัคคีให้ดีอยู่ จะสู้ศึกศัตรูทั้งหลายได้
ควรคิดจำนงจงใจ เป็นไทยจนสิ้นดินฟ้า

(พระราชนิพนธ์ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เพลง ๓ เพลงข้างต้นเดิมรวมเป็นเพลงเดียวกัน ใช้ทำนองเพลช้างประสานงา)

เพลงลูกล้อลูกขัด
ประเภทโยน

เพลงลูกล้อลูกขัดประเภทโยน

เพลงแขกลพบุรี เถา

เพลงแขกลพบุรีนี้ แต่โบราณมาทำนองดนตรีมีแต่เพียงอัตรา ๒ ชั้น และท่อนเดียว เป็นเพลงที่รวมอยู่ในชุดเพลงสองไม้ ซึ่งบรรเลงติดต่อในเพลงเรื่องแขกมอญและบางโอกาสก็แยกออมมาใช้เป็นเพลงร้องประกอบการแสดงโขนละคอนในอารมณ์โศก หรือเปลี่ยวเปล่าวังเวงใจ ภายหลังได้มีผู้เพิ่มเติมทำนองดนตรีขึ้นอีกท่อนหนึ่งเป็นท่อน ๒ หรือเที่ยวหลัง แต่ในทำนองร้องคงร้องเหมือนกันทั้ง ๒ ท่อน (หรือ ๒ เที่ยว)

ต่อมาถึงสมัยที่นิยมร้องและบรรเลงเพลงอัตรา ๓ ชั้นกันมาขึ้น ก็ได้มีครูบาอาจารย์ทางดุริยางคศิลป และคีตศิลป นำเพลงแขกลพบุรีนี้มาแต่งขึ้นเป็น ๓ ชั้น ทั้งทางร้องและทางดนตรีหลายท่านด้วยกัน และแต่ละท่านก็ดำเนินทำนองเพลงต่างกันออกไปตามความคิดและสติปัญญา ซึ่งล้วนแต่ไพเราะน่าฟังไปคนละแบบ เนื่องจากเพลงนี้เป็นเพลงประเภทที่มีโยน ท่านผู้แต่งจึงมีทางที่จะพลิกแพลงออกไปได้มากมาย เช่น การร้องสักวาก็ได้แทรกการร้องดันสองไม้ ทำนองเพลงแขกภาษาแขกแทรกในบางตอน ส่วนทางดนตรีก็สอดแทรกลูกล้อลูกขัด และวิธีการอื่น ๆ เข้ามาซึ่งล้วนแต่ทำให้ไพเราะน่าฟังยิ่งขึ้น แต่ทำนองดนตรีที่ใช้บรรเลงกันแพร่หลายจนปัจจุบันนี้ คือ ทางที่ครูช้อย สุนทรวาทิน ได้แต่งขึ้น ในราวสมัยต้นรัชกาลที่ ๕

ดังได้กล่าวมาแล้วว่า ทำนองในอัตรา ๒ ชั้น ซึ่งเป็นของเดิมนั้น เป็นเพลงที่แสดงถึงอารมณ์อันโศกสลดหรือความวิเวกวังเวงใจ แต่เมื่อได้มาแต่งขึ้นเป็น ๓ ชั้น โดยเฉพาะทำนองของดนตรีซึ่งสอดแทรกวิธีการต่าง ๆ ตลอดจนลูกล้อลูกขัด อันเป็นวิชาการอย่างหนึ่งของการแต่งเพลงประเภทสองไม้ที่มีโยน จึงทำให้สำเนียงที่แสดงอารมณ์โศกและเปลี่ยวเปล่าเลือนลางไปจนแลไม่เห็นเลย ยิ่งกว่านั้นในการแต่งเป็น ๓ ชั้นขึ้นนี้ ยังนำเพลงโสนน้อย ซึ่งเป็นเพลงชุดมโหรีโบราณมาติดต่อกับท่อน ๒ (เที่ยวหลัง) ซึ่งทำให้เพิ่มความไพเราะเพราะพริ้งขึ้นอีกเป็นอันมาก

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๒ นายมนตรี ตราโมท ได้นำเอาเพลงแขกลพบุรีอัตรา ๒ ชั้นของเดิมมาแต่งเพิ่มเติมให้ดำเนินทำนองและมีลูกล้อลูกขัดเป็นแนวเดียวกับอัตรา ๓ ชั้นของครูช้อย สุนทรวาทิน พร้อมทั้งตัดแต่งทำนองชั้นเดียวใหม่เพื่อบรรเลงติดต่อกันให้ครบเป็นเถา และตัดทำนองร้องตอนลงส่งให้ดนตรีรับ ให้มีทำนองเป็นแบบเดียวกันกับ ๓ ชั้น

บทร้องเพลงแขกลพบุรี

เนื้อที่ ๑

๓ ชั้น	ลำดวนเอ๋ยจะด่วนไปก่อนแล้ว	ทั้งเกดแก้วพิกุลยี่สุ่นศรี
	จะโรยร้างห่างสิ้นกลิ่นมาลี	จำปีเอ๋ยสักกี่ปีจะมาพบ
	ที่มีกลิ่นก็จะคลายหายหอม	จะพลอยตรอมสูญสิ้นกลิ่นตลบ
	ที่มีดอกก็จะวายระคายครบ	จะเหี่ยวเฉาเซาซบสลบไป*
๒ ชั้น	ต้นน้อยน้อยลูกย้อยระย้าดี	ตั้งแต่นี้จะไปชมต้นไม้ใหญ่
	จะทิ้งเรือนไปร้างอยู่กลางไพร	ยุงร่านริ้นไรจะตอมกาย
	รากไม้จะต่างหมอนนอนอนาถ	ดาวดาดจะต่างไต้น่าใจหาย
	ลงบันไดใจเจียนจะขาดตาย	น้ำตาหลั่งพรั่งพรายกระจายลง
ชั้นเดียว	ขุนแผนปลอบน้องอย่าร้องไห้	ไปหน่อยหนึ่งแล้วจะมาส่ง
	ไปเป็นเพื่อนพี่บ้างในกลางดง	ชมหงส์เหมเล่นให้เย็นใจ
	ไปเดือนหนึ่งแล้วจะพากลับ	ถ้วนเดือนแล้วจะรับเจ้าไปใหม่
	จะร้องไห้ครวญคร่ำไปทำไม	เขาอยู่เขาจะไร้เมื่อไรมี

(ฉบับพิมพ์ของหอสมุดว่า "จะเหี่ยวแห้งเซาซบสลบไป " แต่ที่ร้องกันทั่ว ๆ ไปว่า "จะเงียบเหงาเซาซบสลบไป")*

เนื้อที่ ๒

๓ ชั้น	น้ำค้างตกอกระทึกดึกสงัด	พระพายพัดทรวงระทมระบมหนาว
	ดาวเกลื่อนเดือนกระจ่างสว่างพราว	ดูแวววาวงามระยับจับเมฆินทร์
	เมื่อยามว่างนั่งเพียรเขียนบทกลอน	โดยสุนทรครองตรึกนึกถวิล
	ไว้เป็นเครื่องเตือนใจในศิลปิน	ขอฝากจิน-ตกวีไว้ในลพบุรี

๒ ชั้น	นามของเพลงที่บรรเลงพ้องนามเมือง	เพื่อเป็นเครื่องจุลเจิมเฉลิมศรี
	ประวัติศาสตร์เคยเป็นราชธานี	แต่เดิมทีมีเจ้าเข้าครอบครอง
	แต่ก่อนนี้ชาวไทยเคยเป็นทาส	ได้พระร่วงนักปราชญ์มาปกป้อง
	จึงได้พ้นทาสไปดังใจปอง	ศัตรูต้องพ่ายแพ้แก่ชาวไทย
ชั้นเดียว	ต่อนี้ไปขอให้ไทยจงล้ำเลิศ	จงอย่าเกิดแตกแยกจะแตกสลาย
	ให้ชาติไทยจงเจริญเกินภิปราย	ฉันขอฝากความอาลัยในลพบุรี

(นายเขียน ศุขสายชล แต่ง)

เพลงแขกโอด เถา

เพลงแขกโอดนี้ แต่โบราณมีเพียงทำนอง ๒ ชั้น เป็นเพลงในประเภทโยนหน้าทับสองไม้ สำหรับร้องหรือบรรเลงประกอบกับบทที่แสดงความเศร้าโศก แต่ทำนองเพลงมีสำเนียงแขกปนอยู่นิดหน่อย จึงเรียกว่า แขกโอด ส่วนทำนอง ๓ ชั้นที่ได้รับความนิยมบรรเลงกันอยู่ทั่ว ๆ ไป ครูช้อย สุนทรวาทิน เป็นผู้แต่ง โดยพยายามแทรกแซงสำเนียงแขกเข้าไว้อีกมาก ทำให้สมชื่อและน่าฟังยิ่งขึ้น ส่วนทำนอง ๒ ชั้นและชั้นเดียวที่บรรเลงติดต่อให้ครบเป็นเถา หลวงประดิษฐ์ไพเราะ (ศร ศิลปบรรเลง) ได้ตัดและแต่งจากเค้า ๓ ชั้น ของครูช้อย สุนทรวาทิน ที่กล่าวแล้วเมื่อราว พ.ศ. ๒๔๘๐ นับว่าเพลงเถานี้เป็นเพลงที่มีเชิงลูกเล่นพลิกแพลงน่าฟังตลอดทั้งเถา

บทร้องเพลงแขกโอด เถา

๓ ชั้น	กลับเสียใจอาลัยขุนช้างเล่า	นิจจาเจ้าหลับกลิ้งอยู่ไกลหมอน
	จะเย็นฉ่ำน้ำค้างขจายจร	ใครจะช้อนผ้าห่มให้ผัวรัก
	เห็นม่านขาดกลาดขวางอยู่กลางห้อง	สองมือตีอกเพียงอกหัก
๒ ชั้น	จัณฑาลผลาญทำเจ็บช้ำนัก	สะอื้นฮักฮักแล้วเดินมา
	ถึงหอกลางเกลื่อนกลาดด้วยทาสหญิง	นอนกลิ้งนิ่งหลับไม่เงยหน้า
	ดูพลางทางคิดอนิจจา	ถึงห้องแถวกิริยายิ่งเศร้าใจ

ชั้นเดียว พี่จะลาไปแล้วเจ้าแก้วเอ๋ย | สิ่งไรเคยทำเจ้าจำได้
ฝากขุนช้างด้วยช่วยปลอบใจ | ข้าวปลาหาให้เหมือนพี่ยัง
ถึงกรงนกขุนทองอยู่ทั้งคู่ | นกโนรีแขวนอยู่ที่เตียงตั้ง
(นกเอ๋ยเคยเสียงเสนาะดัง | ฟังชื่นเชยชมอารมณ์นาง)

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒ ตอนที่ ๑๘ ขุนแผนพานางวันทองหนี)

เพลงแขกสี่เกลอ เถา

เพลงแขกสี่เกลอ เดิมเป็นเพลงในอัตรา ๒ ชั้น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต ทรงแต่งขยายขึ้นเป็น ๓ ชั้น และตัดลงเป็นอัตราชั้นเดียวจนครบเป็นเพลงเถา เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๕ เมื่อครั้งทรงย้ายจากกองทัพเรือมาดำรงตำแหน่งเสนาธิการทหารบก จึงโปรดให้วงดุริยางค์ทหารมหาดเล็กใช้บรรเลง โดยทรงเขียนเป็นโน๊ตสากลเป็นเพลงเสียงประสานและแทรกภาษาต่าง ๆ ไว้ถึง ๔ แนว จึงเรียกว่าเพลงแขกสี่เกลอ กล่าวกันว่าเป็นเพลงที่แสดงถึงฝีพระหัตถ์ว่าทรงพระปรีชาสามารถในการแต่งเพลงเพียงใด นักดนตรีทั้งหลายยกย่องเพลงนี้ว่าเป็นเพลงชั้นเยี่ยม โดยมุ่งพระทัยที่จะประทานให้เป็นเพลงแตรวงจริง ๆ ที่ฟังได้หลายรส โดยไม่รู้สึกเบื่อ แม้บทร้องจะสั้น แต่ทางดนตรีสลับซับซ้อนยืดยาวมาก จนได้ชื่อว่าเป็นเพลงเถาที่ยาวที่สุดทางวงการดนตรีไทย

บทร้องเพลงแขกสี่เกลอ เถา

๓ ชั้น ทอดองค์ลงกับที่ปัญจถรณ์ | เร่าร้อนรัญจวนหวนไห้
คิดถึงบุษบายาใจ | เที่ยวหาแห่งใดไม่พานพบ
๒ ชั้น นั่งนอนอ่อนจิตเจ็บใจ | ทั้งบกเรือเหนือใต้ก็ไปจบ
จนสิ้นแดนมะละกันมหรรณพ | ไม่พานพบวนิดาดวงจันทร์
ชั้นเดียว หรือชะรอยเทวาพาน้อง | ไปสู่ห้องวิมานเมืองสวรรค์
สิงห์สัตว์พยัคฆาในอารัญ | พาไปขบกันให้บรรลัย

(มีเค้ามาจากเรื่องอิเหนา แต่ยังค้นไม่พบว่าเป็นตอนใด)

เพลงเขมรราชบุรี ๓ ชั้น

เพลงเขมรราชบุรีในอัตรา ๒ ชั้น ซึ่งเป็นเพลงประเภทหน้าทับสองไม้ในสมัยโบราณใช้เป็นเพลงบรรเลงติดต่อกับเพลงเรื่องเขมรใหญ่ เพลงเรื่องเขมรใหญ่นั้นมีวิธีเรียงลำดับเพลงอยู่ ๒ แบบ แบบหนึ่งเมื่อจบเพลงเรื่องเขมรใหญ่ (คือเขมรใหญ่เขมรน้อยและเขมรกลาง) แล้วก็ออกเพลงครวญหา และเพลงวรเชษฐ์ (หรือค้างคาวกินกล้วย เป็นคนละเพลงกับบรเทศ) อีกแบบหนึ่ง เมื่อจบเพลงเขมรใหญ่แล้วก็ออกสองไม้ด้วยเพลงเชมรราชบุรี ๒ ชั้น และต่อด้วยเพลงเขมรราชบุรีชั้นเดียวเป็นเพลงเร็ว

เพลงเขมรราชบุรี ๒ ชั้น ที่กล่าวมานี้แหละที่นำมาประดิษฐ์แต่งขยายขึ้นเป็นอัตรา ๓ ชั้น สำหรับใช้ร้องส่งในการบรรเลงปี่พาทย์เครื่องสายและมโหรีเป็นสามัญ

โดยเฉพาะเพลงเขมรราชบุรี ๓ ชั้น ครูช้อย สุนทรวาทิน เคยแต่งมาก่อนทางหนึ่งแล้ว แต่ไม่สู้จะได้รับความนิยมแพร่หลายเท่าใด จึงสูญไป ต่อมาราว พ.ศ. ๒๔๕๒ พระยาประสานดุริยศัพท์ (แปลก ประสานศัพท์) ซึ่งขณะนั้นเป็นครูประจำวงปี่พาทย์ของสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร (คือ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว) ได้แต่งเพลงเขมรราชบุรีขึ้นเป็น ๓ ชั้นอีกทางหนึ่ง โดยแทรกแซงเม็ดพราย มีลูกล้อลูกขัด แปลกขึ้นกว่าที่เคยมีมา ในขณะที่แต่งนี้หลวงประดิษฐ์ไพเราะ (ศร ศิลปบรรเลง) ก็ได้มีส่วนช่วยเหลือเป็นอยู่เป็นอันมาก เพลงเขมรราชบุรี ๓ ชั้นทางนี้ นับว่าได้รับความนิยมในวงการดนตรีแพร่หลายไปอย่างกว้างขวางจนปัจจุบันนี้

ในทางร้อง ได้ใช้บทเรื่องอิเหนา พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒ ตอนอิเหนาพานางบุษบามาไว้ในถ้ำกลางป่าลึกเมืองดาหา และจะเข้าไปแก้สงสัยในเมืองดาหาให้คร่ำครวญกังวลถึงบุษบา มิใคร่จะเดินทางจากไปง่าย ๆ

ชะรอยกรรมจำพรากต้องจากไกล   จะผ่อนผันฉันใดนะอกเอ๋ย
ถ้าแม้เขามิสงสัยไม่ไปเลย   จะอยู่เชยชมแก้วกัลยา
หอมกลิ่นกล้วยไม้ที่ใกล้ทาง   เหมือนกลิ่นสไบบางขนิษฐา
(พระเปลี่ยวเปล่าเศร้าสร้อยวิญญาณ์   เหลียวดูคูหาให้จาบัลย์)

ถึงแม้จะใช้ร้องเพียง ๓ คำกลอนเท่านั้น แต่ว่าบทร้องเพลงเขมรราชบุรี ๓ ชั้น บทนี้ ก็เป็นบทที่เหมาะสมกับทำนองที่สุด ยังไม่เคยมีใครเปลี่ยนบทให้สนิทสนมกลมกลืนกับทำนองได้เท่าบทร้องบทนี้เลย

เพลงเชิดจีน ๒ ชั้น

เมื่อสมัยรัชกาลที่ ๔ ครูมีแขกได้เป็นครูปี่พาทย์ในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวและได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นหลวงประดิษฐ์ไพเราะ เมื่อวันที่ ๒๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๙๖ ตำแหน่งปลัดจางวางมหาดเล็ก ได้ว่ากรมปี่พาทย์ฝ่ายพระบวรราชวัง

ระยะเวลาระหว่างเดือนพฤศจิกายนกับเดือนธันวาคม พ.ศ. ๒๓๙๖ ครูมีแขกได้แต่งเพลงเชิดจีนขึ้น แล้วนำขึ้นบรรเลงทูลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์โปรดมาก จึงโปรดให้เลื่อนบรรดาศักดิ์ เป็นที่พระประดิษฐ์ไพเราะในวันที่ ๒๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๓๙๖

จะเห็นได้ว่าชั่วระยะหนึ่งเดือนพอดี ซึ่งท่านได้เลื่อนบรรดาศักดิ์ขึ้นด้วยเพลงเชิดจีนนี้แท้ ๆ และเพลงเชิดจีนนี้ ก็เป็นเพลงที่ดีเลิศ สมกับความดีความชอบที่ท่านได้รับนั้นจริง ๆ คือ เป็นเพลงที่ท่านแต่งขึ้นด้วยวิธีอันแปลกประหลาดกว่าเพลงไทยทั้งหลายที่เคยมีมา สำนวนทำนองของเพลงมีทั้งเชิงล่อ เชิงชน ทีหนีทีไล่ตลอดเวลา สำหรับเชิดจีนตัว ๑ ท่านได้นำเพลงเชิดในตัวที่ ๖ มาทำเป็น ๓ ชั้น แล้วประดิษฐ์ทางให้ไพเราะกระฉับกระเฉงดังทำนองเพลง ๒ ชั้น ส่วนตัวต่อ ๆ ไป ท่านได้แต่งด้วยอารมณ์สนุกสนานไม่ยึดถือกำเนิดจากเพลงใด และทุก ๆ ตัวต่อท้ายด้วยเชิดในชั้นเดียวทั้งสิ้น นับว่าเพลงนี้แปลกกว่าเพลงไทยทั้งหลาย มีความไพเราะเร่งเร้ากระตุ้นเตือนใจให้ชวนฟัง สนุกและรื่นเริง เป็นเพลงที่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดมาก

บทร้องเพลงเชิดจีน ๒ ชั้น

ว่าพลางทางจูงสีหมอกม้า เบาะอานพานหน้าดูงามสม
ดังจะปลิวลิ่วลอยไปตามลม อย่าปรารมภ์เลยนะเจ้ามาขี่ม้า
ปลอบพลางทางกอดกระซิบบอก ม้าสีหมอกตัวนี้มีสง่า
เนื้ออ่อนงอนง้อขอสมา อย่าให้พี่สีหมอกม้ากระเดื่องใจ
วันทองสองมือประนมมั่น พรั่นพรั่นกลัวม้าไม่เข้าใกล้
พี่สีหมอกของน้องอย่าจองภัย จะขอขี่พี่ไปทั้งผัวเมีย
ขุนแผนพานางมาใกล้ม้า ลูบหลังอาชาให้เชื่องเสีย
หยิบมือลูบม้าว่าปลอบเมีย ม้าเลียมือหวีดประหวั่นกลัว

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒ ตอนที่ ๑๘ ขุนแผนพานางวันทองหนี)

เพลงทยอยนอก เถา

เพลงนี้ พระประดิษฐ์ไพเราะ (มี ดุริยางกูร หรือครูมีแขก) ได้แต่งขยายขึ้นจากเพลงในเรื่องทยอย ซึ่งของเดิมเป็นเพลงจำพวกหน้าพาทย์ประกอบกิริยาที่เดินไปด้วยอารมณ์อันโศกเศร้า และเมื่อได้แต่งขึ้นใหม่ ก็เปลี่ยนเสียงขึ้นไปบรรเลงในเสียงที่เรียกว่า “ทางนอก” จึงเรียกว่า “ทยอยนอก” อันเป็นคู่กันกับเพลงที่แต่งขยายขึ้นจากเพลงเดียวกัน แต่บรรเลงใน “ทางใน” ซึ่งเรียกว่า “ทยอยใน”

เพลงทยอยนอกเป็นเพลงเอกเพลงหนึ่งในจำนวนเพลงลูกล้อลูกขัด เกือบจะกล่าวได้ว่าเป็นแม่บทของเพลงลูกล้อลูกขัดที่เกิดขึ้นในชั้นหลังทั้งสิ้น แม้ทำนอง ๒ ชั้นโบราณ จะเป็นเพลงที่มีความหมายไปในทางวิปโยคโศกเศร้า อาลัยลา แต่พระประดิษฐ์ไพเราะ (ครูมีแขก) ผู้แต่ง ก็ได้แทรกแซงลูกเล่นไว้เสียอย่างพิสดาร มีทั้งเดี่ยวลูกล้อ ลูกขัดและทีเบา ทีแรงพร้อมมูล เป็นเพลงสำหรับอวดฝีมือไปในตัว ไม่มีเพลงประเภทลูกล้อลูกขัดเพลงใดจะเทียบเท่า เป็นที่นิยมกันมาจนสมัยนี้และในกาลต่อไป นับเป็นเพลงที่ไม่ตายเพลงหนึ่ง เข้าใจว่าได้แต่งขึ้นในตอนปลายรัชกาลที่ ๔

การที่มีเพลงนี้เป็นเถาขึ้น ก็ด้วยหลวงประดิษฐ์ไพเราะ (ศร ศิลปบรรเลง) ได้ตัดทำนองโดยตรงของพระประดิษฐ์ไพเราะลงมาเป็น ๒ ชั้น และชั้นเดียวในภายหลัง

บทร้องเพลงทยอยนอก เถา

เนื้อที่ ๑

๓ ชั้น พี่จะลาไปก่อนแล้วเจ้าแก้วเอ๋ย สิ่งไรเคยทำเจ้าจำได้
ขอฝากขุนช้างด้วยช่วยปลอบใจ ทั้งข้าวปลาหาให้เหมือนพี่ยัง
มาถึงกรงนกขุนทองอยู่ทั้งคู่ นกโนรีแขวนอยู่ที่เตียงตั้ง
นกเอ๋ยเคยเสียงเสนาะดัง ฟังชื่นเชยชมอารมณ์นาง
๒ ชั้น ขุนช้างเรียกว่าแม่วันทอง สาลิกาเจ้าก็ร้องอย่างนั้นบ้าง
แต่นี้เช้าเย็นจะเว้นวาง ครวญพลางทางตามขุนแผนมา
ถึงกลางนอกชานละลานจิต ตะลึงคิดลังเลดูเคหา
แล้วชำเลืองเยื้องย่างถึงอ่างปลา ชะโงกหน้ามือช้อนมาชมชู
ชั้นเดียว กลมกลมสมอย่างตละปั้น บ้างว่ายหันเหวี่ยงหางกระทั่งหู
ถึงกระถางต้นไม้ชายตาดู เป็นคู่คู่ชูช่ออรชร

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนตอนที่ ๑๘ ขุนแผนพานางวังทองหนี)

เนื้อที่ ๒ (เฉพาะ ๓ ชั้น)

พระเผยม่านกำบังสั่งสองนาง เจ้าจงคอยอยู่พลางอย่าหม่นไหม้
พรุ่งนี้พี่จะลาคลาไคล ไปแก้สงสัยในนคร
พอสิ้นแสงสุริยาสายัณห์ จะกลับมาให้ทันถึงสิงขร
แม้นพระน้องโศกาอาวรณ์ จงปลอบโยนโอนอ่อนให้บรรเทา

(อิเหนา พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒ ตอนอินเหนาจะเดินทางไปแก้สงสัยในเมืองดาหา ซึ่งขณะนั้นกำลังลักพาระเด่นบุษบากับสองพระพี่เลี้ยงมาซ่อนไว้ในถ้ำกลางป่าลึกนอกกรุงดาหา อิเหนาจึงสั่งเสียสองนางพระพี่เลี้ยงให้ดูแลระเด่นบุษบาไว้ให้จงดี)

เพลงทยอยใน เถา

เพลงทยอย ๒ ชั้นของโบราณ เป็นเพลงเรื่อง ซึ่งมีเพลงหลายเพลงรวมบรรเลงติดต่อกัน สำหรับบรรเลงประกอบกิริยาเดินทาง โดยมีอารมณ์เศร้าโศกเสียใจของตัวละคร ครูเพ็ง นัยว่าเป็นน้องชายพระประดิษฐ์ไพเราะ (มี ดุริยางกูร หรือครูมีแขก) ได้นำมาแต่งขึ้น ทั้ง ๓ ชั้น ๒ ชั้น และชั้นเดียว ครบเป็นเพลงเถา บรรเลงในเสียงที่เรียกว่า “ทางใน” ให้มีเชิงเป็นลูกล้อลูกขัด แต่ชั้นเดียวได้เปลี่ยนขึ้นไปบรรเลงในทางนอก เหมาะที่เครื่องดนตรีต่าง ๆ จะบรรเลงได้อย่างไพเราะสนิทสนม ความหมายในเรื่องเศร้าโศกอันเป็นของเดิม จึงลดน้อยถอยไป คงมีทำนองแสดงเศร้าโศกอยู่แต่ในการร้องเท่านั้น

บทร้องเพลงทยอยใน เถา

เนื้อที่ ๑

๓ ชั้น แสนวิตกโอ้อกของสร้อยฟ้า ดังชีวาแทบจะออกไปจากร่าง
แสนที่จะอับอายแทบวายวาง จะรักรูปทรงร่างไปใยมี
๒ ชั้น จะผินพึ่งพ่อแม่ก็แลหาย จะฆ่าตัวเสียให้ตายลงเป็นผี
อับอายขายหน้าทั้งตาปี มีสามีแล้วก็พลัดเป็นศัตรู
ชั้นเดียว ฉวยเชือกผูกคอเข้าให้ชิด แล้วมายืนนิ่งคิดอยู่เป็นครู่

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน คนละสำนวนกับฉบับพิมพ์ของหอพระสมุดฯ ไม่ทราบว่าผู้ใดแต่ง)

เนื้อที่ ๒

เดินทางกลางป่าพนาเวศ ภูวเรศรัญจวนหวนหา
ให้คะนึงถึงแก้วกัลยา พระราชาทุกข์นักหนักทรวง
เหลือบดูหมู่บุหรงในดงดอน ไม่ร้องร่อนจับเจ่าเหงาง่วง
อันมิ่งไม้ที่ออกดอกดวง ก็โรยร่วงเหี่ยวแห้งไม่แบ่งบาน
ฝูงเนื้อลืมถิ่นกินระบัด โคกระทิงวิ่งตัดมาหน้าฉาน
เหมือนจะทูลข่าวขัดทัดทาน พระเห็นเหตุเภทพาลก็หลากใจ ฯ

(อิเหนา พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒)

เนื้อที่ ๓

ว่าแล้วก็พากันคลาไคล ดำเนินในแนวป่าพนาศรี
บุหลันทรงกลดหมดราคี เหมือนจะเตือนให้พี่ลีลาไป
ลมหวนอวลกลิ่นบุหงา หอมตลบอบมาในป่าใหญ่
เหมือนเมื่ออยู่ในถ้ำอำไพ รวยระรื่นชื่นใจด้วยมาลา
ลมหวนอวลกลิ่นบุหงาร่ำ ชะรอยกรรมทำไว้เป็นหนักหนา
เดิมพลัดกำจัดจากพารา มาอยู่คูหาค่อยคลายใจ ฯ

(อิเหนา พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒)

เนื้อที่ ๔

ครั้นออกมานอกนัคเรศ พระทรงเดชเศร้าสร้อยละห้อยไห้
เหลียวหลังตั้งแต่ดูเวียงชัย ฤทัยหวั่นหวั่นถึงกัลยา
โอ้ว่าเจ้าดวงยิหวาพี่ ป่านฉะนี้จะคร่ำครวญหวนหา
ใครจะปลอยโฉมงามสามสุดา แต่พอพาใจเศร้าบรรเทาคลาย
สงสารน้ำคำที่ร่ำสั่ง คิดถึงความหลังแล้วใจหาย
ครวญพลางกำสรดระทดกาย แล้วคิดอายผู้พลมนตรี ฯ

(อิเหนา พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒)

เนื้อที่ ๕

ค่อยเขยื้อนจะเคลื่อนลงจากเตียง กลับเหลียวดูเนียงผู้โฉมศรี
แล้วโลมลูบจูบแก้มสุมาลี เจ้าจงอยู่โดยดีพี่ลาจร
ถึงตัวไปใจอยู่เป็นคู่ชิด ขอฝากจิตจอดไว้ใกล้สมร
ตัวเหมือนซากที่พรากจากใจจร พรากบังอรคือพรากจากชีวี
ว่าพลางทางลานางแจ่มจันทร์ รับขวัญกัลยามารศรี
ค่อยค่อยย่างเยื้องจรลี เข้าไปสู่ที่อาบน้ำ

(เสภาเรื่องพญาราชวังสัน พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว)

เพลงทยอยเขมร ๓ ชั้น

เพลงทยอยเขมร อัตรา ๒ ชั้น เป็นเพลงไทยที่มีมาแต่โบราณ บรรเลงรวมอยู่ในเพลงเรื่องทยอย ในบางโอกาสก็แยกออกมาใช้เป็นเพลงร้องประกอบการแสดงโขนละคอน เพลงทยอยเขมร ๒ ชั้นนี้ มีทำนองและสำเนียงแสดงถึงอารมณ์โศกสลด เพราะฉะนั้น ทั้งในการบรรเลงดนตรีและขับรอ้งประกอบการแสดงโขนละคอน จึงใช้ในเวลาที่เป็นการแสดงอาการโศกเศร้ารำพึงรำพันในขณะเดินทาง และยังใช้กันมาจนปัจจุบันนี้

เมื่อสมัยรัชกาลที่ ๔ ครูแตง ผู้มีฝีมือในทางเป่าปี่ผู้หนึ่ง จนได้สมญาว่า ครูแตงปี่ ได้นำเองเพลงทยอยเขมร ๒ ชั้นนั้น มาแต่งขึ้นเป็นอัตรา ๓ ชั้น การแต่งขยายขึ้นมาเป็น ๓ ชั้นนี้ ทำนองร้องยังคงแสดงอารมณ์โศกอยู่เช่นเดียวกับในอัตรา ๒ ชั้น แต่ทำนองดนตรีนั้น เนื่องจากเพลงทยอยเขมรเป็นเพลงที่มี “โยน” ผู้แต่งสามารถพลิกแพลงได้มาก ท่านผู้แต่งจึงได้สอดแทรกเม็ดพลายต่าง ๆ ตลอดจนลูกล้อลูกขัดไว้อย่างพริ้งเพรา ซึ่งเป็นการแสดงออกในวิชาการค้นกว้างขวางทางดุริยางคศิลปอย่างหนึ่ง จึงทำให้สำเนียงที่แสดงอารมณ์โศกจมหายไปบ้าง เพลงทยอยเขมร ๓ ชั้น ที่ครูแตงได้แต่งขึ้นนี้ แต่งเป็น ๒ เที่ยว โดยเปลี่ยนทำนองมิให้ซ้ำกัน ซึ่งได้รับความนิยมในวงการดนตรีอย่างกว้างขวาง

ต่อมาอีกเล็กน้อย พระประดิษฐ์ไพเราะ (มี ดุริยางกูร หรือครูมีแขก) คงจะพิจารณาเห็นว่า เพลงทยอยเขมร ๓ ชั้น ซึ่งครูแตงได้แต่งขึ้นนั้น เป็นเพลงที่ไพเราะน่าฟังเพลงหนึ่งที่ควรสนับสนุน หากแต่เที่ยวหลังซึ่งเป็นเที่ยวที่เปลี่ยนทำนองนั้น ยังใกล้เคียงกับทำนองของเที่ยวแรกมากไปหน่อย จึงได้คิดแต่งเพลงทยอยเขมร ๓ ชั้นเพิ่มขึ้นอีก ๑ เที่ยวสำหรับบรรเลงเป็นเที่ยวกลับ แทนเที่ยวกลับอย่างเดิมของครูแตง และเพิ่มเติมเที่ยวแรกของครูแตงขึ้นอีกเล็กน้อยตรงลูกล้อที่ ๒ การบรรเลงเพลงทยอยเขมร ๓ ชั้นตามแบบนี้ จึงเป็นการบรรเลงด้วยทางของครูแตง (เพิ่มเติมลูกล้อนิดหน่อย) เป็นเที่ยวแรก และบรรเลงด้วยทางของพระประดิษฐ์ไพเราะ (มี ดุริยางกูร) เป็นเที่ยวหลัง ก็ได้รับความนิยมอย่างแพร่หลายในวงการดนตรีอีกแบบหนึ่ง

การบรรเลงในสมัยต่อจากนั้น บรรเลงกันอยู่ทั้ง ๒ อย่าง คือ บรรเลงตามทางของครูแตงทั้ง ๒ เที่ยว อย่างหนึ่ง กับบรรเลงเที่ยวแรกเป็นทางของครูแตงและเที่ยวหลังเป็นทางของพระประดิษฐ์ไพเราะอีกอย่างหนึ่ง แต่โดยมากวงเครื่องสายมักบรรเลงตามทางของครูแตงทั้ง ๒ เที่ยว และวงปี่พาทย์บรรเลงทางครูแตงเป็นเที่ยวแรก ทางพระประดิษฐ์ไพเราะเป็นเที่ยวหลัง เพราะว่าลูกล้อที่ ๒ ในเที่ยวแรกที่พระประดิษฐ์ไพเราะเพิ่มเติมขึ้นก็ดี ทำนองในเที่ยวหลังของพระประดิษฐ์ไพเราะก็ดี เป็นทำนองที่ต้องใช้เขตเสียงกว้าง เหมาะแต่กับการบรรเลงด้วยเครื่องปี่พาทย์ หากบรรเลงด้วยเครื่องดนตรีในวงเครื่องสาย ก็จะต้องหลบเสียงบ่อย ๆ ทำให้ขาดความไพเราะไป มาในสมัยปัจจุบัน ทั้งวงเครื่องสายและวงปี่พาทย์มักจะชอบบรรเลงอย่างหลัง (ทางครูแตงเที่ยวแรก ทางพระประดิษฐ์ ฯ เที่ยวหลัง) กันทั้งนั้น เพราะว่าไพเราะโลดโผนกว่า

บทร้องเพลงทยอยเขมร

ว่าแล้วก็พากันคลาไคล ดำเนินในแนวป่าพนาศรี
บุหลันทรงกลดหมดราคี เหมือนจะชวนให้ลีลาไป

(อิเหนา พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒)

ตอนองค์ปะตาระกาหลาผู้เป็นต้นตระกูลอสัญแดหวา ที่ได้ล่วงลับไปแล้วและได้ไปเป็นเทพยบดีสิงสถิตอยู่บนสวรรค์ชั้นฟ้า ไม่พอพระทัยในพฤติการณ์อันโลโลเหลวไหลของอิเหนาตั้งแต่เริ่มต้นมา จึงได้ลงโทษอิเหนา โดยบันดาลให้เป็นลมหอบเอาระเด่นบุษบาพร้องทั้งสองนางพระพี่เลี้ยง ลอยไปตกลงกลางป่าเมืองประมอตันตอนใกล้ค่ำ บุษบาหรืออุณากรรณก็ชวนพระพี่เลี้ยงทั้งสองออกเดินทางดั้นดันไปตามแนวป่าที่ไม่เคยรู้จักแห่งนั้น

เพลงทยอยญวน เถา

เพลงนี้ทำนองของเก่ามีอยู่เพียง ๒ ชั้น สมัยโบราณเราเรียกว่าเพลงกะเหรี่ยงไกวเปล ใช้ในการแสดงโขน ละคร ความหมายของทำนองเพลงเป็นไปในทางโศกเศร้ารันทดใจ นายพุ่ม บาปุยวาทย์ ได้คิดแต่งเป็น ๓ ชั้นและชั้นเดียว เพื่อให้ครบเป็นเถา เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๘ โดยได้แทรกลูกเล่นแปลกๆ ต่างๆ ไว้เป็นจำนวนมาก ทั้งนี้เพื่อให้รส

ของเพลงเปลี่ยนไปเป็นทำนองที่สนุกสนานเร้าใจ ตามแบบฉบับของเพลงจำพวกทยอย ส่วนทางร้อง นายคงศักดิ์ คำศิริ ได้ประดิษฐ์ขึ้นใหม่เฉพาะ ๓ ชั้นและชั้นเดียว เป็นเพลงที่น่าฟังอีกเพลงหนึ่ง

บทร้องเพลงทยอยญวน เถา

เนื้อที่ ๑

๓ ชั้น คิดพลางทางทรงกันแสงร่ำ ชะรอยกรรมทำไว้เป็นหนักหนา
เดิมพลัดกำจัดจากพารา มาอยู่คูหาค่อยคลายใจ
๒ ชั้น มิสามาซ้ำให้จำจาก พลัดพรากถ้ำทองผ่องใส
อกเอ๋ยไม่เคยเดินไพร เคยสำราญแต่ในพระบุรี
ชั้นเดียว ครั้งนี้ตกไร้ได้ยาก ลำบากชอกช้ำบทศรี
เกือกทองจะรองก็ไม่มี จะเหยียบย่างจรลีกลใด

(อิเหนา พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒)

เนื้อที่ ๒

๓ ชั้น ครานั้นจึงโฉมเจ้าวันทอง อยู่ในห้องโหยหวนละห้อยหา
โอ้พ่อพลายแก้วแววตา มรณาแน่แล้วหรืออย่างไร
๒ ชั้น วันเมื่อพ่อม้วยมุดสุดชีวิต เมียจะผันสักนิดก็หาไม่
ลางร้ายก็ไม่มีให้แจ้งใจ บ่าวไพร่ไปด้วยไม่เห็นมา
ชั้นเดียว เขาว่านายตายไพร่ติดคุก เมียทุกข์เหลือที่จะตามหา
สารพัดขัดสนจนทุกตา ไม่รู้ว่าอยุธยานั้นอย่างไร

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒)

เพลงทยอยลาว เถา

เพลงทยอยลาว ๒ ชั้นของเก่า ใช้ร้องประกอบการแสดงละคอนในอารมณ์โศก ไม่ทราบว่าท่านผู้ใดนำมาแต่งขึ้นเป็น ๓ ชั้น และตัดลงเป็นชั้นเดียว จนบรรเลงได้ครบเป็นเถา

บทร้องเพลงทยอยลาว เถา

๓ ชั้นเที่ยวต้น เดินพลางทางตรึกก็นึกขัน ดูเหมือนฝันอนาถจิตพิศวง
นางที่เราจงจิตคิดจำนง เกือบได้คงคู่แล้วกลับแคล้วกัน
เที่ยวกลับ ส่วนนารีที่มิได้เคยนึกฝัน มาหมายมั่นจงจิตพิสมัย
เออโลกนี้นี่มันเป็นอย่างไรไป จึงดลให้ไขว้เขวเล่ห์ดังนี้
๒ ชั้น อ่อที่จริงหญิงดีนั้นมีน้อย หานับร้อยไม่ยากเย็นเช่นสองพี่
เมื่อตัวเราจะใคร่ได้ที่ดี ไยไม่มีความเพียรเวียนระวัง
ชั้นเดียว โอ้ลำหับลับอยู่ไม่รู้ชัด หรือวิบัติเสียแล้วเรามัวเมาหวัง
ให้อารมณ์ร้อนรนพ้นกำลัง เดินเซซังไปในป่าพนาลี

(เงาะป่า พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๕)

เพลงใบ้คลั่ง เถา และ ๓ ชั้น

เพลงใบ้คลั่งในอัตรา ๒ ชั้นของโบราณ เป็นเพลงที่มีสำเนียงลาวระคนอยู่เป็นอันมาก ลักษณะของเพลงออกจะแปลกกับเพลงอื่น ๆ โดยที่เป็นเพลง ๔ ท่อน แต่ท่อนต้นเป็นเพลงประเภทที่มี “โยน” ส่วนท่อนอื่น ๆ มีแต่เนื้อเพลงล้วน ๆ ครูช้อย สุนทรวาทิน ได้นำมาแต่งขึ้นในอัตรา ๓ ชั้น เมื่อราวสมัยต้นรัชกาลที่ ๕ โดยเฉพาะตอนที่เป็นโยนในท่อนต้นนั้น ครูช้อยได้แทรกลูกล้อลูกขัดเข้าไว้อย่างไพเราะเพราะพริ้งกระฉับกระเฉง แต่ได้แต่งทำนอง ลูกล้อลูกขัดไว้เพียงอย่างเดียว แม้เมื่อบรรเลงกลับต้นซ้ำอีกเที่ยวหนึ่ง (ตามประเพณีการบรรเลงเพลงไทย) ก็ใช้ลูกล้อลูกขัดอย่างเที่ยวแรกไม่เปลี่ยนแปลง อันความนิจมของนักดนตรีไทยในสมัยต่อมานั้น เมื่อบรรเลงเพลงใดกลับต้นอีกเที่ยวหนึ่ง ก็มักไม่ชอบที่จะบรรเลงทำนองที่เป็นลูกล้อลูกขัดซ้ำกับเที่ยวแรก เพราะฉะนั้น ต่อมาภายหลัง หลวงประดิษฐ์ไพเราะ (ศร ศิลปบรรเลง) จึงได้แต่งทำนองลูกล้อลูกขัดขั้นใหม่อีกอย่างหนึ่ง สำหรับบรรเลงเปลี่ยนในตอนโยน เพื่อมิให้ซ้ำกับเที่ยวแรกและก็นิยมใช้กันตลอดมา

บทร้องเพลงใบ้คลั่ง เถา

เนื้อที่ ๑

๓ ชั้น เสียดายเอ๋ยเคยพลอดอยู่กอดกก โอ้ว่าอกเยือกเย็นเห็นแต่หมอน
ได้ยินเสียงเรไรใจรอนรอน หอมซ่อนชู้ชูชื่นรื่นอุรา
หอมดอกไม้คล้ายกลิ่นผ้าห่มน้อง ละเมอมองแหวกม่านชะม้อยหา
ไม่เห็นเจ้าลาวทองของพี่อา เคยแนบหน้านวดพัดแล้วพาที
ขวัญอ่อนเคยนอนชมเดือนหงาย เล่านิยายยิ้มแย้มแล้วหยอกพี่
เจ้าเป่าแคนแสนเพราะเสนาะดี กรรมมีแล้วจึงพรากจากกันไป
๒ ชั้น โอ้อนาถคลาดรักหนักทรวงเอ๋ย กระไรเลยยากเข็ญเหมือนเป็นใบ้
จะออกปากยากจริงทุกสิ่งไป ต้องคลั่งไคล้สิ้นสุขทุกเวลา
ทุกค่ำเช้าเฝ้าครวญหวนถวิล หักเท่าไรก็ไม่สิ้นเสน่หา
คะนึงถึงลาวทองของพี่อา เจียนเป็นบ้าเสียเพราะรักปักดวงใจ
โอ้กรรมใดมาซ้ำให้จำจาก พลัดพรากจากยอดพิสมัย
ชั้นเดียว ฟังร้องใบ้คลั่งวังเวงใจ หวานมิวายน้ำคำเจ้ารำ่วอน
ต้องจากนุชสุดสวาทเพียงขาดจิต เคนแนบชิดพุ่มพวงดวงสมร
สักเมื่อไรจะประสบพบบังอร โอ้ภูธรหมดทรงพระเมตตา
แม้ไม่เกรงบาทบงส์พระทรงฤทธิ์ จะลอบไปชมชิดเสน่หา
ให้สมจิตที่พิษรักปักอุรา แม้นจะตายมิว่าไม่วอนเลย ฯ

(ของเก่า)

เนื้อที่ ๒

เคลิ้มองค์ทรงหยิบพระศรีเสวย ตามเคยหาทันสังเกตไม่
บัดเดี๋ยวเสียววับจับใจ คลั่งไคล้ไม่รู้สมประดี
เพราะแรงฤทธิ์วิทยาสลาเหิร บังเอิญให้ร้อนรนด้วยมนต์ผี
หวนคะนึงถึงสองเทวี เร่าฤดีกระสับกระส่ายไปมา

(สร้อย) ฤทัยปั่นป่วนยวนฤดี อยู่ในที่ศรีไสยา
แว่วสำเนียงเสียงเหมือนใครทูลเตือน ว่าพระเพื่อนพระแพงละห้อยหา
แน่แล้วน้องแก้วพี่ตามมา ผ่านฟ้าแลเหลียวเที่ยวมอง
จึงแหวกวิสูตรรูดสาย ไม่เห็นกายหวนกลับเข้าในห้อง
หยิกเขนยมาพิงนิ่งตรอง ถึงสองสายสมรนอนรำพึง
(สร้อย) อกเสียวเปลี่ยวเปล่าเฝ้าคะนึง
พอเหลือบมาเห็นหน้ามเหสี เอ๊ะนางนี่ชรอยจะคอยหึง
ทำไมมาหมอบเฝ้าเคล้าคลึง ดูประหนึ่งจะระวังนั่งคอยคุม
(สร้อย) ด้วยแรงฤทธิ์วิทยาพาให้กลุ้ม

(พระนิพนธ์เรื่องพระลอ)

บทร้องเพลงใบ้คลั่ง ๓ ชั้น

เนื้อที่ ๑

เสียดายดวงพวงผกานิจจาเอ๋ย เหมือนต้นเตยไร้กลิ่นสิ้นเกสร
ภุมรินบินมาอยู่เวียนวอน อรชรช่อผกาจะราโรย
แมลงภู่ทองล่องเลยไปเชยอื่น มิมาชื่นชี้ชวนให้หวนโหย
หนาวน้ำค้างพร่างพรมเมื่อลมโชย อาดูรโดยเหมือนมาลีพวงนี้เอย
ถ้าแม้นหาไม่ไหนจะมีปรานีเอย ฯ

(บทเก่า)

เนื้อที่ ๒

เสียดายพวงผกานิจจาเอ๋ย ต้องละเลยร้างรสสุคนธ์หวล
ภุมรินบินเคล้าเฝ้าเชยชวน เรณูนวลช่อผกาจึงราโรย
ครั้นหมดกลิ่นบินหาผกาอื่น มิมาชื่นผกาเก่าเฝ้าหวลโหย
นับแต่นี้มาลีมีแต่โรย พระพายโชยก็มิชื่นอารมณ์ชม

เสียดายเอ๋ยเคยชื่นระรื่นเร้า　　เรณูเจ้าต้องมาสิ้นสร่างกลิ่นฉม
เมื่อหมดกลิ่นประทินน้อมย้อมอารมณ์　　ความนิยมก็ต้องจางห่างมาลี
อันกุหลาบหนามหนาพาให้คิด　　ใครจะปลิดจากก้านพาลเสียศรี
แม้จะเด็ดดอกพรากยากเต็มที　　เปรียบสตรีรักนามงามพร้อมเอย ฯ

เนื้อที่ ๓

เสียดายรักหักหายเสียดายหนอ　　ใครเด็ดช่อรักไปเสียไหนหนา
ทีถ้อยคำอย่าให้ช้ำเหมือนรักเรา　　ขอฝากรสพจนาแสนอาวรณ์
ที่จริงจิตมิได้คิดจะจากอก　　แสนวิตกจะต้องไปไกลสมร
ต้องจำพรากจากไปครรไลจร　　จงเป็นสุขสถาพรเหมือนก่อนมา
โอ้เจ้าดวงดอกรักของเรียมอา　　จะกลายกลับลับตาเสียแล้วเอย
ถึงตัวไปใจอยู่เป็นคู่แนบ　　ขออิงแอบแนบข้างไม่ห่างหาย

(ไม่ทราบนามผู้แต่ง)

เพลงพม่าห้าท่อน ๓ ชั้น

ในสมัยโบราณตั้งแต่รัชกาลที่ ๑ ขึ้นไปจนถึงสมัยกรุงศรีอยุธยา การขับเสภามิได้มีเครื่องดนตรีอย่างใดบรรเลงประกอบเลย ต่อเมื่อถึงสมัยรัชกาลที่ ๒ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงเห็นว่าการขับเสภาที่ไม่มีดนตรีแทรกเลยนั้น คนขับเสภาเหน็ดเหนื่อยเพราะไม่มีเวลาพักผ่อน จึงโปรดเกล้าฯ ให้มีวงปี่พาทย์บรรเลงประกอบ มีทั้งเพลงร้องให้ปี่พาทย์รับ และบรรเลงเพลงหน้าพาทย์ตามท้องเรื่องเหมือนอย่างบรรเลงประกอบการแสดงละครทุกประการ ดังคำกลอนไหว้ครูเสภาที่แต่งในรัชกาลที่ ๒ ว่า

แต่ครั้งจอมนรินทร์แผ่นดินลับ　　เสภาขับยังหามีปี่พาทย์ไม่
ต่อมาถึงองค์พระทรงชัย　　จึงเกิดมีขึ้นในอยุธยา

และอีกตอนหนึ่งว่า

"ส่งกราวเชิดเพลงโหน่งเหน่งไป"

หมายความว่าในสมัยรัชกาลที่ ๒ นั้น การร้องเพลงและบรรเลงดนตรีเหมือนอย่างแสดงละคร เวลาดำเนินเรื่องจึงขับเป็นเสภา ครั้นต่อมาเป็นจะราว ๆ ต้นรัชกาลที่ ๓ การร้องเพลงและบรรเลงดนตรีประกอบเสภาจึงเปลี่ยนไป เป็นร้องเพลง ๒ ชั้นต่าง ๆ ตามแต่บทกลอนจะอำนวยให้ ไม่ใช้เพลงโอ้ เพลงช้าอย่างละคร และไม่มีการบรรเลงเพลงหน้าพาทย์ แต่ก็เกิดเป็นกฎบัญญัติขึ้นอีกอย่างหนึ่ง คือ เพลงที่จะร้องส่งให้ปี่พาทย์รับเป็นเพลงแรก ใช้เพลงพม่าห้าท่อน เพลงที่ ๒ เพลงจระเข้หางยาว ที่ ๓ เพลงสี่บท และที่ ๔ เพลงบุหลัน ต่อจากนี้ไปไม่มีกำหนด

เพลงพม่าห้าท่อน ๒ ชั้นนี้ โดยเฉพาะท่อนที่ ๑ ได้นำเพลงของพม่าในเพลงชุดผีมดท่อนหนึ่งมาใช้ ส่วนท่อนที่ ๒ ถึง ๕ ได้คิดขยายจากเพลงเร็วของไทย (ทำชั้นเดียวให้เป็น ๒ ชั้น) เพลงหนึ่งมาติดต่อกัน ลักษณะของเพลงท่อนที่ ๑ กับอีก ๔ ท่อน จึงแตกต่างกันเป็นคนละแบบ ท่อนที่ ๑ เป็นลักษณะของเพลงประเภทที่มี "โยน" ส่วนท่อนที่ ๒ ถึง ๕ เป็นลักษณะที่มีแต่เนื้อเพลงแท้ ๆ

สมัยปลายรัชกาบที่ ๓ เริ่มนิยมการแต่งเพลงต่าง ๆ ขึ้นเป็นอัตรา ๓ ชั้นแทบทั้งสิ้น แม้เพลงร้องประกอบเสภาก็เป็น ๓ ชั้น รวมทั้งเพลงพม่า ๕ ท่อนที่กล่าวถึงนี้ด้วย

ได้กล่าวแล้วว่า เพลงพม่าห้าท่อน โดยเฉพาะท่อนที่ ๑ เป็นเพลงที่มี "โยน" เพราะฉะนั้นในการแต่งเพลงพม่าห้าท่อนขึ้นเป็นอัตรา ๓ ชั้น ท่านผู้แต่งจึงมีโอกาสที่จะแต่งทำนองในตอนที่เป็น "โยน" ของท่อนที่ ๑ ให้วิจิตรพิสดารออกไปได้อย่างมากมาย ส่วนท่อนที่ ๒ ถึง ๕ แม้ว่าจะตกแต่งบ้างก็ต้องอยู่ในกรอบของเนื้อทำนองเพลง การประกวดประชันทำนองเพลงพม่าห้าท่อนนี้ จึงอยู่ที่ท่อนต้นเท่านั้นเป็นสำคัญ

ในสมัยตั้งแต่รัชกาลที่ ๔ เป็นต้นมานั้น เจ้านาย ขุนนาง ข้าราชการ และคหบดีต่างก็มีวงปี่พาทย์มโหรีและเครื่องสายกันหลายพระองค์และหลายท่าน เมื่อมีงานสำคัญ ๆ ก็มักจะนำวงดนตรีมาบรรเลงประชันขันแข่งกัน ท่านเจ้าของวงจึงต้องหาครูบาอาจารย์ที่ปรีชาสามารถไว้ปรับปรุงวงดนตรีของตน เพื่อมิให้น้อยหน้ากันได้

การบรรเลงปี่พาทย์ทั้งที่มีขับเสภาหรือมีแต่บรรเลงรับร้องโดยไม่มีเสภา ก็ยังคงถือประเพณีการเรียงเพลงตามที่ได้ปฏิบัติกันมา คือ ร้องเพลงพม่าห้าท่อนเป็นเพลงแรกอยู่เช่นเดิม แม้ในการประชันขันแข่งที่มีวงปี่พาทย์บรรเลงหลาย ๆ วง ทุก ๆ วงก็ต้องเริ่มร้องรับด้วยเพลงพม่าห้าท่อนทั้งนั้น เพราะฉะนั้นครูบาอาจารย์ของวงดนตรีแต่ละวง จึงต้องคิดประดิษฐ์แต่งเพลงพม่าห้าท่อน ๓ ชั้น สำหรับวงดนตรีของตนให้แปลกแตกต่างออกไป โดยเฉพาะท่อนที่ ๑ ในตอนที่เป็น “โยน” ต่างก็แทรกลูกล้อลูกขัดแปลก ๆ และแทรกภาษาต่าง ๆ เช่น มอญ พม่า ลาว และแขก ให้น่าฟังยิ่งขึ้น โดยเหตุดังกล่าวมาแล้วนี้ เพลงพม่าห้าท่อน ๓ ชั้น ท่อน ๑ จึงมีมากทางยิ่งกว่าเพลงใด ๆ ทั้งสิ้น ที่เคยได้ยินได้ฟังมาก็ราว ๆ ๖ – ๗ ทางแล้ว

ในสมัยรัชกาลที่ ๕ พระยาประสานดุริยศัพท์ (แปลก ประสานศัพท์) ตั้งแต่ยังมิได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์และเรียกกันโดยทั่วไปว่า “ครูแปลก” ได้แต่งเพลงพม่าห้าท่อน ๓ ชั้นขึ้นอีกทางหนึ่งสำหรับให้วงเครื่องสายบรรเลง มีลูกล้อลูกขัดและแทรกเพลงภาษาไว้ ๓ แห่ง แห่งแรกเป็นสำเนียงฝรั่ง แห่งที่ ๒ นำเพลงสำเนียงพม่าที่ชื่อ “เพลงพญาปรอน” ซึ่งอยู่ในเรื่องเพลงฉิ่งมาแทรกไว้ และแห่งที่ ๓ แทรกเพลงมอญชื่อว่า “เพลงพญาลำพอง” ก็ได้รับความนิยมในวงการดนตรีอย่างแพร่หลาย นำไปใช้กันทั้งในการบรรเลงด้วยวงเครื่องสายปี่พาทย์และมโหรี และยังนิยมกันอยู่จนปัจจุบัน

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๕ มีปี่พาทย์ประชันวงที่วังบางขุนพรหม สมเด็จ ฯ เจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์ ฯ ได้ทรงออกแบบแพลงพม่าห้าท่อนขึ้นอย่างหนึ่ง คือ ให้ขยายทำนองเพลงท่อนต้นขึ้นไปอีกเท่าตัว (เป็น ๔ ชั้น) ส่วนท่อน ๒-๓-๔-๕ คงเดิม และให้บรรเลงเป็นเถา โดยตัดลดลั่นลงไปตามนัยเดียวกันนี้ จึงเกิดเพลงพม่าห้าท่อนเถาขึ้นอีกแบบหนึ่ง

บทร้องเพลงพม่าห้าท่อน เถา

เนื้อที่ ๑

๓ ชั้น	โจนลงกลางชานร้านดอกไม้	ของขุนช้างปลูกไว้อยู่ดาษดื่น
	รวยรสเกสรเมื่อค่อนคืน	ชื่นชื่นลมชายสบายใจ
	กระถางแถวแก้วเกตพิกุลแกม	ยี่สุ่นแซมมะสังดัดดูไสว
	สมอรัดดัดทรงสมละมัย	ตะขบข่อยคัดไว้จังหวะกัน
	ตะโกนาทิ้งกิ่งประกับยอด	แทงทวยทอดอินพรมนมสวรรค์
	บ้างผลิดอกออกช่อขึ้นชูชัน	แสงพระจันทร์จับแจ่มกระจ่างตา
๒ ชั้น	ยี่สุ่นกุหลาบมะลิซ้อน	ซ่อนชู้ชูกลิ่นถวิลหา
	ลำดวนกวนใจให้ไคลคลา	สาวหยุดหยุดช้าแล้วยืนชม
	ถัดถึงกระถางอ่างน้ำ	ปลาทองว่ายคล่ำเคล้าคลึงสม
	พ่นน้ำดำลอยถอยจม	น่าชมชักคู่อยู่เคียงกัน
	บ้างแหวกจอกออกช่องภูเขาเคียง	วัดเหวี่ยงแว้งหางระเหิดหัน
ชั้นเดียว	บ้างกินไคลไล่เคล้าพัลวัน	ถัดนั้นแอกไถละไมงอน
	กะดึงพรวนสักหลาดทับ	ดาวประดับดวงเด่นดูสลอน
	สลักเสลาเกลาเกลี้ยงอรชร	เชือกใช้ไว้ซ้อนสลับกัน

(จากเสภาขุนช้างขุนแผน ในรัชกาลที่ ๒ ตอนที่ ๑๗ ขุนแผนขึ้นเรือนขุนช้างได้นางแก้วกิริยา)

เนื้อที่ ๒

๓ ชั้น	เที่ยงคืนเต็มตื่นอยู่ในห้อง	พระจันทร์ส่องแสงสว่างกระจ่างหล้า
	สงัดเสียงผู้คนไม่พูดจา	วิเวกเสียงสกุณาสนั่นไพร
	เรไรหริ่งร้องระงมร่ำ	บนต้นลำดวนดอกดกไสว
	พระพายพัดพากลิ่นกระจายไป	รวยรสสุมาลัยละอองนวล
	หอมดอกจำปีประยงค์แย้ม	ยี่สุ่นแซมสายหยุดหอมหวล
	ชงโคโยธกาแกมลำดวน	หอมหวนกลิ่นแก้วกระถินมา

๒ ชั้น มะลิวัลย์พันกิ่งพิกุลเกด ชมพูเทศหอมหวลละห้อยหา
คล้ายกลิ่นวันทองผ่องโสภา กลับคิดขึ้นมาถึงเมียรัก
โอ้เสียดายความเพียรเราเรียนดี ตั้งแต่จะมีมารมาหาญหัก
พี่ไปเชียงทองไกลน้องรัก เจียนจักกลับมาไม่ทันที
ถึงเรือนแล้วยังช้ำระกำอก ดังกำแก้วมาตกเสียจากที่
ชั้นเดียว จำเพาะพลัดลงที่โจรจะราวี เป็นราคีเสียแล้วกระมังนา
เนื้อตกถึงเสือแล้วจะงด อร่อยรสจะกินเป็นภักษา
ถึงมือมันต้องสองเวลา แก้วตาจะเป็นประการใด
ยิ่งคิดยิ่งแค้นแน่นอก แสนวิตกหาหายเหือดไม่
อึดอัดขัดแค้นแน่นใจ พรุ่งนี้ก็จะไปยังสุพรรณ ฯ

(จากเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนที่ ๑๔ ขุนแผนบอกกล่าว)

บทร้องพม่าห้าท่อน ๓ ชั้น

เนื้อที่ ๓

เดินทางมาในหว่างกระถางไม้ ดอกใบรุกขชาติดาษดื่น
ลมหวนเกสรเมื่อค่อนคืน ชื่นชื่นชูกลิ่นถวิลใจ
จำปาเทศเกดแก้วพิกุลแกม ยี่สุ่นแซมสายหยุดพุดไสว
พยอมยงค์ดัดทรงสมละไม ชั้นในไว้กรงสาลิกา
นกแก้วจับคอนแล้วนอนเฉย เจ้าแก้วเอ๋ยสาวรักเจ้าหนักหนา ฯ

(แปลงมาจากเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนที่ ๑๗ ขุนแผนขึ้นเรือนขุนช้างได้นางแก้วกิริยา)

เนื้อที่ ๔

รุ่งขึ้นพรุ่งนี้อ้ายขุนช้าง จะนอนครางอิดออดกอดแต่หมอน
เอาวันทองของกูมาแนบนอน วันนี้กูจะค่อนให้สมแค้น
แล้วลงยันต์ปิดหน้าม้าสีหมอก อย่าออกลำพองคนองแล่น
บังเงาเสาอยู่อย่าดูแคลน สั่งม้าแล้วก็แล่นไปสั่งพราย
สกดให้หลับหมดทั้งเคหา ต่อกูเตือนว่าจึงผันผาย ฯ

(จากเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนที่ ๑๗ ขุนแผนขึ้นเรือนขุนช้าง ได้นางแก้วกิริยา)

เนื้อที่ ๕

ชี้ชวนนวลนางพลางประพาส ชมพรรณรุกขชาติในสวนศรี
บ้างระบัดผลัดใบเขียวขจี บ้างคลายคลี่ยอดแย้มแกมผกา
พระโฉมยงทรงเด็ดกุหลายเทศ ประทานองค์อัคเรศจินตะหรา
ทำเทียมเลียมลอดสอดคว้า กัลยาปัดกรค้อนคม
ทรงสอยสร้อยฟ้าสารภี ให้มาหยารัศมีแซมผม
(เลือกเก็บดอกลำดวนชวนชม ใส่ผ้าห่มให้สการะวาตี)

(อิเหนา พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒ ตอนอิเหนานำมาหยารัศมี, สการะวาตี และสังคามาระตาไปอยู่ในเมืองหมันหยาพร้อมพระองค์และในที่สุดอิเหนาเลยมีชายาอยู่ที่หมันยาสามองค์พร้อมจินตะหราวาตีด้วย ได้เพลิดเพลินหลงใหลในชายาทั้งสามอย่างมีความสุขยิ่ง ดังบทร้องข้างต้น)

เนื้อที่ ๖

เดินทางพลางดมและชมชื่น ระรวยรื่นกลิ่นผกาหอมหวาน
มะลิซ้อนกลีบซ้อนค่อยผ่อนบาน เหมือนนงคราญแรกรุ่นดรุณี
พิกุลหอมเย็นจิตติดนาสา เหมือนกลิ่นผ้าห่มนางสำอางศรี
ในสระบัวดาษดาด้วยมาลี บัวไม่มีที่เทียบเปรียบนามบัว
หอมแก้วกลิ่นฟุ้งจรุงกลิ่น หอมซาบสิ้นสรรพางค์นางแก้วกลั้ว
กลิ่นบุหงาพาใจให้ระรัว เหมือนยวนยั่วยึดไว้มิให้จร

(จากเสภาเรื่องพญาราชวังสัน พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว)

เนื้อที่ ๗

พวงพยอมหอมหวลมายวนใจ เหมือนกลิ่นสะไบเจ้าติดมา
หอมกลิ่นบุปผชาติดาษดง เหมือนกลิ่นแก้มพี่หลงตลึงหา
นกแก้วจับแก้วแจ้วเจรจา เวทนาน้องจะพูดกับผู้ใด
นกขมิ้นบินจับต้นมะเดื่อ โอ้ว่าเนื้อจะหมองไม่ผ่องใส
จะเมินหมางขมิ้นหาระอาใจ โอ้เจ้าพิมพิราลัยของผัวอา

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒)

เพลงโอ้ลาว เถา

เพลงโอ้ลาว ๒ ชั้นและชั้นเดียว เป็นเพลงประเภทสองไม้และเพลงเร็วโบราณได้มีผู้แต่งเป็น ๓ ชั้นอยู่หลายทาง ทางที่กรมศิลปากรนิยมใช้เป็นทางของหลวงประดิษฐ์ไพเราะ (ศร ศิลปบรรเลง) ซึ่งได้แต่งไว้เมื่อราว พ.ศ. ๒๔๕๖ มีความหมายถึงการครวญคร่ำรำพันถึงความทุกข์ในขณะเดินทาง

นอกจากนั้น ยังมีทางของท่านอื่นๆ อีก คือ ทางของจางวางทั่ว พาทยโกศล ทางของพระยาเสนาะดุริยางค์ (แช่ม สุนทรวาทิน) และทางของครูเพชร จรรย์นาฏย์

บทร้องเพลงโอ้ลาว เถา (หน้าทับทะยอย)

เนื้อที่ ๑

๓ ชั้น	เดินทางมาในกลางมรคา	พระราชาทอดถอนใจใหญ่
	โอ้ว่าเวรกรรมได้ทำไว้	จะต้องไปเป็นข้าเจ้าพราหมณ์ชี
	อกเอ๋ยไม่เคยจะตกยาก	ลำบากเคืองข้องหมองศรี
	ไม่รู้จักใจนายร้ายหรือดี	จะมาตีกันเล่นไม่เว้นวัน
๒ ชั้น	ครั้นเจ้าพราหมณ์เหลียวมาทำหน้าม่อย	(อุ๊ยหน่า) หนามยอกเข้าไป หน่อยน้อยหรือนั่น
	ทำนิ่วพักตร์ชักหนามออกเสียพลัน	ยืนยันโขยกเขยกมา
	เห็นสุมทุมพุ่มไม้ในไพรชัฏ	เกรงกริ่งสิงห์สัตว์ที่ในป่า
	เดินพลางทางนึกภาวนา	ร้องเตือนนายขาระวังตัว
ชั้นเดียว	ได้ยินเสียงสกุณีมี่ก้อง	ชะนีเหนี่ยวไม้ร้องเรียกผัว
	ขวัญหายกายสั่นอยู่ระรัว	คิดกลัวผีสางปรางควาน
	ดำเนินเดินตามเจ้าพราหมณ์ไป	เปลี่ยวเปล่าเศร้าใจในไพรสาณฑ์
	ขึ้นเขาข้ามน้ำลำธาร	ดัดดั้นดงดานเดินมา

(พระมณีพิชัย พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒)

เนื้อที่ ๒

เหลียวหลังแลดูซึ่งเคหาศน์	เป็นกรรมจำคลาดจากเคหา
ชลนัยไหลนองคลองตา	สงสารมารดายอดรัก
อยู่หลังจะตั้งแต่กำสรวล	โหยหวนถึงลูกผูกสมัคร
แต่ไรไรไม่เคยจะพ้นพักตร์	จำต้องหักใจร้างห่างไป

ครั้นจะไปกราบไหว้อำลา กัลยาคงจะเหนี่ยวไว้จะได้
จำเป็นจริงจริงต้องทิ้งไป เหมือนดังไม่รักใคร่ไยดี
ขอฝากเทวาอารักษ์ ช่วยพิทักษ์มารดามารศรี
หันหน้ามากัมอัญชลี สะอื้นโศกีอำลาไป
ครั้นว่าค่อยคลายหายสะอื้น แข็งขืนฝืนจิตมานะใหญ่
ออกจากละโว้เวียงชัย เข้าไปสู่ป่าอารัญ ฯ

(พระร่วง พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๖)

เนื้อที่ ๓

ทอดองค์ลงเหนือพระแท่นมาศ พระลอราชโศกสร้อยละห้อยไห้
คิดถึงพระแม่เจ้าเศร้าพระทัย ภูวนัยกำสรวลครวญคราง
โอ้ว่าอนิจจามาตุเรศ เกิดเกษถนอมตูมิรู้หมาง
แม้ลูกตายกายเกลื่อนในเถื่อนทาง ไฉนนางชนนีเห็นผีตู
เสียแรงทรงศักดาวราฤทธิ์ คิดคิดก็น่าอดสู
มาม้วยด้วยหลงระเริงในเชิงชู้ ทิ้งพระแม่ให้อยู่แต่เอ้องค์
เกิดเป็นชายหมายสนองพระคุณท่าน ใยกูหาญรักสาวเมื่อคราวหลง
มาแต่กายตายกลิ้งอยู่กลางดง พระลอราชอนาถทรงโศกา
พระคิดปิดโศกวิโยคไว้ มิให้ใครรู้หวังข้อกังขา
แกล้งสำรวลสรวลเล่นเจรจา กับพี่เลี้ยงเสนาทั้งนั้น
ตรัสเรียกชาวด่านชำนาญแคว้น ตลอดแดนเมืองสรวงไอศวรรค์
ให้พาสองพี่เลี้ยงร่วมชีวัน ครั้นนายแก้วนายขวัญเข้าบุรี

เพลงเดี่ยว

การฟังเพลงเดี่ยว

มีสิ่งที่ผู้ฟังควรพิจารณาอันเป็นหลักใหญ่ ๓ ประการ คือ

(๑) ทำนองเพลงที่ดำเนิน (เรียกว่า “ทาง”) ไพเราะ ถูกถ้วนสนิทสนมกับเครื่องดนตรีชนิดนั้นหรือไม่

(๒) ความแม่นยำในเนื้อเพลงและแนวจังหวะของผู้บรรเลง และ

(๓) ฝีมือในการใช้เครื่องดนตรีชนิดนั้นของผู้บรรเลงเหมาะสมกับทางเพียงใด

เพลงทยอย

เพลงทยอยเดี่ยวนี้ พระประดิษฐ์ไพเราะ (มี ดุริยางกูร หรือครูมีแขก) ได้คิดแต่งขึ้นจากเพลงทยอยใน เพื่อใช้เป็นเพลงสำหรับเป่าปี่เดี่ยวอวดฝีมือ โดยเฉพาะตัวพระประดิษฐ์ไพเราะ ซึ่งเป็นผู้แต่งเอง ก็ได้มีชื่อเสียงโด่งดังขึ้นจากการเป่าปี่เดี่ยวเพลงทยอยเดี่ยวนี้ ดังที่สุนทรภู่กล่าวไว้ในคำไหว้ครูเสภาว่า

"ครูมีแขกคนนี้เขาดีครัน　　　เป่าทยอยลอยลั่นบรรเลงลือ"

และก็นิยมใช้เป็นเพลงสำหรับเดี่ยวปี่กันต่อมา ภายหลัง พระยาประสานดุริยศัพท์ (แปลก ประสานศัพท์) ได้คิดแปลงมาเป็นทางเดี่ยวซอด้วง ซึ่งมีสำเนียงพอจะเลียนกันได้ ต่อจากนั้น จึงมีผู้นำเพลงทยอยเดี่ยวนี้ไปประดิษฐ์เป็นทางเดี่ยวของเครื่องดนตรีชนิดอื่น ๆ อีกต่อไปแทบทุกอย่าง เพลงทยอยเดี่ยวนี้ จะเดี่ยวด้วยเครื่องดนตรีชนิดใดก็ตาม แต่ก็นับว่าเป็นเพลงชั้นสูงในประเภทเพลงเดี่ยวเพลงหนึ่ง ซึ่งจะหาฟังได้ไม่ง่ายนัก ส่วนทางร้องเพิ่งจะมามีขึ้นในชั้นหลัง ไม่ทราบว่าท่านผู้ใดเป็นผู้คิดแต่งขึ้นไว้

บทร้องเพลงทยอย เถา

๓ ชั้น	พระเหลียวดูคูหาสตาหมัน	ที่สำคัญคูหาที่อาศัย
	จะแลลับนับปีแต่นี้ไป	จะมิได้มาเห็นเหมือนเช่นเคย
	เสียแรงแต่งแปลงสร้างจะร้างเริด	ค่อยอยู่เถิดแผ่นผาคูหาเอ๋ย
	โอ้มิ่งไม้ไพรพนมเคยชมเชย	จะแลเลยลับแล้วทุกแนวเนิน
๒ ชั้น	โอ้นกเอ๋ยเคยพากันมาจับ	จะแลลับฝูงนกระหกระเหิน
	โอ้เขาสูงฝูงหงส์เคยลงเดิน	เคยเพลิดเพลินพิศวงด้วยหงส์ทอง
	จะเริดร้างห่างหงส์ไปดงอื่น	ทุกวันคืนค่ำเช้าจะเศร้าหมอง
	โอ้ก้านกิ่งมิ่งไม้เรไรร้อง	ประสานซร้องเสียงดังดูวังเวง
ชั้นเดียว	ได้เคยฟังครั้งนี้มาวิบาก	ต้องพลัดพรากเพราะว่าลมทำข่มเหง
	แม้นพบเห็นเป็นตัวไม่กลัวเกรง	จะรำเพลงกฤชราญสังหารลม
	นี้จนใจไม่เห็นด้วยเป็นเคราะห์	มาจำเพาะพลัดคู่เคยสู่สม
	ยิ่งสุดแสนแค้นขัดอัดอารมณ์	จะแลชมอื่นอื่นไม่ชื่นใจ ฯ

(นิราศอิเหนา ของสุนทรภู่)

เพลงทะแยเดี่ยว

เพลงทะแย ๓ ชั้น เป็นเพลงเก่า สำหรับคนตีระนาดเอกใช้เป็นเพลงสำหรับไล่ระนาด (ตีระนาดในตอนเช้ามืดเป็นเวลานาน ๆ) ภายหลังจึงมีผู้ประดิษฐ์ให้เป็นทางเดี่ยว สำหรับบรรเลงอวดฝีมือกัน

บทร้องเพลงทะแยเดี่ยว

โอ้ว่าเจ้าดวงมณฑาทอง	ไฉนน้องจึงมาร้างเสน่หา
พี่ตั้งจิตคิดอยู่ทุกเวลา	จะรับแก้วแววตาไปเวียงไชย
จะอุปภิเษกให้เป็นเอกมเหสี	ในสุวรรณธานีเป็นใหญ่
ควรหรือมาสลัดตัดอาลัย	จะมาทิ้งพี่ไว้อยู่เดียวดาย

(นัยว่าเรื่องมณีสุริวงศ์ แต่ยังค้นไม่พบ)

เพลงเดี่ยวนกขมิ้น

ดูคำอธิบายในเพลงเกร็ด

บทร้องเพลงเดี่ยวนกขมิ้น (ปรบไก่)

เจ้านกขมิ้นเหลืองอ่อน	ค่ำแล้วเจ้าจะนอนที่รังไหน
นอนไหนนอนได้	สุมทุมพุ่มไม้ที่เคยนอน
ลมพัดมาอ่อนอ่อน	เจ้าก็ร่อนไปตามลมเอย
ดอกเอ๋ย	ดอกขจร
นกขมิ้นเหลืองอ่อน	ค่ำแล้วจะนอนไหนเอย ฯ

(บทเก่า)

เพลงเดี่ยวพระยาโศก ๓ ชั้น

เพลงพระยาโศก ๒ ชั้น เป็นเพลงที่รวมอยู่ในเพลงเรื่องพระยาโศก อันเป็นเพลงโบราณสมัยกรุงศรีอยุธยา บางทีก็แยกออกมาใช้เป็นเพลงร้องประกอบการบรรเลงมโหรีและแสดงโขนละคอน ในบทที่แสดงอารมณ์เศร้าสลดระหว่างนั่งหรือนอนหรือยืนอยู่กับที่รำพึงถึงความทุกข์ยากหรือสูญเสียสิ่งใดสิ่งหนึ่ง อันเป็นเรื่องที่เป็นอดีตและอนาคต ครั้งถึงราวสมัยปลายรัชกาลที่ ๔ พระประดิษฐ์ ไพเราะ (มี ดุริยางกูร หรือ ครูมีแขก) จึงแต่งขึ้นเป็น ๓ ชั้น สำหรับร้องและบรรเลงมโหรีปี่พาทย์ แล้วจึงประดิษฐ์เป็นเพลงเดี่ยวขึ้นอีกชั้นหนึ่ง ซึ่งดุริยางคศิลปิน ได้ยึดถือเป็นแบบฉบับสำหรับเดี่ยวด้วยเครื่องดนตรีทุกชนิดสืบมาทุกวันนี้ ส่วนความหมายของเพลงก็เป็นอย่างที่ใช้ในการแสดงโขนละคอน

บทร้องเพลงเดี่ยวพระยาโศก ๓ ชั้น

เนื้อที่ ๑

มาถึงเตียงเคียงข้างขุนช้างหลับ   มนต์สร่างนางกลับหวนละห้อย
จะจากเจ้าเหมือนหนึ่งว่าวขาดลมลอย   อย่าหมายคอยเลยว่าเมียจะเป็นตัว ฯ

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนที่ ๑๗ ขุนแผนขึ้นเรือนขุนช้าง ได้นางแก้วกิริยา เป็นตอนที่ขุนแผนบังคับให้นางวันทองหนีไปกับตน เมื่อนางวันทองเก็บเข้าของที่จำเป็นแล้ว ก็เดินมาร่ำลาขุนช้างก่อนจากไป)

เนื้อที่ ๒

เหลือบเห็นพระไวยอาลัยพ่อ   น้ำพระเนตรคลอคลอถึงขุนแผน
เป็นทหารผลาญย่อยมาร้อยแดน   พระกริ้วแค้นตรัสสั่งพระไวยพลัน

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน)

เนื้อที่ ๓

แสนสงสารซินเดอร์เสมอชีพ   ไยจึงรีบหนีไปเสียไกลหน้า
เวลาค่ำย่ำฆ้องน้องเคยมา   เคียงบ่าคู่เล่นเต้นรำเอย ฯ

(ไม่ทราบนามผู้แต่ง)

เนื้อที่ ๔ (ปรบไก่)

โอ้วันใดมีได้ประสบพักตร์ ราวหัวอกจะหักเสียให้ได้
หวามอุราน้ำตาก็ตกใน กลายเป็นไฟเผาร้อนรอนชีวี ฯ

(เสภาเรื่องพญาราชวังสัน พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๖)

เนื้อที่ ๕

ทอดองค์ลงกับที่ศรีไสยาสน์ ร้อนราชหฤทัยให้หม่นหมอง
เผยม่านสุวรรณอันเรืองรอง ผันพักตร์สู่ส่องแสงเดือน ฯ

(อิเหนา พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒)

เนื้อที่ ๖

อกช้ำ ถึงยามค่ำจำเข้าแคบบินหาย
เก้าอี้แคบแนบเขนยพอเกยกาย จักระบายลมรินถวิลวัง
ที่เคยอยู่เคยเห็นอยู่เป็นนิจ ต้องปลดปลิดละวางไว้ข้างหลัง
มานอนเดียวเปลี่ยวแดแต่ลำพัง ขาดคนนั่งปรนนิบัติพัดวีเอย ฯ

(พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๕)

เพลงลาวแพน

เพลงลาวแพนนี้ บางทีก็เรียกว่า ลาวแพนใหญ่ ซึ่งคู่กับลาวแพนน้อยเป็นสำเนียงทางภาคอีสาน แม้เพลงพื้นเมืองของภาคอีสานในสมัยนี้ ก็ยังมีคล้ายคลึงกับลาวแพนหรือลาวแพนใหญ่นี้อยู่ บางท่านสันนิษฐานว่าเดิมคงจะชื่อลาวแคน คือ เพลงลาวที่เป่าแคน แล้วจึงเรียกเพี้ยนมาเป็นลาวแพน ดูก็ใกล้เคียงและอาจถูกต้องก็ได้แต่ว่าในโบราณก็มีการฟ้อนรำชนิดหนึ่ง เรียกว่า รำแพนหรือฟ้อนแพน จะมาจากเพลงสำหรับฟ้อนชนิดนี้ได้บ้างกระมัง ทั้งนี้สุดแต่ท่านผู้รู้จะวินิจฉัย แต่เพลงลาวแพนสำหรับเดี่ยวนี้ ท่านโบราณาจารย์ได้นำเพลงลาวต่าง ๆ เข้ามาติดต่อเป็นเรื่องไปอีกหลายเพลง เช่น เพลงลาวสมเด็จ ลาวแพนน้อย เป็นต้น และในโบราณทีเดียวก็ดูเหมือนจะคิดผูกขึ้นสำหรับเดี่ยวปี่ในเท่านั้น ต่อมาจึงถึงจะเข้ แล้วจึงได้แผ่ออกไปถึงเดี่ยวเครื่องดนตรีชนิดอื่น ๆ ทุกอย่าง

บทร้องเพลงเดี่ยวลาวแพน

เนื้อร้องที่ ๑

น้ำกาหลงใสไหลหลั่งควะคว่ั่งคว้าง แลอ้างว้างหวิวหวนกำสรวลแสน
คำนึงความยามยากจากเมืองแมน ตกมาอยู่ด้าวแดนอรัญวา
พระเพื่อนแพงเอย พี่บ่เคยตกยาก
แสนระกำลำบาก เหนื่อยยากนี่หนักหนา
พลัดทั้งบุรินทร์ถิ่นฐาน พลัดทั้งศฤงคารบุญญา
พลัดทั้งสนมทั้งข้า ทั้งเสนาทั้งไพร่นาย
พลัดทั้งพระแม่พระเมีย มาหายเสียเอกากาย
พลัดทั้งเผ่าทั้งพงศ์ ผองจตุรงค์ก็แลหาย
ฤทธิ์เสน่ห์สาวเหนี่ยว ฤทธิ์เสน่ห์สาวรั้ง จนคลุ้มจนคลั่งสวิงสวาย
แทบจะตายเสียแล้วนี่เหนอ ในเถือดงแดนแสนกันดาร ฯ

(พระลอ พระนิพนธ์พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์)

เนื้อที่ ๒

ฝ่ายพวกฮาวเป่าแคนเสนเสนาะ มาสอเพาะเข้ากับแคนแสนขยัน
เป็นใจความยามตกยากจากเวียงจันทน์ ตกมาอยู่เขตขัณฑ์อยุธยา
อีแม่คุณเอ๋ย ข้อยบ่เคยตกยาก ตกระกำลำบาก แสนยากนี่นักหนา
พลัดที่กินถิ่นฐาน พลัดทั้งบ้านเมืองมา พลัดทั้งปู่ทั้งย่า พลัดทั้งตาทั้งยาย
พลัดทั้งแม่ลูกเมีย พลัดทั้งเสียลูกเต้า พลัดทั้งพงศ์ทั้งเผ่า ลูกเต้าก็หนีหาย
เพื่อนไทยมันเฆี่ยน เพื่อนไทยมันขัง จนไหล่หลังของข้อยนี่ลาย
จะตายเสียแล้วหนา ในป่าดงแดน
ผ้าขาวก็บ่มีนุ่ง ผ้าถุงก็บ่มีห่ม คาดแต่เตี่ยวเกลียวกลม หนาวลมนี้เหลือแสน
ระเหินระหกตกยาก ต้องเป็นคนกากคนแกน มีแต่แคนอันเดียว ก็พอได้เที่ยว
ขอทานเขากิน
ตกมาอยู่ในเมือง ต้องถีบกระเดื่องกระด้อย สีซ้อมตำต้อย ตะบิดตะบอยบ่ฮู้สิ้น
ถือเคียวเกี่ยวหญ้าไปให้ม้าของเพื่อนมันกิน เที่ยวซมซมซานซานไปทุกบ้านทุกถิ่น
จะได้กินก็แต่เดน

แสนอดแสนจน เหมือนอย่างคนตกนาฮก มือมนต์ฝนตก เที่ยวหยกหยกถกเขมร
ถือข้องส่องคบ ไปไล่จับกบทุ่งพระเมรุ เปื้อนเลนเปื้อนตม เหม็นขมเหม็นคาว
จับทั้งอ่างท้องขึง จับท้องอึ่งท้องเขียว จับเปี้ยวจับปู จับหนูท้องขาว
จับกบขาเหยียด ๆ จับเขียดขายาว ๆ จับเอามาให้สิ้น มาต้มกินกับเหล้า
เป็นกรรมของเรา เพราะเจ้าเวียงจันทน์ อ้ายเพื่อนเอย

(บทของเก่า)

เนื้อที่ ๓

น้ำเชี่ยวเหลียวแลเบิ่งตา เจ้าเมืองบนมาก็โศกศัลย์
บ่ได้เห็นหน้าสารพัน แม่ขวัญตาพ่อบ่เห็นเลย
ยามนี้แม่จะเศร้าเจ้าสร้อยฟ้า ไกลตาแม่แล้วแก้วแม่เอ๋ย
บ่ได้คือหลังเหมือนยังเคย เฮ้ยย่านเจ้าไทยกุดหัวทิ้ง
เหลียวหลังหาเหลียวหน้าให้ ก็บ่ได้เห็นทางข้างตลิ่ง
สองกรข้อนอกอยู่เอ้อิง โอ๊ะตายจริงหรือตายห่อนข้อนอกครวญ
คิดไปใจหายเสียดายนัก คิดถึงลูกรักแล้วโหยหวน
อกใจว้าเหว่อยู่เรรวน โอ๊ะจวนจะค่ำแล้วกรรมเอย
ช้างโขลงโยงกันมาแหน ลูกน้อยตามแน่นบ่ห่างเห
ถึงพะเนียดร้องโอ้อยู่โพล้เพล้ เขาจับลูกทุบเตเช้าใส่ซอง ฯ

เนื้อที่ ๔

ถึงบ้านมอญเข้า เห็นลูกสาวมอญยืน ล้วนแต่พื้นนุ่งถุงมุ่งตาดู ผมยาวเกล้ามวยดูสวยสม

หวีผมปกไหล่ใส่ต่างหู บางคนนั้นรุ่นสาวขาวน่าเอ็นดู เหมือนดังลูกน้อยตู เจ้าสร้อยฟ้าเอย เอวองค์อ้อนแอ้น แขนก็กลม หวีผมก็พอสมกับดวงหน้า แลไปก็บ่ใช่พระลูกยา ส่งภาษากันเป็นมอญข้อนอกเสียงตึงตึง

(บทของเก่า)

เนื้อที่ ๕

ศศิธรส่องสว่างกระจ่างฟ้า ชาวประชาเริงรื่นชื่นใจแสน
จะดูไหนงามสิ้นทั้งดินแดน เหมือนเมืองแมนแดนด้าวชาวเทวา
โอ้พวกเราเอย ใครบ่เคยเห็นบ้าง
ดวงจันทร์แจ่มกระจ่าง แลสว่างเวหา
ขอเชิญพวกเราพี่น้อง มารำมาร้องกันเถิดหนา
มาชมแสงจันทร์แจ่มฟ้า ให้ชื่นอุราร่าเริง
มาร่วมบันเทิงกันเถิดเหนอ เพื่อนเกลอพี่น้อง
ร้องรำเอย สูเพื่อนเอย ฯ

(พล.ต. หลวงวิจิตรวาทการ แต่ง)

เพลงเชิดนอก

เพลงเชิดนอกเป็นเพลงโบราณที่แต่งขึ้นเฉพาะให้เป่าปี่ คู่กับการแสดงหนังใหญ่ในตอนเบิกโรงชุดจับลิงหัวค่ำ การแสดงชุดจับลิงหัวค่ำที่ใช้เป่าปี่เพลงเชิดนอก ก็คือตอนที่ลิงขาวกับลิงดำรบกัน การแสดงหนังใหญ่ในตอนนี้ เมื่องหนังเดี่ยวได้แสดงท่ารบตามสมควรแล้ว มักจะนำภาพหนังจับ (คือรบที่เข้าจับกัน) ออกมาเชิดแทรกครั้งหนึ่ง ขณะนี้ปี่ก็จะเป่าเลียนเป็นเสียงพูดว่า “จับให้ติด ตีให้ตาย” หรือ “ฉวยตัวให้ติด ตีให้แทบตาย” ตามแบบแผนของการแสดงรบของหนังใหญ่ที่แทรกภาพหนังจับและเป่าปี่จับถึง ๓ ครั้ง จึงจะหมดกระบวน เรียกกันว่า “๓ จับ” ต่อจากนั้นจึงออกเพลงเตียว หมายถึงมัดได้แล้ว ต่อมาแม้ปี่จะเป่าเดี่ยวโดยเฉพาะ ไม่ประกอบกับหนังใหญ่ ก็ยังเรียกกันว่า “จับ” คือ จับหนึ่ง จับสอง และจับสาม ไม่เรียกว่า “ตัว” อย่างเชิดฉิ่ง เชิดกลองและเชิดจีน

มาในสมัยหลัง เข้าใจว่า เมื่อมีการประชันวงปี่พาทย์กันมากขึ้นในสมัยปลายรัชกาลที่ ๔ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ จึงมีผู้ประดิษฐ์เดี่ยวเพลงเชิดนอกด้วยระนาดเอกขึ้นมาและคิดทางเครื่องดนตรีอื่น ๆ เพิ่มขึ้นก็เมื่อสมัยรัชการที่ ๕ และที่ ๖ นี้เอง เวลานี้นับว่าเพลงเชิดนอกเป็นเพลงเดี่ยวที่ใช้บรรเลงได้ทั่วทุกเครื่องดนตรีแล้ว แต่อย่างไรก็ตาม เพลงเชิดนอกก็คงเป็นเพลงที่ใช้เฉพาะเดี่ยวเท่านั้น หาได้ใช้บรรเลงหมู่ไม่

บทร้องเพลงเดี่ยวเชิดนอก

เนื้อที่ ๑

บัดนั้น ลูกลมมองเขม้นเห็นยักษี
เกรี้ยวโกรธโดดตามข้ามอัคคี ขุนกระบี่เหาะไล่ไขว่คว้า
สกัดกั้นทันนางกลางโพยม เข้าจู่โจมจับเป็นไม่เข่นฆ่า
แล้วเหาะตรงลงยังพสุธา จูงมาเฝ้าพระหริรักษ์ ฯ

(รามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒)

เนื้อที่ ๒

บัดนั้น นิลพัดโจนจับรับภูผา
ไม่ทันทิ้งยิ่งโยนระดมมา เกลื่อนพสุธากว่าหมื่นพัน
ขุนกระบี่เหาะไล่ไขว่คว้า กลับหลังกลับหน้าแล้วผินผัน
จะรับรองสองมือก็ไม่ทัน เอาเท้าช่วยฉวยพัลวันไป

(รามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒)

เพลงกราวใน

เพลงกราวใน ๒ ชั้น เป็นเพลงที่บรรเลงรวมอยู่ในชุมโหมโรงเย็น และใช้เป็นหน้าพาทย์ประกอบกิริยาไปมาหรือยกพลตรวจพลของยักษ์และอสูร ท่านโบราณาจารย์ท่านเห็นว่าเพลงกราวในนี้มีโยนถึง ๖ แห่ง (๖ เสียง) สามารถที่จะแยกแยะประดิษฐ์ทำนองไปได้มากมาย จึงนำมาแต่งขยายขึ้นเป็น ๓ ชั้น สำหรับเดี่ยวด้วยเครื่องดนตรีในวงปี่พาทย์ ประดิษฐ์ทางโลดโผนพลิกแพลงทุก ๆ โยนอย่างพิสดาร ส่วนเครื่องดนตรีในวงเครื่องสาย เดี่ยวด้วยอัตรา ๒ ชั้น แต่ทุก ๆ โยนก็แต่งอย่างประณีตพิสดารเหมือนกัน เพลงเดี่ยวกราวในจึงถือว่าเป็นเพลงเดี่ยวที่ยิ่งใหญ่กว่าเพลงอื่น ๆ

บทร้องเพลงเดี่ยวกราวใน

เนื้อที่ ๑

ยักษ์รับกราบลาทะลึ่งโลด ข้ามโขดเขาเขินคีรีศรี
ยูงยางหักระเนนเป็นธุลี เหยียบเสือช้างปี้ด้วยบาทา ฯ

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน)

หมายเหตุ บรรทัดหลังของเนื้อนี้ บางครั้งนิยมร้องกันว่า
ยูงยางหักลงเป็นผงคลี เหยียบเสือช้างปี้ด้วยบาทา

เนื้อที่ ๒

บัดนั้น กาลสูรเสนีมีศักดิ์
รับสั่งองค์ท้าวทศพักตร์ ขุนยักษ์รีบเหาะระเห็จไป ฯ

(รามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒)

เพลงลา

เพลงเต่ากินผักบุ้ง ๒ ชั้น

เพลงเต่ากินผักบุ้ง ๒ ชั้นนี้ เฉพาะทำนองดนตรีเป็นเพลงโบราณ ราวสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย แต่เดิมใช้บรรเลงอยู่ในเพลงเรื่องประเภทเพลงช้า ซึ่งมีเพลงเต่าเห่ เต่าเงิน เต่าทอง ฯลฯ รวมอยู่ด้วย

ครั้นมาถึงสมัยที่เกิดความนิยมการร้องเพลงลาในตอนที่จะจบการเล่นเสภาเห็นจะราว ๆ สมัยปลายรัชกาลที่ ๓ หรือต้นรัชกาลที่ ๔ จึงมีอาจารย์ผู้สามารถในการแต่งเพลงร้อง นำเอาเพลงเต่ากินผักบุ้ง ๒ ชั้นนี้มาแต่งเป็นทำนองร้องขึ้น โดยประดิษฐ์ทำนองให้มีทั้งดอกและสร้อย ท่อนหนึ่งร้องอย่างทำนองสามัญไม่มีพลิกแพลงอย่างใด ท่อนสองร้องเป็น ๒ เที่ยว เที่ยวแรกร้องอย่างธรรมดา แต่เที่ยวที่สองร้องเป็นดอกซึ่งเมื่อดนตรีรับ ก็จะต้องใช้เครื่องดนตรีชนิดใดชนิดหนึ่ง (ในวงปี่พาทย์ใช้ปี่ใน) บรรเลงเลียนเสียงและถ้อยคำที่ร้องดอกนั้นให้ละม้ายที่สุดเรียกกันว่า “ว่าดอก” และวิธีบรรเลงดนตรีรับ ต้องบรรเลงเที่ยวว่าดอกเสียก่อนแล้วจึงบรรเลงเที่ยวธรรมดากลับกันกับการร้อง ส่วนท่อนสามวิธีร้องและบทประพันธ์เป็นสร้อยตลอดทั้งท่อน แต่การบรรเลงรับเป็นอย่างสามัญ นับได้ว่าเพลงเต่ากินผักบุ้ง ๒ ชั้นนี้ เป็นเพลงลาที่มีสร้อยมีดอกก่อนเพลงใด ๆ ในแบบนี้ และได้รับความนิยมแพร่หลายมาจนปัจจุบันนี้ แต่เป็นที่น่าเสียใจที่ไม่ทราบว่าท่านผู้ใดเป็นผู้แต่งทั้งทำนองดนตรีของเดิมและทำนองร้องที่นิยมใช้กันอยู่นี้

บทร้องเพลงเต่ากินผักบุ้ง ๒ ชั้น (ปรบไก่ ๒ ชั้น)

เนื้อที่ ๑

ยามกินก็จะกินน้ำตาร่ำ	ยามค่ำก็จะนอนถอนใจใหญ่
จะซูบผอมตรอมตรมระทมใจ	ใครเลยจะช่วยบำรุงรัก
ดอกเอ๋ย	เจ้าดอกสร้อย
ขอประสบพบสักหน่อย	จะรักไม่น้อยเลยเอย
ยี่สุ่นน้อยน้อย	เก็บมาร้อยเป็นสังวาล
พวงพยอมหอมหวาน	นางน้องเจ้าร้อยเป็นพวงกรอง

ยามร้อนก็จะร้อนสักร้อยส่วน ดังเพลิงกาลผลาญกวนประหารหัก
ยามหนาวก็จะหนาวสะท้านนัก อกจะหักเสียแล้วแก้วเมียอา
ดอกเอ๋ย เจ้าดอกสวาท
หัวใจจะขาด เสียแล้วเอย
กระต่ายต่ำต้อย มุ่งชม้อยเมียงมัน
สวาทแสวงแสงพระจันทร์ ไม่เว้นสักวันเลยเอย ฯ

(บทของเก่า)

เนื้อที่ ๒

ยามกินก็จะกินสุราร่ำ ยามค่ำหายเมาเช้ากินใหม่
เปรี้ยวปากอยากกินอีกร่ำไป กินเท่าไรก็ไม่เต็มรัก
ดอกเอ๋ย เจ้าดอกส่าเหล้า
กลิ่นไอของเจ้า ไม่เหมือนเหล้าเอย
ถ้วยแก้วน้อย ๆ เก็บมาร้อยเป็นมาลัย
แล้วตักเหล้าใส่ พวงมาลัยแก้วเหล้าเอย
ยามอยากเหียนรากกระอักกระอ่วน ตัวพยาธิกัดกวนท้องแทบหัก
ยามหนาวหายหนาวสั่นงักงัก หัวอกจะหักได้ดื่มอักอักหายเอย
ดอกเอ๋ย เจ้าดอกสุรา
พี่ขุนกับข้า ว่ากันใหญ่เอย
พรุ่งนี้เช้าเช้า เราจะจากกันไป
ว่าเสียอีกคนละเฟื้องสองไพ ไว้อาลัยกันเอย ฯ

(พระพิสัณฑ์พิทยาพูน แต่ง)

เนื้อที่ ๓

พระจันทร์ดับลับหล้าลงไปแล้ว ไก่แก้วยังละเมอเพ้อขัน
หอมดวงดอกไม้ในไพรวัน พระสุริยันเยี่ยมเมฆวิเวกมา
ดอกเอ๋ย เจ้าดอกสร้อย
ดาวเดือนเคลื่อนคล้อย ไปแล้วเอย
เสียงเรไรร่อนร้อง ถูกลมแล้วจะล่องลอยไป
ดอกสร้อยสุมาลัย รักแล้วไม่ไกลกันเอย ฯ

เนื้อที่ ๔

ดวงประยงลงอับลับไศล อุทัยไขขาวกระจ่างกลางเวหา
อรุณส่องแสงทองเรืองรองตา หมู่ปักษาแซ่ซร้องก้องสำเนียง
ดวงเอ๋ย เจ้าดวงจันทรา
ดึกด่วนจวนเวลา จะต้องขอลาแล้วเอย
กระต่ายต่ำต้อย มุ่งชม้อยเมียงมัน
สวาทแสวงแสงพระจันทร์ ไม่เว้นสักวันเลยเอย ฯ

เพลงอกทะเล เถา

มีเพลงไทย ๒ ชั้นของเก่าอยู่เพลงหนึ่ง ชื่อเพลงทะเลบ้า เป็นเพลงประเภทสองไม้และมีโยนสำหรับใช้บรรเลงเป็นเพลงเบ็ดเตล็ด และร้องในการแสดงละครบางโอกาส ในสมัยรัชกาลที่ ๔ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งเป็นสมัยที่การเล่นสักวาได้รับความนิยมอย่างแพร่หลาย มีวงสักวาที่สามารถทั้งทางร้อง การบอกสักวา และ การแต่งทำนองเพลงหลายวง ได้มีท่านผู้หนึ่งนำเอาเพลงทะเลบ้า ๒ ชั้นของเก่ามาแต่งขยายทำนองขึ้นเป็น ๓ ชั้น สำหรับร้องเป็นลำลาในตอนที่จะเลิกเล่นสักวา แต่ในการแต่งขยายขึ้นเป็น ๓ ชั้นนี้หาได้แต่งขยายขึ้นโดยตรงไม่ หากแต่ได้ดัดแปลงแก้ไขและเพิ่มเติมเนื้อเพลงออกไปเพื่อให้ร้องได้ไพเราะหลายแห่ง แล้วตั้งชื่อขึ้นใหม่ว่า เพลงอกทะเลหรือสักวาอกทะเล ซึ่งมีบทร้องดังนี้

สักวาฟ้าขาวจวนเช้าตรู่ พินิจดูแสงเดือนแสงเจื่อนแสง
แสงทองส่องงามอร่ามแสง จวนจะแจ้งเสียจริงต้องจากจร
(สร้อย) โอ้เจ้าดอกไม้แก้ว เหินห่างร้างแล้ว เจ้าแก้วตาเอย
แข็งใจไคลคลาจำลารัก นี่ดึกนักแล้วหนาลาไปก่อน
แสนสุขสวัสดิ์สถาวร ต้องจำจรจำจากพรากกันเอย
(สร้อย) โอ้เจ้าดวงพวงพยอม จะมาหายหอม เสียแล้วนี้เอย

ต่อมาได้มีผู้นำเอาเพลงอกทะเลที่เคยร้องเป็นลำลาในการเล่นสักวานั้น มาร้องส่งให้ดนตรีรับเป็นเพลงส่งท้ายหรือเพลงลา ครูช้อย สุนทรวาทิน จึงได้แต่งทำนองทางดนตรีขึ้น โดยอนุโลมการแก้ไขดัดแปลงและเพิ่มเติมเนื้อเพลงอย่างเดียวกับทำนองร้องสักวา เพื่อให้การร้องกับการรับสนิทสนมกลมกลืนกัน ตอนที่เป็นโยนก็สอดแทรกลูกล้อลูกขัดไปตามวิชาการของดุริยางคศิลป ส่วนท่อน ๒ ก็ให้ร้องกับรับล้อกันให้เหมาะสมกับที่จะเป็นเพลงลา เพราะฉะนั้นเพลงอกทะเล ๓ ชั้น ทั้งที่ท่านผู้แต่งทำนองร้องได้แต่งไว้และในทำนองดนตรีที่ ครูช้อย สุนทรวาทิน แต่ง จึงแตกต่างกับเพลงทะเลบ้าของเดิมเป็นอันมาก จนแทบจะเป็นคนละเพลงทีเดียว และก็ได้นิยมใช้กันมาจนปัจจุบันนี้ นับว่าเป็นเพลงที่มีท่วงทำนองไพเราะ กระฉับกระเฉงน่าฟังเพลงหนึ่ง

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๑ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ได้ทรงพระนิพนธ์บทร้องเพลงอกทะเลขึ้นใหม่โดยทรงแก้ไขจากบทร้องสักวาของเดิมเพื่อให้วงมโหรีบรรเลงถวายในงานพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษาในรัชกาลที่ ๕ ซึ่งในวงการดนตรีได้ใช้ร้องกันมาในปัจจุบันนี้

มาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๒ นายมนตรี ตราโมท ได้ตัดและแต่งเพลงอกทะเลทั้งทำนองร้องและทำนองดนตรีลงเป็น ๒ ชั้นและชั้นเดียว จากทำนองร้องของเดิมและทำนองร้องดนตรีของ ครูช้อย สุนทรวาทิน เพื่อใช้ร้องและบรรเลงได้ครบเป็นเพลงเถาแต่ทำนองดนตรีของครูช้อยนั้นได้แต่งลูกล้อไว้ ๒ อย่าง สำหรับบรรเลงเที่ยวแรก อย่างหนึ่ง เที่ยวหลังอย่างหนึ่ง นายมนตรี ตราโมท เห็นว่าลูกล้อที่ใช้บรรเลงเที่ยวแรกนั้น ครูช้อยได้นำมาใช้ในเพลงแขกโอด ซึ่งท่านได้แต่งขึ้นภายหลังอีกแห่งหนึ่งในการที่จะเรียบเรียงเป็นเพลงเถาซึ่งจะบรรเลงอัตรา ๓ ชั้น เพียงครั้งเดียว จึงเลือกเอาลูกล้อเที่ยวหลังมาใช้

บทร้องเพลงอกทะเล เถา

เนื้อที่ ๑

เอ๊ะเวลาร้องมาเพียงสักครู่ พินิจดูแสงเดือนแสงเกลื่อนแสง
แสงไฟพรายงามอร่ามแรง จวนจะแจ้งแสงสว่างนี่อย่างไร
อ้อล่วงสองยามตามกำหนด ต้องจำงดแล้วลาพิสมัย
ขอเป็นมิตรจิตติดกันไว้ ท่านทั้งหลายจงได้เป็นสุขเอย ฯ

(พระนิพนธ์ สมเด็จเจ้าฟ้า กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์)

จงเจตนาใด สำเร็จได้ดังประสงค์
สิ่งใดไม่จำนง จงห่างไกลพ้นไปเทอญ ฯ

(บทของ นายมนตรี ตราโมท)

เนื้อที่ ๒ (ทะยอย)

เอ๊ะเวลาฟ้าขาวจวนเช้าตรู่ พินิจดูแสงเดือนแสงเกลื่อนแสง
แสงทองส่องงามอร่ามแรง จวนจะแจ้งเสียจริงต้องจากไกล
อ้อล่วงสองยามตามกำหนด ต้องจำงดแล้วหนาลาพิสมัย
ขอเป็นมิตรจิตติดกันไว้ ท่านทั้งหลายจงได้เป็นสุขเอย

(แปลงจากบทสักวา ของเก่า)

จงเจตนาใด สำเร็จได้ดังประสงค์
สิ่งใดไม่จำนง จงห่างไกลพ้นไปเทอญ ฯ

(นายมนตรี ตราโมท แต่ง)

เนื้อที่ 3 (เฉพาะ ๓ ชั้น)

ชื่นหทัยไมตรีจิตท่านผู้ฟัง เอื้อการุณย์มายังสังคีตสถาน
ดนตรีของไทยจะยืนยงดำรงนาน ก็เพราะท่านช่วยบำรุงกำลังใจ
ศิลปจะเฟื่องเรืองด้วยผู้รู้คุณค่า มีศรัทธาช่วยทำนุกทุกสมัย
ดนตรีของไทยมิใช่ด้อยน้อยหน้าใคร แท้เป็นศิลปของไทยคู่ชาติเอย

(คุณหญิงชิ้น ศิลปบรรเลง แต่ง)

เพลงอาทิตย์ชิงดวง

ในการเล่นสักวา ซึ่งเป็นการเล่นของไทยสมัยโบราณอย่างหนึ่งที่ได้รับความนิยมอย่างแพร่หลาย คนบอก (บท) สักวาต้องเป็นผู้ที่มีปฏิภาณกวีอย่างคล่องแคล่ว เพราะต้องคิดกลอนว่าโต้ตอบกันในปัจจุบัน คนร้องต้องมีเสียงไพเราะและทนทาน เพราะการร้องสักวาแต่ละเพลงยาวมาก และเล่นกันหลาย ๆ ชั่วโมง บางครั้งก็ตั้งแต่หัวค่ำจนรุ่งสว่าง การร้องโต้ตอบอันเป็นสามัญใช้แต่ทำนองเพลงพระทองเท่านั้น แต่เมื่อใกล้จะถึงเวลาเลิกทุก ๆ วงจะต้องร้องทำนองเพลงอื่น ๆ โดยมีบทเป็นใจความล่ำลาและแสดงความอาลัยซึ่งเรียกว่า “ลำลา” ทำนองเพลงที่ร้องเป็น “ลำลา” นี้ ต่างวงต่างก็คิดประดิษฐ์แต่งกันมาประกวดอวดกันทั้งบทร้องและทำนองเพลงและเพลงที่เป็นลำลาของสักวานี้โดยมากมักจะเป็นเพลงที่มีสร้อยมีดอกต่อท้ายท่อนหรือแทรกระหว่างท่อนเสมอเพราะนิยมกันว่า เพลงประเภทนี้มีความไพเราะ และเน้นถ้อยคำให้มีน้ำหนักได้สนิทสนม

ที่นี้จะว่าถึงปี่พาทย์ที่บรรเลงประกอบการขับเสภา ซึ่งแต่โบราณานั้นการขับเสภามิได้มีดนตรีอย่างใดบรรเลงประกอบเลย จวบจนถึงรัชกาลที่ ๒ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ จึงโปรดให้มีการร้องส่งบรรเลงปี่พาทย์เข้าประกอบ เพื่อเป็นการพักผ่อนกำลังของคนขับเสภา แต่เพลงที่ร้องก็ดี เพลงที่บรรเลงปี่พาทย์ก็ดี คงดำเนินไปตามแบบของการแสดงละคร คือ มีเพลงโอ้ เพลงช้า และเพลงหน้าพาทย์ต่าง ๆ เช่น เพลงกราว เพลงเชิด เป็นต้น ต่อมาเพลงร้องและเพลงปี่พาทย์จึงได้เปลี่ยนแปลงมาอีกชั้นหนึ่ง โดยให้เพลงร้องซึ่งเป็นเพลงในอัตรา ๒ ชั้น ทั่ว ๆ ไปร้องแทนเพลงแบบละครและ ไม่มีการบรรเลงเพลงหน้าพาทย์ แม้เพลงโหมโรงซึ่งเดิมใช้อย่างโหมโรงละคร ก็เปลี่ยนเป็นใช้เพลงธรรมดาสามัญแทน อาศัยแต่ทำนองลงจบเลียนอย่างจบเพลงลา ซึ่งเป็นเพลงสุดท้ายของโหมโรงละครเท่านั้น และแม้ตอนจะเลิกก็ร้องส่งเพลงกราวรำเสภาส่งท้ายอีกเพลงหนึ่ง จนถึงราวสมัยต้นรัชกาลที่ ๔ ความนิยมในการขยายอัตราเพลงร้องส่งขึ้นไปเป็น ๓ ชั้น จึงแพร่หลายขึ้น และเพลงร้องส่งประกอบแทรกในการขับเสภาจึงได้ขยายตามขึ้นไปเป็นอัตรา ๓ ขึ้นด้วย ตลอดจนเพลงโหมโรงแต่งเป็น ๓ ชั้น แต่คงลงจบตามทำนองจบเพลงวาอย่างเดิม เรียกเพลงประเภทนี้ว่า “เพลงโหมโรงเสภา”

เป็นแบบแผนสืบมา ครั้นมาในสมัยหลัง ๆ จะเป็นด้วยหาคนขับเสภายากขึ้น หรือว่ามีผู้ชอบฟังแต่เพลงร้องส่งปี่พาทย์มากขึ้น อย่างใดอย่างหนึ่งจึงได้มีประเพณีร้องส่งปี่พาทย์โดยเอกเทศขึ้น คือ เริ่มด้วยบรรเลงเพลงโหมโรงเสภา แล้วก็ดำเนินการร้องส่งโดยไม่มีขับเสภาเท่านั้น ในตอนนี้เองได้มีผู้ประดิษฐ์เพลงสำหรับร้องเป็นเพลงส่งท้ายเมื่อเวลาจะเลิกบรรเลงขึ้น โดยนำเอา “ลำลา” ของการเล่นสักวามาใช้บ้าง แต่งขึ้นใหม่บ้าง แต่ถึงแม้บางเพลงจะแต่งขึ้นใหม่ก็ยังยึดถือลำลาของสักวาเป็นแบบแผน คือ มักจะแต่งให้เป็นเพลงที่มีสร้อยมีดอกหรือไม่มีก็ร้องสอดกับปี่พาทย์ เรียกกันในการนี้ว่า “เพลงลา” และบางเพลงก็ใช้เพลงในอัตรา ๒ ชั้น เช่น เพลงเต่ากันผักบุ้ง เป็นต้น

ในบรรดาเพลงลาทั้งหลาย ที่ได้รับความนิยมแพร่หลายในวงการขับร้องและดนตรีมากกว่าเพลงอื่นก็เห็นจะได้แก่เพลงอกทะเล และเพลงเต่ากินผักบุ้ง เพราะเพลงอกทะเลมีร้องล้อกับเครื่องทำให้น่าฟังมาก ส่วนเพลงเต่ากินผักบุ้งก็เป็นเพลงที่มีสร้อยและมีร้องดอกให้ปี่ในว่า (เป่า) ดอก เป็นการอวดความสามารถของคนปี่อีกด้วย ไม่ว่าปี่พาทย์วงใดเมื่อเลิกบรรเลงก็มักจะร้องส่งด้วยเพลงอกทะเล หรือเพลงเต่ากินผักบุ้งกันแทบทั้งนั้น เมื่อเป็นเช่นนี้ แม้เพลงนั้นจะมีทำนองไพเราะอย่างไร ก็ย่อมทำให้บังเกิดความเบื่อหน่ายขึ้นได้ เพราะฉะนั้นสมเด็จเจ้าพระยามหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ซึ่งมีวงปี่พาทย์ประจำบ้านและมีพระประดิษฐ์ไพเราะ (มี ดุริยางกูร หรือ ครูมีแขก) ครูที่ยิ่งด้วยสติปัญญาและฝีมือเป็นผู้ฝึกสอนปรับปรุง จึงมีพระประสาทสั่งให้พระประดิษฐ์ไพเราะแต่งเพลงลาขึ้นใหม่ พระประดิษฐ์ไพเราะจึงได้แต่งทำนองเพลงขึ้นเพลงหนึ่งเป็นอัตรา ๒ ชั้น โดยเลียนแบบทำนองเพลงเต่ากินผักบุ้ง แต่ให้วิจิตรพิสดารด้วยลีลาและเม็ดพรายยิ่งกว่า พร้อมทั้งสอดแทรกทำนองมอญให้มีท่วงทีน่าฟังยิ่งขึ้น ก็เป็นที่โปรดปรานและประทานชื่อว่า “เพลงพระอาทิตย์ชิงดวง” ตามสร้อยแห่งราชทินนามและตราสุริยมณฑลอันเป็นดวงตราประจำตำแหน่งของท่าน ในครั้งแรกใช้บทร้องในเรื่องขุนช้างขุนแผน ซึ่งเป็นบทร้องขึ้นต้นตรงกับชื่อเพลง แต่เพิ่มสร้อยและดอกขึ้นให้ครบกับทำนองเพลง ว่าดังนี้

พระอาทิตย์ชิงดวงพระจันทร์เด่น ดาวกระเด็นใกล้เดือนดาราดับ
หิ่งห้อยพร้อยพรายไหวระยับ แมลงทับท่องเที่ยวสะเทือนดง
ดอกเอ๋ย เจ้าดอกจิก
หัวใจจะพลิก (พลิก) เสียแล้วเอย
หนาเจ้าเอย
เตะกกกะมองนาย นายกกกะมงยาน
รักเจ้าสร้อยสังวาล ของพี่นี่เอย
ดอกเอ๋ย เจ้าดอกสลิด
เจ้าคู่ชีวิต (ชีวิต) ของเรียมนี่เอย

ดอกและสร้อยต่อท้ายนี้ ร้องกันหลายอย่าง มากบ้างน้อยบ้าง บางทีร้องกลับไปท่อน ๔-๕ อีกครั้งก็มี บทที่มีตีพิมพ์ไว้นี้เป็นบทหนึ่งที่ร้องกันมาก ไม่ทราบว่าบทไหนเป็นของเดิมเริ่มแรกร้อง และไม่ทราบว่าใครเป็นผู้แต่ง การที่มีบทสำหรับร้องสร้อยหลายอย่างนี้คงจะเกิดขึ้นในชั้นหลัง เมื่อเพลงพระอาทิตย์ชิงดวงได้รับความนิยมจากวงการคีตศิลปและดุริยางคศิลปแพร่หลาย เพราะเป็นเพลงส่งท้ายที่ไพเราะกระฉับกระเฉงกว่าบรรดาเพลงอื่น ๆ ใคร ๆ ก็พากันนำไปใช้ร้องและบรรเลง คนร้องคนใดที่สามารถแต่งบทพลิกแพลงออกไปได้ ก็คิดแต่งขึ้นเพื่อให้แปลกหูของผู้ฟัง และเป็นการอวดกันในระหว่างวงดนตรีด้วย คำร้องดอกและสร้อยต่อท้ายจึงมีหลายอย่างต่างกัน แต่ตอนที่เป็นเนื้อคงใช้บทที่ขึ้นต้นว่า “พระอาทิตย์ชิงดวงพระจันทร์เด่น” เหมือน ๆ กัน ทั้งนั้น

เมื่อราว พ.ศ. ๒๔๕๕ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระราชนิพนธ์บทเสภาเรื่องพญาราชวังสัน ซึ่งแปลงมาจากเรื่องโอเทลโล ของเชกสเปียร์ ที่ทรงพระราชนิพนธ์เป็นบทละคอนไว้แล้วเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๔ ให้เป็นบทสำหรับขับถวายเวลาทรงพระเครื่องใหญ่ และงานเลี้ยงบางโอกาส โดยมีพระยาประสานดุริยศัพท์ (แปลก ประสานศัพท์) เป็นผู้ถวายคำแนะนำในการบรรจุเพลงร้องตาม

แบบแผนของเสภา ในเรื่องพญาราชวังสันนี้ มีอยู่ตอนหนึ่ง ซึ่งเป็น "อัศจรรย์" ระหว่างพระยาราชวังสัน (โอเทลโล) กับนางบัวผัน (เด็สเดโมนา) พระยาประสานดุริยศัพท์ถวายทูลความเห็นว่า ควรบรรจุเพลงอาทิตย์ชิงดวงเช่นกัน แต่เพลงนี้ต้องมีสร้อยและดอกต่อท้าย จึงได้ทรงพระราชนิพนธ์ดอกและสร้อยต่อท้ายขึ้นตามแบบของเดิมว่าดังนี้

(ปรบไก่ ออกมอญ ๒ ชั้น)

เรื่อยเรื่อยภุมรินบินว่อน เกลือกเกสรบัวทองผ่องใส
รื่นรื่นรสสุคนธ์ปนไป สองใจจ่อจิตสนิทนอน
ดอกเอย เจ้าดอกบัวผัน
บุหงาสวรรค์ ของเรียมนี่เอย
เจ้าหน้านวลเอย
เจ้าหน้านวลยวนใจให้พี่เชย ไม่ละไม่เลยไม่ลืมชม
แม้ห่างอินทรีย์อกพี่ระบม อกตรอมอกตรมเสียจริงเอย
เจ้าภุมรินเอยกลั้วกลิ่นบุปผา เกสรผกาไม่ราโรย
จะคลึงจะเคล้าจะเฝ้าสงวน จะยั่วจะยวนเมื่อลมโชย
จะกอบจะโกย กลิ่นไปเอย
ดอกเอ๋ย เจ้าดอกโกมุท
เจ้าแสนสวยสุด ของเรียมนี่เอย

บทร้องเพลงพระอาทิตย์ชิงดวง อันเป็นพระราชนิพนธ์บทนี้ เป็นบทที่นิยมกันมากในสมัยปัจจุบัน

ต่อไปนี้เป็นบทเพลงพระอาทิตย์ชิงดวงอีก ๒ บทที่เคยได้ยินขับร้องกันอยู่นับว่าเป็นของเก่าเหมือนกัน

เนื้อที่ ๑

จนรุ่งแจ้งแสงทองส่องสว่าง จะเลิกร้างพุ่มพวงดวงสมร
พระจันทร์จางห่างแสงทินกร ขอลาไปจะได้นอนสักหน่อยเอย
ดอกเอ๋ย เจ้าดอกราตรี
วันรุ่งพรุ่งนี้ จะมาใหม่เอย
(สร้อย) เจ้าน่ารักเอย เจ้าน่ารัก น้องจะจากไปไกล
แสนเสียดายน้ำเสียงเพียงปี่แก้ว จะจำจากเสียแล้วหนา
น้องเอยเจ้าน่ารักเอย น่าเชยน่าชมสมส่อง
เนื้อเหลืองเรืองรอง เหมือนทองนี่เอย

เนื้อที่ ๒

พระอาทิตย์ชิงดวงพระจันทร์เด่น ดาวกระเด็นใกล้เดือนดาราดับ
หิ่งห้อยพรอยพรายไหวระยับ แมลงทับท่องเที่ยวสะเทื้อนดง
ดอกเอ๋ย ดอกสวาท หัวใจจะขาดเสียแล้วเอย
(สร้อย) เอวบางร่างเจ้ากะทัดรัดเอย ถ้อยคำร่ำว่าสารพัด
เจ้ามาสลัดตัดอาลัย รักน้องจริงจริงแกล้งทิ้งน้องไว้
แกล้งให้มัวหมอง เนื้อเหลืองเรืองรอง เหมือนทองนี่เอย
พ่อแกล้งมาละเลยน้องอย่างไรนั่น กาวกระชานอัวะหาตะเกียบเสาวะทอปอปัก กะเนยาน
พ่อสร้อยสังวาลย์ของน้องนี่เอย พ่อมากลับมาเชยตัวน้องนี้ก่อน
อย่าเพ่อสลัดตัดรอน เจ้าเพื่อนที่นอนของเรียมนี่เอย นายสะคามามอดเอย
ดอกเอ๋ยดอกจำปา ไม่รักแล้วไม่มาร้องให้ฟังเอย
เอวกลมผมงอน รักเจ้าช่องิ้วเอย
เหมือนลมพัดลิ่วลอยฟ้า สุดสายตาจะตามเอย
โอ้ทะเลก็เหลือลึก ก็พอจะตรึกคำนึงหวัง

แต่ลึกฝีปากจะหยั่งถึง ประเดี๋ยวก็หวาน ประเดี๋ยวก็พาลจะเปรี้ยว
น้องเหลือจะเหลียวหลงคำนึงเอย ตัวน้องเอ๋ย พี่เอ๋ยเจ้าเอ๋ยก็ร่ำโรยเสียง
หวานเพลงปี่แก้วสังเกตหมาย รักเจ้าสุดสุดสวยจริงเอย
ดอกเอ๋ยดอกรัก หัวอกจะหักเสียแล้วเอย

(บทของเก่า)

เพลงปลาทอง เถา และ ๓ ชั้น

เพลงปลาทองเฉพาะ ๓ ชั้น เข้าใจว่าครูเพ็ง จะเป็นผู้แต่งขึ้นจากเพลงเต่ากินผักบุ้ง ๒ ชั้น และ นายมนตรี ตราโมท แต่งชั้นเดียว พร้อมกับแต่งบทร้องต่อจากของเก่าให้เหมาะกับทำนอง เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๕ แต่อีกนัยหนึ่ง กล่าวว่าเพลงปลาทองนี้เดิมเป็นเพลง ๒ ชั้น คือ เรื่องเต่ากินผักบุ้ง ตอนต้น ๓ ท่อน สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้า กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงทำเป็น๓ ชั้น เปลี่ยนชื่อเป็นปลาทอง เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี (สนั่น เทพหัสดิน ณ อยุธยา) เมื่อยังมีบรรดาศักดิ์เป็นพระไพศาลศิลปศาสตร์ ชอบร้องและต่อเพลงนี้มาจากหม่อมส้มจีน เมื่อประมาณ ๘๐ ปีเศษมาแล้ว

บทร้องเพลงปลาทอง เถา

๓ ชั้น ดอกรัก รูปทรงวงพักตร์ก็งามสม
ท่วงทีกิริยาดูน่าชม ดังล่องลมลอยฟ้ามาสู่วัง
(สร้อย) ดอกเอ๋ย ดอกสร้อย งามแฉล้มแช่มช้อย ดูหยดย้อยจริงเอย
เหมือนเกสรโกสุมทุกพุ่มพวง ลอยอยู่ในห้วงชลาลัย
บุญน้อยต้องลอยไป อีกสักเมื่อไรจะกลับมา
๒ ชั้น แม้นได้โฉมงามทรามสวาท ไม่นิราศเริศร้างเหมือนปางหลัง
จะแนบนอนบนสุวรรณบัลลังก์ ไปไหนนั่งเคียงข้างไม่หาวงเลย
(สร้อย) ดอกเอ๋ยเจ้าดอกมะปราง รักจริงจริงไม่ทิ้งขว้าง จะรักไม่ร้างเลยเอย
แซ่เสียงเรไรร่อนร้อง ถูกลมแล้วก็ล่องลอยไป
ดอกสร้อยสุมาลัย รักแล้วไม่ไกลเลยเอย

(บทเก่า)

ชั้นเดียว ยามเดินดังจะเชิญประคองชวน ยามยิ้มดังจะยวนชวนเฉลย
สุรศัพท์จับใจกระไรเลย เจ้าช่ออบเชย รักแล้วไม่เลยร้างไป
หอมดอกกระถิน ยังแพ้กลิ่นสุดาเอย ฯ

(นายมนตรี ตราโมท แต่ง)

เพลงกราวรำเสภา

เพลงที่สำหรับขับร้องเวลาเลิกการบรรเลงเสภาแต่โบราณ ในครั้งแรกได้ใช้เพลงกราวรำเป็นประจำ นี่ก็คงจะกลายมาจากการแสดงละคอน เพราะการแสดงละคอนนั้น ปี่พาทย์ย่อมบรรเลงกราวรำชั้นเดียว แต่เสภาแผลงเป็นวิธีร้องส่งด้วยเพลงกราวรำเหมือนกัน เพียงแต่เปลี่ยนเสียงจบตอนสุดท้ายให้ต่างกันเสียเท่านั้น เพลงกราวรำเพลงเดียวกันนี้ แยกออกเป็นเพลงที่ใช้ต่างวาระกัน โดยเปลี่ยนเสียงตกเสียงสุดท้ายได้ถึง ๓ อย่าง คือ บรรเลงเวลาเลิกการแสดงละคอนหรือการแสดงอื่น ๆ หรือ ทำเป็น ๒ ชั้นแทรกอยู่ในเพลงวานั้นอย่างหนึ่ง ร้องส่งมโหรีในตับนางนาค เรียกว่ากราวรำมอญอย่างหนึ่ง ใช้ร้องส่งเวลาเลิกการบรรเลงเสภานี้อีกอย่างหนึ่ง ทั้ง ๓ อย่างนี้เสียงท้ายที่สุดอันเป็นเสียงจบ แตกต่างกันทั้งสิ้น ถ้าจะเทียบกับโน๊ตสากล เมื่อบรรเลงในบันไดซอล กราวรำละคอน ก็จบด้วยเสียง เร , กราวรำมอญ ในตับมโหรี จบด้วยเสียง “ลา” ส่วนกราวรำเสภา จบด้วยเสียง “ซอล”

ความหมายของเพลงกราวรำเสภา ก็มีอยู่เพียงว่า เสียดายที่เวลาขับร้องและบรรเลงจะต้องสิ้นสุดลงเสียแล้ว ขอฝากความอาลัยและไมตรีไว้แด่ท่านผู้ฟังทุกท่านแต่เพลงนี้นับเป็นเพลงที่ถูกหลงลืมอยู่สักหน่อยเพราะไม่ปรากฏว่ามีผู้ใดนำมาแต่งขึ้นเป็น ๓ ชั้นเลย ทั้งนี้ก็น่าจะเป็นด้วยรูปของเพลงอย่างหนึ่ง กับความนิยมในกาลสมัยอย่างหนึ่ง พูดถึงรูปของเพลง ถึงแม้จะมีผู้ใดแต่งขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๓ หรือต้นรัชกาลที่ ๔ ก็คงจะเป็นเพลงพื้น ๆ เรียบ ๆ ไม่มีอะไรสะดุดใจอย่างใด แต่นายมนตรี ตราโมท มีความเห็นว่าระหว่างที่เพลง ๓ ชั้นยังมิได้เกิดแพร่หลายนั้น เพลงสำหรับใช้ขับร้องส่งท้ายของเสภา ก็คงจะหันมาใช้เพลงจำพวกที่มีสร้อย มีดอก เช่น เพลงเต่า-

กินผักบุ้งและพระอาทิตย์ชิงดวงกันเสียหมดแล้ว ซึ่งทำให้เพลงกราวรำเสภาค่อย ๆ เลือนลางในเสียก่อน เพราะสู้ชั้นเชิงเพลงจำพวกมีสร้อยมีดอกไม่ได้ เมื่อมาถึงสมัยแต่งเพลง ๓ ชั้นกันแพร่หลายขึ้น นักแต่งเพลงก็เป็นอันตัดเพลงกราวรำเสภาออกจากวงการที่จะทำเป็นเพลงส่งท้าย ๓ ชั้นเสียทีเดียว มุ่งทำแต่เพลงจำพวกที่มีสร้อยมีดอกหรือจำพวกขับร้องสอดล้อกับดนตรี เช่น เพลงอกทะเล เป็นต้น

เพลงกราวรำเสภาที่ นายมนตรี ตราโมท แต่งบทร้องขึ้นกำกับนี้ ก็คงเป็นเพลงในอัตรา ๒ ชั้นอย่างเดิม หากแต่จำบทร้องเก่ามิได้ จึงได้ประพันธ์ขึ้นใหม่ ดังนี้

อนิจจาร้องมามิทันไร เวลาล่วงเลยไปได้กำหนด
การบรรเลงขับร้องจะต้องงด จำกล่าวบทอำลาด้วยอาลัย
ขอฝากความไมตรีอารีสมาน แด่ปวงท่านด้วยจิตพิสมัย
จะระรื่นชื่นบานสำราญใจ บำราศภัยไกลทุกข์ทุกท่านเทอญ ฯ

บทร้องเพลงกราวรำ

๓ ชั้น ขอท่านผู้ชอบดนตรีทวีสุข บำราศภัยไกลทุกข์ทุกสิ่งสรรพ์
คิดสิ่งใดได้สมอารมณ์พลัน เกษมสันต์ทุกทิพาราตรีกาล
๒ ชั้น อายุขัยไม่น้อยกว่าร้อยปี มีวรรณะผ่องศรีพละหาญ
ลาภไหลมาเนืองนองดังท้องธาร เกียรติสะท้านทั่วหล้าธาตรี
ชั้นเดียว ไปหนใดให้มีแต่คนรัก อุปสรรคทั้งหลายจงพ่ายหนี
เจริญด้วยคุณธรรมจารี ประสบศรีสุขสวัสดิ์พิพัฒน์เทอญ

(บทประพันธ์ของ หลวงประดิษฐ์ไพเราะ (ศร ศิลปบรรเลง)

บทร้องเพลงกราวรำมอญ เถา

๓ ชั้น	รอนรอนอ่อนแสงสุริยา	ใกล้เวลาเหลี่ยมลับรัศมี
	กาลกำหนดหมดบรรเลงเพลงดนตรี	ก็ถึงที่สิ้นสุดดุจสุริยา
๒ ชั้น	โอกาสหน้าจะมาพบประสบใหม่	เพื่อกล่อมใจให้ท่านได้หรรษา
	บัดนี้ต้องจำพรากจำจากลา	ก่อนจะคลาคลาดจากขอฝากพร
ชั้นเดียว	ขอเทพไทได้ขจัดพิบัติทุกข์	ส่งเสริมสุขภิญโญสโมสร
	สิ่งประสงค์จงประสบสถาวร	เกียรติขจรเจิดจรัสเจริญเทอญ ฯ

(นายโชติ ดุริยประณีต แต่ง)

สักวาลาจาก

บทสักวาลาจากบทนี้ แต่งขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๕ โดยผู้แต่งเป็นสุภาพสตรีท่านหนึ่ง

สักวาจำลายุพาพักตร์	ขอฝากรักไว้กับทรวงดวงสมร
ขอฝากเนตรไว้กับนางนำทางจร	ขอฝากกรไว้กับถันกัลยา
ขอฝากโอษฐ์ไว้ตอบโอษฐ์สุดาบ้าง	ฝากนาสิกไว้กับปรางขนิษฐา
ฝากใจไว้กับจิตรวนิดา	ฝากกายาไว้กับกายโฉมฉายเอย

(เพลงที่ใช้ขับร้อง อาจใช้เพลงนกจากก็ได้)

เพลงไทยนี้มีทำนองการร้องรับ สอดสลับระดับเสียงสำเนียงหวาน
ล้วนสุภาพราบรื่นชวนชื่นบาน ฟังซาบซ่านวิญญาณ์เย็นอารมณ์
ซึ่งแถลงแจ้งนิสัยให้ประจักษ์ เอกลักษณ์ชาวไทยได้เหมาะสม
ว่าอ่อนหวานละเมียดละไมในสังคม ทั่วโลกชมไทยประเทืองเมืองยิ้มเอย

มนตรี ตราโมท

อันเพลงไทยดีดีมีมากมาย ไม่ขวนขวายจรรโลงให้คงอยู่
หรือเพียงแต่ชายตาชำเลืองดู กลับเชิดชูสิ่งอื่นดาษดื่นไป
ถ้าแม้นเราไม่ช่วยกันรักษา ใครเล่าเขาจะมารักษาให้
วัฒนธรรมทางการดนตรีไทย จะมีใครเหลียวแลแก้ไขเอย

วิเชียร กุลตัณฑ์